.....
610.279
SZK

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS

ÉLETRAJZAI

3

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

Dr KACSKOVICS KÁLMÁN

HARMADIK KÖTET

2 NAGYOBB ÉS 8 KISEBB, A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPPEL

BUDAPEST

A FORDITÓ TULAJDONA

1898

Ára 5 korona.

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

Dr KACSKOVICS KÁLMÁN

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

A FORDITÓ TULAJDONA

1898

PLUTARCHOS

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZAI

GÖRÖGBŐL FORDITOTTA

ÉS JEGYZETEKKEL ELLÁTTA

Dr KACSKOVICS KÁLMÁN

HARMADIK KÖTET

2 NAGYOBB ÉS 8 KISEBB, A SZÖVEG KÖZÉ NYOMOTT KÉPPEL

BUDAPEST

A FORDITÓ TULAJDONA

1898

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

610.279
018903

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1899 év 82 sz.

R
1965

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA BUDAPESTEN.

TARTALOM.

XXV.	Kimon	1. oldal.
XXVI.	Lucullus	27. «
	Kimon és Lucullus egybevetése	80. «
XXVII.	Nikias	85. «
XXVIII.	Crassus	125. «
	Nikias és Crassus egybevetése	165. «
XXIX.	Eumenes	171. «
XXX.	Sertorius	195. «
	Eumenes és Sertorius egybevetése	223. «
XXXI.	Agesilaos	227. «
XXXII.	Pompeius	271. «
	Agesilaos és Pompeius egybevetése	352. «
XXXIII.	Nagy Sándor	357. «
XXXIV.	Caius Iulius Caesar	439. «
XXXV.	Phókión	505. «
XXXVI.	Marcus Porcius Cato	541. «

A képek jegyzéke.

Athén a hosszú falakkal	18.	oldal.
Lucullus	29.	«
Crassus	127.	«
Bulla	210.	«
Pompeius halála	350.	«
Nagy Sándor	360.	«
A gaugamélai csata	396.	«
Caius Iulius Caesar	442.	«
Vercingetorix Caesar előtt	466.	«
Cato és leánya Porcia	564.	«

XXV.

KIMON.

(500—449. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

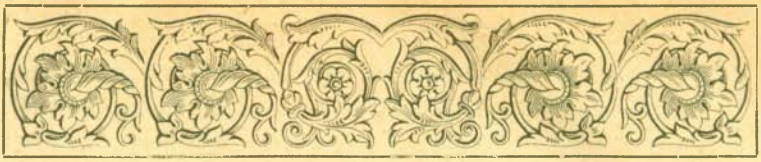

I.

Peripoltas jós, a ki Opheltas királyt és az alája vetett népeket Thessaliából Boiotiába vezette, hosszú időn át virágzó nemzetséget hagyott maga után, mely jobbadán Chaironeában lakozott, abban a városban, a melyben a barbarok előzetése után elsőben megtelepedett. E nemzetség bátor és harczias természetű lévén, a méd betörések alkalmával meg a gall küzdelmekben jobbadán elpusztult, mert nem kímélte magát. Csak egy apátlan, anyátlan árva, névszerint Damon, melléknéven Peripoltas, maradt hátra, a ki ifjúkori társait testi szépségével és fenkölt szellemével felülmúlta, noha egyébként bárdolatlan és vad erkölcsű volt. Ebbe az ifjúba, a ki még alig lépett ki a gyermekkorból, beleszeretett egy római, a Chaironeában telelő cohorsnak vezére és mert rábeszéléseivel, ajándékaival meg nem nyerhette, úgy látszott, hogy erőszaktól sem fog visszariadni, tekintve, hogy szülőföldünk keserves állapotban leledzett, és gyengesége meg szegénysége miatt meg volt vetve. Damon ettől való féltében, de meg mert maga a kisértés is haragra lobbantotta, e férfiu életére tört, és néhány kortársával szövetkezett ellene, de nem sokkal, hogy a dolog rejtekben maradjon. Ezek, összesen tizenhatan, éj idején korommal bemázolják arczukat, borral tele szedik magukat és virradáskor megrohanják a rómait, a ki a piaczon áldozott, és ezt, valamint környezetének többjét levágják, majd a városból elmenekülnek. Zavar támad, a Chaironea-beliek tanácsa összeül, és halálra ítéli a gyilkosokat, a mi a rómaiakkal szemben a város igazolására történt. De este, midőn az előljárók szokás szerint

közösen vacsorálnak, Damon és övéi betörnek a tanácsházba, és leszabdalják őket, majd ismét futva menekülnek a városból. Ebben az időtájban történt, hogy Lucius Lucullus, bizonyos vállalatok alkalmából, ott haladt el seregével. Útjában megállapodott tehát, és a legújabban történtek tárgyában vizsgálatot tartott; úgy találta, hogy a város semmiben sem hibás, sőt inkább méltatlanul szenvedett, fölvette tehát a helyőrséget és magával vitte. Damont pedig, a ki rabolva, pusztítva portyázott a vidéken, és a város nyakán ült, a polgárok követségek útján, kedvező határozatokkal magukhoz csalták, és visszatértekor gymnasiarchonná[1] tették, majd aztán, hogy az izzasztóban kenekedett, megölték. Mint atyáink beszélik, e helyütt hosszú időn át kísértetek jelentkeztek és panaszos nyögések hallatszottak, befalazták tehát az izzasztó ajtait. De a kik e hely szomszédságában laknak, még most is úgy vélik, hogy bizonyos látományokat látnak és panaszos hangokat hallanak. A nemzetségéből származottakat, mert néhányan fennmaradtak közülük, a kik főleg Steiris[2] körül, Phokis területén lakoznak, «asbolomenos»[3]-oknak nevezik, mert Damon a gyilkosságra korommal bekenve indult ki.

II. Eközben az orchomenosiak, a Chaironea-beliek szomszédai és ellenségei, felbéreltek egy áruló rómait, a ki a várost, mint akár egy embert feljelentette, és Damon által elkövetett öldöklések miatt gyilkosság perébe fogta. A vizsgálat a macedoniai praetor elé tartozott, mert akkor még a rómaiak nem küldöttek praetorokat Hellasba. A város érdekeit szószólók Lucullus tanuságára hivatkoztak; a praetor irt is Lucullusnak, a ki megerősíté az igazat, és így a város megnyeré a pert, a mely létérdekeit fenyegette. Az akkoriban megmenekült lakosok Lucullusnak márványszobrot állítottak fel az Agorán, a Dionysosé[4] mellett; mi pedig, noha számos emberöltővel hátrább vagyunk, azt hiszszük, hogy a háladatosság még min-

[1] Mintegy gymnasium-igazgató. «Gymnasium» eredetileg testgyakorló, tornaintézet.

[2] Chaironeától mintegy 21—22 kilometer.

[3] Kormos.

[4] Bacchus.

ket is köt, a kik most élünk, és abban a meggyőződésben, hogy a testet meg az arczot utánzó képnél sokkal szebb az, a mely az erkölcsöket és jellemet feltünteti, az összehasonlító életrajzok művébe felveszszük e férfiu tetteit is, az igazság nyomán haladva. Mert a hálának a megemlékezéssel elég van téve, igaz tanuskodásának jutalmául pedig maga Lucullus se kivánna egy hazug és költött értekezést magáról. Valamint nem követeljük azoktól, a kik szép és sok bájjal biró alakokat festenek, ha ezekben valami csekély fogyatkozás esik, hogy ezt teljesen mellőzzék, sem hogy túlszigorúan vegyék, mert ez esetben rút, amabban meg nem jönne létre hasonlatos kép, így, a midőn nehéz, vagy inkább lehetetlenség egy feddhetetlen és tiszta emberi életet felmutatni, kötelességünk azt az igaz hasonlatosság megközelítése végett a szép vonásokkal kitölteni. Ama hibákat és fogyatkozásokat pedig, a melyek a szenvedélyekből és politikai kényszerűségből eredőleg vegyülnek az emberi cselekmények közé, inkább az erényben való fogyatkozásoknak, mint a bűn kicsapongásának kell tartanunk, és a helyett, hogy túlbuzgó pontossággal kiemelnők azokat a történet folyamán, mintegy kimélettel kell bánnunk az emberi természettel, mely sem merő tiszta szépséget, sem pedig az erényre való tekintetben feddhetetlen bevégzett jellemet nem hoz létre.

III. Megfontolva a dolgot, úgy tetszik nekünk, hogy Lucullust Kimonnal kell egybevetnünk. Mindketten ugyanis harczos férfiak voltak, kik a barbárokkal szemben hírre tettek szert, a politikában pedig mérsékeltek, kik a belzavarok közepette hazájoknak üdülést szereztek; mindegyikök diadaljeleket állított fel és fényes győzelmeket aratott. Mert a hellének közül Kimon előtt és a rómaiak közül Lucullus előtt senki sem hatolt hadakozva oly messze földre, nem számítva Herakles és Bacchos vállalatait, vagy azt a mi Perseusnak és Jasonnak az aethiopokkal, vagy a médekkel, vagy az armeniaiakkal viselt dolgai felől az akkori idők hagyományából mint hitelt érdemlő hozzánk jutott.

Közös sajátossága e férfiaknak, hogy hadi vállalataik bevégzetlenek maradtak, a mennyiben mindegyikök csak szo-

rongatta, de egyikök sem semmisítette meg küzdő felét. Főleg azonban a vendég fogadásban és barátságban nyilvánuló nyájasság, bőkezűség, életmódjuknak ifjonti csapongása meg szabadossága mutat fel közöttük hasonlatosságot. Meglehet azonban, hogy más rokonvonások is kikerülik figyelmünket, a miket nem lesz nehéz ez életrajzból összegyüjteni.

IV. Kimonnak, Miltiades fiának, anyja Hégésipylé volt, származásra nézve thrák nő, leánya Oloros királynak, mint a hogy ez Archelausnak és Melanthiosnak[5] magára Kimonra írt költeményeiben elő van adva. Ezért volt Kimonnal Thukydides[6] a történetíró is közel rokonságban, a kinek atyja, elődje után szintén Oloros nevet viselt és a ki birt még aranybányákat Thrákiában. Itt Skaptéhylében végezte be állítólag életét is, e kis thrák községben, a hol meggyilkoltatott. Földi maradványait Attikába vitték Kimon családjának temetkezőhelyére és emlékét Elpiniké, Kimon hugának sirja mellett mutatják. Thukydides azonban Alimos, Miltiades meg Lakia községből való volt. Midőn Miltiadest 50 talentum[7] pénzbirságra[8] itélték és annak lefizetéséig börtönre vetették, a hol meg is halt, Kimon még nagyon ifjú korban maradt magára, a szintén fiatal, hajadon hugával. Úgy látszik kezdetben rossz hírneve volt a városban és zabolátlan életűnek, iszákosnak volt kikiáltva, természetére hasonló öregatyjához, Kimonhoz, a kit együgyüsége miatt Koalemosnak[9] neveztek. Athasosi Stésimbrotos, a ki körülbelül vele egy korban élt, beszéli, hogy Kimon nem foglalatoskodott sem a zenével, sem más egyéb tanulmányokkal, a melyek a művelt hellenek közt divatosak voltak, az attikai ékesszólásnak és könnyed beszédmódnak pedig teljesen hijával volt, de magatartásában sok nyiltságot és nemességet

[5] Archelaus költő és bölcselő, Sokrates mestere. Melanthios tragikus költő, pár évvel Archelaus után.

[6] A görögök legclassicusabb történetirója, szül. 471-ben, meghalt 395-ben Kr. e. Világhírü műve a peloponnesosi háborúról szól, a melynek részben szemtanuja volt.

[7] Mintegy 235,750 korona.

[8] A Paros szigete ellen intézett vállalatban szenvedett kudarcza miatt.

[9] Bárgyú, együgyü.

tanusított és lelkületre nézve inkább egy peloponnesusihoz hasonlított:

«Bár egyszerü, de képes legnagyobbra is»,

a hogy Euripides festi Heraklest, mert ezt bátran lehet Stésimbrotos jellemzéséhez hozzácsatolni. Még ifjú korában azzal vádolták, hogy viszonya volt hugával. Mert mint beszélik, Elpiniké egyébként se élt valami rendes életet, főleg pedig Polygnotos képíróval ledérkedett. Azért mondják, hogy midőn Polygnotos az akkorába Peisianaktionnak, most pedig Poikilének nevezett csarnokban a trójai nőket festette, a képen Laodikét[10] Elpiniké arczvonásai után ábrázolta. Ez a Polygnotos nem volt valami közönséges mesterember, a stoát[11] sem kialkudott bérért festette, hanem ingyen, hazája iránt való tiszteletből, mint a hogyan a történetirók beszélik és Melanthios költő a következőkép megénekli:

«Díjtalanul hősök képével földiszité a
Templomokat s a dicső atheni nép piaczát.»

Némelyek azonban azt állítják, hogy Elpiniké nem titkos hanem nyilvános házas viszonyban[12] élt Kimonnal, mert szegénysége miatt előkelő állásához méltó kérő hijában volt; midőn azonban Kallias, az athéniek egyik leggazdagabbika belészeretett és késznek nyilatkozott az atyjára kirótt birságot megfizetni, Elpiniké ebbe beleegyezett és Kimon nőül engedte őt menni Kalliashoz. Mindazáltal nyilvánvaló, hogy Kimon nagy hajlammal bírt a női szeretkezésekre. Mert Melanthios költő elegiáiban gúnyolván Kimont, fölemlíti a salamisi származású Asteriát, majd meg valami Mnéstrát, mint a kiknek udvarolgatott. Tény az is, hogy Kimon Megakles fiának, Euryptolemosnak leányát Isodikét, a ki törvényes felesége volt, szenvedélyesen szerette és elhunytát mélyen fájlalta, ha ugyan hitelt lehet adni amaz elegiáknak, a melyek gyásza enyhítéséül irattak hozzá. Ezek irójának Panaitios bölcselő Archelaus ter-

[10] Priamos trójai király leánya.
[11] Oszlopos csarnok.
[12] A helléneknél a féltestvérek jogszerü házasságra léphettek.

mészettudóst véli, nem is helytelenül következtetve az időkörülményekből.

V. Minden egyebekben Kimon jelleme nemes és csodálatra méltó volt. Nem engedett Miltiadesnek bátorságban, sem Themistoklesnek okosságban, de mint mindenki elismeri, igazságosabb volt mind a kettőnél, s bár hadi tehetségben egy cseppet sem volt alább való náloknál, már mint ifjú és a hadi dolgokban még járatlanúl jóval felülmulta őket polgári erényekben. Midőn Themistokles a médek közeledtekor azt tanácsolta a népnek, hogy feladván a várost, elhagyván az országot, a hajókon álljon fegyverbe Salamis előtt, és a tengeren küzdje meg a döntő csatát, a tömeg megrémült e vakmerő tervtől; Kimon volt az első, a ki barátai társaságában derült hangulatban ment fel a Kerameikoson[13] keresztül az Akropolisba, kezében egy zablával, hogy azt az istennőnek felajánlja, jeléül annak, hogy a városnak a jelen körülmények közt nem lovas haderőre, hanem tengeri harczosokra van szüksége. A zablát felajánlva, levett egyet a templomban függő pajzsok közül és elmondván könyörgését az istennőnek, leballagott a tenger felé, a mivel sokakra bátorítólag hatott. Külseje kifogástalan volt, mint a hogy Jon költő beszéli, magas termetü, fejét sűrű, kondor haj fedte. Magában az ütközetben is kitüntetvén magát bátorságával, polgártársai jóindulatával egyben tekintélyre tett szert a városban, számosan csatlakoztak hozzája és biztatták, hogy immár Marathonhoz méltó dolgokat tervezzen és hajtson végre. Hogy a közélet terére lépett, a nép szivesen fogadta s minthogy Themistoklest már megunta, a legmagasb állami tisztségekre és méltóságokra emelte, mert egyszerüsége és szelidsége miatt, megnyerő és rokonszenves volt a tömeg előtt. Főleg Aristides, Lysimachos fia karolta fel őt, a ki fölismerte jellemének kiváló sajátosságait és őt Themistokles tehetségének meg vakmerőségének ellensúlyozására használta fel.

VI. Midőn a médek megfutottak Hellasból, az athéniek, kik még nem birták a tengeren a felsőségét, sőt Pausaniasnak meg a spártaiaknak parancsait követték, vezérkép küldötték ki Kimont. A hadjárat folyamán először is keresztül vitte azt,

[13] Athen egyik legszebb része, itt volt az Agora is, vagyis köztér.

hogy polgártársai bámulatos fegyelemben és szolgálatkészségben jóval felülmúlták mindenha a többieket valamennyiöket. Azután, hogy Pausanias hazaáruló tárgyalásokba bocsátkozott a barbárokkal és leveleket irt a királynak, a szövetségesekkel meg durván, dölyfösen bánt és korlátlan hatalmában, esztelen elbizakodottságában számos visszaéléseket követett el, Kimon jóságosan fogadta a sérelmet szenvedőket és emberségesen bánt velök; így aztán észrevétlenül elvonta tőle a fönhatóságot Hellas fölött, nem ugyan fegyverrel, hanem rábeszéléssel és szelid bánásmóddal. Mert a szövetségesek legnagyobb része nem tűrhetvén Pausanias durvaságát, dölyfösségét, Kimonhoz és Aristideshez csatlakozott. Ezek pedig, hogy magukhoz vonták a szövetségeseket, egyben küldöttek útján azt üzenték az ephoroknak,[14] hogy hivják vissza Pausaniast, különben Spartát szégyenbe, Hellast pedig bonyodalmakba dönti. Beszélik, hogy Pausanias Byzantiumban, aljas czélból elküldött egy előkelő szülőktől származó hajadonért, névszerint Kleonikéért, a szülők pedig a kényszer és félelem hatása alatt átengedték a leányt. Ez a hálószoba előtt levőket arra kéri, hogy oltsák el a világot és a sötétben csendesen az ágy felé halad, Pausanias már aludt, majd véletlenül a lámpába ütközik és azt feldönti. Pausanias a zörejre ijedten fölriad, megragadja a mellette fekvő kardot és azt hivén, hogy valami ellenség tör reá, a leányra sujt és leteríti. Ez meghal ugyan sebében, de nem enged nyugtot Pausaniasnak, mert szelleme éjjel megjelenik előtte álmában, és haraggal mondja e hősi verset:

«Jöjj a biráknak elébe! Gonosz bünödért a veszélybe.»

A szövetségesek, főleg e tett fölött való méltatlankodásukban, Kimonnal egyesülve ostrom alá fogják Pausaniast Byzantiumban. Ez eloson innét és üldöztetve a kisértettől, mint mondják, Herakleiába[15], a halottidéző jósdához menekül, majd Kleonike szellemét fölidézteti, és törekszik haragját kiengesztelni. Ez meg is jelenik és elmondja, hogy keserve hamarosan megszünik, mihelyt Spartába érkezik, a mivel

[14] Spartában a királyok ellenőrei.

[15] Város Elis tartományban, közel Olympiához.

valószinüleg közeli halálára[16] célozott. Ezeket számos iró beszéli el.

VII. Kimon tehát, miután a szövetségesek hozzá csatlakoztak, mint vezér Thraciába hajózott, mert tudomására jött, hogy néhány előkelő és a perzsa királylyal rokonságban álló ember hatalmába kerítette a Strymon[17] folyó partján fekvő Eion városát és innét háborgatja a környék hellén lakosait. Először is egy csatában megverte magukat a perzsákat és körülzárta őket a városban; azután elűzte a Strymon túlsó partján lakó thrákokat, a kik eleséget szállítottak nekik, megszállta az egész környéket és oly inségre juttatta az ostromlottakat, hogy But és a király vezére, kétségbeesésében felgyujtá a várost és barátaival meg kincseivel együtt elemészté magát. A város ilyforma bevételéből ugyan valami nagy hasznot nem húzott, minthogy a barbároknak majdnem mindenük összeégett; vidékét azonban, a mely rendkivül szép és termékeny volt, átadta lakásul az athénieknek. A nép pedig viszont megengedte neki, hogy három márvány Hermát[18] állítson fel, a miknek elsején a következő fölirás volt:

«Hősök voltanak ők, kik a médeket ott hol a Strymon
Partin az Eionnak várfala tűnik elé,
Éhséggel gyötrék s szörnyű hadi vészbe taszíták
Szép diadalt nyervén, bajnoki férfi tusán.»

a másodikon meg:

«Nagy szolgálatokért emelé föl hála fejében
Athen népe emitt a vezetőknek e jelt.
Ezt látván késő ivadék is a messzi jövőben
Harczot vívni legott buzdul a drága honért.»

a harmadikon pedig:

«Itt ez a város, melylyel a trójai síkra Menesthest
Küldte a két Atrid szép hadi népe közé.»

[16] Pausanias ugyanis Spartába érkezvén, szomorú véget ért. Árulása kiderülvén, hogy elfogatását kikerülje, egy szentélybe menekült. Ennek a kijáratát az ephorok befalaztatták, úgy hogy éhhalállal múlt ki.

[17] Strymon Macedonia és Thracia határfolyója, ennek torkolatánál feküdt Eion.

[18] Négyszegletes kőoszlopok Hermes fejjel, rendesen a középületek előtt állottak.

Jobban a pánczélos csapatok közt a hadi rendet
Nem érté egy sem: zengi Homeros eként,
Illő hát, hogy Athen fiait szét messzi vidéken
Hívják a csatarend nagy nevű mesterinek.»

VIII. E felirásokat, ámbár azok Kimon nevét sehol sem tüntetik fel, a korabeli emberek a lehető legnagyobb megtiszteltetés számba vették. Mert ahhoz hasonlóban sem Themistokles, sem Miltiades nem részesült, sőt ez utóbbinak, a midőn olajfakoszorút kért magának, a dekeliai Sophanés a népgyülésen felemelkedve ellent mondott és a következő éppen nem méltányos, de a népnek akkor tetsző nyilatkozatot tette: «Miltiades, majd ha egyedül harczolva győzöd meg a barbárokat, akkor kívánj majd egymagadnak megtiszteltetést.» De vajjon miért becsülték többre Kimon tetteit? Nem-e azért, mert a többi vezérek alatt saját megmenekülésök végett védekeztek az ellenség ellen, mig ő alatta képesek voltak az ellenségnek kárt okozni, midőn annak saját földjére vonultak hadaikkal, azt meghódították és Eiont meg Amphipolist begyarmatosították. Skyrost[19] is betelepítették, a melyet Kimon a következő alkalomból foglalt el. E szigetet a dolopok lakták, azok a rossz földmívelők, kik rég időktől fogva kalózkodtak a tengeren. Végre annyira mentek, hogy még a hozzájok hajózó és velök üzleti viszonyban álló idegeneket sem kiméltek. Igy bizonyos thessaliai kereskedőket, a kik Ktesionnál horgonyt vetettek, kiraboltak, és fogságra vetettek. Ezek az emberek azonban a börtönből megszökvén, a várost az amphyktyonok[20] előtt perbe fogták. De mivel a polgárság nem volt hajlandó közös kárpótlást adni, hanem kívánta, hogy a birlalók meg a rablók maguk szolgáltassák azt, ezek féltükben levelet küldöttek Kimonhoz azzal a felhivással, hogy jöjjön el hajóival és foglalja el a várost, ők készek azt neki feladni. Kimon ily módon hatalmába kerítvén a szigetet, a dolopokat elűzte és az Aegei tengert szabaddá tette.

Kimon tudomással birván arról, hogy Aegeus fiát, az ősrégi Theseust, midőn Athénből Skyrosra menekült, Lykomedes

[19] Sziget Euboiától keletnek Lesbos felé.

[20] A szövetséges hellén államok közös birósága.

király féltében alattomosan megölette, törekedett annak sírját feltalálni. Mert volt az athénieknek egy jóslata, a mely meghagyta, hogy vigyék vissza Theseus hamvait a városba és azokat hőst illő módon tiszteljék. De nem tudták, hogy hol van eltemetve, a Skyros-beliek meg nem vallották be, de keresni sem engedték. Kimon ez alkalommal sok vesződséggel nagy nehezen feltalálta a sírt, saját háromevezősére szállíttatta a csontokat és nagy pompa közt vissza vitte Athénbe, körülbelül négyszáz év mulva. A miért aztán a nép szeretetét még inkább megnyerte. Emlékezetére rendezték ama tragoediaköltők versenyét is, a mely oly hiressé vált. A még fiatal Sophokles ugyanis első előadását tartván, Apsephión archon, minthogy a hallgatók vitatkoztak és pártokra szakadtak, a verseny bíráit nem sorsolta ki. Midőn azonban Kimon vezértársaival a színházba érkezett és meghozta az istennek a szokásos italáldozatot, az archon nem engedé őket eltávozni, hanem megesketteté és kényszeríté, hogy foglaljanak helyet és hozzanak ítéletet, minthogy tízen voltak, mindegyik törzsből egy-egy. A bírák méltósága is fokozá a versenyzők becsszomját, Sophokles lett a győztes, Aischylos pedig, állítólag, ezt annyira szivére vette és fájlalta, hogy csak rövid ideig maradt Athénben és aztán haragjában elköltözött Siciliába, a hol meghalván, Gela környékén el is temettetett.

IX. Ion beszéli, hogy még fiatal korában Chiosból Athénbe jöve együtt vacsorázott Kimonnal Laomedonnál. Az italáldozat megtörténtével fölkérték Kimont, hogy énekeljen. És midőn nem minden kellem nélkül énekelt volna, a jelenlevők megdicsérték, hogy illedelmesebb Themistoklesnél, a ki ugyanis azt mondá, hogy nem tanult sem énekelni, sem cziterálni, de tudna egy államot nagygyá, gazdaggá tenni. Ezután ivás közben természetesen szóba kerültek Kimon tettei is, és miután a legkiválóbbakról megemlékeztek, ő maga is elbeszélt egyet fortélyai közül, a mit a legügyesebbnek tartott. Midőn a szövetségesek Sestosnál és Byzantionnál sok foglyot ejtettek a barbárok közül, megbízták Kimont, hogy oszsza fel a zsákmányt köztük. Ez külön állítá a foglyokat, külön a rajtuk volt ékszereket. De a szövetségesek zúgolódtak, hogy az

osztály igazságtalan, Kimon rájok bizta, hogy válaszszanak maguk tetszésök szerint, az athéniek pedig beérik azzal, a mi megmarad. A samosi Hérophytos tanácsára, hogy válaszszák inkább a perzsák kincseit, mint magukat a perzsákat, a szövetségesek az ékszereket vették, a hadi foglyokat pedig az athéniekre hagyták. Kimon tehát ez alkalommal furcsa osztotató színében távozott, a mennyiben a szövetségeseknek arany karpereczek, karkötők, nyaklánczok és bibor ruhák jutottak, az athéniek pedig a mezítelen és a munkára alkalmatlan rabokat kapták. De rövid idő mulva lejöttek a foglyok barátai és rokonai Phrygiából, meg Lydiából és mindeniket drága pénzen kiváltották, elannyira, hogy Kimon abból négy hónapig eltartotta hajóhadát, sőt a váltságdíjból még jókora összeg jutott a városnak is.

X. Erre a már bővelkedő Kimon, hogy az ellenségtől hadjáratai alkalmával dicsőséggel szerzett vagyonát még több dicsőséggel használja, azt polgártársai javára fordítá. Jószágain lerontatá a kerítéseket, hogy az idegenek, valamint a polgárok, ha rászorulnak, bátran nyulhassanak a termékekhez. Lakásán meg naponként egyszerü, de számos embernek elegendő ebédet készíttetett, a melyre a szegények közül, a ki csak akart, betérhetett és fáradság nélkül tápláléhot nyert, hogy kizárólag a közügyekkel foglalatoskodjék. Aristoteles szerint Kimon nem minden athéni számára készíttetett ebédet, hanem csak földiei, a Lakia községből valók számára. Rendesen néhány szépen felöltözött fiatal ember kisérte, a kik, ha Kimon valami öregebb, szűkös ruházatu polgárral találkozott, kicserélték vele öltözékeiket és az emberek ezt az eljárást tiszteletre méltónak tartották. Ugyan ezek az ifjak sok aprópénzt is vittek magukkal, felkeresték az Agorán a tisztességes szegényeket és hallgatag némi pénzt nyomtak a markukba. Ugy látszik erről az eljárásról emlékezik meg Kratinus[21] komoedia-költő az «Archilochok»-ban és pedig a következőkép:

«Én is reméltem egykor, oh Metrobios
Hogy ama fenkölt lelkű, vendégszerető

[21] Csak egyes töredékek maradtak fenn műveiből.

Férfival, a hellén nép példányképivel
Kimonnal élhetek majd boldog korszakot
Örökké lakomázva, ámde távozott
És engem itt hagyott.»

Azért mondja a leontini Gorgias[22] is Kimonról, hogy vagyont gyűjtött, hogy használja és úgy használja, hogy tiszteljék. Kritias pedig, ki a harmincz zsarnokok egyike volt, elegiáiban magának kívánja:

«Askopadok[23] vagyonát, Kimonnak birni lelkét
S harczi babért mennyit Agesilaos nyere.»

Jóllehet tudjuk, hogy a spártai Liches semmi egyéb által nem tett hirnévre szert, mint hogy a Gymnopaidiák[24] alkalmával az idegeneket megvendégelé, Kimonnak bőkezűsége azonban felülmúlá még a régi athéniek vendégszeretetét és emberbarátságát is. Mert, és erre méltón büszke lehet Athén, noha ezek terjesztették[25] el a hellének közt az eleség magját, ők tanították meg az embereket a forrás vizének használatára, a tűz meggyújtására; de Kimon, midőn házát polgártársai közös prytanionává[26] tevé, midőn megengedé az idegeneknek, hogy a földjén érő gyümölcsöknek zsengéit és mindazt a mit az évszak csak szépet hozott, leszedjék és élvezzék, azt lehetne mondani, hogy visszavezette a földre azt a javak közösségét, a miről Kronos korszakát magasztalják. Mindezekért voltak, a kik őt a tömegnek való hizelkedéssel és kegyhajhászással vádolták, de ezeket megczáfolták e férfiu egyéb hajlamai is, a melyek aristokratikusak és lakoniai szinezetűek voltak. Ő volt az, a ki Aristidesszel egyesülve szembeszállt Themistoklesszel, a midőn az kelleténél túl emelte a demokratiát, majd meg később Ephialtes ellen küzdött, a midőn ez a nép kedvét

[22] Hires szónok, Plato egyik kiváló párbeszédét róla nevezte el.

[23] Gazdag thessaliai család.

[24] Spártai ünnepség, a melyen mezítelen gyermekek dicsénekeket zengtek a thyrei csatában elesett őseik fölött.

[25] A rege szerint Demeter Triptolemos athéni királyt megtanította a földmívelésre, a vetésre.

[26] Középület Athénben, a hol a külföldi követek és érdemes polgárok az állam költségén étkeztek.

keresve az Areopagost feloszlatta. Bár látta, hogy Aristidesen és Ephialtesen kivül a többiek mind meggazdagodnak a köz kincstár rovására, ő a közpályán ajándékokkal megveszteget-hetetlennek, megközelíthetetlennek tanusítá magát, a ki mind-végig minden szavában és tettében tiszta, önzetlen maradt. Beszélik, hogy valami Rhoisakés nevü, a királytól megszökött barbár, tömérdek kincscsel Athénbe jött és ott a sykophantáktól[27] zaklattatva, Kimonhoz menekült. Háza előcsarnoka elé két kupát helyezett, szinig töltve az egyiket ezüst, a másikat arany dareikosokkal.[28] Kimon ennek láttára mosolyogva azt kérdezé Rhoisakestől, vajjon Kimont barátjának, vagy bérenczének szeretné-e inkább megszerezni? «Barátomnak» felelé ez. «Tehát, mondá erre Kimon, csak hordd el magad mindezzel együtt, majd igénybe veszem azt mint barátod, ha szükségem lesz rá.»

XI. A szövetségesek ugyan megfizették pénzbeli illetményeiket, de a rájuk rótt hajókat és legénységet nem állították ki. Ugyanis megunván a táborozást, meg a háborút is fölöslegesnek tartván, a földmívelés és békés élet után vágyakoztak, főleg miután a barbárok elvonultak és nem háborgatták őket, nem szerelték föl tehát a hajókat, sem katonákat nem állítottak. A többi athéni vezérek azonban kényszerítéék őket kötelezettségök teljesítésére, a törvény elé állították és megbüntették a mulasztókat, a mi aztán uralmukat gyűlöletessé, tűrhetetlenné tevé. Kimon az ő parancsnoksága alatt ép ellenkező utat követett; egy görög ellen sem alkalmazott erőszakot, elfogadta a pénzt és az üres hajókat azoktól a kik nem akartak hadi szolgálatot teljesíteni és rájuk hagyta, hogy a nyugalmas élettől csábítva, házi dolgaikkal foglalatoskodjanak és oktalanságuk meg kényelemszeretetük folytán a hadbiró férfiakból békés földmívelők, üzérek váljanak. Az athénieket ellenben fölváltva, nagy csapatokban a hajókra szállítá, a hadjáratokban megedzé és rövid idő mulva a szövetségesek zsoldjából meg pénzéből azok urává tevé, a kik azt szolgáltatták. Mert az által, hogy az athéniek szünet nélkül a ten-

[27] Általában hamis vádaskodók.

[28] Perzsa aranypénz Darius képével, körülbelül 17—18 korona.

geren voltak és örökké a fegyvert forgatták, hogy abban éltek és gyakorolták magukat, a szövetségeseknek a hadi szolgálattól való idegenkedése folytán, hozzá szoktatták ezeket, hogy féltökben hizelegjenek nekik, s így észrevétlenül a szövetségesekből adófizetőkké, szolgákká lettek.

XII. Magát a nagy királyt[29] annyira meg nem alázta, büszkeségét össze nem zúzta senki, mint Kimon. Nem hagyta nyugton, hogy Hellasból elvonult, hanem nyomban üldözvén, még mielőtt lélegzetet vehettek és megállapodhattak volna a barbárok, részben elpusztítá, felharácsolá, részben pedig elpártoltatá és a görögöknek nyeré meg országukat, úgy hogy Ázsiát Ioniától egész Pamphyliáig[30] teljesen megtisztítá a perzsa fegyverektől. Értesülvén, hogy a király vezérei nagy sereggel és számos hajókkal Pamphyliában vesztegelnek, azon szándékkal, hogy rájok ijesztve megakadályozza, hogy a chelidoniai[31] szigeteken belül fekvő tengerre szállhassanak, vitorlát eresztve kiindult Knidosból[32] és Triopionból kétszáz háromevezőssel, a melyeket Themistokles már megelőzőleg gyors járásra és fordulásra a legjobban berendezett. Kimon akkorában kiszélesbíté azokat és a fedélzeteket híddal összeköté, hogy több fegyverest fogadván be, nagyobb harczkészültséggel rohanhassanak az ellenségre. A phaseliták[33] városa felé hajózik, kik ugyan hellének valának, de nem fogadják be hajóhadát, sem pedig a királytól elpártolni nem akarnak. Kimon felharácsolja tehát területüket és falaik alá nyomul. A Kimonnal hajózó Chiosbeliek, a kik a phaselitákkal ősidőktől fogva baráti viszonyban álltak, egyrészt törekesznek lecsillapítani Kimont, másrészt pedig a történőket a phaseliták tudomására juttatják, olykép, hogy nyilak hegyére erősített leveleket lőnek a falakon be. Végre békét eszközölnek ki számukra, oly feltétellel, hogy fizessenek tiz talentumot,[34] és kövessék Kimont a barbárok

[29] Artaxerxes perzsa király.
[30] Kis-Ázsia tengerparti tartománya délen.
[31] Három kis sziget, közel a pamphyliai partokhoz.
[32] Knidos és Triopion Kariában.
[33] Lykia és Pamphylia határvárosa.
[34] 47,150 korona.

ellen való hadjáratában. Ephoros azt állítja, hogy Tithraustes volt a királyi hajók parancsnoka, Pherendates pedig a szárazföldi csapatoké. Kallisthenes szerint Góbryas fia Ariomandés volt az egész haderő teljhatalmú vezére, ki a hajóhaddal az Eurymedon[35] folyó torkolatában horgonyzott, nem lévén bátorsága megütközni a hellénekkel, hanem várta a nyolczvan phoeniciai hajót, a melyek Kypros felől hozzá vitorláztak.

Kimon ezeket megelőzni akarván, felkerekedett azzal az elhatározással, hogy erőszakot vesz alkalmazásba, ha önként tengeri csatára nem kelnek. A perzsák kezdetben, hogy az erőszakot kikerüljék, beeveznek a folyóba, de midőn az athéniek előre nyomulnak, szembe hajóznak velük, Phanodémos elbeszélése szerint 600, Ephorosé szerint pedig 350 hajóval. De a tengeren nem végeznek semmi méltó dolgot haderejökhöz mérve, mert azonnal a szárazföldnek fordulnak; az elsők ki is szállnak és a közelben csatakészen álló szárazföldi sereghez menekülnek, a többiek fogságba jutnak és hajóikkal együtt elpusztulnak. Hogy mily tömérdek felszerelt hajóik voltak a barbároknak, abból is kitünik, hogy bár valószínűleg számosan elmenekültek, számosan meg tönkre mentek, mégis kétszáz jutott az athéniek kezére.

XIII. Midőn az ellenség szárazföldi serege a tenger felé fölvonult, Kimon kemény munkának véli azt, hogy kierőszakolja a partra szállást és megtámadja a fáradt hellénekkel az ellenség friss meg számra nézve túlnyomó erejét. De látván, hogy katonái a kivívott győzelem erejében, tudatában fellelkesültek és égnek a vágytól rögtön a barbárokra törni, partra szállítja a még a tengeri csata küzdelmeiben neki tüzesedett hoplitáit, a kik aztán nagy riadással futva előre rohannak. A barbárok helytállnak és bátran fogadják őket, úgy hogy heves küzdelem támad. Az athéniek közül bátor harczosok, kiváló tekintetű, elsőrangú férfiak esnek el. Végre hosszú küzdelem után megfuttatják, lekaszabolják a barbárokat, számos foglyot ejtenek és elfoglalják a mindenféle drágaságokkal megrakott sátrakat. Kimon azonban, mint afféle derék athléta, a ki egy napon két győzelmet vívott ki és a salamisi dicsőséget a

[35] Pamphylián keresztül folyik a tengerbe, szemben Kypros szigettel.

szárazföldi, a plataiait meg a tengeri ütközettel multa felül, saját győzelmeivel kelt versenyre. Értesülvén, hogy a nyolczvan phoeniciai hajó, a melyek az ütközetről elkéstek, Hydrosnál[36] horgonyoz, rögtön ellenök indul. Ezek vezérei a főseregről semmi biztosat nem tudván, kétség és aggodalom közt hánykódnak. Annyival is inkább megrémülnek, tehát elvesztik valamennyi hajójukat, de embereik nagy része is elpusztul. E fegyvertény annyira megtörte a király büszkeségét, hogy megkötötte ama híres békét, a mely szerint kötelezte magát, hogy mindig egy napi lójártányira[37] távol tartja magát a hellén

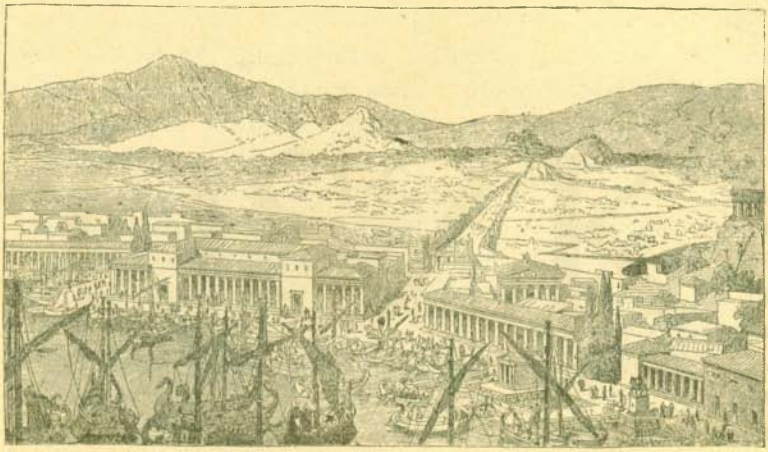

Athén a hosszú falakkal.

tengertől és hogy a kyaniai[38] meg a chelidoniai szigetek közt hosszú, avagy érczorrú hajókat nem járat. Ambár Kallisthenes azt állítja, hogy a barbár ugyan ebbe nem egyezett bele, tényleg azonban ama vereségtől való félelmében megtette és oly távol tartotta magát Hellastól, hogy Perikles ötven, Ephialtes pedig csak harmincz hajóval hatolt túl a chelidoniai szigeteken a nélkül, hogy bármiféle barbár hajóhaddal találkoztak volna. Azonban a Kraterostól összegyüjtött néphatározatok közt talál-

[36] Ismeretlen hely, tán Hydrussa sziget.

[37] Nem egészen 80 kilométer.

[38] Sziklák a Fekete Tenger bejáratánál, a thráciai Bosporusban.

ható ennek az egyességnek egy másolata is, mint megtörtént dologé.

Ennek okából, mint mondják, az athéniek oltárt emeltek a békének és a követségben járó Kalliast kiváló tiszteletben részesítették. A hadi zsákmány elárverezéséből egyéb célokra is bő pénzforrásra tett szert a nép, meg az Akropolis déli falát is e hadjárat nyereségéből építette. Mondják még, hogy a Skelének nevezett hosszú falak építését ugyan később fejezték be, de az első alapozásoknak, a melyek nedves mocsaras talajon feküdtek, Kimon adott kellő szilárdságot, a midőn pénzt szolgáltatott arra, hogy a mocsár tömérdek kavicscsal, meg súlyos kövekkel feltöltessék. Ő volt szinte az első, a ki ama kies és előkelő szórakozást nyujtó helyekkel megszépíté Athént, a melyek később olyannyira kedveltek lőnek, a midőn az Agorát boglárfákkal beülteté, és az Akadémiát, e száraz, sivár helyet forrásos ligetté változtatá és tágas futóterekkel, meg árnyas sétányokkal díszíté.

XIV. Midőn a perzsák némely csapata nem akará elhagyni a Chersonesost, sőt még a thrákokat is segítségül hívá a felső vidékekről, gúnyolódván Kimon fölött, a ki egészben is csak néhány hajóval evezett ki Athénből, ez hegyibök támad és négy hajójával tizenhárom hajójukat elfogja, előzi a perzsákat, meggyőzi a thrákokat és Athén hatalma alá veti az egész Chersonesost. Azután az athéniektől elszakadt thasosiakat tengeri ütközetben megveri, harminczhárom hajójukat elfogja, városukat ostrommal megveszi, a túlsó parton levő aranybányákat az athénieknek megszerzi és a thasosiak területét meghódítja. Innét, a mint látszott, könnyen átkelhetett vala Macedoniába és nagy területet szakíthatott volna el; s mert ezt nem tette, azzal vádolták, hogy Sándor királytól megvesztegettette magát és ellenségei egyesülvén, törvény elé állították. A birák előtt védekezve, elmondá, hogy ő nem köt vendégbarátságot sem az ionokkal, sem a thessalokkal, a kik gazdagok, mint mások, hogy befolyást és pénzt szerezzenek, hanem igenis a spártaiakkal, a kiknek józanságát, egyszerűségét csodálja, utánozza, a mit többre becsül bármi kincsnél, noha büszke arra, ha szülővárosát az ellenségéből gazdagíthatja. Stésimbrotos meg-

emlékezvén e perről, elbeszéli, hogy Elpiniké Kimon érdekében Perikles elé járult kérelmével, az volt ugyanis a legheve-sebb vádlója. Perikles mosolyogva mondá neki: «Banya vagy te Elpiniké, banya, arra hogy ily fontos dolgot dülőre vigy». Ennek daczára a pörben igen kiméletesen bánt Kimonnal és vádjának előterjesztésére csak egyszer kelt fel, hogy mintegy lelkiismeretét megnyugtassa.

XV. Kimont aztán a törvényszék felmentette. Politikai életének hátralevő szakában, a míg csak Athénben tartózkodott, megzabolázta és korlátok közé szorította a népet, mely az elő-kelők fölé törekedett jutni és magához ragadta az egész uralmat, hatalmat. De midőn egy hadjárat czéljából elvitorlázott, a tömeg teljesen szabad kezet nyervén, felforgatta a közdolgok régi rendjét és a hazai intézményeket, a melyek közt addig élt és Ephialtes vezetése alatt megfosztotta az areopagosi tanácsot itélkezési joghatóságától, néhány eset kivételével, teljesen a biráskodás urává tette magát és korlátlan demokratiába taszí-totta az államot, a miben az immár hatalmas Perikles a nép-pel egy követ fújt. Kimon midőn visszatért, boszankodott a birói hatóság méltóságának lealacsonyításán és törekedett a jogvitákat ismét annak hatáskörébe visszahelyezni, meg az aristokratiát, úgy mint Kleisthenes azt megállapította, új életre kelteni. De ellenei összecsoportosulva lehurrogatták, a népet felingerelték, a mi közben a hugára vonatkozó gyanusításokat felfrissítették és őt magát lakonismussal vádolták. Erre vonat-koznak Eupolisnak Kimonról szóló közönségesen ismert versei:

«Rossz nem vala, hanyag csak és borkedvelő
És egyszer-másszor alvék biz' Spartában is
Elhagyva Elpinikét is szép kedvesét.»

De ha gondatlanságával, iszákosságával annyi várost elfoglalt, annyi győzelmet vívott, nyilvánvaló, hogy ha józan és gondos, senki sem multa volna felül őt tettre a görögök közül, sem előtte sem utána.

XVI. Igaz, kezdettől fogva lakón-barát volt; ikergyer-mekei közül is az egyiket Lakedaimoniosnak, a másikat meg Eleiosnak nevezte el, a kiket, mint Stésimbrotos beszéli, egy klitoriai nő szült neki, azért Perikles gyakran szemökre is

hányta anyai származásukat. A földrajziró Diodoros azt állítja, hogy úgy ezek, valamint Kimon harmadik fia Thessalos, Isodikétől, Euryptolemos leányától és Megakles unokájától születtek. Egyébként emelkedését főleg a spártaiaknak köszönheté, kik már nyilt ellenségei lettek Themistoklesnek és inkább óhajtották, hogy Kimon nyerje el, bár egész ifjonta, a hatalmat és tekintélyt. Az athéniek őt kezdetben szívesen látták, mert a spártaiaknak Kimon iránt való jóakaratából jelentékeny hasznot húztak. Midőn az athéniek kezdettek gyarapodni és a szövetségesek ügyeibe magukat beleártani, a Kimon iránt való tiszteletből és szeretetből nem akadékoskodtak velük. Ez intézte ugyanis a hellének majd minden ügyeit, a midőn szeliden bánt a szövetségesekkel és kedvét kereste a spártaiaknak. Aztán hogy később az athéniek hatalmasbakká lettek, tapasztalván, hogy Kimon nyiltan kimutatja odaadását a spártaiak iránt, boszankodtak. Mert minden alkalommal magasztalta a spártaiakat az athéniek előtt és főleg ha korholni vagy feltüzelni akarta polgártársait, azt szokta mondani, Stésimbrotos állítása szerint: «Hej, de nem ilyenek a spártaiak», a mivel polgártársai gyülöletét és rosszindulatát vonta magára. De az ellene emelt vádak legfontosabbika a következőkben birja eredetét. Spártában Archidamosnak, Zeuxidamus fiának, királysága negyedik évében, egy roppant földrengés folytán, a minőre senki sem emlékezett, a lakedaimonok földjén számos tátongó üreg támadt, a Taygetosnak több csúcsa a rázkódás következtében lezuhant. Maga a város teljesen összeomlott, öt ház kivételével, a többit mind felforgatta a földindulás. A csarnokok között a legények és fiúk együtt űzték testgyakorlataikat, a midőn, állítólag, közvetlen a földrengés előtt, egy nyúl bukkan fel, a fiúk úgy a mint kenekedve voltak, pajzánságból kifutnak és üldözni kezdik, a visszamaradt legényekre pedig rászakad a gymnasium és együtt mindnyájan elvesznek. Sírjokat még ma is Seismatianak[39] nevezik. Archidamos hamar belátta a jelenből a bekövetkezhető veszélyt, midőn észrevette, hogy a polgárok házaikból legbecsesebb tárgyaikat menteni törekesznek, megfúvatá a trombitákat, akár az ellenség nyo-

[39] Seismos = földrengés, történt 466-ban Kr. e.

mulna előre, hogy hovahamarabb fegyveresen körüle seregeljenek. És az akkori körülmények közt egyedül ez mentette meg Spártát. Mert a heloták a mezőkről mindenünnen összefutottak, hogy a megmenekült spártaiakat kiirtsák; de a mint meglátták, hogy fegyveresen csatarendben állanak, visszavonultak a városokba és nyilt háborúba fogtak, felbújtottak számos perioikost;[40] egyúttal a messeneiek is fellázadtak a spártaiak ellen. A lakedaimonok tehát Perikleidast Athénbe küldék segítséget kérni. Erről mondja gúnyosan Aristophanes, hogy

«Ott ült könyörgve, kérve hadsegélyt,
Oltárainkon, sápadtan bibor mezében.»[41]

Ephialtes ellentszegült ennek és égre földre kérte a népet, hogy ne küldjön segítséget, ne állítsa lábra Athén eme vetélytársát, hadd heverjen a porban, hadd taposság lábbal Sparta büszkeségét. Kimon azonban, mint Kritias mondja, a lakedaimonok érdekeit hazája emelkedésének elébe tevén, rábirta a népet, hogy tekintélyes sereggel menjen segítségére a spártaiaknak. Ion fölemlíti beszédének ama szakaszait is, a mivel főleg hatott az athéniekre, t. i. felhívta őket, ne hagyják Hellast sántán és ne tűrjék, hogy Athén igavonó párjától megfosztassék.

XVII. Midőn Kimon a lakedaimonoknak nyújtott segítség után seregének élén Korinthuson keresztül visszatért, Lachartos szemére lobbantotta, hogy bevonult hadával abba, mielőtt a polgárokkal értekezett volna; ha valaki más ajtaján kopogtat, úgymond, nem szokás előbb belépni, mielőtt a gazda azt meg nem engedi. Kimon erre így felelt: «De ti Lachartos, nem kopogtattatok a Kleonai-beliek és Megara-beliek kapuján, hanem betörtétek azt és fegyverrel rontottatok be, abban a meggyőződésben, hogy az erősebb előtt minden nyitva áll.» Igy fizette ki találóan merész válaszával a korinthusiakat és seregével keresztül vonult. A lakedaimonok aztán ismét segítségül hivták az athénieket, az Ithomében levő messeneiek és

[40] A lakoniai városok körül lakó földmíves népek.

[41] Aristophanes «Lysistraté» cz. komediájában az 1065. s köv. versek; Arany János fordítása.

heloták ellen. Midőn megérkeztek, a spártaiak tartván bátorságuktól, meg dicső hadi képességeiktől, a többi szövetségesek közül egyedül őket küldötték vissza, mint afféle forradalmárokat. Az athéniek e miatt haragra gerjedve nyiltan éreztették immár neheztelésüket a lakon-barátokkal és Kimont, csekély ürügyön kapva, ostrakismos[42] útján tiz évre száműzték, mert ennyi időre volt szabva az ostrakismosszal sujtottak száműzetése. E közben a lakedaimonok visszatérve Delphiből, a melyet a Phokis-beliek uralma alól felszabadítottak, Tanagránál[43] tábort ütöttek. Az athéniek elébök mentek, hogy harczra keljenek velök. Eljött Kimon is teljes fegyverzetben a saját törzséhez, az oinéidá-hoz, égve a vágytól, hogy polgártársai oldalán harczolhasson a spártaiak ellen. Az ötszázak tanácsa erről értesülvén, megijedt Kimon ellenségeinek attól a lármájától, hogy csak zavart akar előidézni a táborban, mikép a városba vezethesse a spártaiakat és megtiltotta a vezéreknek, hogy Kimont befogadják. Ez tehát eltávozott, de szivére kötötte az anaphlystosi Euthipposnak, meg a többi bajtársainak, a kiket leginkább vádoltak lakón barátsággal, hogy bátran szálljanak szembe az ellenséggel és tettel oszlassák el polgártársaik gyanuját. Ezek magukhoz véve Kimon teljes fegyverzetét, csapatuk közepére teszik, aztán egymás mellé sorakoznak, számra nézve százan, és hősi küzdelemben mind elesnek, az athénieknek nagy keservet, mély bánatot hagyván hátra, igazságtalan vadaskodásuk miatt. Ezért Kimon iránt való haragjuk se volt hosszú tartamú, egyrészt, mint valószínű, visszagondoltak jó szolgálataira, másrészt meg a körülmények is indokolták. Mert Tanagránál nagy csatában legyőzettek és a bekövetkező nyárral a peloponnesusiak fegyveres betörését várták országukba, visszahívták tehát Kimont a száműzetésből, a ki vissza is tért, Periklesnek az ő érdekében tett indítványa folytán. Ilyenek voltak akkorában a politikai küzdelmek, mérsékelt volt az indulat és lelohadt az a közérdekkel szemben, a mindent uraló szenvedély, a dicsőségvágy pedig kitért a haza követelményei elől.

[42] Cseréppel való szavazás.

[43] Boiotiai város.

XVIII. Kimon alig hogy hazatért, véget vetett a háborúnak és a két várost kibékítette. A béke megkötésekor, midőn látta, hogy az athéniek nem képesek nyugton maradni, hanem olyton zavarognak és hadi vállalatokkal óhajtják növelni hatalmukat, hogy se a helléneket ne abajgassák, se pedig elárasztván számos hajóikkal a szigeteket meg a Peloponnesost, belháborukra okot és a szövetségesek panaszaira alkalmat ne szolgáltassanak a város ellen, kétszáz háromevezőst szerelt fel, hogy Egyiptom és Kypros ellen újra hadra kelhessen, abból a czélból, hogy egyfelül az athéniek gyakorolják magukat a hadviselésben a barbárok ellen, másfelül, hogy jogszerüen gazdagítsa őket a bő zsákmányból, a mit született ellenségeiktől Hellasba hoznak.

Midőn már készen volt minden és a csapatok a hajókon elhelyezkedtek, Kimonnak álomlátása lőn. Ugy tetszett neki, hogy egy mérges kutya megugatta és az ugatás közben emberi hangon így szólt hozzá:

«Menj! Mihamar te barátom lész nekem és fiaimnak.»

E látványnak értelme homályos lévén, a posidoniai[44] Astuphilos jós és Kimon meghittje, kinyilatkoztatta neki, hogy álomlátása halálát jelenti és azt így fejtette meg: a kutya ellensége annak az embernek, a kit megugat, ellenségének pedig, bárki legyen is az, csak akkor lesz barátjává, ha meghal. A vegyes hang meg méd ellenséget jelent, mert a médek serege vegyesen hellénekből és barbárokból áll. E látomány után Kimon Dionysosnak áldozatot mutatott be. A jós levágta az áldozati állatot, ekkor számtalan hangya a már megaludt vért összeszedvén, lassanként Kimon felé hordta és lábának hüvelykujja köré helyezte, a mi jó ideig észrevétlen maradt. Alig hogy Kimon véletlenül észrevette a dolgot, a jós is előlépett és megmutatta neki a májat, a melynek nem volt feje. De minthogy a hadjáratot elhalasztani nem lehetett, vitorla alá ment és hajóiból hatvanat Egyiptomba küldvén, a többiekkel ismét elevezett . . .[45] Tengeri ütközetben megverte a phoeniciai meg

[44] Lucaniai város Itáliában.

[45] A szövegben itt hézag van.

kilissai hajókból álló királyi hajóhadat, meghódította a körülfekvő városokat és figyelmét az egyiptomi dolgokra irányította, a midőn nem forralt agyában kisebb tervet, mint azt, hogy megsemmisíti a király uralmát. Annál is inkább, mert tudomására jutott, hogy Themistokles nagy tekintetnek és befolyásnak örvend a barbároknál és hogy magára vállalta a királytól tervezett hellén hadjárat fővezérségét. Azonban Themistokles, mint mondják, teljesen lemondott a hellén vállalatról, nem remélve, hogy Kimon szerencséjét, meg vitézségét felülmúlhatja és maga oltotta ki életét. Kimon pedig, mialatt nagy hadi vállalatainak tervét szőtte és hajóhada Kypros körül állomásozott, elküldött néhány férfiut Ammon templomához, hogy az istentől jóslatot kérjenek valami titokban maradt ügyben, mert senki sem tudja küldetésök okát. De az isten feleletet se adott nekik, mert alig hogy elibe járultak, megparancsolta, hogy távozzanak, hisz immár Kimon maga is nála van. A követek ezek hallatára leballagtak a tengerhez és midőn a hellének táborába értek, a mely akkorában Egyiptom partján állt, megtudták, hogy Kimon elhunyt. Ekkor a jóslat napja után számítva, rájöttek, hogy az isten Kimon halálára utalt, a midőn azt mondotta, hogy már nála van.

XIX. Kimon Kition[46] ostroma alatt halt meg, a mint legtöbben állítják, betegségben, mások szerint sebe következtében, a mit a barbárokkal való küzdelemben kapott. Haldokolva megparancsolá övéinek, hogy tüstént hajózzanak vissza, halálát meg titokban tartsák. És megtörtént az, hogy a nélkül, hogy az ellenség vagy szövetségesek bármit is észrevettek volna, biztonságban tértek haza, mint Phanodémos mondja, a már harmincz nappal előzőleg elhunyt Kimon vezérlete alatt. Halála után egy hellén vezér se vitt többé semmi fényes tettet véghez a barbárok ellen. Mert a görögök a démagogok és a háború-szítók izgatásai következtében egymás ellen fordultak, s nem lévén a ki közbenjáróként fellépett volna, belháborúban marczangolták[47] egymást és mialatt a király dolgai rendbe jöttek, megszámlálhatatlan kárt okoztak a hellén hata-

[46] Város Kypros szigetén.

[47] Az úgynevezett peloponnesosi háborúban.

lomnak. Igaz, jóval később Agesilaos Ázsiába hatolt fegyverével és rövid háborúba bocsájtkozott a király tengermelléki vezéreivel, de a nélkül, hogy valami nagyot, avagy fényeset vitt volna véghez, a görögök közt újra meg-meg újuló lázongások és zavarok miatt haza kényszerült térni, hátrahagyván a perzsa adószedőket a szövetséges és barátságos városok kellő közepén, holott Kimon vezérsége alatt, egy levélhordó sem közelített a tengerhez ötszáz stadiumon[48] belül, de még ló sem volt látható. Hogy Kimon földi maradványai Attikába hozattak, azt amaz emlékek is bizonyítják, a melyek napjainkig Kimoneia nevet viselnek. A Kition-beliek is tiszteletben tartanak valami Kimon-féle sírt; mert a mint Nausikrates szónok beszéli, egy éhség és inség alkalmával az isten meghagyá nekik, hogy ne feledkezzenek meg Kimonról, sőt felsőbb lénykép tiszteljék, becsüljék.

Ilyen volt a hellén hadvezér.

[48] 80 kilométer.

XXVI.

LUCULLUS.

(115—49. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

I.

Lucullusnak nagyatyja consul-viselt férfiú volt, anyai nagybátyja pedig Metellus, melléknéven Numadicus. Szüleit illetőleg atyja sikkasztásban találtatott vétkesnek, anyja, Caecilia meg rossz hírben állt, mint a ki tisztességtelen életet folytatott.

Maga Lucullus, még ifjonta, mielőtt valami hivatalra pályázott és a közélet terére lépett, első feladatává tette, hogy atyja vádlóját Servilius augurt közbűntett miatt bíróilag üldözze. Derekasnak tartották e tettet a rómaiak és e pert dicső vállalkozásnak emlegették. De egyébként se tartották tisztességtelen dolognak a személyes indok nélkül való vádemelést, sőt nagyon is szivesen látták, ha a fiatal emberek a vétkesek után vetették magokat, mint akár a fajbeli kutyák a vadállatok után. Ám e per alkalmából oly heves pártküzdelem támadt, hogy sebesülések, halálesetek fordultak elő; Servilius azonban fölmentetett.

Lucullus.

Lucullus mind a két nyelvet[1] gyakorolta és folyékonyan beszélte, azért Sulla az ő tetteinek sajátkezű feljegyzéseit neki ajánlá, mint olyannak, a ki legalkalmasabb arra, hogy azokat rendezze és történetté feldolgozza. Mert az ő ékesszólása nem egyedül a kenyérkeresetre volt képesítve és alkalmas, mint a

[1] T. i. a rómait meg a görögöt.

többi szónokoké, a mely a piaczot felkavarja, akár a dühödt tintahal a tengert, a piaczról lekerülve pedig elvesz tudatlanságában a szárazon. Sőt már ifjukorában a szépért rajongva az úgynevezett szabad tudományok művelésére adta magát, öregségre jutva pedig, mintegy a számos küzdelmekben kifáradt lelke nyugosztalására és megpihentetésére a bölcsészetbe merült, a midőn annak szemlélődő sajátosságait fölébreszté, becsvágyó hajlamait pedig a Pompeiusszal való viszálykodása alkalmából korlátozá és elnyomá. Tudós volta felől a mondottakon kívül még ezeket említik. Ifjukorában, a midőn Hortensius[2] ügyész és Sisenna költő latin és görög beszédet meg verset adtak fel neki tréfából, mi aztán komolyra vált, ajánlkozott, hogy e nyelvek bármelyikén, a mint a sors hozza magával, megírja a marsi háborút.[3]

Ugy látszik, a sors a görög nyelvre esett, mert ma is létezik a marsi háborúról szóló hellénnyelvű története.[4] Testvére Marcus iránt való szeretetének számos jelei közül a rómaiak főleg és első sorban azt hozzák fel, hogy noha idősebb volt ennél, nem akart nélküle hivatalt vállalni, hanem megvárta, míg ez a kellő korra jutott, a mi aztán úgy meghatotta a népet, hogy távolléte daczára testvérével együtt megválasztotta aedilisnak.

II. Ifjúkorában a marsi háború folyamán merészségének és belátásának számos jeleit adta. De főleg állhatatosságával és szelidségével nyerte meg Sullát, a ki kezdettől fogva szüntelen a legfontosabb vállalatokra akalmazta őt, ezek közé való voltak a pénze körüli teendők is.

Mert ő vereté a Peloponnesusban a mithridatesi háború alkalmával javarészét annak a pénznek, a mely ő utána Lucullus nevet nyert és a mely e háborúban a katonai szükségletek folytán szapora forgalmat vett.

Ezután, hogy Sulla Athén vidékén a szárazföldet uralma alá hajtotta, de a tengeren fölényben álló ellenség az élelmiszerektől őt elvágta, elküldé Lucullust Egyiptomba és Libyába,

[2] Hortensius akkortájt hires szónok volt. Sisenna a Sulla-féle háború írója.

[3] A marsi háború, vagyis a szövetségesek ellen való háború, bővebben Marius életrajzában.

[4] Elveszett.

hogy onnét hajókat hozzon. A tél derekán volt, a midőn három hellén kalózbárkán és ugyanannyi rhodusi dicrotoson[5] kievezett a sík tengerre, megvetvén a fölényük érzetében mindenüvé bátran czirkáló számos ellenséges hajókat. S csakugyan eljutott Krétába és a szigetet megnyerte. Majd a cyreneiekhez[6] ért, a kiket folytonos zsarnoki kormányoktól meg háborúktól sanyargatott állapotban talált. Helyreállította alkotmányukat, a midőn Plato egy mondását idézte emlékükbe, a mivel sorsukat előre megjósolta. A midőn ezek ugyanis kérték Platót, hogy hozzon törvényeket nekik és készítsen a nép számára valami bölcs alkotmányt, azt felelé, hogy nehéz dolog oly boldog népnek, mint a cyreneiek törvény tadni. Mert senki se kormányozható nehezebben, mint a jólétben leledzeni látszó ember és viszont, senki se hajlandóbb az uralom elfogadására, mint a sorstól sanyargatott. Ez a körülmény tette akkoriban szelidekké a cyreneieket a törvényadó Lucullusszal szemben.

Innét Egyiptom felé eveztében, a tengeri kalózok támadása következtében bárkáinak javarészét elveszté, de maga megmenekülvén, szerencsésen beeveze Alexandriába.

Az egész hajóhad fényesen felékesítve elébe ment, mint a király behajózásakor szokott. Az ifjú Ptolemaeus pedig bámulatos vendégszeretetet tanusított irányában. A királyi palotában adott neki lakást és ellátást, a mi azelőtt itt egy idegen vezérrel sem történt soha. De nem is annyi kiadást, költekezést tett mint másokra, mert ő reá négyszereset fordított. Lucullus azonban csak az elkerülhetetlenül szükségeset fogadta el, az ajándékot is visszautasította, noha annak értéke 80 talentumra[7] rúgott. Mondják, hogy nem is ment föl Memphisbe, nem is látogatta meg Egyiptom ország-világra szóló csodáit, mert szerinte ezek idővel rendelkező, szórakozó utazóknak valók, nem pedig annak, a ki főparancsnokát a szabad ég alatt az ellenség lövéseivel szemben táborozva hagyta hátra.

III. Ptolemaeus ugyan a szövetséget, a háborútól való féltében, visszautasította, de Lucullusnak kíséretkép hajókat

[5] Két sor evezőkkel felszerelt hajó.

[6] Északafrikai város.

[7] 377,200 korona.

adott egész Cyprusig, elhajóztakor megölelte és tisztelete jeléül egy aranyba foglalt értékes smaragddal megajándékozta. Lucullus eleinte nem akarta ezt elfogadni, de miután a király megmutatta az abba bevésett saját arczképét, félt azt visszautasítani, nehogy őt elhajóztakor mindenkép ellenségének vélje és a tengeren kelepczébe kerítse. Martolása alkalmával számos hajót gyűjtött össze a tengermelléki városokból, kivéve azokat, a melyek tengeri kalózkodást űztek és átkelt Cyprusba. Itt értesülvén arról, hogy az ellenség hajóival az előfokok körül reá leselkedik, összes hajóit a partra vontatta és irt a városoknak a téli szállás meg élelem végett, mintha csak ott akarná bevárni a kikeletet. De kedvező szél kerekedtével iziben a tengerre vontatta hajóit és nappal bevont félvitorlával, éjjel pedig teljes vitorlával haladván, szerencsésen Rhodusra jutott. Miután a rhodusiak hajókat szolgáltattak néki; reábeszélte a Kós- és Knidos-belieket, hogy a király pártját elhagyva, vonuljanak vele együtt a samosiak ellen. Maga pedig előzé Chiosból a király katonáit, a kolophoniakat pedig felszabadítá, miután elfogta zsarnokukat, Epigonost. Ebben az időtájban történt, hogy Mithridates elhagyván Pergamost Pitonéba[8] zárkózott. Itt a szárazföld felől Fimbriától ostrommal szorongatva, a tengerre vetette tekintetét és szerteszét levő hajóhadait magához rendelte, minthogy a merész és győzelmes Fimbriával nem bátorkodott nyilt harczban összetűzni.

Észrevette ezt Fimbria, s mert hajóhad hijában volt, üzent Lucullusnak, kérvén hogy jöjjön hajósseregével és segítse tönkre tenni a legellenségesebb és legharcziasabb királyt, hogy meg ne menekülhessen Mithridates, a számos küzdelmek és fáradalmak közt hajhászott nagy pályabér, a midőn markukban van, hálójukba került. Ha ő el van fogva, ki sem arat nagyobb dicsőséget, mint az, a ki szökésének útját állja és futtában megragadja. A siker dicsőségben pedig mindketten részesülnek, ő a ki a szárazföldről leszorította, meg Lucullus, a ki a tengertől elvágta Mithridatest. Sullának Orchomenus meg Chaeronea mellett kivívott és megosztott sikereire pedig a rómaiak ügyet se vetnek. És ez a beszéd egyáltalán nem volt

[8] Vár, Mysia tartományban.

túlozva, mert mindenkinek nyilvánvaló, hogy ha akkor Lucullus, a ki közel volt, hajtván a Fimbria szavára, hajóit oda összevonta és flottájával a kikötőt elzárta vala, a háborúnak vége szakadt és a világ számtalan sanyarúságtól megmenekült volna.

Azonban Lucullus, akár mert mint Sulla legatusa, ennek utasítására több tekintettel volt bármi magán- avagy közérdeknél, akár mert megvetette Fimbriát, e gyalázatos embert, a ki uralomvágyból csak a minapában gyilkolta meg barátját és vezérét,[9] avagy isteni rendelésből kimélte meg Mithridatest és óvta meg ellenfelét, nem hallgatott reá, hanem alkalmat nyujtott Mithridatesnek, hogy elevezzen és Fimbria seregét kigúnyolja.

Lucullus maga azonban először is tengeri csatában megverte Lectumnál, a troasi[10] hegyfok irányában megjelent királyi hajókat. Majd aztán Tenedus előtt megpillantván Neoptolemust,[11] ki az övénél tekintélyesebb hajóhaddal horgonyon állt, egy rhodusi ötsoros hajóra száll, a melynek parancsnoka Demagoras, ez a rómaiakhoz hű és a tengeri küzdelmekben rendkívül jártas férfiú volt és a többiek előtt előre evez. Neoptolemus pedig teljes erővel szembe vele és megparancsolja kormányosának hogy induljon ütközőre. Demagoras félvén a nehéz királyi hajótól és annak éles érczburkolatától, nem mer hajóéllel azzal összeütközni, hanem egy gyors körmozdulattal megfordul és a legénységet a hajó farára parancsolja.

E részén tehát a hajó lenyomódik és az ellenfél lökését minden baj nélkül kiállja, a mennyiben az a víz alatt való részeket éri. E közben, hogy bajtársai előre törtek, Lucullus megfrodítja hajóját és számos emlékezetre méltó tett végbezvitele után, megfuttatja az ellenséget és Neoptolemust űzőbe veszi.

IV. Ezután a Chersonésuson egyesül az átkelni készülődő Sullával, biztosítja útját, és segíti csapatainak átszállításában. Hogy a béke létre jött, Mithridates visszahajózott a Fekete-Tengerbe, Sulla pedig Ázsiára 20,000 talentum[12] bírságot rótt

[9] Valerius Flaccus consult.

[10] Tenedus szigettel szemben.

[11] Mithridates egyik vezére.

[12] 94.300,000 korona.

és megbízta Lucullust, hogy e pénzt behajtsa és éremmé veresse. A mi Sulla szigora mellett vigaszul szolgált a városoknak, mert Lucullus nemcsak önzetlennek és igazságosnak, hanem kiméletesnek is tanusítá magát e terhes és kegyetlen hivatásában. A pártütő Mityléné-beliek érdekében azon igyekezett, hogy eszökre térítse és mérsékelt büntetés érje őket, azért, hogy Marius pártjára tévedtek. De látván megátalkodottságukat, ellenök hajóz, ütközetben megveri és falaik közé zárja őket. Az ostrom felvétele közben világos nappal elvitorlázik Eleába,[13] alattomban azonban visszatér és a város alatt szép csendesen lesbe áll. Midőn a Mityléné-beliek vakmerően, rendet nem tartva kivonulnak, hogy az elhagyott tábort fölprédálják, hegyibök esik, számosakat élve fog el közülök, a védekezőkből ötszázat levág. 6000 foglyot ejt és rendkívül nagy zsákmányra tesz szert. Azokban a számtalan, különféle csapásokban, a melyeket akkortájt Sulla és Marius Itália lakóira hoztak, Lucullusnak semmi része sem esett, mintha valami isteni végzet késleltette volna Ázsia ügyeiben. De ezért őt Sulla a többi barátaival szemben nem mellőzte, sőt az iránta való szeretetből emlékiratait neki ajánlá, a mint elbeszéltük volt és Pompeius mellőztével őt nevezé fia gyámjául végrendeletében. És úgy tetszik ez szolgáltatott a két fiatal és a dicsőségért lángoló férfiúnak elsőben okot a viszálykodásra meg a féltékenységre.

V. Kis időre Sulla halála után Lucullus, Marcus Cottával consullá lett, úgy a 176-ik Olympias[14] körül. Számosan újra fel akarták szítani a Mithridates-féle háborút és Marcus azt mondá, hogy az nem szűnt meg, hanem csak szünetel. Azért boszankodott Lucullus, a midőn sors útján az Alpokon innét fekvő Galliát nyerte tartományul, a mely nagy vállalatokra nem nyujtott alkalmat. De legfőkép ösztökélték őt Pompeius iberiai sikerei, a ki mind a többiek fölött oly hírnévre tett szert, hogy ha sikerülend neki bevégezni az iberiai háborút, bizonyára hadvezérnek választatik Mithridates ellen.

[13] Város Kis-Ázsiában, szemben Lesbos szigettel, a melyen Mityléné fekszik.

[14] 73-ban Kr. szül. e.

Azért midőn Pompeius pénzt kért és azt írta, hogy ha nem küldenek neki, otthagyja Iberiát meg Sertoriust és visszavezeti seregét Itáliába, Lucullus nagy buzgósággal látott hozzá, hogy pénzt küldjenek neki, hogy az ő consulsága alatt valami féle ürügyből vissza ne térhessen. Mert bizonyára az egész város hatalmába kerül, ha ekkora sereg élén megjelenik.

De a politikai helyzet akkori ura Cethegus, a ki minden tettével, szavával a nép kegyét kereste, szintén haragosa volt Lucullusnak, mert ez az ő ocsmány szeretkezésekben, kicsapongásokban, fajtalanságokban áradozó életmódját megvetette. Ezzel tehát nyílt harczban állt. De a másik népvezért, Lucius Quintust, a ki Sulla intézményei ellen támadt és közdolgok megállapított rendjét fölforgatni igyekezett, majd négyszemközt való engesztelésével, majd pedig nyilvános figyelmeztetésével, szándékától eltérítette és annak becsvágyát eloltotta, a minek folytán, a mennyire lehetséges volt, egy súlyos betegségnek okosan és üdvösen elejét vette.

VI. E közben hire jött, hogy Octavius, a ki Ciliciának volt proconsula, meghalt. Számosan vágytak e tartományra és hizelegtek Cethegusnak, mint a ki annak elnyerésére legtöbb befolyással bírt. Lucullus magára Ciliciára keveset vetett ugyan, de abban a vélekedésben, hogy ha azt, a mely közel feküdt Cappadociához, elnyeri, senki mást nem fognak Mithridates ellen vezérül kiküldeni, minden követ megmozdított, hogy e tartomány másnak a kezére ne jusson.

Végre kényszerűségből gondolkozásmódja ellenére oly dologba fogott, a mi nem volt sem tisztességes sem dicséretes, de egyébként czélja elérésére sikeres. Élt Rómában valami Praecia nevű nő, egyike azoknak, a kiket szépségök és kellemök hiresekké tettek. Ez ugyan egy cseppet se volt különb a hetaeráknál, de az a körülmény, hogy látogatóit és udvarlóit, barátai törekvései meg hivatal hajhászása érdekében kihasználta, egyéb bájait még az odaadó barát látszatával is öregbítette és így nagy befolyásra tett szert. S minthogy Cethegust, a ki hírneve tetőpontján állt akkortájt és a város sorsát intézte, elcsábította és azzal mint szeretőjével együtt élt, az állam-hatalom teljesen az ő kezére jutott. Mert semmi se

történt az államban Cethegus hozzájárulása nélkül. De Cethegus se tett semmit Praecia beleegyezése nélkül. Lucullus tehát megnyerte őt ajándékaival, hizelgéseivel, mert annak a látszata, hogy Lucullus ő néki hódol, kiváló becscsel bírt e büszke és szerepre vágyó nő előtt és mihamar dicsérőre talált Cethegusban is, a ki ciliciai érdekeinek szószólója lett.

De mihelyt ezt elnyerte, semmi szüksége se volt többé, hogy Praeciához vagy Cethegushoz folyamodjék, mert az egész világ egy akarattal az ő kezeibe tette a Mithridatesi háborút, mint az olyanéba, a kinél senki sem lesz képes jobban dülőre vinni a hadjáratot. Mert Pompeius, a ki még Sertoriusszal harczolt és Metellus, a ki öregsége miatt arról lemondott, voltak az egyedüliek, a kik a vezérségért Lucullusszal versenyezhettek volna.

Mindazáltal consultársa, Cotta, miután sokat könyörgött a senatusnak, egy hajóhaddal elküldetett, hogy a Propontist őrizze és a Bithyniát megvédelmezze.

VII. Lucullus tehát egy legió élén, a melyet Italiában maga toborzott össze, átkelt Ázsiába. Itt átvevé a többi csapatokat, a miket a puhálkodás és kapzsiság már rég megrontott és a melyek közül az úgynevezett fimbriaiakat a fejetlenség megszokása teljesen fegyelmezetlenekké tett. Ezek voltak azok, a kik Fimbria alatt Flaccus consult és vezéröket meggyilkolták, majd aztán magát Fimbriát is elárulták Sullának: vakmerő, törvényt nem ismerő emberek, de a mellett bátrak és edzettek a hadjárat viszontagságaiban. Lucullus azonban rövid idő alatt megtöré a daczosságukat, valamint a többi csapatokat is keze alá hajtá; úgy látszik, akkor tanulták meg először, hogy mi az az igazi vezér és parancsoló, mert eddig csak oly főnökeik voltak, a kik népszerűség-hajhászásból ahhoz szoktatták őket, hogy kényök-kedvökre hadakozzanak. Az ellenség dolga pedig így állt. Mithridates, a sophisták többségének módjára, eleinte fenhéjázva, büszkén szállt szembe a rómaiakkal, üres, csillogó és a szemet káprázató hatalmával. Majd aztán nevetséges kudarczaiból tanulságot vonva, a midőn másodizben készült hadra kelni, hadi készültségét komoly és tényleges alapra fektette. Mellőzvén a szedett-vedett töme-

geket, a barbárok soknyelvü fenyegetéseit, az arany meg drágakövekkel ékesített fegyverzetet, a mely csak a győzteseknek szolgál zsákmányul, de erőt nem ad annak, a ki azt bírja; római kardokat veretett, szilárd pajzsokat készíttetett és inkább kitanított, mint ékes lovakat szedett össze. Serege állt: 120,000 a rómaiak harczmódjára begyakorolt gyalogosból és 16,000 lovasból, nem számítva a négyfogatu sarlós kocsikat, a miknek száma 100-ra rúgott. De hajóit se aranyozott sátrakkal, női fürdőkkel, puhálkodó lakosztályokkal cziczomázta fel, hanem fegyverekkel, lövegekkel és pénzzel rakta meg bőven. Ezzel a haderővel betört Bithyniába, a melynek városai újjolag szivesen fogadták, de nemcsak ezek, hanem egész Ázsia, a mely a római uzsorásoktól és adóbérlőktől türhetetlen módon sanyargatva, visszaesett előbbi nyavalyájába. Lucullus ezeket, a kik Harpiák módjára kifosztották a lakosokat élelmükből, később előzte ugyan, de egyelőre csak feddéssel igyekezett mérsékletre bírni, a mivel a népek elszakadási törekvését csillapítá is, mert úgyszólván mindannyian lázongtak.

VIII. Mialatt Lucullus ezekkel bajoskodott, Cotta felhasználandó a kedvező alkalmat, készületeket tett, hogy csatára keljen Mithridatesszel. Több oldalról hire jövén annak, hogy Lucullus előrenyomulásában Phrygiában táborozik, abban a vélekedésben, hogy már kezei közt tartja a diadalt, sietett megütközni, hogy Lucullusnak része ne legyen a győzelemben.

De úgy a szárazon, valamint a tengeren megveretvén, 60 hajót vesztett a legénységgel együtt, meg 4000 szárazföldi katonát. Majd Chalcedonba záratva, ostrom alá fogatott, Lucullus fegyverére vetette tehát tekintetét. Akadtak olyanok, a kik ösztökélték Lucullust, hogy ügyet se vetve Cottára nyomuljon előre és foglalja el a Mithridatesnek védetlenül maradt királyságát. Főleg a katonák beszéltek így, a kik zsörtölődtek azon, hogy Cotta rossz rendelkezéseivel nemcsak önmagát és övéit teszi tönkre, hanem őket is megakadályozza abban, hogy kardcsapás nélkül győzelmet arassanak. De Lucullus ezekhez beszédet intézvén, azt mondá, hogy inkább akar egyetlen egy rómait megmenteni, mint az ellenség minden vagyonát elfoglalni Archelaus, Mithridatesnek egyik volt vezére Boeotiában,

a ki később elpártolván tőle, a rómaiak oldalán hadakozott, erősen bizonygatta, hogy Lucullus a mint megjelenik a Pontuson, egyben mindent meg is hódít. Lucullus erre azt felelé, hogy ő csak nem lesz gyávább a vadászoknál, hogy a fenevad kikerülésével annak üres barlangja ellen induljon. Ezt mondván, 30,000 gyalogos és 2500 lovas élén Mithridates ellen nyomult. Midőn az ellenség látóhatárába jutott, elbámult annak tömegén és elhatározta, hogy tartózkodik az ütközettől, halogatja az időt. Azonban Marius, a kit Sertorius Iberiából küldött egy sereg élén Mithridateshez, elébe jövén harczra hivta ki, miért is hadirendbe állítá seregét, hogy harczra keljen. Már-már egymásra rohantak, midőn egyszerre minden feltünő változás nélkül az ég megnyílt és egy az alakjára nézve hordóhoz, színre pedig az ízzó ezüsthöz hasonló, nagy tüzes test lecsapott a két tábor közé. E látvány úgy megrémíté mind a két felet, hogy szétváltak. Mint állítják, ez a jelenség Phrygiában az úgynevezett Otrya körül esett meg. Lucullus, meggondolván, hogy nem létezik oly emberi előkészület és gazdagság, a miből akkora sereget, a minő Mithridatesé élelmezni lehetséges az ellenséggel szemben huzamos időn át, elővezettetett egyet a foglyok közül és elsőben is azt kérdé tőle, hogy hányad magával lakott egy sátor alatt, aztán hogy mennyi eleséget hagyott a sátorban. A nyert válasz után elküldötte a foglyot, majd egy másodikat meg harmadikat hasonlókép vont kérdőre. Azután egybevetvén a rendelkezésre álló élelem mennyiségét az emberek számával, tisztába jött magával, hogy három vagy négy nap alatt elfogy az ellenség elesége.

Annál inkább is ragaszkodott az időhalogatáshoz és tömérdek élelmiszert gyűjtött össze táborába, hogy bőségben élve bevárja az ellenség inségét.

IX. E közben Mithridates meglepetést tervezett a cyzicusiak[15] ellen, a kiket a chalcedoni csata már is megtört, mert abban 3000 embert és 10 hajót veszítettek. Lucullus figyelmét kikerülendő, egy sötét esős éjjelen, rögtön az estebéd után felkerekedik és virradáskor szerencsésen a város elé ér, majd az Adrastia nevű hegy körül tábort üt a seregével.

[15] Mysiai nép.

Lucullus ezt észreveszi és az űzéshez lát, de örül, hogy összezavarodott seregével az ellenségre nem bukkant, aztán csapataival táborba száll a Thracis nevű falunál, egy oly helyen, a mely kedvező fekvésével uralta a vidéket és az utakat, a melyeken Mithridates serege számára az élelmiszereket szállítania kellett. Igy a bekövetkezendőket lelkében előre látván, katonái előtt sem titkolódzott, hanem mihelyt a tábort felütötték és dolgaikat elvégezték, összegyűjtvén őket, büszkén kijelenté, hogy pár nap múltán vérontás nélkül kezükre adja a győzelmet. Mithridates a Cyzicus-belieket a szárazföldön tiz táborral vette körül, a tenger felől pedig hajóival elzárta azt a tengerszorost, a mely a várost elválasztja a szárazföldtől, így mind a két oldalról ostrom alá vette őket. A lakosok, a kik különben bátran szembeszálltak a veszedelemmel és el voltak tökélve, hogy a rómaiakért minden csapást elviselnek, nyugtalankodtak, mert nem tudták merre van Lucullus, sem felőle hírt nem vettek.

Pedig az ő tábora látható volt, szemük előtt feküdt, csakhogy Mithridates katonái rászedték őket. Rámutatván ugyanis a magaslatokat megszállva tartó rómaiakra, így szóltak hozzájuk: «Látjátok, ezek az Armenia-beliek és a perzsák serege, a melyet Tigranes Mithridates segítségére küldött.»

A körülözönlő tömérdek ellenség láttára megrémültek a lakosok és még Lucullus megérkezésétől se vártak többé megszabadulást. Demonax, a kit Archelaus hozzájok küldött, adta elsőben tudtukra Lucullusnak jelenlétét. Ezek kétségeskednek és azt vélik, hogy a mit mond, azt jelen állapotuk vigasztalására költötte, midőn megérkezik egy ifjú fogoly, a ki az ellenségtől megszökött. Ez arra a kérdésükre, hogy hol van Lucullus, szemükbe nevet, azt vélvén, hogy tréfát űznek vele. Midőn aztán észreveszi, hogy komolyan beszélnek, kezével rámutat a rómaiak táborára, az ostromlottak pedig felbátorodnak. Minthogy a dascyliti mocsár meglehetős nagy, hajókkal járható, Lucullus a legnagyobbat közölük a partra vontatja, tengelyen leszállítja a tengerre és megrakja annyi katonával, a mennyi csak belefér. Ezek aztán éjjel észrevétlenül átkelnek és bejutnak a városba.

X. Úgy tetszik, hogy az istenség méltányolva a Cyzicus-beliek bátorságát, különböző nyilvánvaló jelekkel lelkesítette őket. A Proserpina ünnepének közeledtekor a lakosok fekete tehén hijában szüksködvén, áldozatkép kovászból formáltak egyet és azt az oltárra helyezték. Mert a szent tehén, a melyet az istennő számára neveltek, a legelőn volt, valamint a Cyzicus-beliek többi szarvasmarhái, a túlsó parton. Ez azon a napon kiválván a csordából, átúszott egyedül a város alá és önkényt előállt áldozatul. Továbbá az istennő megjelent álomkép Aristagoras, a községi irnok előtt. «Ime, mondá, magam jöttem el, hogy a libyai fuvolyást[16] a pontusi trombitás ellen vezessem. Mondd meg polgártársaidnak, hogy bátorodjanak.»

A Cyzicus-beliek még álmélkodtak e szózat fölött, midőn virradáskor a mindenünnen fölkerekedő szelek háborgásba hozták a tengert. A királynak a falak ellen felállított gépei, a thessaliai Nikonides e mesterművei, recsegésökkel, ropogásukkal mindjárt előre jelezték a bekövetkezendőket. Majd aztán déli szél tört ki oly hihetetlen erővel, hogy rövid pillanat alatt nemcsak a többi gépezeteket zúzta össze, hanem a száz könyök magas fatornyot is megrengette és ledöntötte. Beszélik, hogy Ilionban álom közben számosaknak megjelent Minerva csuronvizesen az izzadtságtól és megmutatta az áttépett fátyolát, majd azt mondotta, hogy ép most jő a Cyzicus-beliektől, a kiknek segítségére volt. Az Ilion-beliek pedig mutattak egy oszlopot is, a melyen erre az eseményre vonatkozólag felirások és határozatok is voltak.

XI. Mithridates, a míg vezéreitől áltatva nem ismeré a táborában uralkodó éhséget, boszankodott ugyan, hogy a Cyzicus-beliek kiállják az ostromot, de becsvágya és makacssága hamarosan lelohadt, a midőn észrevette a nyomort, a mely katonáit immár az emberhúsevésre kényszerítette. Mert Lucullus nem színpadiasan, a látszatra viselte a háborút, hanem a mint mondani szokták, egyesen az ellenség gyomrára vetette magát és elkövetett mindent, hogy azt élelmétől elvágja.

[16] A libyai flótás a déli szél, a pontusi trombitás az éjszaki szél, vagy a pontusi király Mithridates hadi gépei, a melyek csak trombitajelre várnak, hogy működésöket megkezdjék a város falai ellen.

Azért, a midőn Lucullus valami erődöt ostrom alá fogott, Mithridates sietett az alkalmat felhasználni és elküldötte majdnem az egész lovasságát, az igavonósokkal, meg a szolgálatot nem tevő gyalogsággal együtt Bithyniába. Ennek a hirére Lucullus még az éj folyamán visszatért táborába, és kora reggel, daczára a zivatarnak 10 cohorssal és a lovassággal felkerekedvén, űzőbe vette, bár a havazás, meg a dermesztő hideg úgy elcsigázta katonáit, hogy számosan hátramaradtak. De a többiek élén a Rhyndakos[17] folyónál utólérte az ellenséget, azt úgy megverte, hogy Apolloniából még az asszonyok is kijöttek a podgyász fölharácsolására, meg az elesettek kizsákmányolására. Számosan estek el, mint valószinű, azonfelül 6000 ló, tömérdek igavonó állat és 15,000 ember jutott kezei közé. És ezzel az egész zsákmánynyal az ellenség tábora mellett haladt el. Csodálkozom Sallustiusnak azon az állitásán, hogy a rómaiak akkor láttak először tevéket, pedig tudhatta volna, hogy azok, a kik régebben Scipio vezérlete alatt legyőzték Antiochust, valamint azok is, a kik az imént küzdöttek Archelausszal Orchomenusnál, meg Chaeronea körül, már ismerték a tevét.

Mithridates tehát a lehető leggyorsabb futásra tökélte el magát, de azon mesterkedve, hogy Lucullust visszatartsa, meg másutt foglalkoztassa, elküldé hajóhadvezérét Aristonicust a görög vizekre. Ez azonban majdnem az elhajózás pillanatában árulásból Lucullus kezei közé kerűlt, tízezer darab aranynyal együtt, a mit valami római hadosztag megvesztegetése czéljából magával vitt. Ezután Mithridates a tengeren át menekült, vezérei pedig a seregét a szárazföldön át elvezették. Lucullus a Granicus[18] folyónál megtámadta ezeket, tömérdek foglyot ejtett, és 20,000-et levágott közülök. Beszélik, hogy e hadjárat alatt kevés híján 300,000 ember veszett el, beleértve a harczosokat és a kísérőket.

XII. Lucullus pedig először is Cyzicusba ment, a hol élvezte a közörömöt és az őt megillető tiszteletet. Ezután a Hellespontuson jártában hajóhadat szerelt fel. Majd Troasban kikötvén, sátrát Venus templomában üti fel, a hol éjjel álom

[17] Bithyniát meg Mysiát elválasztó folyó, a mely a Propontisba ömlik.
[18] Folyó Mysiában, Nagy Sándor győzedelméről híres.

közben úgy véli, mintha az istennőt közelében látná állani, a ki így szól hozzája:

«Mit szundikálsz bátorszívű oroszlán?
Sarkadban a vérebek!»

Erre felkel, előhivja barátait, és még az éjjel elbeszéli nekik látományát. Ezen közben Ilionból ott teremnek bizonyos emberek, és jelentik, hogy az achaeok kikötőjénél láttak 13 hatevezősoros királyi hajót, Lemnus felé vitorlázóban. Rögtön hajóra száll, utóléri azokat és megöli vezérüket Isidorust. De ezek már horgonyon álltak, majd minden hajójukat a part mentén összevonván, a fedélzetről védekeztek és sokakat megsebesítettek Lucullus emberei közül, a hely természete ugyanis nem engedte meg sem azt, hogy körülszárnyalják azokat, sem azt, hogy a hullámokon himbálódzó hajóikkal az ellenségnek a földbe üllepedett, szilárdan álló gályáin erőt vegyenek. Végtére a szigetnek egy a kiszállásra alkalmas helyén partra teszi legjobb katonáit, a kik aztán az ellenség hátába esvén, annak egy részét leölik, a másik részt meg arra kényszerítik, hogy hajóik kötelét elvágják és a száraz földtől meneküljenek, a miközben gályáik egymásba ütköznek és Lucullus hajói rohamának teszik ki magukat. Az ellenségből számosan pusztultak el. A foglyok közt volt Marius, a Sertorius által küldött vezér is.

Ez az ember félszemű volt, Lucullus pedig a katonáknak a roham pillanatában megparancsolá, hogy félszemű embert meg ne öljenek, azért, hogy szégyen és gyalázat közt halhasson meg Marius.

XIII. Ezek elvégeztével Lucullus Mithridates üldözésére sietett. Azt reménylé ugyanis, hogy még Bithyniában, Voconius megfigyelése alatt találandja, a kit ő hajóhad élén Nicomediába[19] küldött, hogy Mithridates futásának gátot vessen. Azonban Voconius Samothracében[20] beavatkozásával, ünnepeskedésével sok időt vesztett. Mithridatest pedig, a ki vitorlát

[19] Bithyniai város a Propontis, most Marmora-Tenger partján.

[20] Sziget közel a thrák partokhoz, híres volt a Cabir istenségek mysteriumáról. Ugyanaz, a melyet napjainkban a földrengés olyannyira elpusztított.

eresztvén, hajóhadával Lucullus visszatérte előtt iparkodott a Pontusba beevezni, útközben nagy vihar lepte meg, a mely hajóit részben összezúzta, részben elmerítette. Az egész tengerpart több napon át a hullámoktól kivetett hajóroncsokkal volt borítva. Mithridates maga, miután azt a teherhajót a melyen volt, a kormányosok a nagysága miatt nem voltak képesek a magasan járó, vad hullámok közt sem a partra vezetni, sem pedig nehézkessége, meg ama körülmény miatt, hogy lékes lett, a tengeren tartani, átszállt egy gyorsjárású kalóz bárkára és tengeri rablókra bízván életét, csodálatos módon, minden remény ellenére szerencsésen eljutott a pontusi Heracliába. De az istenek boszú nélkül hagyták Lucullust, a senatus előtt tett fenhéjázó nyilatkozatai miatt. Midőn ugyanis a senatus e hadjáratra vonatkozólag 3000 talentumot[21] szavazott meg a hajóhad felszerelésére, Lucullus tiltakozó levelet írt, a melyben nagy hangon kijelentette, hogy akkora költség és készletek nélkül, csupán a szövetségesek hajóival is kiszorítja Mithridatest a tengerről. És ez sikerült is neki az istenség segítségével. Azt mondják ugyanis, hogy a priapusi[22] Diana haragból zudította a vihart a pontusi hajósokra, mert megrabolták templomát és elragadták szobrát.

XIV. Sokan tanácsolták Lucullusnak a hadjárat elhalasztását, de ő mitse vetvén rájok, betört Bithynián és Galatián keresztül a király országába, a hol eleintén szűkösködött ugyan élelem híjában elannyira, hogy 30,000 galatai követte táborát, mindegyik vállán egy-egy medimnos eleséggel. De midőn előrébb haladván, mindent meghódított, oly bőségbe jutott, hogy a táborban egy marha egy drachmáért,[23] egy rabszolga pedig négyért vehető volt, az egyéb zsákmányt pedig számba se vevén, vagy hátrahagyták, vagy elpocsékolták. Mert az általános bőségben semminek sem akadt vevője De minthogy egész Themiscyraeig,[24] meg a Thermodon körül

[21] 14.145.000 korona.

[22] Kis város Mysiában, közel a Hellespontus-Dardanella bajáratánál.

[23] Körülbelül 80 fillér.

[24] A Fekete-Tengernek az a vidéke, a melyen állítólag az amazonok laktak.

levő síkságig száguldozva, barangolva, egyéb dolguk se akadt, mint a vidéket pusztítani és rabolni, zúgolódtak Lucullus ellen, hogy minden várost szépszerével nyer meg, rohammal pedig egyet se vesz meg, sem alkalmat nem nyujt nekik, hogy a fölprédálásból hasznot húzzanak. «Ime most is, mondák, itt hagyatja velünk Amisust, a szerencsés és gazdag várost, a mely nem sok dolgot adna, ha valaki azt szigorú ostrom alá venné és elvezetne bennünket a tibarenusok és a chaldaeusok sivatagjaira, hogy Mithridates ellen harczoljunk.» Lucullus, a ki nem is álmodá, hogy katonái esztelenségökben annyira vetemedjenek, a mint azt később kimutatták, kicsibe vette az efféle zúgolódásokat és nem törődött velök. Inkább törekedett magát azok előtt igazolni, a kik lassúsággal vádolták, hogy falúk meg jelentéktelen városkák körül hosszú ideig vesztegel, és így elnézi, hogy Mithridates erőre kapjon. «Épp ezt akarom, mondá Lucullus és szándékosan azért késlekedem, hogy ez az ember ismét talpra álljon és harczképes sereget gyűjtsön össze, hogy várjon meg bennünket, és ne fusson előlünk, a mint hozzá közelítünk. Vagy nem látjátok, hogy háta mögött, rengeteg, határtalan sivatag terül el. Közelben van a Kaukasus, számos, magas hegyeivel, a melyek képesek akár száz csatakerülő királyt elrejteni és befogadni. A cabirok földjén pedig pár napi út vezet Armeniába és Armeniában üli trónját Tigranes, a királyok királya, az a ki hatalmával elszigeteli a parthusokat Ázsiától, áthelyezi a görög városokat Mediába, a ki uralja Syriát es Palaestinát, a ki kiirtá Seleucus király sarjait és rabságba hurczolá azok leányait meg nejeit, egyúttal pedig szövetségese és veje Mithridatesnak. Ez nem fogja őt megvetni, ha oltalmába veti magát, sőt harczra kél velünk. És midőn mi sietünk előzni Mithridatest, az a veszedelem fenyeget bennünket, hogy magunkra vonjuk Tigranest, a ki régen keres ürügyöt ellenünk, és alkalmasabbat nem is találhat annál, hogy egy rokonának és egy szorongatott királynak ügyét védelmébe vegye. Miért kelljen nekünk erre vállalkozni, és Mithridatest arra kitanítani, hogy kiknél keressen segítséget ellenünk a harczra, és hogy akarata ellenére vesse magát a Tigranes karjaiba, mit szégyennek tart. Vajjon nem

jobb-e időt engednünk neki, hogy saját erejéből lábra álljon meg bátorságot kapjon, és inkább a cholchisokkal meg a cappadociaiakkal harczolnunk, a kiket már többször legyőztünk, mint a médokkal meg az armeniabeliekkel.

XV. Ezek voltak azok az indokok a melyek folytán Lucullus huzamos ideig késlekedett Amisusnál [25], és az ostromot enyhén folytatta. A tél leteltével Murenát hátra hagyván az ostromnál, ő maga Mithridates ellen indult, a ki Kabeiránál [26] foglalt állást, azzal az elhatározással, hogy szembeszáll a rómaiakkal, minekutána 40,000 gyalogosból és négyezer lovasból álló sereget gyűjtött össze s főleg az utóbbiakban bizakodott. Átkel tehát a Lykos folyamon és a síkon csatát ajánl a rómaiaknak. Lovas csata fejlődik ki és a rómaiak megszaladnak.

Ez alkalommal Pomponius, egy tekintélyes férfiú, sebesülten elfogatik és súlyos sebektől fedve Mithridates elé vezettetik. A királynak arra a kérdésére, barátja lesz-e, hogy ha meggyógyíttatja? «Vagy igen, felelé Pomponius, ha a rómaiakkal kibékülsz, ellenesetben ellenséged.» Tetszett ez a felelet Mithridatesnek és bántatlanul hagyta. A midőn Lucullus egyfelől tartott a síkságtól az ellenség túlnyomó lovassága miatt, másfelől meg habozott a terjedelmes erdőkkel borított és járatlan hegységbe előrenyomulni, véletlen szerencséből néhány görög jut kezei közé, a kik valami barlangba menekültek. Ezek idősbike, Antemidoros, ajánlkozik Lucullusnak, hogy elvezeti egy oly helyre, a mely biztos a táborozásra és váracsával uralja Kabeirát. Lucullus hitelt adván neki, az éj beálltával tüzeket rakat, felkerekedik és minden veszedelem nélkül átkel a szorosokon, megszállja a kérdéses vidéket és hajnalhasadtával az ellenség felett előbukkanik, oly helyen vevén állást táborával, a mely alkalmasabb volt a támadó mozdulatokra, ha harczolni akart, és az ellenség erőszaka ellen biztonságot nyújtott, ha nyugtot kivánt. Csatát azonban koczkáztatni a jelen pillanatban egyiknek se volt szándéka.

[25] Város a Fekete-Tenger mellett — az Iris és Halys folyók közt.

[26] Erős vár Kis-Örményországban.

Midőn néhány királyi katona, mint beszélik, űzőbe vesz egy szarvast, a rómaiak meg elibök sietnek, hogy útjokat szegjék, ennek folytán összecsapván, ütközet fejlődik ki köztük, a miben mind a két részről mindig többen-többen vesznek részt. Végre a királyiak győznek. A rómaiak, kik az övéik futását a táborból megpillantják, felháborodnak és Lucullushoz futnak, kérvén, hogy vezesse őket előre és adasson jelt az ütközetre. Lucullus meg akarván őket arra oktatni, hogy minő nagy fontossággal bír a háború esélyeiben és veszedelmeiben a vezér jelenléte meg tekintete, meghagyja nekik, hogy legyenek nyugton, aztán maga lemegy a síkra és az első futókkal találkozván, megparancsolja, hogy állapodjanak meg és kövessék az ő nyomát. Ezek engedelmeskednek, majd a többiek is összeszedik magukat, vállvetve csekély fáradsággal megfutamítják az ellenséget és visszaűzik a táborába. Lucullus visszatértekor a futókat a szokásos becstelenítő büntetéssel sújtotta, a mennyiben a többi katonák jelenlétében és szemeláttára tizenkét lábnyi árkot ásatott velük, pusztán alsóruhában, öv nélkül.

XVI. A Mithridates táborában volt valami előkelő dandariai férfiú, Olthakos, — a dandariabeliek a Maeotis-tó [27] körül lakó barbár nemzetség, — a ki vállalkozói ügyességre és harczi vakmerőségre mindenek fölött kivált, a fontos ügyekben mély belátást tanusított, azonfelül a társas érintkezésben választékos és udvarias volt. Ugyanez nemzetségének előkelőivel folytonos féltékenykedésben, viszálykodásban élvén az elsőség miatt, nagy dologra ajánlkozott Mithridatesnél: hogy megöli Lucullust. A király helyesli ezt és tetetett haragból czélzatosan valami sérelemmel illeti Olthakost. Erre ez átrúgtat Lucullushoz. Lucullus szívesen fogadja, mert már jó hire volt a táborában. Majd hamarosan kitapasztalván, kezdé nagyrabecsülni éles elméjét és gyors felfogását, elannyira, hogy asztaltársa lett, sőt némelykor a hadi tanácsban is részt vett. Midőn a dandariai a kellő pillanat elérkeztét látja, legényeivel a táboron kívül vezetteti paripáját, maga pedig, éppen dél levén, a midőn a katonák pihentek és aludtak, a vezéri tábor

[27] Az Azowi-Tenger.

felé irányítja lépteit, abban a reményben, hogy senki sem fogja őt, mint afféle bizalmas embert, főleg ha előadja, hogy fontos beszéde van a vezérrel, a belépésben megakadályozni. És be is ment volna bátorságosan, hogy ha az álom, a mely oly sok vezért elveszített, Lucullust meg nem mentette volna. Lucullus történetesen aludt. Komornyikja Menedemos pedig, a ki az ajtó előtt állt, azt mondja Olthakosnak, hogy alkalmatlan időben jött, mert Lucullus ép most tért annyi fáradalmak és hosszas virrasztás után pihenőre. Midőn Olthakos az elutasítás daczára nem távozik, sőt kinyilatkoztatja, hogy tilalom ellenére is be fog menni, minthogy fontos és sürgős dologban kíván Lucullussal értekezni, ekkor a már haragra gerjedt Menedemos, azzal a szóval, hogy semmi se fontosabb Lucullus egészségénél, két kezével visszataszítja Olthakost. Ez megcsügged, elhagyja a tábort és lovára kapva elvágtat Mithridates táborába, a nélkül, hogy valamit végezett volna. Így az emberi dolgoknál, valamint az orvosságoknál is, a gyógyító vagy a károsító hatást az alkalom szolgáltatja.

XVII. Ezután Sornatius tíz cohorssal élelem beszerzésére küldetett el. Ez Menandertől, Mithridates egyik vezérétől üldöztetve, megállapodott és ütközetbe ereszkedett, a midőn nagy vérontást vitt végbe és megfutamította az ellenséget. A midőn ismét Hadrianus küldetett ki egy hadosztálylyal, abból a czélból, hogy a katonák bőségesen el legyenek látva élelemmel, Mithridates ezt nem nézhette, hanem Menemachust és Myront menesztette ellene tekintélyes lovas és gyalog csapatok élén. Ezeket, mint mondják, kettőnek hiján mind levágták a rómaiak. Mithridates leplezgette e csapás nagyságát, hogy az csak jelentéktelen dolog, s érte a hibát a vezérek tapasztalatlanságára tolta. De a midőn Hadrianus nagy pompával elvonúlt a tábora mellett, és a tömérdek eleséggel meg zsákmánynyal megrakott szekereket vontatta hazafelé, Mithridates is elcsüggedt, katonáit pedig nyugtalanság és legyőzhetetlen félelem szállta meg.

Elhatározta tehát, hogy nem marad helyén tovább. A király hozzátartozói szépcsöndesen előre elküldték podgyá-

szukat, de a többieket ebben megakadályozták, erre ezek haragra lobbanva erőszakosan a tábori kijáratokra csődültek, a podgyászukat kifosztották, a gazdáikat pedig meggyilkolták. Ez alkalommal ölték meg Dorylaost a vezért is, csupán bíborköpönyegéért, mert egyéb nem volt rajta. Hermaios áldozópapot pedig összetaposták a kapu körül. Mithridates maga, minthogy egy szolga, vagy csak egy lovász sem maradt mellette, a tömeg közé vegyülve osont ki a táborból. Még lovához se juthatott, csak későn vette őt észre Ptolemaeus eunuch, a kit a futás áradata tovaragadott, ez aztán leugrott saját lováról és átadta neki. A rómaiak nyomába esvén, mármár elérték, és nem a gyorsaságon múlt, hogy meg nem fogták, mert a sarkában voltak, azonban a katonák kincsszomja és kicsinyes bírvágya megfosztá a rómaiakat attól a zsákmánytól, a mit hosszú időtől fogva számos küzdelmek és nagy veszedelmek közt űztek, és elragadá a győztes Lucullustól a győzelem díját. Mert az üldözők már elérték azt a lovat, a mely a királyt vitte, a midőn az aranynyal megrakott öszvérek egyike a király és üldözői közé került, akár véletlenből, akár mert a király ezt szándékosan vetette üldözői elé. Ezek azzal, hogy az aranyra estek és a prédálás közben hajba kaptak, időt veszítettek. De nemcsak ez a baj érte Lucullust katonái kapzsisága folytán, mert a midőn megparancsolta, hogy Kallistratost, a király titkárát elébe hozzák, vezetői észrevevén, hogy 500 arany van övében, megölték.

Mindazáltal megengedte katonáinak, hogy a tábort fölharácsolják.

XVIII. Kabeira és a többi várak nagy részének elfoglalásakor Lucullus nagy kincseket talált, valamint börtönöket is, a melyekbe számos görög és a királynak sok rokona le volt zárva, ezeknek, a kik már rég halottnak vélték magukat, nemcsak szabadulást, hanem valóságos feltámadást, mintegy újra születést adott Lucullus kegyelme. Elfogatott Mithridates huga, Nyssa is, a mi üdvére vált, míg a többi hugai és nejei, a kik azt vélték, hogy távol vannak a veszedelemtől és biztonságban érezték magukat Pharnaciában [28], nyomorult véget

[28] Pontusi város.

értek Mithridates parancsa folytán, a ki futása közben Bakchides eunuchot küldötte elvesztésökre.

Többek közt itt volt a király két huga, Roxane és Stateira, a két körülbelül 40 éves hajadon és két ioniai nemzetségű neje, Berenice Chiosból és a Monime Miletusból. Ez utóbbinak nagy hire volt a hellének közt, hogy a király csábításának, a midőn 15,000 aranyat küldött neki, ellentállt mindaddig, a míg házassági szerződésre nem lépett vele és egy koronát küldvén néki, királynőnek nem nyilvánította. Monime ettől fogva szomorúságban töltötte idejét, megsiratta testi bájait, a melyek a férj helyett kényurat, a családi élet és tűzhely helyett barbaroktól őrizett fogságot szereztek neki.

Száműzve, távol Hellastól, a reménylett boldogságot csak álmaiban bírta, de valójában meg volt attól fosztva. A midőn Bakchides megérkezett és a nőknek tudtára adta, hogy meg kell halniok, oly módon, a mint ez mindeniknek legkönnyebbnek és legkevésbbé fájdalmasnak látszik, Monime leszakítván fejéről a koronát, nyakára illeszté és felakasztá magát. De ez iziben széttört. «Ó átkozott czafrang, kiálta fel, még ezt a hasznodat se vehetem.» Majd a földre hajította és ráköpött, aztán Bakchidesnek nyújtá nyakát. Berenice méregkehelyhez nyúlt. Anyja, a ki jelen volt, kérte hogy oszsza meg azt vele. És mind a ketten ittak abból. A méreg hatással volt a gyengébb szervezetre, de Berenicét, a ki nem ivott eleget, nem ölte meg. Hosszas haldoklását Bakchides siettette, a ki megfojtatta. A két hajadon huga közül, mint mondják, az egyik sűrű átkozódás és szitok közt ürítette ki a méregpoharat. Stateira azonban egy kelletlen vagy illetlen szót se szólt, sőt magasztalta bátyját, hogy a midőn élete veszedelemben forog, nem feledkezett meg róluk, sőt gondoskodott arról is, hogy szabadon, mocsok nélkül meghalhassanak. Lucullust, a ki jóindulatú és emberszerető hajlamokkal bírt, nagyon megszomorították ezek az események.

XIX. Lucullus egész Talauráig [29] hatolt előre, innét azonban, értesülvén arról, hogy Mithridates négy nappal megelőzte és Armeniába menekült Tigraneshez, visszafordult. Azután

[29] Kappadociai város.

leigázta a chaldaeokat és a tibarenokat, meghódította Kis-Armeniát, biztonságba helyezte a várakat és a városokat, és elküldötte Appiust Tigraneshez Mithridates kiadatása végett, maga pedig visszatért a még ostromzár alatt tartott Amisushoz.

Ennek a körülménynek Callimachus vezér volt az oka, a ki a hadigépek készítésében való ügyessége és az ostromnál felhasználható cselfogásokban való járatosságával sok bajt okozott a rómaiaknak. Ezért később meg is lakolt. Egy alkalommal azonban Lucullus mégis kifogott rajta. Ép az időtájt, a mikor pihenőre szokta volt visszavonni katonáit, váratlanul támadást intézett és a bástyák valami részét elfoglalta. Erre Callimachus elhagyá a várost, miután azt felgyujtotta, akár irigységből, hogy a rómaiak abból hasznot ne lássanak, akár hadi cselből, hogy a futását megkönnyítse. De nem is törődött senki az elhajózó ellenséggel, hanem mihelyt a föllobbanó lángok a falak körül elharapództak, a katonák csak a rablásra gondoltak. Lucullus azonban sajnálván a város elvesztét, kívülről sietett a tűz ellen segítséget nyújtani és az oltásra parancsot adott. De senki se hallgatott reá, sőt a katonák fegyvereiket verve, nagy lárma közt követelték a harácsolást elannyira, hogy Lucullus kénytelen volt engedni, abban a vélekedésben, hogy így megmenti a várost a tűztől. Katonái azonban ellenkezőkép cselekedtek. A midőn ugyanis fáklyákal mindent kikutattak és a tüzet mindenüvé szerte-hordották, a házak legtöbbjét maguk gyujtották fel, úgy hogy Lucullus másnap bevonulván, könnyekkel szemeiben mondá barátainak, hogy bár gyakran boldog embernek tartotta Sullát, mégis főleg e napon csodálja e férfiú szerencséjét, hogy Athén megmentésére irányuló szándékát meg is valósíthatta: «És engemet, a ki őt utánozni óhajtottam, mondá, a végzet Mummius [30] szomorú dicsőségére kárhoztatott.» Mindazáltal a körülményekhez képest törekedett a várost helyreállítani. A tüzet eloltá a zápor, a mely valami isteni véletlenből a bevétel pillanatában szakadt alá, az elpusztult házak legnagyobb részét pedig, még ottléte alatt maga fölépítteté.

[30] Corinthus elpusztítója.

Visszafogadá az elmenekült Amisus-belieket, letelepíté a görögök közül azokat, a kik arra vállalkoztak, és a város számára 120 stadiumnyi [31] területet jelölt ki. Amisus az athéniek gyarmata volt, a melyet azokban az időkben alapítottak, a midőn hatalmuk virágozott és a tenger urai voltak. E körülmény miatt számosan hajóztak ide és nyertek polgárjogot azok közül, a kik Aristion zsarnokságától menekülni kívántak, és ezeken megesett az, hogy a midőn a hazai nyomorúságot kerülték, a mások szerencsétlenségében kényszerültek osztozkodni. Lucullus mindazoknak, a kik megmenekültek, tisztességes ruhát adott, meg fejenként 200 drachmát [32] és elküldötte őket hazájokba. Ekkor esett fogságba Tyrannión [33] grammaticus is. Murena a maga számára követelte őt és hogy megkapta, szabadon bocsájtá, a midőn nem élt szabadelvüen az ajándékkal. Mert Lucullusnak nem az volt a szándéka, hogy e nagy tekintélyű tudós előbb rabszolgává legyen és csak aztán szabadonbocsájtott. De Murena nem csak ebben az esetben tanusítá, hogy becsületességre sokkal hátrább áll vezérénél.

XX. Lucullus azután az ázsiai városok felé vette útját, hogy a míg a háború foglalatosságaitól menten marad, azokat a törvény és igazság áldásában részeltesse, a melynek hosszú időn át hijában levén e tartomány, hihetetlen és kimondhatatlan szerencsétlenségben leledzett. Mert az adóbérlők és uzsorások, a kik azt harácsolták és rabszolgaságban tartották, immár arra kényszerítették a magánosokat, hogy eladják tisztességes fiaikat és ártatlan leányaikat, a községeket pedig hogy árúba bocsássák az áldozatajándékokat, a festményeket és szent képeket. Végtére aztán ezek maguk is rabszolgaságra jutottak birói ítélet alapján. De ennek előtte még keményebb kínzások is voltak napirenden, így a guzsbakötés, a hüvelykcsavar, a deres, a szabad levegőre való kiállítás, nyáron a forró napra, télnek idején pedig a hóba, fagyba, elannyira, hogy ehhez képest a rabszolgaság könnyítésnek,

[31] Körülbelül 24 kilométer.

[32] 156 korona.

[33] Később Cicero barátja, ő ismertette meg a rómaiakkal Aristoteles iratait.

pihenésnek tetszett. Ilyen sanyarúságot talált Lucullus a városokban, a mitől rövid idő alatt megszabadítá a szerencsétlen lakosokat. Először is a kamatot egy százalékra szabta meg és nem többre, másodszor a tőkét meghaladó kamatokat eltörölte, harmadszor, a mi legfontosabb, elrendelte, hogy a hitelező az adósa jövedelmének csak egy negyedrészét vehesse igénybe, a ki pedig a kamatot a tőkéhez csatolta, elvesztette az egészet. Ily módon nem egészen négy év leteltével minden adósságot letörlesztetett, és a felszabadúlt birtokok visszajutottak tulajdonosaik kezére.

Ez a közös adósság ama 20,000 talentumból[34] eredett, mivel Sulla rótta meg Ázsiát. Ezt pedig kétszeresen megkapták a hitelezők, a kik a kamatokkal együtt azt már 120,000 talentumra[35] szöktették. Ezek az uzsorások aztán, mintha nagy sérelem esett volna rajtok, Rómában lehurogatták Lucullust és pénzzel felbiztattak ellene néhány demagógot, mert nagy befolyással bírtak és az intéző férfiak közül sokakat lekötelezettjeikké tettek. De Lucullust nemcsak azok a népek szerették, a melyek jótéteményeit élvezték, hanem más tartományok is vágyakodtak utána és szerencsésnek tartották azokat, a melyek ily kormányzóra akadtak.

XXI. Appius Clodiust, a ki Tigraneshez küldetett és a ki testvére volt Lucullus akkori feleségének, a királyi kalauzok eleintén minden szükség nélkül több napon át kerülő és hosszadalmas utakon vezették a felvidékeken keresztül, a midőn egy syriai származású szabadonbocsájtott megjelölvén neki az egyenes utat, elhagyta azt a hosszas, tekergős vonalat, istenhozzádot mondott barbár kalauzainak és pár nap múlva átkelvén az Euphratesen, megérkezett az úgynevezett Daphne melletti[36] Antiochiába. Itt rendeletet vett, hogy várja be Tigranest, a ki távol volt, mert Phoeniciában egynéhány város elfoglalásával vesződött, a miközben számos fejedelmeket

[34] 94.300,000 korona.

[35] 565.800,000 korona.

[36] A syro-macedoniai birodalom fővárosa, Daphne kishelység, ennek közelében. Emlékezetes ez utóbbi Apollon és Daphne szerelméről, a kitől nevét nyerte.

vont pártjára, a kik csak a látszatra engedelmeskedtek az Armenia-belinek, többek közt a Zarbienust, a Gordyene [87] királyát. Több leigázott városnak, a melyek titokban követeket menesztettek hozzá, megigéré Lucullus segedelmét, egyelőre azonban meghagyá nekik, hogy nyugton legyenek. Az armeniaiak uralma ugyanis súlyos, sőt tűrhetetlen volt a görögöknek, annál is inkább, mert a király nagy szerencséjében fenhéjázó, elkapatott lett, azt képzelvén, hogy mindaz, a mit az emberek irigyelnek és csodálnak, nemcsak az ő birtokában létezik, hanem egyedül ő érette létezik. Mert bár kilátásai kezdetben csekélyek, számba nem vehetők voltak, számos népeket igázott le, megalázta jobban, mint bárki más, a parthusok hatalmát, megrakta Mesopotamiát görögökkel, a kiket részint Ciliciából, részint Cappadociából kényszer útján nagy számban oda letelepített. Elvezette a sátorozó arabokat hazájokból és szomszédságába telepítette le, hogy a kereskedésre felhasználja őket. Számos királyok álltak szolgálatára, négyen folyton körülötte voltak inaskép, vagy testőrkép, ezek ha kilovagolt, rövid köntösben gyalog előtte futottak, ha pedig a trónján ülve kihallgatást adott, összekulcsolt kezekkel körülte álltak, a mely állás a rabszolgaság legnyilvánvalóbb elismerését fejezi ki, jelezve a szabadságról való teljes lemondást, a testnek a parancsoló rendelkezése alá való bocsájtását, inkább a szenvedés eltűrésére, mint a cselekvésre. De e színpadi látvány nem zavarta, nem félemlítette meg Appiust. Mert mihelyt kihallgatást nyert, egyenesen megmondotta a királynak, hogy Mithridatesért jött, a kire szüksége van Lucullus diadalmeneténél, vagy pedig megizeni a háborút Tigranesnek. Tigranes bár e szavak hallatára törekedett arczának nyájas és mosolygó kifejezést adni, képtelen volt a jelenlevők előtt eltitkolni megindultságát az ifjú nyíltszívű beszédén, mert huszonöt éven át, annyi ideig uralkodott, vagy inkább zsarnokoskodott, aligha hallott ily szabad szót. Appiusnak azonban azt válaszolá, hogy nem adja ki Mithridatest, és ha a rómaiak megkezdik a háborút, védekezni fog. Haragjában

[87] Az a vidék, a mely a Tigris folyó forrásai körül terül el.

Lucullusra, hogy ez levelében egyszerűen királynak címezte őt, nem pedig a királyok királyának, válaszában ő se szólította Imperatornak Lucullust. De Appiusnak fényes ajándékokat küldött és a midőn ez azokat el nem fogadta, még többet küldött. Appius végre nem akarván a visszautasítással a gyűlölség látszatát magára vonni, egy csészét választott ki azokból, a többit pedig visszaküldötte, aztán sietve felkerekedett parancsnokához.

XXII. Tigranes azelőtt nem akarta se látni, se maga elé bocsájtani Mithridatest, ezt a rokonát, a ki oly roppant királyságból kibukott, sőt megvetőleg, fenhéjazólag, mintegy őrizet alatt távol tartá magától egy mocsaras, egészségtelen vidéken. Ekkor azonban illő tisztelettel és barátsággal meghivta királyi udvarához. Majd titkos értekezést tartván, az egymás ellen táplált gyanujokat eloszlatták, de barátaik kárára, mert ezekre tolták a hibát. Ezek közé tartozott a skepsisi Metrodoros is, egy megnyerő szavú, nagy tudományú férfiú, a ki oly magasan állt Mithridates barátságában, hogy a király atyjának nevezték. Tigranes ettől, mint beszélik, midőn Mithridates hozzája követségbe küldötte segedelmét kérni, ezt kérdezé: «De mit tanácsolsz te magad Metrodoros ezekre vonatkozólag?» Ez azután, akár mert Tigranes érdekét tartá szeme előtt, akár mert nem akarta Mithridates megmentését, azt válaszolá, hogy mint követ javasolja azt, de mint tanácsadó lebeszéli arról. Tigranes ezt közölte Mithridatesszel, nem gondolván, hogy bemondásának oly szomorú következménye lesz Metrodorosra. Mert ez rögtön kivégeztetett, nagy bánatára Tigranesnek, noha kizárólag nem ő volt az oka Metrodoros szerencsétlenségének, hanem csak a végső lökést adta meg annak a gyűlölségnek, a mit Mithridates e férfiú ellen táplált. Mert alattomban már régen haragosa volt, a mi kiderült a király kézrekerült titkos irataiból, a melyekben Metrodoros halála már el volt határozva. A holttestet Tigranes fényesen eltemettette és semmi pompát nem vont meg a halottól, a kit életében elárult. Amphicrates szónok is ez alkalommal halt meg Tigranesnél, ha ugyan Athén miatt érdemes róla szót ejteni. Mondják, hogy számüzetésében Seleuciába, a Tigris partjára menekült és itt

azokat, a kik kérték, hogy tartson előadást a szónoklatról, azzal a fenhéjázó válaszszal utasítá vissza, hogy a tál nem elegendő nagy a delphinnek. Azután elköltözött Cleopatrához, Mithridates leányához és Tigranes nejéhez, de hamarosan gyanuba kerülvén, a hellénekkel való érintkezéstől eltiltatott, a miért éhhalállal vesztette el magát. Cleopatra ezt is tisztességesen eltemetteté; sírja annak a vidéknek valami Sapha nevű községében van.

XXIII. Lucullus, midőn a törvény uralmát és a békét Azsiában teljesen helyreállította, nem feledkezett meg az örömökről és vigasságokról sem. Mert Ephesusban való tartózkodása alatt díszmenetekkel, győzelmi ünnepekkel, athleták és gladiátorok küzdelmeivel egész elragadtatásba hozta a városokat. Ezek pedig viszonzásul lucullusi ünnepségeket tartottak e férfiú tiszteletére, és elhalmozták valódi szeretetök jeleivel, a mik édesebbek a tiszteletnyilvánításoknál. Midőn Appius megérkezett és a háború Tigranes ellen kikerülhetetlennek látszott, ismét visszatért a Pontusba és csapatait összeszedvén ostrom alá fogta Sinopet [38], vagyis jobban mondva az azt megszállva tartó királypárti Cilicia-belieket. Ezek a sinopeiek közül számosakat leölnek, a várost felgyujtják és éjnek idején megszöknek. Lucullus ezt észrevevén, bevonúl a városba, levág a visszamaradt Cilicia-beliek közül 8000 et, visszaadja a többieknek vagyonukat és a várost gondja alá veszi, a mire főleg a következő álomlátás indította. Álmában úgy rémlett előtte, hogy valaki melléje állva ezt mondá neki: «Menj kissé előbbre Lucullus, ime Autolycus jő és beszélni akar veled.» Felébredvén, nem tudja mire vélje e látományt. Majd még azon a napon elfoglalja a várost és midőn a hajón menekülő Cilicia-belieket űzőbe veszi, megpillant egy a tengerparton heverő szobrot, a melyet a Cilicia-beliek el akartak ugyan szállítani, de nem volt érkezésök a hajóban elhelyezni. Ez Sthenis [39] mesterműveinek egyike volt. Ekkor mondja valaki, hogy az Autolycusnak, Sinope alapítójának képszobra. Beszélik, hogy Autolycus, Deimachus fia, egyike volt azoknak,

[38] A Fekete-Tenger partján Paphlagoniában.

[39] Olynthusból, Nagy Sándor idejében élt.

a kik Heraklesszal Thessaliából az amazonok ellen hadba mentek. Ebből Demeleonnal meg Phlogiosszal együtt visszaevezvén, hajótörést szenvedtek a Chersonesus egy sziklájánál, a melyet Pedalionnak neveznek. Maga Autolycus azonban fegyvereivel, társaival elmenekült Sinopéba és elhódította a várost a syriaiaktól. Mert akkortájt azt a syriaiak bírták, a kik állítólag Syrostól, Apollo fiától és Sinopétól, Asopis leányától származtak. Ezek hallattára Lucullus visszaemlékezett Sulla tanácsára. Sulla ugyanis «Emlékiratai»-ban szívére köté: hogy semmit se tartson oly hitelre érdemesnek és biztosnak, mint azt, a mi az álomközben jelentkezik.

Lucullus, annak hírére, hogy Mithridates és Tigranes már-már átvonultak haderejökkel Lycaonián és Cilicián, abból a czélból, hogy előbb teremjenek Azsiában, csodálkozott azon, hogy Tigranes, ha már egyszer fejébe vette a rómaiak megtámadását, nem használta fel a háborúra Mithridatesnek még virágzó hatalmát és nem egyesítette saját erejét amazéval, a helyett, hogy engedte volna azt elpusztulni, megsemmisülni, most pedig ingatag reményekkel kezd a háborúba és azokkal együtt veri magát a földhöz, a kik lábraállni képtelenek.

XXIV. Midőn Machares, Mithridates fia és Pontus kormányzója ezer arany értékű koronát küldött Lucullusnak, azzal a kéréssel, hogy nyilvánítsák a rómaiak barátjának és szövetségesének, ekkor Lucullus abban a vélekedésben, hogy az első háború véget ért, Sornatiust 6000 katonával a pontusi tartományok őrizetére visszahagyta, maga pedig 12,000 gyalogos és nem egészen 3000 lovas élén a második hadjáratra indult; valóban merésznek látszó és minden józan meggondolás hijában levő lépés, belevetni magát harczias népek, ezer meg ezer lovasok árjába, egy végtelen síkságba, a melyet mély folyamok öntöznek és örökké hótakart hegységek környeznek. Azért a katonák, a kik egyébként se voltak valami fegyelmezettek, kénytelen, kelletlen követték. Rómában pedig a népvezérek nagy lármát csaptak, és azt bizonygatták, hogy Lucullus nem az állam érdekében támasztja az egyik háborút a másik után, hanem azért nem teszi le a fegyvert, hogy vezér maradhasson és a közös veszélyeket szünet nélkül saját

hasznára fordíthassa. És ezek időfolytán kitűzött czéljokat el is érték, Lucullus pedig megszakítás nélkül folytatta útját az Euphrates felé. Leérkeztekor azt még a téli áradásban, zavargásban találta és elkeseredve gondolt arra, hogy mennyi időveszteséget és fáradságot okozand neki a szállító-hajók összeszedése és a tutajok összeállítása. De az ár estefelé kezdett apadni és az éjen át folyton alábbszállván, reggel a folyó egész sikérnek látszott. A benlakosok, a midőn látták, hogy a folyóban kicsinke szigetek tünnek fel és körülöttük a folyam árja elcsendesedik, leborultak Lucullus előtt; mert ez a jelenség náluk azelőtt ritkán történt meg és a folyó mintegy önkényt engedelmeskedve szeliden vetette magát Lucullus alá, hogy gyors és könnyű átkelést nyujtson neki. Lucullus a kedvező alkalmat felhasználván, átszállította seregét és az átkeléssel egyben szerencsés előjele támadt. A perzsa Dianának szentelt tehenek legeltek ott, a mely istenséget kiválókép tisztelik az Euphratesen túl lakó barbárok. Ezeket a teheneket csakis áldozatul használják, egyébként azonban szabadon barangolnak a mezőn és az istennő jelekép fáklyabélyeget hordanak. És ha szükség van rájok, nem egy könnyen lehet azokat megfogni, nem is minden fáradság nélkül. Ezeknek egyike, midőn a sereg átkelt az Euphratesen, egy sziklához ment, a mely az istennőnek van állítólag szentelve, az előtt megállt és lehajtván fejét, mikép azok, a melyek le vannak kötve kötéllel, áldozatul adá oda magát Lucullusnak. Lucullus egy bikát is föláldozott az Euphratesnek a szerencsés átkelésért. Azon a napon pihenőt tartott, de a másik és a következő napokon előnyomult a Sophenén[40] keresztül a nélkül, hogy bántására lett volna a lakosoknak, a kik meghódoltak neki és seregét szivesen fogadták. Ugyancsak, a midőn katonái valami erődöt, a melyben sok kincset gyanítottak, elakartak foglalni, a távol fekvő Taurus hegységre mutatva így szólt: «Ime, azt kell inkább hatalmunkba kerítenünk, ezek hadd maradjanak a győzőknek.» Siettette tehát útját és átkelvén a Tigrisen, betört Armeniába.

[40] Nagy-Armenia egy vidéke, a melyet az Euphrates határol nyugatról.

XXV. Az első, a ki Lucullus közeledését jelentette Tigranesnek, pórul járt, mert fejét veszté. Senki más nem mukkant többé, ő pedig tétlenül vesztegelt, nem tudva, hogy a háború fáklyái körülötte lobognak és kedvtelve hallgatta az olyan beszédeket, hogy Lucullus ugyan derék vezér lesz, ha Ephesus előtt szembe mer szállni Tigranesszel és meg nem futamodik rögtön Ázsiából, annyi ezer meg ezer ember láttára. Így, valamint egy emberi szervezet se birja el a sok tiszta bort, úgy a köznapi lélek se tudja megőrizni józan gondolkodását a nagy szerencsében. Barátai közül először Mithrobarzanes merte megmondani neki az igazat. De ez se látta jutalmát nyiltszívűségének. Mert azonnal elküldé 3000 lovas és tömérdek gyalogos élén Lucullus ellen, azzal a parancscsal, hogy a vezért élve vezesse elébe, a többieket pedig tiporja el. Lucullusnak serege részben már tábort ütött, részben meg még előrenyomulóban volt, a midőn a kémlők jelenték neki a barbár közeledését. Lucullus tartott attól, hogy a barbár hirtelen támadással zavarba hozza szétszóródott és rendben nem levő csapatait. Ő maga tehát a tábor megerősítéséhez látott, Sextilius legatust pedig elküldé 1600 lovas és valamivel több nehéz meg könnyű fegyverzetű gyalogos élén, azzal a parancscsal, hogy az ellenség közelébe nyomulván, várakozzon addig, a mig értesül arról, hogy az övéi a táborral elkészültek.

Sextilius így is akart tenni, de Mithrobarzanes merész támadással kényszeríté, hogy harczba elegyedjék. Ütközet fejlődik ki, Mithrobarzanes küzdve elesik, a többiek pedig, kevés kivétellel, mind elvesznek futás közben. Ezután Tigranes elhagyván Tigranocertát [41], ezt a nagy várost, a melyet ő alapított, s Taurus felé vonult és ide mindenünnét összevonta haderejét. Lucullus pedig, hogy a készülődésre időt ne engedjen neki, elküldé Murenát, hogy a Tigraneshez gyülekező csapatokat nyugtalanítsa és elszigetelje, majd meg Sextiliust, hogy a királyhoz csatlakozóban levő tekintélyes arab haderőt feltartóztassa. Ugyanabban az időben, a midőn Sextilius ráront az arabokra, a kik táborukat készítik, és azokat nagyobbára

[41] A Tigristől keletre.

levágja, Murena követvén Tigranest, a ki hosszú hadoszlopával egy zordon völgyhasadékból kibontakozóban volt, alkalomadtán megrohanja. Tigranes egész podgyászának hátrahagyásával megfutamodik, az armeniaiakból pedig sokan elvesznek és még többen fogságba esnek.

XXVI. E siker kivívása után Lucullus fölkerekedvén, Tigranocerta ellen vonult, majd körüle tábort ütvén, a város ostromához fogott. Számos görög lakott ebben, a kiket Ciliciából elszállítottak, meg számos a hellének sorsát osztó barbár, adiabének, assyriaiak, gordyének, cappadociaiak, a kiket hazájok elpusztítása után Tigranes magával hurczolván, ide letelepülni kényszerített. A város telve volt kincsekkel, fogadalmi ajándékokkal, mert a kicsinyek, valamint a nagyok kivétel nélkül versenyeztek a királylyal a város megnagyításában, fölemelésében. Ez okból Lucullus egész nyomatékkal látott annak ostromához, abban a vélekedésben, hogy Tigranes nem fogja azt elhagyni, hanem elhatározása daczára haragjában levonul a síkra, hogy döntő ütközetbe bocsájtkozzék, és helyesen vélekedett. Mithridates ugyan folyton óva intette Tigranest követei által, meg leveleiben, hogy ne ereszkedjék csatába, hanem lovasságával vágja el az ellenség élelmét, de Taxiles is, a ki Mithridatestől jöve résztvett a hadjáratban, kérve kérte a királyt, hogy vigyázzon és meneküljön a rómaiak győzhetetlen fegyvere elől. A király ezt eleinte egykedvűen hallgatta. De a midőn az armeniaiak és gordyének teljes erővel hozzá csatlakoztak, a médek és az adiabének élén királyaik egész hadi erővel megjelentek, és megjöttek tömegesen a babyloniai tenger mellől arabok, a kaspi tenger mellől az albanok és iberek, a kik az albanok szomszédságában laknak, majd meg beállítottak részint barátságból, részint ajándékokkal megnyerve az Araxes körül tanyázó számos független népek, hossza vége nem szakadt a király lakomáin, valamint a tanács-üléseken a reménykedéseknek, a merész tervezgetéseknek és a barbár fenyegetéseknek. Veszélyben forgott immár Taxiles élete, mert ellene szegült az ütközés tervének, sőt olybá tűnt fel Mithridates is, mint a ki irigységből törekszik meghiusítani a fényes sikert.

Azért Tigranes nem is várt rája, hogy ne osztozkodhassék a dicsőségben, hanem sebten fölkerekedett az egész seregével, panaszkodva, mint mondják, barátainak, hogy csak magával Lucullusszal, nem pedig az összes római hadvezérekkel kell néki egy helyen megküzdenie. De elbizakodottsága nem is volt teljesen hóbortos és esztelen, a midőn rátekintett a tömérdek népre és a kiséretét tevő királyokra, a roppant gyalogságra és az ezer meg ezernyi lovasságra. Mert vezérlete alatt állt 20,000 parittyás, 55,000 lovas, a miből 17,000 páncélos volt, a hogy Lucullus a senatusnak jelentette, gyalogsága pedig cohorsba meg phalanxba osztva 150,000-et kitett, az utászok, hídászok, favágók, folyótisztogatók és az egyéb szükségletekre alkalmazottak száma 35,000-re ment, ezek a harczos népség után helyeztettek és a sereg tekintetét, meg erejét emelték.

XXVII. Midőn Tigranes átkelvén a Tauruson, nagy tömegeivel előtünt és megpillantotta a Tigranocerta-belieket ostromló római tábort, a város barbár sokadalma nagy üvöltözéssel és fegyverzörgéssel üdvözölte e látványt, és a falakról fenyegetőzve mutatták a rómaiaknak az armeniaiakat. Lucullus az ütközet tárgyában haditanácsot ülvén, némelyek azt javallták neki, hogy hagyjon fel az ostrommal és vonuljon Tigranes ellen, mások meg, hogy ne hagyjon háta mögött annyi sok ellenséget, és ne szüntesse meg az ostromot. Lucullus erre azt mondá, hogy egyik vélemény se helyes külön-külön, de mind a kettőt együttvéve jónak tartja, a miért is két részre osztá seregét.

Murenát 6000 gyalogos élén visszahagyta az ostromnál, ő pedig magához vevén 24 cohorsot, a mikben nem volt több mint 10,000 nehézfegyvezetű, az egész lovasságot, a parittyásokat és az íjjasokat, mintegy ezeret, megindult az ellenség ellen, és felüté táborát a folyam mentén egy nagy síkon. Serege jelentéktelennek tünt fel Tigranes előtt és rászolgált hizelgőinek évelődéseire. Némelyek gunyolták, mások meg tréfásan sorsot huztak a zsákmány fölött.

A vezérek és királyok mindegyike azzal a kéréssel járult hozzá, hogy csak ő reá bízza a dolgot, maga pedig üljön szemlélőkép. Tigranes a maga részéről szintén szellemes, élczes

akarván lenni, elmondá azt a híres nyilatkozatát, hogy: «Ha mint követek jönnek, sokan vannak; ha mint katonák, kevesen.»

És a nap így telt el gúnyolódások meg tréfálkozások közt. Virradatkor Lucullus kivezeté fegyverben seregét. A barbárok tábora a folyó keleti partján feküdt. A folyó itt nyugotnak kanyarodik, a hol aztán könnyen átgázolható. Lucullus tehát erre felé irányítja seregét, és pedig oly sietséggel, hogy e mozdulata Tigranes előtt futásnak tetszett. Előhívja tehát Taxilest, és nevetve mondja neki: «Nem látod hogy a rómaiak győzhetetlen hoplitái miként futnak?» «Szívemből óhajtanám, felelé Taxiles, hogy jó szellemed csodát tegyen éretted, de ezek az emberek nem szoktak menetelés közt fényes ruhát ölteni, sem pedig kifényezett pajzsot és fedetlen sisakot viselni, mint most, a midőn fegyveröket a bőrtakaróból kioldották, sőt e külső fény azt jelenti, hogy harczolni és az ellenséget megtámadni akarják.»

Még így beszélt Taxiles, a midőn látható lett az első sas, a mint Lucullus kanyarodott, és a cohorsok osztagokra alakultak, hogy a folyón átkeljenek. Ekkor Tigranes, mintha nagy nehezen részegségből fölocsudnék, kétszer vagy háromszor így kiáltott fel: «Hát ellenünk jönnek ezek az emberek?» Így aztán a sereg zöme nagy zavarban állt csatarendbe. A király magának tartja meg a közepet; a balszárny átadja az adiabének királyának, a jobbat pedig a médekének, a kinek parancsnoksága alatt állt a pánczélos lovasság nagyobb része is. Midőn Lucullus a folyón átkelőben volt, nehány tisztje figyelmeztette, hogy őrizkedjék e naptól, a mely egyike a tiltottaknak, a miket feketéknek neveznek. Mert e napon ment tönkre Caepio serege, a midőn a cimberekkel összeütközött. Lucullus pedig ezt az emlékezetes feleletet adta: «Én meg szerencséssé fogom tenni ezt a napot a rómaiakra nézve.»

Ez volt az október nonáinak[42] előnapja.

XXVIII. Ezeket mondva bátorítja katonáit, átkel a folyón, és legelül megy az ellenség ellen. Ez alkalommal fénylő pikkelyes aczélvértet és rojtos felöltőt viselt. Egyben megvillogtatja meztelen kardját, annak jeléül, hogy a lövegeket vető ellen-

[42] Október 6. 107-ben Kr. sz. e.

séggel rögtön kézre kell menni, és a nyíl kiröpítésére szükséges teret a roham gyorsaságával kell megnyerni. Ekkor veszi észre, hogy a pánczélos lovasság, a mit leginkább magasztaltak, egy halom mögött vett állást, a melynek teteje terjedelmes fensíkot képezett, s a melyhez négy stadiumnyi[43] nem épen nehéz és meredek út vezetett. Megparancsolja tehát a rendelkezése alatt levő thrák és galatai lovasoknak, hogy intézzenek azokra oldaltámadást, és vessék félre kardjaikkal azok lándzsáit. Mert a pánczélosoknak egyedüli ereje a lándzsában áll. Egyebük sincs, a mivel maguknak használhatnának vagy az ellenségnek árthatnának, fegyverzetük súlya és merevsége miatt; olybá tűnnek fel mintha be volnának falazva. Maga pedig két cohorssal fölkerekedvén, a halomra igyekszik; katonái lelkesen követik, látván, hogy vezérük a veszedelmek közepette gyalog megy élükön nehéz fegyverzetében, és előre törtet. A magaslatra jutván, egy szabad térségen megáll és hangosan felkiált: «Győztünk, győztünk bajtársak!» Ezt mondván rárohan a pánczélosokra és megparancsolja övéinek, hogy ne használják többé vetődárdáikat, hanem fogja mindenik marokra a kardját és irányítsa vágását az ellenség lábszárára, czombjára, mert ez a pánczélosok egyedüli fedetlen része. De nem is volt szükség az ily harczra.

Mert az ellenség nem várja be a rómaiakat, hanem nagy üvöltözés közt a leggyalázatosabban megfutamodik, és nehéz lovaival ráveti magát a gyalogság soraira, mielőtt ez a harczot megkezdette volna.

Így egy sebesülés, egy csepp vérontás nélkül megveretett annyi ezer meg ezer ember. De nagy vérontás ment végbe a futók, jobban mondva a futni akarók közt. Mert ennyire nem juthattak, minthogy soraik tömöttsége és mélysége akadályukra volt. Tigranes kevesedmagával mindjárt kezdetben lóháton megfutamodik. Majd látván, hogy fia is osztja az ő szomorú sorsát, leveszi fejéről a koronát, és könyezve átadja neki, azzal a meghagyással, hogy meneküljön, a hogy tud, más úton-módon. Az ifjú nem merte feltenni a

[43] Nem egészen egy kilométer.

koronát, hanem átadá megőrzés végett a leghívebb szolgájának. Ez azonban történetesen fogságba esett, és Lucullus elé vitetett, így a többi zsákmány közé jutott a Tigranes koronája is. Állítólag az ellenséges gyalogságból több mint 100,000 esett el, a lovasságból pedig csak kevesen menekültek. A rómaiaknak 100 sebesültjük és 5 halottjuk volt. Antiochus bölcselő «Az istenekről» szóló munkájában megemlékezvén e csatáról, azt mondja, hogy a nap ilyet még soha nem látott. Egy másik bölcselő, Strabó, történeti emlékeiben azt állítja, hogy a rómaiak maguk szégyenkezték, és egymást gunyolták, hogy ily rabszolgákra kelle fegyvert emelniök. Livius szerint a rómaiak, csekély számukhoz aránylag, sohasem mérkőztek össze ily roppant tömeggel. Mert a győzők a huszadrészét sem képezték a legyőzötteknek, hanem még ennél is kevesebben voltak. A rómaiak legügyesebb és számos hadjáratokban kitapasztalt vezérei, Lucullusban főleg azt magasztalták, hogy a két legtekintélyesebb és legnagyobb királyt, két egymással ellentétes eszközzel, a gyorsasággal és a lassusággal győzte meg. Mert a hatalma tetőpontján álló Mithridatest időhaladékkal, huzavonával emésztette el, Tigranest pedig a gyorsasággal zuzta össze. Így Lucullus egyike volt azoknak a mindenha kevés számú vezéreknek, a kik a habozást a tevékenységre, a vakmerőséget pedig biztonságukra tudták fordítani.

XXIX. Ép e miatt nem is sietett Mithridates, hogy az ütközetre megérkezzék, mert azt hitte, hogy Lucullus a szokásos óvatosságával és lassúságával fogja a háborút vezetni, és egész nyugalommal vonult Tigranes felé. De a midőn eleinte nehány armeniaival találkozott útjában, a kik lelkendezve, megrémülve futottak, kezdette gyanítani a szerencsétlenséget, aztán hogy mindig több mezítelen és megsebesült katonával találkozott, értesült a vereségről és Tigranes keresésére indult. Meg is találta, mindenkitől elhagyatva, nyomorúságos állapotban. De e helyett, hogy a tőle szenvedett méltatlanságokat viszonozta volna, leszállt lováról, vele együtt megsiratta közös balsorsukat, rendelkezésére bocsájtotta királyi kiséretét, és bátorította a jövőt illetőleg. Majd aztán ketten új haderők felállításával kezdettek foglalkozni. Ekközben a tigranocertai

görögök a barbárok ellen lázadást szítottak és fel akarták adni a várost Lucullusnak. Ez rohamot intéz a városra és elfoglalja. A városban levő közkincseket birtokába vette Lucullus, a várost pedig kirablás végett átengedte katonáinak, a kik az egyéb drágaságokon kívül 8000[44] talentumot találtak vert pénzben. Ezenfelül fejenként 800[45] drachmát osztott ki közöttük a csatazsákmányból. Értesülvén arról, hogy Dionysios[46] művészei közül számosan estek fogságba, a kiket Tigranes abból a szándékból gyűjtött össze mindenfelől, hogy az ő általa épített színházat megnyitassa, ezeket Lucullus a győzelmi ünnepség játékainál és látványosságainál felhasználta. A görögöket visszaküldötte hazájokba, ellátván őket útiköltséggel, hasonlókép bánt a barbárokkal is, a kik kényszer útján ide telepíttetek.

Így esett meg, hogy egy városnak a pusztulása több más városnak a felvirulására szolgált, a mennyiben visszatértek előbbi lakósai, ezek aztán mint jóltevőjöket és alapítójukat tisztelték Lucullust. De egyebekben is érdeme szerint való siker koronázta e férfiú működését, a ki inkább az igazságosságból és emberszeretetből eredő dicsőségre törekedett, mint arra, a mi a szerencsés hadi vállalatokkal jár. Mert ebben a hadseregnek nagy, a szerencsének pedig legnagyobb része volt, mig abban szelid és művelt lelkületéről adott bizonyságot; ezzel hódoltatta meg akkor fegyver alkalmazása nélkül a barbárokat. Eljöttek hozzá ugyanis az arab királyok, kezeibe szolgáltatva mindenüket, hozzá csatlakozott a sophének népe, a gordyének pedig elannyira ragaszkodtak hozzája, hogy hajlandók voltak elhagyni városaikat, hogy őt gyermekeikkel, nőikkel együtt követhessék, és pedig a következő okból. Zarbienus, a gordyének királya, a mint elbeszélték, Appius útján titokban szövetség végett ajánlatot tett Lucullusnak, mert Tigranes zsarnoksága reá nézve elviselhetetlen volt. De feljelentetvén, kivégeztetett, és vele vesztek gyermekei és neje, még mielőtt a rómaiak Armeniába betör-

[44] 37.720,000 korona.
[45] 624 korona.
[46] Főleg színészek.

tek. Lucullus azt emlékében tartotta, és a midőn a gordyének városába érkezett, halotti ünnepet rendezett Zarbienus tiszteletére. A máglyát felékesíté a királytól, valamint Tigranestől nyert zsákmányból vett öltönyökkel és aranyékszerekkel, azt maga gyújtá meg, és italáldozatot hoza barátaival meg a férfiú rokonaival, a midőn őt barátjának és a rómaiak szövetségesének nevezé. Azután drága pénzen emléket emeltetett számára, mert tömérdek arany és ezüst találtatott Zarbienus palotáiban Ezenkívül még 3 millió medimnos gabona is volt készletben, elannyira, hogy nemcsak a katonái tettek szép haszonra szert, hanem Lucullus is a csodálat tárgya lett, a mennyiben a nélkül, hogy egyetlen egy drachmát nyert volna a közkincstárból, önmaga erejéből tartotta fenn a háborút.

XXX. Ez alkalommal a parthusok királyától is érkezett hozzá követség, a ki barátságot és szövetséget ajánlott neki. Lucullus ezt örömmel fogadta, és a maga részéről is menesztett küldöttséget a parthushoz, de kiderült, hogy a király ingadozik elhatározásában és kéz alatt a szövetség fejében Tigranestől Mesopotamiát kívánja.

Midőn ez Lucullusnak tudomására jutott, elhatározta, hogy mellőzi Tigranest meg Mithridatest, ezeket a harczképtelen küzdő feleit, hogy megmérkőzzék a parthusok hatalmával és ezek ellen indítson hadat; dicső dolognak tartván egy háború rohamában athletakép egy huzamban földre teríteni három királyt, és három, a nap alatt legnagyobb, birodalmon győzhetetlenül, győzteskép keresztülvonulni. Rendeletet küldött tehát Pontusba Sornatiushoz, meg vezértársaihoz, hogy vezessék az ott levő haderőt hozzá, minthogy Gordyenéből előrenyomulni szándékozik. Ezek, a kik már megelőzőleg is sokat bajoskodtak a makacs és fegyelmezetlen katonákkal, ez alkalommal teljesen megismerték ezek zabolázatlan voltát. Mert sem reábeszéléssel, sem kényszerrel nem tudták módját ejteni annak, hogy meginduljanak, sőt esküdöztek, lármáztak, hogy még itt sem maradnak, hanem hazamennek és védelem nélkül hagyják Pontust. Ezek a Lucullushoz érkezett jelentések még a saját katonáit is megrontották, a kik a kincsek

meg a gyönyörök folytán nehézkesekké lettek a hadi szolgálatra és nyugalomra vágytak. Midőn tehát amazok merész beszédéről értesültek, azt mondták, ezek aztán az emberek, ezeket kell utánozni, elegett tettek ők már, hogy a biztonlétet és nyugalmat megérdemeljék.

XXXI. Ilyes és még gonoszabb beszédek hallatára Lucullus lemondott a parthus hadjáratról és a nyár derekán ismét Tigranes ellen indult.

Átkelvén a Tauruson, kelletlenül tapasztalta, hogy a mezők még zöldellenek, annyira késlelteti itt a gabonák érését a légkör hidegsége. Mindazáltal leszállt a síkságra és a vele vakmerően szembetűző Armenia-belieket két vagy három ízben megfutamítván, egész bátran pusztította a falvakat és hatalmába kerítette a Tigranes számára készített gabonát, a minek folytán inségre juttatta az ellenséget, a mitől maga is tartott.

Midőn Lucullus azzal, hogy táborukat körülsánczolta, majd meg hogy szemök láttára a vidéket felharácsolta, hiába hívta ki őket a csatára és képtelen volt állásukból kimozdítani e többször megvert hadakat, felkerekedett és Artaxata,[47] a Tigranes királyi székhelye ellen indult, a hol kisded gyermekei és feleségei tartózkodtak, abban a meggyőződésben, hogy Tigranes ezeket csata nélkül nem fogja feladni. Beszélik, hogy a karthagói Hannibal, az Antiochusnak a rómaiak által történt legyőzése után, az armeniai Artaxoshoz húzódván, ennek többféle üdvös oktatással és tanácsadással szolgált. Így, miután a vidéken egy rendkívül termékeny és kies helyet fedezett fel, a melyet elhanyagoltak és műveletlenül hagytak, ezen a helyen egy város számára tervet készített, majd Artaxost odavezetvén, megmutatta neki és az építkezésre ösztönözte. A király örült ennek és kérte Hannibalt, hogy maga ügyeljen fel a munkálatokra, így aztán egy nagy és rendkívül szép város keletkezett, a mely a király nevét nyerte, és Armeniának fővárosa lett. Midőn Lucullus e város ellen vonult, Tigranes nem bírta türtőztetni magát, hanem seregével fölkerekedvén, a negyedik napon már a rómaiakkal szemben ütötte fel

[47] Éjszak-Armeniában, az Arakes folyó partján.

táborát. Köztük feküdt az Arsonios[48] folyó, a melyen az Artaxata felé vonuló rómaiaknak szükségkép át kelle kelniök. Lucullus, miután az isteneknek áldozott, mintha csak kezében tartaná a győzelmet, átszállította seregét és annak élére 12 cohorsot rendelt, a többieket pedig a hadoszlop háta mögé állította, hogy az ellenség körül ne kerítse. Mert számos lovas, sok és válogatott csapatok voltak a tulsó parton felállítva, ezek élére pedig a mord lovasíjászok és az iberiai lándzsások voltak helyezve, a kikben Tigranes leginkább bízott az idegenek közül, mint a legharcziasabbakban. De ezek valami dicső dolgot nem vittek végbe. Mert miután jelentéktelen csatározásokba bocsájtkoztak a római lovasokkal, nem állták ki a gyalogság rohamát, hanem kétfelé szakadva, futásnak eredtek és maguk után vonták az üldöző római lovasokat. Midőn ezek szerteszéledtek, Lucullus megpillantja a Tigranesnek előrevágtató lovasságát; megdöbben annak fényes megjelenésétől és nagy számától. Erre visszahívja lovasságát az üldözésből és elsőben az atrapatenokat támadja meg, a kik a legkiválóbbakkal Tigranest környezik, majd, még mielőtt kézre menne velök, reájok ijeszt és megfutamítja őket.

Az e csatában résztvevő három király közül, úgy látszik, a pontusi Mithridates futott meg a leggyalázatosabb módon, mert még a rómaiak hadi kiáltását sem állta ki. Az üldözés nagy távolságra terjedt és az egész éjen át tartott, úgy hogy a rómaiak szüntelen öldököltek, foglyokat ejtettek, zsákmányoltak, harácsoltak, a míg csak bele nem fáradtak.

Livius azt állítja, hogy az előbbi csatában az ellenség számra több, ebben azonban nevezetesebb embereket veszített foglyokban és halottakban.

XXXII. E győzelemtől felbátorítva és lelkesítve, elhatározá Lucullus, hogy előbbre nyomul és teljesen megsemmisíti a barbárt. Azonban az őszi napéjegyen alkalmával, várakozása ellenére, beállt a kemény időjárás, a mely sűrű havazást hozott magával és még derült égnél is jéggel, zuzmarával borított el mindent, elannyira, hogy alig lehetett a lovakat a

[48] Az Euphrates mellékfolyója.

rendkívüli hideg miatt a folyókban megitatni és keservesen lehetett azokat a folyókon átszállítani, mert a jég beszakadozott és élével elmetszette a lovak inát. E jobbára árnyékos, szakadékos és mocsaras vidéken mindig locs-pocsban voltak a katonák, a menetelés közt elborította őket a hó, éjjel pedig a nedves talajon sanyarogtak. Az ütközet után alig pár napig követték Lucullust, már is ellenszegültek, kezdetben a chiliarchok közvetítésével kérésre fogták a dolgot, később zajongva összecsoportosultak és éjjel a sátrak alatt lármáztak, a mi rendesen a lázadás jele egy hadseregben. Lucullus minden képzelhetőt megtett, hogy addig is türtőztesse őket, a míg az armeniai Karthágót elfoglalják, és legnagyobb ellenségüknek, értvén Hannibalt, e művét feldulják. Midőn azonban semmire sem ment velök, visszavezette őket és más utakon meghágván a Taurust az úgynevezett Mygdoniába, egy termékeny és kies tartományba leszállt, a hol egy nagy és népes város létezik, a melyet a barbárok Nisibisnek, a hellenek meg a mygdoniai Antiochiának neveznek. Tigranesnek testvére, Guras volt benne névleg a főparancsnok, de a gépészetben való járatosságánál és ügyességénél fogva tulajdonkép a Kollimachos, a ki Amisos ostrománál már is annyi dolgot adott Lucullusnak. Ő tehát tábort üt a város alatt, az ostrommüvek minden nemét alkalmazásba veszi és rövid idő alatt rohammal el is foglalja azt. Gurasszal, a ki önként megadta magát, barátságosan bánik Lucullus, de Kollimachos szavára mit sem hajt, a midőn ez igérkezik, hogy a tömérdek pénzt tartalmazó titkos kincstárat neki felfedezi, hanem vasba vereti és elviteti, hogy elvegye méltó büntetését azért, mert tűzzel emészté el Amisost, őt pedig megfosztá attól a dicsőségtől és alkalomtól, hogy a görögök iránt jóságát tanusíthassa.

XXXIII. Mindez ideig, mondhatnók, a szerencse kísérte Lucullust hadjárataiban. De ettől fogva, mintha csak a kedvező szellő megszünt volna, Lucullus kénytelen volt mindent erővel kiküzdeni és mindenütt akadályokra talált. S bár bátor meg kitartó erélyű vezérkép tanusította magát, tetteivel semmiféle dicsőséget, elismerést nem aratott, sőt kevésbe mult, hogy a már megszerzett hírnevét a balsikerek és áldatlan viszályok

közepette el nem veszítette. De erre nem kis mértékben önmaga szolgált rá, mert semmi figyelmet nem tanusított az alsóbbrendű katonaság iránt, azt vélvén, hogy mindaz, a mit a vezér alárendeltjeinek kedvére tesz, a vezér tekintélyének rovására, lealacsonyítására történik. De a mi a legfőbb, még az előkelő és vele egyenrangú tisztekkel sem tudott egyetértésben lenni, ezeket mind lenézte és önmagával szemben semmire sem becsülte. Ezek voltak, állítólag, Lucullus hibái, minden egyéb jó tulajdonságai mellett. Mert derék, szép ember volt, ügyes szónok és ép oly eszes a forumon, mint a táborban. Sallustius azt beszéli, hogy mindjárt a hadjárat elején ellenszenvessé lett a katonák előtt, a mennyiben Cyzicusnál majd megint Amisosnál két télen át folyton táborozásra szorította őket. De a következő telek is terhükre voltak. Mert akár az ellenség, akár a szövetségesek földén teleltek, mindig szabad ég alatt sátoroztak, egyetlen egyszer sem vonult be seregével Lucullus egy görög vagy más barátságos városba. A katonák e hangulatát még inkább elmérgesítették Rómában a demagogok, a kik a Lucullus iránt való irigységből, azzal vádolták, hogy uralom és meggazdagodás vágyából húzza, halasztja a háborút, hogy uralmában tartja majdnem az egész Ciliciát, Ázsiát, Paphlagoniát, Galatiát, Pontust, Armeniát és a Phasisig terjedő országokat, hogy most meg Tigranes királyi székhelyét harácsolja, mintha csak a királyok kifosztására, nem pedig azok legyőzésére küldetett volna ki. Így beszélt állítólag Lucius Quintus, a tribunok egyike. Ennek a felbiztatására elhatározta aztán a nép, hogy a tartományokba Lucullus helyett más vezéreket küld és az alatta szolgáló katonákat jobbára elbocsájtja a hadseregből.

XXXIV. Ebben a visszás helyzetben Lucullus ügyeinek romlásához legfőkép Publius Clodius járult, az a fenhéjázó, felfuvalkodott vakmerő ember, a ki testvére volt Lucullus nejének, és abban a gyanuban állt, hogy ezt a különben is kicsapongó nőt elcsábította. Akkortájt Lucullus seregében szolgált, a hol nem nyerte el azt a rangot, a mire igényt tartott. Mert első akart lenni, de viselkedése miatt sokan kerültek elébe. Czimboráskodni kezdett tehát a fimbriai katonákkal,

és felingerelte őket Lucullus ellen, oly módon, hogy megnyerő beszédeket terjesztgetett köztük, a kik szivesen is vették, de meg is szokták az ily hizelgéseket. Mert ezek voltak azok, a kiket annakelőtte Fimbria rákésztetett arra, hogy öljék meg Flaccus consult, és válaszszák őt vezérüknek. Ez okon szivesen is fogadták Clodiust, és a katonák barátjának nevezték, a midőn tetetett méltatlankodással kelt ki érdekökben, hogy soha sem lesz már vége a sok háborúnak, a fáradságnak, hogy a midőn minden néppel megküzdvén, és minden földet bebarangolván, emésztik életüket, ebből a katonáskodásból egyéb érdemre sem tesznek szert, mint hogy Lucullusnak arany edényekkel és drágakövekkel megrakott szekereit meg tevéit kisérjék. Lám Pompeius katonái már mint polgárok valahol gyermekeik és nőik körében letelepedve termékeny földek, városok birtokosai lettek, és nem kénytelenek azzal, hogy Mithridatest és Tigranest lakatlan sivatagokba űzzék, sem hogy Ázsia királyi székhelyeit feldulják, Iberiában számkivetett csoportokkal és Itáliában szökevény rabszolgákkal harczolnak. «De ha már sohasem szűnünk meg hadat viselni, miért nem őrizzük meg életünk és erőnk maradványát annak a vezérnek, aki bajtársainak gazdagságát tekinti legszebb jutalmának?» Ilyen vádaskodásokkal aztán Lucullus seregét úgy megrontá, hogy az sem Tigranes ellen nem követé, sem Mithridates ellen, aki Armeniából újólag betört a Pontusba, és visszaállította uralmát. A telet ürügyül hozván fel, Gordyenében időztek és várták, hogy Pompeius, vagy valami más vezér mihamarább el fog érkezni a Lucullus felváltására.

XXXV. Midőn azonban híre jött annak, hogy Mithridates meggyőzte Fabiust és Sornatius meg Triarius ellen indult, a katonák szégyenkezve követték Lucullust. De Triarius, aki becsvágyát helyezte abba, hogy a már biztos győzelmet elragadhassa, mielőtt a nem messze levő Lucullus megérkeznék, egy nagy csatában megveretett. Mert, mint mondják, több mint 7000 római esett el, köztük 150 centurio és 24 hadi tribun, meg a tábort is elfoglalta Mithridates. Pár nap mulva megérkezett Lucullus, és elrejtette a katonák elől Triariust, akit ezek haragjokban halálra kerestek. Minthogy Mithridates

nem akart megütközni, mert Tigranesre várakozott, aki már tekintélyes haderővel közeledett, Lucullus elhatározá, hogy elébe megy Tigranesnek és csatába bocsátkozik vele, mielőtt egymással egyesülnek. Előnyomulása közben azonban, a fimbriaiak az úton fellázadtak és elhagyták soraikat, azt állítván, hogy ők a senatus határozata folytán el vannak bocsájtva a hadiszolgálatból, hogy Lucullusnak nincs többé joga fölöttük parancsnokolni, miután a tartományok másoknak szavaztattak meg. Nem létezett oly megalázó lépés egy vezérre nézve, a mire Lucullus magát rá ne szánta volna; külön-külön kérte őket, sorra járta a sátrakat megalázkodva, könyekkel szemében, sőt némelyeknek kezeit is megragadta. Ezek azonban visszautasították kezét, elébe dobták üres erszényeiket, azt mondva neki, hogy csak harczoljon egyedül az ellenséggel, mert ő ért ahhoz, hogy egyedül gazdagodjék rajtok. Mégis a többi katonák kérésére engedtek a fimbriaiak, és megállapodtak abban, hogy a nyáron át maradnak, ha pedig ez idő alatt az ellenség nem mutatja magát előttük, hogy csatázzék, úgy eltávoznak. Kényszerűségből be kelle érni ezzel Lucullusnak, vagy cserben hagyatva a barbároknak feladni az országot.

Együtt tartotta tehát Lucullus a katonákat, a nélkül, hogy csatára vezette vagy erőltette volna őket; örült, ha vele maradnak, és eltűrte, hogy Tigranes harácsolja Kappadociát, hogy Mithridates újra kezdje féktelenkedését, a kinek legyőzetését már levélben jelentette a senatusnak, sőt a követek is megjelentek nála, hogy Pontus ügyeit rendezzék, mint a hol uralmok meg van szilárdulva. De csak aztán személyesen tapasztalták, hogy Lucullus még magának se ura, sőt a katonák megvetésének, gunyolódásainak tárgya. Ezek vezérökkel szemben oly arczátlanságra vetemedtek, hogy a nyár vége felé, fegyvereiket felöltötték, kardot rántottak és kihivták a sehol nem látható ellenséget, a mely már visszavonult. Aztán hadikiáltásba törvén, a levegőben vagdalkozni kezdtek, majd eltávoztak a táborból, arra való hivatkozással, hogy eltelt az az idő, a minek tartamára Lucullusnak magukat lekötelezték.

A többi csapatokat pedig levél utján szólította magához Pompeius, mert ő jelöltetett ki vezérnek, a nép kegye és a

demagogok hizelgése folytán a Mithridates és Tigranes ellen való háborúra.

A senatus és az aristokraták ugyan meg voltak arról győződve, hogy Luculluson nagy sérelem esett, a midőn utódot nem a háborúra, hanem a diadalmenetre kapott, és midőn kénytelen volt nemcsak a vezérségtől, hanem annak jutalmától elállani, sőt azt másoknak átengedni.

XXXVI. De még gyűlöletesebbnek tűnt fel ez az eljárás azok előtt, a kik a helyszinén voltak. Mert Lucullusnak még arra sem volt joga, hogy a háború folyamán jutalmazzon vagy büntessen; Pompeius senkinek sem engedte meg, hogy Lucullushoz forduljon, sem hogy tekintettel legyen arra, a mit ez irásbelileg meghagyott, vagy a tíz legatussal egyetemben elrendelt, sőt az erre vonatkozó tilalmát nyilvánosan kifüggesztette, a mivel annál nagyobb félelmet keltett, mert nagyobb haderővel rendelkezett. Mindazáltal barátaik jónak vélték összehozni őket. Össze is jöttek Galatia valami falujában, udvariasan társalogtak egymással, és kölcsönösen szerencsét kívántak sikereikhez. Lucullus ugyan idősb volt, de Pompeius magasb rangban állt, többször viselt hadparancsnokságot, és kétszer diadalmenetet ült. Mindegyikök előtt borostyánnal koszorúzott fasceseket vittek, győzelmeik okán. Minthogy Pompeius száraz és sivár országokon át nagy utat tett, a borostyán a fascesein hervadtan csüngött; ennek láttára a Lucullus lictorai barátságosan megoszták velök az övéket, a mik üdék és zöldelők voltak. Ezt az eseményt Pompeius barátai kedvező előjelnek vették, mert tényleg Lucullus tettei adtak fényt Pompeius hadjáratának. De értekezésöknek semmi kedvező eredménye sem volt, sőt még nagyobb idegenséggel váltak meg egymástól. Pompeius aztán megsemmisítette Lucullus minden rendelkezését, elvitte majdnem minden katonáját, mert csak 1600-at hagyott vissza számára, a diadalmenetre, de ezek sem követték valami jó kedvvel. Ennyire balog, vagy szerencsétlen volt Lucullus abban, a mi a vezérségben mindenek felett az első és legnagyobb.

Ha meg lett volna benne ez a tulajdonság, ama számos és kiváló sajátosságokkal együtt, a minő a bátorság, a gondosság, a belátás, az igazságosság, a római birodalomnak nem

az Euphrates képezné határát, hanem a hyrcaniai tenger,[49] a világ vége, a mennyiben a többi népek Tigranesnek voltak alávetve, a parthusok hatalma pedig Lucullus idejében nem volt akkora, mint a mekkorának Crassus napjaiban mutatkozott, nem is volt egysége megszilárdulva, sőt a belzavarok és szomszédos háborúk miatt, még az armeniaiak sértéseit sem volt elég erős megtorolni. Így azonban, úgy tetszik nekem, hogy Lucullus saját szolgálataival nem tett annyi hasznot hazájának, mint a mennyit ártott mások által. Mert a diadaljelek, a miket Armeniában a parthusok közelében állított, Tigranocerta és Nisibis elfoglalása, a tömérdek kincs, a mit onnét Rómába vitetett, a Tigranesnek zsákmányul esett és diadalmenetre vitt koronája, vonzották Crassust Ázsiába, a ki csak zsákmánynak, prédának tekintette a barbárokat. De a parthusok nyilaitól leterítve, hamarosan bebizonyította, hogy Lucullus nem az ellenség oktalanságának és puhaságának köszönte győzelmét, hanem a saját bátorságának és ügyességének. De erről majd később.

XXXVII. Visszatértekor Rómában értesült Lucullus arról, hogy testvérét Marcust Caius Memmius bevádolta bizonyos cselekmények miatt, a miket quaestorsága alatt Sulla parancsára elkövetett. Midőn ez felmentetett, Memmius maga Lucullus ellen fordult, és azzal izgatva, hogy az nagy összegeket elsajátított, és a háborút húzta halasztotta, arra törekedett bírni a népet, hogy tagadja meg tőle a diadalmenetet. Lucullus ügye koczkán forgott, de az előkelő és leghatalmasabb polgárok a tribusok közé vegyülvén, korteskedéssel, sok kéréssel nagy nehezen reávették a népet, hogy megengedte a diadalmenetet. Ez a diadalmenet a menet hosszúságával és a vitt tárgyak sokaságával nem volt oly különös és pompás, mint némely mások, de a Circus Flaminiust nagyban ékesítette az ellenségtől nyert tömérdek fegyverrel, meg a királyoktól elvett hadi gépekkel, és ez a látvány, már mint ilyen sem volt megvetendő. A díszmenetben felvonultak a pánczélos lovasok, tíz sarlós kocsi és a királynak hatvan tanácsadója, meg vezére,

[49] Caspitenger.

azután hozták a száztíz érczorrú hajót, magának a Mithridatesnek hat láb magas arany szobrát, drágaköves pajzsát, majd húsz ládát ezüst edényekkel, harminczkettőt meg arany bilikomokkal, fegyverekkel és vert pénzzel teli. Mindezeket emberek vitték. Nyolcz öszvér vitte az arany ágyúkat, ötvenhat az ezüst rudakat, százhét pedig az ezüst pénzt, a minek értéke körülbelül 2.700.000 drachmára [50] rúgott. Ezenkívül táblákra voltak följegyezve azok az összegek, a miket Pompeiusnak fizetett a tengeri kalózok ellen való háború czéljából, meg a miket a kincstárba beszolgáltatott, nem számítva, hogy minden egyes katona 950 drachmát [51] kapott. Ezenfelül meg fényes lakomát adott a városnak és a körül fekvő falvaknak, a melyeket vicus-nak neveznek.

XXXVIII. Ekközben a kicsapongó és rossz életű Clodiától elvált, és Serviliát, Cato hugát vette nőül, de ez a házassága sem volt szerencsés.

Mert ez Clodia egyetlen egy bűnének volt csak híjjában, a testvéreivel való kicsapongásnak, egyébként azonban ép oly kéjvágyó és fajtalan, a mit Cato iránt érzett tiszteletből egyideig kelletlenül tűrt Lucullus, végre azonban elvált tőle. A senatus bámulatos reményeket fűzött hozzá, mert benne vélte feltalálni azt a férfiut, a ki védő bástyája leend Pompeius zsarnoksága ellenében, és előharczosa az aristokratiának, már nagy tekintélyénél és hírnevénél való tekintetből is; ő azonban lemondott, elvonult a közélettől, akár mert azt betegesnek, gyógyíthatlannak vélte, akár mert — a hogy némelyek állítják — eltelvén dicsőséggel, meg akarta ízlelni a kényelmes, könnyű életet, annyi fáradság és küzdelmek után, a mik nem a legszerencsésebben végződtek. Némelyek dicsérik benne e rendkívüli változást, a minek folytán ment maradt azoktól a szenvedésektől, a mik Mariust érték, a ki a cimber győzelmek, és annyi nagy meg szép sikerek után nem akarta beérni azzal a tisztelettel, a miért annyian irigyelték, hanem kielégíthetlen dicsőség- és uralomvágyból agg napjaira ifjú emberekkel kelt politikai tusára, a midőn borzasztó tettekre vete-

[50] Több mint 2.000,000 korona.

[51] Körülbelül 750 korona.

medett, és ezeknél még borzasztóbb szenvedéseknek tette ki magát. Üdvösebb lett volna tán Ciceróra nézve is, ha Catilina elnyomása után nyugalomban vénül meg, valamint Scipióra, ha Karthagó meghódítása után pihenőre tér. Mert a politikai pályafutásnak is megvan a maga határa, és az államférfiaknál épp úgy, mint a porondon küzdő athlétáknál, az erő, meg a kor megfogyatkozása nyilvánvaló lesz. Crassus meg Pompeius környezete ugyan gúnyolta Lucullust, hogy az örömöknek, a kényelemnek teljesen átadta magát, mintha bizony az ily korú emberekhez kevésbbé illenék a puhálkodó élet, mint a politikai küzdelmek és a hadvezetés.

XXXIX. Lucullus élete tehát bátran összehasonlítható azzal a hajdankori komédiával, a mely politikai és hadi tettekkel kezdődik, aztán ivással, lakomával, dőzsöléssel, kivilágítással és mindenfajta játszisággal végződik. Mert én a játszizságok közé sorolom a drága épületeket, a sétányok és fürdők felállítását, de még inkább a festményeket, a szobrokat és az ily fajta műtárgyakért való buzgólkodást, a miket Lucullus tömérdek költekezéssel összegyűjtött, hisz a hadjárataiban felhalmozott sok drága kincseket könnyelműen ezekre pazarolta. Ám ma is, a midőn a fényűzés oly nagy mértéket öltött, a lucullusi kertek a császáriak legpompásabbjai közé számíttatnak. Midőn a tengerpartokon és Neapolis körül levő műveit Tubero,[52] a stoikus meglátta, a minők voltak, hogy nagy ívű boltozatok fölé halmokat emelt, csatornákat vezetett a tengerből palotái körül a halas tartányokba, a tengeren kéjlakokat épített, tógás Xerxesnek nevezte Lucullust. Voltak neki Tusculum körül nyaralói, pompás kilátásokkal, tág sétányokkal és nyilt termekkel, a hol Pompeius egy alkalommal meglátogatván Lucullust, leszólta őt, hogy kéjlakát nyárra ugyan a legpompásabban elrendezte, de télre lakhatatlanná tette, Lucullus mosolyogva viszonzá: «Úgy látszik kevesebb észt teszel fel rólam, mint a darukról és a gólyákról, hogy az évszakok szerint nem változtatom a lakásomat.»

Egy alkalommal valami praetor fényes látványosságokat óhajtván adni, Lucullustól a kar felöltöztetésére biboröltönyöket

[52] Quintus Aelius Tubero híres jogtudós és történetiró.

kért, Lucullus azt felelé, hogy utána néz, és ha van neki, majd ád. Másnap aztán megkérdé tőle, hogy mennyire van szüksége, és a midőn azt mondá, elég lesz neki 100. Lucullus biztatá, hogy csak vegyen kétszer annyit. Erre vonatkozólag mondá Flaccus[53] költő, hogy ő nem tartja azt gazdagságnak, a hol az, a mit az ember tekinteten kívül hágy és elfelejt, nem több, mint az, a mi a szemébe ötlik.

XL. Lucullusnak hétköznapi ebédjei elárulták a gyorsan meggazdagodott embert. Bibor pamlagaival, drágaköves ivókészleteivel, a szünetek közt való táncz és zene előadásaival, mindenféle és művészileg készített eledeleivel a köznapi lelkek bámulatát kelté fel.

Azért elismerést aratott Pompeius egy mondásával, a midőn betegeskedvén, az orvos fenyűmadarat rendelt számára. Szolgái ugyanis azzal állottak elő, hogy fenyűmadarak nyár idején egyebütt nem kaphatók, csak Lucullusnál, a ki hizlaltatja azokat; Pompeius nem engedé meg, hogy tőle hozzanak és azt mondá orvosának: «Tehát, ha Lucullus nem inyeskedik, Pompeius nem élhet», és meghagyá, hogy valami könnyebben megszerezhetőt készítsenek számára. Cato barátja és rokona volt Lucullusnak, de azért kárhoztatta ennek a pazar életmódját, elannyira, hogy a midőn valami fiatal szónok a senatusban szót emelvén, hosszasan meg alkalomszerűtlenül értekezett az egyszerűségről és mértékletességről, felkelt és azt mondotta: «Ugyan hagyd abba, hisz te oly gazdag vagy mint Crassus, úgy élsz mint Lucullus, és mégis úgy beszélsz, mint Cato.» Némelyek szerint ez a nyilatkozat ugyan megtörtént, de nem Catótól ered.

XLI. De hogy Lucullus nemcsak örömét lelte, hanem még büszkélkedett is ebben az életmódban, kiviláglik a következő szájhagyományokból. Beszélik ugyanis, hogy valami görögöket, a kik Rómába jöttek, több napon át meg-megvendégelt. Ezek, mint afféle tisztességes görögök röstelkedtek, és visszautasították a meghívását, annak okán hogy miattok oly költségekbe veri magát.

[53] Horatius Flaccus, Ep. I., 6. 45.

Erre Lucullus mosolyogva mondá nekik: Valami ugyan a ti kedvetekért is történik, görög barátaim, de jobbára csak Lucullus kedveért.» Egy alkalommal, magában étkezvén, számára csak egy terítéket és középszerű ebédet készítettek, erre boszusan hivatja a szakácsot. Ez mentegeti magát, hogy nem levén senki se hivatalos, nem gondolta, hogy valami parádés ebédet kíván. «Mit beszélsz, feleli Lucullus, hát nem tudtad, hogy ma Lucullus ebédel Lucullusnál.» Mint képzelni lehet, volt erről elég beszéd a városban. Más alkalommal Cicero és Pompeius találkoztak vele, a midőn a Forumon tétlen őgyelgett.

Cicero benső barátja volt, Pompeiusszal ugyan egyenetlensége volt az ázsiai hadjáratból kifolyólag, de azért szoktak érintkezni és gyakorta szivélyesen beszélgetni egymással. Cicero üdvözölvén őt, azt kérdezé tőle, hogy érzi magát és mit szól látogatásukhoz: «a legjobban» felelé ez, és meghívá őket látogatóba.

«Te nálad óhajtunk ma vacsorálni», mondá erre Cicero, «de csak úgy, a hogy a te számodra van főzve.» Lucullus huzalkodik és kéri őket, hogy válaszszanak más napot; ezek azonban nem engednek, sőt nem is hagyják szolgáival beszélni, hogy ne parancsolhasson több eledelt, mint a mi az ő számára készült. De kérésére abba az egybe mégis beleegyeznek, hogy jelenlétökben egyik szolgájának megmondhassa, hogy az este az Apollóban fog vacsorálni, ez volt ugyanis egyik legpompásabb termének neve. És ép ezzel szedte rá vendégeit, a nélkül, hogy ezek gyanították volna. Mert, úgy látszik, minden étterem számára meg volt szabva a lakoma költsége, mindeniknek meg volt a maga berendezése és külön szolgálata, úgy hogy a mihelyt szolgái meghallották azt, hogy hol akar étkezni, már is tudták, hogy mekkora költséggel, minő felszereléssel és szolgálattal kell a lakomát kiállítani. Az Apollóban pedig ötvenezer[54] drachmán szokott vacsorálni. Ez alkalommal is ennyibe kerülvén a vacsora, a költség roppant volta mellett a készület gyorsasága is bámulatra ragadta Pompeiust. Ilyesekre használta fel Lucullus fenhéjazó módon a gazdagságát, mint a mely valójában barbár eredetű préda volt.

[54] 39,000 korona.

XLII. Lucullus említésre és dicséretre méltó buzgóságot tanusított a könyvek beszerzésében is. Mert számos szép kéziratokat gyűjtött össze, a melyeknek a felhasználása még inkább becsületére vált, mint azoknak a birása.

Könyvtárai ugyanis nyitva álltak mindenki előtt, és az azokat környező sétányokba, tanulószobákba szabad bejárása volt a görögöknek, a kik azokat, mint a muzsák szentélyét gyakorta felkeresték, és szivesen abba hagyták egyéb foglalatosságaikat, hogy egymás társaságában napjaikat azokban töltsék. Gyakran időzött velük maga Lucullus is, és majd eszmecserébe merült a tudósokkal, majd pedig tanácscsal segítette az államférfiakat, kivánságukhoz képest. Lakása egyáltalán menedéke és görög prytanneuma volt a Rómába érkezőknek. A bölcseletnek minden fajtáját kedvelte, és minden iskola iránt jóindulattal, hajlandósággal viselkedett. Kezdettől fogva azonban különös előszeretetet, vonzódást tanusított az Akadémia iránt, de nem az úgynevezett új Akadémia iránt, noha ezt Philónak[55] a Karneadesről tartott előadásai virágzásra emelték, hanem a régi iránt, a mely akkortájt az askaloni Antiochusban kitünő és ékesszóló főnököt bírt.

Lucullus minden igyekezettel azon volt, hogy ezt barátjává, meghittjéve tegye, és Philó hallgatóival párhuzamba helyezze. Ezek közé tartozott Cicero is, a ki ennek az iskolának érdekében egy értékes könyvet írt, a melyben a régi Akadémiának védelmét Lucullus szájára adja, önmaga pedig az ellenkezőt vitatja. Ez a könyv Lucullus nevét viseli.

Lucullus és Cicero, mint mondottuk, bizalmas barátok voltak, és a politikában egy párthoz tartoztak. Mert Lucullus nem vonult vissza teljesen a közélet teréről, csakhogy az elsőségért és főhatalomért való küzdelmet, versengést, a mi nincs híjjával a veszedelemnek és bántódásnak, idejekorán Crassusra meg Catóra hagyta. E férfiakat állították a senatus érdekében a síkra azok, a kik Pompeius hatalmát gyanakvó

[55] Philo athéni bölcselő, a ki a mithridatesi háború idejében származott Rómába, számos tanítványai közé tartozott Cicero is. Karneades körülbelül 100 évvel élt előtte, és a harmadik Akadémiának volt a megalapítója.

szemmel nézték, miután Lucullus az elsőségről lemondott. Mindazáltal barátai ügyében néha napján lement a Forumra és megjelent a senatusban is, ha Pompeius valami cselszövényét vagy becsvágyó tervét kelle meghiúsítani. Így megsemmisítette azokat a rendelkezéseit, a miket az ázsiai királyok legyőzése után tett, és Cato segedelmével megakadályozta azt a földfelosztást, a melyet ez katonái javára javaslatba hozott. Elannyira, hogy Pompeius a Crassus meg Caesar barátságához vagy inkább pártütéséhez kényszerült menekülni, a midőn megrakta fegyveres néppel Rómát, és kényszerrel vitte keresztül határozatainak megerősítését, miután Catót és Lucullust pártfeleikkel együtt kiűzte a Forumról.

A történteken méltatlankodó előkelők ellen pedig valami Brettiust állítottak elő Pompeius hívei, a kit, állításuk szerint, Pompeius élete ellen intézett merényletben tetten értek. Ez az ember a vizsgálat folyamán a senatus előtt több más egyént vádolt, a nép előtt azonban Lucullust nevezte meg, hogy ez vette rá, hogy ölje meg Pompeiust. Senki se adott hitelt szavának, mert nyilvánvaló volt, hogy ezt az embert rágalmazás, hamis vád végett állították elő. De még inkább világos lett a dolog, a midőn pár nap mulva holttestét a tömlöcz elé dobva megtalálták. Állítólag ugyan saját kezével oltotta ki életét, de a hullán levő hurkolás és ütésnyomok elárulták, hogy azok emésztették el, a kik kikészítették volt.

XLIII. Ez az eset még inkább eltávolította Lucullust a közélet teréről; és a midőn Cicero száműzetett Rómából, Cato pedig Cyprusra bellebbeztetett, teljesen visszavonult. Kevéssel halála előtt, állítólag, elméje meghibásodott, és lassanként teljesen elhomályosult. Cornelius Nepos azt állítja, hogy Lucullust nem a betegség avagy öregség örjítette meg, hanem valami szabadon bocsájtott rabszolgája, Kallisthenes, mérges szerekkel rontotta meg, ezeket pedig azért adta volna be neki, hogy még inkább megkedveltesse magát, mert ily hatást tulajdonított e szereknek. De ezek aztán elméjét annyira megháborították és tönkretették, hogy fitestvérének még az ő életében át kelle vennie javainak kezelését. Mindazáltal halálakor a nép, mintha csak a hadi és politikai pályájának dellőjén mult volna

ki, mély fájdalmat érzett. Majd tömegesen összefutott és a holttestet, a melyet a legelőkelőbb ifjak a Forumra vittek, erőnek erejével a Mars mezőn akarta eltemetni, a hová Sullát is temették. De minthogy erre senki sem számított, meg az előkészületek se voltak hamarosan megtehetők, testvére kéréssel, engeszteléssel rá vette a népet arra, hogy a holttest Tusculum körül levő birtokán temettessék el, a hol a szükséges gyászintézkedések már megtétettek. Ez a testvére nem sokkal élte túl Lucullust, mert valamint korban és dicsőségben, úgy a halálban is csak kissé maradt el tőle, mint afféle igazán szerető testvér.

KIMON ÉS LUCULLUS EGYBEVETÉSE.

I. Kiválókép magasztalható Lucullus életének bevégzése, hogy halálával megelőzte azt a forradalmat, a mit a végzet a belháborúkkal a köztársaságra előkészített, és hogy életének fonala bár beteges, de még szabad hazában szakadt meg. És ebben hasonlít leginkább Kimonhoz. Mert ez szintén a görög zavargás előtt halt meg, a midőn Hellas míg virágkorát élte. De ez a táborban hunyt el, a hadak élén, nem pedig a visszavonultságban, a tétlenségben, sem az oly ember módjára, a ki fegyvereinek, hadjáratainak és győzelmi jeleinek díját eszmiszomban keresi, a hogy Plato Orpheust gúnyolja, a ki a jámbor életüeknek jutalomkép a Hadesban örökös részegséget igér. Igaz, a szabad idő, a nyugalom, és a tudományokkal való foglalatosság, a mely élvezetet és egyben tanulságot nyújt, a legméltóbb vigasz egy koros és oly férfiú számára, a ki a háború és a politikai élet küzdelmeiből nyugovóra tér; ámde a gyönyört a dicső tettek végczéljának tekinteni és annyi háborúk meg vezérségek után az élet hátralevő szakát Venus ünnepségeiben, játékban, kéjelgésben tölteni, az nem méltó a hires Akadémiához, sem Xenokrates[56] buzgó követőjéhez, hanem inkább az olyanhoz, a ki Epicurushoz tévelyedett. És csodálatosnak tetszik az az ellentét is, hogy míg az egyiknek ifjúsága volt féktelen és gáncsolni való, addig a másiké

[56] Platon buzgó követője, nevezetes önzetlen, szigorú élet erkölcseiről.

józan és tisztességes. A jobb tehát az, a ki a jobbra fordul, mert a legderekabb jellem az, a melynél a rossz a korral együtt elöregedik, a jó pedig megifjodik.

Bár hasonlókép gazdagodtak meg, gazdagságukat hasonlókép nem használták. Mert nem volna méltányos összehasonlítani az Akropolis déli falát, a mely a Kimon behozta pénzen épült, a nápolyi termekkel és a vízzel környezett kéjlakokkal, a melyeket Lucullus a barbár zsákmányokból emelt, sem pedig egybevetni Kimonnak asztalát a Lucullusévaí, a barátságos, népies asztalt, a pazar és egy satrapához való asztallal. Mert amaz csekély költségen számosaknak nyújtott naponként való eledelt, ez pedig kevés inyes számára roppant költségen készült. Ha ugyan nem az idő hozta magával a dolgok e különbözését. Mert nem biztos, hogy ha Kimon tettei és hadjáratai végeztével, békés és nyugalmas öregségre jut, vajjon nem merült volna-e még jobban a kicsapongó és a gyönyörökben leledző életbe. Hisz szerette az italt, a lakomározást, és az asszonyokat illetőleg, a mint elbeszéltük, rossz hírben állt.

De a közügyekben és a harczokban elért sikerek más élvezeteket is nyújtanak, mert ezek nem adnak érkezést a gonoszabb szenvedélyekre, sőt elfelejtetik azokat a becsvágyó államférfiakkal. Ha tehát Lucullus küzdelmei közepette és serege élén hunyt volna el, nézetem szerint a legvádaskodóbb és legrágalmazóbb ember sem találna rajta kifogást. Ennyit életük módjáról.

II. Hogy a hadi vállalatokban mindaketten, úgy a szárazon, mint a vizen, derék küzdőknek mutatkoztak, az kétségtelen. Hanem valamikép azokat az athletákat, a kik egy ugyanazon napon úgy a küzdésben, valamint a pankratiumban[57] koszorút nyertek, régi szokás szerint kiváló győzőknek nevezik, úgy Kimon, a ki egy napon nyert szárazföldi és tengeri ütközet diadaljelével koszoruzta Görögországot, méltón bizonyos elsőséget érdemel a hadvezérek közt.

Lucullus hazájától nyerte a vezérséget, Kimon pedig hazájára ruházta azt. Amaz a szövetségesek fölött uralkodó Rómának megszerezte az ellenség földje fölött való uralmat,

[57] A birkózás és ökölharcz együttvéve.

emez a másoktól függő Athén hatósága alá hajtotta a szövetségeseket, és azt az ellenség urává tette, a midőn kiszorította a tengerről a legyőzött perzsákat és rávette a lakedaimonokat, hogy önként mondjanak le a fenhatóságról.

Ha azonban a hadvezérnek a legfontosabb feladata az, hogy jóindulattal nyerje meg az engedelmességet, úgy Lucullust megvetették a saját katonái, Kimont ellenben még a szövetségesek is csodálták; attól a saját katonái is elpártoltak, ehhez meg a másoké is átpártoltak, az egyik visszatért miután elhagyták azok, a kiknek élén kivonult, a másik, a ki csapatával mások rendeleteinek a teljesítésére küldetett ki, ezeknek osztva parancsait hajózott haza, minek utána három rendkívül nehéz dolgot kieszközölt egyszerre hazájának: békét az ellenséggel, elsőséget a szövetségesek fölött és egyetértést a lakedaimonokkal. Mindaketten nagy birodalmak megdöntését, az egész Ázsia meghódoltatását kisérelték meg, de tervök nem sikerült. Az egyiknek tisztán a balsors állta útját, mert hadjárata és sikerei közepette elhunyt.

A másikat azonban nem lehet önhibájától teljesen kimenteni, akár mert nem ismerte fel, akár mert nem tudta orvosolni seregének elégedetlenségét, panaszát, a miből oly nagy gyűlölet támadt ellene. De tán ebben megegyezik Kimonnal, hogy ezt is többször perbe idézték polgártársai, és végre ostrakismosszal száműzték, hogy Platóval szólva, tíz éven át még csak hangját se hallhassák.

Mert az aristrokratikus jellemeknek kevés oly sajátságai vannak, a melyek a népnek tetszetősek és kellemesek, gyakran ugyanis erőszakot alkalmazva, fájdalmat okoznak ennek, hogy ferdeségeit kiegyengessék, mikép az orvosok kötései, noha a kificzamodott tagokat előbbi természetes állásukba helyezik. De tán ettől a hibától mindakettő fölmenthető.

III. Azonban Lucullus hadával sokkal előbbre jutott, ő volt az első a rómaiak közt, a ki a Tauruson túl ütötte fel táborát, átkelt a Tigrisen, elfoglalta és fölégette a királyok szemeláttára a királyi székhelyeket, Tigranocertát, Cabeirát, Sinopét és Nisibist, uralma alá hajtotta az éjszaki tartományokat a Phasisig, a keletieket Madiáig, meg a délieket, úgy a Vörös-

Tengert, az arab királyok segítségével, összezúzta a királyok hatalmát és egyedül ezek személyének elfogása maradt hátra, a midőn ezek fenevadak módjára a sivatagokba és megközelíthetlen, járhatatlan rengetegekbe menekültek. Nagy fontosságú érv erre vonatkozólag, hogy a perzsák, mintha azok semmi különös sérelmet sem szenvedtek volna Kimontól, rögtön szembeszálltak a hellénekkel, és ezek tekintélyes haderejét Egyiptomban megvervén, tönkretették, holott Tigranes meg Mithridates, Lucullus után édes keveset tettek. Igy Mithridates az első ütközetekben meggyöngítve, összezúzva, egyetlen egyszer sem bátorkodott seregét a sánczokon kívül Pompeiusnak megmutatni, hanem futva a Bosporushoz vonult vissza, a hol meg is halt. Tigranes pedig mezitelenül, fegyvertelenül vetette magát Pompeius elé, levette fejéről a koronát és lábaihoz tette, így hizelegvén Pompeiusnak azokkal az ajándékokkal, a melyek nem voltak az övéi, hanem azok számába mentek, a miket Lucullus diadalmenetre vitt. De örült is annak, hogy Pompeiustól visszanyerte királyi jelvényeit, a melyektől csak az imént fosztatott meg. Jobb vezér tehát, valamiként jobb athléta az, a ki elgyengültebben adja át ellenfelét az utána következőknek. Számba veendő még az, hogy Kimon a királyok hatalmát megtörve, Themistokles, Pausanias és Leotychidas nagy győzelmei és szünet nélkül való diadalai folytán a perzsák büszkeségét lealázva találta, és könnyen győzedelmeskedett azoknak a testén, a kiknek a lelke már előzőleg elcsüggedt és le volt verve. Lucullus ellenben a számos csatákon legyőzetlen és büszke öntudatú Tigranesszal szállt szembe. Az ellenség számát illetőleg, nem volna méltányos összehasonlítani azokat, a kik Lucullus ellen sorakoztak, azokkal, a kiket Kimon legyőzött. Így mindent egybevetve, nehéz dolog köztök ítéletet hozni. Mert, úgy tetszik, az istenség is mindakettőjök iránt tanusította jóindulatát, a midőn előre jelezte az egyiknek azt, a mit a siker végett tennie, a másiknak meg a mitől óvakodnia kelle, úgy hogy az istenség szava szól mellettök, mikép mindaketten kitünő istenes férfiak voltak.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

XXVII.

NIKIAS.

(465—413. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Minthogy vélekedésem szerint semmi különös nincs abban, ha Nikiasszal Crassust, meg a parthus veszedelmet a siciliaival egybevetem, itt az ideje annak, hogy kimagyarázzam magamat és megkérjem ennek a műnek olvasóit, hogy ne higyjék azt felőlem, miképp ezekben az elbeszélésekben, a melyekben Thukydides[1] a fenköltségre, az erőteljességre és a festőiességre nézvést utólérhetetlennek tanusította önmagát, hasonló hibába estem mint Timaios.

Ez ugyanis, abban a reményben, hogy felülmúlja ékesszólásra Thukydidest és hogy kimutassa, mikép Philistos[2] egy teljesen tudatlan, hétköznapi író, történetében keresztülkasul tört azokon a szárazföldi és tengeri ütközeteken, meg nyilvános beszédeken, a miket ezek az írók a legsikerültebben vázoltak.

Azonban Pindarosszal szólva: «A lydi szekér után törtetve gyalog» nemcsak de egyáltalán tudákosnak, gyermekesnek tanusította magát ezekben, vagy a hogy Diphilos[3] mondja: «Mert zömök volt és kövéres, jó sicili haja volt.»

Gyakran meg Xenarchos hangulatába esik. Igy például, a midőn előadja, hogy az athéniek rossz előjelnek tartották azt, hogy az a vezér ellenezte a hadjáratot, a ki a győzelemtől nyerte a nevét;[4] hogy az istenség a Hermes-szobrok meg-

[1] Szül. 471. megh. 396-ban Kr sz. e., athéni világhírű történetíró. A pelloponesusi háborút írta meg 8 könyvben.

[2] Syrakusai történetíró.

[3] Sinopei comoediaíró.

[4] Niké = győzelem.

csonkításával előre jelezte nekik azt, hogy Hermon fia, a Hermokrates fog legtöbb bajt szerezni nékik a háborúban ; hogy valószínű volt, mikép Herakles[5] a syrakusaiakat segíteni fogja, a Persephone kedvéért, a kitől a Kerberost kapta, míg másfelől haragszik az athéniekre, mert ezek védelmökbe vették a Segesta-belieket, a kik trójai származásuak, ezeknek városát pedig, a Laomedontól[6] szenvedett sérelem miatt elpusztította. Hanem valószínű, hogy őt az ilyesfélék megírásában ugyanaz a szellem vezette, a mely egyben elitéli Philistos irályát, megócsárolja Platót és Aristotelest. Én előttem azonban ez a versengés és a mások írmodorának irigylése kicsinyesnek, tévetegnek tetszik, sőt ha utánozhatatlan dolgokra irányul, úgy teljesen esztelennek. De minthogy lehetetlen mellőznöm, a Thukydides meg a Philistos tárgyalta eseményeket, főleg pedig azokat, a melyek e férfiú jellemét és érzületét mintegy a nagy szerencsétlenségek áradatával eltakarják, csak röviden érintem a lényeges dolgokat, hogy teljesen gondatlannak, tunyának ne lássam, törekedtem összegyűjteni, ellenben azokat a körülményeket, a melyek az írók többsége előtt ismeretlenek és csak egyeseknél szétszórva fordulnak elő, vagy a régi felirásokban és határozatokban találhatók, a midőn, úgy vélem, nem valami hiábavaló történetet tákoltam össze, hanem olyat, a mely Nikias jellemének és erkölcsének megismerésére szolgál.

II. Nikiasról elsősorban el lehet azt mondani, a mit Aristoteles megirt volt, hogy az athéni polgárok közt három kitünő férfiú találkozott, a kik atyai jóindulatot és szeretetet tápláltak a nép iránt : Nikias, Nikératos fia, Thukydides,[7] a

[5] Vonatkozással a Herakles 12-ik és utolsó nagy munkájára, a mely abból állt, hogy az alvilág kapuit őrző Kerberost Persephone — az alvilág királynője — segedelmével felhozta.

[6] Laomedon trojai király, hogy országát egy tengeri szörny pusztításától megmentse, leányát feláldozta neki. Herakles ajánlkozott a leány megszabadítására, ha Laomedon a Jupitertől nyert lovakat neki adja. Ezt Laomedon megigérte, de szavát be nem váltotta, a miért aztán Herakles Troját elfoglalta és elpusztította. Mindez a görögök trojai hadjárata előtt több emberöltővel történhetett.

[7] Nem a nagytörténetíró.

Melésios fia és Theramenes, Hágnon fia, de ez kevésbbé, mint amazok. Mert mint afféle Keos-beli idegen, alacsony származása miatt ócsárlásnak volt kitéve, valamint politikai állhatatlansága miatt, hogy pártállását folyton változtatta, Kothornos[8] melléknevet kapott.

Ezek közt Thukydides volt az idősbik, a ki a derék meg tisztességes polgárok élére állván, gyakran szembeszált a Perikles népszerüséget hajhászó törekvéseivel. Nikias ifjabb volt ugyan, de még Perikles éltében némi tekintélyben állt, úgy hogy társa is volt a hadvezérségben, de gyakran magában is vitte a parancsnokságot. Perikles halálával azonban mihamar elsőségre emelkedett, főleg pedig a gazdag és előkelő polgárok befolyásával, a kik őt védbástyául állították fel a Kleon arczátlansága és vakmerősége ellen. Különben a nép is jóindulattal volt hozzá és emelkedését készségesen elősegítette. Mert Kleonnak nagy volt a hatalma, a mennyiben mint valami aggastyánt vezette a népet és pénzzel lekenyerezte. De a midőn kitapasztalták kapzsiságát, arczátlanságát és vakmerőségét, még azok is, a kiknek kedvét kereste, sokan Nikias oldalára álltak. Mert az ő komolysága nem volt rideg, sem nem felette elidegenítő, sőt az bizonyos óvatossággal párosulván, mintha csak félt volna a néptől, megszerezte neki a tömeg hajlandóságát. Bátortalan és bizalmatlan természetü volt, de a háborúban szerencséje eltakarta félénkségét, mert egyaránt siker kisérte vezérségében. Azonban a politikában a lármától idegenkedő és a vádaskodóktól könnyen zavarbajövő mivolta népszerüségszámba ment nála és nem kis mértékben növelte befolyását a nép jóindulata folytán, a mely félni szokott azoktól, a kik lenézik, de fölemeli azokat, akik rettegik. Mert a tömeg szemében az a legnagyobb tisztesség, ha az előkelők nem vetik meg.

III. Perikles valódi lelki fensőséggel és szava hatalmával kormányozta Athént; nem is szorult sem szinlelésre, sem holmi fogásokra a tömeggel szemben. Nikias hiján levén e tulajdonságoknak, vagyonával törekedett a népet megnyerni,

[8] Magas csizma, lábbeli, a hős szerepet játszó színészek szokták viselni.

a miben előnyben volt. És a míg Kleon ügyeskedésével, meg bohóságaival kereste kedvét az athénieknek, Nikias, a ki ezekben nem volt képes vetekedni vele, karok felállításával, versenyjátékokkal meg ilyenfajta szórakoztatásokkal igyekezett a nép kegyét megnyerni, s ezekben úgy fényre, valamint mulatságosságra valamennyi elődjét és kortársát felülmúlta.

Fogadalmi ajándékai közül ma is megvan az Akropolison a Palladion,[9] ámbár aranyozását elvesztette és Dionysos templomában egy kápolnácska a tripusok alatt, a melyeket mint karvezető felajánlott. Mert gyakran győzött mint karvezető és soha vereséget nem szenvedett. Beszélik, hogy valami karrendezés alkalmával szolgája, egy szép, derék termetü, még szakáltalan fiú, Dionysosnak öltözve jelent meg. Tetszett e látvány az athénieknek és hosszasan megtapsolták.

Erre fölállt Nikias és kijelentette, hogy kegyeletlenség volna, ha szolga maradna az, a ki az istenségnek volt felajánlva, és az ifjut szabadon bocsájtotta.

Megemlékeznek a delosi[10] ajándékairól is, mint istenfélelmének fényes tanujeleiről. A karok,[11] a melyeket a városok Apollo megéneklésére küldöttek, úgy eveztek be, a hogy történetesen jöttek, a tömeg pedig a hajó elébe rohant és felszólította őket, hogy minden rend nélkül énekeljenek, úgy hogy sietségökben alig hogy kiszálltak, máris feltették koszorúikat és átöltözködtek. Midőn Nikias vezette a búcsujárást, kiszállt a karokkal a Rhenia szigeten és kirakatta az áldozati barmokat meg az egyéb készleteket. Majd, magával hozván egy hidat, a melyet Athénben mérték szerint készíttetett és aranyozásokkal, szalagokkal, szőnyegekkel, fűzérekkel pompásan földiszíttetett és éjjel fölállíttatta a Rhenia meg Delos közt fekvő keskeny tengerszoroson, hajnal hasadtával aztán a hidon átvezette a díszmenetet és a pompásan fölékesített kart énekszóval az istenség elébe. Az áldozás, a versenyjátékok és lakozások után érczpálmát állított fel áldozati ajándékul az

[9] Pallas Athéna szobra.

[10] Kis sziget a Kykladok közt, Apollo és Artamis születési helye.

[11] Chorus, ezeket vagyonos polgárok a saját költségükön állították fel, ruházták, betanították az énekekre és a szinielőadásokra

istennek, aztán egy 10,000[12] drachmán vásárolt telket szentelt föl, a melynek jövedelméből a délosiaknak áldozati lakomákat kelle tartaniok, meg az istenek áldását kikérniök Nikias fejére. Mert azt vésette az oszlopra, a melyet ajándékának mintegy őrekép Deloson hátrahagyott.

Ez a pálma később a vihartól kidöntetvén, a naxosiak nagy áldozati szobrára esett és azt leterítette.

IV. Hogy az ilyesekben nagy része van a dicsekvésnek, a pompáskodó becsvágynak és népszerűsködésnek, az világos. De e férfiúnak egyéb szokásai és erkölcsei kétségtelenné teszik, hogy az ilyesfajta kedveskedése és népkegyhajhászása inkább istenfélelmének volt a kifolyása. Mert azok közé tartozott, a kik túlságosan is rettegtek az istenségtől és a babonaságnak volt a rabja, a hogy Thukydides mondja. Pasiphón egyik párbeszédében meg van írva, hogy naponkint áldozott az isteneknek, hogy házánál egy jóst tartott, a kit látszatra mindig az államügyek felől kérdezett ki, gyakrabban azonban a saját ügyei, különösen ezüstbányái felől. Laurion[13] vidékén ugyanis számos és nagy jövedelmet hajtó bányái voltak, a melyeknek megmunkálása azonban nem járt veszedelem nélkül.

Számos rabszolgát is tartott ugyanott, de vagyonának javarészét az ezüst képezte. Azért nem kevesen voltak azok, a kik környékezték, majd kérvén, majd kapván valamit tőle. Mert ép úgy adakozott azoknak, a kik árthattak neki, mint azoknak, a kik a jótéteményre érdemesek voltak. Egyáltalán gyengesége a gonoszoknak és emberszeretete a becsületeseknek volt jövedelemforrása. Erről bizonyitékot szolgáltatnak magok a komikusok is.

Igy Telekides ezt írja valami hamis vádaskodásról:

«Egy minát adott Charikles, hogy ne tudja senki meg,
Anyja első gyermekévé mint tevé erszényе őt.
Ám Nikeratosnak sarja Nikias ad négy minát.
Hogy miért adá e pénzt ő, jól tudom bár, hallgatok;
Mert barátom és úgy tetszik, még okos, bölcs férfi is.»

[12] 7800 korona.

[13] Laurion hegyláncz Attika déli csucsán, gazdag volt ezüsterekben.

Eupolis «Maricos»-ában szereplő egyéniség, a bíróság elé vezet valami együgyü szegény embert és így szól:

A. Mióta láttad legutóbb te Nikiast?
B. Nem is oly régen láttam őt a piaczon,
A. Ez ember látta szintén mint el ő méne,
S hogy el nem árulá mit látott, mért tevé.
C. Halljátok-e, kortársaim,
Im rajtakapták ép a tetten Nikiast.
B. Te balga nép, te esztelen,
Rossz tetten érhetsz legjobb férfiút?

Aristophanesnél Kleon fenyegetőzve mondja:

Letorkolom a rhétorokat.

Phrynichos is Nikias félénkségére, meg ijedős voltára czéloz a következőkben:

«Derék egy férfiú volt a mint csak én tudom
S más járszalagján nem járt mint Nikias.»

V. Igy az alattomos vádaskodóktól való féltében nem vacsorált polgártársai egyikével sem, nem vett részt a társaságban vagy közös eszmecserékben és nem keresett egyáltalán üdülést az ilyfajta szórakozásokban. Mint archon, a hivatalban időzött az éj beálltáig, a tanácsból utólsónak ment el, a mint elsőnek jött. Ha nem akadt semmi hivatalos dolga, nehezen volt megközelíthető és föllelhető, elzárkózott és őrízte szobáját. Barátai fogadták azokat, a kik ajtajához járultak és bocsánatot kértek, hogy Nikias abban a perczben is a közügyekkel foglalatos, hogy nincsen érkezése. Hieron volt az, a ki leginkább segédkezett neki az efajta szinpadiaskodásban és ezzel növelte fontoskodását, tekintetét. Ez az ember Nikias házában nevelkedett, a kit a tudományokban és a zenében oktatott, a melléknevén a Chalkosnak[14] nevezett Dionysios fiának adta ki magát, a kinek költeményei most is megvannak. Majd az Itáliába küldött gyarmatosok vezetője lett és Thuriit alapította. Ugyanaz a Hieron végezte titkos ügyeit a jósokkal és terjesz-

[14] Chalkos = ércz, mert ő tanácsolta először az athénieknek az érczpénzveretést.

tette a nép között annak a hirét, hogy minő fáradságos és keserves életet él Nikias az állam jóvoltáért. «Még fürdése és étkezése közben is, úgymond, szüntelen valami közügy ötlik eszébe. Elhanyagolja a saját dolgait, a közügyek felett való töprengésében és alig kezd el szunyadni, első álmában már is felébred. Azért is áll oly gyenge lábon egészsége. Nem előzékeny, nem nyájas barátaival szemben, de el is vesztette ezeket vagyonával együtt, a míg az állam érdekeit szolgálja. Mások ellenben barátokat szereznek magoknak és meggazdagodnak a szószékről, élik világukat és játékot űznek az álladalommal.»

Igazában pedig olyan volt a Nikias élete, hogy elmondhatta azt, a mit Agamemnon mondott[15] maga magáról:

«Életem vezére a
Tekintély s mégis uralom a tömeget.»

VI. Nikias annak tudatában, hogy a nép, ha egynémely ügyében fel is használja a szavuk és belátásuk által kiválóbb férfiak tapasztalását, mindig bizalmatlan és gyanakodó tehetségük iránt és arra törekszik, hogy öntudatukat, tekintélyüket lealázza, a mi kitünt a Perikles elitéltetéséből, a Damon[16] számüzetéséből, a népnek a rhamnusi Antiphon[17] iránt való bizalmatlanságából, főleg pedig Pachesnek, Lesbos meghódítójának esetéből, a ki, midőn hadjáratáról számot adott, ugyancsak a biróság előtt kardot rántott és megölte magát; Nikias, azon volt, hogy a fölötte terhes és hosszútartamú hadjáratok vezetése alól magát kivonhassa. De ha egyszer hadba ment, megtette biztonsági intézkedéseit és a legtöbb esetben természetesen sikert is aratott. Ám hadi tényeit sohasem tulajdonította a maga bölcseségének, erejének, avagy bátorságának, hanem átengedte a szerencsének és az istenség oltalma alá menekült, a midőn föláldozta dicsőségét az irigységnek. Ezt a tények is bizonyítják. Akkortájt ugyanis számos, meg nagy csapások érték Athént, de Nikiasnak legkisebb része sem volt bennük.

[15] Euripides «Aulisi Iphigenia»-jában.

[16] Híres zenész, a Perikles és a Sokrates mestere.

[17] Kitünő szónok, a kit a nép ékesszólásától való féltében halálra itélt.

Thrakiában Kalliades és Xenophon vezérsége alatt szenvedtek vereséget a chalkisiaktól, az aitoliai kudarcz Demosthenes archonsága alatt történt; Délionnal ezer embert veszítettek, a midőn Hippokrates volt a parancsnok; a pestis miatt főleg Perikles okolható, mert ez a háború miatt a városba zárta az egész vidék népségét, a mely a hely és az életmód változás folytán elsatnyult. Nikias mindezekben ártatlan volt. Sőt elfoglalta Kythera[18] szigetét, a mely kedvező fekvéssel birt, szemben Lakoniával, lakosai is lakedaimonok voltak; számos elpártolt várost bevett Thrakiában és visszavezetett az engedelmességre. A Megara-belieket városukba zárván, egy iziben elfoglalta Minoa[19] szigetét, majd kevéssel utóbb ismét fölkerekedvén, hatalmába kerítette Nisaiát.[20] Aztán partra szállt korinthusi területen, győzelmes csatát vívott és számos korinthusit levágott, köztük Lykophron vezért is. Itt esett meg rajta, hogy visszahagyta két halottját, a kiket nem találtak meg a holttestek felszedésekor. Mihelyest ez értésére jutott, hamarosan megállította hajóhadát és hirdetőt küldött az ellenséghez halottjai felszedése végett. Pedig a törvény és szokás folytán azt tartották, hogy azok, a kik fegyverszünetet nyernek halottjaik összeszedésére, lemondanak a győzelemről és azoknak nem szabad győzelmi jelet állítani, a kik ebben részesültek. Mert az a győző, a ki ura a helyzetnek, de az nem lehet a helyzetnek ura, a ki valamit kér, mert el nem veheti.

Mindazáltal Nikias megtette azt, hogy inkább lemondott a győzelemről és dicsőségről, sem hogy két polgártársát eltakarítatlanul odahagyja. Majd Lakonia partvidékének elpusztítása és a vele szembeszálló lakedaimonok megfutamítása után elfoglalta Thyreát,[21] a melyet az Aigina-beliek birtak és Athénbe vitte azokat, a kiket élve elfogott.

[18] Peloponnesos délkeleti partjával szemben, híres volt az Aphrodité cultusáról.

[19] Megarával szemben.

[20] Megarai kikötő.

[21] Vár Argolis és Lakonia határán.

[22] Pylos a messenei partvidék egy kedvező fekvésű pontja, a melyet Demosthenes vezérlete alatt az athéniek megszállottak, ennek kikötőjét fedte a Sphakteria sziget, a melyen Kleon a spártai helyőrséget elfogta.

VII. Midőn Demosthenes Pylost[22] megerősítette, a peloponnesusiak szárazföldi meg tengeri erővel vonultak az ellen, majd ütközet tejlődvén ki, körülbelül 400 spártai vitéz a Sphakteria szigeten szorult. Az athéniek fontos dolognak tartották ezek elfoghatását és ez az is volt. De minthogy az ostromzár vesződséges és nehéz feladat volt ama vízben szegény vidéken, a hová az élelmiszerek szállítása még nyáron is nagy meg költséges kerülő úton történhetett, télen pedig veszedelmes, sőt teljesen lehetetlen volt, boszankodtak, bánkódtak az athéniek, hogy a lakedaimonok követséget, a mely a fegyverszünet és a béke végett jött hozzájuk, visszautasították. Visszautasították pedig Kleon ellenkezése folytán, a mi főleg Nikias ellen irányult. Mert ellensége levén Nikiasnak, a mint látta, hogy ez lelkesen támogatja a lakedaimonokat, rábeszélte a népet, hogy vesse el az egyezséget.

Midőn aztán az ostrom hosszúra nyúlt és értesültek arról, hogy a sereg borzasztó nélkülözésekre jutott, haragra gerjedtek Kleon ellen. Ez a hibát Nikiasra hárította azzal vádolván, hogy az ő gyávasága és puhasága miatt még elmenekülnek a spártaiak, ha ő volna vezér, nem tartanák magukat ily hosszú ideig. Az athéniek erre azzal állnak elő: «Hát mért nem mész te akár mindjárt a spártaiak ellen?» Nikias is felkel és átengedi neki a vezérséget Pylosnál, majd felhívja, hogy vegyen magához olyan haderőt, a minő csak tetszik, és ne vitézkedjék veszélytelen szavakkal, hanem valami követésre méltó tettel szolgálja hazáját. Kleon eleinte vonakodott, mert zavarba hozta ez a nem várt ajánlat, de az athéniek biztatására és Nikias pirongatására neki bátorodott és becsvágya annyira feltüzelte, hogy magára vállalta a hadmenetet és időt is határozott, hogy elhajózásától számítva húsz napon belül vagy elemészti azokat az embereket, vagy élve Athénbe hozza. A mi az athénieknél inkább nagy derültséget, mint bizalmat keltett, mert már egyébként is megszokták, hogy tréfára vegyék az ő könnyelműségét és hóbortosságát. Beszélik, hogy egykor népgyűlés alkalmával a nép helyt foglalván, soká várakozott reá, végre jó későn belép felkoszorúzva és kéri a népet, hogy halaszsza az ülést másnapra. «Ma nincs érkezésem, úgymond, mert idege-

neket kell megvendégelnem és már áldoztam az isteneknek.» Mire az athéniek nevetve fölkeltek és a gyűlés föloszolt.

VIII. Kleont ez alkalommal is a szerencse kisérte és Demosthenes után oly sikerrel hadakozott, hogy a meghatározta időn belül a spártaiakat mind, a kik a csatában el nem estek, fegyvereik letétele után fogolyképp Athénbe vitte. Ez aztán nagy csorbát ejtett Nikias hírnevén. Nem vetette el ugyan a pajzsát, de úgy tetszett, hogy ennél valami rosszabbat, gyalázatosabbat követett el, a midőn gyávaságból önként lemondott a hadvezérségről és ellenségének ily kiváló alkalmat nyújtott a sikerhez azzal, hogy maga magát fosztotta meg tisztétől. E végett gúnyolja őt ismételve Aristophanes, a «Madarak»-ban körülbelül ezt mondván:

«Zeus uccse, nincs is már időnk tovább
Szunnyadni, készülődni hosszasan.»[23]

A «Földmívesek»-ben[24] pedig így szól:

«A. Földet művelnék. B. És ki gátol ebbe meg?
A. Timagatok. Im ezer drachmát megadok,
Ha tisztemtől feloldotok. B. Kezet reá,
Így Nikias-szal együtt ép két ezeret.»

És bizonyára a városnak is nem csekély kárt okozott azzal, hogy ilyen hírnévre és befolyásra engedte jutni Kleont. Mert Kleon ettől az időtől fogva türhetetlen gőggel és fékezhetetlen merészséggel telt el, számos csapást zúdított a városra, a miből ugyan ő neki is bőven kijutott; megfosztotta a szószéket tisztességétől, ő volt az első, a ki szónoklás közben teli torokkal kiabált, levetette köpenyét, csapkodta czombját, futkosott beszéd közben és egyben példát nyújtott az államférfiaknak a hánya-vetiségre és az állam megvetésére, a mi aztán hova-tovább teljes zürzavarba hozta a közdolgokat.

IX. Körülbelül ez időtájt csapott fel Alkibiades népvezérnek az athénieknél; a ki nem volt ugyan oly romlott

[23] Aristophanes «Madarak» 601—2. Arany fordításában; saját jegyzete szerint «készülődni hosszasan» szorosabban fordítva: «Nikiászkodni soká.»

[24] Elveszett.

mint Kleon, hanem olyan fajta, a minő Egyiptom földje, a mely kitűnő minőségénél fogva — állítólag — egyiránt [25]

«legtöbb ir-szereket hoz
a búzatermő föld, mind vészest mind pedig üdvöst.»

Hasonképen Alkibiades természete is mind a két irányban a szélsőségekre levén hajlandó, nagy felfordulásnak lett okozója. Igy Nikiásnak, miután Kleontól megszabadult, nem jutott arra ideje, hogy a várost teljesen lecsöndesítse, és megnyugtassa. Mert alig hogy üdvös irányt adott a közdolgoknak, Alkibiades heves és erőszakos becsvágyával kihozta sodrából és újra háborúba taszította. Ez pedig így történt.

A béke legkiválóbb ellenzői Hellasban Kleon és Brasidas voltak. A háború annak eltakarta gonoszságát, ennek kiemelte erényeit. Az egyiknek alkalmat nyújtott nagy visszaélésekre, a másiknak meg kiváló sikerekre. Midőn ezek mind a ketten egyugyanazon ütközetben Amphipolisnál [26] elestek, Nikias rögtön tisztába jött azzal, hogy a spartaiak már régóta vágyakoznak a békére, az athéniek pedig többé nem bizakodnak a háborúban, így mind a két fél mintegy kiállva, önkényt lecsüngeszti karjait. Utána látott tehát annak, hogy összebékélje a két várost, hogy megszabadítsa a többi helléneket nyomorúságaiktól, és így a nyugalmat helyreállítván, a jövőben a biztos jólétnek vesse meg alapját. A vagyonos és korosb polgárok, meg a földmívelők zöme békés törekvéseit pártolták. Majd aztán, hogy a többiek harczvágyát személyes előterjesztéseivel, oktatásaival lelohasztotta, immár a spártaiak reményét is felkeltette és biztatta, sürgette őket, hogy kezdjék meg a békealkudozásokat. A spártaiak pedig bíztak benne, mert jóravaló ember volt, de meg mert a Pylosnál elfogott és börtönre vetett katonáikkal emberszeretőleg bánt, és gondoskodott róluk, hogy balsorsukat megkönnyítse. Már előzőleg egy évre fegyverszünetet kötöttek, a melynek tartama alatt, össze-összejöttek, és ismét megízlelték a békét, a nyugalmat,

[25] Homeros Odysseája IV. 230 v. Szabó István ford.

[26] Thrakiai város a Strymon folyó partján. Az ütközet 422-ben történt Kr. e.

a vendégeikkel és rokonokkal való érintkezés örömeit, így még inkább vágyakodtak a zavartalan, háborútól ment élet után. Szinte örömmel hallgatták, a midőn a karok imígy énekeltek :

Békésen heverjen a dárda,

és szivesen emlékeztek arra a mondásra, hogy a békében az alvókat nem a harsonák, hanem a kakasok ébresztik fel. Más részről becsmérelték, megszólták azokat, a kik azt állították, hogy a végzet határozatából háromszor kilencz évig kell a háborúnak tartani. Aztán az ily vélekedések közepett tárgyalásokba bocsájtkoztak, és megkötötték a békét. Általános lett az a vélemény, hogy a bajoktól immár megszabadultak, csak Nikias neve forgott minden szájon, a kinek, mint az istenek kedveltjének, jámborsága jutalmául az istenség a földi javak legnagyobbikát, legszebbikét adta. Mert a békét valójában Nikias művének tekintették, valamint hogy a háborút Periklesének. Azt tartották, hogy ez jelentéktelen indokokból döntötte nagy szerencsétlenségbe a helléneket, holott amaz rávette őket, hogy felejtsék el nagy sérelmeiket, és legyenek barátokká. Azért ezt a békét mai napig is Nikias békéjének nevezik.

X. A békefeltételek szerint megállapodtak abban, hogy kölcsönösen visszaadják az egymástól elfoglalt területeket, a városokat, meg a hadifoglyokat, és hogy sorshúzás döntsön a fölött, hogy melyik fél kezdje meg a visszaszolgáltatást. De Nikias a sorshúzásnál titokban vesztegetést alkalmazott, úgy hogy a lakedaimonok kezdették meg a visszaszolgáltatást. Így beszéli ezt Theophrastos. De a midőn a korinthusiak és a boiotiaiak a történteken zúgolódni kezdettek, és úgy tetszett, hogy vádaskodásaikkal, panaszaikkal a háborút felújítani akarják, Nikias biztatta az athénieket és lakedaimonokat, hogy erősítsék meg és fűzzék szorosbra a békét a szövetségkötés által, és így félelmesebbek lesznek a pártütőknek és szilárdabbak egymásra nézvest.

A dolgok ilyetén állásában Alkibiades, a ki nem született a nyugalomra, de meg mert haragosa is volt a lakedaimonoknak, hogy Nikiashoz húztak, és annak szavára hajtottak, őt pedig lenézték, megvetették, mindjárt eleinte ellene szegült e

békének, de ellenzékeskedésének semmi eredménye nem lett. Nem sokára azonban észrevevén, hogy az atheniek sincsenek kellőkép megelégedve a lakedaimonokkal, sőt azt tartják, hogy ezek jogtalanságot követtek el azzal, hogy a boiotiaiakkal szövetségre léptek, és sem Panaktont,[27] sem Amphipolist sértetlen állapotban vissza nem adták, belekapaszkodott ezekbe a sérelmekbe, és fölizgatta a népet mindenképen. Végre Argosból követséget küldetett Athénbe, és azon dolgozott, hogy szövetséget hozzon létre az athéniek meg az argosiak közt.

E közben megérkeznek Lakedaimonból a teljhatalmú követek, és tárgyalásba ereszkednek a tanáccsal, a midőn kitűnik, hogy ajánlataik minden tekintetben méltányosak. Alkibiades attól tartván, hogy a követek hasonló nyilatkozattal a népet is megnyerik, csellel kijátszotta őket, a mennyiben megesküdött, hogy mindenben segítségökre lesz, ha azt mondják és vallják, hogy nem jöttek teljhatalommal, mert így fogják legkönnyebben elérni azt, a mit akarnak. Ezek hitelt adnak szavának, és elpártolván Nikiastól, hozzá szegődnek, ez aztán a nép elé vezetvén őket, elsőben is azt kérdezi, vajjon korlátlan megbizatással jönnek-e. A követek tagadólag válaszolnak. Erre Alkibiades várakozásuk ellenére szerepet cserél, nyilatkozatuk tanújául hívja fel a tanácsot és felszólítja a népet, hogy ne hallgasson rájok, ne higyjen ezeknek az embereknek, a kik ily nyilvánosan hazudnak, és egy ugyanazon dologról, majd ezt, majd meg annak ellenkezőjét beszélik.

A követek, a mint képzelhető, zavarba jönnek, Nikias a bámulattól és fájdalomtól lesújtva nem képes szót találni, a nép pedig első felhevülésében előhivatja az argosi követeket, és kivánja, hogy kössék meg a szövetséget, a midőn váratlan földrengés jő Nikias segítségére, a mely feloszlatja a népgyűlést. Másnap a nép újolag összegyűlvén, Nikias sok beszéddel és utánjárással nagy nehezen kivitte, hogy az argosiak ügyét függőben hagyták, őt magát pedig elküldték a lakedaimonokhoz, abban reménykedvén, hogy minden jóra fordul, Spártába ment tehát, a hol, mint afféle derék és velök rokon-

[27] Kis erősség Attika földjén, közel Boiotiához.

szenvező férfiút, egyébként tisztelettel fogadták, de semmit sem végezhetett, mert a boiotiai párt föléje kerekedett. Így nemcsak dicstelenül, rossz hírbe keveredve tért vissza, de még félhetett is az athéniektől, a kik bánkódtak és boszonkodtak azon, hogy az ő rábeszélésére, annyi és oly tekintélyes hadifoglyot kiadtak a spártaiaknak. Mert azok, a kiket Pylosnál foglyul ejtettek, a legelső házakból valók voltak Spártában, és a leghatalmasabbak barátai, meg rokonai. Mindazáltal haragjukban nem bántak vele keményebben, csakis hogy Alkibiadest választották vezérnek, és szövetségre léptek a lakedaimonoktól elszakadt Mantinea-beliekkel meg Eleia-beliekkel, majd portyázó csapatokat küldtek Pylosba, Lakonia pusztítására.

Ezek folytán aztán újra kitört a háború.

XI. Midőn a Nikias és az Alkibiades közt való versengés a tetőpontjára hágott, és az ostrakismosra került a dolog, a melyhez a nép időközönként nyúlni szokott, hogy egyikmásik gyanús, és a hírneveért vagy gazdagságáért irigyelt férfiút a cserép-szavazással tíz évre eltávolítson, nagy zavarba jöttek mind a ketten, mert az a veszély fenyegette őket, hogy valamelyikök okvetlen áldozatul esik az ostrakismosnak. Alkibiadesnek ugyanis utálták életmódját, és féltek a vakmerőségétől, a mint azt az ő életrajzában körülményesebben vázoltuk. Nikiast pedig az irigység tárgyává tette a gazdagsága, legfőkép azonban modora, a mely épenséggel nem látszott barátságosnak és népszerűnek, sőt ridegnek, oligarchicusnak és különczködőnek. Ezenkívül már sokszor ellenszegült a nép vágyainak, és akarata ellenére a jó útra terelte, a mi aztán gyűlöletessé tette. Röviden szólva, ez a fiatalok és háborúpártiak versengése volt, a korosbakkal és a béke-pártiakkal, azok Nikiast, ezek Alkibiadest akarták számkivetni.

«Pártos harczban a gonosznak jut a pálma».

Így akkor is a két pártra szakadt nép tág teret nyújtott a legarczátlanabb és leggonoszabb polgároknak.

Ezek közé tartozott a perithoidesi Hyperbolos, egy oly fajta ember, a kinek vakmerőségét semmiféle hatalom nem támogatta, sőt vakmerőségével jutott a hatalomra, és a ki azzal a tisztességgel, a melyet a városban szerzett, a város

gyalázatára vált. Ez az akkori körülmények közt teljes biztonságban érezte magát az ostrakismos felől, mert valójában jobban rászolgált a bitófára, de abban a reményben, hogy ha a férfiak egyike száműzetik, ő lesz a visszamaradónak a versenytársa, nem leplezte örömét e viszály fölött, sőt tüzelte a népet mind a kettő ellen.

De Nikias és Alkibiades rájöttek e galádságra, titkon szót váltottak egymással, összehozták és egyesítették mind a két pártot, és győztek, úgy hogy sem egyikök, sem másikok, hanem a Hyperbolos lett a száműzött. Eleinte tetszett ez a népnek, és nevetett rajta. Később azonban boszankodott, mert az intézmény meggyalázását látták abban, hogy azt ily érdemtelen emberre alkalmazták. Van ugyanis e büntetésben valami megtisztelő is; inkább büntetésnek tekintették az ostrakismost egy Thukydidesnek, egy Aristidesnek, és a hasonlóknak részére, de egy Hyperbolosra nézve kitüntetésnek, ürügynek a kérkedésre, ha gonoszságáért egy sors éri a legderekabbakkal. Így beszél róla Platon, a komikus költő is:

> «Megérdemelte bízvást mit szenvedett:
> De hozzá illő büntetés még sem volt,
> Cseréppel nem ily férfit szoktak sújtani.»

Végtére aztán többé senkit sem sújtottak ostrakismosszal a Hyperbolos után, ő volt az utolsó; az első pedig a Hipparchos Cholargosból, valami rokona a zsarnoknak.[28]

Bizonytalan a sors esélye, és számításba nem vehető. Ha Nikias kiteszi magát az ostrakismos veszedelmének szemben Alkibiadesszel, vagy győz, és akkor ellenfelének száműzetése után nyugton élhet Athénben, vagy legyőzetik, és akkor maga távozik, hogy kikerülje a végveszedelmet, kitünő hadvezéri hírnevét mindvégig megőrizvén. Nem kerülte el figyelmemet Theophrastosnak az az állítása, hogy Hyperbolos a Phaiax-szal, nem pedig Nikiasnak Alkibiadesszel való vetélkedése alkalmából száműzetett, de a történetírók többsége így adja elő a dolgot.

[28] Peisistratosnak, a ki állitólag behozta az ostrakismost.

XII. Midőn eljöttek az egestaiak[29] meg leontiniak követei és biztatták az athénieket, hogy indítsanak hadat Sicilia ellen, Nikias ugyan ellenezte azt, de Alkibiades becsvágyó tervei elől meghátrálni kényszerült.

Ez ugyanis még a népgyűlés megtartása előtt hatalmába kerítette a biztatásokkal és hiú reményekkel megrontott tömeget, elannyira, hogy az ifjak a küzdő iskolákban, az öregek pedig a műhelyekben és a félkörökben[30] elhelyezkedve egyébbel se foglalatoskodtak, minthogy rajzolgatták Sicilia alakját, az azt környező tenger fekvését, a kikötőket és azokat a helyeket, a melyek e szigeten Afrika felé fordulvák. Mert Siciliát nem tekintették háború díjának, hanem csak támadópontnak, a honnét majd harczra kelnek a karthagóiakkal, és meghódítják egyben Libyával a Herakles oszlopain[31] belül elterülő tengert. A mint ezt fejökbe vették, Nikias ellenzékeskedése nagyon kevés és befolyás nélkül való pártfelekre talált. Mert a gazdagok féltek annak a látszatától, hogy a leiturgiáktól és a trierarchiától[32] meg akarnak szabadulni, így minden várakozás ellenére nyugton maradtak. De Nikias, nem csüggedett, nem esett kétségbe, sőt a mikor az athéniek megszavazták már a háborút és őt első vezérnek választották, Alkibiades meg Lamachos társaságában egy új népgyűlés alkalmával fölkelt és igyekezett könyörgéseivel a népet szándékától eltéríteni, végre aztán Alkibiadest vádolta, hogy saját érzéke és dicsőségvágya kedveért taszítja Athént egy súlyos és veszedelmes tengeren túl való háborúba. De semmire se ment; sőt az a körülmény, hogy Nikias bő tapasztalatánál fogva kiválólag alkalmasnak látszott a vállalat sikerének biztosítására, meg hogy Alkibiades

[29] Város Sicilia keleti partján. Leontini ugyanott Syrakusatól éjszakra.

[30] Közhelyeken félkör-alakban elhelyezett kőpadok.

[31] A mai Gibraltár és Centa.

[32] Leiturgia bizonyos köre a közpolgári kötelességeknek, minők a choregia, vagyis a karok felszerelése, betanítása köz- és vallási szertartásoknál, a gymnasiarchia a versenyek rendezése, stb. a trierarchia, vagyis az a kötelezettség, hogy a polgárok vagyon szerint való osztály útján egy-egy háromevezős hajót tartoztak felszerelni, legénységgel, élelemmel ellátni, stb.

vakmerőségét és Lamachos hevességét óvatosságával majd mérsékeli, elhatározásukat még szilárdabbá tette. Ekkor fölkelt Demostratos, egyike azoknak a demagogoknak, a kik leginkább tüzelték az athénieket a háborúra, és azzal a mondással, hogy ő majd elhallgattatja Nikiast kifogásaival, indítványt tett, hogy ruházzák fel a hadvezéreket korlátlan hatalommal, hogy itt, valamint ott szabadon határozzanak meg intézkedjenek, és a népet rá is vette határozatának elfogadására.

XIII. De a mint beszélik, a papok is sokban ellenezték e hadjáratot. Csakhogy Alkibiades más jósokkal rendelkezvén, hivatkozott valami régi jóslatokra, hogy az athéniekre Siciliából nagy dicsőség fog származni.

Ugyszintén Ammon[33] jósdájából is jöttek hozzá küldöttek és azt a jóslatot hozták, hogy az athéniek elfogják valamennyi syrakusabelit. A kedvezőtlen jövendeléseket azonban, félvén a balsejtelmű igéktől, eltitkolták. Mert még a világos és nyilvánvaló jelek se voltak képesek eltéríteni őket a tervöktől. Igy nem a Hermes szobrok megsértése, a melyek egy éjjel mind megcsonkíttattak, egynek a kivitelével, a mit Andokides Hermesének neveznek, és a mi az aegei törzs áldozati ajándékakép Andokides akkori háza előtt állt, sem pedig az az eset, a mi a tizenkét isten oltáránál történt. Valami ember ugyanis hirtelenében fölszökött az oltárra, azután megkerülvén azt, egy kővel lemetszette a maga szeméremtestét. Volt Delphiben egy Pallas-szobor, a mely arany pálmafán állt, Athén áldozati ajándéka a méd zsákmányból. Ezt több napon át hollók lepték meg és vagdosni kezdték a gyümölcsét, a mely aranyból volt, és addig csipkedték, a míg le nem esett. Az athéniek azt állíták, hogy az a Delphi-beliek koholmánya, a kiket a syrakusaiak megvesztegettek.

Valami jóslat meghagyta az athénieknek, hogy hozassák el Klazomenéből a Minerva papnőjét, el is hozatták e nőt, a kinek Hesychia[34] volt a neve.

[33] Az Ammonium egy oázis a libyai sivatagban. Hires volt jóslóhelyéről.

[34] Hesychia = nyugalom, békesség.

És ezzel, úgy látszik, az istenség a városnak azt akarta tanácsolni, hogy a jelen körülmények közt, maradjon nyugton. Lehet hogy ezektől az előjelektől tartott, vagy tán emberi számításból félt e hadjárattól Menon csillagász, a ki a hadseregben tiszti állást viselt, a midőn őrültséget színlelve, felgyújtotta a házát. Mások azonban azt állítják, hogy nem tetette az őrültségét, hanem éjjel felgyújtván a házát, a piaczra ment egész alázattal, és kérte polgártársait, hogy tekintettel erre a nagy szerencsétlenségre, mentsék fel a fiát, a kinek trierarchoskép a hadjárattól Siciliába kelle eveznie. A bölcs Sokratesnek az ő szelleme a szokásos jelekkel szintén tudtára hozta, hogy e tengeri hadjárat Athén bukására lészen. Sokrates közölte azt bizalmasaival, barátaival és annak híre elterjedt a nép közt. Sokat aggodalommal töltött el az az időpont is, a melyben a hajóhadnak elindulnia kelle. Az Adoneiákat[35] ünnepelték ugyanis akkor tájt az asszonyok; a városban mindenütt szobrok voltak kiállítva, körülöttük tartották a nők, mellöket verve, a gyászszertartásokat, elannyira, hogy azok, a kik az ily vonatkozásokat számba szokták venni, aggódtak, remegtek e felszerelésért és hadierőért, hogy az fényének, virágzásának tetőpontján mihamar elhervad.

XIV. Hogy Nikias ellenezte a hadjáratot, míg az tárgyalás alatt állt, hogy sem reményektől elragadtatva, sem a reá ruházott hatóság nagyságától elvakítva, nem változtatta meg elhatározását, ez az eljárása derék és belátásos emberre vallott.

Midőn azonban abbeli törekvése, hogy a népet a háborútól elterelje, és kérése, hogy magát a hadvezetés alól kivonja hajótörést szenvedett, sőt a nép mintegy megragadva és felemelve őt, a hadsereg élére állította, elmult immár az agságoskodásnak, a habozásnak az ideje és annak, hogy gyermekmódra a hajóról hátra tekingessen, hogy folyton azt

[35] Az adonéiák két napig tartottak. Az első napot az Adonis, Aphrodité kedvenczének halála emlékére, gyászszertartásokkal ülték meg. Többek közt cserepekben virágokkal járultak a nők kedveseik szobraihoz, a miket az ünnep végén vízbe szórtak. A hervadás ezek rövid tartamára vonatkozik. A második pedig örömünnep volt, annak az okán, hogy Persephoné, az alvilág istenője, megengedte Adonisnak, hogy az év felét Aphroditénál tölthesse.

hányja-vesse, mikép nem hallgattak a józan ész szavára, mert ezzel még vezértársait is elbátortalanította, és a sikeres tevékenységet megbénította. Ellenkezőleg, iziben neki kellett volna rontani az ellenségnek, és azt megragadván a harczban keresni a szerencsét.

Nikias azonban, a midőn Lamachos azt ajánlotta, hogy hajózzanak egyenest Syrakusa ellen, és ütközzenek meg a város közvetlen közelében, Alkibiades pedig azon volt, hogy elpártoltassák a városokat a Syrakusa-beliektől, és csak azután menjenek ezek ellen, Nikias ellenkező véleményben volt, és azt tanácsolta, hogy szép csendesen vonuljanak el Sicilia partjai mellett, hajózzák azt körül, mutassák meg hadi készültségüket, három-evezőseiket és aztán térjenek vissza Athénbe, miután haderejök egy csekély részét az egestaiaknál hagyták. Ezzel eleve dugába döntötte vezértársai tervét, és leverte bizalmukat. Sőt, a midőn rövid idő mulva Alkibiadest a bíróság eléidézték az athéniek, és Nikias csak névleg maradt a második vezér, befolyásra azonban az egyedül való, nem hagyta abba a vesztegelést, az ide-oda való hajózást, a töprenkedést, valamig az övéinek reménysége a virágában elhervadt, és az ellenségnek a félelme meg rémülete, a mit e nagy haderőnek első megpillantása keltett, eloszolt. Mindazáltal még Alkibiades ottlétekor hatvan hajóval Syrakusa ellen indultak, és a míg a többiek csatarendben a kikötő előtt megállottak, tíz annak belsejébe hatolt kémszemle végett. Majd hirdető útján felhivták a leontiniakat, hogy térjenek vissza tűzhelyeikhez, és elfogtak egy táblácskákkal megrakott ellenséges hajót, a melyekre fel volt jegyezve minden Syrakusa-belinek a neve törzsek szerint. Ezek távol a várostól, az olympiai Jupiter templomában voltak elhelyezve, ekkor azonban a hadköteles korban állók kikeresése és besorozása végett előhozattak. Midőn az athéniektől zsákmányolt táblákat a vezérek elébe vitték, és a tömérdek név szemökbe ötlött, aggodalomba estek a jósok affölött, vajjon nem teljesült-e ezzel a jóslat, a mely azt mondotta, hogy az athéniek valamennyi syrakusabelit elfogják. Mások azonban azt állítják, hogy ez a jóslat tényleg teljesedésbe ment, abban az időben, a midőn az athéni Kallippos, Dion megölése után, elfoglalta Syrakusát.

XV. Kevéssel azután hogy Alkibiades elhajózott, immár minden hatalom Nikias kezére került. Lamachos ugyan bátor és igazságos férfiú volt, a ki nem kímélte magát a harczban, de oly szegény és igénytelen, hogy minden hadjárat alkalmával valami csekély pénzösszeget számított be az athénieknek ruhára, meg lábbelire. Ellenben Nikiasnak, a ki egyébként is nagy volt, a gazdagság meg a hirnév is emelte a tekintélyét.

Beszélik, hogy egy alkalommal a hadvezérek a főhadi szálláson tanácskozást tartván, Nikias felhívta Sophoklest, a költőt, hogy, mint a legöregebb, mondja meg először a véleményét. «Én ugyan, felelé Sophokles, a legvénebb vagyok, de te vagy a legtisztesebb.» Így vezette akkor is befolyásával Lamachost, bár az sokkal inkább rátermett a hadvezérségre. Haderejét mindig óvatossággal meg körültekintéssel használta; eleinte körülmartolta Siciliát, lehetőleg nagy távolban az ellenségtől, a mivel felbátorította azt, majd pedig megtámadta Hyblát, azt a kis városkát, de mielőtt azt elfoglalta volna, ott hagyta, akkor aztán teljesen lenézték. Végre Katanéba [36] vonult, de egyebet se tett, minthogy feldulta Hykkarát, azt a barbár helységet. Állítólag itt adták el, a hadi foglyok közt, Lais kéjnőt, még gyermekkorában, és innét vitték a Peloponnesosba.

XVI. A midőn a nyár vége felé Nikias értesült arról, hogy a felbátorodott Syrakusabeliek őt megelőzve, támadásra készülnek, sőt lovasaik elbizakodottságukban immár tábora elé rugtattak, azt kérdezgetve: vajjon a Katane-beliekhez letelepedni, avagy a leontiniakat visszahelyezni jöttek-e az athéniek, Nikias nagy nehezen megindult, hogy Syrakusa ellen hajózzon. Hogy táborát bátorságban, nyugalmasan felüthesse, alattomosan elküldött egy embert Katanéból a syrakusaiakhoz, azzal az üzenettel, hogy ha el akarják foglalni az athéniek üres táborát és fegyvereit, egy meghatározott napon jelenjenek meg Katane előtt, mert, tekintettel arra, hogy az athéniek többnyire a városban tartózkodnak, a syrakusaiak barátjai elhatározták, hogy mihelyt az ő közeledésüket észreveszik, iziben megszállják a kapukat, és felgyújtják a hajó-állomást, ugyanis számosak

[36] Nagy város az Aetna tövében.

azok, a kik már erre összebeszéltek, és csak az ő jövetelüket várják. Ez volt Nikias legsikeresebb haditénye Siciliában. Mert kicsalván az ellenséget egész erejével a városból, azt egyben megfosztotta helyőrségétől, maga pedig felkerekedvén Katanéból hatalmába kerítette Syrakusa kikötőit és tábora számára oly helyet szállt meg, a hol az ellenség azzal, a miben ő hátrányban volt, legkevésbbé árthatott, maga pedig azzal, a miben bizakodott, a háborút akadálytalanul folytatni remélhette. Midőn a syrakusaiak visszafordulván Katanéból, a város előtt csatarendbe álltak, Nikias rögtön ellenük vezette az athénieket, és megverte őket. De az ellenségből nem sokat ejthetett el, mert a lovasság az üldözésben megakadályozta.

Midőn a folyón a hidakat elpusztította, lerontotta, rászolgált Hermokratesnek arra a megjegyzésére, hogy a syrakusaiakat felbátorítsa, mikép Nikias nevetségessé teszi magát, a midőn azon mesterkedik, hogy ne harczoljon, mintha csak nem is harcz végett hajózott volna ide. Mindazáltal nagy félelembe, rémületbe ejtette a syrakusaiakat, elannyira, hogy az akkori tizenöt hadvezér helyett más hármat választottak, a kiket a nép esküvel biztosított arról, hogy korlátlan hatalmat enged nekik. Az athéniek kedvet kaptak a közel fekvő Olympiont elfoglalni, mert az tömve volt arany meg ezüst áldozati ajándékokkal. Azonban Nikias szándékosan halogatván a dolgot megkésett és türte, hogy syrakusai helyőrség vonuljon oda, abban a meggyőződésben, hogy ha a katonák fölharácsolják a kincseket, abból a kincstárnak haszna nem lesz, holott a szentségtelen tett vádja ő reá esik. Ennek a híressé vált győzelemnek azonban semmi hasznát se vette. Mert pár nap mulva ismét visszahúzódott Naxosba,[37] és itt töltötte a telet, a midőn sokat költött nagy seregére, de édes keveset nyert azzal, hogy egynehány siciliai pártjára állt. Így aztán a syrakusaiak újra neki bátorodtak, Katane előtt termettek, a vidéket elpusztították, és az athéniek táborát felgyújtották. Mindenki bizvást okolhatta Nikiast, a ki töprenkedésével, habozásával, óvatoskodásával a cselekvésre alkalmas időt

[37] Naxos Katanétől éjszakra fekvő város.

elszalasztotta. Mert a kivitelre magára, senki se tehetett neki szemrehányást, ha egyszer valamibe fogott, erélyes és tevékeny volt, csak a koczkáztatásban habozó és bátortalan.

XVII. Igy a midőn táborával ismét felkerekedett Syrakusa ellen, oly ügyesen vezényelt, és oly gyorsan, valamint biztosan támadott, hogy észrevétlenül jelent meg hajóival Thapsos[38] előtt, majd partra szállt, és hamarosan elfoglalta Epipolait.[39] A segítségre jövő válogatott csapatokat pedig megverte és háromszáz foglyot ejtett, sőt megfutamította az ellenség győzhetetlennek vélt lovasságát is. De a mi a siciliaiakat mindenek fölött rémületbe ejtette, a helléneknek pedig hihetetlennek látszott, az volt, hogy kis idő alatt fallal bekerítette Syrakusát, azt a várost, a mely nem kisebb Athénnál, és a mely talajának egyenetlensége a tenger szomszédsága, és a körülfekvő mocsarak miatt még nehezebbé tette egy ily körfalnak a kiépítését. És ezt a munkát kevés híjján, az a férfiú végezte be, a ki még csak jó egészségnek se örvendhetett ezernyi gondjai közepett, mert vesebetegségben szenvedett, a minek joggal tulajdonítható az, hogy műve teljes befejezés híján van. De valamint a vezér gondosságát, úgy csodálom a katonák bátorságát is, sikereik közepette. Euripides vereségök és elpusztulásuk után ezt a sírverset készítette rájok:

«Nyolczszor vettek ezek Syrakusán szép diadalmat,
Míg az egyikre le nem sújta az ég boszúja».

De nem nyolcz, hanem annál több diadalt arattak a syrakusaiakon, míglen az istenek, vagy jobban a sors, az athéniek ellen nem fordult, a midőn hatalmuk dellőjét már elérték.

XVIII. Legtöbb vállalatát Nikias, bár testi szervezetének erőltetésével, személyesen intézte. Egykor, a midőn betegsége a tetőpontjára hágott, nehány szolga őrizete alatt a sánczokban fekve visszamaradt. Lamachos pedig a sereg élén a syrakusaiakkal harczolt, a kik a városból egy falat húztak szemben az athéniekével, hogy a közepén átvágják a bekerítő munkála-

[38] Syrakusától éjszakra egy földnyelv.
[39] Syrakusa éjszaki városrésze, egy meredek hegyen.

tokat. A győzelem folytán az athéniek rendetlenebbül vetették magokat az üldözésre, így Lamachos magára maradt, szemben a syrakusaiak támadó lovasságával. Ezek élén Kallikrates, egy harczias, lelkes férfiú állt. Ez kihívja Lamachost, Lamachos kiáll a páros viadalra, és megkapja az első sebet, de visszaadja, majd elesik és Kallikratesszel egyidejűleg meghal. A syrakusaiak hatalmukba kerítvén holttestét, fegyvezetével együtt elviszik, majd egy futásban a sánczokra rohannak, a hol Nikias tartózkodik minden oltalom híjjában. Nikias kényszerű helyzetében felkel és felismervén a veszedelmet, megparancsolja a körülötte levőknek, hogy a sánczok előtt található és a hadigépekhez összehordott fát, valamint magukat a gépeket is gyújtsák fel és égessék el. Ez föltartóztotta a syrakusaiakat, megmentette Nikiast, meg a sánczokat és az athéniek kincstárát. Mert midőn a syrakusaiak megpillantották a sánczok közt feltörő nagy lángokat, visszafordultak. Ez események után Nikias, a ki magára maradt a vezérek közül, nagy reményekre gerjedt. Mert a városok is hozzá pártoltak, meg eleséggel megrakott hajók is jöttek mindenünnét táborába; ügyei kedvezőleg alakulván, mindenki hozzá csatlakozott. Sőt a syrakusaiak közt szóba került az is, hogy vele béketárgyalásokba bocsátkoznak, mivelhogy a város fölött kétségbe estek, elannyira, hogy Gylippos, a ki segítségökre jött, a midőn hajóztában értesült a város körülzárolásáról, és sanyarú állapotáról, azzal a gondolattal folytatta útját, hogy Sicilia immár az athéniek kezében van, és az ő feladása egyedül az italiai városok megmentése, ha ugyan az még lehetséges lesz. Mert erősen elterjedt annak a híre, hogy az athéniek mindent hatalmukba kerítettek, és oly vezérre tettek szert, a ki szerencséje és belátása erejével legyőzhetetlen. Nikias maga, természete ellenére újra bátorságot nyert, támaszkodván dolgainak szerencsés és erőteljes állására, meg azokra a titkos értesülésekre, a melyeket a syrakusaiktól nyert, hogy a város hová-hamarább feladja magát. Ebben a vélekedésben nem vetett semmit Gylipposra, a ki hajóival közelített, nem is tett biztonsági intézkedéseket. Ennek a gondatlanságnak és semmibe vevésnek az lett aztán a következése, hogy Gylippos az ő híre és tudta nélkül átevezett a

szoroson[40] és lehetőleg távol Syrakusától partra szállván, nagy sereget vont össze, a midőn jelenlétéről a syrakusaiaknak fogalmuk se volt, sőt nem is várták. Ez okon a Nikiasszal való egyezkedés tárgyában már gyűlés is volt hirdetve, sőt némelyek el is indultak arra, abban a vélekedésben, hogy a békés megoldásnak a város teljes körülzárolása előtt kell létrejönni. Mert tényleg csak egy kis része maradt még hátra a munkának, és a falépítéshez szükséges minden anyag már össze volt halmozva.

XIX. De ép e veszedelmes pillanatban megérkezik Gongylos Korinthusból egy háromevezősön. Mindenki köréje sereglik, a mint képzelhető, ő pedig hírül adja, hogy Gylippos hovahamarább megérkezik, és több más hajó is jön segítségökre.

De Gongylosnak nem valami erősen hisznek, a midőn követ jő Gylippostól, azzal az üzenettel, hogy vonuljanak elébe. A syrakusaiak felbátorodva fegyvert ragadnak, Gylippos pedig rögtön, még menet közben csatarendben vonul az athéniek ellen. Midőn Nikias ezek hadsorait rendezi, Gylippos is fegyverbe áll az athéniekkel szemben, és hírvivőt küld ki azzal az üzenettel, hogy szabad elvonulást enged az athénieknek, ha eltávoznak Siciliából. Nikias feleletre sem méltatja. Egynehány katona még gúnyolódva kérdezi, vajjon az az egy kopott köpönyeg[41] és lakoniai pálcza, oly szilárdá tette a syrakusaiak ügyeit, hogy szinte lenézik az athenieket, a kik a 200 Gylipposnál sokkal derekasabb és nagyobb hajú férfiút tartottak bilincsek között és adtak vissza a lakedaimonoknak. Timaios elbeszélése szerint a siciliaiak eleintén sem valami nagyra becsülték a Gylippost, de később, hogy megismerték aljas nyerészkedő vágyát és kapzsiságát, mihelyt megpillantották, már is ócska köpenyén és haján évődtek.

[40] A messinai szoroson.

[41] A spártaiak köpönyegjöket addig szokták viselni, míg az elkopott, innét jön a tribon-köpöny, a tribein = elkoptatni igétől. Lykurgos rendelete szerint a spártaiak, ellentétben a többi görögökkel, hosszúra növesztették a hajukat. A pálczán valószínűleg azt a vesszőt kell érteni, a mire a spártai vezéreknek szánt rendeleteket szokták feltekerni.

De Timaios aztán azt is mondja, hogy a midőn Gylippos megjelent, akár a bagoly köré, sereglett körébe a tömérdek harczrakész ember. És ez az állítás jobban megfelel a valóságnak, mint az első. Mert e köpenyben és pálczában a Spárta jelvényét és méltóságát látták a syrakusaiak, azért sorakoztak hozzá. És hogy az egész az ő műve volt, azt nem egyedül Thukydides állítja, hanem Philistos is, egy syrakusai férfiú, a ki az események szemtanuja volt. Az első ütözetben az athéniek győztek, és megöltek egynehány Syrakusa-belit, köztük a korinthusi Gongylost is. De a következő napon megmutatta Gylippos, hogy mit ér a tapasztalás. Mert ugyan azokkal a fegyverekkel, ugyanazzal a lovassággal, ugyancsak azon a terepen, nem egyébbel mint azzal, hogy megváltoztatta a hadirendet, meggyőzte az athénieket. Midőn ezek táborukba futottak, megállította a syrakusaiakat, és azokból a kövekből meg anyagokból, a mit amazok összehordottak, a körfalaik hézagai közé keresztfalat épített, úgy hogy ezentúl semmi előnyükre sem válhatott, ha esetleg győznek is. Az ezek folytán neki bátorodott syrakusaiak felszerelték hajóikat, lovasságukkal meg a segédcsapatokkal körülszáguldozták a vidéket, és számos foglyot ejtettek. Gylippos maga pedig bejárta a városokat, buzdította, egyesítette a népeket, a kik készségesen hajtottak szavára, és körébe gyülekeztek. Elannyira, hogy Nikias újra visszatért régi terveire, mert a viszonyok fordultán való elmélkedésében úgy elcsüggedt, hogy irt az athénieknek, mikép vagy küldjenek egy más sereget, vagy ezt is hívják vissza Siciliából, őt magát illetőleg pedig kérve kérte őket, hogy betegsége miatt mentsék fel a parancsnokság alól.

XX. Az athéniek már előbb készültek segédcsapatokat küldeni Siciliába, de Nikias első sikerei folytán föltámadt irígység sok huzavonát okozott. Most azonban siettek a segítséggel. Demosthenes mindjárt a tél múltával nagy hajóhaddal készült elindulni, Eurymedon pedig még a tél folytán előre elhajózott, hogy pénzt vigyen és kijelentse, mikép Nikias mellé vezértárskép két ugyancsak a hadseregben szolgáló egyént választottak, Euthydemost és Menandert. E közben Nikiast váratlanul megtámadják, szárazon és vízen. Hajóival

eleinte a rövidebbet húzza, mindazáltal visszaszorítja az ellenséget, és számos hajóját elsülyeszti. De nincs érkezése arra, hogy szárazföldi seregének segítséget vigyen, mert Gylippos hirtelenében előre tör és elfoglalja a Plemmyriont,[42] a hol az elraktározott hajószerelvényeket és tömérdek pénzt mind hatalmába keríti, számos ellenséget megöl és élve elfog.

De a mi a legfontosabb, hogy elvágja Nikiasnak az útját az élelemszállításra. Mert míg az athéniek Plemmyriont hatalmukban tartották, ezen át a szállítás biztos és gyors volt, miután azonban innét kiverettek, az bajosan és csakis az ott leselkedő ellenséges hajókkal való küzdelem árán történhetett.

De a syrakusaiaknak úgy tetszett, hogy hajóhadukat nem az ellenség fölénye, hanem az üldözésben való saját rendetlenségük folytán érte a vereség. Azért még nagyobb felszereléssel készülődtek az ütközetre. Nikias azonban nem akart tengeri ütközetbe bocsájtkozni, mert, mint mondá, nagy dőreség volna akkor, a midőn Demosthenes oly nagy hajóhaddal, és teljesen friss csapatok élén siet segítségökre, csekélyebb számú és hiányos felszerelésű hajókkal ütközetet koczkáztatni. Azonban Menander és Euthydemos, a kik csak az imént jutottak a parancsnoksághoz, dicsőségvágyukban egyiránt irígykedtek a két vezérre, és a mig valami dicső tettel akartak Demosthenesnek elébevágni, addig Nikiast felülmulni igyekeztek. Ürügykép szolgált a haza dicsősége, a mely nézetük szerint teljesen megsemmisül és tönkremegy, ha megijednek a syrakusaiak hajótámadásától; így kierőszakolták a a tengeri ütközetet. Azonban Ariston, a korinthusiak kitünő kormányosa kijátszotta[43] őket, a mint Thukydides beszéli, és teljes vereséget szenvedtek, számos emberüket elvesztették. Nagy csüggedés szállta meg Nikiast, a ki ugyan sok csapást szenvedett, a mikor egyedül volt a vezér, most meg a vezértársai miatt vallott újjólag kudarczot.

[42] Hegyfok a syrakusai kikötő déli részén.

[43] A mi abból állt, hogy a már hadrendbe állt hajókat visszafordította, és a legénységnek színleg pihenőt adott; a mikor aztán az athéniek hasonlókép tettek, hirtelen megrohanta őket.

XXI. E közben megjelent Demosthenes a kikötők előtt fényesen felszerelt hajóhadával, az ellenség rémületére. Hetvenhárom hajón ötezer hoplitát, és nem kevesebb, mint háromezer dárdavetőt, íjászt meg parittyást hozott magával; a fegyverek ragyogása, a hajók jelvényei, a keleustesek [44] és fuvolások tömege pompás, de az ellenségre nézvest félelmes látványt nyújtott. Nagyon megfélemledtek ismét a syrakusaiak, mint képzelhető, látván, hogy nincs szabadulás, nincs hossza, vége a háborúnak, hasztalan fáradoznak, hiába emésztik el magukat. De Nikias nem sokáig örvendezett a haderő megérkeztén.

Mert első értekezésük alkalmával, Demosthenes már is azt követelte, hogy rögtön támadják meg az ellenséget, és hovahamarább koczkáztassanak egy elhatározó ütközetet Syrakusa elfoglalására, vagy evezzenek haza. Bámulat és félelem fogta el Nikiast ennek az elhamarkodott meg merész tervnek a hallatára, és kérte Demosthenest, hogy ne tegyen semmit kétségbeesésből, se meggondolatlanul. Mert a halogatás csak az ellenségeiknek van kárára, a kik immár sem pénzzel nem rendelkeznek, sem hosszú ideig nem számíthatnak szövetségeseik maradására, holott ha a szükség sanyargatja majd őket, hamarosan hozzá fordulnak ismét békealkudozások végett, valamint az előbb. Mert nem csekély számmal találkoztak az olyanok Syrakusában, a kik titkos közlekedésben voltak Nikiasszal, és ezek azt tanácsolták neki, hogy csak várakozzék, hisz a syrakusaiak már teljesen kimerültek a háborúban, meg Gylippost is megunták, ha tehát csak egy kicsit növekedik a szükség, teljesen elvesztik bátorságukat. De mivel Nikias e körülményeket részben csak sejtette, részben pedig nyilvánosan nem akarta megmondani, a gyávaság színében tünt fel vezértársai előtt, a kik azt mondogatták, hogy erőt vett rajta ismét az a habozás, az a huzavona, az a kicsinyes fontolgatás, a mivel a kedvező alkalmat elmulasztotta, a midőn nem támadta meg iziben az ellenséget, hanem addig várt, a míg a saját erélye lelohadt és a megvetés tárgya lett. Demosthenes véleményéhez csatlakoztak tehát, Nikias pedig

[44] Azok a hajós tisztek, a kik az evezősöknek az ütemet adták.

nagy nehezen, kénytelen-kelletlen hozzájárult. Ennek folytán Demosthenes a szárazföldi sereggel éjjel megindul és megtámadja az Epipolait. És sikerrel, mert még mielőtt észreveszi az ellenség, annak egy részét levágja, a másikat, a mely védte magát, megfutamitja. De győzelménél nem állapodik meg, hanem előrébb nyomul, mígnem a boiotiai csapatokkal találkozik. Legelőször ezek sorakoznak és kifeszített dárdával, nagy kiabálás közt az athéniekre rohannak, visszavetik őket, és sokakat közülök leterítenek. Egyszerre zavar és rémület terjed el az egész hadseregen, a futók közibe keverednek a győzőknek, a kik fölfelé mennek és előrenyomulnak, azokat visszaszorítják a megrémültek, és egymásba ütköznek, mert a futókat üldözőknek tartják, a barátokkal pedig mint ellenséggel bánnak. Rendetlen zűrzavar támad itt, kapcsolatosan a félelemmel és a tájékozatlansággal. A látás bizonytalanná válik az éjben, a mely sem áthatlan sötétséget, sem áttetsző világosságot nem áraszt, hanem olyanformát, minőt a lenyugvó hold, a melynek világát elhomályosítja a sok fegyver és mozgótest, és a mely a tárgyak alakját ki nem tüntetvén, az ellenségtől való félelemből gyanussá teszi még a barátot is; mindez rettentő szorultságba és bonyodalomba dönté az athénieket. Történetesen még a hold is a hátuk mögött világított, így az árnyékuk, a mely rájuk visszaesett, elfedte fegyvereik számát és csillogását, holott a holdnak az ellenség pajzsán visszaverődő fénye azt sokkal számosabbnak tüntette fel, és csillogóbbá tette. Végre a mint engedni kezdettek az athéniek, az ellenség minden oldalról hegyibük esett, és futás közben majd az ellenség, majd pedig a saját fegyverök által vesztek, majd meg a sziklákról alábuktak. Azokat pedig, kik elszéledtek, eltévedtek, a következő napon a syrakusai lovasok összefogdosták és leszabdalták. Kétezer halottjuk volt, és a menekültek közül kevesen tértek vissza fegyvereikkel.

XXII Nikias, a kit e csapás nem ért váratlanul, szemére vetette Demosthenesnek vakmerőségét. Demosthenes azonban mentegetődzvén, azt ajánlá, hogy hovahamarább hajózzanak el; mert úgy sem számíthatnak más segédcsapatokra, a rendelkezésökre álló haderővel pedig az ellenséget meg nem

győzhetik, de még ha győznének is, akkor is vissza kellene vonulniok, és kerülniök ezt a vidéket, a mely, a mint hallották, mindig veszedelmes és egészségtelen volt a táborozásra, most azonban, a hogy tapasztalják, már az évad miatt is vésztho zó. Az ősz elején voltak ugyanis, és számosan betegeskedtek immár, de mindnyájan el voltak csüggedve.

Nikiasnak azonban nehezére esett a visszavonulásról meg az elhajózásról hallani, nem mintha nem tartott volna a Syrakusa-beliektől, de mert jobban rettegett az athéniektől és ezek biráskodásától, hamis vádlóitól. A táborban ugyan, állítása szerint, semmi veszedelemtől sem tarthatnak, de ha az mégis bekövetkeznék, inkább az ellenség, mint polgártársai kezétől kíván meghalni. Nem úgy gondolkozott tehát, mikép a későbbi időkben a byzanti Leo,[45] a ki azt mondotta volt polgártársainak: «Inkább meghalok általatok, mint veletek.» Mindazáltal szükségesnek tartá, hogy arról a helyről és vidékről, a hová a tábort áthelyezendők lesznek, nyugodtan tanácskozzanak. Nikiasnak erre a nyilatkozására Demosthenes, mivelhogy előbbi tanácsa sem hozott szerencsét, felhagyott tervének szorgolásával, sőt olybá tüntette fel Nikiast a többi vezérek előtt, mint a ki azért küzd oly erélyesen a visszavonulás ellen, mert valamire számít és bízik a városbeliekben, ezért csatlakoztak aztán nézetéhez. Midőn azonban új csapatok érkeztek a Syrakusabeliek segítségére és a betegség is mindinkább terjedt az athéniek közt, immár Nikias is elfogadta a visszavonulás tervét, és megparancsolta katonáinak, hogy legyenek készen az elhajózásra.

XXIII. Minden készen volt már, és az ellenség részéről senki sem tett óvó intézkedéseket, mert ilyesmit nem is sejdítettek, midőn éjjel holdfogyatkozás állt be, nagy ijedelmére Nikiasnak és mindazoknak, a kiket az ilyfajta tünemények, akár tapasztalatlanságból, akár babonából rémületbe ejtenek. Hogy a napfogyatkozást a hónap harminczadja felé a hold eszközli, azt már akkor is belátták még a közönséges emberek is. De hogy a hold maga, minő összetalálkozás folytán, és

[45] Aristoteles tanítványa N. Sándor idejéből.

miként veszíti el fényét rögtönösen, a midőn teljes világában van, és miért vált különféle színt, azt nem egykönnyen értették meg, sőt valami rendkívülinek és bizonyos nagy szerencsétlenség isteni jelének tartották. Az első a ki írásban értekezett és pedig rendkívül merészen, meg szabatosan a hold fényvetéséről és árnyékáról, Anaxagoras, nem volt még régi szerző, sem az értekezése nem volt elterjedve, mert ez még csak titokban forgott egynehány beavatott kezén, amúgy bizalmasan, óvatosan.

Akkor tájt ugyanis nem igen türték a természettudósokat, és az úgynevezett meteoroleschesekat,[46] mert ezek, szerintük, az istenségnek tulajdonított működést esztelen indokokra, előre számba nem vehető erőkre és kényszerű esélyekre vezették vissza. Így száműzték Protagorast, börtönre vetették Anaxagorast, a kit Perikles csak ügygyel-bajjal szabadított meg. Sokrates is, noha az ilyes tanulmányokkal épen nem foglalkozott, a bölcsészet miatt vesztette el életét. Csak Platónak fényes hírneve, a mit életmódjának meg annak köszönhetett, hogy a természeti törvényeket az isteni és fensőbb elveknek rendelte alá, oszlatta el később e tanok fölött való balvélekedéseket, és nyitott utat a mennyiségtanhoz a nagyközönségnek. Azért ennek barátja Dion, midőn holdfogyatkozás állt be, abban az időtájban, a mikor Iakynthosból Dionysius ellen tengerre készült szállni, minden zavar nélkül vitorlát eresztett, és Syrakusában partra szállván, előzte a zsarnokot. De Nikiasszal az is megesett, hogy akkortájt még tapasztalt jövendőmondóval sem rendelkezett. Mert bizalmasa, Stilbides, a ki sok babonaságtól megmentette, kevéssel ez előtt elhalálozott. Pedig ez a jelenség, a hogy Philochoros megjegyzi, nem volt rossz a menekvőre, sőt nagyon is kedvező. Mert a félelemmel végrehajtott cselekmények titkolózásra szorulnak, a világosság pedig ezeknek ellensége. Egyébként a nap- és holdfogyatkozás alkalmával csak három napig szoktak tartózkodni az emberek, a hogy Antokleides az «Exegetikos»-ában írja, Nikias azonban azt javallá, hogy várják be a hold

[46] A kik az égi tüneményekről fecsegnek.

másik szakát, mintha bizony nem látta volna rögtön annak megújhodását, mihelyt az átvonult a föld árnyékától elsötétített térségen.

XXIV. Nikias pedig minden egyéb dolgát elhanyagolván, áldozással és jósolgatásokkal vesztegette idejét, mígnem az ellenség támadásra indult. Gyalogságával ostrom alá fogta az athéniek falait és táborát, hajóhadával pedig körülkerítette a kikötőt, elannyira, hogy nemcsak a tengerészek maguk a háromevezősökön, hanem még a halászbárkákra, meg sajkákra szállt gyermekek is mindenünnét feléjök eveztek, és gúnyosan csatára hívták az athénieket. Ezeknek egyike, egy előkelő származású fiú, Herakleides, bárkájával kiválik a többiek közül; mire egy athéni hajó űzőbe veszi és elfogja. Nagybátyja, Pollichos, féltvén a fiut, a parancsnoksága alatt álló tíz háromevezőssel szembeszáll az athéniekkel, erre aztán a többiek is hasonlókép előnyomulnak, a Pollichos sorsán aggódván. Heves tengeri ütközet támad, a melyben a syrakusaiak győznek, és megölik sok másokkal együtt Eurymedont. Immár lehetetlen volt tovább maradniok az athénieknek, hangos szemrehányásokkal illették vezéreiket és azt kívánták, hogy a szárazon vonuljanak vissza, mert a syrakusaiak győzelmük után nyomban elzárták és megerősítették a kikötő kijárását. De Nikias erre nem akart ráállani; ugyanis rettentő valami volt az, elhagyni a számos teherhajót és kevés hiján kétszázhárom evezőst. Gyalogságának a legjavát tehát, meg dárdavetőinek a legderekasabbját a hajókra szállította, és így megrakott 110 háromevezőst, mert a többiek evezők hijjában voltak. A seregének maradékát pedig a tengermentén állította fel, miután elhagyta a nagy tábort és a Herakleumig[47] nyúló bástyákat. A syrakusaiak eleddig nem végezhették szokásos áldozataikat Herakles tiszteletére, most aztán a papok, meg a vezérek fölvonultak a templomba áldozni.

XXV. A syrakusaiak már megrakták legénységgel a háromevezősöket, midőn a jósok az áldozatokból dicsőséget és győzelmet helyeztek kilátásba arra az esetre, ha nem ők

[47] Herakles temploma.

kezdik meg a csatát, hanem csak védekeznek, valamikép Herakles is védő harczban győzte le minden ellenfelét, nem pedig támadólag. Erre aztán megindultak. Rendkivül hosszú és heves tengeri ütközet fejlődött ki, a mely egyaránt élénk izgalomba, szorongásba hozta úgy a szemlélőket, valamint a küzdőket, a mennyiben a szűk helyen világosan áttekinthő volt e változatos és váratlan fordulatokban lefolyt ütközet, a melyben az athéniekre ép oly ártalmasok voltak a saját intézkedéseik, valamint az ellenségéi. Mert sűrűen álló és nehéz hajókkal harczoltak a könnyű hajók ellen, a melyek majd innét, majd onnét támadtak; az ellenség kődobásaitól, a mik mindenképen egyformán sujtottak, elárasztva, dárdavetéssel és nyilakkal feleltek, de ezek a tenger hánykódása folytán irányt vesztettek és nem mindig találtak éllel. Erre a fogásra Ariston, a korinthosi kormányos tanította meg a syrakusaiakat, a ki ugyanebben a csatában bátor küzdelem közt el is esett, a midőn már a győzelem a Syrakusa-beliek kezében volt. Az athéniek nagy vereséget, veszteséget szenvedtek és a tengeren való menekiiléstől elvágattak. Egyben annak láttára, hogy szabadulásuk a szárazföldön át nagy nehézségekkel jár, nem akadályozták meg többé az ellenséget abban, hogy hajóikat közvetetlen közelükből elvontassa, sem engedelmet nem kértek halottaik eltakarítására, mert halottjaik temetetlen voltánál sokkal siralmasabbnak látszott betegjeiknek és sebesültjeiknek elhagyása, a kik szemük előtt voltak; önmagukat pedig még ezeknél is nyomorultabbaknak tartották, hisz fokozottabb szenvedések után őket is ugyanazon sors várja majdan menthetetlenül.

XXVI. Midőn az athéniek felkészülődtek, hogy éjjel útra keljenek, Gylippos látván, hogy a syrakusaiak a győzelem és az ünnep alkalmából áldozáshoz, lakmározáshoz fogtak, nem bizakodott ahhoz, hogy akár rábeszéléssel, akár kényszerrel lábra állítsa őket, mikép a már elvonulóban levő ellenséget megtámadják. Hermokrates azonban a maga szakállára cselt eszelt ki Nikias ellen. Elküldé ugyanis egynehány barátját hozzá azzal az utasítással, hogy ők azok részéről jöttek, a kikkel Nikias előzőleg titokban értekezni szokott, és figyel-

meztessék, hogy éjszaka útra ne keljen, mert a syrakusaiak cselt vetettek neki és megszállták az utakat. Nikias rászedetvén e csellel, maradt, hogy valójában elszenvedje az ellenségtől azt, a mitől dőre módon félt. Mert az ellenség virradáskor előnyomulván, megszállta az utak fontosabb pontjait, fallal elzárta a folyók gázlóit, lerontotta a hidakat, és sík, egyenes terepen állította fel a lovasságot, ugy hogy egy talpalattnyi térség sem maradt az athenéiknek, a min harczolás nélkül előrenyomulhattak. Ezek még egy napot és egy éjet vártak, aztán sírás, zokogás közt útra keltek, akár csak hazájokat és nem az ellenség földjét kelle elhagyniok, szűkösködvén a legnélkülözhetetlenebb dolgokban, oda hagyván tehetetlen barátaikat, rokonaikat, mindazáltal a jelen sanyaruságait tűrhetőbbeknek vélték azoknál, a miket előre sejtettek.

A számos kínos jelenet között a táborban, semmi sem volt siralmasabb magának Nikiasnak látásánál, a ki a betegségtől megviselve, érdemetlenül a legsilányabb élelemre szorítva, híjában a test gondozására szükséges legcsekélyebb tárgyaknak, a mikre ugyan betegsége miatt nagyon is rászorult, daczára gyengeségének, folyton munkálkodott és tűrte mindazt, a mit sok erőteljes ember nehezen birt volna ki. Mindenki láthatta rajta, hogy nem magáért, nem szeretetből az élet iránt tűri a fáradalmakat, hanem hogy katonái érdekében nem mond le a reménységről. Ha mások fájdalmukban, félelmükben könyekre, jajgatásra fakadtak, ő, ha olykor ezt tenni kényszerült, világosan kimutatta, hogy ez a hadjárat gyalázatos és dicstelen volta miatt történik, ha egybeveti azzal a hírrel meg dicsőséggel, a melyet remélt vele arathatni. De nemcsak akkor, a midőn őt így látták, hanem még inkább akkor, ha visszagondoltak beszédeire, intéseire, a mikkel a tengeri hadjáratot megakadályozni törekedett, meggyőződtek arról, hogy érdemetlenül szenved, nyomorog. Még az istenekbe vetett bizalmuk is megrendült arra a gondolatra, hogy ez az istenfélő ember, a ki az istenség iránt oly gyakran és oly mérvű bőkezűséget tanúsított, nem részesül kedvezőbb sorsban a leghitványabbnál és a legelvetemültebbnél az egész hadseregben.

XXVII. Mindazáltal Nikias erőt vett magán, hogy hangjával, arczkifejezésével és nyájas modorával kedvezőbb színben tüntesse fel nyomorukat. És elvonulásának egész tartama alatt, tehát nyolcz napig, megsebesülve, kitéve az ellenség lövegeinek, sértetlenül összetartotta az alatta levő haderőt, mignem Demosthenes és a vele levő hadosztály fogságba jutott a Polyxelion nevű major körül, a hol hátramaradt. Körülkeríttetvén, keresztül akarja magát vágni az ellenségen, kardot ránt és megsebesíti magát, de nem halálosan, az ellenség pedig körülözönli és magával viszi. A syrakusaiak Nikiashoz vágtatnak és elmondják a történteket, majd ez maga is küld ki lovasokat és meggyőződik annak a seregnek az elfogatásáról. Erre egyezséget ajánl Gylipposnak, hogy engedje elvonulni az athénieket Siciliából, és ők túszokat adnak annak a pénzösszegnek a biztosítására, a mit a syrakusaiak a háborúra fordítottak. De ezek nem engednek, hanem elbizakodottságukban, haragjukban fenyegetőlődzve, gyalázkodva lövöldözik a végső inségre jutott athénieket. Mindazáltal Nikias még az éjet kitartja és másnap előnyomul, folyton lövetve egész az Asinaros folyóig. Itt aztán az ellenség hegyibök esvén, leszorítja őket az áradatba, a mibe sokan már előzőleg belevetették magukat, hogy szomjukat oltsák. E helyen történt a legnagyobb és a legkegyetlenebb vérontás, a midőn még ivás közben is kaszabolták őket a syrakusaiak, mignem Nikias Gylippos lábai elé vetvén magát, így szólt: «Könyörüljetek ó Gylippos, a könyörület szálljon meg titeket győzőket, nem én miattam, a kit annyi sorscsapás nevessé, híressé tett, hanem a többi athéniek miatt. Gondoljátok meg, hogy a balszerencse közös a háborúban, és az athéniek méltányosan, kegyelmesen bántak veletek, a midőn a szerencse nékik kedvezett». Meghatották némileg Gylippost Nikias tekintete és szavai, mert tudta, hogy jó szolgálatot tett a lakedaimonoknak az utolsó békekötés alkalmával, de nagy dicsőségnek is tartotta azt, hogy az ellenség vezéreit élve magával viheti. Felemelte tehát Nikiast és bátorította; majd megparancsolta, hogy a többieket élve fogják el. De minthogy a parancs csak lassan terjedt el, sokkal több is volt a halott az elfogottaknál, noha a spártaiak

sokakat alattomosan elrejtettek közülök. A syrakusaiak aztán összegyűjtötték azokat, a kiket nyilvánvalólag foglyul ejtettek, és a folyó körül levő legmagasabb és legszebb fákra aggatták a zsákmányolt fegyverzeteket. Majd megkoszorúzták magukat, pompásan földíszítették lovaikat, lenyírták az ellenség lovainak sörényét és bevonultak a városba, miután megvívták a legfényesebb küzdelmet, a mit a görögök a görögök ellen megküzdöttek, és elnyerték a legteljesebb győzelmet minden odaadásuk, rendkívüli erőkifejtésük árán, bátorságukkal és vitézségükkel.

XXVIII. A syrakusaiak és szövetségeseik általános népgyűlést tartván, Eurykles demagog indítványt tett először, hogy azt a napot, a melyen Nikiast elfogták, szentnek tartsák, áldozással megüljék és minden munkától tartózkodjanak, és ezt az ünnepet a folyóról Asinariának nevezzék. Ez a nap a Karneiós hó 27-ke volt, a mit az athéniek Metageitnionnak hívnak. Aztán az atheneiek és a szövetségeseik szolgáit adják el, magukat az athénieket és a siciliai pártosaikat pedig vessék a kőbányákra, őrizet alatt, a vezérek kivételével, a kiket végezzenek ki. A syrakusaiak elfogadták ezt az indítványt, és a midőn Hermokrates azt mondotta, hogy sokkal derekabb dolog a győzelemnél nemesen használni a győzelmet, nagy lárma keletkezett. Gylippost pedig, a ki az athéni vezérek kiadását kérte, hogy élve Lakedaimonba vihesse, a szerencséjöktől immár elvakított Syrakusa-beliek lehurrogatták; ezek különben már a háború alatt is nehezen tűrték durvaságát és lakon modoru parancsnokságát, de meg, a mint Timaios beszéli, megismerték fukarságát, kapzsiságát, ezt az öröklött nyavalyáját. Mert atyja Kleandrides is megvesztegetés miatt száműzetett, és maga Gylippos is abból az ezer talentumból, a mit Lysander Spártába küldött, harminczat elsikkasztott és azt háza tetőzete alá rejtette, de feljelentetvén, gyalázattal elűzetett. Ám Lysander életrajzában ez körülményesebben elő van adva. Demosthenest és Nikiast, Timaios állítása szerint, nem a syrakusaiak parancsára végezték ki, a mint azt Philistos és Thukydides megirta, hanem Hermokrates még az ülés tartama alatt valakit izenettel küldött hozzájok, a kit az őrök

bebocsájtottak, és ekkor önmaguk oltották ki életüket. De testüket kivetették a város kapui elé és ott nyilvánosan hevertek, a látványosságot kedvelő közönség előtt. Úgy tudom, hogy még mostanság is mutatnak Syrakusa egyik templomában egy pajzsot, a mit Nikiasénak mondanak, a melynek felülete bíbor és arany csíkokkal van ügyesen keresztülverve.

XXIX. Az athéniek jobbára elpusztultak a kőbányákban, a betegség és silány élelmezés folytán, mert napjában csak két kotyle [48] árpát és egy kotyle vizet kaptak fejenként. Sokakat elkótyavetyéltek azok közül, a kiket elrejtettek, vagy a kik szolgaképp lappangtak. Ezeket aztán szolgaképp eladták és lóalakot sütöttek a homlokukra, ám akadtak olyanok, a kik a rabszolgaság mellett még ezt is egykedvüen vették. Ezeknek nagy előnyére szolgált a szerény és tisztességes magaviselet, mert vagy hamarosan szabadsághoz jutottak, vagy uraiknál megmaradván, becsülésben részesültek. Nehányan meg Euripidesnek köszönték megszabadulásukat. Úgy látszik, hogy az idegenben lakó hellének közül főleg a siciliaiak rajongtak Euripides múzsájáért. Mert valahányszor csak az utasok apró részleteket és ízleltetőket hoztak magukkal költeményeiből, mindjárt megtanulták és szívesen adták szájról szájra. Midőn aztán, mint mondják, hazájokba visszatértek, számosan örvendezve üdvözölték Euripidest, és elbeszélték, hogy rabságukból úgy menekültek meg, hogy megtanították uraikat, a mennyire még visszaemlékezhettek, költeményeire, mások meg, hogy a csata után bujdokolván, ételt-italt kaptak azért, mert egyes verseit elénekelték. Ezek után nem lehet csodálkozni azon, hogy a kaunosiak, [49] mint mondják, egy a tengeri rablóktól üldözött és a kikötőjükhöz közelítő hajót kezdetben nem akartak befogadni, sőt azt visszautasították. Midőn aztán megtudakolták, hogy ismerik-e Euripides dalait, és ezek igennel válaszoltak, ugy engedték csak a hajót kikötni.

XXX. Beszélik, hogy az athénieknél a szerencsétlenség híre főleg a tudósító miatt nem talált hitelre. Ugy látszik, valami idegen a Piraeusban kikötvén, elmegy egy borbély-

[48] Egy kotyle kevesebb egy liternél.

[49] Kariai város, szemben Rhodos szigettel.

műhelybe és a történtekről mint az athéniek előtt ismeretes dologról kezd beszélni. A borbély ennek hallatára, mielőtt mások megtudnák, sebten a városba szalad, és az archonok mellőzésével rögtön dobra üti a hírt az agorán. Nagy zavar és rémület támad, mint képzelni lehet; az archonok gyűlésre összehívják a népet és elővezettetik emberünket. Midőn ez arra kérdésre, hogy honnét veszi a hírt, semmi biztosat mondani nem tud, valami szószátyárnak tartják, a ki csak a város békéjét rontja; kerékre kötik és sokáig gyötrik, valameddig mások is érkeznek, a kik aztán elbeszélik az egész szerencsétlenséget, a mint az történt. Ily nehezen adtak hitelt az athéniek annak, hogy Nikias szenvedte meg azt, a mit ő maga sokszor megjósolt nekik.

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

XXVIII.

CRASSUS.

(117—53. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Marcus Crassusnak az atyja oly férfiu volt, a ki censorságot viselt és diadalmenetet tartott. Igénytelen házban nevelkedett, két fitestvérével. Ez a két testvére már nős volt szüleik életében, és mindannyian közös asztalt tartottak. Innét van az, valószinüleg, hogy Crassus életmódja mindig józan és mértékletes volt. Egyik testvérének elhunyta után nőül vette ennek özvegyét, és gyermekei ettől valók voltak. És e tekintetben is megtartotta a rendet, mint bármelyik a rómaiak közül; ámbár előrehaladott korában azzal vádolták, hogy Vesta egyik papnőjével, Liciniával, viszonya volt. Valami Plotinus idézte perbe Liciniát. Volt ennek egy szép mezei jószága, a mit Crassus jutányos áron óhajtván megszerezni, folyton unszolta és udvarolt e nőnek a mivel aztán gyanuba is hozta. Így azonban kapzsisága valamiképen lemosta róla a csábítás vádját, és a bírák fölmentették. De Liciniát nem hagyta nyugton, valamig birtokát meg nem szerezte.

Crassus.

II. A rómaiak azt állítják, hogy Crassus számos jó tulajdonságait egy hibája, a birvágy elhomályosította. Úgy látszik

azonban, hogy ez az egy, a mely erősebb volt valamennyi benne levő hibájánál, szorította háttérbe a többieket. Birvágyának legfőbb bizonyítékául felhozzák a szerzés módját és vagyonának nagyságát. Eleinte nem volt többje háromszáz talentumnál,[1] később aztán, a midőn consul korában vagyonának tizedrészét Herculesnek föláldozta, a népet megvendégelte és minden rómainak három hóra a sajátjából eleséget ajándékozott, a parthusok ellen való hadjárata előtt vagyonát számba vevén, annak értékét mégis hétezerszáz talentumra[2] becsülte. De ennek legnagyobb részét, ha szégyenére meg kell mondani az igazat, tűzzel, vassal szerezte össze és a közszerencsétlenségből legtöbb hasznot húzott. Midőn Sulla Róma elfoglalása után eladta azok vagyonát, a kiket megölt, zsákmánynak tekintvén és mondván azt, és azon volt, hogy mentül több meg hatalmasabb embert keverjen a bűnbe, Crassus nem átallott ily vagyont venni vagy elfogadni. Ezen kívül, látván Rómának azt a sajátos és gyakori szerencsétlenségét, hogy a házak magasságuk és súlyuk miatt leégnek és összedőlnek, ács meg kőmíves rabszolgákat vásárolt össze. Midőn ezeknek a száma az ötszázat meghaladta, összeszerezte a leégett és az azokkal szomszédos házakat, a miket tulajdonosaik félelemből meg bizonytalanságból silány áron átengedtek, elannyira, hogy Rómának legnagyobb része az övé lett. Azonban, daczára annak, hogy ennyi mesteremberrel rendelkezett, a maga számára semmit se épített, csak a saját lakóházát, mert azt szokta mondani, hogy az építkezni szeretők maguk magukat teszik tönkre, ha nincs is ellenfelök. Voltak neki számos ezüstbányái, nagy értékű jószágai, és ezeken sok munkásai, mindazáltal bátran állítható, hogy mind ez semmi se volt a rabszolgáinak értékéhez képest; annyi sok és annyiféle felolvasói, másolói, pénztárosai, intézői, házfelügyelői, asztalterítői voltak. Személyesen vezette ezek neveltetését, felügyelt rájok és oktatta őket, abban a meggyőződésben, hogy a gazdának fő tiszte gondoskodni a rabszolgákról, mint a házvezetésnek élő eszközeiről. És abban igaza volt Crassusnak, ha

[1] 1.415,500 korona.

[2] 33.476,500 korona.

úgy gondolkozott, a mint mondani szokta, hogy minden egyebekről a rabszolgák intézkedjenek, de a rabszolgákról csak önmaga. Mert a tapasztalat mutatja, hogy a gazdálkodás a lelketlen tárgyakra nézvést nem egyéb, mint üzlet, de tekintettel az emberekre, valóságos politikai tudomány.

De abban már nem volt igaza, hogy senkit se tartott és mondott gazdagnak, a ki nem volt képes vagyonából egy egész tábort eltartani. Mert a háboru, Archidamos [3] szerint, nem eszik adagonként, úgy hogy az arra szükséges gazdagság mérve meg nem állapítható. Ebben tehát messze eltért Marius gondolkodás módjától. Marius ugyanis katonáinak fejenként tizennégy hold földet osztott, de a midőn tudomására jött annak, hogy még többet kívánnak, így szólt: «Mentsen isten attól, hogy a rómaiak kicsinyeljék ezt a földet, a mely elegendő táplálásukra».

III. Mindazáltal Crassus vendégszerető volt az idegenekhez. Háza nyitva állt az egész világ előtt. Barátainak kamat nélkül adott kölcsönt, de a tőkét lejáratkor szigorúan megkövetelte, elannyira, hogy a szívességből nyitott hitel sokkal nyomasztóbb lett a magas kamatúnál. Vendégei általában egyszerű, népies lakomában részesültek, de a mértékletességet a tisztaság és a nyájasság kedvesebbé tette a fényűzésnél. A tudományokat illetőleg, a szónoklattal foglalatoskodott, kiválólag pedig azzal, a mely a néppel szemben előnyös. A rómaiak egyik legügyesebb szónoka volt, és szorgalmával, törekvésével felülmulta azokat, a kik természetöknél fogva legtöbb tehetséggel birtak. Mert, mint mondják, nem létezett oly csekély és jelentéktelen jogvita, a mire készületlenül ment, sőt többször, a midőn Pompeius vagy Caesar avagy Cicero vonakodott szót emelni, ő vállalta magára a védelmet. És e miatt, mint afféle buzgó, szolgálatkész embert még inkább megkedvelték. De tetszést aratott az érintkezésben és társalgásban való nyájas, népszerű modorával is. Mert Crassus nem találkozhatott oly alacsony állású, jelentéktelen rómaival, a kinek üdvözlését nem viszonozta és az illetőt nevén nem szólította

[3] Spártai király, a peloponnesusi háborúban szerepelt.

volna. Állítólag bő ismeretekkel birt a történet terén, sőt némikép Aristoteles tanaival is foglalatoskodott.

Ezekben valami Alexander volt a mestere, a ki igénytelenségének, szelídségének nyilvánvaló bizonyítékát adta a Crassusszal való összeköttetésben. Mert nehezen lehet megállapítani, vajjon szegényebben jutott-e Crassushoz vagy nála lett szegényebb. Ugyanis ő szokta egyedül barátai közül Crassust utazásában elkisérni, a ki az útra egy bőrtakarót adott neki, de azt hazatértekor visszakövetelte. Igénytelenségre vall ez a körülmény egy oly szegény ördögnél, a ki a szegénységet, elvei szerint,[4] nem tartotta valami közömbös dolognak. De erről majd később.

IV. Midőn Cinna és Marius a hatalomra jutottak, hamarosan nyilvánvaló lett, hogy nem hazájok üdvére tértek vissza, hanem egyenesen a legderekabb polgárok vesztére, romlására, mert a kiket csak elfoghattak, kivégezték, köztük Crassus atyját és testvérét is. Ő maga, teljesen fiatal lévén, egyelőre megszabadult a veszedelemtől. De észrevevén, hogy a zsarnokok egészen sarokba szorítják és nyomába estek, három barátjával és tiz rabszolgájával sebtiben átkelt, elmenekült Hispaniába, a hol azelőtt atyja praetorsága idejében már tartózkodott, és barátokat szerzett magának. De tapasztalván, hogy mindenki rémületben van és remeg Marius kegyetlenségétől, mintha csak sarkukban volna, nem meri magát felfedezni, hanem Vibius Paciacus tengerparti mezei jószágára húzódik, a hol egy tágas barlangban elrejtőzik. Majd elküldi egyik rabszolgáját Vibiushoz puhatolódzás végett, mert élelme fogytán van. Vibius örömmel hallja, hogy megmenekült, és kitudakozza társainak számát, meg tartózkodási helyét. De maga nem megy látására, hanem odavezeti jószágfelügyelőjét és megparancsolja neki, hogy készíttessen minden nap eledelt, vigye azt oda és tegye le a szikla mellé, aztán csöndesen távozzék, a nélkül, hogy másba ártaná magát avagy kutatolódzana, és halállal fenyegeti, ha fűtet-fartat, de szabadságot igér neki, ha hűségesen kezére dolgozik. Ez a barlang nincs

[4] A peripatetikus bölcsek a gazdagság birását valódi jónak tartották.

messze a tengertől. A két oldalról összehajló sziklafalak közt keskeny, járatlan ösvény nyílik, a mely abba vezet. A bejáratnál rendkívüli magasságot ér el, és oldalvást nagy átmérőjű öblei vannak, a melyek egymással szemben nyílnak. Nem szűkölködik sem vízben, sem világosságban, mert üde vízű forrás csörgedezik a szikla alól, és a kövek természetes hasadékain kivülről beszűrődik a fény és nappal megvilágítja a barlangot. Belül a levegő tiszta és száraz, mert a vastag szikla visszatartja a nedvességet meg a nyirkosságot.

V. Ide hozta a jószágfelügyelő Crassusnak, a mig itt tartózkodott, naponta a szükséges élelmet, a nélkül hogy látta avagy megismerte volna az idegeneket, ezek azonban látták, mert érkezésének idejét tudták és lesték. Az eledelek bőségesen, ízletesen voltak elkészítve, nem pedig a szükséghez képest. Vibius ugyanis a lehető legnagyobb vendégszeretettel akarta kiszolgálni Crassust. Sőt kora sem kerülte ki figyelmét; hogy ifjúságának virágában áll, és így őt korához mért örömökben részesíteni kötelessége, mert a szükségesekkel való ellátás inkább kényszerű, mint önkénytes szolgálatra vall. Két csinos rabnőt vesz tehát maga mellé és elmegy a tengerpartra sétálni. Midőn a barlang tájára ér, megmutatja nekik a bejárást és meghagyja, hogy csak bátran menjenek be.

Crassus emberei látván, hogy közelítenek, megijednek, vajjon nem ismerték, nem fedezték-e fel rejtekhelyüket? Megkérdezik tehát őket, hogy kicsodák és mit akarnak? A mint ezek utasításukhoz képest azt válaszolják, hogy urukat keresik, a ki itt rejtőzik, Crassus elértette Vibiusnak a tréfáját és az ő iránta való figyelmét; magánál tartotta tehát a leánykákat. És vele maradtak továbbra is, hírül vivén és jelentvén Vibiusnak, a mire Crassusnak szüksége volt. Fenestella[5] azt beszéli, hogy ő látta ezek egyikét már vén korában, és gyakran hallotta elbeszélni ezt a kalandját, a mire oly szivesen emlékezett.

VI. Crassus nyolcz hónapot töltött ily módon rejtekében. Mihelyt aztán értesült Cinna haláláról, előjött és a hozzá gyülekező népségből kétezerötszázat kiválogatván, megindult a

[5] Augustus császár korabeli történetiró; munkái elvesztek.

városok ellen. Egyet, Malacát,[6] a hogy több író állítja, föl is harácsolt, ő maga azonban tagadta ezt és tiltakozott ez ellen az állítás ellen. Ezután hajókat gyűjtvén össze, átkelt Libyába és Metellus Piushoz ment, ahhoz a híres férfiúhoz, a ki ott nem megvetendő sereggel állomásozott. De nem sokáig maradt ott, mert összeveszvén Metellusszal, Sullához hajózott, a ki őt a legnagyobb tiszteletben részesítette. Sulla visszatérvén Itáliába, azon volt, hogy minden pártjabeli ifjút foglalkoztasson, azért egyiknek ezt, a másiknak meg azt a megbízást adta. Crassus, a marsokhoz küldetvén csapatok toborzása végett, fedezetet kért, mert útja az ellenségen át vezetett. Sulla haragosan, izgatottan válaszolt: «Kíséretkép adom neked az atyádat, a testvéredet, a barátaidat és rokonaidat, a kiket jogtalanul, törvénytelenül megöltek és a kiknek gyilkosait meg akarom boszulni». Meghatották, fellelkesítették Crassust e szavak. Rögtön megindult tehát, bátran keresztültörtetett az ellenséges népeken át, tekintélyes sereget gyűjtött, és a küzdelmekben Sulla buzgó hívének tanúsította magát. Ezek a hadi tények képezték kiindulási pontját annak a küzdelemnek, a mit Pompeiusszal a dicsőségért és elsőségért vívott. Mert Pompeius, bár fiatalabb volt nála s oly atyától származott, a ki Rómában nagyon rossz hírben állt, és polgártársai mély gyűlöletének volt kitéve, az akkori körülmények közt annyira kitüntette magát, oly tekintélyre vergődött, hogy Sulla az ő közeledtére felkelt előtte, levette fövegét és imperatornak szólította, a mit ugyan még az idősbekkel és vele hasonló rangúakkal se gyakran tett. Felingerelte, felháborította ez Crassust, mert ebben, nem ok nélkül, megaláztatását látta, habár tapasztalás híján volt és tetteinek fényét elhomályosították a vele született bűnei, a nyereségvágy és a fukarság. Így az Umbriában fekvő Tudertia városának meghódításakor abba a gyanúba került, hogy a zsákmány javarészét elsajátította, és bevádolták Sullánál. De abban az ütközetben, a mely Róma közelében történt, és a mely a legnagyobb meg a legutolsó volt, Sulla megveretvén, csapatai visszanyomattak,

[6] A mai Malaga Spanyolországban.

széjjelszórattak, Crassus azonban a jobb szárny élén győzött és az ellenséget az éj beálltáig üldözte, majd követet küldött Sullához, hogy katonáinak estelire valót kérjen, egyúttal hogy a sikerét tudtára adja.

De a proscriptiók és a vagyonelkobzások alkalmával ismét rossz hírbe került, hogy tekintélyes jószágokat alacsony áron vásárolt, vagy ajándékul kért. A bruttiusok földén, mint mondják, Sulla parancsa nélkül proscribált egy embert tisztán nyereségvágyból, ezért Sulla, midőn erről értesült, többé semmiféle közszolgálatra nem alkalmazta. Crassus nagyon értett ahhoz, hogy hízelgésével megnyerje az embereket, de viszont őt is nagyon könnyen behálózták hízelgésükkel az emberek. Egy sajátságos vonást jegyeznek fel jelleméről, hogy bárminő nyereségvágyó volt ő, kiválókép gyűlölte és gyalázta a hozzá hasonlókat.

VII. De boszantotta őt az is, hogy Pompeius szerencsés volt vezérségében, hogy mielőtt a senatusba jutott vala, diadalmenetet tartott, hogy polgártársai «Magnus»-nak vagyis Nagynak nevezték. Egykor valaki azt mondá: «Ime, közelít a nagy Pompeius!» Crassus nevetve kérdezi: «Ugyan minő nagy?» Majd lemondván arról, hogy hadi vállalatokban Pompeiusszal mérkőzzék, a közpolgári ügyekbe ártotta magát, és szolgálatkészségével, védőbeszédeivel, kölcsöneivel, közbenjárásával, korteskedéseivel azoknak érdekében, a kik a néptől valamit elnyerni kivántak, oly hatalomra, hírnévre tett szert, a mely vetélkedett azzal, a mihez Pompeius számos meg nagy hadjáratok árán jutott. És itt sajátságos dolog esett meg velök. Pompeiusnak, hadi vállalatai okán, távollétekor volt nagyobb a tekintélye, hatalma Rómában. Ottlétekor pedig gyakran a rövidebbet húzta Crassusszal szemben, büszkesége és fönhéjázó életmódja miatt. Mert kerülte a népet, visszahúzódott a Forumtól, és azok közül, a kik szolgálataira szorultak, csak keveseken segített; de ezeken se valami szívesen, hogy teljes befolyását a saját érdekében vesse latba. Crassus, ellenkezőleg, fáradhatlan volt szolgálatkészségében, nem különítette el magát, nem volt megközelíthetlen, sőt folyton mások ügyében sürgött-forgott, és így barátságos, leereszkedő modorával győ-

zelmet ült Pompeius fenségén. Alakjuk méltóságára, beszédjük meggyőző voltára, arczkifejezésük vonzó kellemére nézvést azonban, mint mondják, megegyeztek egymással. Mindazáltal ez a versengés nem ragadta Crassust gyűlölségre, vagy rossz-indulatra, és ámbár boszankodott azon, hogy Pompeius meg Caesar több tiszteletben részesül nálánál, de ehhez a becsvágyához nem férkőzött sem kajánság, sem gonoszlelkűség.

Ámbár Caesar, a midőn Ázsiában a tengeri kalózok hatalmába került, így kiáltott fel: «Hogy fogsz te Crassus örvendeni, ha megtudod elfogatásomat». De később barátságos lábon álltak egymással, sőt a midőn Caesar Hispaniába készült utazni mint praetor, de pénzzel nem rendelkezvén, hitelezői nyakába estek és podgyászát lefoglalták, Crassus nem hagyta el őt, hanem jótállván érte 830 talentum [7] erejéig, megszabadította.

Az egész Róma akkortájt három pártra volt oszolva, a Pompeiuséra, a Caesaréra és a Crassuséra. Mert Catonak nagyobb volt a hírneve, mint a befolyása, és főleg inkább a bámulaton alapult a hatalma. A polgárság józan, mérsékelt része Pompeiusnak hódolt, a heves és lobbanékony népség Caesar reményeinek volt lelkes követője; Crassus középállást foglalván el, mind a két pártot fölhasználta, és a mennyiben politikai irányelveit szüntelen változtatta, sem megbízható barát, sem engesztelhetetlen ellenség nem volt; hanem követve a saját érdekét, könnyen csapott át a jóindulatból a haragra, úgy hogy rövid időközben gyakran majd pártolta, majd ellenezte ugyanazokat a törvényeket, ugyanazokat az embereket. Hatalma a jóindulaton meg a félelmen alapult, de főleg a félelmen. Sicinius, a ki az ő idejéből való hatósági személyeknek meg népvezéreknek legtöbb gondot adott, midőn valaki azt kérdezte tőle, hogy mért nem támadja meg Crassust, mért hagyja őt egyedül nyugton, azt válaszolá: «Mert széna van a szarván». A rómaiak ugyanis az öklelős marha szarvára szénát csavartak, hogy vigyázzanak azok, a kik vele találkoznak.

[7] 3,915,510 korona.

VIII. A gladiatorok felkelése és Itália elpusztítása, a mit közönségesen spartacusi háborúnak neveznek, a következő okból vette eredetét. Capuában valami Lentulus Batiatus gladiatorokat tartott; többnyire gallokat meg thrákokat; ezeket gazdájuk, nem ugyan gonoszságuk miatt, hanem hogy a gladiatori harczokra kényszerítse, jogtalanul zárva tartotta. Ezek közül kétszázan összebeszéltek a szökésre, de feljelentettek. A midőn hetvennyolczan idejekorán észrevették, megelőzték, a bajt és valami konyhából bárdokat, nyársakat ragadván fel, megugrottak. Utközben szekerekkel találkoztak, a melyek valami más városba gladiator-fegyvereket szállítottak. Kifosztották ezeket és fölfegyverkeztek, majd valami erős fekvésű helyet megszálltak és három vezért választottak, a kik közül az első volt Spartacus, egy numidiai származású thrák férfiú, a kinek nemcsak a bátorsága és ereje volt rendkívüli, hanem a ki belátásával, szelídségével fölötte állt sorsának, és inkább görög számba ment, mint saját nemzetségébe. Ő róla beszélik, hogy a midőn először Rómába vitték eladásra, egy kigyót láttak arcza köré tekergőzni, a hogy aludt. Spartacusnak, a vele egy nemzetségből származó neje, egy jósnő, a ki Bachus rejtelmeibe be volt avatva, kinyilatkoztatta, hogy ez nagy meg félelmes hatalmat jelent, a mely reá nézve szerencsétlenül végződik. Ez a nő akkor is vele volt és követte menekülésében.

IX. Legelőször visszaverik a Capuából jövő csapatokat, sok hadi fegyvereket zsákmányolnak és szívesen felcserélik ezekkel a gladiatorok fegyvereit, a miket mint afféle barbár és lealacsonyító eszközöket elhajigálnak. Azután Clodius praetor háromezer emberrel Rómából kiküldetvén, ostrom alá veszi őket egy hegyen,[8] a melynek egyetlen egy nehéz járású, meredek útja volt, és a melyet Clodius őrizett, egyebütt pedig szakadékos, sikamlós sziklákból állt, a teteje meg sűrű vadszőllővel volt benőve. A gladiatorok erre lemetélik az alkalmas venyigéket és azokból erős, hosszú létrákat fonnak, olyformán, hogy azok a szirttetőn megerősíttetvén, leérnek a sík földre;

[8] A Vezuius értendő, a mely akkortájt nem volt tűzhányó.

ezeken aztán bátorságosan leszállnak mind, egynek a kivételével. Ez a fegyverek végett visszamaradván, miután mind leszálltak, lebocsájtja, ledobálja valamennyi fegyverét és végül maga is megmenekül. A rómaiak ezt nem vették észre. A gladiatorok pedig megkerülik és rögtönös támadásukkal megrémítik, megfutamítják őket és elfoglalják a táborukat. Ekkor aztán számosan csatlakoznak hozzájuk az odavaló csordások és pásztorok, ezek közül a fürge, gyorslábú emberek közül, a kiket részint fölfegyvereznek, részint pedig portyázókép és könnyű fegyverzetűkép használnak. Majd kiküldik ellenök a második praetort, Publius Varinust. Először ennek alvezérét Furiust, kétezer fegyverese élén, ütközetben megverik. Azután Spartacus lesbe áll Varinus tanácsosa és vezértársa Cossinus ellen, a kit tekintélyes haderővel küldöttek ki, és kicsibe mult, hogy azt fürdés közben Salin[9] mellett el nem fogta. Ez tehát nagynehezen megmenekül. Spartacus azonban rögtön elfoglalja a podgyászát, nyomába esik, űzőbe veszi és nagy vérengzés közt megveszi a táborát. Cossinus is elesik. Magát a praetort több nagy csatában megveri, végül lictorait és paripáját is elfogja. Spartacus hatalma immár nagy és félelmes lőn. De józan maradt tervében; nem remélhetvén, hogy a rómaiak hatalmát megdönti, seregét az Alpok felé vezeti, azzal az elhatározással, hogy azokon átkelvén, kiki vonuljon hazájába, részint Thraciába, részint Galliába. Ezek azonban tekintélyes számukban bizakodva, nem hallgatnak reá, és Itáliát bebarangolva fölharácsolják. A senatust nem a lázadás szégyenletes, gyalázatos volta nyugtalanította immár, de a félelem meg a veszedelem; így akár a legnagyobb meg legkomolyabb háborúra, kiküldik mind a két consult. Egyikük, Gellius, egy germán csapatot, a mely elbizakodottságában, fenhéjázva elszakadt Spartacus seregétől, hirtelen megrohanja és az egészet felkonczolja. Lentulus meg számos haderejével körülkeríti Spartacust. Spartacus fölkerekedik, ütközetbe bocsájtkozik, megveri a legatusokat és az egész podgyászt elfoglalja. Majd az Alpok felé nyomulván, elébe jő a Padus-melléki Gallia prae-

[9] Campaniában.

tora tizezer fegyveres élén; ütközet támad, a praetor megveretik, számos embert veszít s maga is ügygyel-bajjal menekül.

X. A senatus ezek hallatára fölindulásában megparancsolja a consuloknak, hogy vonuljanak nyugalomba és Crassust választja a hadjárat vezérévé. Számos kiváló egyéniség csatlakozik hozzá hírneve miatt, meg az iránta való barátságból. Crassus maga megállapodik Picenum[10] földén, hogy az erre száguldó Spartacust bevárja, Mummius legatust pedig, két legio élén, kerülőre küldi, meghagyván neki, hogy kövesse az ellenséget, azonban ütközetbe, de még csatározásba se bocsájtkozzék vele. Azonban Mummius az első kedvező alkalom nyíltán egyben csatát ad és megveretik; számosan elesnek, számosan fegyver nélkül futva menekülnek. Crassus keményen fogadja Mummiust, a katonákat pedig újra felfegyverzi, de kezességet követel a fegyverekért, hogy gondjukat viselik. Azután az első ötszáz katonát, a leggyávábbakat, ötven dekasba[11] osztja és ezek mindegyikéből egyet, a kire a sors esett, kivégeztet; ezzel egy régi, de hosszú idő óta elavult büntetést elevenített fel a katonák közt A halálbüntetésnek e neme nagy gyalázattal van összekötve, mert borzasztó, vérfagyasztó módon hajtják azt végre az egész sereg szemeláttára. Katonáinak ilyetén megfenyítése után pedig az ellenséggel szembe viszi őket. De Spartacus Lucanián keresztül a tenger felé tér ki előle. A szorosban ciliciai tengeri halózokra bukkanván, az a terve támad, hogy meghódítja Siciliát, és kétezer embert áttevén a szigetre, újra felszítja ott a rabszolga-háborút, a mely kevéssel előbb szűnt meg és csak kis szikrának volt híjában, hogy újra lángot vessen. A ciliciaiak ugyan egyezségre lépnek vele és elfogadják az ajándékot, de cserben hagyják és elvitorláznak. Így Spartacus ismét elvonul a tenger mellől, és seregével megszáll a rhegiumi félszigeten. Crassus előrenyomul és a terep megtekintése után elhatározván a teendőket, hozzáfog a földszoros elsánczolásához, hogy így egyben katonáit a tétlenségtől elvonja, az ellenséget pedig élelmétől elvágja. Nagy és nehéz munka volt ez; de min-

[10] Ancona vidéke.

[11] Egy tized.

den várakozás ellenére mégis rövid idő alatt befejezte. Az egyik tengertől a másikig a földszoroson át háromszáz stadium[12] hosszú sánczot vetett, a melynek mélysége és szélessége tizenöt láb volt. A sáncz fölé meg rendkívül magas és szilárd falat emelt. Spartacus eleinte ügyet se vet reá, semmibe se veszi. De midőn a zsákmány fogytán tovább akar vonulni, és észreveszi az elzárolást, pedig a félszigeten immár semmi sem volt kapható, felhasználván egy téli fergeteges, havas éjszakát, feltölti a sánczárok egy kis részét földdel, fával meg rőzsével, úgy hogy seregének harmadával átkel azon.

XI. Crassus tartott attól, hogy Spartacus kedvet kap Rómára támadni. De megnyugvást talált abban, hogy az ellenség egy tekintélyes csapata viszálykodásból elszakadt Spartacustól, és külön táborba szállt a lucaniai tónál, a melynek vize, állítólag, időközönként majd édes, majd pedig kesernyés és ihatatlan. Crassus megtámadja ezeket és elűzi a tó mellől, de a vérengzésnek és üldözésnek véget vet Spartacus rögtön való megjelenése, ki a futókat megállítja. Crassus előzőleg már írt a senatusnak, hogy haza kell hívni Lucullust Thraciából, Pompeiust meg Iberiából; de megbánta ezt és igyekezett ezek hazajötte előtt bevégezni a háborút, jól tudván, hogy a sikert nem ő neki, hanem annak fogják tulajdonítani, a ki segítségére jött. Azzal az elhatározással, hogy először azokat támadja meg, a kik Gaius Canicius és Castus vezetése alatt elszakadtak és külön táboroztak, egy magaslat előre való megszállása végett kiküld hatezer embert azzal a parancscsal, hogy törekedjenek látatlanba maradni. Ezek igyekeznek is elrejtőzni az ellenségtől és betakarják sisakjaikat, de két, az ellenség tábora előtt áldozó asszony megpillantja őket és nagy veszélyben forognak, a midőn Crassus hirtelen megjelenik és csatát ad, a mely valamennyi közt a legvéresebb, s a melyben tizenkétezer háromszáz ellenséget vág le. Csak kettő találkozott ezek közt, a kik hátul kaptak sebet, a többiek valamennyien helyükön estek el, a rómaiakkal szembeszállva. Spartacus ezek megveretése után elvonul a Peteliai hegyre,[13]

[12] 60 kilometer.

[13] Lucaniában Petilia várostól vette nevét.

a hová Crassus egyik vezére Quintus meg Scrophas nyomon követik. Spartacus visszafordul és keményen megkergeti a rómaiakat, a kik csak nagy ügygyel-bajjal menekülnek, magukkal vivén a megsebesült quaestort.

Ez a siker tette tönkre Spartacust, mert a szökevény rabszolgákat elbizakodottá tette. Nem akarnak többé visszavonulás közben harczolni, sem fellebbvalóiknak engedelmeskedni, sőt már úton levén, fegyveres kézzel körülfogják és kényszerítik őket, hogy visszatérve Lucanián keresztül, ismét szembe vigyék őket a rómaiakkal, tehát Crassusszal egy és ugyanazon czélra igyekeznek. Már jelezték Pompeius megérkezését, és a comitium alkalmával számosan mondogatták, hogy e háborúban a győzelem ő neki van fentartva, mert alig hogy megérkezik, íziben csatára száll és véget vet a háborúnak. Crassus tehát igyekszik döntő ütközetre kelni. Az ellenséggel szemben felüti táborát és árkot hányat. A rabszolgák kirohannak és harczba keverednek a munkásokkal. De mivel mind a két részről folyton segítség érkezik, Spartacus a kényszerűség láttára egész seregét hadi rendbe állítja.

Hozzá vezetik a lovát, Spartacus kirántja a kardját, és azzal a mondással, hogy ha győz, az övé lesz az ellenség sok szép lova, ha legyőzetik, úgy sem lesz arra szüksége, leszúrja a lovát. Aztán sűrű fegyvereken keresztül, számos sebből vérezve, Crassus felé törtet, de nem találja, két centuriót azonban, a kik vele szembeszállnak, levág. Végre, miután övéi megfutottak, egyedül marad, védi magát a tömérdek ellenséggel szemben, a mely körülveszi és elesik.

Ámbár Crassus jól kiaknázta e szerencsét, kitünően intézte a hadjáratot és saját személyét se kímélte a veszedelemtől, a siker mégis Pompeius dicsőségét növelte. Mert a szerte futók beléje botlottak és ő általa vesztek el. Azért írta a senatusnak, hogy nyílt ütközetben ugyan Crassus győzte le a szökött rabszolgákat, de ő irtotta ki a háborút gyökerestől. Pompeius tehát Sertorius meg Iberia fölött fényes diadalmenetet tartott, de Crassus még csak meg sem kisérlette a nagy diadalmenetet kérni, a gyalog diadalmenetet pedig, a mit ovatiónak neveznek, nagyon közönségesnek és méltóságán

alul valónak tartotta még a rabszolga-háborúért is. Hogy miben különbözik ez amattól, honnét veszik elnevezésüket, az Marcellus életrajzában volt tárgyalva.

XII. Közvetetlen ezek után, hogy Pompeius a consulságra felhívatott, Crassus, noha reményt táplált az iránt, hogy hivataltársa lesz, nem habozott Pompeius közvetítését kikérni. Ez örömest ragadta meg az alkalmat, mert mindig az volt az óhaja, hogy Crassust valami módon lekötelezettjévé tegye, és lelkesen felkarolta ügyét. Végre a népgyűlésen még azt is mondotta, hogy hivataltársa kinevezéséért ép annyi hálával tartozik, mint a saját consulságáért. Azonban nem tartották fenn e barátságos viszonyt, miután hivatalukat elfoglalták. Mert majdnem mindenben ellenkeztek, mindenben békétlenkedtek egymással, czivakodásuk közepette rosszul kormányoztak és consulságukat kölcsönösen terméketlenné tették, kivéve hogy Crassus Herculesnek nagy áldozatot kozott, tízezer asztalnál a népet megvendégelte és három hónapra eleséget osztott ki. Hivataluk letelte után történetből népgyűlés tartatván, valami jelentéktelen ember, egy római lovag, Onatius Lucretius, a ki távol a közügyektől a földmívelésnek élt, föllépett a szószékre és elbeszélte látományát, a mi álmában érte. «Jupiter — ugymond — megjelent előttem és megparancsolta, hogy mondjam meg nyilvánosan: ne engedjétek meg a consuloknak a hivataluk letevését, a míg barátokká nem lesznek.» Ezeket mondván Onatius, a nép felhívja a consulokat a kibékülésre. Pompeius mozdulatlanul áll, Crassus azonban kezét nyújtja neki. «Polgárok, úgymond, azt hiszem, nem követek el semmi alacsonyságot, sem magamhoz méltatlant, ha elsőben felajánlom jóindulatomat, barátságomat Pompeiusnak, a kit «Nagynak» neveztetek még szakáltalan ifjú korában, és a kinek diadalmenetet szavaztatok, a mikor még nem volt tagja a senatusnak.»

XIII. Crassus consulságának emlékezetre érdemes eseményei a következők. Censorsága teljesen gyümölcstelenül, eredménytelenül folyt le. Mert nem tartott vizsgálatot sem a senatus ügyében, sem szemlét a lovagok fölött, sem vagyonbecslést a polgárok közt, habár censortársa Lutatius Catulus

volt, ez a szelíd jellemű római. Noha, mint beszélik, Catullus erélyesen szembeszállt Crassusszal, a midőn ez egy erőszakos és nyomasztó intézkedést akart keresztülvinni, hogy Egyiptomot a rómaiak adófizetőjévé tegye, és az ennek folytán köztük támadt viszály miatt mindaketten önkényt letették a hivatalukat. A Catilina-féle messze terjedő összeesküvés alkalmával, a mi kevésbe múlt, hogy Rómát végromlásra nem juttatta, Crassusra is ragadt néminemű gyanú, sőt egy ember jelentkezett is, a ki Crassust az összeesküvésben való czimboraággal vádolta, de ez semmi hitelre nem talált. Mindazáltal Cicero valamelyik beszédében nyíltan gyanúsítja Crassust meg Caesart. Ez a beszéd azonban mind a kettőnek a halála után jelent meg. Ugyancsak Cicero a consulatusról szóló művében azt állítja, hogy Crassus egy éjjel hozzá jövén, átadott neki valami, a Catilinára vonatkozó levelet, a mely megerősítette az összeesküvés létezését. E miatt aztán Crassus mindig gyűlölte Cicerót, és csakis fia akadályozta meg abban, hogy nyiltan ártalmára nem volt. Publius ugyanis, mint afféle tudományszerető, tanulni vágyó ifjú, rendkivül ragaszkodott Ciceróhoz, elannyira, hogy ennek elitélésekor gyászt öltött és a többi fiatalokat is reávette, hogy ugyanezt tegyék. Végre aztán rábeszélésével kiengesztelte atyját.

XIV. Caesar tartományából visszatérvén, készülődött pályázni a consulságra. De észrevette, hogy Crassus meg Pompeius ismét viszályba keveredtek egymással; minthogy azonban nem akarta az egyiket ellenségévé tenni azzal, hogy a másikhoz fordul, de mert sikert se remélt, ha az egyik vagy a másik nem támogatja, minden követ megmozdított, hogy kibékélje őket, folyton azt hajtogatván, azt magyarázván, hogy kölcsönös rontásukkal csak a Cicerók, a Catulusok és a Catók hatalmát öregbítik, a kik szóba se jönnek, ha ők egyesülnek barátságban, közös érdekeik ápolásában és egy testtel, egy lélekkel vezetik az államot. Rábeszélésével kibékélvén őket, hármuk pártjából összehozta, megalapította azt az ellenállhatatlan hatalmat, a mely leigázta a római senatust meg a népet, és a mely nem amazokat tette egymás által nagyobbá, hanem emezt ezek segítségével a legnagyobbá. Mert mind a

kettőnek a vállán emelkedvén, fényesen consullá választatott. Majd hogy hivatalában kitünően bevált, seregek parancsnokságához juttatták, Galliát kezére szolgáltatták, a hová akár egy fellegvárba helyezték, abban a vélekedésben, hogy minden egyebet egész békességgel feloszthatnak önmaguk közt, ha megszilárdítják állását abban a parancsnokságban, a mi a sors útján reá szállt. Pompeius ezt mérhetetlen uralomvágyból tette. A mi Crassust illeti, úgy ennek a megrögzött nyavalyájához, a kincsvágyhoz, a Caesar nagy tetteinek láttára egy új szenvedély járult: a diadaljelek és a győzelmi menetek után való esengés, a mikre nézvést egyedül szorult háttérbe, minden egyebekben pedig előnye volt, a mi aztán nem hagyott neki sem nyugtot, sem pihenőt, mignem magamagát dicstelen halálba, az államot pedig végveszedelembe döntötte. A midőn Caesar leszállt Galliából Lucca városába, számos más rómaiak közt Pompeius meg Crassus is odaérkeztek, és titkos értekezést tartván vele, elhatározták, hogy erélyesebben látnak a közügyek intézéséhez és kezökbe ragadják az egész főhatóságot; hogy Caesar maradjon fegyverben, Crassus és Pompeius meg kapjanak más tartományokat és csapatokat. Ennek azonban csak egy útja-módja van, t. i. hogy a második consulságért folyamodnak. A mire ha ezek pályáznak, Caesarnak kötelessége ügyüket előmozdítani azzal, hogy ír barátainak és számos katonát küld a választógyűlésre szavazás végett.

XV. Ezzel a megállapodással Crassus meg Pompeius visszatérvén Rómába, rögtön gyanuba estek és szájról szájra terjedt az a beszéd, hogy nem valami jóban jöttek össze. A senatusban Marcellinus és Domitius megkérdezték Pompeiustól, vajjon pályázik-e a consulságra? a mire azt felelte, hogy esetleg pályázik, esetleg nem pályázik. Midőn újólag megkérdezték, azt mondotta, hogy igenis pályázik a jó polgárok érdekében, de nem a rosszak érdekében. Pompeius felelete tehát méltán büszkének, fenhéjázónak tetszett, Crassus ellenben szerényen azt mondá, hogy pályázik e hivatalra, ha az az állam érdekeinek szolgál, de ha nem, úgy visszavonul. Ez okon némelyek bátorkodtak is a consulság után járni, így többek közt Domitius is. Midőn azonban Crassus meg Pom-

peius nyíltan felléptek, a többiek félénken visszavonultak. De Domitiust, rokona és barátja Cato biztatva, ösztökélve bátorította, hogy ne mondjon le a reményről, hisz a közös szabadságért harczol. Pompeiusnak meg Crassusnak nem a consulság kell, hanem a zsarnoki hatalom; nem hivatalt keresnek ők, hanem tartományokat, hadseregeket akarnak magukhoz ragadni; ez törekvéseik czélja. Így gondolkodott, így beszélt Cato, miközben úgyszólván erőszakkal a Forumra vezette Domitiust, és számosan sereglettek köréjök. Sokan csodálkozva kérdezgették: «Mi szükségük van ezeknek a második consulságra? Miért ismét együttesen, miért nem másokkal? Van nekünk elég sok emberünk, a kik méltók arra, hogy Pompeius vagy Crassus hivataltársai legyenek». Pompeius ezen megijedvén, a legnagyobb durvaságokra, igaztalanságokra vetemedett. Így a többek közt cselt vetett Domitiusnak, a mint ez még virradás előtt néhányad magával a Forumra ment. Megölik azt az embert, a ki előtte a lámpát vitte, számosakat megsebesítenek, köztük Catót is. És a mig a többieket megfutamitják, meg a Domitius házába zárják, azalatt Pompeiust és Crassust consullá választják, kevés vártatra aztán fegyveresekkel körülveszik a szószéket, előzik Catót a Forumról és megölik az ellentállókat, meghosszabbítják öt évvel Caesarnak hatóságát, megszavaztatják önmaguknak tartományképp Syriát meg Iberiát. Majd sorsot húzván, Crassusra Syria, Pompeiusra meg az iberiai tartományok estek.

XVI. A sorshúzással mindenki meg volt elégedve. A nép óhajtásával találkozott az, hogy Pompeius ne legyen távol Rómától, Pompeius pedig, neje iránt való szeretetből, szívesen töltötte ott idejének java részét. Crassus meg a sorshúzás fölött való örömében egy perczig sem titkolá, hogy a jelen szerencsénél fényesebb soha nem érte. Alig birt magával az idegenek közt és a nyilvánosság előtt, bizalmasai előtt pedig ki nem fogyott a hiú, gyermekes beszédekből, a mik ugyan korához meg jelleméhez épen nem illettek, mert világéletében egyáltalán nem volt henczegő, hányiveti. Azonban ekkor, elragadtatásában, elvakultságában nem Syriát avagy Parthiát tűzte ki sikeres tevékenységének végpontjául, hanem mint-

egy játékszámba tüntetvén fel Lucullusnak a Tigranes és Pompeiusnak Mithridates ellen való hadjáratát, reményei elszárnyaltak egész Baktriáig, Indiáig és a végső tengerig. Az ide vonatkozólag megszavazott törvény azonban a parthus háborúról egy szót sem szólt. De az egész világ tudta, hogy Crassus csak erre vágyott. Még Caesar is írt neki Galliából, dícsérte elhatározását és bátorította a hadjáratra.

E közben Ateius néptribun feltette magában, hogy ellene szegül a kivonulásnak, és sokan csatlakoztak hozzá, a kik rosszalták, hogy azok ellen az emberek ellen vonul hadba, a kik semmi jogtalanságot nem követnek el, sőt a kikkel szövetséges viszonyban vannak. Crassus félelmében kérte Pompeiust, hogy legyen segítségére és kísérje ki a városból. Mert Pompeiusnak nagy tekintélye volt a tömeg előtt. A nép már kész volt arra, hogy Crassusnak útját állja és őt lehurrogatja; a midőn azonban megpillantják Crassus előtt Pompeiust, ennek nyájas tekintete, barátságos arcza megszelídíti őket, úgy hogy hallgatag félreállnak és útat nyitnak a kivonulóknak. De Ateius elébe megy Crassusnak és először szóval tiltakozik, esküdözik az elvonulás ellen, azután megparancsolja a lictornak, hogy tegye rá kezét és tartóztassa le. Azonban a többi tribun ezt nem engedi, mire a lictor elbocsátja Crassust. Ekkor Ateius előre fut a kapuhoz és tüzes serpenyőt helyez oda. A hogy Crassus odaér, illatszereket, italáldozatot önt arra, rettentő, borzasztó átkokra fakad, rettentő és szokatlan istenségeket nevez meg és hív fel. Ezeknek a régi és elavult átkoknak, mint a rómaiak mondják, oly ereje van, hogy nem menekülhet azoktól senki, a kire azok szálltak; de szerencsétlenséget hoznak ezek arra is, a ki azokat alkalmazza. Azért azokat nem minden szére-szóra, de nem is sokan használják. Akkor is rosszalták Ateiustól, hogy Crassus iránt való neheztelésében átkaiba a várost is belefoglalta és oly babonának tette ki.

XVII. Crassus pedig Brundisiumnak vette útját. A tenger ugyan téli zivatarok folytán háborgásban volt, de ő nem várt, hanem vitorlát eresztett, és sok hajót vesztett. Majd serege maradékát összeszedvén, a szárazon Galatián keresztül igye-

kezett tovább jutni. Midőn itt Dejotarus királyt, nagy kora daczára, városalapításban találja, gúnyosan mondja neki: «Hogy-hogy, király, a tizenkettedik órádban kezdesz építeni?» A galata pedig mosolyogva feleli: «De a mint látom, imperator, te se valami korán indulsz a parthusok ellen». Crassus ugyanis meghaladta már a hatvanat, de kinézésre idősebbnek látszott koránál. Megérkeztekor a dolgok folyása eleinte megfelelt várakozásának. Mert könnyen áthidalta az Euphratest, seregét bátorságosan átszállította és számos várost vetett hatalma alá, melyek önként megadták magukat. Ezek egyikében, a hol Apollonios zsarnokoskodott, száz katonáját megölték; erre egész haderejével ellenök ment, megverte őket, vagyonukat felharácsolta, a lakosokat meg eladatta. Ezt a várost Zenodotiának nevezik a hellének. E hódítás alapján vette fel az imperator czímet, a hogy katonái nevezték, de ez nagy szégyenbe hozta, mert kislelkűnek tartották, kevés reménységgel nagyobb dolgokra, hogy ily jelentéktelen előnynek annyira megörült. Majd miután a meghódolt városokba helyőrséget vetett, a minek száma hétezer gyalogosra és ezer lovasra ment, visszavonult Syriába telelésre, a hol megvárta fiát, a ki Galliából Caesartól jött; kitüntetésekkel feldíszítve, és ezer válogatott lovast hozott magával. Ugy látszik e hadjárat után az volt első sorban Crassus legnagyobb hibája, hogy a helyett, hogy előrenyomult és megszállta volna Babylont meg Seleuciát, a mely városok mindenha ellenséges indulatot tápláltak a parthusok ellen, időt engedett az ellenségnek a készülődésre. Aztán syriai működését is kifogásolták, a mely inkább kereskedőre vallott, mint hadvezérre. Mert nem tartott hadi szemlét, nem rendezett versenyküzdelmeket, hanem számlálgatta a városok jövedelmeit, több napon át mérte, latolta a hieropolisi [14] istennő kincseit, irásba vette a különféle népek meg fejedelmek katonajárulékait, a miket aztán pénzért elengedett, a mivel szégyent és ezek megvetését vonta magára. Az első baljóslatot ép ettől az istennőtől kapta, a kit némelyek Aphroditének, mások Junónak, még mások a Termé-

[14] Szent város, a hol a syriai istennőt Dorketist kiválókép tisztelték.

szetnek tartanak, a ki minden lénynek eredetét, magvát a nedvességből idézi elő, és a ki megismertette az emberekkel a minden javak forrását. Ugyanis a templomból kijövén, a fiatal Crassus a kapunál megbotlott, aztán az idősebb Crassus reáesett.

XVIII. Midőn Crassus csapatait a téli szállásokból ép összevonandó volt, Arsacestől[15] követek érkeztek hozzá egy rövid üzenettel. Kinyilatkoztatták ugyanis, hogy ha serege a rómaiaktól küldetett ki, a háború szerződésellenes és kiengesztelhetetlen lesz; ha pedig, a mint állítják, Crassus hazája akaratának ellenére, saját nyereségvágyából támad fegyverrel a parthusokra és megszállja azok területét, Arsaces mérsékli haragját és Crassus vénsége iránt való szánakozásból elbocsátja a római katonákat, a kik inkább az ő őrizete alatt állanak, mint hogy őt őriznék. Erre Crassus hánytorgatva azt feleli, hogy válaszát majd megadja Seleuciában. A követek legidősbike, Vogisas, elnevette magát és csupasz tenyerére mutatott. «Előbb nő itt szőr, Crassus — ugymond — mint hogy te Seleuciát meglátod». Aztán visszatértek Hyrodes királyhoz, azzal, hogy a háború kikerülhetetlen. Ezenközben megérkeztek a római katonák a mesopotámiai városokból, a hol helyőrségen voltak, a kik csodás módon megszabadulván, aggodalmat keltő híreket hoztak, a mennyiben szemeikkel látták az ellenség nagy tömegét és annak harczmódját, a mikép az a városokat megtámadta. De mint rendesen történni szokott, mindent nagyítva adtak elő: hogy lehetetlenség ezek elől menekülni, ha üldöznek, és utólérhetetlenek, ha futnak; szárnyaló lövegeik gyorsabbak a szempillantásnál és mielőtt a lövőt megpillantani lehetne, átverik azt, a kit érnek; a páncélos lovasok fegyverei úgy készítvék, hogy mindenen keresztülhatnak, és semmi se fog rajtuk. Ezek hallatára lelohadt a katonák bátorsága. Azt hitték ugyanis, hogy a parthusok miben se különböznek az örményektől vagy a Cappadociabeliektől, a kiknek kirablásába, fölprédálásába Lucullus bele-

[15] Arsacesnek neveztek általában minden parthus királyt, mint az egyptomiak pharaónak, a syriai birodalom megalapítójának emlékezetére. Tulajdonneve Hyrodes volt.

ment. Azt vélték, hogy ennél a háborúnál a legterhesebb dolog a hosszú menetelés leend, meg az üldözése ezeknek az embereknek, a kik szembe nem szállnak, és ime várakozásuk ellenére nagy ütközetek és veszedelmek fenyegették őket. Elannyira, hogy egynehány hadifőnök abban a véleményben volt, mikép állapodjék meg Crassus és tegyék tanácskozásuk tárgyává ismét az egész haditervet. Ezek közé tartozott Cassius quaestor is. A jósok meg kéz alatt kijelentették, hogy az áldozatok szüntelen gonosz és gyászos előjeleket mutatnak Crassusnak. De Crassus sem ezekre nem vetett, sem másokra, hanem ha azt tanácsolták, hogy csak iparkodjék előre.

XIX. A mire főleg Artabazes, az örmények királya ösztökélte. Ez ugyanis hatezer főnyi lovassággal jött táborába, a mi állítólag csak a király előcsapatát, testőrségét képezte, de még tízezer pánczélos lovast és harminczezer gyalogost igért a saját költségén eltartani. Egyben biztatta Crassust, hogy Armenián át csapjon be Parthiába, mert seregét nemcsak hogy termékeny vidékeken vezeti keresztül, az ő hozzájárulásával, hanem egyúttal biztonságban menetel, mert számos hegyek, halomlánczok födik, mely terület a lovasságra nézvést használhatatlan, pedig egyedül ebben áll a parthusok ereje. Crassus nem valami nagyon örült buzgalmának és fényes segítségajánlatának, mert mint mondá, Mesopotamián kell keresztülvonulnia, a hol számos derék rómait hátrahagyott. Erre aztán az örmény elvágtatott. Midőn Crassus ép átszállítja seregét Zeugmánál az Euphratesen, rendkívül erős égzengés támad és sűrű villámok czikáznak seregével szemben. A kavargó felhő forgószéllel vegyest rázúdul tutajhídjára, azt szétszakítja és jobbára összezúzza. A villám pedig kétszer lecsap arra a helyre, a hol táborozni szándékozik. Egyik pompásan feldíszített hadiménje erőszakkal elragadja lovászát, beleveti magát az áradatba és eltűnik. Mondják, hogy az első sas,[16] a mint azt felemelték, magamagától megfordult. De e mellett megesett az is, hogy midőn az átkelés után kiosztották a katonák közt az első eleséget, ezek mindenekelőtt sót meg lencsét kaptak,

[16] A rómaiak hadi jelvénye.

ezt pedig a rómaiak gyászeledelnek tartják, a mit a halottaknak szoknak elibe tenni. Magának Crassusnak pedig, nyilvános beszéde alkalmával, oly szó szaladt ki a száján, a mi a sereget megrendítette. Azt mondá ugyanis, hogy a folyón a hidat elpusztíttatja, mikép azon senki közülök vissza ne mehessen. Szükséges lett volna ugyan, hogy szavait helyreigazítsa és megrémült katonáinak megmagyarázza, a mint azok helytelen voltát észrevette, de fejességből ezt tenni elmulasztotta. Végre pedig, midőn a szokásos tisztító áldozatot bemutatta, a beleket, a miket a jós neki átadott, kezéből kiejtette. Midőn látta, hogy a jelenlevők ezen rendkívül felháborodtak, mosolyogva mondá: «Ilyen az öregség, de a fegyver bizonyára nem síklik ki kezeimből».

XX. Aztán útra kelt a folyam mentén hét legio, kevés híján négyezer lovas és ugyanannyi könnyű fegyverzetű élén. Az előőrsök közül egynehányan visszatérvén a kémszemléről, jelentik, hogy a vidék teljesen elhagyatott, de számos lólábnyomot találtak, mintha a lovak visszafordultak és hátrafelé futottak volna. Ez a körülmény még inkább növelte Crassus jó reménységét, katonái pedig kezdték megvetni a parthusokat, mint a kik nem mernek velök szembeszállni. Mindazáltal Cassius ujólag Crassushoz fordult és azt tanácsolta neki, hogy vonja meg magát seregével a megszállt városok valamelyikében, a mig csak biztos tudomást nem nyer az ellenségről, de ha nem, úgy vonuljon Seleucia ellen a folyam mentén; így teherszállító hajói egyben bőségesen ellátják eleséggel és egyidejűleg érnek vele a táborhelyre; ezenkívül a folyó megóvja a körülkerítéstől, úgy hogy mindig egyenlő helyzetben szállhat szembe az ellenséggel.

XXI. Mialatt Crassus e terven tépelődött, tanakodott, megérkezik Ariamnes arabs törzsfőnök, egy csalfa, alattomos ember, a ki mindama csapások közt, a miket a sors a rómaiak romlására létrehozott, a legnagyobb és a legvégzetesebb lett. Egynéhányan azok közül, a kik Pompeiusszal együtt hadakoztak, tudták, hogy ennek némikép a barátságát élvezte az arabs, és római-barát hírében állt. Ekkor azonban a király vezéreivel egyetértvén, azért jött Crassushoz, hogy megkisérelje

lehető távol a folyótól elterelni, és a hegységből a végtelen síkságra vonni, hogy ott körülkeríthessék lovasságukkal. Mert mindent inkább óhajtottak, mintsem arczban megtámadni a rómaiakat. A barbár tehát, a ki beszélő tehetséggel is meg volt áldva, Crassushoz menvén, elkezdi Pompeiust jóltevőjeképp magasztalni, majd Crassusnak szerencsét kíván seregéhez, de egyben rosszalja húzavonását, késedelmeskedését, akár csak fegyverek, nem pedig kezek és fürge lábak híjában szűkösködnék azokkal az emberekkel szemben, a kik már régóta igyekeznek, hogy legbecsesebb javaikat, legféltettebb embereiket félretakarítván, Skythia és Hirkania felé iramodjanak. «Ha tehát harczolni szándékozol — úgymond — sietned kell, mielőtt összes haderejök egy helyre össze nem jő, és a király bátorságot nem kap. Mert most csak Surena és Sillakes áll előttetek, hogy az üldözést magukra vonják, a király azonban sehol se látható». Mindez azonban merő hazugság volt. Mert Hyrodes eleinte mindjárt két részre osztotta seregét; ő maga Armeniát pusztította, boszút állva Artavasdesen, Surenát pedig a rómaiak ellen küldötte, de nem megvetésből, a hogy némelyek állítják. Mert lehetetlen az, hogy a mikor Crassust, ezt az első rangú rómait magához méltatlan ellenfélnek tartotta, ugyanakkor Artavasdes ellen hadakozzék, az armeniai falvakra támadjon, hogy azokat elpusztítsa. Sőt igen valószínűnek látszik, hogy tartván a veszedelemtől, figyelő állást foglalt és várta a fejleményeket. Surenát pedig azért küldötte előre, hogy kísérelje meg a csatát és vonja magára az ellenséget. Surena nem volt valami közönséges ember. Gazdagságra, származásra és tekintélyre a második volt a király után, de bátorságra, ügyességre a korabeli parthusok közt az első; derékségre, szépségre pedig nem volt párja. Kivonulásakor mindig ezer teherhordó tevét vitt magával és kétszáz szekéren vitette ágyasait, ezer pánczélos, meg ennél is több könnyű lovas volt kíséretében. Összesen közel tízezer lovasa volt neki, beleértve a könnyű fegyvereseket és rabszolgákat is. Származásánál fogva öröklött előjoga volt arra, hogy a parthusok leendő királyának fejére ő tegye fel elsőben a diademát. Ezt a Hyrodest magát is ő vezette vissza a parthusok országába, miután el-

űzetett, és a nagy Seleuciát is ő foglalta el számára, a melynek falaira ő hágott fel először és saját kezével verte vissza azokat, a kik vele szembeszálltak. Akkortájt még nem volt harmincz éves, és okossága, belátása miatt nagy tekintélyben állt. Főleg e tulajdonságokkal buktatta meg Crassust, a kit eleinte büszkeség és vakmerőség, azután a félelem és a balsors könnyű szerrel csapdába juttattak.

XXII. A barbár, miután fölbíztatta Crassust, eltérítette a folyam mellől és a síkságon vezette keresztül. Kezdetben kényelmes, könnyű, majd pedig keserves útakon, mély homokban, fátlan, víztelen sivatagon keresztül, a minek sehol se vége, se hossza látható nem volt. De a katonákat nemcsak a szomjúság és a menet nehézsége csüggesztette, hanem vígasztalanul leverte a vidék kinézése, a hol nem láttak sem növényt, sem folyót, semminemű talajemelkedést, sem sarjadzó füvet, mindenütt csak a végtelen puszta homoktenger, a mely körülvette a sereget. Már ebből is lehetett gyanítani az árulást. Megjelentek eközben az armeniai Artavasdes követei is és elmondották, hogy királyukat terhes háború tartja vissza, mert Hyrodes megtámadta, és így segítséget Crassusnak nem küldhet, de azt tanácsolja neki, hogy lehetőleg vonuljon hozzája és egyesülvén az armeniaiakkal együtt küzdjenek meg Hyrodesszel, de ha nem, úgy menetelésében, táborozásában mindig kerülje a lovasságra alkalmas terepet, és vonuljon a hegyes vidékekre.

Crassus haragtól elvakítva levélben mit se válaszolt, hanem azt izente, kogy most nincs érkezése az armeniaiakkal foglalatoskodni, de majd annak idejében elmegy, hogy megboszulja Artavasdes árulását. Cassius ujólag boszankodott ezen, de felhagyott azzal, hogy a reá neheztelő Crassusnak tanácsot adjon, azonban négyszemközt korholni kezdte a barbárt. «Micsoda gonosz szellem vezetett — úgymond — téged, te gazember, mihozzánk? Micsoda bűvszerekkel és boszorkánysággal vetted arra Crassust, hogy e végtelen, feneketlen sivatagba döntse seregét és oly úton járjon, a mely kóbor rablófőnöknek való inkább, mint a rómaiak imperatorának.» A furfangos barbár Cassius lábai elé vetvén magát, biztatta,

kérte, hogy még csak kis ideig türtőztesse magát, majd a katonák körül sürgött-forgott, segítségökre volt és nevetve gúnyolódott velök: «Azt hiszitek ti, hogy Campanián át utaztok, hogy források, patakok, árnyas ligetek, meg bizonyára fürdők és vendéglők után esengtek? Vagy elfelejtettétek, hogy az arabok meg az assyrok határain vonultok át?» Igy tréfálkozott a barbár a rómaiakkal. Majd mielőtt csalfasága kiderült volna, elrugtatott, nem ugyan Crassus tudta nélkül, mert elhitette vele azt, hogy majd kezére dolgozik és zavart idéz elő az ellenségnél.

XXIII. Beszélik, hogy Crassus azon a napon nem bíboröltönyben jelent meg, a római vezérek szokása szerint, hanem feketében. De azt rögtön felcserélte, a mint észrevette. A hadi jelek közül pedig egynéhányat, mintha csak a földbe gyökereztek volna, nagy vesződséggel tudtak a vivők felhúzni. Crassus nevetve ezen, sietteti a menetelést és szorongatja a gyalogságot, hogy a lovasságot kövesse, a midőn néhányan a kémszemlére kiküldött katonák közül odavágtatnak és jelentik, hogy az ellenség megölte többi társaikat, ők maguk is csak nehezen menekülhettek, és hogy az nagy számban, merészen előrenyomul az ütközetre. Mindnyájan zavarba jönnek. Crassus pedig teljesen megrémül, és sietségében minden higgadtság híjában rendezi a sereget. Eleinte, Cassius tanácsához képest, a gyalogságot lehetőleg hosszú vonalban nyújtja el a síkon, a körülkerítést megakadályozandó, a lovasságot meg a szárnyakra osztja. Majd mást gondol és mély négyzetbe vonja össze seregét, az ellenséggel szemben arczvonalt képez mind a négy oldalról, a melyeknek mindegyikén tizenkét cohors foglal állást. Minden cohors közé egy osztag lovast helyez, hogy egy tagolat se legyen a lovasság segítsége híjában és így mindenünnét egyenletesen fölzárkózva mehessen rohamra. Az egyik szárnyat Cassiusra, a másikat meg az ifjú Crassusra bízza, maga pedig a középen foglal állást. Ily rendben nyomúlnak előre, majd a Balissus nevű folyóhoz érnek, a mely nem valami nagy, sem vizben bővelkedő, de kedves látványul szolgált akkor a katonáknak, abban a hőségben, szárazságban, a midőn egyébként is fárasztó útjukon víz híjában szűkösködtek.

A tisztek többsége abban a nézetben van, hogy e helyütt kell letáborozni és az éjet tölteni, aztán ha értesülnek, a mennyire lehetséges, az ellenség számáról, had-felállításáról, virradáskor induljanak ellene. Crassus azonban fia, meg ennek a lovasainak unszolása folytán, hogy vezesse őket előre és ütközzék meg az ellenséggel, engedi magát elragadtatni és megparancsolja, hogy egyenek, igyanak, a kiknek szükséges, csak úgy a hadi rendben állva. Majd, mielőtt ezt mindnyájan annak rendje, módja szerint elvégezték volna, megindul, nem ugyan lépésben, vagy szünetet tartva, mint mikor a csatára mennek, hanem sebesen egy huzamban, valamíg csak megpillantják az ellenséget, a mely várakozásuk ellenére sem számosnak, sem valami félelmesnek nem látszott a rómaiak előtt. Mert Surena a sereg zömét elrejtette az előcsapatok háta mögé és fegyvereik csillogását meg elfedte azzal, hogy megparancsolta, mikép azokat ruhákkal meg állatbőrökkel eltakarják. Midőn közelükbe érnek és a vezér megadja a csatajelt, egyszere mély lárma és borzalmas zörej tölti be a síkot. Mert a parthusok nem kürtökkel avagy trombitákkal lelkesítik egymást a csatára, hanem görbe és bőrrel bevont pálczákkal ütnek, vernek valami érczdobot, a mi aztán mély meg borzasztó hangot ad, mint akár a fenevadak ordítozása, vegyest a villám csattogásával. Úgy látszik nagyon is tudták ők azt, hogy az érzékek közül a hallás hozza leginkább zavarba a lelket, hogy ennek a szenvedélyeit leggyorsabban felkelti és jobban, mint bármi más, kiforgatja az embert az eszéből.

XXIV. A rómaiakat már e zsivaj is megdöbbentette, midőn a parthusok, fegyvereik takaróját levetvén, egyszerre vakító fényben előttük teremnek; a margianai vasból készült sisakjaik, mellvértjeik áthatóan csillognak és ragyognak, a lovaik is vas- meg érczszerszámot viselnek. Maga Surena a legderekabb, legszebb, ámbár nőies szépsége mintegy megczáfolni látszik vitézségének a hírét, mert méd viselet szerint, arcza kendőzve van, haja pedig elválasztva, holott a többi parthusok a szittyák módjára megnövesztik a hajukat, hogy annál borzasztóbb kinézésük legyen. Először lándzsáikkal iparkodnak a rómaiakra rohanni, hogy az első sorokat vissza-

szorítsák, áttörjék, midőn azonban látják a mély és a pajzszsal fölzárkózott hadoszlopot, meg a katonák szilárd, mozdulatlan állását, visszavonulnak és olyba tűnnek fel, mintha széjjelszóródnának és hadrendjüket föloszlatnák, holott észrevétlenül egyben körülveszik a rómaiak négyszögét. Crassus ekkor a könnyűfegyverzetűeket rohamra rendeli, de ezek nem messzire jutnak, mert nyílzápor fogadja őket; gyorsan visszavonulnak tehát és a nehéz fegyverzetűek közt huzzák meg magukat. Ezek kezdik a rendetlenséget és félelmet terjeszteni, a midőn tapasztalják a lövedékek erejét, hatásosságát, a mik áttörik a fegyverzetet és egyaránt átjárják a burkolatot, legyen az akár puha, akár kemény. A parthusok majd csoportokra oszolva nagyobb távolságról kezdik mindenünnét nyílazni a rómaiakat, a czélozásra nem nagy ügyet vetvén, mert a rómaiak tömör, sűrű volta miatt, még készakarva sem lehetett hibázni. Lövéseik erőteljesek, hatásosak voltak ezekből az erős, nagy íjakból, a miknek terjedelmes ívezete ellenállhatatlan gyorsasággal röpítette ki a nyílvesszőt. Ettől kezdve rosszra fordul a rómaiak dolga. Mert ha a hadállásukban maradnak, tömegesen megsebesülnek, ha pedig mégkisérlik támadásra menni, szintén csak bajba kerülnek annélkül, hogy az ellenségben hasonló kárt tennének. Mert a parthusok szüntelen való nyílazás közt visszavonulnak, a mihez a szittyák után a legjobban értenek. Valójában nagyon üdvös dolog a menekülés közben védekezni és így megóvni a futást a gyalázattól.

XXV. Valamíg a rómaiak remélhetik, hogy a parthusok nyílaik ellövöldözése után fölhagynak a csatával, avagy kéztusára mennek, türelemmel kitartanak. De midőn észreveszik, hogy számos, nyíllal terhelt teve áll mellettök, a honnét az első sorbeliek egy kerülőt tevén, nyílakkal ellátják magukat, Crassus, sem végét, sem hosszát nem látván a küzdelemnek, elcsügged. Majd futárokat küld a fiához azzal a rendelettel, hogy tegyen meg minden erőfeszítést, hogy az ellenséggel összeütközhessen, mielőtt ez bekerítené. Mert főleg erre vetik magukat a parthusok és szárnyai körül száguldoznak, hogy hátába jussanak. Az ifjú Crassus tehát maga mellé vesz ezerháromszáz lovast, a kik közül ezer a Caesartól való volt, öt-

száz íjjast, meg közvetetlen közeléből nyolcz cohors pajzsos vitézt és tömör hadoszlopban támadásra indul. Körülötte vágtató parthusok, akár mert zárt osztagokba ütköznek, mint némelyek állítják, akár mert Crassust atyjától mentül távolabb tartani fortélyoskodnak, megfordulnak és elrugtatnak. Az ifjú Crassus fölkiált, hogy az ellenség nem várja be őket és utánuk ered, követve Censorinustól és Megabacchustól, amaz bátorságára, testi erejére tünt ki, emez pedig senatori méltóságára meg ékesszólására, mind a ketten barátai és kortársai Crassusnak. A lovasok utánuk erednek, de a gyalogosok sem maradnak hátra, a reménytől buzdítva, lelkesítve. Már azt hiszik, hogy győztek, hogy üldözik az ellenséget, valamíg messze előrenyomulván, észreveszik a cselfogást; mert a látszólag futók megfordulnak és mind többen csatlakoznak hozzájuk a támadásra. A rómaiak ekkor megállnak, abban a vélekedésben, hogy tekintve csekély számukat, az ellenség kézre megy velök. A parthusok azonban a pánczélos lovasokat állítják a rómaiakkal szembe, a többi lovasaik pedig rendetlenül körülszáguldják őket, beportyázzák a síkot és fölkavarván fenekestől a homokbuczkákat, szörnyű porfelleget vernek, olyannyira, hogy a rómaiak alig tudnak látni és beszélni. Kis térségen összeszorulva, egymásra hullva megsebesülnek és meghalnak, nem ugyan könnyű, gyors halállal, hanem görcsös rángatolódzások és irtózatos fájdalmak közt fetrengenek, hogy a nyílakat sebökbe törjék és erőlködnek, hogy azok horgas hegyeit a melyek izmaikba, idegeikbe hatoltak, kihúzzák, a mivel aztán még jobban felszaggatják sebeiket és összemarczangolják magukat. Igy sokan vesznek el, de az élők is képtelenek a harczra. Midőn aztán Publius biztatja őket, hogy törjenek a pánczélos lovasságra, megmutatják neki, hogy kezeik pajzsaikhoz vannak szegezve, hogy lábaik át meg átfúrva a talajhoz vannak erősítve, elannyira, hogy egyiránt képtelenek a futásra, valamint a védekezésre. De mégis felbuzdítja lovasait, hevesen előre tör és csatára megy a parthusokkal, azonban a küzdelem egyenlőtlen, úgy a támadásra, valamint a védelemre nézvést. Mert a rómaiak gyönge, rövid dárdákkal támadnak a bőr- és vaspánczélokra, az ellenség

pedig hosszú lándzsákkal tör a gallok gyengén fedett, úgyszólván mezitelen testére. Pedig ezekben bízik leginkább és ezekkel csodás dolgokat is visz végbe. Mert megragadják a lándzsáikat, kezükkel átnyalábolják és lovaikról lerántják a parthusokat, a kik súlyos fegyverzetük miatt nehezen mozoghatnak. Számosan leszállnak lovaikról, az ellenségé alá másznak és a lovat hasba szúrják. Ezek aztán fájdalmukban ágaskodnak és különbség nélkül összetapossák lovasaikat, meg az ellenséget, majd holtan összerogynak.

Szerfölött kinozza a gallokat a hőség, meg a szomjúság is, a mihez egyiránt nincsenek szokva, de a legtöbben lovaikat is elvesztették, a midőn az ellenség kiszegezett lándzsáira törtek. Kényszerülnek tehát a gyalogsághoz visszavonulni, magukkal vivén a már nehéz sebekkel borított Publiust is.

A közelben megpillantanak egy homokkuczkát, arra vonulnak, lovaikat közepén lenyügözik és pajzsaikkal kifelé összezárkoznak, abban a vélekedésben, hogy gykönnyen megvédik magukat a barbároktól. De az ellenkező történik.

Mert a síkon az első sorok a hátulsóknak némikép oltalmat nyújtottak; itt azonban, hol a talaj egyenetlensége folytán az egyik a másik fölé kerül, és így a hátulsók fokozatosan magasabbra jutnak, nincs senki számára menekülés, mindenkit egyiránt ér a lövés és feljajdulnak a dicstelen, tétlen halál miatt. Publius körül volt két görög férfi azok közül, a kik Karrae[17] vidékén letelepedtek, Hieronymos meg Nikomachos. Ezek biztatják Publiust, hogy osonjék el velök és meneküljön Ichnebe,[18] a mely város a rómaiak pártján állt és nem messze feküdt. Ez azt válaszolja, hogy nincs oly borzasztó halál, a melytől való féltében Publius elhagyná azokat, a kik érte vesztik életöket, de felhívja őket, hogy csak meneküljenek, majd kezét nyújtván nekik, elbocsájtja őket. Képtelen levén kezét, a mit egy nyíl átfúrt, használni, fegyverhordójának megparancsolja, hogy szúrja le kardjával és odatartja mellét. Állítólag hasonló módon halt meg Censorinus is. Megabacchus

[17] Ősrégi város Mesopotamiában, a melyről már Mózes is megemlékezik.

[18] Az előbbitől nem messze, közel az Euphrateshez.

maga oltotta ki életét, valamikép a legjelesebb tisztek is. A többieket a parthusok, a halom meghágása után lándzsáikkal leszúrják védekezés közben. Élve, mint mondják, nem fogtak el többet ötszáznál. Majd levágván a Publius fejét, iziben Crassus felé vágtattak.

XXVI. Crassus körül pedig a dolgok így álltak. A midőn megparancsolta fiának, hogy rohanja meg a parthusokat és jelentették neki, hogy erősen megverte és keményen üldözi az ellenséget, de meg azt is látta, hogy a vele szemben levők többé nem szorongatják olyannyira — mert jobbára oda özönlöttek — kissé felbátorodik és összehúzván haderejét, azzal a szomszéd magaslatokra vonul, abban a várakozásban, hogy fia mihamar visszatér az üldözésről.

Publius futárokat küldött atyjához, hogy veszedelemben forog. Az elsők a barbárokra bukkannak és elvesznek. A későbbiek nagy ügygyel-bajjal megmenekülnek és jelentik, hogy vége van Publiusnak, ha nem nyer Crassustól gyors, hathatós segítséget. Crassuson egyszerre több szenvedély vesz erőt; itélőképessége immár nem hatol a dolgok mélyére, a félelem, hogy mindent koczkáztat, visszatartja, a fia iránt való szeretet ösztökéli, hogy segítségére menjen; végre elhatározza, hogy seregével előrenyomul.

Ekközben az ellenség kiabálás és győzelmi énekek közt félelmetesen előretörtet, számos dobjai ismét a rómaiak körül bömbölnek, a kik az új csata kezdetét aggódva várják. A parthusok pedig hozzák a Publius fejét dárda hegyére tűzötten és közelükbe vágtatva mutatják, majd gúnyosan tudakolják a származását, meg a szüleit, mert lehetetlen az, úgy vélik, hogy egy derék, kitünő vitéznek ily gyáva, ily semmirekelő atyja legyen a minő Crassus. Ez a látvány jobban megtöri; elernyeszti a rómaiak lelkét, mint bármi más csapás; nem a boszú vágya ragadja el őket, a hogy várható volt, hanem a borzalom, a rettegés szállja meg mindnyájukat. Mondják, hogy ebben a szerencsétlenségben Crassus, a lelke legfényesebb tulajdonságait hozta napvilágra. Végigjárván a hadsorokat így kiállt fel: «Ez a gyász, rómaiak, egyedül engem illet, de Róma nagy szerencséje, dicsősége érintetlenül, meggyőzetlenül áll rajtatok, ha

megmenekültök. Ha valami szánalmat éreztek irántam, a ki a legderekabb fiút veszítettem, úgy mutassátok meg ezt az ellenség iránt való haraggal. Foszszátok meg örömétől, boszuljátok meg kegyetlenségét! A történteken meg ne rémüljetek! Annak, a ki nagy dolgokra törekszik, szenvednie is kell! Lucullus sem győzte meg vérontás nélkül Tigranest, sem Scipio Antiochust. Őseink ezer hajót veszítettek Sicilia körül és számos imperatort meg vezért Itáliában, de ezek egyikének a veresége sem akadályozta meg azt, hogy a győzteseken diadalt üljenek. Mert a rómaiak hazája nem a kedvező szerencse, hanem polgárainak állhatatossága, vitézsége folytán jutott a hatalom e magas fokára.»

XXVII. Crassus e bátorító szavainak, a mint észreveszi, nem valami sok lelkesült hallgatója akad, sőt a midőn megparancsolja, hogy a hadikiáltást hangoztassák, meggyőződik teljesen a hadsereg levertségéről, oly gyenge, gyér és egyenlőtlen volt a kiáltás, a barbároké ellenben annál harsogóbb, bátrabb. Tettre kerülvén a dolog, a parthusok könnyű lovassága oldalt fogja és nyílazza a rómaiakat, míg a pánczélosok, arczvonalban lándzsáikkal, szűk térre összeszorítják őket. Némelyek azonban, hogy a nyílaktól meneküljenek, kétségbeesésükben vakmerően a parthusok közzé rohannak, sokat ugyan nem ártanak, de legalább hamarosan meghalnak, a nagy és mély sebekben, mert a dárdák széles vasa behatolt a lovasok testébe, sőt gyakran az erőteljes lökés folytán két embert is átvert. A parthusok ily módon küzdvén, az éj beálltával eltávoznak azzal a mondással, hogy engednek még egy éjet Crassusnak a fia megsiratására, ha csak jobban megfontolván helyzetét, inkább önszántából nem megy Arsakeshez, hogysem ahhoz vitetnék. A közelben felütik tehát sátorukat és eltelnek nagy reményekkel. Nehéz éj szállt a rómaiakra. Senki sem gondol az elesettek eltemetésére, sem a sebesültek és halállal küzdők ápolására, mindegyik csak magamagát siratja. Mert a menekülés lehetetlennek látszik, akár itt várják meg a napot, akár a végtelen síkságra vetik magukat az éjszakán. Nagy zavarba ejtik őket a megsebesültek; ha magukkal viszik, gátolják a gyors a menekülést, ha vissza-

hagyják, elárulják a futást kiabálásukkal. Habár minden baj okának Crassust tartják a katonák, mégis vágynak őt látni és hallani. Ő azonban köpenyébe burkolózva, magányosan sátra zugában fekve maradt, példát szolgáltatva a tömegnek a szerencse forgandóságáról, a józan gondolkodóknak meg az esztelenségről és a becsvágyról. Mert az vitte arra, hogy nem elégedett meg azzal, mikép annyi ezer meg ezer ember közt az első, a legnagyobb lehessen, hanem, mivel két férfiúnál alábbvalónak tartották, azt hitte, hogy ő mindenkép az utolsó. Ekkor aztán Octavius legatus meg Cassius igyekeznek őt felbátorítani és vigasztalni. De minthogy teljesen el volt csüggedve, ők maguk összehívják a centuriókat és a cohors-vezetőket, majd tanácsot ülvén, elhatározzák, hogy nem maradnak; talpra állítják tehát a sereget minden trombitajel nélkül, eleinte szép csöndesen. De alig hogy észreveszik a magukkal tehetetlenek azt, hogy hátrahagyatnak, rettenetes rendetlenség, zürzavar támadt a táborban jajveszéklésök, kiabálásuk folytán. Erre rémület, zavar vesz erőt azokon, a kik már megindulnak, hogy az ellenség hegyibök támad. Majd letérnek az útról, majd hadrendbe állanak, majd a szekerekre helyezik azokat sebesülteket, a kik követik őket, vagy pedig leteszik; így fecsérlik az időt, kivéven a háromszáz lovast, a kik Ignotius élén éjféltájban eljutnak Karraehoz. Ignotius latinul rákiált a bástyaőrökre, és a midőn azok válaszolnak, meghagyja nekik, hogy jelentsék Coponius vezérnek, mikép Crassusnak nagy csatája esett a parthusokkal. De egyebet nem szólt, sem azt, hogy kicsoda, meg nem mondta, hanem Zeugma felé vágtatott és meg is mentette övéit, noha rossz hírbe ártotta magát, hogy vezérét elhagyta. De Crassusnak sem vált kárára, a Coponiusnak odavetett szó. Mert Coponius meggondolván, hogy e beszéd hirtelensége és zavaros volta semmi jót nem jelenthet, rögtön fegyverbe állítja seregét és alig hogy észreveszi mikép Crassus útban van, elébe megy, gyámolítja.és befogja seregét a városba.

XXVIII. A parthusok ugyan még az éjjel észrevették a rómaiak elvonulását, de nem üldözték őket, azonban hajnalhasadtával megrohanták a táborban visszamaradottakat, nem kevesebb, mint négyezer embert és leöldösték, azokat pedig,

a kik a síkon kóboroltak, a portyázó lovasaik összefogdosták. Azt a négy cohorsot meg, a mely Barguntinus vezérlete alatt az éj folytán elszakadt a sereg zömétől és utat vesztett, egy halmon körülfogták a parthusok és védekezés közben levágták, husz ember kivételével. A parthusok ugyanis ezeket, a midőn mezitelelen karddal rajtuk körösztültörni igyekeztek, csodálkozásból átbocsájtották és utat nyitottak nekik, hogy gyalogszerrel Karraeba vonuljanak. Surenához az a hamis hír jutott, hogy Crassus a legkiválóbbakkal elmenekült és hogy a Karraeba gyülemlett tömeg csak zagyvalék, jelentőség nélkül való népség. Így már-már abban a hitben volt, hogy veszendőbe ment reá nézve a győzelem gyümölcse, de minthogy még kételyei voltak és meg akart győződni a valóról, hogy vagy helyben maradván, ostromolja Karraet, vagy azt mellőzvén Crassust üldözze, a falak alá küldötte egyik tolmácsát, azzal a parancscsal, hogy latin nyelven szólítsa meg magát Crassust avagy Cassiust, mikép Surena tárgyalásokba akar velök bocsájtkozni. A tolmács megteszi a felhívást, a mit Crassus, miután jelentették neki, el is fogadott.

Kevés vártatva aztán a barbár seregből eljött egynehány arabs, a kik látásból jól ismerték Crassust meg Cassiust, mert a csata előtt időztek a római táborban. Midőn ezek megpillantották Cassiust a bástyán, azt mondották neki, hogy Surena hajlandó velök egyezkedni, és mint a király barátainak, biztos létet ad, ha Mesopotamiát elhagyják és ez az ajánlat mind a két félre nézve előnyös, mielőtt a végletekre kényszerednének. Cassius ezt elfogadta és meghagyta, hogy tűzzék ki a Surena és a Crassus közt való összejövetelnek a helyét, meg az idejét, az arabsok pedig megigérvén, hogy úgy cselekesznek, elvágtattak.

XXIX. Örült annak Surena, hogy ezeket a férfiakat ostrom alá foghatja és hajnal hasadtakor előnyomult a parthusokkal, a kik sok gyalázkodások közt felszólították a rómaiakat, hogy szolgáltassak kezeik közé megkötözve Crassust meg Cassiust, ha békét akarnak nyerni. A rómaiak megcsalatásukon boszankodván, kérték Crassust, hogy mondjon le távol való üres reményeiről, a miket az armeniaiakba helyezett, és csak

a futásra gondoltak. Ennek a tervnek azonban nem volt szabad időnek előtte a Karrae-beliek tudomására jutni, de a legmegbizhatatlanabb köztük Andromachos mégis megtudta azt, mert Crassus közölte vele, sőt kalauzául választotta. Így a parthusok előtt semmise maradt titokban, mert Andromachos minden körülményt megjelentett nekik. De mivel a parthusoknál nem szokás éjjel csatázni, és ez nem is könnyű dolog, Crassus pedig éjszaka vonult el, hogy az üldözéssel meg ne késsenek a parthusok, Andromachus csalárdul majd ezen, majd azon az úton vezette őket, végre aztán egy mély mocsarak és árkokkal átszelt vidékre terelte, a hol csak keservesen sok kerülőkön követhették. Akadtak olyanok is, a kik semmi jóra nem magyarázták az Andromachos folytonos kerülőit, tekergéseit, és nem követték. Így Cassius Karraeba tért vissza, és a midőn kalauzai, a kik arabsok voltak, azt javalták, hogy várjon, a míg a hold elhalad a skorpió mellett, így felelt: «Én ugyan ennél sokkal jobban félek a nyilastól» és elvágtatott Syria felé ötszáz lovasával. Mások meg biztos kalauzokra tevén szert, egy hegyes vidékre jutottak, a mit Sinnakának neveznek, és ott biztonságban elhelyezkedtek még azon a napon. Ezek mintegy ötezeren voltak, egy derék férfiú, Octavius vezérlete alatt. Crassust azonban nappal, Andromachos kelepczéi folytán, a nehéz járású vidéken, a mocsarak közt találta. Négy cohors pajzsos vitéz volt vele, igen csekély számú lovas, meg öt lictor. Ezekkel nagy fáradság után, keservesen a helyes útra tért, a midőn az ellenség reá rontott. Mintegy tizenkét stadiumra[19] volt, hogy Octaviusszal egyesüljön, a midőn egy másik halomra menekült, a mely nem volt ugyan annyira kitéve a lovasság támadásának, de nem is volt oly biztos, azonban a sinnakai hegység alatt feküdt, és azzal a sikságon keresztülnyúló hosszú hegyláncz által volt kapcsolatos. Veszedelmének tehát Octavius szemtanuja volt, legelsőben Octavius siet kevesedmagával a magaslatról segítségére, majd aztán a többiek is követik, miközben gyávaságukért szemrehányást tesznek maguk maguknak. Ezek aztán megrohanják

[19] Körülbelül 2 kilométer.

az ellenséget, leszorítják a halomról, közre fogják Crassust és pajzsaikkal fedik, a miközben fennen hangoztatják, hogy nincs a parthusoknak olyan nyila, a mi vezérük testét érje, valamig valamennyien ő érte küzdve meg nem halnak.

XXX. Látván Surena, hogy a parthusok immár lanyhábban szállnak szembe a harcz veszedelmeivel, de meg azt is, hogy ha az éj beáll és a rómaik elérik a hegységet, egyáltalán nem tud hozzájok férkőzni, Crassusnak ismét cselt vetett. Szabadon eresztett egynehány hadi foglyot, a kik hallották, mint a barbárok a táborban egymásközt — szándékosan — azt mondogatták, hogy az ő királyuk nem akar a rómaiakkal örökös háborúban élni, sőt óhajtja a békes barátságot a hála által újra helyreállítani, a midőn Crassusszal emberségesen bánik. A barbárok felhagynak a küzdelemmel, Surena pedig főtisztjeivel lassan a halom felé lovagol, leszereli íjját, és jobbját nyújtja Crassusnak, majd egyezségre hívja fel, mondván hogy a király hatalmáról és vitézségéről akarata ellenére meggyőződhettek, most azonban önként megmutatja az irántuk való kegyességét, és jóságosságát azzal, hogy szabad elvonulást és biztonlétet enged nekik.

A rómaiak szívesen veszik Surenának eme a szavait és felette megörülnek, de Crassus, a ki egyebet sem tapasztalt a barbárok részéről, mint csalfaságot, különösnek találja ezt a hirtelen szándékváltozást és nem ad hitelt, hanem tanakodik. A katonák lármát csapnak, unszolják, gyalázzák, szidalmazzák Crassust, hogy a harcznak teszi ki őket oly ellenséggel szemben, a melylyel, noha az fegyvertelen, még szóba állni se mer. Crassus először igyekszik kérlelni őket és azt mondja, hogy ha a napnak meg hátralevő szakán kitartanak, éjszaka bátorságosan haladhatnak a hegyes, meredek vidéken; megmutatja az utat is, és felhívja őket, hogy ne vessék el a menekülés reményét, a mely közel van. De midőn csak hegyibe zúdulnak, és fegyvereiket csörtetve fenyegetik, megijed és enged, majd visszafordulván, csak ennyit mond: «Octavius, Petronius, és ti a rómaiak többi jelenlevő tisztjei, ti látjátok, hogy kényszerítve teszem e lépést, ti tanúi vagytok annak, hogy szégyent, erőszakot szenvedék. Mondjátok meg az egész

világnak, ha megmenekültök, hogy Crassus az ellenség cselszövénye, nem pedig a polgártársai árulása által veszett el.»

XXXI. Octavius és az övéi nem hagyják el, vele együtt leszállnak a halomról, de a kiséretében levő lictorokat Crassus eltávolítja. Először két vegyesszármazású görög jő a barbárok közül elébe, ezek leszökvén lovaikról, leborulnak Crassus előtt és görög nyelven üdvözölvén őt, felszólítják, hogy küldjön előre embereket, a kik meggyőződnek arról, vajjon Surena meg a környezete fegyver és vas nélkül közelednek-e. Crassus azt feleli, hogy ha a legcsekélyebbet vetne az életére, nem jönne a kezeik közé, mindazáltal elküldi a két Roscius testvért megtudakolni, hogy mily feltételek alatt, és hányan jönnek az értekezésre. Surena ezeket rögtön elfogatja, és őrizet alá teszi, majd főtisztjeivel lóháton hozzá jő. «Mi ez, úgymond, a rómaiak vezére gyalog, mi meg lóháton?» és megparancsolja, hogy Crassushoz lovat vezessenek.

Crassus azt állítja, hogy egyikük sem hibáz, mert mind a ketten a hazai szokás szerint jönnek a tárgyalásra. Erre Surena azt mondja, hogy a békekötés létrejött e pillanattól fogva a Hyrodes király meg a rómaiak közt, de szükséges, hogy a szerződés aláírása végett a folyóhoz[20] menjenek, mert «Ti rómaiak, úgymond, nem igen tartjátok eszetekben egyezségeiteket» és jobbját nyújtja neki. Crassus lováért küld, de Surena azt mondja, hogy nincs arra szükseg, «A király azt neked ajándékozza». És ott állt Crassus számára egy aranyzablyás ló. A lovászok még felemelik és ráültetik, majd mellette haladnak, hogy a lovat ütéssel gyorsítsák. Octavius elsőnek ragadja meg a kantárt, utána Petronius, az egyik haditribun, majd a többiek is körülveszik, igyekeznek a lovat feltartóztatni és elránczigálni azokat, a kik Crassust mind a két oldalról szorongatják. Ebből tolongás, zavar támad, majd verekedés. Octavius kardot ránt és levágja egy barbárnak a lovászát, de egy másik meg Octaviust sújtja le hátulról. Petronius, a ki fegyver híjában szűkösködött, mellvértjére kap egy vágást, de ép bőrrel ugrik le lováról. Crassust egy Pomaxathres nevű parthus ölte meg. Mások szerint nem

[20] Valószínűleg az Euphrates folyóhoz.

az, hanem más valaki ölte meg, csakhogy, a midőn Crassus leterítve feküdt, Pomaxathres vágta le a fejét meg a jobb kezét. De ez inkább gyanításon, mint biztos tudáson alapul, mert a jelen voltak közül némelyek Crassus körül harczolva estek el, mások meg rögtön a halomra iramodtak. A parthusok pedig hegyibök menvén, azt mondották, hogy miután Crassus elvette büntetését, Surena felszólítja a többieket, hogy bátorságosan szálljanak le. Némelyek le is jöttek, és megadták magukat, mások meg az éj folytán elszéledtek, a kik közül aztán fölötte kevesen menekültek meg. A többieket meg az arabsok fölkutatván, összefogdosták és megölték. Mint mondják, egészben és nagyban tizezeren elvesztek, tizezeren pedig fogságba estek.

XXXII. Surena elküldötte a Crassus fejét, meg a kezét Armeniába Hyrodeshez, ugyancsak ő követei által azt a hírt terjesztette Seleuciában, hogy Crassust élve viszi magával, és valami tréfás menetet rendez, a mit gúnyból diadalmenetnek nevezett. A hadi foglyok egyikét, Caius Paccianust, a ki Crassushoz leginkább hasonlított, asszony módra, királyi ruhába öltöztette, és kitaníttatta arra, hogy Crassus meg Imperator névre hallgasson, majd lóra ültetvén, bevezette a városba. Előtte trombitások, meg egynehány lictorok mentek teveháton, a vesszőcsomókon erszények csüngtek, a szekerczéken pedig a rómaiak frissen levágott fejei. Utána jöttek a seleuciai zenész kéjhölgyek, a kik számos tréfás, bohó dalt énekeltek a Crassus gyávaságáról, elpuhultságáról. Ez a látványosság a népnek szólt. Majd összehívta Surena a Seleucia-beliek tanácsát, és elébe terjesztette Aristidesnek[21] «Milesiaka» czímű, botrányos könyveit. A mi nem volt valami koholmány. Mert ezeket Roscius podgyásza közt találták, a mi aztán alkalmat szolgáltatott Surenának arra, hogy keményen leszólja és legyalázza a rómaikat, a kik még a háborúban sem képesek magukat ilyes dolgoktól és olvasmányoktól visszatartóztatni. De a Seleucia-beliek ebben is bölcs férfiúnak ismerték az Aesopust, a midőn látták, hogy Surena elől akasztotta a tarisznyájára a milesiakus ocsmányságokat, hátul pedig a parthus Sybarist vitette maga

[21] Születési helye és ideje ismeretlen, erkölcstelen műveit Sulla idejében fordította latinra Sisenna.

után a számos ágyasainak szekerén, ezt a némi módon való ellenképét a viperáknak és skytoleknak.[22] Mert a phalanxának csak a szembeötlő és mellső része volt félelmes, vad kinézésű, az, a mit lándzsák, íjjak, meg lovak vettek körül, hátsó része azonban örömleányokban, csörgőkben, danákban, és nőkkel való kicsapongó éjjeli tivornyákban végződött. Roscius tehát ócsárolni való, de arczátlanok a parthusok akkor, a midőn a «Milesiaka» czímű művet ócsárolják, a kik felett számos, miletusi meg ioniai kéjhölgyektől származott Arsakida uralkodott.

XXXIII. Ez események története alatt Hyrodes már megbékült Artavasdesszel, az armeniaiak királyával, és eljegyezte ennek hugát a fiával Pakorosszal, a mely alkalommal lakozásokat, mulatozásokat rendeztek mind a két részről és több helyen szinjátékot adtak. Mert Hyrodes nem volt járatlan sem a görög nyelvben sem az irodalomban. Artavasdes pedig szomorú játékokat is csinált, beszédeket, történeket írt, a mikből némelyek ma is megvannak. Midőn Crassus fejét a palotára hozták, az asztalok már fel voltak szedve. Egy tragikus színész, névleg Jason, Trallesből, adta az Agave szerepét Euripides Bachhansnőiben. Az iránta nyilvánuló tetszésnyilvánulások közepette Sillakes megjelenik a teremben, leborul, és a terem közepére veti Crassus fejét. A parthusok zajos örömnyilvánításokba törnek, és Sillakest a király parancsára leültetik a szolgák. Jason ekkor átadja az álarczot a Pentheusnak, valami kardalosnak, megragadja a Crassus fejét, és bacchusi rajongásában, lelkesedve énekeli a következő verseket:

«Hozzuk a bérczi tetőről
A vadat, mit elejténk,
A drága ragadmányt!»

Az egész hallgatóság el volt ragadtatva, midőn azonban a következő sorokban Agave ily párbeszédet vált a karral:

Kar: «Ki ölte meg, oh ki?»
Agavé: «Ez az én diadalmam»,

a lakomán szintén jelenlevő Pomaxathres fölszökik, kiragadja kezéből a fejet, mint a kinek több joga van ezeket

[22] Mérges kigyó.

mondani Jasonnál. A király örömében megajándékozza Pomaxathrest a hazai szokás szerint, Jasonnak pedig egy talentumot ad. Állítólag ezzel a végjelenettel fejeződött be, mint egy tragoedia, a Crassus hadjárata.

De Hyrodest kegyetlenségeért, Surenát meg esküszegéseért méltó büntetés érte. Surenát ugyanis nemsokára azután a dicsőségére féltékeny Hyrodes kivégeztette. Hyrodes meg elveszítette fiát Pakorost, a kit a rómaiak csatában megvertek, maga pedig valami nyavalyába esett, a mely vízkórságra fajult, a midőn fia Phraotes, élete ellen törvén aconitumot adott neki. De a betegség felvette magába a mérget, úgy hogy ez a vizzel együtt elválasztódott, és a testnek könnyebbülést szerzett. Ekkor aztán Phraotes a legrövidebb utat választván, megfojtotta az atyját.

NIKIAS ÉS CRASSUS EGYBEVETÉSE.

I. E két férfiú egybevetésénél kitűnik elsőben is az, hogy Nikiasnál a gazdagság megszerzése kevésbbé ócsárolni való, mint Crassusnál. Kétségtelen különben, hogy a bányaművelés nem valami dicséretes dolog, a mire jobbára gonosztevők meg barbárok alkalmaztatnak, kik egyes esetekben vasbékókban pusztulnak el a föld alatt levő egészségtelen helyeken; de ezt egybevetvén a Sulla által elkótyavetélt javak megvételével, meg tűzveszedelemre alapított nyerészkedéssel, bizonyára tisztességesebbnek látszik. Mert Crassus ezeket az eszközöket nyilvánvalólag ép úgy felhasználta, mint a földmívelést és a hitelezést. De a mit ő tagadásba vett, noha reábizonyult, hogy a senatusban való felszólalását megfizettette, hogy a szövetségeseket jogtalanul megsarczolta, hogy hízelkedésével az asszonyok kegyét kereste és a gonoszokat leplezgette, ilyesekkel még a rágalom sem vádolhatta Nikiast. Ha gúnyolták azért, hogy félénkségből a hamis vádaskodóknak pénzt igért és adott, igaz, ezzel oly dolgot tett, a mely egy Aristideshez vagy Perikleshez bizonyára méltatlan lett volna, de az nála, a ki a természettől nem volt megáldva a bátorsággal, elkerülhetetlen volt.

Hisz ezzel később Lykurgos szónok a nép előtt még dicsekedett is, a midőn azzal vádolták, hogy egy hamis vádaskodót megvesztegetett: «Örülök annak, úgymond, hogy annyi ideig tartó politikai működésem után inkább a vesztegetésen kaptatok rajta mint a megvesztegettetésen.»

A költekezésekben Nikias több politikai eszélyességet tanusított, a midőn fogadalmi ajándékokra, versenyküzdelmek vezetésére és a karok betanítására helyezte becsvágyát. De azoknak a kiadásoknak, a miket Crassus annyi ezer ember megvendégelésére és ismét az élelmezésére tett, még csak számbavehető részét sem képezték Nikias költekezései, egész vagyonával együtt. Azért csodálkozom azon, ha valaki tagadásba veszi azt, hogy a gonoszság voltaképen szabálytalanság és ellenmondás a jellemben, a midőn látja, hogy az emberek gyalázatos módon gyűjtik a vagyonukot, és aztán tisztességen költik el.

II. Ennyit a gazdagságról. Politikai működésökre nézve, a Nikiasé mentes minden ravaszkodástól, igazságtalanságtól, erőszakoskodástól és túlzásoktól, mert inkább Alkibiades kelepczéjébe került, a néphez meg tartózkodólag közelített. Crassust ellenben azzal vádolják, hogy barátságos és ellenséges magatartásának gyakori változtatásában, nagyfokú megbízhatatlanságot, alattomosságot tanusított.

De maga sem tagadta azt, hogy erőszakos eszközökkel kereste a consulságot, a midőn embereket bérelt arra, hogy a Cato, meg a Domitius életére törjenek. A tartományok kisorsolása alkalmával a népből többen megsebesültek, négyen pedig el is estek. Ő maga meg, a mit életrajzában említeni elfeledtem, Lucius Annalius senatort, mivel ellent mondott neki, öklével arczon ütötte, és véresen elűzte a Forumról. De ha Crassus ezekben erőszakos, zsarnokoskodó volt, viszont Nikias a politikai életben a lármától való félelme, bátortalansága és engedékenysége szemben a leghiábavalóbb emberekkel, a legnagyobb gáncsot érdemli. Sőt Crassus e tekintetben, magas, felemelkedett lelkületet tanusított, mert nem egy Hyperbolosszal avagy Kleonnal kelt küzdelemre, hanem Jupiterre mondom Caesar fényes dicsőségével és Pompeius három

diadalmenetével, és nem engedett, sőt szembe szállt mindegyiknek a hatalmával, censori hivatalának tekintélyével pedig Pompeiust túl is szárnyalta. A magas politikában nem arra kell törekedni, a mi irigységet kelt, hanem arra, a mi dicsőséget szerez, és a hatalom nagyságával elhomályosítani az irigységet. De ha mindenek felett a biztonságot, a nyugalmat szereted és félsz Alkibiadestől a szószéken, meg a lakedaimonoktól Pylosban, Perdikkastól Thrakiában, Athén elég tág teret nyújt a semmittevésre, ám ülj le annak közepére, és fonjad magad számára a nyugalom koszorúját, a hogy némely sophisták mondják. Csakhogy az ő békeszeretete, valójában isteni szeretet volt, és a háború megszüntetése egy görögöz legméltóbb politikai tény; e tekintetben tehát Crassust joggal egybe nem vethető a Nikiasszal, még ha a Caspi-Tengert, avagy az Indiai Oceánt tette volna is a római birodalom határának.

III. Mindazáltal annak, a ki a hatalom magaslatán áll egy oly államban, a mely érzékkel bír az erény iránt, nem szabad működésre teret nyitni a gonoszoknak, sem hivatalt adni az arra képteleneknek, sem bizalommal megajándékozni a megbizhatlanokat.

Pedig ezt tette Nikias, a midőn a Kleont, a ki egyéb sem volt a városban, mint egy arczátlan piaczi szónok, maga helyezte a vezérségre. De nem dicsérhetem Crassust azért, hogy a Spartacus-féle háborúban inkább gyorsasággal mint biztonsággal igyekezett a döntő-ütközetet megvivni, noha az attól való félelme, hogy Pompeius megérkezése elragadja tőle a dicsőséget, valamikép Mummius elragadta azt Metellustól Korinthusnál, becsvágyból eredett, ellenben Nikias eljárása teljesen helytelen, megfoghatatlan volt. Mert nem pusztán reménységeket és könnyű sikereket engedett át ellenfelének a parancsnoksággal, hanem a hadjárat rendkívül veszélyes voltának láttára jobbnak tartotta saját személyét biztonságba helyezni a közérdek rovására. Ime Themistokles, egy hitvány, botor embert,[24] hogy vezérségével tönkre ne tegye a várost a

[24] Epikydes, lásd Themistokles életrajzát. VI. f.

méd háborúban, pénzzel távolított el e tisztségről. Hisz Caton is versenyzett a néptribunságért hazája érdekében, a midőn azt a legnagyobb zavarban, veszélyek közt látta. Holott Nikias kimélgette magát a Minoa, a Kythera és a boldogtalan melosiak[25] ellen való hadjárat vezetésére, ha pedig a lakedaimonokkal kelle harczolnia, levetette vezérköpényét és Kleon tapasztalatlanságára, vakmerőségére bizta a hajókat, a katonákat, a hadi készleteket, és azt a hadjáratot, a mely a legkipróbáltabb tapasztalatot igényelte és feláldozta nemcsak a saját dicsőségét, hanem hazájának biztonságát meg üdvét is. Ezért kényszerítették később akarata, szándéka ellenére, hogy a Syrakusabeliek ellen hadra menjen; azt vélték ugyanis, hogy nem ugyan a közérdek szempontjából, hanem a saját kényelmére és lustaságára való tekintetből igyekezni fog, a mennyire tőle kitelik, hogy lerázza Athén nyakáról Siciliát. Mindazáltal nagy tehetségére utal az a körülmény, hogy bár folyton ellenezte a háborút, és visszautasította a hadvezérséget, nem álltak el attól, hogy őreá, mint a legtapasztaltabbra és legderekabbra adják szavazatukat. Crassusnak azonban, noha világéletében folyton hadvezérségre törekedett, nem sikerült azt elérni, kivévén a rabszolgaháború alkalmával, tisztán kényszerűségből, mert Pompeius, Metellus meg a két Lucullus távol voltak. Pedig akkortájt a legnagyobb tiszteletnek és befolyásnak örvendett. De a mint látszik, legbuzgóbb hívei is olybá vették, mint a komikus[26] költő mondja emberéről:

«A legvitézebb hős — de nem fog kardot ő.»

De mind ennek semmi hasznát sem vették a rómaiak, a kiken az ő uralomvágya, becsvágya erőt vett. Az athéniek Nikiast akarata ellenére a hadba küldötték, Crassus pedig a rómaiakat akaratuk ellenére hadba vitte, az a hazáját, amazt meg a hazája döntötte veszedelembe.

IV. Mindazáltal ezekre nézvest Nikiast inkább lehet dicsérni, mint Crassust gyalázni. Amaz támaszkodva tapasz-

[25] Ennek a szigetnek az egész fiatalságát lemészárolták az athéniek. Lásd Alkibiades XVI. f.

[26] Nem tudni melyik.

talatára, belátására, mint afféle okos hadvezér, nem hagyta magát félrevezetni polgártársai reménységeitől, hanem váltig ellenezte és kétségbe vonta Sicilia meghódítását, emez, midőn a parthus-háborúba, mint afféle könnyű vállalatba ártotta magát, hibát követett el. Nagy fába vágta a fejszéjét. Midőn Caesar meghódította a nyugatot, a keltákat, a germánokat és Britanniát, ő meg kelet felé, meg az Indiai Oceán felé tört, hogy thaalma alá vesse Ázsia birodalmait, a melyeket Pompeius megtámadott és Lucullus próbára tett, ez a két jóindulatú férfiú, a kik az egész világ jóvéleményét mindvégig birták, noha Crassusszal hasonló czélra törekedtek, és azonos tervet forraltak. Ámbár midőn Pompeius elnyerte a parancsnokságot, a senatus ezt ellenezte, meg a midőn Caesar háromszázezer germánt leigázott, Cato inditványt tett, hogy szolgáltassák őt a legyőzőttek kezeibe, és hagyják az istenek haragját ő reá esni a béke megszegéséért. A nép azonban hagyta beszélni Catot és örömmámorában tizenöt napig tartó áldozásokkal ünnepelte a győzelmet. Vajjon mily érzelmek közt leledzett és hány napon áldozott volna, ha Crassus Babylonból írta volna meg, hogy győzött, és aztán tovább hatolván, Mediát, Persiát, Hyrkaniát, Baktriát római tartományoknak jelentette volna ki. Mert ha jogtalankodni kell, mint Euripides mondja, a midőn az ember nem képes nyugton maradni, és nem tud a jelen javaival élni, akkor nem egy Skandiát,[27] egy Mendét kell feldulni, nem a menekülő Aigina-belieket kell kicsapázni, a kik elhagyván hazájukat az űzött madarak módjára idegenbe rejtőzködnek: nagyobb árt kell szabni a jogtalanságnak, és nem szabad a jogszerűt, mint valami hiában való, csekély dolgot, amúgy könnyedén, jelentéktelen érdekekért feláldozni. A kik azonban Nagy Sándor hadjáratának a czélját dicsérik, a Crassusét meg ócsárolják, helytelenül itélik meg a kezdetet a végeredményről.

V. Tekintettel a hadi vállalatokra magukra, úgy Nikias nem egy nemes tettet hajtott végre. Több csatában meggyőzte az ellenséget, és kicsibe mult, hogy Syrakusát el nem foglalta.

[27] Skandia kis város Kythere szigetén. Mende jelentéktelen gyarmat Thrakiában, a miket Nikias a peloponnesosi háború alatt elfoglalt.

De nem is az ő hibájából dőlt minden dugába, mert e részben okozhatni betegségét meg az athéni polgártársainak irigységét. Crassus azonban hibáinak tömege miatt, még a szerencsének sem nyitott alkalmat arra, hogy az kedvezését megmutassa, elannyira, hogy nem azon kell csodálkoznunk, mikép oktalanságán győzedelmeskedett a parthusok hatalma, hanem hogy a rómaiak jó szerencséjén diadalt ült. Minthogy az egyik a jóslást illetőleg semmit sem vetett meg, a másik meg mindent lenézett, és mégis mindaketten hasonlókép vesztek el, nehéz, kétséges dolog e kérdésben bizonyosságra jutni. De mégis megbocsáthatóbbak azok a hibák, a melyek a régi vallás, erkölcsös meggyőződés iránt való óvatosságból elkövetődnek, mint azok, a melyek a törvény makacs megvetéséből erednek.

Halálukat illetőleg, Crassus kevésbbé ócsárlandó, mert nem adta meg magát, nem hagyta megbilincselni, avagy megcsalatni magát, csupán barátai kérésének engedett és az ellenség árulásának lett áldozata. Nikias azonban, a rut és dicstelen menekülés reményében az ellenség lábaihoz vetette magát, és ezzel halálát még gyalázatosbbá tette.

XXIX.

EUMENES.

(359—315. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

I.

Kardiai[1] Eumenesnek atyja, a mint Duris[2] beszéli, a Chersonesuson szegény fuvaros ember volt, mindazáltal tisztességes nevelésben részesült, úgy a tudományokat, valamint a testgyakorlatot illetőleg. Még gyermek volt, a midőn Fülöp átutaztában szórakozásból megnézte a kardiai fiatalok versenyküzdelmét és a gyermekek testgyakorlatait. Eumenes ezekben oly sikert aratott, annyi értelmességet, bátorságot tanusított, hogy megtetszett Fülöpnek, a ki aztán magával vitte. Valószínűbbnek látszik azonban, azoknak az állítása, a kik azt mondják, hogy Fülöp Eumenest, az atyja iránt való vendégszerető és barátságos viszonya okán emelte föl. Fülöp halála után kitünt, hogy Eumenes Nagy Sándor udvarában senkinek sem engedett, sem a belátásra, sem a hűségre nézve, a miért is első titkárnak neveztetett ki és ugyanabban a tisztességben részesült, a miben a király a legbensőbb és legbizalmasabb emberei, elannyira, hogy egy sereg élén Indiába küldetett és átvette Perdikkas lovas hadosztályát, a midőn Perdikkas Hephaistion halála után ennek rangjába előlépett.

Azért a midőn Nagy Sándor elhunyta után Neoptolemos, az első pajzshordó azt mondotta, hogy ő a királyt pajzszsal meg lándzsával követte, holott Eumenes íróvesszővel és táblával, kinevették őt a makedonok, mert tudták, hogy a király Eumenest az egyéb kitüntetések mellett még családi összeköttetésre is méltónak találta. Sándor ugyanis Artabazos egyik

[1] Kardia város a thrák félszigeten.

[2] Történetíró Samos szigetéről. Élt 280 körül Kr. sz. e.

leányát, a kit először szeretett Ázsiában és a kitől Herkules nevű fia született, Barsinét Eumenesnek adta nőül, a másikat, az Apamát pedig Ptolemaiosnak, ugyanakkor, a mikor szétosztotta a többi perzsa nőket barátai közt és összeházasította velök.

II. Mindazáltal többször összekoczódott Nagy Sándorral, sőt Hephaistion miatt veszedelemben is forgott.

Így először is a midőn Hephaistion Evios fuvolyásnak azt a lakást jelölte ki, a mit Eumenes rabszolgái ennek a számára előzőleg lefoglaltak, Eumenes haragjában Nagy Sándorhoz sietett és lármát csapott Mentorral együtt, hogy a legjobb mesterség a fuvolyásé meg a színészé, hogy bátran eldobhatják kezükből a fegyvert. Sándor eleinte vele együtt boszankodott és megdorgálta Hephaistiont. Majd hamarosan mást gondolt és megharagudott Eumenesre, hogy ez inkább ő irányában tanusított daczosságot, mint Hephaistion iránt őszinte szókimondást. Egy más alkalommal meg, a midőn elküldötte Nearchost hajóhaddal a külső tengerre,[3] barátaitól pénzt kért, mert a kincstár üres volt. Eumenestől háromszáz[4] talentumot kívánt, de ez csak százat[5] adott, azt mondván, hogy vagyonkezelői ennyit is keservesen nagy ügygyel-bajjal tudtak összehozni. Sándor nem tett szemrehányást, de nem is fogadta el ezt az összeget, azonban megparancsolta szolgáinak, hogy titkon gyújtsák fel az Eumenes sátorát, azzal a szándékkal, hogy őt hazugságon fogja, a midőn pénzét a sátorból kitakarítja. De a sátor hirtelen leégett és Sándor sajnálta az elpusztult irományokat. A tűzben összeolvadt arany és ezüst többre rúgott ezer talentumnál.[6] Sándor ebből semmit sem vett el, hanem mindenüvé írt a satrapáknak és a vezéreknek, hogy küldjék meg az elpusztult irományok mását és meghagyta Eumenesnek, hogy szedje össze valamennyit. Más alkalommal ismét Eumenes valami ajándék végett összezördült Hephaistionnal és sok gorombaságot mondogattak kölcsönösen egymásnak, de Eumenes ekkor nem húzta a rövidebbet. Nemsokára

[3] Itt az indiai tenger értendő.
[4] Körülbelül 1,400.000 korona.
[5] Mintegy 471.500 korona.
[6] 4,715.000 korona.

ezután Hephaistion meghalván, a király szerfölött való bánkódásában neheztelését, rossz kedvét éreztette mindazokkal, a kik Hephaistionra éltében irígykedtek, a halálán megörvendeztek, különösen ferde szemmel nézte Eumenest és gyakran szemére vettette neki azokat a torzsalkodásokat, meg évelődéseket. De Eumenes, mint afféle ravasz, símulékony ember, igyekezett azzal menteni magát, a mi vesztére volt.

Kizsákmányolta a Nagy Sándornak a Hephaistion iránt való tüntető jóindulatát, meg kegyét, azzal hogy tisztelet-adásokat hozott javaslatba, a melyek az elhunytnak kiválókép díszére szolgálhattak és buzgólkodva szórta a pénzt temetésének rendezésére.

III. Nagy Sándor halálával viszály támadt a phalanx meg a király barátai közt. Eumenes ugyan szive szerint az utóbbiakhoz hajolt, de nyilvánosan semlegesen s függetlenül viselkedett a két párttal szemben, mint afféle idegen, a kinek nem illik magát a makedonok viszálykodásába ártani. Hogy a király barátai eltávoztak Babylonból, ő maga visszamaradt a városban, sokakat lecsendesített a phalanxból és hajlandóbbá tette őket a megbékélésre. Majd miután a vezérek egymással érintkezésbe léptek és az első zavargásokat elcsendesítették, felosztották a satrapiákat meg a parancsságokat, a midőn Eumenes elnyerte Kappodokiát, Paphlagoniát és a Fekete Tenger körül fekvő vidéket egész Trapezuntig.[7] Ez a vidék még nem volt akkortájt a makedonoké, mert Ariarathes volt annak a királya és ezért Leonnatusnak meg Antigonosnak kellett volna tekintélyes haderővel Eumenest odavezetni és az ország satrapiájába beigtatni. Antigonos azonban mitsem vetett a Perdikkas irásbeli meghagyásaira; immár nagy dolgokat forralt agyában és mindenkit lenézett; de Leonnatus vállalkozott e hadjáratra Eumenes érdekében és levonult Felső-Ázsiából Phrygiába. Ekkor jő hozzá Hekataios, a Kardia-beliek egyeduralkodója és kéri, hogy inkább segítse Antipatert meg a makedonokat, a kik Lamiában[8] ostrom alatt

[7] Város a Fekete Tenger keleti partján.

[8] Thessaliai város, itt vették ostrom alá, a makedon uralom ellen feltámadt görögök Antipatert.

álltak. Leonnatus hajlandó átkelni, magával hívja Eumenest is és igyekszik Hekataiosszal kibékíteni. Mert politikai viszálykodásból kifolyólag régóta gyanús szemmel néztek egymásra és Eumenes többször nyiltan zsarnokoskodással vádolta Hekataiost és sürgette Nagy Sándort, hogy adja vissza a Kardiabelieknek szabadságukat. Emiatt viszkolódott Eumenes a hellenek ellen való hadjárattól azt mondván, hogy fél Antipatertől, mikép ez a Hekataios iránt való kedvezésből, meg az ő ellene régóta táplált gyűlölségből láb alól elteszi. Leonnatus hisz neki és terveit többé nem titkolja előtte. A segélynyújtás nem egyéb, csak ürügy, cselfogás, valódi terve pedig az, hogy egyenest átkel Európába és hatalmába keríti Makedoniát. Leveleket mutat Kleopatrától[9], a ki őt Pellába[10] hívja, hogy vele egybekeljen. Eumenes azonban, akár mert tartott Antipatertől, akár mert rossz véleménynyel volt Leonnatus felől, a meggondolatlan és elhatározásaiban szeles, állhatatlan ember felől, éjszaka egész podgyászát összekészíti és felkerekedik. Van neki háromszász lovasa, kétszáz felvegyverzett rabszolgája és körülbelül ötezer talentuma ezüstben számítva. Ilyeténkép Perdikkashoz menekül és bemondja neki Leonnatos terveit, a mivel csakhamar oly tekintélyre tesz szert, hogy titkos tanácsának tagjává lesz.

Nemsokára aztán egy sereggel, a melyet Perdikkas személyesen vezényel, visszatér Kappadokiába. Ariarathes fogságba kerül, országa meghódol, és Eumenes satrapává lesz. De a városokat saját barátaira bízza, helyőrség-parancsnokokat jelöl ki, birákat, felügyelőket hagy hátra, saját tetszése szerint, mert Perdikkas ebbe egyáltalán nem avatkozik, maga pedig vele együtt tovább megy, hogy szolgálatára legyen, de meg mert a királyi család közelében kívánt maradni

IV. Mindazáltal Perdikkas, bízván abban, hogy terveit önerejéből végrehajtja, de másrészt abban a vélekedésben, hogy szüksége van háta mögött egy tevékeny és megbízható őrre, elküldötte Eumenest Kilikiából, állítólag, hogy vegye át a satrapiáját, tényleg azonban, hogy keze közt tartsa a szom-

[9] Nagy Sándor huga.

[10] Makedonia régi fővárosa.

szédos Armeniát, a melyet Neoptolemos zavarokba döntött. Eumenes igyekezett is ezt a felfuvalkodott és üres önbizalommal eltelt embert nyájas modorával megnyerni.

Minthogy azonban tapasztalta a makedon phalanx elkapatottságát meg daczosságát, hogy azzal szembeszállhasson, egy lovas hadosztályt állított fel. Erre a czélra a lovas szolgálatra alkalmas benszülötteknek adó és egyéb közszolgáltatásoktól való mentességet adott, övéi közt, a kikben leginkább bizott, a saját pénzén vásárolt lovakat osztott ki, bátorságukat kitüntetésekkel, ajándékokkal feltüzelte, testüket meg menetelésekkel, hadgyakorlatokkal megedzette, elannyira hogy a makedonok részben elbámultak, részben neki bátorodtak annak látásán, hogy oly rövid időközben nem kevesebb mint hétezer és háromszáz lovas gyülekezett köréje.

V. Midőn Krateros és Antipater a hellének alávetése után átkeltek Ázsiába, hogy Perdikkas uralmát megdöntsék, és híre jött annak, hogy Kappadokiába készülnek betörni, Perdikkas, minthogy maga Ptolemaios ellen hadakozott, Eumenest nevezte ki az Armeniában és Kappadokiában levő haderők teljhatalmú vezérévé.

Egyben ezekre vonatkozólag írott parancsokat menesztett, a melyekben meghagyta Alketasnak meg Neoptolemosnak, hogy engedelmeskedjenek Eumenesnek, Eumenesnek pedig, hogy intézze a dolgokat a saját belátása szerint. Alketas kereken megtagadta a hadjáratban való részvételt, azzal a kifogással, hogy az alatta álló makedonok röstelnének Antipaterrel harczolni, Kraterost azonban, az iránta való jóindulatból még követni is készek. Neoptolemos meg nem is titkolta, hogy árulást forral Eumenes ellen. Felhívására nem is felelt, an em csatarendbe állította seregét vele szemben. Eumenes ekkor élvezte elsőben előrelátásának és előkészületeinek gyümölcsét. Mert gyalogsága már verést kapott, a midőn lovasságával megfutamitotta Neoptolemost, elfoglalta a podgyászát, majdtömegesen a szétszóródott phalanx üldözésére rohanván, kényszeríti azt, hogy fegyverét letegye és a kölcsönös eskű biztosítéka alatt vele együtt harczoljon.

Neoptolemos aztán a futás közben egynehány embert összeszedvén Krateroshoz meg Antipaterhez menekült. Ezek küldöttséget menesztettek Eumeneshez, azzal a felhívással, hogy csatlakozzék hozzájuk, a mely esetben hasznát veheti azoknak a satrapiáknak, a miknek birtokában van, azonkívül még hadvezérséget és más területet is nyer tőlük, ha Antipaternek barátjává lesz ellenség helyett és ha nem lesz Kraterosnak barátjából ellenségévé. Ennek hallatára Eumenes azt felelte, hogy sokkal régibb ellensége ő már Antipaternek, semhogy most barátja lehetne, a mikor azt látja, hogy barátaival ellenségkép bánik, de kész Kraterost Perdikkasszal kibékíteni és jogos, méltányos feltételek mellett őket összehozni, de ha becsvágyból ellenségeskedést kezd, ő a sértett félt segíti, valameddig csak lélekzik és inkább testét meg az életét föláldozza, mintsem hogy a hűséget megszegje.

VI. Antipater és övéi ezek hallattára nyugodtan megbeszélték a dolgok egész állását, midőn Neoptolemos hozzájuk érkezik a vereség után; közli velük az ütközet kimenetelét és mind a kettőnek a segítségét kéri, főleg azonban a Kraterosét, a ki után a makedonok oly annyira sóvárognak, hogy mihelyest csak fövegét megpillantják és hangját hallják, sebten hozzácsatlakoznak fegyverestől. Mert tényleg nagy hírneve volt Kraterosnak és Nagy Sándor halála után őt kívánták a katonák vezérül, megemlékezvén arról, hogy az ő érdekökben gyakran kitette magát Nagy Sándor haragjának, hogy, midőn ez a perzsa erkölcsök szerfölött való utánzására adta magát, ellenszegült és védelmébe vette a hazai szokásokat, a melyek a pompa és hivalkodás folytán nevetségesekké váltak. Ekkor Krateros elküldötte Antipatert Kilikiába, maga pedig a sereg nagyobb részének élén Neoptolemosszal Eumenes ellen vonult, abban a vélekedésben, hogy egész váratlanul megrohanja és seregét a friss győzelem után rendetlenségben, tivornyázás közt találja. Hogy Eumenes Krateros előnyomulását idejekorán észrevette és előkészületeit megtette, az éber vezérre vall, azonban nem képezi a vezéri ügyesség legmagasabb fokát.

De hogy nemcsak azt rejtette el az ellenség elől, a minek észrevétele nem állt az ő érdekében, hanem a saját katonáit

is tudatlanságban tartotta, arra nézve, hogy kivel harczolnak, valamíg a Kraterosra bukantak, hogy eltitkolta előttük az ellenfél vezérét, mind ez egy hadvezérnek mesterműve. Azt a hírt terjesztette ugyanis, hogy Neoptolemos meg Pigres ismét támadásra jönnek a kappadokiai és paphlagoniai lovasok élén. Azon éjszakán, a melyen fölkerekedni szándékozott, alvás közben sajátságos álomlátása lőn. Úgy rémlett előtte, mintha két Sándort látott volna egymással szemben a harczra készen, mindegyik a saját phalanxa élén. Majd az egyiknek Athéna, a másiknak meg Déméter jött segítségére. Heves küzdelem támadt, Athéna védencze megveretett, a győztesnek meg Déméter koszorút font rozskalászokból. Ezt a látományt Eumenes a saját javára magyarázta, a mennyiben ő egy kitünő földért harczolt, a melyet akkortájt, sok szép, érésben levő gabona borított. Mert az egész vidék be volt vetve, és békére valló látványt nyújtott. Még inkább megerősödött e hitében, a midőn értesült, hogy az ellenség jelszava Athéna és Nagy Sándor. Ő meg Démétert és Sándort adta jelszavul katonáinak, és megparancsolta, hogy úgy magukat meg fegyvereiket kalászokkal koszorúzzák.

Többször készülődött megmondani, felfedezni vezéreinek és tisztjeinek, hogy kivel fognak csatázni, hogy ne legyen kénytelen magába zárni és rejtegetni e fontos titkot, mindazáltal megmaradt elhatározásánál, és csak a saját belátására bízta a veszedelmet.

VII. Eumenes Kraterosszal szembe egyetlenegy makedont sem állított, hanem két osztag idegen lovasságot, élükön Pharnabazosszal, az Artabazos fiával, meg a tenedosi Phoinixszel, erősen meghagyván ezeknek, hogy mihelyt megpillantják az ellenséget, rögtön vágtatást csapjanak össze azzal, a nélkül, hogy időt engedjenek a visszafordulásra vagy a beszédre, se pedig a kiküldött hírnököt magokhoz ne bocsássák. Mert nagyon tartott attól, hogy a makedonok felismervén Kraterost, mást gondolnak és hozzá pártolnak. Maga pedig háromszáz legderekabb lovasból egy osztagot képezvén, a jobbszárnyra vágtatott azzal a szándékkal, hogy Neoptolemost megrohanja.

A hogy a közben fekvő halmot meghaladván, láthatók lettek Eumenes vitézei, a mint gyors és heves rohamban

előre nyomultak, megrémült Krateros, és szidalmakkal halmozta el Neoptolemost, hogy a makedonok átpártolását illetőleg őt reászedte, mindazáltal szivére kötötte a tisztjeinek, hogy bátor férfiakként viseljék magukat, és az ellenséggel szembe rugtatott. Az első összecsapás rendkívül heves volt, a lándsák csakhamar összetörtek, és kardra került a viaskodás. Krateros nem hozott szégyent Nagy Sándorra, mert sokakat leterített és többször megfutamitotta a vele szembeszállókat, míg végre egy thrák átverte oldalát és lebukott lováról. Midőn elesett, a többiek elvágtattak mellette, anélkül hogy fölismerték volna; de Eumenes egyik vezére, Gorgias megismerte; leszállt tehát lováról és őrt állított a súlyosan sebesült és immár a halállal viaskodó ember mellé. Ezenközben Neoptolemos is összerontott Eumenesszel. Ámbár már régóta gyűlöletet, haragot tápláltak egymás iránt, két összecsapásnál nem veszik észre egymást; a harmadiknál azonban fölismerik, és kivont karddal, hadikiáltás közt összerontanak.

Lovaik, akár két háromevezős gálya, nagy erővel összeütköznek, erre a kantárt elbocsájtván puszta kézzel megragadják egymást, letépik sisakjukat, leszaggatják mellvértjüknek vállcsatjait. Mialatt így huzakodnak, lovaik alóluk elfutnak, amire mindaketten a földre buknak, majd ismét összekapnak és kézzel tusáznak, birkóznak egymással. A mint Neoptolemos fölszedőzködni igyekszik, őt Eumenes megelőzvén, elvágja a térdcsuklóját és talpra áll. Neoptolemos az egyik térdére támaszkodván, mert a másikon meg volt sebesülve, bátran védekezék alantas helyzetéből, a nélkül hogy halálos sebet adhatna. Végre sebet kapván a nyakán, lerogy és fekve marad. Eumenes pedig haragjában, régóta táplált gyűlöletében csúf szidalmak közt megfosztja fegyvereitől, mialatt Neoptolemos, a még kezében levő karddal észrevétlenül megsebesíté az ágyéka táján, a vért alatt, a hol rés nyílott. A vágás inkább félelmet, mint bajt okozott Eumenesnek, a mennyiben az gyengesége folytán mélyre nem hatolt. Ami közben a halottat kifosztatja, heves fájdalomtól sajognak a sebei, a melyek czombját, karjait borítják. Mindazáltal lovára veté magát és a másik szárnyra vágtat, abban a vélekedésben, hogy az ellenség ott még

helyt áll. Majd értesülvén Krateros haláláról, hozzá rugtat, és a mint észreveszi, hogy még piheg és eszméleténél van, leszáll a lováról, könyekre fakad, kezét nyújtja neki, szidja, átkozza Neoptolemost, majd megsiratja Kraterost balsorsa miatt, önmagát pedig ama kényszerűség miatt, a mely abba a helyzetbe hozta, hogy vagy magát, vagy barátját és bajtársát ily csapásnak kitegye.

VIII. Ezt a csatát Eumenes körülbelül tíz nappal az első után nyerte. Általa nagy tekintélyre emelkedett, mert részben bölcseségének, részben vitézségének köszönte sikerét. De nagy gyűlölséget, irígységet is keltett maga ellen, úgy a szövetségesek, valamint az ellenségek közt, hogy idegen, jövevényember létére, a makedonok fegyvereivel meg karjaival vesztette el azok elsőjét, legjelesbikét. Sőt, ha idejekorán megtudta vala Perdikkas a Krateros halálát, ő nálánál senki más nem uralkodott volna a makedonok fölött, így azonban annak a csatának a híre csak két nappal előbb jutott a táborba, mint hogy Perdikkas egy lázadás közben Egyptomban meggyilkoltatott. A makedonok ezután haragjukban halált mondottak Eumenes fejére, és az ellene való háborúra Antigonost nevezték Antipaterrel együtt hadvezérré.

Midőn Eumenes útjában a királyi ménesre bukkant, a mely az Ida hegyén legelt, ellátta magát abból a szükséges lovakkal, és a felügyelőknek azokról nyugtatót küldött. Állítólag nevetett ezen Antipater és azt mondotta, hogy csodálkozik Eumenes előrelátásán, mikép jónak látja a királyi javakról számadást adni, avagy másoktól azt követelni. Eumenes Sardes körül, a lydiai síkon akart csatát kezdeni, mert lovasságra fölényben volt, egyidejűleg meg becsvágyát helyezte abba, hogy haderejét Kleopatra előtt kifejtse. Ennek a személyes látására azonban, mert félt, hogy valamikép gyanúba jő Antipater előtt, a felső Phrygiába vonult, és Kelainoiban [11] telelt. Itt, a midőn Polemon, Alketas és Dokimos a fővezérség végett vele versengtek, azt mondá: «A példabeszéd azt tartja, hogy a bukást senki sem veszi számba». Eumenes megigérvén katonáinak, hogy három nap alatt megfizeti a zsoldjukat, eladta

[11] Phrygiának régi fővárosa a Marsyas és Maeander folyók mellett.

nekik az ezen a vidéken levő mezőjószágokat és kastélyokat, a melyek tömve voltak marhákkal meg rabszolgákkal. A vevő, egy-egy osztag vagy zsoldos csapat parancsnoka, az Eumenes által szolgáltatott hadiszerekkel és gépekkel kiostromolta a ráutalt birtokot, és a katonák a járandó zsoldarányában felosztották maguk közt az elfoglalt javakat. Ezzel Eumenes újjólag kedveltségre tett szert. Egykor, a midőn a táborban előtüntek némely levelek, a melyeket az ellenség vezérei szétszórattak, és a mikben száz talentumot,[12] meg kitüntetéseket igértek annak, a ki megöli Eumenest, heves haragra lobbantak a makedonok, és elhatározták, hogy ezer tiszt legyen folyton körülötte testőrségkép, és sorban éjjel-nappal strázsát tartson. Ezek engedelmeskedtek, és örömmel vették azokat a kitüntetéseket tőle, a mikben a királyok szokták kedvenczeiket részesíteni. Mert Eumenesnek jogában állt bibor fövegeket és köpenyeket osztogatni, a melyek a makedon királyok legkiválóbb ajándékai voltak.

IX. A siker még a kislelkűeket is felemeli gondolkozásmódjukban, úgy hogy valami nagyságtól, fenségtől övezve tűnnek fel, a midőn a siker magaslatán pillantja meg őket az ember. Holott a valóban nagylelkű és szilárd jellemű férfiú inkább a csapások és a balszerencse közt érvényesíti magát nyilvánvalólag, valamikép Eumenes. Elsőben is vereséget szenvedett árulás folytán Antigonostól az orkynok közt Kappadokiában, de üldöztetése közepett nem hagyta az árulót az ellenséghez osonni, hanem megfogatta és felakasztatta, futás közben megváltoztatja irányát és az üldözőkkel szembe levő útra tér, úgy hogy észrevétlenül mellettük elvonul. Midőn arra a helyre ér, a hol a csata megtörtént, tábort üt, fölszedeti a halottakat, és összegyűjtvén a környékes falvakból a kapukat, külön-külön elégetteti a tiszteket, meg a közlegényeket, majd sírhalmokat emel és elvonul, úgy hogy Antigonos később erre jövén, nem tudott hová lenni Eumenes bátorsága, rettenthetetlensége fölött való csodálkozásában. Aztán rábukkan Antigonos podgyászára és könnyűszerrel módjában állt

[12] 471,500 korona.

volna a sok szabad embert, a tömérdek rabszolgát és kincset, a mi annyi hadjárat meg harácsolás folytán összeszaporodott, hatalmába keríteni. De tartott tőle, hogy, ha katonái eltelnek zsákmánynyal és prédával, nehézkesek lesznek a futásra, és puhábbak, hogysem kihúzhatnák a sok járás-kelést, meg az időt, a mire leginkább számított ezen hadjáratban, hogy Antigonost lerázza nyakáról. Azonban, minthogy fölötte nehéz dolog lett volna a makedonokat az útjukba eső zsákmánytól visszatartóztatni, meghagyta nekik, hogy pihenjék ki magukat, vessenek lovaik elé szénát, és úgy támadjanak az ellenségre. Azonközben titokban elküld Menanderhez, a ki az ellenség podgyászát őrizte, azzal az üzenettel, hogy, mint afféle régi jóbarát és czimbora sorsát szívén hordja, és azt tanácsolja, hogy vigyázzon magára, és hovahamarább vonuljon el e síkfekvésű és a támadásra kedvező vidékről a közel levő hegységbe, a mely a lovasságnak járhatatlan, és a hol a bekerítésnek nincs kitéve. Menander hamarosan belátja a veszélyt és kereket old. Eumenes pedig mindenki szemeláttára kémeket küld ki, és megparancsolja katonáinak, hogy fegyverkezzenek, lovaikat kantározzák fel, minthacsak az ellenségre akarna törni. Midőn a kémek visszatérnek azzal a jelentéssel, hogy Menanderhez férni nem lehet, mert járhatatlan vidékre menekült, Eumenes boszuságot színlelve, elvezeti a seregét. Beszélik, hogy a midőn Menander ezeket Antigonos előtt megerősítette, és a makedonok dícsérvén Eumenest, barátságosabb érzületet kezdtek iránta táplálni, hogy gyermekeiket és nejeiket, ámbár hatalmában állt azokat meggyalázni, megkímélte és menekülni engedte. Nem a mi irántunk való figyelemből — mondá Antigonos — bocsájtotta el őket, de mert félt futása közben ily nyügöt a nyakára venni.

X. Ezután Eumenes bolyongásában, futásában, biztatta katonáinak többségét, hogy hagyják őt el, akár az iránt való gondoskodásból, akár mert nem akarta őket magával hurczolni, tekintve azt, hogy igen kevesen voltak a harczra, és nagyon sokan az elrejtőzködésre. Majd Norába, Lykaonis és Kappadokia határán fekvő erősségbe menekült ötszáz lovassal, meg kétszáz hoplitával. És itt is, barátai közül, a kik csak kérték elbocsájtásukat, mert a vidék zordonságát és a

sanyarú élelmezést elviselni nem voltak képesek, valamennyit megölelte és barátságosan útjukra bocsájtotta. Midőn Antigonos hegyibe jött, értekezésre szólította föl Eumenest, mielőtt ostrom alá venné. Eumenes azt válaszolta, hogy Antigonosnak sok barátja, sok vezére van, de azoknak, a kikért ő harczol, senkijük sem marad az ő haláka után. Túszokat kivánt tehát, arra az esetre, ha vele értekezésbe kíván bocsájtkozni. Antigonos erre azt üzente, hogy mint fellebbvalója akar vele beszélni. «Senkit, úgymond Eumenes, nem ismerek fellebbvalómnak, valamíg a kardomnak ura vagyok». Mindazonáltal Antigonos elküldé unokaöcscsét, Ptolemaiost az erősségbe kezeskép, Eumenes kívánsága szerint. Ez hogy lejött a várból, barátságosan, szívélyesen megölelték Antigonosszal egymást, hisz sok szép napokat töltöttek együtt és jó czimborák voltak.

Az értekezés hosszan tartott. És Eumenes említést sem tett, sem a saját biztonságáról, sem a kibékülésről, sőt követelte, hogy erősítsék meg a satrapiáiban, és adják vissza az előbb nyert jutalmait, a jelenlevők pedig nem tudtak hova lenni emelkedett lelkülete és vakmerősége felett való álmélkodásukban. Egyben számos makedon összefutott, hogy láthassa, miféle ember ez az Eumenes. Mert Krateros halála óta senkiről sem volt a táborban annyi beszéd, mint ő róla. Antigonos attól való féltében, hogy Eumenesnek valami baja esik, eleinte hangos szóval megtiltotta, hogy közeledjenek, sőt kövekkel is hajigálta a tolakodókat. Végre aztán átkarolta Eumenest, és testőreivel szoríttatta vissza a tömeget, majd nagy ügygyel-bajjal biztonságba helyezte.

XI. Ekkor aztán Antigonos körülzárolta Norát, majd őrséget hagyván hátra, elvonult. Eumenes a kemény ostrom alatt az erősségben bőven el volt látva gabonával, vízzel meg sóval, és ámbár sem egyéb elesége, sem a kenyérhez mellék eledele nem volt, mindazonáltal azzal, a mivel rendelkezett, kedélyessé tette bajtársainak életmódját, a mennyiben egymásután valamennyit meghívta az asztalához, és a közös lakomát barátságos, kedves társalgásával kellemesítette. Az alakja nyájas volt, nem hasonlított a harczban, fegyverben megviselődött emberhez, külseje síma, ifjú tekintetü, egész testalkata jól tagolt,

oly szabatos volt, mintha csak a művészet gondos kezétől nyerte volna csodálatos arányosságát. A szónoklásban nem volt valami kitünő, de vonzó és meggyőző, a mint leveleiből is lehet következtetni. Minthogy azonban a vele együtt ostromlottaknak, főleg a hely szűk volta ártalmára esett, a mennyiben szűk házikókban, két stádium[13] átmérőjű területen szoronkodtak, a hol az étkezés után sem maguk nem mozoghattak, sem lovaikat nem jártathatták, abban a szándékban, hogy necsak az unalomtól megszabadítsa, mely a tétlenség okán elerőtlenítette őket, hanem, ha kedvező alkalom nyílik, valamikép a futásra is megedzze őket, sétányul kijelölte a férfiak számára azt a házat, a mely a legnagyobb volt az erősségben, s a melynek hossza tizennégy rőföt tett, meghagyván nekik, hogy a mozgást fokozatosan növeljék. A lovak mindegyikét pedig egyfelől a tetőhöz erősített, másfelől meg a nyakukra illesztett hosszú köteleken csiga segélyével felemeltette és fölhúzatta, olyaténkép, hogy csak a hátulsó lábukkal támaszkodtak a földön, az első lábaik pedig csak a körömcsúcsával érintették azt. Midőn így függtek, a mellettük álló lovászok, kiabálással és ostorcsapásokkal ösztökélték. Ezek után neki tüzesedve, neki bőszülve, a hátsó lábaikkal ugráltak, kapaszkodtak, a levegőben levőkkel pedig igyekeztek szilárd állást venni, és a földet kapálták, a miáltal egész testük neki feszült, és tele lettek habbal meg izzadsággal. Ez a testgyakorlat azután fejlesztette úgy elevenségüket valamint erejüket. Az árpát megdarálva vetette elibök, hogy jobban összerághassák és gyorsabban megemészthessék.

XII. Az ostrom hosszúra nyúlt már, s midőn Antigonos értesülvén arról, hogy Antipater meghalt Makedoniában, és Kassander meg Polysperchon viszálykodása folytán bonyodalmak állottak elő, immár nem érte be holmi jelentéktelen reménységgel, hanem gondolatban az egész birodalmat fölölelte, és vállalatában Eumenest óhajtotta barátkép, munkatárskép megnyerni. Ez okon elküldötte Eumeneshoz Hieronymost egy esküvel megerősítendő békeajánlattal, a melyet Eume-

[13] 368 méter.

nes kijavított, és aztán az őt ostromló makedonok itélete alá bocsájtotta, vajjon a kettő közül melyik méltányosabb. Antigonos ugyanis az okmányának bevezetésében, mintegy üres tiszteletadásképp, ugyan megemlítette a királyi családot, de aztán a folytatásban magamagát kötelezte az esküre. Eumenes elsősorban azonban belefoglaltatta az eskübe az Olympiát a királyi családdal együtt, aztán nem arra esküdött, hogy hű lesz Antigonoshoz, hogy ugyanazok lesznek a barátai és az ellenségei, a kik Antigonosnak, hanem kiterjesztette mindezt Olympiára, meg a királyi családra. Minthogy ez az eskü a makedonok előtt igazságosabbnak tetszett, meghitelték arra Eumenest, megszüntették az ostromot, és küldöttséget menesztettek Antigonoshoz, hogy ő is tegye le az esküt Eumenesnek. Eumenes ezután visszaadta a Kappadokia-beliek valamennyi túszait, a kiket Norában tartott, és viszont lovakat, igavonósokat, sátrakat kapott azoktól, a kik értök jöttek; majd összegyűjtötte azokat a katonákat, a kik menekülése folytán szerteszét kóboroltak ezen a vidéken, úgy hogy kevés híján ezer lovas volt körülötte. Ezekkel aztán vágtatást elmenekült, joggal félvén Antigonostól. Mert ez nemcsak megparancsolta, hogy újólag vegyék ostrom alá Eumenest, hanem keményen megrótta levelében a makedonokat, hogy elfogadták az eskü kijavítását.

XIII. Futása közben leveleket kapott Eumenes Makedoniából azoktól, a kik rettegtek Antigonos hatalmának növekedésétől. Olympias[14] pedig felszólította, hogy jöjjön, vegye oltalmába a gyermek Sándort, mert életére törnek, és nevelje őt. Polysperchon és Fülöp király azonban azt parancsolták neki, hogy a Kappadokiában levő hadsereg élén indítson háborút Antigonos ellen, és vegyen a kuindai[15] kincstárból ötszáz talentumot[16] a veszteségeinek pótlására, a háborúra pedig annyit, a mennyit csak szükségesnek vél. Erre vonatkozólag írtak Antigonosnak és Tentamosnak, az ezüstpajzsosok vezéreinek[17].

[14] Olympias, Nagy Sándor anyja.
[15] Erős fellegvár Kilikiában.
[16] 2,256.400 korona.
[17] Fülöp és Nagy Sándor veterán katonái.

Ezek, hogy megkapták a levelet, külsőkép barátságosan fogadták Eumenest, de kimutatták, hogy féltékenységgel, irígységgel voltak eltelve iránta és méltatlannak tartották azt, hogy másodrangú szerepet játszanak mellette. Eumenes irígységüket azzal engesztelte ki, hogy a pénzt nem fogadta el, mintha nem volna arra szüksége. Féltékenységük és uralomvágyuk ellenében pedig, minthogy sem a hadvezérségre képesek nem voltak, sem engedelmeskedni nem akartak, a babonaságot vette alkalmazásba. Azt mondá ugyanis, hogy Nagy Sándor álmában megjelent, és mutatott neki egy királyilag földíszített sátort, a melyben egy trónus állt, és azt modotta neki, hogy ha abban gyűléskednek és tanácskoznak, ő majd jelen lesz, és minden tervök, meg tettök végrehajtásánál közreműködik, feltéve, hogy az ő nevében intézkednek. Ezt könnyen elhítette Antigonosszal, meg a Tentamosszal annál is inkább, mert ezek sem akartak ő hozzá járulni, de ő sem volt hajlandó magát mások előtt mutogatni. Királyi sátort állítottak tehát, meg abban Nagy Sándornak szentelt trónust, és az alá jöttek össze, hogy a legfontosabb ügyekről tanakodjanak. Midőn a belső tartományokba előre nyomultak, Peukestas, Eumenes barátja, több más satrapával elibök jöttek, és csapataikat velük egyesítették. Ezek ugyan fegyvereik tömegével, pompás felszerelésükkel új bátorságot öntöttek a makedonokba, de minthogy Nagy Sándor halála után viselkedésükben elkapatódtak, életmódjukban elpuhultak, csak zsarnoskoskodó büszkeséget, párosulva barbár hivalkodással hoztak magukkal, úgy hogy nemcsak egymással szemben voltak tűrhetetlenek, engesztelhetetlenek, hanem a makedonok iránt tanúsított szolgai hízelgésükkel, pazar lakmározásukkal és áldozásaikkal rövid idő alatt a tábort a mértéktelen kicsapongások tanyájává, és egy korteskedő tömeggé tették, a mely, mikép a demokratiában, úgy választja vezéreit. Eumenes észrevevén azt, hogy ezek kölcsönösen megvetik egymást, de őt meg félik, és csak a kedvező alkalmat lesik, hogy láb alól eltegyék, teteti magát, hogy pénzre van szüksége, és tekintélyes összegeket vesz kölcsön azoktól, a kik leginkább gyűlölték, hogy bízzanak benne, és a kölcsön miatt való félelmükben életét megkiméljék. Így

történt aztán, hogy másnak a vagyona az ő életének az őrzője lett, és a míg mások biztonságuk érdekében pénzt adnak, ő egyedűl szerzett magának bátorlétet azzal, hogy másoktól kapott.

XIV. Mindazonáltal a makedonok, minthogy biztonságban voltak, meg hagyták magukat ajándékokkal vesztegetni, és azoknak kedveskedtek, a kik a vezéri állásokra törekedtek, és kiknek, mint ilyeneknek sok darabontjaik akadtak. Midőn azonban Antigonos közelükben tekintélyes haderővel tábort ütött, és a körülmények hangos szóval követelték az igazi vezért, nemcsak a közkatonák fordúltak Eumenes felé, hanem valamennyien, a kik csak a békében meg a tivornyázásban voltak nagyok, visszahúzódtak, és hallgatag elfoglalták a kijelölt állást. Azonban Antigonost, a ki a Pasitigris folyón keresztül az átkelést megkisérlette, a többiek őrállásaikon nem vették észre. Egyedűl Eumenes állt ellen, csatára ment, számosakat leterített, holtestekkel megtöltötte a folyó ágyát, és négyezer hadifoglyot ejtett. A makedonok főleg Eumenes betegsége alkalmával tették nyilvánvalóvá, hogy a többi tisztek ugyan értenek a fényes vendégségek, ünnepségek rendezéséhez, de az uralkodásra és hadvezetésre egyedűl őt tartják képesnek. Peukestas Persiában fényesen megvendégelte őket, és minden embernek áldozatkép egy-egy űrűt adott, abban a reményben, hogy őt majd valami nagyon nagy embernek tartják. Midőn néhány nap mulva a katonák az ellenség ellen vonultak, történt, hogy a súlyosan beteg Eumenes egy gyaloghintón vitette magát a hadoszlopok után, hogy álmatlanságában nyugtot leljen. A hogy kissé előre haladtak, hirtelen előtűnt az ellenség, a mint a halmokat meghágva a síkra leszállt. A midőn a magaslatokról zárt hadoszlopokban levonúló ellenség aranyozott fegyverei szemben a nap sugaraival fényleni kezdettek, és megpillantották az elefántok tornyait, meg a bibortakarókat, a mik rendes díszüket képezik, ha csatára vitetik azokat, az elsők megálltak a menetelés közben és kiabálni kezdtek, hogy hívják hozzájuk Eumenest; mert egyébként nem mennek előre, ha ő nem vezényel. Majd a földre teszik fegyvereiket, és kölcsönösen biztatják egymást, hogy maradjanak azon a helyen, meg a tiszteket, hogy ne mozduljanak és

Eumenes nélkül ne harczoljanak, ne koczkáztassanak semmit az ellennel szemben. Ennek hallatára Eumenes hozzájuk jő, a mi közben futásra nógatja vivőit, majd a gyaloghintó mindkét oldalán levő függönyöket felemeli és derült arczczal kinyújtá jobbját. Midőn katonái ezt meglátják, rögtön makedon nyelven üdvözlik, pajzsaikat felemelik, lándzsáikkal rájok ütnek, majd hadi kiáltásra törnek és kihívják az ellenséget, mert vezérük immár köztük van.

XV. Antigonos a foglyoktól meghallván azt, hogy Eumenes beteg, és tekintettel gyenge egészségi állapotára úgy viteti magát, nem valami nagy dolognak vélte a többi vezérek megsemmítését, valamíg az gyengélkedik. Azért sietve előrenyomult a csatára. A mint azonban a csatarendbe sorakozott ellenség felé vágtatván, megpillantotta azok hadrendjét, hadállását, meglepetésében huzamos ideig megállapodott, majd észrevette a hordszéket, a mint azt egyik szárnyról a másikra vitték. Antigonos erre szokása szerint hangos nevetésbe tört, és barátainak azt mondotta: «Úgylátszik ez a gyaloghintó állította ellenünk csatarendbe a csapatokat». Majd rögtön visszavezette hadseregét és táborába vonult. Eumenes katonái alig hogy kissé szabadon lélekzettek, ismét elcsábították magukat, fellebbvalóikkal szemben rakonczátlanul viselkedtek és majdnem az egész Gabiene[18] tartományban elterjeszkedtek téli szállásra, úgy hogy az utolsók az elsőktől körülbelül ezer[19] stádiumra táboroztak. Antigonos ezt megtudván, hirtelenében megfordul és ellenök indul egy nehéz járású, vízben szűkösködő, de egyenes, rövid úton, abban a reményben, hogy ha a telelőkön szétszóródott csapatokra váratlanúl rátámad, a vezérek nem egy könnyen fogják azok zömét egy pontra összevonhatni. Azonban alig tette lábát a pusztaságra, borzasztó viharok, dermesztő hidegek keservessé tették előnyomulását, megsanyargatták seregét. Ezen segítendő, kénytelen volt számos tüzeket gyújtatni, a minek folytán az ellenség észrevette. Mert a barbarok, a kik a pusztaságra néző hegyeken laktak, a sok tűz fölött való

[18] Persia egyik tartománya, a mely akkor Susiana kormányzósághoz tartozott.

[19] Körülbelül 184 kilométer.

csodálkozásukban teveháton hírnököt küldöttek Peukestashez. Ez, a hír hallatára, féltében teljesen elvesztette fejét, de meglátván, hogy a többiek is hasonló állapotban leledzenek, futásra kerekedett és magával ragadta mindazokat a katonákat, kik csak útjába estek. Eumenes lecsendesítette a zavart, a félelmet, azzal az igérettel, hogy megállítja az ellenséget gyors előrevonúlásában, úgy hogy három nappal később érkezik meg, mint sem várták. Egyidejűleg hogy megnyugtatta őket, követeket küldött mindenüvé azzal a parancscsal, hogy a csapatok a telelőkből hovahamarább összegyülekezzenek. Majd lóra kelt a többi vezérekkel együtt és egy magasan fekvő helyet választott ki, a melyet a pusztaságon átvonuló ellenség jól kivehetett és azt parancsolta, hogy azon helylyel közzel sűrű tüzeket gyújtsanak, akárcsak táboroznának. Midőn aztán ennek megtörténtével a tüzek a magaslatról Antigonos katonáinak szemeibe ötlöttek, Antigonost majd a boszúság, majd a csüggedés szállta meg, abban a vélekedésben, hogy az ellenség már rég megtudta szándékát és elébe jő. Hogy pedig ne legyen kénytelen a meneteléstől kimerülve, elgyötrődve harczra kelni azzal az ellenséggel, a melyet a jó telelés egészen felfrissített, elhagyván a rövid utat, falvakon, városokon keresztül vezette a seregét, hogy az kényelmesen rendbe jöhessen. Minthogy azonban senki sem állta útját, a mint az előfordulni szokott, a midőn az ellenfelek egymással szemben táboroznak, meg a környék lakosai is azt állították, hogy semmiféle sereget nem láttak, ámbár az a hely tele volt égő tüzekkel, rájött arra, hogy Eumenes rászedte és nagy boszankodva előrenyomúlt, hogy nyilt csatával vessen véget a dolognak.

XVI. E közben a hadsereg legnagyobb része összegyülekezvén Eumenes körül, elcsodálkozott ennek mély belátásán és azt kívánta, hogy ő legyen az egyedüli vezér. Ezen megsértődtek az ezüstpajzsosok vezérei, Antigonos meg Tentamos, és irígységükben vesztére törtek. Majd a satrapák és vezérek nagyobb részét ügyüknek megnyervén, azon kezdettek tanakodni, hogy hol és miként veszítsék el Eumenest.

Mindnyájan megegyeztek abban, hogy a csatára fel kell őt ugyan használni, de annak utána rögtön megölni. Eudamos

azonban, az elefántok parancsnoka, meg Phaidimos titkon megjelentették Eumenesnek ezt a határozatot, nem ugyan jóindulatból avagy hálából, de mert tartottak attól, hogy elvesztik azt a pénzt, a mit neki kölcsönöztek. Eumenes megdicséri ezeket, majd a sátorába vonulván, barátainak azt mondja, hogy ő vadállatoktól van körülvéve, aztán megírja a végrendeletét, összeszaggatja, megsemmisíti irományait, nem akarván, hogy halála után titkai alapot szolgáltassanak a vádaskodásra, a rágalmakra azok szerzői ellenében. Ezek elintéztével azon tanakodik Eumenes, vajjon az ellenség kezére játszsza-e a csatát, avagy Media meg Armenián keresztül elmenekülvén Kappadokiába törjön. De barátai jelenlétében mit sem határoz, mert válságos helyzetéhez képest, elméjében különféle tervek űzikhajtják egymást. Hadirendbe állítja tehát a seregét, biztatja a helleneket meg a barbárokat és viszont a phalanx meg az ezüstpajzsosok őt bátorítják, azzal a biztatással, hogy az ellenség nem fog helyt állni. Ezek voltak Fülöp és Nagy Sándor katonái közül a legidősebbek, mindmegannyi az ellenségtől meg nem győzött athleta, mindezideig érintetlen hős, számosan a hetvenest járták már, de egy sem volt a hatvannál fiatalabb.

Azért ezzel a kiáltással törnek Antigonos katonáira: «Atyáitok ellen vétkeztek, gazemberek!» Majd haraggal vetik magukat rájuk, iziben széjjel szórják az egész phalanxot, senki sem áll helyt velük szemben és jobbára elpusztulnak. E helyütt tehát Antigonos teljes vereséget szenvedett, de lovasságával győzelmet aratott, mert Peukestas a csatában fölötte lanyhán, gyáván viselvén magát, elfoglalta az egész podgyászt. Antigonos ugyanis megőrizte hideg vérét a veszedelem közepett, még a terep sajátságát is kizsákmányolta. A csatatér terjedelmes síkságot képezett, a mely nem volt valami süppedős, sem kemény, sem szilárd, hanem homokos, tele száraz fövénynyel. Minthogy annyi tömérdek ember, meg ló a csata során lótva-futva tolongott, a fövény fölkavarodott, mészszerű porfelleget árasztott és megfehérítette a levegőt, elsötétítette a látást. Ezért könnyen észrevétlenül maradt Antigonos és kezére kerítette az ellenség podgyászát.

XVII. Tentamos a csata megszüntével rögtön lépéseket tett a podgyász kiadása tárgyában. Antigonos az ezüstpajzsosoknak nemcsak ennek a visszaadását igérte, hanem egyébkénti s figyelmes elbánást helyezett kilátásba, ha kiszolgáltatják Eumenest. Az ezüstpajzsosok tehát arra az áldatlan elhatározásra tökélték magukat, hogy élve kiadják az ellenségnek ezt a férfiut. Eleinte gyanut nem keltőleg közelítettek hozzá és megfigyelték; némelyek a podgyászért jajgattak, mások bátorítani igyekeztek őt, mint a ki győzött, ismét mások meg a vezéreket vádolták. Aztán hegyibe estek, megragadták a kardját és övével kezeit hátrakötötték. Midőn Antigonos elküldötte Nikanort hogy átvegye Eumenest, ez a mint a makedonok sorain átvezették, szót kért, nem ugyan hogy magáért könyörögjön, avagy kiengesztelje őket, hanem hogy arról beszélhessen, a mi őket érdekli. A midőn csend lett, egy magaslatra állt és megkötözött kezeit előrenyújtván így szólt: «Minő diadaljelvényt kívánhatott volna inkább Antigonos a ti gyalázatotokra emelni, ti szemete a makedonoknak, mint olyat, a mit magatok állítottatok magatoknak, a midőn fogolykép kiszolgáltatjátok a vezéreteket? Nem volt-e az már magában czudarság, hogy ti, a győztesek, legyőzötteknek vallottátok magatokat a podgyásztok miatt, mintha a győzelem a kincsektől, nem pedig a fegyverektől függne. Sőt még a vezérteket is váltságkép adjátok limlomotokért. Engemet ugyan, a ki legyőztem az ellenséget, legyőzetlenül hurczolnak el, mert szövetségeseim elárultak. A seregek urára és az eskü istenére kérlek titeket, öljetek meg itt, a saját kezeitekkel! Mert ha ott ölnek is meg, halálom a ti művetek lesz. Antigonostól e miatt egy zokszót sem hallotok, ő csak holtan, nem pedig élve akarja Eumenest.

Ha nem akarjátok bemocskolni kezeiteket, oldjátok fel bár az egyik kezemet, ez is elegendő lesz a dolog véghezvitelére. De ha egy kardot sem mertek rám bízni, vessetek megkötözve az elefántok elé.

És ha így cselekesztek, fölmentetelek titeket az ellenem elkövetett jogtalanság alól, mint az oly katonákat, a kik vezérök iránt a legigazságosabbak és kegyeletesebbek voltak.»

XVIII. Eumenesnek ez a beszéde mélyen meghatotta, könyekre indította a sereg nagy részét; csak az ezüstpajzsosok kiabáltak, hogy vezessék el és ne hallgassanak a fecsegésére. Mert nincs abban semmi borzasztó, ha ez az átkozott Chersonnesos-beli, a ki ezer csatán fárasztotta a makedonokat, veszni indul, de igenis abban, hogy Nagy Sándor és Fülöp legderekabb katonái, a kik annyit szenvedtek, vénségökre megfosztatnak győzelmeik jutalmától, hogy másoktól nyerjék mindennapi kenyerüket, a nejeik pedig immár a harmadik éjszaka ellenségeikkel együtt háljanak. Egyidejűleg pedig iparkodtak Eumenest elhurczolni. Antigonos megdöbbent a nagy tömegtől, mert senki sem maradt vissza a táborban. Kiküldötte tehát tiz legerősebb elefántját egy jó nagy csapat méd és parthus lándzsással együtt, hogy a csoportot szétszórják. Aztán, minthogy nem volt arra bátorsága, hogy megnézze Eumenest, a régibb keletű barátságos és bizalmas viszonyok okán, azoknak a kérdezősködésére, a kik felügyelet végett átvették, hogy miként őrizzék «Úgy, felelé, mint egy elefántot, avagy oroszlánt.» De kevés vártatva a szánalom szállta meg; levétette a legsúlyosabb bilincseket róla és egyik bizalmas cselédjét küldötte hozzá, hogy megkenethesse[20] magát, sőt barátainak, a ki csak akart, megengedte, hogy a nappalt vele tölthessék és a szükségeseket hozzávihessék. Több napon át töprengett azon, hogy mit tevő legyen Eumenesszel, mármár hajolván a krétai Nearchosnak, meg fiának, Demetriosnak beszédeire és biztatásaira, a kik váltig azon buzgólkodtak, hogy megmentsék Eumenest, holott a többiek, majdnem valamennyien vesztére törtek és azt javasolták.

Beszélik, hogy Eumenes megkérdezte Onomarchost, a ki őt őrizte, hogy Antigonos miért nem öli meg hamarosan a kezére került ellenfelét és ellenségét, avagy miért nem ereszti nemeslelkűen szabadon. Onomarchos gőgösen azt felelé neki, hogy nem most, hanem a csatamezőn kellett volna neki bátran szembeszállni a halállal. «Zeusra mondom, vágott vissza Eumenes, akkor is megtettem; kérdezd meg csak azokat,

[20] Az ókorban divatos volt az olajjal való kenekedés.

a kik kezem ügyébe kerültek. De úgy tudom, hogy magamnál derekabbra nem akadtam.» Onomarchos meg azt felelé: «Nos tehát most megtaláltad a derekabbat, miért nem várod be az ő reá kedvező alkalmat?»

XIX. Midőn Antigonos elérkezettnek vélte az időt arra, hogy Eumenest elveszítse, megparancsolta, hogy vonják meg tőle az eledelt. Így két avagy három napon át étlenségre kárhoztatva, közel jutott végpillanatához. De minthogy Antigonos kénytelen volt táborával rögtön felkerekedni, embereket küldött hozzá, hogy megöljék. Holt tetemét aztán átadván barátainak, megengedte, hogy azt elégessék és maradványait ezüst urnába összegyűjtvén, nejének meg gyermekeinek átadják. Így halt meg Eumenes. Az istenség pedig azoknak a vezéreknek és a katonáknak megbüntetését, a kik ők elárulták, senki másra, mint magára Antigonosra bizta. Ez ugyanis az istentelen, vad erkölcsű ezüstpajzsosokat átadta Siburtiosnak, Arachosia kormányzójának, azzal a parancscsal, hogy veszítse el, pusztítsa el ezeket minden áron, hogy senki se térhessen vissza közülök Makedoniába, se ne láthassa a hellén tengert.

XXX.

SERTORIUS.

(130—73. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Épen nem lehet azon csodálkozni, hogy az idő végtelen folyamában, a midőn a szerencse majd ide, majd oda fordul, a véletlen gyakran azonos eseményeket hoz magával. Mert vagy a lehető esetek mennyisége nincs meghatározva és akkor a szerencse az ő termékenységében kimeríthetetlen anyagra talál, az oly eredményekre nézve, a melyek egymáshoz hasonlítanak, vagy pedig az emberi viszonyok megvannak számbelileg határozva az ő összeköttetéseikben és ebben az esetben szükséges, hogy azonos okokból, azonos eredmények folyjanak. Vannak nehányan, akik előszeretettel hordják össze a történetből és a hagyományból az ily véletlen eseményeket, a melyek az ész és az előrelátás műveinek látszanak. Igy, hogy két Attys[1] is tett szert nevezetességre, az egyik arkadiai, a másik meg syriai és mind a kettőt vad disznó ölte meg. A két Akteon[2] közül az egyiket ebei, a másikat meg szeretői tépték szét. A két Scipió közül az első legyőzte a karthágóiakat, a második meg teljesen megsemmisítette azokat. Iliont Herakles Laodamedon lovai miatt, Agamemnon meg az ugynevezett fa-ló segítségével foglalta el, harmadszor pedig a Charidemos olyaténkép, hogy valami ló a kapuk alatt

[1] Az egyik Attys a mythologiai alak, aki állítólag a Kybele-féle — az istenek anyja — istentiszteletet megalapította; a másik Croesus fia.

[2] Az első Akteon, a ki Dianát fürdés közben megleste, a másik Herkules fia.

összeesett, és a lakosok képtelenek voltak e miatt azokat hamarosan bezárni. Ama két városnak, amelyek a legillatosabb növényektől nyerték nevüket, egyikében. Iosban,[3] mint mondják, született Homeros, a költő, a másikban, a Smyrnában pedig meghalt. Tegyük még hozzá, a legharczszomjasabb vezérek, a kik legtöbb dolgot csalárdsággal kapcsolatos furfanggal vittek dűlőre, félszeműek voltak, mint Fülöp, Antigonos, s Hannibal és Sertorius, akiről ez az életrajz szól. Erről el lehet bízvást mondani, hogy az asszonyokra nézve józanabb volt Fülöpnél, barátai részéről megbizhatóbb Antigonosnál, az ellenséggel szemben pedig emberségesebb Hannibalnál és a belátásra nézve ezek egyike sem multa felül, de a szencsére valamennyi. Mert a szerencse minden alkalommal sokkal keményebben bánt el vele, mint nyilvánvaló ellenségei. Mindazáltal tapasztalatra egy sorba helyezte magát Metellusszal, bátorságra Pompeiusszal, sikerre Sullával, meg a rómaiak hatalmával, a midőn azzal, mint száműzött, mint jövevény, a barbár csapatok élén szembeszállt. Ezzel a férfiúval a hellenek közül leghelyesebben a kardiai Eumenest vethetjük egybe. Mert mind a ketten vezéreknek termettek és furfangos, harczvágyó katonák voltak. A saját hazájukból száműzetve, idegen népek élén, a sors kegyetlen, igazságtalan véggel sújtotta őket, a mennyiben mindketten törbe esvén, azok által vesztek, a kikkel meggyőzték ellenfeleiket.

II. Quintus Sertorius nem valami jelentéktelen családból származott Nursia[4] városában, a sabinok földjén. Özvegy anyja a kinek neve állítólag Rhea volt, mint atyátlan árvát, tisztességes nevelésben részesítette, a miért is anyját szerfölött szerette. A peres ügyekben elegendő gyakorlatra tett szert, és szónoklatával bizonyos befolyásra jutott a városban. De sikeres hadi tényei és szerencsés vállalatai becsvágyát erre a térre terelték.

III. Első ízben Caepió alatt hadakozott, a midőn a cimberek és a teutonok betörtek Galliába. A rómaiak csúfos vereséget szenvedtek; a midőn futás közben elvesztette a lovát

[3] Ios = ibolya, a smyra myrrha = tömjén.

[4] Az Apenninus-hegység tövében.

és sebet kapott, pajzsostól-vértestül belevetette magát a Rhodanusba[5] és az erős árral szemben uszva, szerencsésen átkelt. Oly erőteljes és a fáradalmaktól megedzett volt a testi szervezete. Midőn ugyancsak másodizben töméntelen számban, rettenetes fenyegetések közt előnyomultak, nehéz dolga akadt akkor a vezérnek, hogy csak helytállásra, engedelmességre birja a római katonákat.

Marius volt a vezér, Sertorius pedig az ellenség kikémlésére vállalkozott. Ellátta magát kelta ruházattal, a legszükségesebb kifejezéseket e nyelven megtanulta, hogy alkalomadtán szóba állhasson velük és a barbarok közé vegyült. Miután majd látásból, majd hallomásból megtudta mind azt, amire szükség volt, visszatért Mariushoz, és elnyerte érdemének jutalmát. A hadjárat későbbi szakában számos tettel tanusította belátását és vitézségét, a mivel emelte tekintetét, megbízhatóságát a vezér előtt. A cimberek és a teutonok ellen való háború után Didius praetor. Iberiába küldötte hadi tribunkép, ahol celtiberek földjén. Castrelon[6] városában telelt. Minthogy azonban a katonák a bőségben kicsapongásra adták magukat és folyton részegeskedtek, a barbarok nem sokat vetettek rájuk és éjnek idején segítségért küldöttek a szomszédos városbeli gyrisoenokhoz, majd a házakra törtek és leölték a rómaiakat. Sertorius kevesedmagával kiosont, majd a megmenekülteket összegyűjtvén, a várost megkerülte. Ezzel az alkalommal azokat a kapukat, a melyeken a barbarok észrevétlenül betörtek, nyitva találván, hogy ugy ne járjon mint ezek, őrséggel megrakta, majd minden oldalról megtámadta a várost és a fegyverképes lakósokat mind megölette.

Ezután a vérontás után, megparancsolta valamennyi katonáinak, hogy vessék le a saját fegyverzeteiket és ruháikat és öltsék fel a barbarokét, azután kövessék arra a városra, a honnét kiküldve lettek azok, akik éjnek idején ő reájuk támadtak.

Igy a fegyverzet látszatával rászedvén a barbarokat, a kapukat nyitva találta és tömérdek embert elfogott, a kik

[5] A mai Rhône Francziaországban,

[6] Város a mostani Castilia meg Andalusia határán.

barátaiknak és polgártársaiknak abban a hitben, hogy dolgukat jól végezték, elébük mentek. Azért a rómaiak javarészben a kapuk körül felkonczolták őket, a többieket pedig, a kik önként megadták magukat, rabszolgakép eladták.

IV. Ettől kezdve Sertorius hírnévre tett szert Iberiában, mert alig hogy Rómába visszatért, a Padus-melléki Gallia quaestorává neveztetett, és pedig a legjobb időben. Mert a marsusi[7] háború kitört, ő pedig azt a rendeletet vette, hogy katonákat szedjen és fegyvereket készíttessen, a mely megbízatásban buzgalommal, gyorsasággal eljárván, a többi ifjak puhaságával s lassúságával szemben, rászolgált arra a közvélekedésre, hogy tevékeny ember lesz belőle. De nem hagyott alább katonai vakmerőségével, a midőn vezéri rangra előlépett, sőt sajátkezűleg csodaszerű tetteket vitt véghez, és életét nem kímélve, a küzdelmekbe vetette magát, midőn azután az egyik szemét is elvesztette. De ezzel mindig dicsekedni szokott, azt állítván, hogy mások nem viselhetik mindig bátorságuk érdemjeleit, mert hébe-hóba leteszik lánczukat, lándzsájukat és koronájukat, holott ő derék voltának ismertetőjelét folyton megtartja, és ugyanazok, a kik szerencsétlenségét látják, látják erényeit is. És a nép az őt megillető tiszteletben részesítette. Mert a midőn a színházba lépett, tapssal és üdvkiáltással fogadták, a mihez nem egykönnyen jutottak még azok sem, a kik korra és hírnévre sokkal előbbre voltak. Mindazáltal a midőn a néptribunságra pályázott, Sulla pártja ellenzése folytán megbukott; úgy látszik innét eredt Sulla iránt való gyűlölete. Midőn Marius, legyőzetvén Sullától, elmenekült, Sulla pedig a Mithridates ellen viselendő háborúra elutazott, a consulok egyike, Octavius, Sulla pártján maradt, Cinna azonban, mint afféle forradalmár, Marius elnyomott pártját felizgatni igyekezett. Sertorius ehhez csatlakozott, mert egyébként is tapasztalta, hogy Octavius kelleténél lanyhább emberésnem bízik Marius barátaiban. A Forumon a két consul közt fegyveres összeütközés támadt, melyben Octavius győzött, Cinna és Sertorius közel tizezer ember veszteséggel megfutottak. Majd az Italiában

[7] A szövetségesek ellen való háboru Kr. sz. e. 90-ben.

szétszórt csapatok nagy részét magukhoz vonván, hamarosan abba a helyzetbe jöttek, hogy Octaviusszal szembeszállhattak.

V. Midőn Marius visszahajózott Libyából[8] és Cinnának, mint consulnak, a rendelkezésére bocsájtotta magát, magánemberkép, mindenki abban a nézetben volt, hogy el kell őt fogadni, csak Sertorius tiltakozott az ellen, akár mert azt hitte, hogy Cinna kevesebb tekintettel lesz ő reá egy tehetségesebb hadvezér jelenlétében, akár mert tartott attól, hogy Marius zsarnokoskodásával mindent felforgat és győzelmében szenvedélye korlátot nem ismervén, túlcsap az igazság határain. Azt állítá tehát, hogy kevés dolguk van immár hátra győzelmük után, ha pedig elfogadják Mariust, minden hatalom és dicsőség erre a megbízhatatlan és az uralomközösségre nézve megférhetetlen emberre száll. Cinna azt felelé, hogy Sertorius okoskodása ugyan helyes, de röstelli, csakhogy nem is tudja módját, mikép utasítsa el Mariust, aki maga hívta meg azt a közös cselekvésre. «Én ugyan, vágott közbe Sertorius, azt hittem, hogy Marius magamagától jött Italiába, és csak a saját érdekünket vettem szemügyre, de tetőled már eleve helytelenség volt annak a jövetelén tanakodni, a kinek jöttét magad kívántad, el kell tehát őt fogadni és alkalmazni. Az adott szó nem enged semmiféle okoskodásnak helyet.» Igy hívta meg Cinna Mariust és három felé osztván a hadsereget, mind a hárman vezérkedtek. A háború bevégeztével Cinna meg Marius oly kegyetlenségre, erőszakosságra ragadtatták magukat, hogy a háború minden sanyarúságát aranykor számba vették a rómaiak. Mint mondják, egyedül Sertorius nem ölt meg senkit boszúból, sem pedig nem élt vissza hatalmával, sőt neheztelt Mariusra, Cinnát meg személyes közbenjárásával, kérésével mérsékletre bírta. Midőn végre a rabszolgák, a kiket Marius a háborúban szövetségeseikép és zsarnokoskodása közben darabontjaikép használt és hatalmasokká, gazdagokká tett, majd az ő parancsára vagy csábítására, avagy saját erőszakosságuk folytán, uraik ellen törvénytelenségekre vetemedtek, azokat lemészárolták, nőiket megbecs-

[8] Afrika északi partján.

telenítették, gyermekeiken erőszakot követtek el, Sertorius nem tűrhette tovább ezeket; táborukban egy szálig lenyilaztatta valamennyit, nem kevesebbet négyezernél.

VI. Midőn Marius meghalt és kevéssel reá Cinna meggyilkoltatott, a fiatal Marius pedig Sertorius akarata ellenére törvénytelen módon elnyerte a consulatust, a Carbok, a Norbanusok és a Scipiok pedig az előrenyomuló Sullával szerencsétlenül harczoltak, a dolgok állása részint a vezérek gyávasága és puhasága, részint a katonák árulása folytán rosszra, bukásra fordult. Ekkor Sertorius jelenléte képtelen volt a közállapotok növekedő ziláltságának gátot vetni, mert a legtekintélyesebbek egyúttal a legesztelenebbek voltak. Végre, a midőn Sulla Scipio közelében ütvén fel táborát, elhalmozta kedvezéseivel, hogy a békével áltassa, seregét pedig megvesztegette, Sertorius aki mindezt előre megmondotta, és szívére kötötte Scipiónak, de hitelre nem talált, teljesen kétségbeesvén Róma fölött, Iberiába ment, hogy ha idejekorán szilárd állást vesz ebben a tartományban, menedéket szerez az amott elbukott barátai számára. A hegyes vidéken erős zivatarok lepték meg és az odavaló barbarok az átkelésért adót, váltságot követeltek tőle. Boszankodtak, méltatlankodtak társai, hogy egy római proconsul adót fizessen holmi nyomorúságos barbaroknak.

De Sertorius kevésbe vette ezt a látszólagos megaláztatást és azt mondotta, hogy az időt vásárolja meg, a mely a legdrágább annak az embernek, aki nagy dolgokra tör. A barbarokat tehát pénzen megnyerte, és szaporán eljutott Iberiába. Itt számra, ifjuságra virágzó népeket talált, a melyek azonban az időszakonként odaküldött praetorok erőszakoskodása és kapzsisága miatt a fenhatóság minden fajtája iránt ellenszenvet tápláltak. Sikerült azonban neki a tehetőseket nyájas magatartásával, a köznépet pedig adóelengedéssel megnyernie. Főleg pedig azzal vette be magát a szeretetükbe, hogy megszabadította őket a beszállásolástól. Rászorította ugyanis katonáit, hogy a külvárosokban tákoljanak össze telelőket és ő volt az első, aki az ily téli szállásra behurczolkodott. Minthogy azonban nem bízhatta magát teljesen a barbarok jóakaratára, az ott letelepedett, hadra termett

rómaiakat fölfegyverezte, mindenfajta hadigépeket készíttetett, hajókat szerelt fel, és így markában tartá a városokat, mert a milyen szelid volt a békés foglalatosságok közepett, oly félelmesnek mutatta magát hadi készületével az ellenséggel szemben.

VII. Sertorius arra a hírre, hogy Sulla Rómát hatalmába kerítette és Mariusnak meg Carbónak pártját megsemmisítette, rögtön tisztában volt azzal, hogy az ő leveretésére ügyes vezér alatt egy sereg jő a nyakára, azért Julius Salinatorral, hatezer nehéz fegyverzetű élén, elzáratta a pyrenaeus hegységet. És nem sokára Sulla el is küldötte Caius Anniust, a ki annak láttára, hogy Julius megvívhatatlan állásban van, bizonytalanságában a hegység lábánál vesztegelt. Azonban valami Calpurnius, melléknéven Lanarius, orozva megölte Juliust, a katonái pedig a Pyrenaeusok csúcsait odahagyták, mire Annius tekintélyes haderővel átkelvén megfutamította azokat, a kik útját állták. Sertorius, minthogy képtelen volt vele megmérkőzni, háromezer emberrel Új-Karthagóba[9] futott, és itt hajóra szállván, átkelt a tengeren Afrikába és a mauretanok földjén partra szállt.

Azonban a katonáit, akik vigyázatlanok voltak a vizbeszerzésnél, a barbarok megrohanták; és mivel sokakat elvesztett közülök, ismét visszavitorlázott Iberiába. De innét elutasíttatván, a hozzá csatlakozó kilikai tengeri kalózokkal a pityusi szigethez evez, partra száll és Annius helyőrségét visszaszorítja. De Annius nemsokára megjelenik számos hajóval és ötezer nehéz fegyverzetűvel. Sertorius megkisérli tengeri ütközetbe bocsájtkozni, noha csak könnyű és inkább a gyors evezésre, mint a küzdelemre alkalmas hajókkal rendelkezik. De egy heves nyugoti szél támad a tengeren, és Sertorius hajóinak nagy részét, könnyűségük miatt oldalast a sziklás partra veti, őt magát pedig kevés hajójával a vihar a nyilt tengertől, az ellenség meg a szárazföldtől visszaszorítja és tiz napon át küzd a szembe jövő hullámokkal, a tengerárral, majd keserves erőfeszítés árán megmenekül.

VIII. Hogy a szél alább hagyott, Sertoriust a hullámok egynémely, az itt szerte fekvő és vízben szűkösködő szigetekre

[9] Ma Carthagena, Murcia tartományban. A carthagóiak építették az első pun háború után.

hajtják, a melyeken pár napig időzik. Innét a tengerre száll, áthajózik a gadeirai[10] szoroson, majd jobbra kanyarodik és partra száll Iberiában, kissé föllebb a Baetis-folyó[11] torkolatától, a mely az Atlanti óczeánba ömlik, és a körülötte elterülő iberiai részeknek a nevét adja. Itt találkozik egynehány hajóssal, akik csak az imént tértek vissza az atlanti szigetekről. Ez a két sziget, a miket keskeny szoros választ el egymástól, tízezer stadiumra[12] esik Libyától és a boldogok szigetének[13] neveztetett. Gyér és lanyha esők látogatják meg ezeket, de a szelek többnyire szelidek és harmathozók, a mely körülmények nemcsak a szántás-vetésre teszik jóvá, termékenynyé a talajt, hanem az önmagától is annyi sok meg ízletes gyümölcsöt hoz, hogy a lakosság minden vesződség és fáradozás nélkül egész kényelmesen megélhet abból. A szigeteket környező légkör pedig, az évszakok mérsékelt átmenete és váltakozása folytán, enyhe. Mert az északi és keleti szelek, a melyek a mi földünk felől fúnak, azon a roppant területen, a melyen áthatolnak, szétszóródnak és erejüket vesztik, holott a tengeri szellők, a déliek és nyugatiak lagymatag, pásztás esőket hoznak a tenger felől, többnyire azonban enyhe harmatokkal felfrissítik a talajt és megtermékenyítik azt. Azért még a barbaroknál is gyökeret vert az az erős meggyőződés, hogy itt létezik az elysiumi sikság és a boldogok lakóhelye, a melyet a Homeros[14] megénekelt.

IX. Ezek hallatára csodálatos vágy támadt Sertoriusban, hogy azokon a szigeteken megtelepülhessen, és távol a zsar-

[10] Ma Gibraltar.
[11] Quadalquivir.
[12] Körülbelül 2000 kmt.
[13] A Canari szigetek.
[14] Odyss. IV. 563 és kk. v.

Tégedet Elysion mezejére s világnak utolsó
Végire küldenek isteneid, hol szög Rhadamanthys:
Hol legkönnyebben folyik élte az emberi nemnek.
Nem járván zápor, hófergeteg és viharos tél;
De lágyan sutogó szellőt eregetve magából
Okeanos, szakadatlan üdíti az emberi szívet.

Szabó István ford.

nokságtól, meg a szüntelen való háborúktól, nyugalomban élhessen. A Cilicia-beliek, akik semmit sem adtak a békére meg a nyugalomra, hanem csak a kincseken, zsákmányokon járatták az eszüket, midőn azt észrevették, áthajóztak Afrikába, hogy Askalist, Iptha fiát a mauretanok királyságába visszahelyezzék. De Sertorius nem csüggedt el, hanem arra tökélte magát, hogy segítségére megy azoknak, a kik Askalis ellen harczolnak, mikép övéi előtt új reményforrás és más vállalatokra való alkalom nyílván, a szükségtől kényszerítve szét ne oszoljanak. A mauretanok szivesen fogadták, ő pedig a dologhoz látott, és miután csatában megverte, ostrom alá vette Askalist. Sulla elküldötte egy sereg élén Pacciánust Askolis segítségére. Sertorius összecsap vele, megöli és legyőzött seregét a magáéhoz vonja, majd Tingist,[15] a hova Askalis testvéreivel együtt menekült, ostrommal megveszi. A libyaiak állítása szerint itt fekszik eltemetve Antaeus.[16] Sertorius ennek a sírját felásatta, mert kételkedett a barbarok állításán, a tetem nagyságát illetőleg. De a midőn, mint mondják, egy hatvan könyök nagyságú holttestre talált, megrémült; halotti áldozatot hozott, a sírt újra betemettette, a mely körülmény aztán még inkább növelte az Antaeus iránt való tiszteletet és kegyeletet. A tingisbeliek azt regélik, hogy Antaeus halála után annak neje, Tinge, Herculesszel összeállt és gyermekök Sopha x e vidék királya lett, ez pedig egy városnak Tingis nevet adott anyja után. Sophaxnak a fia volt Diodorus, aki számos libyai népet hajtott hatalma alá egy görög sereg segedelmével, mely Hercules által ide telepített Olbia-beliekből[17] meg Mycenaebeliekből állt. Különben szolgáljon ez a rege kegyelet és emlékül Jubának,[18] a minden királyok legnagyobb történetirójának, mert, amint beszélik, az ő ősei Diodorus meg Sophax leszármazói

[15] A mai Tanger.

[16] Neptunus fia, ennek a vidéknek a királya, aki legyőzhetetlen volt a birkózásban, valameddig lábai a földet érték. Herkules tehát felemelte a földről és úgy szorította agyon.

[17] Valószinűleg arkadiaiak az Olbius folyó mellékéről.

[18] Hasonlónevü mauretaniai király fia, akit Caesar diadalmenetben Rómába vitt, ahol neveltette. Művei elvesztek.

voltak. Sertorius, noha mindenek teljhatalmu ura lőn nem jogtalankodott azokkal, akik hozzá folyamodtak és reá bízták magukat, sőt visszaadta nekik javaikat, városaikat meg az alkotmányukat, és megelégedett azzal, amit ezek jó szándékkal adtak.

X. A midőn e közben azon tanakodott, hogy hova, merre forduljon, a lusitanok[19] követeket küldvén hozzá, felszólították, hogy álljon élökre. Mert a rómaiak részéről fenyegető veszélylyel szemben mindenkép egy nagytekintetű és tapasztalattal bíró vezérre volt szükségük, bizalmukat pedig ő belé helyezték, miután megismerték a jellemét azoktól, a kik vele érintkeztek. Mert, mint mondják, Sertoriust sem az élvezet, sem a félelem nem volt képes megejteni; természeténél fogva rettenthetetlen lévén a veszedelmek közt, a jó szerencsében mérsékelten viselkedett. A nyilt csatán való bátorságra nézve egy korabeli vezér sem állt előtte, ha pedig a hadjáratban cselszövényre, az ellenség kijátszására került a dolog, vagy erős állásfoglalásra és gyors átkelésre volt szükség, a körülményekhez képest a csalfaság, az általtás nagymestere tudott lenni. A derék tettek megjutalmazásában bőkezűnek tanusította magát, holott a hibák megbüntetése körül mérséklettel járt el. Mindazáltal, úgylátszik, élete végső szakában, a túszok ellen elkövetett vadsága és kegyetlensége azt tanusítják, hogy jelleme nem volt valami jóságos, hanem csak a szükséghez képest eszélyességből színeskedett ezzel a tulajdonsággal.

Én azonban abban a véleményben vagyok, hogy a tiszta és józan észen alapuló erényt semmiféle sors-fordulás nem képes magából kiforgatni és az ellenkező végletekre vetni, noha épen nem lehetetlenség az, hogy az alapjukban józan és derék jellemek a sors fogandóságához képest megváltoztatják erkölcseiket, ha érdemtelenül nagy szerencsétlenségtől sújtatnak. Ez történt, vélekedésem szerint, Sertoriusszal, a ki midőn a sors elhagyta, dolgai rosszra fordúltán való elkeseredésében árulóival kegyetlenkedett.

XI. Bármint legyen is a dolog, Sertorius a lusitanok meghívására elvitorlázott Afrikából. Majd ezeket, mint afféle

[19] A mai portugal vidék lakói.

teljhatalmú hadvezér, hamarosan hadilábra állította, és a szomszédos iberiai részeket alája vetette, mert a legtöbb népek, főkép szelíd és tevékeny jelleme miatt, önként hozzá csatlakoztak. Némelykor azonban ravasz módon cselt is alkalmazott, hogy megnyerje őket. Mindenek előtt álljon itt a szarvasünő esete. Valami falusi paraszt, Spanus, egy szarvasünőre bukkant, a mely az imént borjadzott és a vadászok elől menekült. A tehenet ugyan elszalasztja, de a borjút, a melynek különös színe meglepte, mert tiszta fehér volt, űzőbe veszi és megfogja. Sertorius véletlenül ezen a vidéken táborozott, és minthogy minden ajándékot, a mit akár vadász-zsákmányból, akár a föld termékeiből hozzávittek, szívesen fogadott és bőkezűleg viszonozta bárki udvarias szolgálatait, emberünk sebten hozzá viszi és neki átadja a borjút. Sertorius elfogadja, de eleintén nem valami nagy kedvét leli benne; idővel aztán, a midőn úgy megszelidíté és az emberekhez szoktatá, hogy hallgat hívó szavára és követi a hová csak megy, meg egyáltalában nem fél a katonák csoportosulásától, zajától, lassankint isteni jelentőséget tulajdonít neki és azt mondja, hogy a szarvas a Diana ajándéka, a ki neki számos rejtett dolgot kinyilatkoztatott, jól tudván, hogy a barbar népet természeténél fogva a babonaság könnyen megejti. Fortélyai ilyenformák voltak. Ha kéz alatt értesült arról, hogy az ellenség valahol beütött az ő területére, vagy valamely város elpártoltatásán dolgozott, azt színlelte, hogy a szarvas álmában beszélgetett ő vele, és meghagyta neki, hogy hadát készen tartsa. Vagy másfelől, ha meghallotta azt, hogy valamelyik vezére győzött, elrejtette a küldöttet és elővezette a szarvast, a jó hír jeléül fölkoszorúzva, majd biztatta katonáit, hogy csak legyenek jókedvűek és áldozzanak az isteneknek, mert valami jót fog hallani.

XII. Igy megszelidítvén őket, minden tekintetben, annál készségesebben hajtottak a szavára, mert abban a meggyőződésben éltek, hogy nem egy véges emberi elme, hanem maga az istenség vezérli őket. De egyben az események is mellette tanuskodtak, hatalmának megfoghatatlan módon való növekedése folytán. Mert azzal a kétezerhatszáz emberrel, a kiket rómaiknak nevezett, beleértve a hétszáz libyait, a kikkel

átkelt Lusitaniába, meg a hozzácsatlakozott négyezer lusitan peltastával és hétszáz lovassal harczra kelt négy római vezérrel, a kik százhuzezer gyalogos, hatezer lovas, kétezer nyílas meg parittyás és számtalan város fölött rendelkeztek, holott ő neki egészben és nagyban husz állt az uralma alatt. Mindazáltal, bár eleinte ily csekély, jelentéktelen erői voltak, nemcsak nagy nemzeteket leigázott és számos várost elfoglalt, hanem a vele szemben álló vezérek közül Cottát a Mellaria közelében fekvő tengerszoroson hajóütközetben legyőzte. Fufidiust, a Baetis tartomány kormányzóját megfutamitotta és kétezer rómait levágott. Lucius Domitiust, a tulsó Iberia proconsulját az ő quaestora verte meg, egy másik vezért pedig Thoraniust, a kit Metellus ő ellene küldött a haderő élén, ő maga megölte. Magát Metellust, a rómaiaknak akkortájt egyik legnagyobb, leghíresebb vezérét, miután rája sok súlyos cs apást mért, úgy sarokba szorította, hogy Lucius Malliusnak Gallia Norbonensisból kelle segítségére sietni, a nagy Pompeiust pedig sebbel-lobbal Rómából el küldötték egy hadosztály élén. Mert Metellus már nem tudta, hogy miképen hadakozzék ezzel a vakmerő emberrel, a ki minden nyílt csatát kikerült és a könnyű meg hajlékony spanyol seregével ezer kanyargást, irányváltoztatást tett; holott ő a rendes, nyilt csatákban volt járatos, mint egy oly helytálló és nehéz gyalogságnak a vezére, a mely kitünően ki volt képezve arra, hogy a késremenő ellenséget visszaverje és leterítse, de a mely nem tudott sem hegyet mászni, sem összecsapni ezekkel a szüntelen való futásban meg üldözésben szélgyorsaságú emberekkel, sem az éhséget elviselni vagy tűz meg sátor nélkül élni, miként a Sertorius katonái.

XIII. De Metellus korosabb is volt már és a sok meg nagy küzdelmek után immár a kényelmes meg puhálkodó életre adta magát. Holott Sertorius ifjonti erejének virágában állt, a kinek teste, erőkifejtésre, gyorsaságra, mértékletességre csodálatos módon meg volt edzve. Mert a részegséget még vigasságok alkalmával sem ismerte, ellenben hozzászoktatta magát ahhoz, hogy nagy fáradalmakat, hosszú meneteléseket és huzamos virrasztásokat, csekély meg silány táplálékokkal beérvén, elviselje. Ha érkezése volt, folyton kódorgott, vadászott; így a járhatatlan

meg a járható vidéket előre kitapasztalván, abban a helyzetben volt, hogy vagy futással meneküljön az ellenségtől, vagy üldözés közben azt körülkerítse. Igy aztán Metellus, bár ütközethez nem jutott, oly károkat szenvedett, minőket a rendesen meggyőzöttek. Sertorius pedig futás közben az üldözők előnyeiben részesült. Mert elvágta vizét, megakadályozta őt az élelem beszerzésében, ha előrenyomult útját állta, ha megállapodott nyugtalanította, ha másokat ostromolt, Sertorius ott teremvén viszont ostrom alá vette, azzal hogy szükségleteitől megfosztotta; elannyira, hogy a rómaiak egészen kétségbe estek. Midőn Sertorius páros viadalra szólította Metellust, nagy kiabálva azt követelték, hogy küzdjön meg vele mint római a rómaival, mint hadvezér a hadvezérrel, és mikor aztán vonakodott, kigúnyolták. Metellus azonban kinevette őket, és pedig helyesen, mert a vezérnek, a mint Theophrastos mondá, vezérkép, nem pedig jöttment katona módjára kell meghalni. Metellus annak láttára, hogy a Langobrigabeliek nagy segítségére vannak Sertoriusnak, meg hogy szomjúsággal könnyen megejthetők, minthogy a városban csak egy kútjuk volt, a külvárosokban meg a bástyák közelében levő források pedig az ostromló határ körében feküdtek; a város ellen vonult, abban a hitben, hogy a víznek híján két nap alatt készen lesz az ostrommal. Ez okon meghagyta katonáinak, hogy csak két napra való élelmet vigyenek magukkal. De Sertorius hamarosan segítségökre ment és megparancsolta katonáinak, hogy töltsenek meg kétezer tömlőt vízzel, és mindegyik tömlőre tekintélyes pénzösszeget tűzött. Sok iberiai, sok mauretaniai vállalkozott erre a dologra: Sertorius ezek közül kiválasztotta a legerősebbeket, meg a legfürgébbeket, és elküldötte ezeket a hegyeken keresztül, azzal a rendelettel, hogy mihelyt átadták a tömlőket a várbelieknek, a haszonvehetetlen csőcseléket távolítsák el, hogy a víz elegendő legyen a védők számára. Metellus erről értesülvén, szerfölött boszankodott, mert katonái az eleséget már elfogyasztották; kiküldötte tehát Agninust hatezer ember élén élelembeszerzés végett. Sertorius a mint ezt észrevette, lest vetett Agninusnak azon úton, a melyen visszatérendő volt, és háromezer embert egy bozótos szakadékba elhelyezett. Ő maga aztán arcz-

ban támad és megfutamitja, seregét pedig részben levágja, részben elfogja. Agninust fegyvereinek és lovának elvesztése után Metellus fölfogja, a ki aztán csúfosan visszavonul a hispaniaiak gúnya közt.

XIV. Sertorius az ilyes tettekkel megnyerte a barbarok szeretetét, csodálatát, de még inkább azzal, hogy a midőn a római fegyverzettel, hadszervezettel és fegyelemmel kiküszöbölte harczmodorukból a dühöngő, vadállatias elemet, nagy rablóbandát képező haderőt valóságos hadsereggé alakította át. Ezenkívül nem kimélte az aranyat meg az ezüstöt sisakjaik ékesítésére, megfestette pajzsaikat, hozzászoktatta őket a varrottas alsó meg felsőruha használatára, s a midőn ezekre költekezett, meg hiúságukat beczézte, népszerűvé tette magát. De leginkább megnyerte őket azzal, a mit gyermekeik érdekében tett. Összerendelte ugyanis a lakosság legelőkelőbbjeit Oscába,[20] ebbe a nagy városba és tanítókat adott nekik a hellén meg a római tudományok elsajátítására. Tényleg ezek túszul szolgáltak neki, állítólag azonban neveltette őket, abból a czélból, hogy ha férfiakká lesznek, rájuk bízhassa a kormányzást és az igazgatást. Az atyák el voltak ragadtatva annak láttára, hogy fiaik biborszegélyes ruhában illedelmesen járnak az iskolába, hogy Sertorius viseli a neveltetésük költségeit, gyakorta vizsgálatokat tart, az érdemeseknek jutalmat oszt és arany nyakékkel ajándékozza meg őket, a melyet a rómaiak bullának neveznek. Iberiában az volt a szokás, hogy a fejedelem testőreinek meg kelle halni, ha az elesett, és azt az ottan való barbarok halotti áldozásnak nevezik. A többi vezéreknek csak kevés pajzshordói és fegyvertársai voltak e czélra, holott Sertoriust sok ezren követték, készek lévén magokat vele

Bulla.

[20] A gadesi tengerszoroson levő város, a mitől máskép a szoros nevét vette.

együtt föláldozni. Beszélik, hogy midőn serege valami város előtt megfutamodott és azellenség nagyon szorongatta, a hispaniaiak mit se törődve önmagukkal, csak hogy Sertoriust megmenthessék, vállaikra emelték, majd az egyik a másiknak adta át, valamíg a bástyára jutott, és csak akkor gondolt mindegyik a maga megmentésére, a midőn vezérök biztonságba jutott.

XV. De nemcsak a hispaniaiak kedvelték, hanem még az Italiából jött katonák is. Perpenna Vento, Sertorius egyik pártfele, sok pénzzel és tekintélyes haderővel jött Iberiába, azzal az elhatározással, hogy a saját szakállára visel háborút Metellus ellen. Katonái azonban zúgolódtak e miatt és sok beszéd hallatszott a táborban Sertoriusról, a mi aztán sértette az előkelő származására meg gazdagságára büszke Perpennát. Midőn azonban híre jött annak, hogy Pompeius átkelt a Pyrenaeus hegységen, a katonák fegyvert ragadnak, a csapatjelvényeket fölrántják és nagy kiabálva Perpennára zúdulnak, hogy vezesse őket Sertoriushoz, ellenkező esetben azzal fenyegetik, hogy a faképnél hagyják és maguk mennek ahhoz a férfiúhoz, aki képes úgy magát, valamint másokat megmenteni. Perpenna, engedvén követelésüknek, Sertoriushoz vezeti őket és hozzá csatlakozik ötvenhárom cohorsával.

XVI. Sertorius, miután az Iberus folyón innét levő népek majdnem mindnyájan hozzá csatlakoztak, számra nagy haderővel rendelkezett, mert naponként csak úgy özönlöttek, csődültek mindenünnét hozzá az emberek; de nagy nyugtalanságot okoztak neki a barbarok, az ő sajátos fegyelmezetlenségükkel, vakmerőségükkel, a kik kiabálva követelték, hogy vezessék őket az ellenségre és boszankodtak a huzavona miatt. Sertorius eleinte szóval igyekezett őket lecsendesíteni. De annak láttára hogy csak zúgolódnak és kelletlenül erőszakoskodnak, szabadjukra hagyta őket és megengedte nekik, hogy az ellenséggel összecsapjanak, de csak annyira, hogy teljes kudarczot ne valljanak, hanem csak verést kapjanak, abban a reményben, hogy a jövőre annál inkább engedelmesek lesznek. Amit gyanított, az be is következett. De segítségökre sietett, a futókat fölfogta és bátorságosan a táborba visszavezette. Abban a szándékban,

hogy csüggedésüket megvegye, pár nap mulva egész seregét összegyűjtötte és két lovat vezettetett elő. Az egyik teljesen elcsigázott és már öreg volt, a másik meg kiválóan nagy és erős, csodálatos szép és sűrű farkkal. A gyenge ló mellé egy derék nagy embert állított, az erős mellé pedig egy kicsiny és nyomorúságos kinézésűt.

Az adott jelre az erős ember mind a két kezével megragadta a ló farkát és teljes erejével húzni kezdte, mintha csak kitépni akarta volna; a gyönge ember pedig az erős lónak szálonként kihuzkodta a szőrét. Amaz tehát, miután hiába okozott magának nagy fáradságot és csak a nézők hangos nevetését keltette fel, végre felhagyott azzal; a gyenge ember pedig rövid idő alatt, minden vesződség nélkül megkopasztotta szőrétől a ló farkát. Sertorius ekkor felkelvén, így szólt: «Im láthatjátok, feleim, hogy a türelmes fáradozás hatásosabb az erőnél, hogy sok dolgok vannak, a melyeken tömegben erőt venni nem lehett, de egyenként engednek annak, mert az állhatatosság legyőzhetetlen; ez az, a mivel az előretörő idő legyőz, felforgat minden hatalmat. S így az idő szövetségese azoknak, akik eszélyességgel megragadják az általa nyújtott alkalmat, holott a legnagyobb ellensége azoknak, akik alkalom híján erőlködnek.» Ilyes bátorításokat eszelt ki a Sertorius esetről-esetre, hogy a barbarokat a kedvező alkalom bevárására kitanítsa.

XVII. Sertorius hadi vállalatai közt legnagyobb bámulatot keltett azzal, a melyet az ugynevezett charakitanok ellen ntézett. Ez a Tagonius folyón túl levő nép nem lakik városokban avagy falvakban, hanem meglehetős terjedelmű és magas halmokon, a melyek teli vannak éjszakra tekintő barlangokkal és sziklaüregekkel. Az egész alantas vidék földje márgás agyag, a mely lazaságánál fogva könnyen zsurmolódik, úgy, hogy a járókelők nem bírják magukat azon fenntartani és könyű érintésre, akár a mész vagy a hamu, széjjel porlódik. Ezekbe a barlangokba rejtőzködtek a barbarok, valahányszor támadástól féltek és hordották össze a zsákmányt, mert ezek az erőszaktól teljes biztonságot, bátorságot nyújtottak. Sertorius akkortájt verést kapott Metellustól és a halmok lábánál

ütötte fel táborát. A barbarok semmibe sem vették, mintha csak teljesen legyőzetett volna. Sertorius ekkor, akár haragból, akár mert nem akart a futás látszatába kerülni, hajnal hasadtával a halmokhoz vágtatott, és szemügyre vette a terepet. De bejárást sehonnét nem talál. Az e miatt való boszuságában üres fenyegetéseket szór a barbarokra, a midőn észreveszi, hogy a szél a kérdéses talajon sürü porfelleget ver fel és azt a barbarok felé hordja. Mert a barlangok, amint említém, éjszak felé fordulvák, az éjszakról fuvó szél pedig, a mit némelyek Kaikiasnak neveznek, az itten való szelek közt a leggyakrabb és leghevesebb, a menyiben a mocsaras síkság és hófedte tetők erejét hatályosabbá teszik. Ekkortájt pedig anyár kellő közepén, tápot és erőt nyerve az éjszakvidékbeli jégtömegek olvadásából, kellemesen fujdogált, lengedezett, felüdítvén a barbarokat valamint állatjaikat a nap folyamán. Sertorius, miután mindezeket fontolóra vette, de meg a benlakóktól is hallotta, megparancsolta katonáinak, hogy ássák fel ezt a porhanyó meg hamuszerü földet és hordják rakásra szemben a halommal, a min aztán a barbarok, abban a vélekedésben, hogy az a földhányás ő ellenük történik, jót nevettek. Ekkor azonban Sertorius, miután katonái az éj beálltáig munkálkodtak, visszavonult. Virradáskor eleinte lanyhán támadt fel a szellő, a mely mozgásba hozta az összehordott föld legfinomabb részecseit és polyvaként széjjel szórta.

Majd aztán, hogy a Kaikias a nap emelkedésével folyton hevesebben fujdogált és a halmoknak hordotta a port, a katonák elkezdették a földrakásokat fenekestül felforgatni és a rögöket összetörni. Némelyek meg majd fel, majd lerugtattak lovaikon, a mivel aztán felverték a port és azt a szél szárnyára eresztették. Ez meg fölragadta az összetört, a fölkavart részecseket és a barbarok lakásaira szórta, a melyek nyitva álltak a Kaikias előtt. Mivel pedig a barbaroknak csak az az egy szellőztető nyílásuk volt, a melyen a szél betódult, a barbarok szeme világa hamarosan elsötétedett, lélegzetük elakadt, a midőn az éles meg a sürű porral terhelt levegőt beszívták. Ez okon, minekutánna két napot keservesen kihúztak, a harmadikon megadták magukat: a mivel Sertoriusnak nem annyira

a hatalmát, mint a hírnevét növelték, mivelhogy azon, ami fegyverrel megvehető nem volt, ügyességgel vett erőt.

XVIII. Valameddig Sertorius Metellusszal hadakozott, úgy látszott, hogy sikerének java részét Metellus aggkorának és a természetével járó lassúságának köszönhette, a ki ezzel a vakmerő emberrel, vagyis inkább egy rablóbanda, mint egy rendes haderő fejével szemben, képtelen volt megállni a sarat. Midőn azonban Pompeius átkelt a Pyrenaeusokon, Sertorius meg vele szemben táborozott, és a két vezér a hadászati küzdelmek minden nemében összepróbálkozott és Sertorius úgy a cselvetésben, valamint a védekezésben kiválóbbnak mutatkozott, híre futott egész Rómáig, hogy a korabeli vezérek közt ő a legügyesebb a hadjárat intézésére nézvest. Noha Pompeius dicsősége sem volt valami jelentéktelen, sőt az a tekintély dellő pontján állt akkortájt, a Sulla-féle hadjáratban véghezvitt vitéztettei folytán, a miknek alapján ettől Magnusnak, azaz nagynak neveztetett és kitüntetésekben, diadalmenetben részesült, még mint szakáltalan ifjú. Ez okon a többi Sertorius alatt álló városok vetették tekintetüket Pompeiusra és készülődtek hozzá pártolni, de aztán abban hagyták a dolgot, mert a Lauron[21] körül való események minden várakozás ellenére ütöttek ki. Sertorius ugyanis ostrom alá vette ezt a várost, Pompeius pedig egész haderejével segítségére jött annak. Majd amaz igyekezett egy, a várossal szemben előnyösnek látszó halmot előre megszállni, ez meg törekedett őt abban megakadályozni, Sertorius azonban megelőzte, Pompeius erre megállította a seregét és örült az események szerencsés összetalálkozásának, abban a vélekedésben, hogy Sertoriust a város meg a saját serege közé zárta. Már üzenetet is küldött a Louron-beliekhez, hogy bátorodjanak és csak nyugton nézzék a falaikról Sertorius megostromlását, Sertorius ennek hallatára mosolygott, és azt mondotta, hogy majd ő megtanítja a Sulla diákját. Igy nevezte ugyanis gúnykép Pompeiust, arra, hogy a vezérnek inkább hátra, mint előre kell tekintenie. Ezt mondván, megmutatta az ostromlott katonáinak azokat a 6000 nehéz fegyverzetű vitéze-

[21] Most Liria Valenciában.

ket, a kiket ő arra a czélra hagyott vissza az előbbi táborában ; a honnét felkerekedvén, ama halmot megszállotta, hogy fogják hátban Pompeiust, ha ő ellene fordul. Pompeius pedig nagyon is későn jövén erre a dologra, támadni nem bátorkodott, a körülkerítéstől való féltében, noha röstelkedett ezeket a veszélyben forgó embereket elhagyni ; kénytelen volt tehát ott maradni és tétlen nézni vesztöket. Mert a barbarok kétségbe estek és megadták magukat Sertoriusnak. Ez ugyan életüket megkímélte és valamennyit elbocsájtotta, de a város fölpörkölte, nem ugyan haragból vagy kegyetlenségből, mert a vezérek közt ő látszott legkevésbbé hajlandónak a szenvedélyességre, hanem hogy megalázza, elcsüggeszsze Pompeius bámulóit, hogy híre fusson a barbarok közt, mikép Pompeius a közelben volt, és úgyszólván a szövetségesei tűzveszedelménél melegedett, anélkül, hogy segítségükre ment volna.

XIX. Noha Sertorius több kudarczot vallott, ő maga, valamint a parancsnoksága alatt álló csapatok mindig legyőzhetetlenek maradtak ; mert csak a többi vezérei által szenvedett vereséget. Midőn aztán ezek csorbáit kiköszörülte, még nagyobb bámulatott gerjesztett, mint a győztes ellenséges vezérek, így például a Sukron[22] melletti csatában Pompeius ellen és ismét a turiaiban ugyanez meg Metellus ellen. A sukroni csata, állítólag, Pompeiusnak a szertessége folytán esett meg, hogy része ne lehessen Metellusnak a győzelemben. Sertorius meg Metellus megérkezése előtt akart Pompeiusval csatázni. Estefelé tehát megindul az ütközetre, abban a vélekedésben, hogy az ellenségeknek, mint afféle idegen és a vidékben járatlan embereknek, a sötétség akadályul szolgáland úgy a futásban valamint az üldözésben. A csata folyamán úgy fordult a dolog, hogy Sertorius a jobb szárny élén eleinte nem Pompeiusszal került szembe, hanem Afraniussszal, a ki a balszárnyat vezényelte. Annak hallatára, hogy Pompeiusszal szemben állók ennek a támadása folytán visszavonulnak és meghátrálnak, a jobb szárnyat vezéreire bízta, maga pedig a legyőzött szárny segítségére rohan. Majd a már futó, valamint a még

[22] Város Hispania keleti részében hasonló nevü folyó partján.

helyt álló katonákat rendbeszedi, felbátorítja és ujjólag Pompeiusra tör, a ki már az üldözésre vetette magát és azt keményen megveri, a midőn Pompeius is közel állt a halálhoz, és megsebesülvén csodás módon menekült. Mert a Sertoriusszal levő afrikaiak a midőn elfogták az ő aranynyal diszített, és drágán felszerszámozott lovát, az osztakozás és az egymással való czivakodás közben felhagytak az üldözéssel. Afranius azonban, mihelyt Sertorius a másik szárny segítségére eltávozott, a vele szemben levő csapatokat megfutamitja és táborukba szorítja, majd nyomukon betör abba és harácsolni kezd, noha a sötétség már beállt, nem tudván semmit a Pompeius futásáról, de meg képtelen levén katonáit a zsákmánylástól visszatartóztatni. E közben a maga részén győztes Sertorius visszafordul, majd Afraniusnak a rendetlenségben összekuszált embereire tör és sokat elpusztít közülök. Másnap reggel felfegyverkezve ismét a csatasíkra leszáll, majd észrevévén Metellus közeledését, megbontja hadrendjét és elkotródik azzal a mondással: «Csak ne jött volna az a vén banya, korbácscsal kergettem volna vissza ezt a kölyket Rómába.»

XX. Mindazáltal Sertoriust rendkivül bántotta az a körülmény, hogy szarvas ünője sehol sem volt látható, mert csodálatos hatékonyságú eszközt vesztett el benne a barbarokra nézvest, a kik főleg akkortájt felbátorításra szorultak. Majd aztán valami éjjel kóborló katonák ráakadtak és színéről fölismervén, megfogták. Sertorius ennek hallatára nagy összeg pénzt igér nekik, ha a dolgot senkinek meg nem mondják, és elrejti a szarvast. Majd néhány nap multán rendkívül derült arczczal megjelenik övéi előtt és a hadi széke felé haladtában elbeszéli a barbarok tisztjeinek, hogy álmában az istenség nagy szerencsét jelzett neki. Aztán székét elfoglalván, a folyó ügyek elintézéséhez lát. Ekközben a szarvas, a melyet őrizői a hadiszék közelében eleresztettek, megpillantja Sertoriust, egész vidáman odafut a székéhez, fejét ráteszi a gazdája térdeire és megnyalja a jobbját, a mire már előzőleg rá volt szoktatva. Sertorius bensőleg viszonozza kedvezését, sőt pár könnyet is hullat. A jelenlevők eleinte elbámultak, majd aztán taps meg üdvkiáltások közt haza kisérik Sertoriust, mint egy fensőbb lényű

és az isteneknek kedves embert és bátorsággal, jó reménységgel telnek el.

XXI. A saguntinok síkságán bekerítette az ellenséget és a legvégsőbb szükségre szorította. De kénytelen volt vele összecsapni, a midőn az harácsolás és élelembeszerzés végett a táborából kivonult. Mind a két fél vitézül küzdött. Memmius Pompeius vezéreinek a legügyesebbike, elesik az ütközet hevében. Sertorius már-már győz és nagy vérontás közt törtet a még ellentállókon keresztül, maga Metellus felé. Ez aggkora daczára szembeszáll, vitézül küzd és dárda-sebet kap.

A rómaiakat ennek hallatára, láttára szégyenérzet szállja meg a vezér elhagyása miatt és egyben haragra lobbannak az ellenség ellen. Majd pajzsaikkal elfedik és erős küzdelem közt kiragadják Memmiust, a hispaniaiakat pedig visszaszorítják. A győzelem ily fordulatot vevén, Sertorius abban való töprengésében, mesterkedésében, hogy övéinek futását biztosítsa, meg hogy kényelmesen uj haderőt vonhasson össze, egy hegyes, erős fekvésű városba vonul vissza, kijavítja a bástyákat, megerősíti a kapukat, mindenre inkább gondolva, mint arra, hogy az ostromot megállja, hanem hogy rászedje az ellenséget. Ezek csugyan ostrom alá veszik az erősséget, a minek megvételét nem is tartják valami nehéznek és e közben futni engedik a barbarokat, sőt megfeledkeznek még arról is, hogy Sertorius újólag haderőket fog visszavonni. És össze is gyűjtötte ezt tisztjei közvetítésével, a kiket elküldött az uralma alatt levő városokba azzal a parancscsal, hogy követek útján jelentést küldjenek hozzá, ha már tekintélyes számú csapataik lesznek. Midőn ezek megérkeztek, minden fáradság nélkül keresztülvágta magát az ellenségen és egyesült övéivel. Majd újólag megerősödvén, visszatért és elvágta őket az élelemtől; a szárazföldön cselvetések, körülszárnyalások segítségével, meg azzal, hogy hirtelenében majd itt, majd amott hegyibük ütött, a tengeren pedig rablóbárkáival tartotta hatalmában a partvidéket. Ilyeténkép a római vezérek kénytelenek voltak elválni. Metellus Galliába vonult, Pompeius pedig a bakkaiókhoz[23] ment telelőre

[23] A mostani Biscayo vidékbeliek.

a hol pénz szűkében keservesen ment a dolga; írt tehát a senatusnak, hogy haza viszi a seregét, ha nem küldenek neki pénzt: hisz már egész vagyonát elköltötte Italia védelmére. Rómában sűrűen járt az a szóbeszéd, hogy Sertorius előbb megérkezik Italiába, mint Pompeius. Ily végletekre hozta Sertorius ügyessége az akkori idők legelső és legtekintélyesebb vezéreit.

XXII. De Metellus is nyilvánvalólag kimutatta, mennyire fél e férfiútól és mily kitünő véleményt táplál róla. Kihirdette ugyanis, hogy száz talentumot,[24] meg húszezer plethron földet ad annak a római polgárnak, a ki megöli Sertoriust; ha pedig az illető száműzött, szabad visszatérhetést Rómába: tehát kétségbeesett a nyílt kűzdelem sikere fölött, a midőn árulás útján törekedett e férfiú életét megvásárolni. Egy alkalommal csatában megvervén Sertoriust, oly nagyra volt, oly büszke lett a szerencséjére, hogy Imperatornak kiáltotta ki magát, a városok pedig, a melyeket meglátogatott, áldozatokkal, oltárokkal fogadták őt. Állítólag még azt is megengedte, hogy megkoszorúzzák és fényes lakomákat rendezzenek tiszteletére, a melyeken diadalmenetre való öltönyben vett részt, és a mely alkalommal gépek segítségével Niké-szobrok ereszkedtek alá arany diadaljelekkel meg koszorúkkal a kezükben, a mi közben a nők és férfiuk kara dicsénekeket zengett róla. Ezek folytán valóban rászolgált arra, hogy kinevessék, a midőn egyfelől Sulla szökevény rabszolgájának, meg Carbo legyőzött pártja utolsó maradványának nevezte Sertoriust, másfelől meg oly felfuvalkodott lett, oly örömmámorba esett, a miért Sertoriust visszavonultában megverte. Holott mily emelkedett lelkületre vall az Sertoriusnál, hogy elsőben is a Rómából száműzött és a nála tartózkodó tanácsosokat a senatus névvel ruházta föl és közülök vezéreket, quaestorokat nevezett, meg valamennyi ilyes dologban a hazai szokásokhoz alkalmazkodott; aztán, noha a hispaniaiak fegyvereit, pénzét, városait igénybe vette, még csak névleg sem részesítette őket a legfőbb hatalomban, sőt római vezéreket, kormányzókat helyezett föléjük,

[24] 471.500 korona.

mintha csak a rómaiaknak szabadságát visszaszerezni, nem pedig a hispaniaiaknak a hatalmát a rómaiak hátrányára megnövelni kívánta volna. Mert szerette a hazáját e férfiú és hő vágyat táplált abba visszatérhetni, de azért balsorsában megőrizte szilárdságát, és soha nem alacsonyította le magát az ellenség előtt; győzelmei közepett azonban megizente Metellusnak meg Pompeiusnak, hogy kész letenni a fegyvert és a magányba visszavonulni, ha szabad hazatérhetést nyer; mert inkább óhajt Rómában a legigénytelenebb polgár lenni, mint hazájából száműzetve, a világ minden népe uralkodójának neveztetni. A mint beszélik, hazája után főleg az anyja miatt vágyakozott, a ki őt, az árvát fölnevelte és a kihez rendkívül ragaszkodott. Hispaniai barátai ép a fővezérségre hívták, a midőn értesült anyjának a haláláról, és kevésbe mult, hogy fájdalmában életét nem vesztette. Hét napon át fekve maradt, a nélkül, hogy a jelszót kiadta, vagy barátait magához bocsájtotta volna; tisztjei és hasonló rangú emberei a sátrát körülállván, csak nagy nehezen bírhatták arra, hogy megjelenjék és beszéljen a katonákkal, meg hogy vegye át a dolgok vezetését, a melyek ép jó fordulatot vőnek. Azért általánosan békés természetű, nyugalomkedvelő embernek tartották, a kit hajlama ellenére, csak a körülmények utaltak a hadi pályára és a ki nem lelvén biztonságra, mert ellenségei üldöztek, személyének kényszerű védelméből nyúlt a háborúhoz.

XXIII. A Mithridatesszal való tárgyalásai is emelkedett lelkületéről tanuskodnak. A midőn Mithridates a Sullától való legyőzetése után, új harczra támadt és ismét megrohanta Ázsiát, Sertoriusnak immár nagy hírneve mindenüvé eljutott és a nyugati hajósok róla való beszédekkel, valamint idegen árúkkal elárasztották az egész Pontust. Mithridates készülködött követeket menesztelni hozzá, a mire főkép udvaronczainak nagyzásai indították, a kik Sertoriust Hanniballal, Mithridatest meg Pyrrhusszal összehasonlítván, azt hajtogatták, hogy a két oldalról megtámadott rómaik képtelenek ellentállni ily lángelméknek, és haderőnek, a midőn a legügyesebb vezér a legnagyobb királylyal egyesül. Mithridates tehát követeket küldött Hispaniába, levelekkel meg szóbeli üzenetekkel Serto-

riushoz, a melyek szerint pénzt és hajókat igér a háborúra adni, de viszont azt kívánta, hogy Sertorius biztosítsa neki Ázsia mindama részeit, a miket a Sulla-féle békekötés alkalmával átengedett a rómaiaknak. Sertorius összehívta azt a tanácsot, a melyet ő senatusnak nevezett. Mindnyáján azt ajánlották, hogy örömmel el kell fogadni a feltételeket, mert csak czímet, üres írást kívánnak tőlük olyasmiről, a mi nem áll az ő hatalmukban, és cserébe azt kapják, a mire leginkább szükségük van. De Sertorius ebbe nem egyezett bele, és kinyilatkoztatta, hogy nem veszi ugyan rossz néven, ha Mithridates Bithyniát meg Kappadokiát elfoglalja, a mely országok mindig királyok alatt álltak és a mikhez a rómaiaknak semmi közük, de sohasem fogja tűrni, hogy az a tartomány, a melyet a rómaiak a legjogosabb módon megszereztek, és a melyet Mithridates erőszakosan megszállt és birtokába vett, majd pedig Fimbria által meggyőzetvén, elveszített, és a miről a Sullával történt békekötésben lemondott, ismét az ő uralma alá kerüljön. Mert Rómának nagyobbodnia kell ugyan az ő győzelme által, ő azonban nem akar Róma kisebbedése árán győzni. A nemeslelkű ember becsülettel kíván győzni, gyalázattal pedig még életét sem óhajtja megmenteni.

XXIV. Erre a válaszra Mithridates nem tudott hova lenni bámulatában, és mint beszélik, ezt mondotta bárátainak: «Vajjon minő rendeleteket ad majd Sertorius, ha a Palatinuson ül, hogy ha most, mint afféle száműzött az atlanti tengerre, határokat szab a mi királyunknak és háborúval fenyegetődzik, ha Ázsiához nyúlunk.» Mindazáltal létrejött az eskűvel megerősített béke, a mely szerint Mithridates megtartja Kappadokiát meg Bithyniát, és Sertorius vezért meg katonákat küld neki, viszont Sertorius háromezer talentumot,[25] meg negyven hajót kap Mithridatestől.

Sertorius elküldé tehát hozzá Ázsiába vezérül Marcus Mariust, a menekülő senatoroknak egyikét. Ennek segítségével elfoglalt Mithridates egynéhány ázsiai várost, de a midőn amaz a rőzsekötegek és szekerczék elővitele mellett bevonu-

[25] 14,173.000 korona

lását tartotta. Mithridates a második sorban jött utána és önként alárendelt szerepet vitt mellette. Marius némely városokat fölszabadított, másokat meg adómentesekké tett, kijelentvén, hogy mindezt Sertoriusnak köszönik, elannyira, hogy az adóbeszedőktől sanyargatott és a helyőrségek kapzsiságától, féktelenségétől elnyomott Ázsia új reményekre éledt, és vágyakodva nézett a várvavárt uralomváltozás elébe.

XXV. Hispaniában pedig a Sertorius körül levő senatusbeliek és hasonragúak közt, mihelyt feltünt annak reménye, hogy az ellenséggel megmérkőzhetnek, a félelem megszüntével irígység meg dőre féltékenység váltotta fel annak helyét Sertorius hatalma ellenében. Perpenna volt a bujtogató, a ki előkelő származására való hiú büszkélkedésében a vezérségre vágyakozott és titkon ízgató beszédeket terjesztett a barátai közt: «Micsoda gonosz szellem vett rajtunk erőt, hogy a rosszból a még nagyobb rosszra vigyen bennünket. Mi, a kik méltatlannak találtuk, hogy otthon maradván annak a Sullának a parancsait teljesítsük, a ki egyben az egész tengert és földet bírta és idesiettünk, hogy szabad emberek módjára éljünk, im önkéntes rabszolgái lettünk Sertoriusnak, a száműzetésében darabontjai, senatusa oly név, mely nevetésre indítja azokat, a kik ezt hallják és ugyanazon zsarnokoskodásokat, parancsokat, fáradalmakat tűrjük, mint a hispaniaiak meg a lusitanok.» Az ilyes beszédekkel eltelt többség nyiltan ugyan nem mert elpártolni Sertoriustól, félve annak hatalmától, titkon azonban ügyének kárára voltak; bántalmazták a barbarokat, kegyetlenül büntették, zsarolták, akár Sertorius parancsa folytán. Ezek miatt zendülések, zavargások támadtak a városokban. Azok pedig, a kik e bajok orvoslására, csillapítására kiküldettek, azzal tértek vissza, hogy még több zendülést idéztek elő és a már meglevő fejetlenséget csak tetézték. Végre aztán Sertorius fölhagyán előbbi szelíd, engedékeny bánásmódjával, a hispaniaiak gyermekein, a kik Oscában nevelődtek, kegyetlen jogtalanságot követett el; egy részüket legyilkoltatta, a másikat meg eladatta.

XXVI. Eközben Perpenna, a ki már többeket bevont az összeesküvésbe, megnyerte vállalatának Manliust is, a vezérek

egyikét. Ez egy csinos ifjút szeretett, és hogy az iránta való vonzalmának tanujelét adja, közölte vele az összeesküvést. Azt tanácsolta neki, hogy hagyja faképnél a többi szeretőt és csak ő hozzá ragaszkodjék, mert pár nap mulva magas állásához jut. Az ifjú azonban egy másik szeretőjének, Aufidiusnak, a kit jobban kedvelt, elbeszélte a dolgot. Megrémült Aufidius ennek hallatára, mert bár ő is tagja volt a Sertorius ellen való összeesküvésnek, nem tudta, hogy Manlius is czinkos abban. De midőn az ifjú megnevezi Perpennát, Gracinust és még másokat, a kikről Aufidius maga is tudta, hogy összeesküvők, zavarba jön és igyekezik ezt a mende-mondát megczáfolni, majd inti az ifjút, hogy nevessen Manliusra, erre az üres henczegőre, maga meg Perpennához siet és megértetvén vele a dolog sürgős, veszélyes voltát, biztatja, hogy lásson a munkára. Az összeesküvők helyeslik azt, majd kitanítanak valami embert, a ki egy levelet visz Sertoriushoz, és elébe vezetik. Ez a levél vezérei egyikének a győzelméről, és az ellenség közt történt nagy vérontásról szólt. Szerfölött megörül ennek Sertorius és a jó hírre áldozatot mutat be. Perpenna pedig lakomára hívja meg Sertoriust és a jelenlevő barátait, a kik valamennyien az összeesküvés részesei voltak, és sok kéréssel ráveszi, hogy elmenjen. Sertorius lakomáin mindig nagy rend és illedelem uralkodott, mert ő sem a csúf beszédeket, sem a tetteket nem tűrte, sőt arra szoktatta lakozó társait is, hogy mulatásaikban, tréfálkozásaikban józanok, tisztességesek legyenek. Ez alkalomban azonban a czimborák az ivás kellő közepén, hogy ürügyöt adjanak a czivódásra, teletorokkal arczátlan beszédeket tesznek, és a részegséget tétetve, sok trágárságra vetemednek, hogy fölingereljék Sertoriust. Ez, akár mert zokon vette illetlenkedésüket, akár mert szándékukat vakmerő beszédmódjukból és szokatlan kicsinylésükből észrevette, fekvő helyzetét megváltoztatta és hátat fordított nekik, hogy se lásson, se halljon. Ekkor a Perpenna egy borral telt bilikomot vesz kezébe és ivás közben leejté, ennek a zajára, a mi megbeszélt jel volt, Antonius, a ki fölötte feküdt, kardjával vágást mér Sertoriusra. Sertorius megfordul a csapásra és igyekszik fölkelni, de Antonius mellére veti magát és leszo-

rítja a kezeit, úgy hogy nem védheti magát és a sok csapás alatt meghal.

XXVII. A hispaniaiak erre jobbára rögtön eltávoztak és megadták magukat a követjeik utján Pompeiusnak, meg Metellusnak. A visszamaradókat Perpenna összeszedte és kísérletet tett valamit nyélbe ütni. Azonban, noha Sertorius hadi készletével rendelkezett, csak szégyent aratott és kiderült, hogy sem az engedelmességre, sem a parancsolásra nem termett. Pompeiusszal összecsapott, de általa tönkre veretvén, hadi fogságba jutott, és a végző balsorsát se viselte vezérhez méltóképp. Mert a Sertorius-féle irományok birtokába jutván, megigérte Pompeiusnak, hogy majd megmutatja neki a consuláris és más, a Rómában legtekintélyesebb egyéniségek sajátkezű leveleit, a kik Sertoriust Italiába hívták; mivelhogy sokan óhajtották a dolgok jelen rendjét fölforgatni és az alkotmányt megváltoztatni. Pompeius ezzel az alkalommal, épen nem ifjonti, hanem igazában szilárd, megállapodott jellemre valló tettével nagy nyugtalanságtól és rázkodástól mentette meg Rómát. Összegyűjtötte ugyanis azokat a leveleket, meg a Sertorius irományait és valamennyit elégette anélkül, hogy akár maga elovasta, vagy másoknak elovasni engedte volna azokat. Magát Perpennát pedig hamarosan megölette, attól való féltében, hogy a nevek mások tudomására jutván, új zavarok és szakadások támadnak.

Perpennának a czinkostársait illetőleg, ezek egy része Pompeius elé vezettetvén, kivégeztetett, a másik rész pedig Afrikába futván, a maurusiak nyílai alatt lelte halálát. Senkisem menekült meg, csak Aufidius, Mallius vetélytársa. Ez elfeledve vagy elrejtőzve, valami barbar faluban öregedett meg szegényen, megvetve.

EUMENES ÉS SERTORIUS EGYBEVETÉSE.

I. Ez az, a mi Eumenesről meg Sertoriusról említésre méltó reánk jutott. Az összehasonlításnál mind a kettőjüknek közös vonása, hogy idegen, külföldi és száműzött létökre mindvégig különféle népeket, harczvágyó seregeket és nagy had-

erőket vezényeltek. Sertoriusnak azonban sajátossága abban van, hogy az uralmat az összes szövetségesek adományából, érdeme folytán birta, holott Eumenes, a midőn sokan versengtek vele a vezérségért, tettei által nyerte el az elsőséget. Amazt azok követték, a kik jogszerűleg akartak uralma alatt állni, emezt meg azok, a kik képtelenek levén uralkodni, csak saját érdekökre hallgattak. Az egyik római létére hispaniaiak és lusitánok fölött uralkodott, a másik meg mint Chersonesos-beli, a makedonok fölött ; csakhogy az elsők már régóta a rómaiakat szolgálták, az utóbbiak azonban akkortájt minden népeket szolgáikká tettek. Sertoriust tisztelet környezte mint senatort és praetort, Eumenest ellenben irnoksága miatt lenézték, a midőn hatalomra jutott. Ez utóbbi nemcsak jelentéktelenebb eszközökkel rendelkezett eleintén, hanem nagyobb akadályokra is bukkant emelkedésében. Mert ezer ellensége volt neki, a kik majd egyenest reátámadtak, majd áskálódtak alattomosan ellene. Nem úgy, miként a másiknál, a kinek senki sem szegült nyiltan ellene és később is csak kevés titkos ellensége támadt. Ez okon az egyik az ellenség legyőzése által megszabadult a veszedelemtől, holott a másikat irígyesei ép a győzeleme miatt döntötték veszélybe.

II. A hadvezetésre nézve nem sokat engednek egymásnak, egyébként azonban jellemre Eumenes harcz- és viszálykereső volt, Sertorius meg a békességet, a nyugalmat szerette. Amaz biztonságban tiszteletben élhetett volna, ha félre vonul az elsők elől, azonban harczolt és kereste a veszedelmet szünet nélkül. Emez, noha semmiképp sem ártotta magát a közügyekbe, saját élete biztonsága érdekében, kénytelen volt háboruskodni azokkal, a kik nem hagyták békességben. Hisz Antigonos örömmel fogadta volna Eumenest, ha ez fölhagy az elsőségért való küzdelemmel és megelégszik az utána következő ranggal, holott Pompeius azt sem szívelte, hogy Sertorius nyugalomban éljen. Azért történt aztán, hogy az egyik a maga akaratából háborúskodott a parancsnokságért, a másik meg akarata ellenére parancsnokoskodott, mert háborút indítottak ellene. Mert harczvágyó az, a ki feláldozza biztonlétét becsvágyáért, harczias szellemű pedig az, a ki a háborúval törekszik meg-

szerezni a biztonlétét. Sertoriust a halál észrevétlenül lepte meg, Eumenes már előre várta a végóráját. Annál az a körülmény szelíd lelkületre vall, mert barátaiban bízni látszott, ennél meg gyengeségre, mert szökni akart, a midőn elfogták. Sertorius a halálával nem gyalázta meg az életét, minthogy szövetségeseitől szenvedte meg azt, a mit elleneinek egyike sem tehetett vele; Eumenes azonban, a midőn képtelen volt a rabságból megszökni, de rabként mégis élni kívánt, a halált sem tisztességesen elkerülni, sem elviselni nem tudta, mert azzal, hogy könyörgött, rimánkodott, ellenségét, a ki csak teste fölött vélt uralkodni, lelkének az urává tette.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

XXXI.

AGESILAOS.

(455—361. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

I.

Archidamosnak, Zeuxidamos fiának, a spártaiak dicső uralkodójának, egy Agis nevű fia maradt Lampidotól, ettől a tiszteletreméltó nőtől, meg a sokkal ifjabb Agesilaos, Eupoliától, Melesippos leányától. Minthogy a törvény szerint a királyság Agist illette, úgy tetszett, hogy Agesilaos magánéletre lesz utalva, miért is a Lakedaimonban szokásos nevelésben részesült, mely ugyan életelveiben rideg és fárasztó volt, de az ifjakat megtanította az engedelmességre. Állítólag ez okon nevezi Simonides[1] Spártát «Emberfékezőnek», mert ez kiválókép engedelmesekké, hajlékonyakká tudta tenni polgárait a törvénynyel szemben, a midőn akár a lovakat, eleve megzabolázta őket. A törvény felmenti ettől a szigortól azokat az ifjakat, a kiket a királyságra nevelnek. Agesilaosnak tehát meg volt még az a sajátságos előnye is, hogy nem jutott előbb uralkodásra, amíg engedelmeskedni meg nem tanult. Ez okon sokkal jobban tudott alkalmazkodni alattvalóihoz, bármely más királynál, mert az uralkodásra, a királykodásra termett hajlamait, nevelése folytán, népszerű és emberszerető érzelmeivel egyesítette.

II. A mig az együtt nevelődő ifjaknak az ugynevezett agelé-jében volt, Lysandert szerette, aki főleg jeles természeti sajátságai miatt vonzódott hozzá. Mert bár a leghevesebb és legczivakodóbb volt az ifjak közt, meg mindenben az első kivánt lenni és a midőn indulatosságában, szenvedélyességében

[1] Simonides született Kr. sz. e. 559-ben Keos szigetén. Híres lyrikus, főkép ismeretes a Marathonnál elesettekre irt elegiájáról.

legyőzhetetlen és megfékezhetetlen volt, másfelől oly engedékeny meg szelid természetű tudott lenni, hogy félelemből soha semmit, hanem csak becsületérzetből teljesítette a vett parancsokat, és a dorgálás jobban fájt neki, mint terhére esett a fáradozás. Lábának a bénaságát testének virágzó szépsége elfedte és ezt a fogyatkozását jó részt pótolta azzal, hogy könnyű szívvel jó kedvvel viselte, sőt maga tréfálódzott, gúnyolódott elsősorban maga felett. De becsvágyát még nyilvánvalóbbá tette azzal, hogy sántasága miatt semmiféle dolog, fáradság alúl magát ki nem húzta.

Külsőjéről képünk nincs, mert nemcsak hogy maga nem akarta, hanem halálakor egyenest megtiltotta, hogy akár festő, akár szobrász az ő testi képmását megcsinálja. Mondják, hogy kis termetü és jelentéktelen kinézésü volt. Azonban vidám és minden körülmények közt nyájas, meg tréfálkozó kedélye, a mely sem a hangban, sem az arczkifejezésben soha zordonságot, boszuságot el nem árult, kedveltebbé tette őt egész aggkoráig a szép és fiatal embereknél. Theophrastos beszéli, hogy az ephorusok megbirságolták Archidamost, mivel kis termetű nőt vett feleségül: «Mert, mondák, nem királyokat, hanem királyocskákat fog nekünk szülni.»

III. Agis királysága alatt jött Alkibiades menekülőkép Siciliából Lakedaimonba. De csak kevés ideig tartózkodott Spártában s már is gyanuba került, hogy viszonya van a király nejével, Timaiával. És Agis ennek az újszülött fiacskáját nem ismerte el, mert mint mondá, az Alkibiadestől való. Duris szerint Timaia ezt nem vette valami nagyon zokon, sőt oda haza rabnőinek bizalmasan meg is súgta, hogy a fiunak nem Leotychides, hanem Alkibiades a neve. Alkibiades pedig maga megmondotta, hogy Timaiához nem élvvágyból közelített, hanem becsvágyból, hogy az ő tőle származottak uralkodjanak Spárta felett. Ez okon osont el Alkibiades Lakedaimonból, télvén Agistól. A fiut pedig Agis mindvégig gyanús szemmel nézte és törvényes szülöttekép nem becsülte. De a mikor betegeskedett, a fiu térdre esett előtte és könyeivel rábírta, hogy többek jelenlétében fiának nyilvánítsa. Agis halála után azonban Lysander, aki már tengeri ütközetben legyőzte az athénieket és a

legnagyobb tekintetben állott Spártában, Agesilaost igyekezett a királyságra emelni, ami szerinte a fattyu Leotychidest épenséggel nem illeté. De sok más polgárok is nagyra becsülték Agesilaos fenkölt erényeit, meg azt, hogy velük együtt nevelkedett és a kiképzésükben részt vett, lelkesen támogatták tehát e törekvését. Volt Spártában egy jövendőmondó, Diopeithes, a kinek feje tele volt a régi jósigékkel és a kit az isteni dolgokban tanult, járatos embernek tartottak. Ez azt állítá, hogy törvényellenes az, mikép sánta ember legyen Lakedaimon királya és a vita folyamán idézé a következő jóslatot:

«Mondd csak, Spárta, ha oly magasan fenn hordod a fődet,
Mig magad szép vagy, sánta miért legyen ép a királyod.
Hosszas időn át rád szakadand a csapás a csapásra,
Emberölő hadi vész hulláma borítja be földed.»

Lysander erre azt válaszolta, hogy ha oly nagyon félnek a jóslattól, ám óvakodjanak a Leotychidestől is, mert az istenség nem ad arra semmit, ha valaki hibás lábbal király lesz, de ha nem törvényes az, meg nem Heraklida, akkor lesz csak a királyság béna. Agesilaos meg előadta, hogy maga Poseidon is tanuskodik Leotychides korcs voltáról, tekintettel arra, hogy a földrengés előzte Agist az ágyas házából, Leotychides pedig azután több mint tíz hónapra született.

IV. Agesilaos ilyeténkép és ily indokokból királylyá választatván, tüstént birtokába vette Agis vagyonát, kizárván abból Leotychidest, mint afféle korcsot. De annak láttára, hogy az ifju anyai rokonai fölötte szegények, de e mellett tisztességes emberek, a vagyont fele részben felosztotta köztük és így ezzel az örökséggel irígység és ellenszenv helyett jó indulatot, elismerést szerzett magának.

Xenophon annak az állításának, hogy Agesilaos mindenekben engedelmeskedvén a hazájának, oly befolyásra jutott, hogy tehetett a mit csak akart, az alapja a következő. Akkortájt az államban a legfőbb hatalommal az ephorusok meg a vének voltak felruházva, a kik közül az elsők egy évig uralkodtak, az utóbbiak azonban hivatalukat életfogytig viselték és arra a czélra voltak felállítva, hogy a királyok ne tehessenek mindent

kényökre, a mint ez a Lykurgos életrajzában meg van írva. Ezen az okon a királyok már eleve, mintegy az őseiktől átszármazott gyűlölettel, ellenszenvvel viselkedtek irántuk. Agesilaos ellenkező úton haladt. Mert a helyett hogy háborúskodott, zsörtölődött volna velük, udvarias volt irántuk és semmi dologhoz nem fogott tanácsuk nélkül. Ha hivatták, majdnem futvást sietett hozzájuk. Valahányszor a királyi széken ülve intézte az ügyeket és az ephorusok feléje tartottak, felkelt. Valamennyinek pedig, a ki csak a vének tanácsába beválasztatott, egy ökröt és köpenyt küldött tiszteletajándékkép. Ily módon az ephorusok méltóságát látszott megtisztelni és emelni, pedig nem vették észre, hogy csak a saját hatalmát növeli és a királyság hatáskörét terjeszti a jóindulattal, a mivel őt megajándékozták.

V. A többi polgárokkal való érintkezésében kifogástalanabb ellenség volt, mintsem barát. Mert ellenségeit jogtalanul sohasem sértette, holott barátait még jogtalan törekvéseikben is támogatta. Röstelkedett volna megvonni tiszteletét ellenségeitől, ha ezek helyesen cselekedtek, másfelől képtelen volt zokszóval illetni hibázó barátait, sőt nagyra volt azzal, hogy segítségükre lehetett és velük együtt hibázhatott; mert a barátságos szolgálatokat egyáltalán nem tartotta szégyenleteseknek. Ha viszont ellenesei közül valamelyik bajba esett, ő volt az első, aki bánatában részt vett, és ha kérte, lelkesen támogatta; így aztán megnyerte minden polgártársa rokonszenvét, hajlandóságát. Az ephorusok ezek láttára, félvén hatalmától, megbirságolták Agesilaost, azt az ürügyöt hozván fel, hogy az állam közös tulajdonát képező polgárságot a sajátjává teszi. Mert valamikép a természet-bölcselők abban a vélekedésben vannak, hogy ha a világegyetemből kiküszöbölnék a viszályt, az egyenetlenséget, az égitestek megállapodnának, és a harmonia megszüntetné valamennyi dolog mozgását szaporodását, hasonkép, úgy tetszik, hogy a lakon törvényhozó a becsvágyat és a versengést gyutacskép dobta az államba, azt akarván, hogy a jóravaló polgárok közt folyton valami viszály és küzdelem legyen, mert a kölcsönös megegyezés, a mely az erőket ki nem próbálta, tétlen, ügyefogyott kényez-

tetés, és helyesen nem nevezhető egyetértésnek. Némelyek vélekedése szerint már Homeros[2] is jól belátta ezt, különben nem tüntette volna fel Agamemnont olyannak, a ki örvend rajta, hogy Odysseus meg Achilleus vitába, kemény szóváltásba keveredtek egymással, hogyha nem tekintette volna a közre nézve nagy előnynek az előkelőknek egymásközt való versengését, viszálykodását. Ezt azonban nem lehet amúgy könnyen elfogadni, mert a túlhajtott versengés ártalmas az államra és nagy veszedelmekkel jár.

VI. Alig hogy elfoglalta Agesilaos a királyi széket, valami emberek Ázsiából jöve azt jelentették, hogy a perzsák királya nagy hajóhadat szerel fel, hogy előzhesse a tengerről a lakedaimonokat. Lysander, a ki Ázsiába visszatérni vágyott, hogy támogassa a barátait, a kiket a városokban kormányzókul, parancsnokokul hátrahagyott, és a kik gonoszul, erőszakkal intézvén a közdolgokat, a lakósoktól részint előzettek, részint megölettek, arra biztatta Agesilaost, hogy csak vállalkozzék a hadjáratra, szálljon síkra Hellas érdekeiért és keljen át lehetőleg gyorsan a tengeren, hogy a barbar készülődéseinek elébe vágjon. Egyidejűleg írt ázsiai barátainak, hogy küldjenek követeket Lakedaimonba és kérjék vezérül Agesilaost. Agesilaos a népgyűlésen föllépvén, elfogadta a hadjáratot, azzal a föltétellel, hogy adjanak melléje harmincz spártai férfiút tisztekül és tanácsosokul meg kétezer szemenszedett, szabadon bocsájtott helotát és egy hatezer főnyi szövetséges csapatot. A spártaiak Lysander támogatására mindent szívesen megszavaztak és rögtön elküldötték Agesilaost a harmincz spártai férfiú élén a hadjáratra, a kiknek elseje Lysander volt, nem egyedül nagy hírneve és tekintélye okán, hanem Agesi-

[2] Odysseajában VIII.

Démodokost a múzsa legott dicsérni hevíté
Hősöket énekkel, melynek híre akkor eget vert:
Villongásait Odysseus és Peleusfi Achilleus
Fejedelmeknek, ahogy hajdanta az istenek áldott
Vendégségben tüzésen perlettek, örűlvén
Jó Agamemnon legderekabb fejedelmei harczán.

Szabó István ford.

laos iránt való barátsága miatt, a ki meg volt arról győződve, hogy Lysander ő vele több jót tett a hadvezérség kieszközlése, mint a királyság megszerzése által. Mialatt a sereg Geraistosban[3] gyülekezett, Agesilaos barátaival lement Aulisba, és ott töltvén az éjet, úgy vélte, hogy álom közben valaki így szólt hozzá: «Ó spártai király, bizonyára tudod, hogy az egész Hellasnak egyedüli fővezérévé senki más nem választatott, mint annak idején Agamemnon, most pedig ő utána te. És minthogy ugyanazokat a népeket vezérled, ugyanazzal az ellenséggel harczolsz és ugyanarról a helyről indulsz a hadra, méltányos, hogy azt az áldozatot is mutassad be az istennőnek, a melyet ő hozott, a midőn innét elhajózott.» Agesilaosnak egyszerübe eszébe jutott a szűznek[4] legyilkolása, a kit az atyja föláldozott a jósok tanácsára. Mindazonáltal nem jött zavarba, hanem fölkelvén elbeszélte, barátainak a látományt és azt mondá, hogy ő kész az Istennőt áldozattal megtisztelni, a miben az, mint afféle Istennő, örömét leli, de az akkori vezér esztelenségét nem követi. Fölkoszorúzott tehát szarvasünőt és meghagyta a saját áldozó papjának, nem pedig annak, a ki ezt a boiotok rendeletére végezni szokta, hogy áldozza föl. Ennek a hallatára a boiotarchok haragra lobbanván, elküldötték hivatalszolgáikat Agesilaoshoz és megtiltották neki, hogy a törvények és a boiotok hazai szokásai ellenére mutassa be az áldozatot. Ezek után megtették a jelentést és az áldozati részeket ledobálták az oltárról. Agesilaos pedig neheztelve elhajózott, boszankodván a thebaiakra, egyben reményében is megcsüggedvén, amaz előjel miatt, hogy vállalata majd nem sikerül és hadjárata kedvező véget nem ér.

VII. Alighogy Ephesosba érkezett, Lysandernak nagy tekintélye és befolyása terhessé, kelletlenné kezdett lenni reá nézve; a tömeg folyton Lysander ajtai elé özönlött, mindenki csak őt kisérte, hajlongott előtte, mintha a törvény Agesilaost csupán a vezérség czímével és látszatával ruházta volt föl, tényleg azonban Lysander vala a föltétlen úr, a ki mindenről intézkedett, rendelkezett. Mert az Ázsiába küldött vezérek egyike

[3] Város Euboia sziget déli csúcsán.

[4] Iphigenia.

sem volt oly félelmes, hatalmas, mint ő, egy ember sem tett annyi jót barátaival, annyi rosszat ellenségeivel. Mindezeket, még friss keletű dolgok levén, az emberek emlékükben tartották. De egyébként is látván Agesilaos egyszerűségét és az érintkezésben való keresetlen, népies voltát, másfelől meg a Lysandernél ugyanazt a hevességet, szigort és kurta beszédmodort mint előbb, mindannyian ő előtte hajlongtak, csak az ő szavára hallgattak. Ezt eleintén a többi spártaiak vették zokon, olybá tűnvén föl, mintha inkább Lysandernak a szolgái, mint a király tanácsosai lennének. Majd aztán Agesilaos maga is, noha nem volt irígy és nem boszankodott mások megtiszteltetésén, mint afféle rendkívüli becsvágyó, küzdelemsóvár ember, kezdett attól félni, hogy ha ő valami fényes tettet végez, Lysandert éri a dicsőség, már csak a hírneve miatt is. Agesilaos tehát ilykép járt el. Először is visszautasította Lysander tanácsait és abban hagyta, mellőzte mindazokat a vállalatokat, a miket ez leginkább sürgetett és azok helyett másokhoz fogott. Aztán azokat, a kik kérelemmel fordultak hozzá, eredmény nélkül elküldötte, ha észrevette, hogy legfőkép Lysanderban bizakodnak. A peres ügyekben pedig hasonlókép azok lettek a nyertesek, a kikre Lysander fenekedett és ellenkezőleg csak nehezen kerülték el a büntetést azok, a kik mellett nyilvánvalólag nagyon kardoskodott. És minthogy mindez nem esetlegből, hanem mintegy szándékosságból, tervszerűleg történt, Lysander kitalálta ennek az okát, nem titkolózott tehát barátai előtt, hanem egyenesen megmondotta, hogy ő miatta húzzák a rövidebbet és fölszólította őket, hogy csak menjenek a királynak meg azoknak az udvarlására, a kik nálánál több befolyással bírnak.

VIII. De mivel olybá tűnt föl ezzel az eljárásával meg beszédével, mintha Agesilaos meggyűlöltetésén mesterkedett volna, ez abban a szándékban, hogy még jobban megalázza, kinevezte élelemkiosztónak és mint mondják, sokak hallatára, foghegyről odavetette: «Most hát csak menjenek az én élelem kiosztóm udvarlására.» Erre Lysander boszúságában azt mondotta neki: «Valóban, Agesilaos, jól értesz ahhoz, hogy barátaidat megalázzad.» — «Vagy igen, felelt Agesilaos, ha

nagyobbak akarnak lenni nálamnál.» Erre Lysander így szólt: «Valószínűleg erről neked többet mondottak, mint a mit én tettem. Ám adj nekem valami rangot, állást, a melyben majd nem a károdra, de hasznodra leszek.» Ekkor aztán Lysander elküldetett a Hellespontusra és itt Spithridatest, ezt a Pharnabazos tartományából való perzsa férfiút, sok kincscsel meg kétszáz lovassal az Agesilaos pártjára hozta. Mindazonáltal Lysander haragja nem csillapodott, sőt neheztelésében később már azon mesterkedett, hogy megfoszsza a két királyi családot méltóságától és azt a minden spártai közös tulajdonává tegye. És úgylátszik, hogy ebből a czivódásból kifolyólag, nagy zavart idézett volna föl Spártában, ha idejekorán a Boiotiába való hadmenete alkalmával meg nem hal. Igy a becsvágyó jellemek az álladalomban több rosszat okoznak, mint jót, ha a túlzástól nem óvakodnak. És habár Lysander fenhéjázó volt, a minthogy az is volt, mert becsvágya nem ismert határt, Agesilaos tudhatta volna, hogy létezik más, kevésbbé sérelmes rendreutasítás is, egy hírneves, de becsvágyó ember hibájával szemben. De úgylátszik ugyanazon szenvedély volt az, a mely nem engedte, hogy az egyik a vezér tekintélyét fölismerje, a másik meg a bajtársnak a hibáját elnézze.

IX. Tissaphernes eleintén, félvén Agesilaostól, egyezséget kötött vele az iránt, hogy a király a hellén városnak függetlenségét biztosítja, később azonban bizakodván abban, hogy elegendő haderővel rendelkezik, háborút indított, a mit Agesilaos szívesen vett. Mert nagy várakozás fűződött ehhez a hadjárathoz, Agesilaos pedig szégyennek tartotta azt, hogy a midőn a tizezerek Xenophon vezérlete alatt eljutottak a tengerre, minek utána a királyt, ahányszor csak akarták, meggyőzték, ő pedig a szárazföldet, a tengert bíró lakedaimonok élén, semmiféle említésre méltó haditényt nem képes a hellének előtt fölmutatni. Hogy tehát ő Tissaphernes esküszegését jogos cselfogással hovahamarább megboszulja, azt a látszatot adta, mintha Karia ellen nyomulna. Midőn aztán a barbar oda gyűjtötte össze haderejét, fölkerekedett és betört Phrygiába. Itt sok városokat meghódított, töméntelen kincseket zsákmá-

nyolt, megmutatván barátainak, hogy az egyezség megszegése egyértelmű az istenek megvetésével, holott az ellenségnek a kijátszása nemcsak jogos, hanem nagy dicsőséggel, haszonnal és örömmel is jár. De minthogy lovasságra gyöngébb volt, meg az áldozati májai is hibásaknak mutatkoztak, Ephesosba vonult vissza. Majd lovasok szedéséhez fogott, meghagyván a gazdagoknak, hogy ha nem hajlandók személyesen hadi szolgálatot teljesíteni, állítsanak maguk helyett egy-egy lovat és embert. Mivel pedig ilyenek sokan voltak, sikerült Agesilaosnak rövid idő alatt számos meg harczratermett lovast összehozni a gyáva katonák helyett.

Mert a kik nem akartak hadba menni és lovaskép szolgálni, béreltek olyanokat, a kik hajlandók voltak hadakozni és lovas szolgálatot tenni. Szerinte tehát helyesen cselekedett Agamemnon[5], hogy egy gyáva, de gazdag embert fölmentett a hadiszolgálattól, a midőn ettől egy jó kanczát kapott. Midőn parancsára a zsákmányfölügyelők a hadi foglyokat mezítelenre vetkőztették és árúba bocsájtották, a ruházatukra akadt elég sok vevő, de az elkényesztetés folytán fehér és puha testű embereket, a mint puczéron álltak, kinevették, mint afféle haszontalan, érték nélkül való tárgyakat, Agesilaos ott álldogálván, így szólt: «Ime ezek azok, a kikkel harczoltok és ezek meg, a mikért harczoltok.»

X. Midőn eljött annak az ideje, hogy ismét hadra keljen, Agesilaos kijelentette, hogy seregét Lydiába vezeti, ez alkalommal nem szándékozott rászedni Tissaphernest. Csak hogy Tissaphernes magamagát szedte rá, mert az előbbi csalárdság miatt nem bízván Agesilaosban, abban a hitben élt most, hogy ez tekintettel lovassága fogyatékos voltára, Kariát fogja megtámadni, a mely a lovasságra alkalmatlan. Midőn azonban Agesilaos, a hogy előre megmondotta, megérkezett a Sardes körül való síkra, Tissaphernes kénytelen volt sebbel-lobbal ennek a vidéknek a védelmére jönni és portyázó lovasságával sokakat elpusztított azok közül, a kik rendet nem tartva, a síkon harácsoltak.

[5] Ilias XXIII. 295.

E közben Agesilaos meggondolván, hogy az ellenségnek a gyalogsága még nincs jelen, az ő haderejéből pedig mi sem hiányzik, iparkodott döntő ütközetre menni. Beosztja tehát könnyű gyalogságát a lovasság közé és megparancsolja, hogy lehetőleg gyors menetben előre rohanjanak, ő maga pedig íziben a nehéz fegyverzetűeket viszi támadásra. A barbarok megveretnek, a hellének pedig üldözik őket, elfoglalják a táborukat és sokakat levágnak közülök. Ez ütközet következtében a görögök nemcsak a király tartományát pusztíthattak, rabolhatták bántatlanul, hanem láthatták a Tissaphernesnek, ennek a gonosz embernek a megbüntetését is, a ki a hellén faj legkonokabb ellensége volt. Mert a király hamarosan rája küldé Tithraustest, a ki aztán lenyakazta Tissaphernest. Agesilaost pedig arra kérte, hogy kössön békét és hajózzon haza, sőt még pénzt is küldött neki ajándékba. Agesilaos azonban azt válaszolta, hogy a béke fölött Spárta rendelkezik, a mi őt illeti, ő jobban örül a katonái meggazdagodásának, mint saját megvagyonosodásának; de egyébként sem tartják a hellének dícséretes dolognak az ajándék elfogadását, de igenis az ellenség kizsákmányolását. Mindazáltal, hogy Tithraustesnek valamit a kedvére tegyen, mivel a hellének közös ellenségét, Tissaphernest, megbüntette, seregét elvezette Phrygiába, miután tőle útravalóúl harmincz talentumot kapott. Útközben kapott a hazai kormányhatóságtól egy skytalét, a mely meghagyta neki, hogy egyúttal vegye át a hajó hadparancsnokságát is. Ez a tisztesség egyes egyedűl Agesilaosszal esett meg. De kétségtelenül ő volt a legnagyobbika és legkitünőbbike kortársainak, a hogy valahol Theopompos is mondja, mert nagyobbra volt az erényére, mint a hatalmára. Ekkor azonban azzal, hogy a hajóhad élére Peisandert állította, úgylátszik hibát követett el, a mennyiben, habár idősb és belátásosabb vezérek voltak körülötte, a helyett, hogy egyedül a haza érdekeire lett volna tekintettel, inkább a saját rokonságát kívánta megtisztelni és a feleségét beczézni, a kinek bátyja volt Peisander, ennek adta tehát a flotta-parancsnokságot.

XI. Maga aztán a Pharnabazos alá rendelt tartományban megszállt, a hol nemcsak teljes bőségben élt, hanem még sok

kincseket is gyűjtött. Majd előnyomulván egész Paphlagoniáig, pártjára vonta a paphlaganok királyát Kotyst, a ki vágyott Agesilaos barátságára, ennek derék volta és becsületessége miatt. Spithridetes aztán, attól kezdve, hogy Pharnabazostól elpártolt és Agesilaoshoz csatlakozott, szüntelenül vele utazott és oldalán hadakozott. Volt ennek egy igen szép fia, Megabates, a kit Agesilaos rendkívül kedvelt, meg egy férjhezmenő, hajadon leánya. Agesilaos rábeszélte Kotyst, hogy vegye ezt nőül. Majd aztán hogy Kotystól ezer lovast meg kétezer peltastát[6] kapott, innét visszatért Phrygiába és pusztította Pharnabazos tartományát, a ki nem várta be, mert nem bízott erősségeiben, hanem folyton magával czipelvén becses, megkedvelt dolgainak java részét, visszahúzódott és nyomról-nyomra szökött előle, majd itt, majd amott ütvén fel táborát, valameddig Spithridates rálesett, és a spártai Herippidast magához vevén, elfoglalta a táborát, meg valamennyi kincsét kezére kerítette. De midőn ezzel az alkalommal Herippidas az eltulajdonított javak miatt szigorú vizsgálatot tartott és kényszerítette a barbárokat, hogy azokat visszaadják, fütetésével-fartatásával annyira felingerelte Spithridatest, hogy ez a paphlagonokkal együtt rögtön Sardesba távozott. Ez a dolog, mint mondják, jobban elkeserítette Agesilaost, mint bármi más. Mert boszankodott azon, hogy egy ily derék embert, minő Spithridates, meg vele együtt jelentéktelen haderőt elveszített, de röstelte azt is, hogy kapzsisággal, fukarsággal vádolják, a mitől pedig úgy magamagát, valamint hazáját megóvni folyton kötelességének ismerte.

De ezeken a nyilvánvaló okokon kívül, hevesen gyötörte őt az a szeretet is, a mit az ifju Megabates iránt táplált, noha ennek a jelenlétében, a tisztességérzettől indítva, törekedett férfiasan leküzdeni azt a szenvedélyt. Igy egykor, midőn Megabates közeledett feléje, hogy üdvözölje és megcsókolja, Agesilaos félrefordult. Erre aztán, hogy az ifju röstelkedve visszahúzódott és ezentúl már csak távolról üdvözölte, Agesilaos kezdett boszankodni, megbánván, hogy a

[6] Kerek pajzszsal ellátott könnyebb fajta gyalogos.

csókját kikerülte, és csodálkozást színlelt a fölött, hogy ugyan mi lelhette Megabatest, hogy őt nem üdvözli csókkal. «Annak magad vagy az oka, mondák a barátai, mert nem fogadtad el, sőt megborzadtál, megijedtél a szép ifjú csókjától. Hisz még most is rá lehetne arra venni az ifjút, hogy csókkal közelítsen hozzád, csak aztán ismét ne gyáváskodjál.» Az Agesilaos egy időre magába szállt és hallgatott, majd így szólt: «Semmi szükség, hogy rábeszéljétek. Mert úgy érzem, hogy az a harcz, a mit a csókért önmagammal megvívok, több örömet szerez, mintha valamennyi arany, a mit csak láttam, az enyém lenne.» Igy viselkedett Agesilaos, valamíg Megabates nála volt, de távoztával annyira fellángolt érte, hogy nehéz megmondani, vajjon ha ismét visszatér és szemébe botlik, képes lett volna-e a csókot visszautasítani.

XII. Ezután Pharnabazos óhajtott Agesilaosszal szóbeszédbe összejönni és a Kyzikosbeli Apollophanes mind a kettőjüknek vendégbarátja levén, összehozta őket. Agesilaos előbb érkezvén barátaival a találkozóhelyre, leheveredett a mély fűbe valami árnyékos helyen, hogy ott megvárja Pharnabazost. A midőn ez megérkezett, leterítettek a számára puha bőröket és tarka szőnyegeket, de ő, udvariasságból Agesilaos iránt, a ki szintén így feküdt, ledült úgy, a mint volt, a földre a fűbe, noha rendkívül finom, varrottas ruhában volt. A kölcsönös üdvözlés után Pharnabazos nem szűkösködött méltányos szemrehányásokban, hogy, bár ő számos fontos szolgálatokat tett a lakedaimonoknak az athéniek ellen való háborújukban, azok most tűzzel-vassal pusztítják. Agesilaos látván, hogy a vele levő spártaiak szégyenérzetből a földre sütik tekintetüket és nagy zavarban vannak, mert belátták, «hogy igaztalanul bánnak Pharnabazosszal». «Bizony mi, úgymond Pharnabazos, ezelőtt barátai levén a királynak, az ő dolgaival barátságosan bántunk, de hogy most ellenségei lettünk, ellenségesen járunk el vele, szemben. És minthogy látjuk, hogy te is a király javai közé számítod magadat, természetes, hogy te általad is kívánunk néki ártani. De attól a naptól fogva, a midőn méltóbbnak találod, hogy inkább a hellenek barátja, szövetségese légy, mintsem a király rabszolgája, tekintsed ezt a phalanxot, ezeket a fegy-

vereket, hajókat és minket mindnyájunkat a te javaid meg a szabadságod őreiül, annak a mi nélkül semmi sem nem szép, sem nem kívánatos az embereknek.» Erre aztán Pharnabazos elmondta a maga megőződését. «Én, úgymond, veletek leszek, ha a király más vezért küld, de ha reám bízza a parancsnokságot, buzgalmamban nem fogok lankadni, hogy visszaszorítsalak titeket, és a ti károtokra legyek az ő érdekében.»

Agesilaost megörvendeztette ez a felelet, majd megfogta kezét és vele együtt fölkelt: «Bárha, Pharnabazos, úgymond, ilyen gondolkozásmóddal, inkább barátunk, mint ellenségünk lennél.»

XIII. Midőn Pharnabazos barátaival eltávozott, fia, a ki visszamaradt, Agesilaoshoz futott és mosolyogva így szólt: «Agesilaos, én téged vendég barátommá teszlek» és ezzel odanyújtotta neki azt a dárdát, a mit kezében tartott. Agesilaos elfogadta, majd gyönyörködvén a fiu szép külsején és nyájas voltán, körülnézett a jelenvoltakon, vajjon valamelyüknek volna-e olyasmije, a mit viszonzásképen ajándékul lehetne adni ennek a derék és nyiltszívű ifjúnak. Majd megpillantván a titkárának, Adaiosnak díszesen felkantározott lovát, hamarosan kantározta, és oda adta az ifjúnak. De később sem feledkezett meg róla, sőt idő multán, a midőn az otthonától megfosztva, testvéreitől üldözve, Peloponnesusban bolyongott, hathatósan gondoskodott róla, de még szerelmi dolgaiban is kezére járt. Az ifjú ugyanis egy athéni athletát szeretett. De mivel ez nagyon megnövekedett és neki tagosodott, abban a veszedelemben forgott, hogy kizáratik az olympiai játékokból, a perzsa tehát Agesilaoshoz folyamodott kérésével az ifjú érdekében. Ez aztán, hogy ebben is kedvére tegyen, nagy ügygyel-bajjal dülőre vitte a dolgát. Mert bár egyebekben igen szigorú és törvénytisztelő volt, a baráti szolgálatokban való túlzott jogszerűséget puszta ürügynek tartotta.

Idézik erre vonatkozólag a kariai Hidrieushoz intézett levelét, mely így hangzik: «Nikiast, ha nem bűnös, bocsásd szabadon; ha bűnös, az én kedvemért bocsásd el, tehát mindenképen bocsásd el.» Igy járt el a barátai érdekében Agesilaos a legtöbb esetben, a körülményekhez képest azonban inkább

a közérdekre volt tekintettel. A minek nyilvánvaló jelét adta egy hirtelen való elvonulása alkalmával, a midőn egyik kedvenczét, a ki gyengélkedett, hátrahagyta. Ez nevén szólította, kérte távoztában, de Agesilaos elfordult és azt mondotta, hogy nehéz dolog egyszerre könyörületesnek, meg okosnak lenni. Ezt az esetet Hieronymos bölcselő említi.

XIV. Már a második évet töltötte Agesilaos a parancsnokságban; a felőle való sok szóbeszéd felhatolt Ázsiába és csodálatos józanságának, egyszerűségének, mértékletességének híre szerteszét terjedt. Hadvonulása közben sátorát egész magányosan, mindig a legszentebb helyeken ütötte fel, és az isteneket tette azon cselekményei szemtanujává, a miket az emberek többnyire mások előtt végezni átallanak. Az annyi ezer meg ezer katona közt nem egykönnyen lehetett olyat találni, a kinek hitványabb ágya lett volna mint Agesilaosnak. A hideget, meleget úgy kibírta, mintha csak egyedül ő lett volna arra megteremtve, hogy az istenadta időviszontagságokat elviselje. De az Ázsiában lakó hellének előtt az volt a legkellemesebb látvány, hogy ezek a régóta terhükre vált, úgyszólván tűrhetetlen vezérek és helytartók, a kik a bőségben, kéjben úszkáltak, remegtek, szolgailag hajlongtak ez előtt az ócska köpenyben járókelő ember előtt és egy rövid lakonikus mondatára ránczba szedték magukat, és mintegy ábrázatot cseréltek. Azért sokaknak eszébe jutott Timotheos[7] mondása:

«Ares zsarnok; a színaranytól
Hellas nem félt soha.»

XV. Ázsia forrongásban volt és minden részében az elpártolásra hajlandónak mutatkozott. Agesilaos tehát, miután az itten való városokat lecsendesítette és a kormányhatóságokat minden kivégezés, minden száműzetés mellőztével, kellő rendbe hozta, elhatározta, hogy előre nyomul, hogy a háború színterét áthelyezi a hellén tengerről a király közvetlen közelébe és élet-halálharczra kel vele a Susában[8] meg az

[7] Miletosi költő a makedon Fülöp idejéből.

[8] Susa volt a telelő, Ekbatana meg a nyaraló székhelye a perzsa királyoknak.

Ekbatanában felhalmozott kincseiért és így elsőben is elveszi érkezését arra, hogy a hellének közt kényelmesen háborúkat szitson és a népvezéreket megvesztegesse.

E közben érkezett hozzá a spártai Epikydidas azzal a jelentéssel, hogy nagy hellén háboru fenyegeti Spártát és az ephorusok felhivják őt és meghagyják neki, hogy jöjjön hazája segedelmére.

«Hellén létükre barbar vészt hozának ők.»

Mert mi más nevet lehet adni ennek az irígységnek, ennek a hellének maguk ellen irányuló összeesküvésnek, pártütésnek, a midőn ők a feltörő szerencséjöknek útját szegték, az ellenségre szegezett fegyvereiket és a Hellasból már száműzött háborút újból maguk ellen irányították. Én tehát épen nem osztozom a korinthusi Demaratos nézetében, a ki azt állította, hogy nagy örömtől fosztattak meg azok a hellenek, akik nem látták Nagy Sándort Darius trónján ülve. Sőt szent hitem az, hogy inkább sírniok kellene arra a gondolatra, hogy Nagy Sándor meg a makedonok erre a tisztességre a hellének vezéreinek a Leuktra, a Koronea, a Korinthus körül való feláldozása árán jutottak. Mindazáltal Agesilaosnak ez a visszavonulás képezi legszebb, legnagyobb művét; ez az engedelmességnek, a méltányosságnak mindenha legdicsőbb példája. Mert a midőn az immár sanyarú helyzetben levő és az Itáliából kiszoruló Hannibal csak nagy nehezen hajtott azok szavára, a kik védelmökre haza hívták, Nagy Sándor pedig még gúnyra vette a dolgot, midőn értesült az Agis és az Antipater közt való csatáról és azt mondotta: «Ugy látszik, vitézek, hogy a míg mi itt meggyőzzük Dariust, amott Arkadiában valami egérharcz támadt», miként ne tartanók méltán boldognak Spártát azért a tiszteletért, a melylyel Agesilaos iránta viselkedett, ezért az engedelmességért, a mit a törvényekkel szemben tanusított? Mert mihelyt megjött a skytale,[8a] lemondott, letett nagy szerencséjéről, tényleges hatalmáról, oly nagy reményekkel kecsegtető törekvéseiről és rögtön elhajózott a nélkül, hogy művét befejezte volna, nagy sovárgást hagyván maga után a szövetsége-

[8a] Titkos levél.

sek közt, de egyben megczáfolván a phaiaxi Demostratosnak azt az állítását, hogy a spártaiak a közügyekben, az athéneiek pedig a magánügyekben derekabbak. Mert bár kitünő királynak és vezérnek mutatkozott Agesilaos, még kitünőbb barátnak, kedvesebb bajtársnak tanusította magát a magánélet érintkezéseiben. A perzsa érempénz egy nyilas alakkal van ellátva. Azért a midőn Agesilaos felszedte táborát, azt mondotta, hogy őt a király tízezer nyilassal űzi ki Ázsiából. Mert tényleg ennyi pénzt vittek Athénbe meg Thebába és osztottak föl a népvezérek közt, a kik aztán a népeket a spártaiakra uszították.

XVI. Midőn átkelt a Hellespontuson, útját Thrakián keresztül vette, anélkül, hogy erre a barbároktól engedelmet kért volna; mindazáltal mindegyik néptörzshöz követet küldött és megkérdeztette, vajjon országukon barátkép, vagy ellenségkép vonuljon-e át. Ezek mindnyájan barátságosan fogadták és kiséretet adtak melléje, kiki tehetségéhez mérten. Az úgynevezett trallesiek azonban, a kiket állítólag Xerxes is megajándékozott, az átvonulás ára fejében 100 ezüst talentumot[9] meg ugyanannyi nőt követeltek Agesilaostól. Ez kigúnyolta őket: «Miért nem jöttek el, úgymond, mindjárt, hogy kezükre vegyék a bért?» Majd előrenyomult és csatára kelvén velök, megfutamította őket és sokakat levágott közülök.

Ugyanezt a választ adta a makedonok királyának is; midőn pedig ez azt mondotta, hogy majd fontolóra veszi a dolgot: «Ám vegye fontolóra, mi pedig csak haladjunk tovább.»

A király elbámult vakmerőségén és ijedtében megüzente neki, hogy csak vonuljon át barátkép. Minthogy a thessáliaiak az ellenséggel szövetkeztek, fölharácsolta az országukat.

Xenoklest meg Skythest azonban elküldötte Larissába barátságos ajánlattal. Midőn ezeket elfogták és börtönre vetették, a többi katonák elkeseredésükben azt kívánták Agesilaostól, hogy nyomuljon Larissa alá és vegye ostromra. Agesilaos azonban azt mondja, hogy egész Thessalia meghódítása árán sem akarja e férfiaknak bár csak az egyikét is elveszíteni, majd alkudozni kezd és visszanyeri őket.

[9] 470.140 korona.

És ezt méltán nem lehet csodálni Agesilaostól, a ki megtudván, hogy Korinthus körül nagy csata történt, a melyben számos nevezetes ember elesett aránytalanul rövid idő alatt, noha a spártaiak közül csak igen kevesen, de annál többen az ellenség részéről, nem mutatott valami nagy örömöt, avagy lelkesülést, sőt mélyen fölsóhajtván, így szólt: «Jaj neked Hellas, mennyi embert veszítettél tenkezeiddel, a kik, ha élnének, valamennyi barbárt legyőzhették volna a harczban.»

A pharsalusiak hegyibe estek és seregének sok bajt okoztak. Erre ötszáz lovast személyesen rohamra indít és megkergeti őket, majd a Narthakion tövében diadaljelet állít. Ennek a győzelemnek rendkívül örült, mert egy, a magamaga által összehozott lovas osztaggal erőt vett azokon, a kik a lovas szolgálatban való fölényükre a legbüszkébbek voltak.

XVII. Ekkor találkozott Diphridas ephorussal, a ki egyenest Spártából jövén, meghagyta neki, hogy tüstént törjön Boiotiára. Agesilaos tehát, ámbár ezt csak később és nagyobb előkészületek alapján szándékozott megtenni, mindazáltal abban a vélekedésben, hogy nem szabad a hatóság irányában az engedelmességet megtagadni, övéinek tudomására hozta, hogy közeledik az a nap, a melyért Ázsiából eljöttek és magához rendelt két morát,[10] a Korinthus körül táborozó csapatokból. A spártai polgárok pedig, hogy őt megtiszteljék, kihirdettették, hogy a fiatalság közül, a ki a király segítségére akar menni, irassa fel magát.

De mivel mindannyian lelkesen feliratkoztak, az előljárók a legvirágzóbb, legerőteljesebbek közül ötvenet kiválasztottak és azokat küldötték a hadsereghez. Agesilaos pedig átkelvén a Thermopylákon, keresztül vonul a barátságos Phokis földjén, majd alighogy Boiotiába belép és Chaironea előtt tábort üt, egyszerre a nap megfogyatkozik és félhold-alakuvá lesz szemei előtt, egyidejűleg meg értesül Peisandros haláláról, a kit Pharnabazos meg Conon Knidos körül tengeri ütközetben legyőztek. Agesilaost bántották e dolgok, úgy Peisandros, valamint hazája miatt. Hogy azonban a csatára induló katonákon a félelem és a csüggedés erőt ne vegyen, meghagyja

[10] 500—700 emberből álló csapat-osztag.

azoknak, a kik a tengerről jöttek, hogy mondják az ellenkezőt, mikép ők győztek a hajós csatában. Maga pedig fölkoszorúzva megjelenik csapatai előtt, a jó hir vételére áldozatot hoz, sőt az áldozatból egyes részeket barátainak is küld.

XVIII. Majd előrevonul és Koronea alá érve megpillantja az ellenséget, a ki őt szintén észreveszi; csatarendbe állítja a seregét olyformán, hogy a jobb szárnyra helyezi az Orchomenos-belieket, maga pedig a balnak élére áll. Az ellenfélnél a thebaiak maguk a jobb szárnyon helyezkednek el, az argosiak meg a balon. Xenophon azt állítja, hogy akkortájt ehhez fogható csata nem vívatott, mert ő maga jelen volt azon és Agesilaos oldalán harczolt, miután Ázsiából visszatért. Az első összecsapás nem nagy küzdelemmel, viaskodással járt: a thebaiak hamarosan megfutamítják az Orchomenos-belieket, Agesilaos meg az argosiakat. Midőn mind a két fél értesül arról, hogy a bal szárnya meg van nyomva és fut, megállapodik és ekkor Agesilaos keze között volt a veszedelem nélkül való győzelem, ha a helyett, hogy homlokcsatába ereszkedik, engedi elvonulni a thebaiakat és a nyomukon a hátukba esik; ő azonban hevétől, harczvágyától elragadtatva, szembe megy az ellenéggel, azzal a szándékkal, hogy azt nyilt erővel lesújtja. Ez azonban ép oly bátran szembe száll vele és heves csata fejlődik az egész harczvonalon, főleg pedig ott, a hol ő maga áll, oldalán az ötvenekkel. Ezeknek a harczvágya, úgy látszik, kapóra jött a királynak és üdvére szolgált. Mert dühösen verekesznek és életöket koczkára teszik, mindazáltal sértetlenül nem képesek megőrizni.

Fegyverzetén át már számos dárda- és kardsebet kap, mig nagy nehezen élve kiragadják és szorosan körötte zárkóznak, a miközben sokakat elejtenek, ám sokan el is esnek közülük. De minthogy nehéz dolognak látszott a thebaiak arczvonalát megtörni, kényszerültek azt tenni, a mit előbb nem voltak hajlandók. Szétnyitják, szétosztják tehát a phalanxokat, majd látván, hogy a thebaiak átvonultokban, immár rendetlenebbül haladnak, utánok futnak és oldalukba csapnak. A thebaiak azonban meg nem futnak, hanem lassan visszahúzódnak a Helikonra, nagyra lévén ezzel a csatával, a melyen legalább ők maguk legyőzetlenek maradtak.

XIX. Agesilaos, noha számos sebével nagyon rosszul volt, előbb nem vonul a sátorába, valamíg gyaloghintón a phalanxához nem viszik és meg nem tekinti a fegyverzetükön összehordott holtakat Az ellenségből mindazokat, a kik a templomba menekültek, szabadon bocsájtatja. Egy templom, az itonai Atheneé, ugyanis a közelben volt és ennek előtte állt egy diadaljel, a melyet a boiotok hajdanában abból az alkalomból emeltek, hogy Sparton vezérlete alatt itt megverték az athénieket és megölték Tolmidast. Másnap hajnalhasadtával Agesilaos, próbára akarván tenni a thebaiakat, vajjon elfogadják-e a csatát, megparancsolja katonáinak, hogy koszorúzzák fel magukat, a fuvolásoknak meg, hogy fuvolázzanak, majd pedig diadaljelt állít. Sőt azt felékesítteti, mintha csak ők győztek volna. Minthogy azonban az ellenség a holtak felszedése végett követeket küld hozzá, fegyverszünetet köt és így a győzelem felől bizonyosságban levén, Delphibe viteti magát, a hol a pythiai játékok folytak, majd díszmenetet rendez az isten tiszteletére és feláldozza az Ázsiából hozott zsákmány tizedrészét, a mi 100 talentumot tett. Midőn visszatért a hazájába, hamarosan megszerették polgártársai és tisztelettel adóztak neki magatartása meg élete módja miatt.

Mert ő nem úgy tért haza a külföldről, mint a legtöbb vezér, az idegen erkölcsöktől megváltoztatva, önmagából kiforgatva, a hazai szokások ellen zúgolódva, azok járma ellen küzdve, hanem valamikép az a spártai, a ki az Eurotast világéletében át nem lépte, tisztelte, kedvelte a hazai erkölcsöket, és semminemű változtatást sem tett az asztalán, a fürdőjén, a neje ellátásán, a fegyvere díszén, a háztartásán. Sőt még az ajtait is úgy hagyta, pedig oly nagyon régiek voltak ezek, hogy azonosoknak látszottak azokkal, a miket még Aristodemos [11] állíttatott. Leányának a kannathronja [12] Xenophon állítása szerint, semmivel sem volt különb a többi leányokénál.

Kannathronnak nevezik azt a griffes meg tragelaphos[13] alaku fagyaloghintót, a melyen a hajadonokat viszik a díszmeneteken.

[11] Herkules fia, a spártai királyi család őse.

[12] Lásd alább, az iró maga megmagyarázza a szót.

[13] Csodaállat, félig szarvas, félig bakkecske.

Xenophon nem írta meg Agesilaos leányának a nevét és Dikaiarchos boszankodik azon, hogy sem Agesilaos leányának, sem Epaminondas anyjának a nevét nem ismerjük. Mi azonban megtaláltuk a lakoniai feljegyzésekben, hogy Agesilaos feleségét Kleorának, a leányait Eupoliának és Prolytának hívták. Ugyszintén látható a máig megőrizett lándzsája is Lakedaimonban, mely a többiektől miben sem különbözik.

XX. Agesilaos annak láttára, hogy némely polgártársa a lótenyésztésére nagyra van és valamit képzel magáról, rávette a hugát, Kyniskát, hogy szálljon kocsira és versenyezzen az olympiai játékon. Ezzel meg akarta mutatni a helléneknek, hogy az ilyenfajta győzelem épen nem függ a bátorságtól, hanem csak a gazdagságtól és a költekezéstől. A bölcs Xenophont, a kit magánál tartott és nagyon kedvelt, rábeszélte, hogy hozassa el a fiait Lakedaimonba, hogy ott nevelődjenek és megtanulják a legszebb tudományt: az engedelmekedést és a parancsolást. Lysander halála után Agesilaos egy nagy pártszövetkezetet fedezett fel, a melyet amaz mindjárt Ázsiából való visszatértekor ő ellene alakított, hozzálátott tehát, hogy kiderítse, minő polgár volt életében Lysander. Majd irományai közt egy hátrahagyott beszédet is találván, a melyet a halikarnassusi Kleon készített és a mit Lysander szándékozott a nép előtt elmondani, hogy forradalmat szitson és az alkotmányt felforgassa, Agesilaos készült azt a nyilvánosságra hozni.

Azonban a vének egyike a beszédet elolvasván, megijedt annak ékesen szóló tartalmától és azt tanácsolta neki, hogy ne ássa ki a földből Lysandert, hanem inkább földelje el vele együtt a beszédet; Agesilaos aztán hallgatott a tanácsára és nyugton maradt. Azoknak, a kik vele ellenzékeskedtek, nyilvánosan nem volt ártalmukra, azonban oda vitte a dolgot, hogy vagy egyik, vagy másik közülük időközönként vezéri vagy hatósági kiküldetést nyert és hivatalos hatalmuk gyakorlása közepett mutatta ki hiába való, kapzsi mivoltukat. Majd aztán hogy perbe kerültek, segítségükre volt és védelmezte őket, a mivel ellenfeleit barátaivá tette és pártjához kapcsolta, elannyira, hogy nem volt vetélytársa. A másik király, Agesipolis, egy

száműzöttnek a fia lévén, de meg mint afféle zsenge korú és jellemére szelíd, engedékeny ifjú, nem nagyon ártotta magát a közügyekbe. Mindazáltal ezt is megnyerte magának. A királyok, ha a városban tartózkodnak, egy közös asztalhoz szoknak járulni. Tudván azt Agesilaos, hogy Agesipolis hajlandó a szeretkezésre, valamikép ő is a társalgást mindig a csinos leányokra tudta terelni, és így fölkeltette, előmozdította a fiatal embernek az övével azonos érzelmeit, mivel hogy a lakon szerelemben nincs semmi rút, sőt az a szemérmetességgel, a becsvágygyal, az erényért való lelkesedéssel jár, a mint ez a Lykurgos életrajzában meg van írva.

XXI. Rendkívüli befolyásával, a mivel az államban rendelkezett, keresztül vitte, hogy anyai fivérét, Teleutiast, a hajóhad élére állították. Majd Korinthos ellen nyomulván, ő maga a szárazföldről elfoglalta a hosszú falat, Teleutias pedig a hajókkal . . .[14] Ez időtájt az argosiak birták Korinthost, és ép az isthmosi játékokat tartották, a midőn Agesilaos hirtelen megjelent és előzte őket, alig hogy az istennek az áldozatot bemutatták, úgy hogy minden készleteiket otthagyták. A korinthosi száműzöttek közül azok, a kik történetesen ott időztek, kérték, hogy ő maga rendezze a versenyjátékot; a mit ugyan Agesilaos nem tett meg, hanem ott maradt, és biztonságot nyujtott nekik, hogy maguk intézzék és végezzék az ünnepségeket. De az ő eltávoztával az isthmosi játékokat ujfent az argosiak vezették, a midőn némelyek másodszor is győztesek lettek, de akadtak olyanok is, a kik már előzőleg győztek, de legyőzötteknek jegyeztettek fel. Erre aztán azt a megjegyzést tette Agesilaos, hogy az argosiak maguk sütik magukra a gyávaság bélyegét, a midőn nagy és fényes dolognak tartják az agonothetaságot,[15] de azért harczra kelni nem merészeltek. Ő maga azonban ugy vélekedett, hogy az ilyes fajta dolgokban a közép utat kell tartani. Odahaza szivesen rendezte a karokat, a versenyjátékokat, meg folyton nagy buzgalommal, igyekezettel vett részt azokban, és nem maradt el sem a leányok, sem a fiúk versenyéről, azonban az olyas dolgokról még csak tudomást

[14] Itt a szövegből valami elveszett.

[15] Versenybíróság.

se látszott venni, a mikért más emberek rajongtak. Egy alkalommal Kallipidas tragikus színész, a kinek nagy hírneve volt a helléneknél, és a kit mindenki ünnepelt, találkozott Agesilaosszal és üdvözölte, majd aztán nagy büszkén azok közé vegyült, a kik a királylyal sétáltak és fitogtatta magát abban a várakozásban, hogy a király majd udvariasságot tanusít vele, végre aztán megszólította: «Királyom nem ismer engem?» Ez rátekint és azt mondja: «Vagy igen, nem Kallipidas vagy, a deikelikta?» Így nevezik ugyanis a lakedaimonok a bohóczokat. Egy más alkalommal meg felszólították, hogy hallgasson meg egy embert, a ki a fülemülét utánozta, ő azonban vonakodott: «Hallottam, úgymond, magát a fülemülét» Menekrates, az orvos, egynéhány veszedelmes esetben sikert aratván, Zeus melléknevet nyert; ezzel az elnevezéssel aztán oly fenhéjázva élt, hogy még Agesilaoshoz is ilyformán merészkedett írni: «Menekrates Zeus, szerencsét kiván Agesilaos királynak.» Ez pedig azt irta vissza: «Agesilaos király, józan észt kiván Menekratesnek.»

XXII. Agesilaos még Korinthos körül időzött és a Heraion[16] elfoglalása után ép tanuja volt annak, hogy katonái a zsákmányt vitték, hordották, a midőn Thebából követek érkeztek békekötés végett. Agesilaos, a ki mindig haragosa volt ennek a városnak, abban a vélekedésben, hogy a megvető bánásmód csak hasznára válik, úgy tett, mintha se látná, se hallaná a jelentkezőket. De az isteni boszú utólérte. Mert a thébaiak még el se távoztak, a midőn azzal a jelentéssel jöttek hozzá, hogy Iphikrates egy morát felkaszabolt. Ily nagy csapás régtől fogva nem érte a spártaiakat. Mert sok derék vitézt vesztettek, s még hozzá itt a hoplitákat peltasták, a lakedaimonokat zsoldosok verték meg. Agesilaos rögtön fölkerekedett, hogy segítségökre legyen; de a midőn belátta, hogy már veszve vannak, ismét visszajött a Heraionhoz és ekkor aztán maga elé hivatta őket, hogy velök tárgyaljon. Ezek, hogy visszatorlással éljenek, a békéről említést se tesznek, csak azt kivánják, hogy bocsássák őket Korinthosba. Agesilaos haraggal veti oda: «Ha csak azt akarjátok látni, hogy barátaitok

[16] Hera (Juno) temploma.

mily nagyra vannak szerencséjökkel, ám holnap bátran megtehetitek.» Másnap aztán magával viszi őket, a korinthosiak területét elpusztítja, és egészen a városig hatol. Ilyeténkép megmutatván, hogy a korinthosiak nem mernek vele szembeszállni, elbocsájtja a követséget. Majd a morából megmaradt vitézeket fölveszi és visszavezeti Lakedaimonba, a mi közben mindig virradás előtt kerekedik indulásra, és viszont a sötétség beálltakor üt tábort, a végből, hogy arkadiai irigyei, haragosai ne örvendezhessenek baján. Ezután, hogy kedvére legyen az achaioknak, ezekkel együtt haddal átkelt Akarnaniába és nagy zsákmányt ejtett, az akarnánokat pedig csatában megverte. Midőn az achaiok arra kérték, hogy maradjon ott a télen és akadályozza meg az ellenséget a vetegetésben, azt felelte, hogy ép az ellenkezőt cselekszi, mert az ellenség majd jobban fél a háborútól, ha a földje aratáskor be van vetve. A mi be is következett. Mert a midőn híre jött annak, hogy ujfent hadjárat készül ellenök, kiegyeztek az achaiokkal.

XXIII. Midőn aztán Konon meg Pharnabazos a király hajóhadával a tenger uraivá levén, Lakonia partvidékét elpusztították, meg az athéniek is megerősítették városukat abból a pénzből, a mit Pharnabazos adott, a lakedaimonok jónak vélték a királylyal békét kötni. Elküldték tehát Antalkidast Tiribazoshoz és a leggyalázatosabb módon a király kezére szolgáltatták az Ázsiában lakó helléneket, a kiknek érdekeiért küzdött Agesilaos. A miért különben Agesilaosra a legcsekélyebb szégyen se esett ebből az egyezségből. Holott Antalkidas ellensége levén Agesilaosnak, mindenképen dolgozott a békekötésen, mivel hogy a háború mindinkább növelte Agesilaos hatalmát, öregbítette hírnevét és befolyását. Mindazáltal annak, a ki azt mondotta, hogy a lakedaimonok médpártiak lettek, azt felelte Agesilaos, hogy inkább a médek lettek lakonpártiakká. Azokat pedig, a kik a békét nem akarták elfogadni, hadüzenettel fenyegette, és kényszerítette, hogy mindenben alávessék magukat annak, a mit a perzsa király határozott, főleg a thébaiak miatt, hogy ezek Boiotiának a függetlenségét visszaadván, még gyengébbek legyenek. Mindezt későbbi eljárásával nyilvánvalóvá tette.

Midőn Phoibidas a béke és fegyverszünet közepette elkövette azt a gyalázatos tettet, hogy a Kadmeiát[17] megszállta, valamennyi hellének boszankodtak, sőt a spártaiak is nehezteltek, főleg pedig Agesilaos ellenesei. Ezek haraggal tudakolták Phoibidastól, vajjon kinek a parancsára cselekedte azt, csak hogy a gyanút Agesilaosra tereljék. Agesilaos nem habozott Phoibidast támogatni, és kereken kimondotta, hogy azt a tettet a haszon szempontjából kell elbirálni; a mi előnyös Lakedaimonnak, azt helyes pusztán önelhatározásból is megcselekedni, noha senki se parancsolja.

Ám ha beszédben szüntelenül azt hangoztatta, hogy az igazságosság a legelső erény, hogy a vitézségnek semmi haszna sincs, ha az igazságossággal nem párosul és ha mindenki igazságos lenne, nem volna szükség a vitézségre. Midőn azt mondották neki, hogy ez a nagy király akarata: «Ugyan mivel nagyobb ő nálamnál, — vetette oda — ha nem igazságosabb.»

Valóban szép és helyes az a gondolat, hogy az igazságossággal valamint egy királyi mértékkel kell mérni a nagyság különbségét. A béke létrejöttével a király levelet küldött neki, a melyben különös vendégbarátságát ajánlotta neki. Agesilaos nem fogadta el, mondván, hogy elegendő a nyilvános barátság és valamig ez fennáll, nincs semmi szükség a személyes barátságra. De tettleg nem maradt mindig hű ehhez az elvhez, mert a becsvágya, czivakodási viszketege gyakran elragadta, főleg pedig a thébaiak ellen érzett haragja.

Így aztán nemcsak hogy támogatta Phoibidast, hanem még rábirta Spartát is, hogy vegye magára a jogtalanságot, tartsa meg Kadmeiát a maga haderejével, bizza meg a közügyek és a kormányzás korlátlan vezetésével Archiast meg Leontidast, a kiknek segedelmével Phoibidas a fellegvárba vonult és azt megszállta.

XXIV. Ezekből folyólag az a gyanú támadt, hogy e vállalatot ugyan Phoibidas vitte keresztül, de Agesilaos tervezte és a későbbi események megerősítették ezt a gyanút.

[17] Theba fellegvára.

Mert a midőn a thebaiak elkergették a helyőrséget, és a várost szabaddá tették, Agesilaos szemükre lobbantotta, hogy megölték Archiast meg Leontidast, a kik névleg polemarchok, tettleg azonban zsarnokok voltak és hadat üzent nekik.

Agesipolis halála után immár Kleombrotos lett király, és az küldetett haderő élén Boiotiába, mert Agesilaos, a ki serdülő korát negyven évvel meghaladta, és a törvény szerint hadi szolgálattól való mentességet élvezett, visszautasította azt a hadjáratot, minthogy röstelt a thebaiaknak bajt okozni a zsarnokok miatt, minek utána csak kevéssel ezelőtt viselt háborút a Phlius-beliek ellen a száműzöttek érdekében. Élt akkoriban valami Sphodrias nevű lakon, a Thespiai-beliek harmostese, a ki az Agesilaosszal ellentétes párton foglalt állást, egy merész, becsvágyó férfiú, a ki inkább hiú reményekkel volt eltelve, mint józan eszmékkel.

Ez az ember nagy névre vágyakozott, és abban a meggyőződésben, hogy Phoibidas is a Theba ellen való merénylete folytán lett hiressé, nevezetessé, tele beszélte magát azzal, hogy sokkal szebb, dicsőbb dolog lesz az, ha ő elfoglalja a maga szakálára a Piraeeust és egy váratlan szárazföldi támadással elvágja az athénieket a tengertől. Mondják, hogy ez Pelopidasnak, meg Melonnak, a boiotarchoknak a cselszövénye volt. Ezek ugyanis titokban valami embereket küldöttek hozzá, a kik lakonbarátoknak adván ki magukat, dicsérni, magasztalni kezdették Sphodriast, hogy egy ily nagyszabású dologra egyedül ő méltó, és fellelkesítették, feltüzelték, hogy vállalkozzék erre a tettre, a mely hasonkép jogtalan és törvénytelen volt mint a másik, de kevesebb bátorsággal meg szerencsével ment végbe.

Mert a thriasiai síkon érte a napvirradás, noha még éjjel reménylette elérhetni a Piraeeust.

De még, mint mondják, a katonáin is félelem, meg borzongás vett erőt, a midőn az eleusisi templomokon valami fényességet pillantottak meg.

Aztán maga is elvesztette a bátorságát, mert észrevétlenül nem maradhatott, majd valami csekély zsákmányra szert tevén, csúfosan, dicstelenül visszavonult Thespiaiba.[18]

[18] Város Boiotiában, a Helikon déli tövénél.

Ennek folytán az athéniek vádlókat küldöttek Spartába, de ezek azt találták, hogy az archonoknak semmi szükségük sem volt vádlókra Sphodrias ellenében, mert ezek őt főbenjáró perbe fogták. Sphodrias azonban magát ennek alávetni nem volt hajlandó, félvén polgártársai haragjától, a kik röstelkedtek az athéniek előtt és olybá akartak feltünni, mintha velük együtt szenvedtek volna jogsérelmet, csakhogy a jogsértés részeseinek ne látszassanak.

XXV. Volt Sphodriasnak egy fia, Kleonymos, a kit, még ifjú és szép külsejű levén, Archidamos, Agesilaos király fia igen megkedvelt. Archidamos természetesen élénk részt vett Kleonymosnak a veszélyben forgó atyja iránt érzett aggódásában, de nyiltan kezére járni és segíteni képtelen volt, minthogy Sphodrias az Agesilaos ellenfelei közé tartozott. Kleonymos tehát elment Archidamoshoz, és kéréssel, könnyekkel fordult hozzá, hogy engesztelje meg Agesilaost, mint a ki reájok nézve a legfélelmetesebb

Archidamos három avagy négy napon át szótlanul járt az atyja nyomán, röstelkedve, félve; végre aztán, minthogy az itélet napja közelgett, bátorságot vett megmondani Agesilaosnak, hogy Kleonymos őt felkérte az atyja érdekében való közbenjárásra.

Agesilaosnak tudomása volt arról, hogy fia kedveli Kleonymost, és nem is akadályozta abban, mert Archidamos zsenge ifjú korától fogva láttatni engedte, hogy jeles ember válik belőle.

Mindazáltal Agesilaos egyelőre semmi kedvező, jó reménynyel nem biztatta könyörgő fiát, hanem azzal a mondással, hogy majd meggondolja, hogy mi lenne üdvös és illő, eltávozott. Archidamos röstelve a dolgot, fölhagyott Kleonymosnál való látogatásával, noha azt előbb napjában többször is meg szokta tenni.

Ettől kezdve Sphodrias sorsáról ők is mindinkább lemondottak, valamig Agesilaos meghittjeinek egyike, Etymokles, egy beszélgetés alkalmával felderítette előttük Agesilaos nézetét. Hogy a tettet magát lehetőleg rosszalja, egyébként azonban Sphodriast derék embernek tartja és jól tudja, hogy az államnak szüksége van az e fajta vitézekre. Ilyes beszédeket han-

goztatott Agesilaos minden alkalommal a per felől, hogy fiának kedvére tegyen. A minek folytán Kleonymos is rögtön megismerte Archidamos buzgó közbenjárását, meg Sphodrias barátai is fölbátorodtak immár, hogy segítsék. Agesilaos különben is rendkívül szerette gyermekeit, és felőle beszélik azt az adomát, hogy midőn gyermekei még kicsinyek voltak, otthon velük együtt játszott és nádpálczán nyargalódzott akár a lovon. Aztán, hogy ezt egyik barátja meglátta, meghagyta neki, hogy ne szóljon erről senkinek egy szót se, valamig ő maga is családapa nem lesz.

XXVI. Mikor aztán Sphodriast felmentették és az athéniek ennek hallatára háborúra készülődtek, heves szemrehányásokkal illették Agesilaost, hogy, mint vélték, alaptalan, gyerekes szenvedélyből megakadályozta az igazság menetét és a várost a helléneken elkövetett oly roppant törvényszegés bűnrészesévé tette. Agesilaos látván, hogy Kleombrotosnak nem valami nagy kedve van a thébaiakkal háborúskodni, lemondott arról a törvényes kedvezményről, a mit előzőleg a hadjáratra vonatkozólag igénybe vett és ő maga tört be Boiotiába és sok kárt okozott a thébaiaknak, de maga is kikapta a maga részét. Azért is mondotta neki egyszer Antalkides, a mikor megsebesült: «Ugyan szép tandíjat kapsz a thébaiaktól, hogy megtanítottad őket harczolni, a mit nem is akartak, de nem is tudtak.» Mert, a hogy mondják, a thébaiak tényleg akkor tájt harcziasabbak voltak, mint valaha, mivelhogy a lakedaimonoknak az ő ellenük indított számos hadjárataiban megedzették magukat. Azért tiltotta meg hajdanában Lykurgos három ugynevezett rhethrájában,[19] hogy egy ugyanazon ellenségre gyakran haddal menjenek, nehogy megtanítsák hadakozni.

De a lakedaimonok szövetségesei is boszankodtak Agesilaosra, hogy nem közsérelemből hanem holmi gyűlöletből, és czivakodási viszketegből törekszik megrontani a thébaiakat. Semmi szükségük sincs arra, mondák, hogy hol itt, hol amott megölessék magukat és évről évre kisérgessenek oly nagy

[19] Alaptörvény.

számban, egynehány lakedaimonit. Agesilaos tehát, állítólag, hogy megmutassa nekik, mennyit tesz ez az ő sokaságuk, a következő fogással élt. Leültette mindnyájukat: az egyik csoportban a szövetségeseket mind együttvéve, a másikba meg külön a lakedaimoniakat.

Azután a hirmondó szóval felállította először is a fazekasokat, majd, a midőn ezek felkeltek, másodsorban felhivatta a kovácsokat, azután egymásután az ácsokat meg a kőműveseket és így a többi mesterembereket mind.

A szövetségesek, kevés hiján, valamennyien felkeltek, a lakedaimonok közül azonban senki, mert ezeknek tilalmas volt akárminő ipart űzni és mesterséget megtanulni. Ekkor aztán nevetve mondta nekik Agesilaos: Im látjátok vitézek, menynyivel több katonát állítunk mi nálatoknál.

XXVII. Megarában, a midőn seregét Thébától hazavezette, a fellegvárba, a tanácsház felé haladtában, heves fájdalom és görcs támadta meg ép lábszárát, a mely aztán földagadván, tele lett véraláfutásokkal és rendkivül erős gyuladásba jött. Valami syrakusai orvos a bokacsonton alul levő erét megnyitotta, mire a fájdalom ugyan alább hagyott, de az erős és szüntelen való vérzés folytán mély ájulásba esett, és nagy életveszedelemben forgott Agesilaos. Mindazáltal a vérömlés megszünt, és Agesilaos Lakedaimonba vitetett, a hol huzamos időn át betegeskedett, képtelen lévén hadba vonulni.

E közben a spártaiak számos kudarczot vallottak a szárazon és a tengeren egyaránt, a melyek közül legjelentékenyebb volt a tegyrai, a hol nyilt csatában elsőízben szenvedtek vereséget a thébaiaktól. Mindannyian tehát arra a nézetre jöttek, hogy általános békét kell kötni és az egész Hellasból összejöttek Lakedaimonba a követek, hogy egyességre lépjenek; köztük volt Epameinondas is, egy a bölcseségéről és a műveltségéről híres férfiú, a ki azonban eleddig hadban való jártasságának jelét nem adta. Ez noha látta, hogy a többiek valamennyien hajlonganak Agesilaos előtt, egyedül mert nyilt, öntudatos szavakkal élni és beszédet mondott, nem ugyan Théba, hanem az egész Hellas közös érdekében. Kimutatta, hogy a háború csak Spárta öregbítésére szolgál, holott annak

a hátrányait a többiek valamennyien szenvedik, és tanácsolta, hogy a békét az igazság és egyenlőség alapján kössék meg, mert csak úgy lesz az tartós, ha valamennyien egy jogalapon állanak.

XXVIII. Agesilaos, annak láttára, hogy a hellének szerfölött kedvelik Epameimondast és ragaszkodnak hozzá, azt kérdezi tőle, vajjon jogosnak és méltányosnak tartja-e, hogy Boiotia függetleníttessék. Epameinondas meg nyomban egész bátran azzal a kérdéssel vágott vissza, vajjon ő is jogosnak vél-e Lakonia függetlenítését. Agesilaos erre haragosan felugrik és felszólítja, hogy mondja meg határozottan, akarja-e Boiotiát függetlenné tenni. Midőn aztán Epameinondas ujfent csak azt mondotta, vajjon akarja-e Lakonia függetlenségét, Agesilaos annyira dühbe jött, hogy megragadván az alkalmat, nyomban kitörülte a thébaiak nevét a békeokmányból, és hadat üzent nekik.

A többi helléneket pedig, miután megbékéltek, elbocsájtotta, meghagyván nekik, hogy bízzák orvosolható bajaikat a békére, az orvosolhatatlanokat meg a háborúra, mert vajmi nehéz dolog lett volna minden vitás kérdést tisztába hozni és lebonyolítani. Kleombrotos történetesen ez időtájt Phokisban állt haderejével. Az ephorusok tehát rögtön parancsot menesztettek hozzá, hogy vezesse seregét a thébaiak ellen, majd küldöttek útján összerendelték a szövetségeseket, a kik ugyan kedvetlenül, nehezen vették a háborút, de még nem bátorkodtak a spártaiaknak ellentmondani, és az engedelmességet megtagadni.

Számos baljóslatú előjelek történtek, a hogy az Epameinondas életrajzában meg van írva, és a lakon Prothous is ellenezte ezt a hadjáratot, de Agesilaos csak nem engedett és keresztülhajtotta a háborút, abban a reményben, hogy most, a midőn egyfelől az egész Hellas függetlenséget élvez, másfelől meg a thébaiak ki vannak zárva a békeegyezményből, kedvező alkalom kinálkozik arra, hogy boszút álljon rajtok. De a ténykörülmények is bizonyítják, hogy ez a hadjárat inkább haragból, mint megfontolásból eredett. Mert a békét Skirophorion[20] hó 14-én kötötték meg Lakoniában és húsz

[20] A skirophorion hó körülbelül összeesik a juniussal, a hekatombaion meg a juliussal.

napra rá, a Hekatombaion 5-én vereséget szenvedtek a spártaiak Leuktránál. Ezer lakedaimoni esett el itt, Kleombrotos király, és körülötte a legvitézebb spártaiak. Ezek közt a deli Kleonymos is, Sphodrias fia, a ki állítólag háromszor rogyott le a király előtt, és ugyanannyiszor felkelt, majd a thébaiakkal viaskodva meghalt.

XXIX. Váratlanul érte a lakedaimonokat a kudarcz és reményükön felül sikert arattak a thébaiak, olyat, a minőt még sohasem nyertek a hellének az egymás közt való küzdelmeikben. Mindamellett ép oly magasztalásra, bámulásra méltó volt a legyőzött város bátorsága, mint a győzőé.

Xenophon azt mondja, hogy a derék embereknek még a borozás és tréfálkozás közben mondott szavaik, meg egyéb szórakozásaik is emlékezetre méltók: és igaza van. De hasonló mértékben, sőt még inkább érdemes megfigyelni, megszívlelni azt, a mit a derék férfiak a szerencsétlenségük közepette tesznek, beszélnek, hogy megemberelj ék magukat.

Spárta történetesen ünnepet ült és tömve volt idegenekkel. Mert a gymnopaidiákat[21] tartották és a karok versenyeztek a szinházban. Megérkeznek a leuktrai szerencsétlenség hírmondói. Az ephorusok, noha rögtön világosan állt előttük, hogy ügyeik romlásra jutottak és elvesztették a fenhatóságot, nem engedik meg, hogy a karok eltávozzanak, sem hogy a város bármit is változtasson az ünnepség rendén. Csak megüzenik az elhunytak neveit házról-házra, a rokonoknak, ők magok pedig folytatják a színjátékot és a karok versenyét. Másnap reggel, a mikor már köztudomásra jutott, kik estek el, kik menekültek meg, az elesettek apái, rokonai, és hozzátartozói leszálltak az Agorára és derült arczczal üdvözölték egymást, telve öntudatossággal, örömmel, holott a menekvők hozzátartozandói mintegy gyászolva otthon maradtak az asszonyokkal, ha pedig valamelyik kénytelen volt kimenni, a tekintete, hangja, kinézése elárulta levertségét, megalázott mivoltát. De még inkább érdemes volt látni, hallani az asszonyokat; mert az, a ki élve várta haza fiát a csatából, hallgatag, levert volt, azok

[21] Az ifjak meg a leányok versenyküzdése, a mi meztelenül történt.

pedig, a kiknek fiai hír szerint elestek, iziben a templomba siettek, majd vidáman, önérzetesen szerencsét kívántak egymásnak.

XXX. Mindazonáltal, akkor, a midőn a szövetségesek elpártoltak és attól tartottak, hogy a győztes, nagyravágyó Epameinondas betör a Peloponnesosba, eszükbe jutott az a régi jóslat az Agesilaos bénaságáról. Nagy lehangoltság és az istenségtől való babonás aggodalom szállta meg őket, hogy azért folynak oly rosszúl a város dolgai, mert kidobták a királyságból az ép lábut, és sántát meg nyomorékot választottak helyébe, a mitől pedig az istenség leginkább óvta, intette őket. Azonban nagy befolyása, deréksége meg hírneve miatt nemcsak meghagyták ők királyuknak és vezérüknek a hadjáratra, hanem politikai nyomoruságaik közepett megtették orvosuknak, meg tanácsadójuknak is. Mert haboztak törvény szerint becstelenséggel sujtani azokat, a kik a csatában gyáván viselték magukat, és a kiket tresanteseknek neveztek, mivelhogy ezek sokan voltak és hatalmasak, de meg féltek attól is, hogy lázadást okoznak. Az ilyenek ugyanis nemcsak minden hivatalviselésből kizárvák, hanem még a velük való sógorosodás is gyalázat számba megy. Bárki találkozik velük, megverheti őket, a mit ezek tűrni tartoznak. Piszkosan, megalázkodva járnak-kelnek, toldott-foldott, kopott színű köpenyt viselnek, és a szakálukat féloldalt nyirják, féloldalt meg növesztik. Veszedelmes dolog volt, hogy sok ilyes fajta ember lézengjen a városban, a melynek sok-sok katonára volt szüksége. Agesilaost tehát törvényhozónak választották. Ez aztán a nélkül, hogy valami pótlást, rövidítést avagy módosítást tett volna a törvényen, a lakedaimonok gyűlésén fellépett és azt mondotta, hogy manapság a törvényeket aludni kell hagyni, a holnapi naptól kezdve azonban legyenek azok ujfent érvényesek; ily módon aztán megmentette az állam törvényeit és a polgárok becsületét. Hogy a fiatalságot jelen csüggetegségéből, levertségéből kiragadja, becsapott Arkadiába, és habár nagyon óvakodott az ellenséggel csatába bocsájtkozni, valami mantineai városkát mégis elfoglalt és a vidéket felharácsolta, így élénkséget, derűlt reményt keltett a városban, hogy az még nincs mindenképen elveszve.

XXXI. E közben megjelent Epameinondas Lakoniában a szövetségesekkel közel negyvenezer hoplita élén. Azonfelül sok könnyű fegyveres meg fegyvertelen nép követte a zsákmány kedvéért, úgy hogy mindössze hetvenezer ember tört be Lakoniába. Teljes hatszáz éve mult, hogy a dórok benlaktak Lakedaimonban, de ez idő alatt ez volt az első eset, hogy ellenség mutatkozott területükön. Mindeddig senkinek se volt erre bátorsága. Most azonban rátörtek erre az érintetlen, meg a pusztítástól megkímélt földre és tűzzel vassal dúlták, harácsolták azt egész a folyóig[22] és a város határáig, mivel hogy senki nem ment ki ellenük. Mert Agesilaos nem engedte meg, hogy a lakedaimonok, mikép Theophrastos mondja, ilyen harczi áradattal, viharral küzdjenek, hanem megrakta a város közepét, és legerősebb helyeit hoplitákkal, és nyugton tűrte a thébaiak fenyegetését, meg henczegését, a kik névszerint kiszólították őt és biztatták, hogy szálljon síkra országáért, minthogy ő az oka minden bajnak, ő szította fel a háborút.

Mind ennél jobban keserítette Agesilaost a városban fellépő zavargás, az öregek kiabálása, lótás-futása kétségbeesésökben a történtek felett, az asszonyok le nem csillapítható nyugtalansága, a kik az ellenség ordítozására, gyujtogatására teljesen eszüket vesztették. De bánkódott hírnevéért is, mert mikor a város kormányzását átvette, az hatalmának tetőpontján állt és látta méltóságában megalázva, és büszke mondását meghazudtolva, a melyet pedig ő maga gyakran ismételgetett, hogy a lakon asszony még nem látott ellenséges füstöt. Ide vonatkozólag fölhozzák, hogy Antalkidas, a midőn egy athéni a vitézség felől vitázott vele és azt mondotta: «Bizony mi többször elkergettünk titeket a Kephisostól«,[23] azt vetette oda: «Mi azonban titeket még soha az Eurotastól.» Hasonlókép felelt valami közönséges spártai egy argosinak, a ki azt mondotta: «Sokan feküsznek közületek Argolis földjén.» «Ti közületek azonban senki se Lakonia földjén«, válaszolt amaz.

XXXII. Mindazáltal azt állítják, hogy Antalkidas, a ki akkortájt ephorus volt, nagy ijedtségében gyermekeit titkon

[22] Eurotas.

[23] Folyó Attikában.

Kytherába[24] vitette. Agesilaos pedig, annak láttára, hogy az ellenség kisérletet tesz átkelni a folyón és erővel a városba akar hatolni, odahagyja a többi pontokat és a középen meg a magaslatokon állítja csatarendbe seregét. Az Eurotas a havazás folytán akkortájt a szokottnál jobban megdagadt, de az áradás sebességénél több bajt, nehézséget okozott a thébaiaknak a víz hidegsége. Midőn Epameinondas a phalanx élén átkelt a folyón, némelyek figyelmeztették rá Agesilaost, ez pedig, mint mondják sokáig szemlélte és követte őt tekintetével, de csak ennyit mondott: «Micsoda merész vállalkozó egy ember.» Epameinondast sarkalta a dicsvágy arra, hogy a városban ütközetet adjon és diadaljelt állíthasson, de nem birta kicsalni, kivonni Agesilaost állásából, felkerekedet tehát, és ujfent felharácsolta az országot.

A Lakedaimonban pedig mintegy kétszáz, már régóta alattomos, gonosz terveket forraló ember összegyülekezett és megszállta az Issoriont,[25] ez erős és úgyszólván bevehetetlen helyet, a hol Artemisnak van temploma. A lakedaimonok iziben le akarták ezeket onnét vetni, de Agesilaos, lázadástól félvén, meghagyta nekik, hogy csak maradjanak nyugton és köpenyébe burkolva egyetlen egy szolga kiséretében hozzájok ment, majd rájok kiáltott, hogy rosszul értették a parancsát; mert nem ide rendelte őket össze, nem is valamennyiöket, hanem egy részüket ide, és egy más helyre mutatott, a más részüket meg a város más pontjára.

Ezek, ennek hallatára megörültek, abban a meggyőződésben, hogy tervük titokban maradt, széjjelmentek tehát és elvonultak azokra a helyekre, a miket Agesilaos kijelölt. Ő pedig rögtön más csapatokért küldött és megszállta az Issoriont, a lázadók közül meg mintegy ötvenet elfogatott és éjjel kivégeztetett. De egy más még nagyobb összeesküvést, egy spártai férfiakból álló pártszövetkezetet is fedeztek fel, a kik forradalmi tervekkel titkon egy házban összejöttek. Ezeket, az akkori zavarok közt, ép oly kelletlen volt a biróság elé állítani, valamint cselszövényeiket figyelmen kivül hagyni. Agesilaos

[24] Sziget közel Lakonia déli partjához.

[25] Magaslat Sparta mellett.

tehát, miután az ephorusokkal tanácskozott, itélkezés nélkül ezeket is kivégeztette, noha ennek előtte egy spártai se szenvedett halált büntető per mellőztével.

Midőn a városból a felfegyverezett perioikok és heloták közül számosan az ellenséghez szöktek, és ez a dolog nagy csüggedést okozott, Agesilaos meghagyta szolgáinak, hogy virradáskor járják sorra a fekvőhelyeket, és a szökevények fegyvereit vegyék magukhoz és rejtsék el, hogy azok száma ki ne tudódjék. Némelyek szerint a thébaiak a tél beálltakor vonultak ki Lakoniából, meg mikor az Arkadia-beliek széledezni és rendetlenül oszladozni kezdettek, mások szerint teljes három hónapig maradtak ott és az ország javarészét fölprédálták. Theopompos meg elbeszéli, hogy a mikor már elhatározták a boiotarchok az elvonulást, hozzájok jött egy spártai férfiú, Phrixos, és Agesilaostól tíz talentumot[26] hozott a visszavonulás bére fejében, úgy hogy annak megtevéséért, a mit már régen elhatároztak, még külön útravalót is kaptak az ellenségtől.

XXXIII. Én azonban nem értem azt, miként értesülhetett erről a dologról egyedül Theopompos, a miről a többi történetirók semmit sem tudtak. De mindannyian megegyeznek abban, hogy akkortájt Spárta megmentését Agesilaosnak köszönte, a midőn ez lemondván a vele született szenvedélyeiről, a czivakodási vágyról és a dicsőség vágyáról, csak a körület biztonságára volt tekintettel. Ám a város régi dicsőségét, hatalmát, ama bukás után nem állíthatta többé vissza. Miként az egészséges testtel szokott megtörténni, a mely rendkívül szigorú és pontos életmódot követ minden időn át, egyetlen egy hiba, botlás megdöntötte a város egész jólétét. És ez természetes. Mert a béke, az erkölcsök, az egyetértés czéljaira kitünően megállapított államszervezetbe az uralom és az erőszakos fenhatóság elemeit kivánták beilleszteni, mind erre pedig Lykurgos nézete szerint egyáltalán nem volt szüksége a városnak, hogy boldogan virulhasson. Így aztán elbukott. Maga Agesilaos öregsége miatt immár lemondott a hadak veze-

[26] Körülbelül 47,000 korona.

téséről, fia azonban, Archidamos, Siciliából a zsarnoktól nyert segédcsapatok élén kivívta az Arkadia-beliek felett az úgynevezett «könytelen csatát». Mert egy sem esett el az övéi közül, ő pedig sok ellent levágott. De ép ez a győzelem bizonyította legfőkép a város gyengeségét. Azelőtt oly természetesnek és hozzájuk illő dolognak tartották az ellenség meggyőzését, hogy még az isteneknek sem áldoztak a városban egyebet egy győzelmi kakasnál, de a győztesek se dicsekedtek, meg azok se örvendeztek szerfelett, a kik arról értesültek. Sőt, midőn megtörtént a mantineai csata, a melyet Thukydides leírt, az archonok annak, a ki elsőbben jelentette ama győzelmet, a phiditionból[27] egy darab húst küldöttek, egyebet semmit.

Akkor azonban a csata örvendetes hírére és Archidamos közeledtére, egy se tartóztathatta magát; maga az atyja ment legelőbb eléje, sírva örömében és vele a hatóságok; az öregek és az asszonyok tömegesen leszálltak a folyóhoz és kezeiket felemelve hálát adtak az isteneknek, mintha csak Spárta lemosta volna a becsületén esett gyalázatot, és ujfent meglát-hatta régi ragyogó fényét. Mert eladdig, úgy beszélik, a férfiak nem mertek feleségük szemébe nézni ama kudarczuk miatt való szégyeltükben.

XXXIV. Midőn az Epameinondas Messenét[28] újra felépítette és a régi lakosok mindenünnét odagyülekeztek, a lakedaimonok nem bátorkodtak fegyverrel szembeszállni, de képtelenek is voltak azt megakadályozni. Haragjuk, neheztelésük tehát Agesilaosra irányult, hogy ennek a királykodása alatt elvesztették azt a területet, a mely nagyságra nem állt hátrább Lakoniánál, termékenységre pedig első volt Hellas földén, és a melyet oly hosszú időn át birtak. Azért Agesilaos a thébaiaktól felajánlott békét nem fogadta el. De a midőn szóval nem akarta átengedni ezt a tartományt azoknak, a kik azt tényleg uralták, hanem csak makacskodott, kevésbe mult, hogy Spártát is el nem vesztette az ellenség hadi csele folytán, a helyett, hogy amazt visszaszerezte volna.

[27] Közös étkezőterem.

[28] Messenia földét a spártaiak hosszú, véres küzdelmek árán elfoglalták, lakóit leigázták, később pedig mind száműzték.

A Mantinea-beliek ugyanis újra elpártoltak a thébaiaktól és segítségre szólították fel a lakedaimonokat. Epameinondas értesülvén arról, hogy Agesilaos hadseregével kivonúlt Spártából, és előrenyomúl, a Mantinea-beliek tudta nélkül éjjel felkerekedett Tegeából és egyenest Lakoniára vezette seregét; kevés híja volt, hogy Agesilaos mellett elhaladva, az elhagyott várost hatalmába nem kerítette. Azonban a thespiai Euthynos, a mint Kallisthenes mondja, Xenophon szerint pedig valami krétai ember megjelentette azt Agesilaosnak; ez aztán rögtön egy lovast küldött előre a városba, hogy hírt vigyen, ő maga pedig kevés vártatva szintén visszatért Spartába. Nemsokára aztán a thébaiak átkeltek az Eurotason és megrohanták a várost, a melyet Agesilaos szerfelett való és korát meghaladó erőfeszítéssel védelmezett. Mert belátta, hogy most nincs ideje, mint azelőtt, az óvatosságnak, az elővigyázatnak, hanem elszántságra, vakmerőségre van szükség. És ép ezzel, a miben eleddig sohasem bízott, a mit soha nem használt, hárította el akkor a veszedelmet, kiragadta Epameinondas kezeiből a várost, diadaljelet állított és megmutatta a gyermekeknek, meg az asszonyoknak, mikép fizetik hazájuknak a legszebb díjat a lakedaimonok neveltetésükért.

Az elsők közt küzdött Archidamos és kivált lelki éberségével meg testi fürgeségével; gyorsan rohant a sikátorokon keresztül a fenyegetett pontokra és kevesed magával mindenütt szembeszállt az ellenséggel. De azt hiszem, Isidas, Phoibidas fia, nyújtotta a legszebb és legbámulatosabb látványt nemcsak polgártársainak, hanem az ellenségnek is. Szép külsőjű, derék termetű ifjú volt ő, élete legvirágzóbb szakában, a mikor az ember az ifjúból férfiúvá fejlődik. Mezítelenül, minden védőfegyverzet és köpeny nélkül, mert testét ép olajjal kente, az egyik kezében lándsával, a másikban karddal kirohant lakásából, a küzdők közé vetette magát, és az ellenségre támadván, levágta, leterítette mindannyit, a kivel csak találkozott. Mindazáltal egyetlen egy sebet sem kapott, akár mert az istenség őrködött felette vitézségéért, akár mert az emberinél valami nagyobbnak, hatalmasabbnak tünt fel az ellenség előtt. E tettéért, úgy beszélik, az ephorusok megkoszorúzták, majd

pedig ezer drachma[29] birságot róttak rája, hogy fegyverzet nélkül merészelt szembeszállni a veszedelemmel.

XXXV. Kevés napra rá megütköztek Mantineánál. Epameinondas már legyőzte az első hadsorokat és azon iparkodott, hogy a szorongatott ellenséget űzőbe vegye, midőn útját állta a lakedaimoni Antikrates és levágta, a mikép Dioskorides elbeszéli. A lakedaimonok azonban utódjait mai napság is még Machairionoknak nevezik, mivelhogy ő karddal vágta le Epameinondast. És Antikratest annyira csodálták, kedvelték, a még élő Epameinondastól való félelmökben, hogy ő neki magának kitüntetéseket, ajándékokat szavaztak meg, nemzetségének pedig adómentességet, a mit még a minapjainkban is élvez Kallikrates, Antikratesnek egyik utódja. E csata, meg az Epameinondas halála után helyre állt a béke a hellének közt. De Agesilaos ki akarta zárni az esküből a messeneieket, mint a kik nem képeznek államot.

Midőn aztán a többiek mind befoglalták ezeket a békébe, és esküjöket elfogadták, a lakedaimonok visszaléptek és egyedül ezekkel háborúskodtak, abban a reményben, hogy visszafoglalják Messeniát.

Agesilaost tehát méltán erőszakos, nyakas és a háborúban telhetetlen embernek tartották. Mert ő mindent elkövetett, hogy aláássa, felforgassa az általános békét, majd ismét pénzszükségben kényszerült polgártársait kölcsönökkel, adókkal zaklatni, holott kötelessége lett volna a kedvező alkalom kihasználásával véget vetni a sok nyomorúságnak, nem pedig viadalra kelni a messenei javadalmakért és adókért, minekutánna annyi várost, földet és tengert, meg oly roppant uralmat teljesen elveszített.

XXXVI. Dicsőségét még inkább elhomályosította azzal, hogy Tachos egyiptomi vezérnek zsoldjába lépett. Mert méltatlannak tartották azt, hogy az a férfiú, a kit Hellas legderekabbjának tekintettek, és a ki hírnevével betöltötte az egész világot, a királytól elpártolt barbár embernek pénzért szolgá-

[29] Körülbelül 800 korona.

latára bocsássa személyét, nevét és dicsőségét, hogy egy zsoldosnak, egy idegen bérelt csapat vezérének a dolgát tegye. Hisz, ha több mint nyolczvan esztendős korában, a midőn csupa sebhely borította testét, ujfent elvállalta volna azt a szép, dicsőséges hadvezérséget a hellén szabadság érdekében, becsvágyát nem lehetett volna teljesen igazolni. Mert a szép tettnek is megvan a maga ideje, alkalma, jobban mondva a szép a rúttól csak a mód és mérték által különbözik. Minderre azonban Agesilaos semmit se vetett és semminemű közszolgálatot nem tartott méltóságán alól valónak, sőt inkább méltatlannak vélte magához azt, hogy tétlenül éljen a városban, és henyélve várja be halálát. Zsoldosokat gyűjtött tehát abból a pénzből, a mit Tachos neki küldött, felszerelte hajóit és vitorlát eresztett, maga mellé vevén harmincz spártai férfiút tanácsadókép, valamint azelőtt. Midőn Egyiptomban partot ért, a legelső királyi vezérek és tisztviselők rögtön hajójára siettek, hogy udvarlására legyenek. De a többi egyiptomiak is sürögve forogva várták Agesilaost, hírneve és dicsősége miatt, és a látására özönlöttek mind. Midőn azonban semminemű fényt, pompát nem láttak, hanem e helyett egy kicsiny elkényszeredett testű öreg embert a tengerparton, a fűvön elterülve, durva, kopott köpenyegben, csúfolódni s nevetni kezdettek, és azt mondották, hogy ez a mesebeli vajudó hegy, a mely aztán egeret szül. De még jobban elcsodálkoztak furaságán, a midőn az elibe vitt és a neki felajánlott ajándékok közül csak a lisztet, a borjukat és a ludakat fogadta el, a süteményeket, nyalánkságokat meg a kenőcsöket azonban visszautasította, midőn aztán kérték, erőltették, hogy csak fogadja el, meghagyta az ajándékhozóknak, hogy adják a helotáknak. De a hogy Theophrostos beszéli, megtetszett neki a koszorúkötésre alkalmas papyrus, leveleinek egyszerűsége meg símasága miatt, és kért abból elhajóztakor a királytól.

XXXVII. Ezután egyesült a hadra készülődő Tachosszal, de nem nyerte el az egész sereg vezérletét, a mint remélte, hanem csak a zsoldosokét. A hajóhadnak a parancsnoka az athéni Charon volt, az összes haderő élén pedig maga Tachos állt. Ez már mindjárt bántotta Agesilaost, aztán meg az, hogy

kelletlenül kényszerült tűrni az egyiptomi vezér hetykélkedését, üresfejűségét. Vele együtt elhajózott tehát a phoeniciaiak ellen, és méltósága, természete ellenére megadta magát, tűrt, valamig kedvező alkalomra talált.

Nektanabis ugyanis, Tachos unokaöcscse, a ki ennek alatta a hadsereg egy részén parancsnokolt, elpártolt ettől. Majd az egyiptomiaktól királylyá választatván, Agesilaoshoz követeket menesztett, segítségét kérve. Ugyanerre hívta fel Chabriást is és mindkettőjüknek tekintélyes ajándékokat igért.

Tachos ezek hallatára kérésre fogta a dolgot náluk és Chabrias igyekezett is biztatással, rábeszéléssel Agesilaost a Tachos iránt való barátságban megtartani. De Agesilaos ezt mondotta: «Te Chabrias, tenmagadtól jöttél ide, és így jogodban áll saját belátásoddal élni. Engemet azonban szülőhazám adott az egyiptomiaknak vezérül. Nem volna tehát helyes azokkal harczolnom, a kiknek segítségére küldettem, ha csak hazám mást nem rendel.» Ezeket mondván, egynéhány férfiút küldött Spártába, azzal a feladattal, hogy Tachost bevádolják, Nektanabist pedig megdicsérjék. De ezek is küldötteket menesztettek kérelmezőkép a lakedaimonokhoz, és pedig az egyik mint régi barát és szövetséges, a másik meg mint olyan, a ki jóindulatát, ragaszkodását fokozottabb mértékben helyezte kilátásba.

A lakedaimonok ezek meghallgatása után nyiltan azt válaszolták az egyiptomiaknak, hogy minderről Agesilaos majd gondoskodik, ennek pedig küldöttjeik útján meghagyták, hogy cselekedjék Sparta érdekeihez mérten. Igy aztán Agesilaos a zsoldosok élén Tachostól Nektanabishoz pártolt és a hazája érdekének leplével fedte azt a helytelen, indokolatlan eljárását. Mert ha erre az ürügyre nem tekintünk, e tettet teljes joggal árulásnak nevezhetjük. Hisz a lakedaimonok a tisztességet, kiválókép a hazájuk érdekei szerint mérlegelik és nem tudnak, nem ismernek más igazságot, mint azt, a mivel Sparta hatalmát öregbíthetni vélik.

XXXVIII. Tachos a zsoldosoktól elhagyatván, megfutamodott, de Mendesből[30] egy más vetélytársa támadt Nekta-

[30] Alsó-Egyiptomban hires város.

nabisnak, a ki királylyá választatván, százezer embert gyűjtött össze, és támadásra indult. Nektanabis, hogy bátorítsa Agesilaost, azt mondotta, hogy számos ugyan az ellenség, de csak szedett-vedett mesterember népség, a melyet tapasztalatlansága miatt csak megvetni lehet.

«De nem is a sokaságtól félek, válaszolt Agesilaos, hanem a tapasztalatlanságuktól, a tudatlanságuktól, a min nehezen lehet kifogni. Mert a csalfaság csak azokra hat váratlanúl, a kik védő intézkedéseket tesznek az ellen, a mit gyanítanak és előre várnak, holott az, a ki se nem gyanít, se előre nem vár semmit, nem ad alkalmat fogásra annak, a ki őt meglepni igyekszik, valamikép nem ad előnyt a birkózónak az, a ki mozdulatlan marad.» Ezután a mendesi küldött által szintén megkisértette Agesilaost megnyerni.

Erre megijedt Nektanabis, és a midőn Agesilaos felhívta őt, hogy hova hamarább vívja meg a döntő ütközetet, és ne húzza-halaszsza a háborút azokkal az emberekkel szemben, a kik járatlanok a harczban, de a kik sokaságuknál fogva könnyen körülkeríthetik, körülsánczolhatják és sokban megelőzhetik meg elébe vághatnak, még inkább növekedett az iránta való gyanúja, félelme, visszahúzódott tehát egy szilárd fekvésű és terjedelmes erődítményekkel ellátott városba. Agesilaost mélyen bántotta, boszantotta ez a bizalmatlanság, de mivel röstellett ujfent másnak a zászlajához szegődni, vagy pedig mit se végezve eltávozni, követte őt, és vele együtt bevonult a falak közé.

XXXIX. A mint az ellenség előnyomult és a várost körülsánczolta, az egyiptomi most meg az ostromtól ijedt meg újra és harczolni akart. A hellének osztozkodtak az ebben való buzgalmában, mert az erősségben nem volt eleség. Midőn Agesilaos ezt nem engedte meg, sőt megakadályozta, még inkább rossz híre támadt az egyiptomiak közt, mint azelőtt, sőt királyuk árulójának nevezték.

Ő azonban fokozottabb türelemmel viselte a vádaskodásokat, és csak az alkalmat leste, hogy hadi cselét kivihesse. Ez pedig ebből állt. Az ellenség a falak köré mély sánczot vont, hogy az ostromlottakat teljesen elzárja. Midőn a sánczknak a két vége, egymás felé haladtában közel volt ahhoz, hogy egye-

süljön és a várost köröskörül bekerítse, megvárja az est beálltát, majd fegyvert fogott a hellénekkel, és a király elébe menvén, így szól: «Fiatal ember, itt a menekülés órája, a miről azonban attól való féltemben, hogy az meghiusul, mielőtt megérkeznék, semmit sem szóltam. Ime az ellenség a maga kezeivel szerzett nekünk biztonságot, a midőn e roppant sánczot megásta. Ennek a már elkészült része, tömegüket leköti a még befejezetlen rész pedig módot ad nekünk arra, hogy hasonló számban, egyenlő előnynyel megküzdjünk velük. Rajta tehát, embereld meg magadat, kövesd futva lépteinket és mentsd meg magaddal együtt seregedet. Mert a velünk szemben levők nem állják ki támadásunkat, a többiek pedig nekünk nem árthatnak, az árok miatt.»

Nektanabis elbámult Agesilaos éles eszén, majd a hellének sorai közé helyezkedett és előretörvén, könnyen megkergette azokat, a kik vele szemben állottak.

Midőn aztán Agesilaos egyszer kinyerte Nektanabis bizalmát, ismét ugyanazt a hadi cselt alkalmazta szemben az ellenséggel, valamikép egy mesterfogást. Mert azzal, hogy majd futást szinlelt és magára vonta az ellenséget, majd meg körülötte kóválygott, beszorította annak a zömét egy oly vidékre, a melyet két oldalt mély, vízzel telt árok határolt, majd a közbenső tért elzárta a phalanxának a homlokvonalával, és így a saját harczosainak számát egyenlővé tette az ellenségével, a melynek nem állt módjában őt sem túlszárnyalni, sem körülkeríteni. Így aztán az rövid ideig állt csak ellent, és megfutott. Sokan elvesztek közülük, mások meg futás közben elszéledtek, szerte szóródtak.

XL. Ettől fogva jóra fordultak az egyiptomi dolgai és viszonyai megszilárdultak. De meg is kedvelte Agesilaost és vendégszeretőleg kérte, hogy maradjon és töltse vele a telet. Ez azonban az otthon való háborúra igyekezett, tudván, hogy hazájának a zsoldosok fizetése czéljából pénzre van szüksége. Nektanabis tehát fényes tiszteletnyilvánítások mellett útjára bocsájtotta, a midőn az egyéb kitüntetések és ajándékokon kivül még kétszázharmincz talentumot[31] adott neki a háborúra.

[31] 1,084.450 korona.

De mivel a tél már beállt, hajóival a szárazföldnek tartott és a libyai martokon, egy elhagyatott vidéken, a melyet Menelaos kikötőjének neveznek, partra szállt. Itt meg is halt, 84 éves korában, minekutánna negyvenegy évig királya volt Spártának, a miből több mint harmincz évig ő volt a görögöknek legnagyobb, leghatalmasabb embere, és a leuktrai csatáig majd az egész Hellas vezére meg királya. Az a lakon szokás, hogy az idegenben elhalálozó egyéb polgárok tetemeit ugyanott eltemetik és visszahagyják, de a királyokéit hazaviszik. Az ott levő spártaiak tehát, méznek a híján, olvasztott viaszba mártották a holttestét és Lakedaimonba vitték. A királyi méltóság fiára, Archidamosra szállt, és megmaradt ennek a nemzetségében egész Agisig, a kit, a midőn megkisérlette a régi hazai alkotmány helyreállítását, Leonidas megölt.

Agis hatodízben való leszármazója volt Agesilaosnak.

XXXII.

POMPEIUS.

(106—49. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Úgy látszik Pompeius iránt a római nép eleve oly érzülettel viselkedett, a minővel Aeschylus Prometheusa, Herakles iránt, a ki őt megmentette, a midőn igy szól :[1] «Gyűlölt atyának nékem kedves gyermeke.» Mert a rómaiak sohasem tanusítottak valami más vezér iránt oly heves, vad gyűlöletet, minőt Pompeius atyja Strabo[2] iránt. Éltében ugyan féltek fegyveres hatalmától, mert rendkívül harczias ember volt, villám-ütés folytán bekövetkezett halálakor azonban, a midőn temetni vitték, lerántották holttestét a halottas ágyról és meggyalázták. Viszont soha senki más a rómaiak közül nem részesült abban az élénk jóindulatban, a mely akár korábban kezdődött, akár a sikerek közepett inkább növekedett, akár kudarczokban állhatatosb maradt volna, mint Pompeius. Az atyjánál ennek a gyűlöletnek egyetlen egy indoka volt, a tehetetlen vágy a gazdagság után, de a fiú iránt való szeretetnek több okai voltak : így mértékletes élete módja, a fegyverforgatásban való járatossága, meggyőző szónoklata, jellemének őszintesége, az érintkezésben való megnyerő volta, mert senki sem volt nálánál kevésbbé alkalmatlankodó a kérésben és szívesebb a szolgálatteljesítésben, ha hozzá fordultak.

II. Arczkifejezése már eleve nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a nép szeretét megnyerje és szavának hatását

[1] Idézet a «Megszabadított Prometheusból», mely elveszett; a «Lelánczolt Prometheus» egyike az ó-kor legérdekesebb drámai műveinek.

[2] Strabo = kancsal. Erre a gyűlöletre főleg piszkos fösvénységével, meg Quintus Pompeius Rufus consulnak a meggyilkoltatásával szolgált rá.

fokozza. Személyének kelleme barátságos előkelőséggel párosult és már ifjonti, virágzó derűjén hamarosan áttűnt az érett kor méltósága és jellemének királyi mivolta. Simán hátra ömlő haja, nyugtalan, élénk tekintete, arczkifejezésének a Nagy Sándor király képéhez adott, bár inkább látszólagos, mint tényleges hasonlatosságot. És Pompeius nem is tiltakozott ez ellen a név ellen, a mivel eleinte sokan megtisztelték, úgy hogy aztán később gúnykép nevezték némelyek őt Sándornak. Azért mondotta Lucius Philippus,[3] egy consul-viselt férfiú, a midőn érdekében beszélt, hogy semmi különöset nem cselekszik akkor, a midőn mint Fülöp szereti Sándort.

Flóra, egy örömleány, a mint beszélik, még idősb korában is mindig örömmel emlékezett Pompeiusszal való viszonyára és azt mondotta, hogy sohasem tudott ölelésétől keserűség nélkül megválni. Flóra még azt is beszélte, hogy Pompeius egyik barátja Geminius, beléje szeretett és ajánlataival hevesen ostromolta, midőn aztán ő kijelentette, hogy Pompeius miatt nem hajlandó meghallgatni, Geminius Pompeiushoz folyamodott. Ez ugyan engedélyt adott neki, de maga többé soha nem nyúlt hozzá, nem érintkezett vele, noha még mindig szeretni látszott. Az elválást Flóra nem tudta valami örömleány módjára elviselni, mert fájdalmában, bánkódásában hosszú ideig betegeskedett. Ez a Flóra, állítólag, oly híres volt virágzó szépségéről, hogy Caecilius Metellus, a midőn a Dioskurok templomát szobrokkal, festményekkel fölékesítette, annak az arczképét is fölfüggesztette,[4] bájai okán. Mindazonáltal Pompeius, természetes hajlamai ellenére, nem bánt valami figyelemmel, udvariassággal Demetrius nevű szabadon bocsájtott rabszolgájának a nejével, pedig ennek a Demetriusnak nagy befolyása volt nála és négyezer talentumot tevő vagyont hagyott hátra, attól tartván, hogy olybá tűnik fel, mintha ennek az ellenállhatatlan, világra szóló szépsége lebilincselte volna. És habár az ilyes dolgokban rendkívül óvatos, tartózkodó volt, nem tudta kikerülni ellenségeinek megszólá-

[3] Egyike azoknak, a kiket a Cicero-kor legjobb szónokoknak tartott.

[4] Ugyanez történt Phrynének Praxiteles által készített szobrával, a melyet a delphi-beli templomban fölállítottak.

sát; mert azzal vádolták, hogy a férjes nőkkel való szeretkezése közben a közérdeket sokszor elhanyagolta, föladta volna, hogy ezeknek kedvezzen.

Élete módjának egyszerűségéről, mértékletességéről fölemlítik a következő adatot.

Orvosa, a midőn étvágyhiányban szenvedett, húros madarat rendelt neki eledelül. Mindenütt kerestek, de nem találtak eladót, mert évszakát multa. Valaki aztán azt mondotta, hogy Lucullusnál kaphatók, mert ez egész éven át tartja azokat. «Tehát, mondá Pompeius, ha Lucullus nem inyeskedik, Pompeius nem élhet tovább?» és faképnél hagyván az orvost, más, könnyen megszerezhető eledelt vett magához. De ez később történt.

III. Midőn még csak serdülő ifjú volt és atyja vezérlete alatt Cinna ellen hadakozott, valami Lucius Terentius volt a barátja és sátortársa. Ez a Cinna pénzén megvesztegetve arra vállalkozott, hogy megöli Pompeiust, a mialatt mások meg fölgyújtják a vezér sátorát. De vacsora közben besúgták a dolgot a Pompeiusnak; ez semmit sem jön zavarba, sőt vígabban iszik és barátságosan bánik Terentiusszal. Majd a midőn nyugalomra térnek, észrevétlenül kioson sátorából, aztán atyja mellé őrséget tesz és nyugton marad. Terentius pedig, a midőn az időt elérkezettnek véli, fölkel, kihúzza kardját, a Pompeius fekhelyéhez megy és abban a hitben, hogy az bent fekszik, számos csapást mér az ágyneműre. Ugyanekkor a táborban nagy zendülés támad a vezér iránt való gyűlölségből, és a katonák készülődnek pártot ütni, majd leszaggatják a sátorokat és fegyvert ragadnak. A vezér maga, a zavargástól való félelemében, nem mer előjönni. De Pompeius a tömeg közé rohan és könyezve kérleli őket, majd a kapu előtt arczra veti magát, fektével elzárja a tábor kijárását és zokogva felszólítja őket, hogy csak tapossanak rá, ha ki akarnak menni a táborból. Erre valamennyien visszahúzódnak szégyenkezve, és mindannyian, nyolczszáz ember kivételével, megváltoztatják szándékukat, majd megbékelnek a vezérrel.

IV. Közvetetlen Strabo halála után, Pompeius ennek a rovásán, a közjavak elsikkasztása czímén büntető perbe került.

Pompeius azonban kimutta a hatóság előtt, hogy azok java részét valami Sándor nevű fölszabadított rabszolga tulajdonította el. De ő maga meg azzal vádoltatott, hogy vadászhálókat meg az asculumi zsákmányból[5] valami könyveket tart birtokában. Ezeket ugyan Asculum elfoglalása alkalmával átvette az atyjától, de el is veszítette, a midőn Cinna visszatértekor ennek darabontjai betörtek házába és azt kirabolták. A per folyama alatt nagy szóvitája volt a vádlóval, a mely alkalommal korát meghaladó erélyességet, éleselméjűséget tanusítván, nagy tisztességet meg népszerűséget aratott, elannyira, hogy Antistius praetor is, a ki a perben döntő bíró volt, megkedvelte Pompeiust és hajlandó volt leányát neki nőül adni, a mit barátjai közt szóvá is tett. Pompeius ebbe beleegyezett és az eljegyzés titkon létre is jött köztük. De a dolog nem maradt rejtekben a nép előtt Antistius buzgólkodása miatt. Mert midőn ez a per végén a birák fölmentő ítéletét kihirdette, a nép mintegy parancsszóra elkezdte kiabálni: «Talasiusnak», a mit a lakodalmak alkalmával ősrégi szokás folytán szokott kiáltani. Ennek az eredete állítólag a következő. Midőn a rómaiak legkiválóbbjai, a látványosság czéljából Rómába érkező sabinok leányait nejeikül elrabolták, valami közönséges pásztorok és csordások, megragadtak egy szép, derék leányt és azt magukkal vitték. Hogy azonban valami véletlenül elibök botló előkelő római el ne vegye tőlük, futásközben ezt kiabálták «Talasiusnak». Talasius egy közkedveltségű, neves polgár volt. Úgy hogy ennek hallatára tapsolni, riadozni kezdtek, mintegy örömüket, helyeslésüket kifejezendők. És minthogy ez a házasság szerencsés volt Talasiusra nézve, ettőlfogva hangoztatják ezt a nevet tréfaképen a házasulandók előtt. Ez a legvalószínűbb monda a «Talasius»-t illetőleg. Néhány napra rá Pompeius nőül vette az Antistiát.

V. Aztán a Cinna táborába vonult, de mivel valami vádaskodás és rágalom következményeitől tartott, hamarosan észrevétlenül tovább állt. És minthogy sehol nem volt látható, az a hír terjedt el a táborban, hogy Cinna elvesztette az ifjut.

[5] Italiai város Picenumban, a mely a szövetséges háború alkalmával keményen meglakolt.

E miatt aztán Cinna régi haragosai, ellenségei hegyibe esnek. Cinna megfutamodik, de egy tiszttől, a ki kivont karddal üldözi, utóléretvén, ennek lábai elé veti magát és rendkívüli értékes pecsétgyűrűjét fölajánlja neki. Ez gúnyosan azt válaszolja: «Nem szerződés megpecsételése végett jövök, hanem hogy egy törvénytelen, istentelen zsarnokot megfenyítsek» és megöli őt. Cinnának ilyeténképen való elhalálozása után, Carbo vette át a közügyek intézését, a ki amannál még eszeveszettebb volt. De visszatért Sulla, a ki után a rómaiak többsége vágyó szemmel nézett, a kik a jelen csapások közepett már az uralkodóváltoztatást is szerencsének tartották.

Ennyire juttatták a csapások Rómát, hogy a szabadság fölött való kétségbeesésében, csak enyhébb szolgaságot keresett.

VI Pompeius akkortájt Picenumban, Italia földjén, tartózkodott, a hol birtokai voltak, leginkább pedig azokban a városokban szórakozott, a melyek atyai örökségkép barátságos, benső érzülettel voltak hozzá. Látván, hogy a legkiválóbb, legderekabb polgárok elhagyják otthonukat, és mindenünnét Sulla táborába, akár egy kikötőbe, sietnek, ő a maga részéről nem tartotta méltónak, hogy szökevénykép, ügyefogyottan, mint olyan menjen hozzá, a ki maga is segítségre szorul, hanem haderő élén, és miután kiváló érdemekre szert tett. Megkísérli tehát a Picenum-beliek közt mozgalmat előidézni. Ezek készségesen hajolnak szavára, és nem hallgatnak a Carbo követeire. Midőn valami Vidius azt mondotta, hogy vezérük, Pompeius még alighogy megugrott az iskolából, annyira megboszankodtak, hogy hegyibe estek Vidiusnak és megölték. Pompeius ekkor, huszonhárom éves korában, a nélkül, hogy bárki emberfia vezérré nevezte volna, maga ruházza magára a parancsnokságot, és Auxinumban,[6] ebben a nagy városban, felállíttatja bírói székét a piaczon, és megparancsolja a két Venditius testvérnek, a kik a város legelőkelőbbjei közé tartoztak és Carbóval egy követ fújtak, hogy hagyják el a várost. Majd katonákat szed, tiszteket, csapatparancsnokokat nevez, annak rendje és módja szerint, és a környékbeli váro-

[6] Picenum földjén, a mai anconai kerület.

sokat sorra bejárja, ugyanúgy cselekedvén. A Carbo-pártiak elvonulnak, elhúzódnak előle, míg a többiek szívesen csatlakoznak hozzá; így aztán rövid idő alatt három teljes légiót szervez, élelmet, igás állatokat, szekereket és minden egyéb szükségletet beszerez, és mind ezzel Sullához vonul, a nélkül, hogy akár sietne, avagy rejtekezni igyekeznék, sőt útjában meg-megállapodik, hogy az ellenséget károsítsa, és a mit csak bejár Itália földjéből, mind törekszik elpártoltatni Carbótól.

VII. Ekkor aztán három hadvezér támad rá egyidejűleg, Carina, Cloelius és Brutus, de nem szemben valamennyien, sem hátban, hanem külön-külön három táborral körülvették, hogy teljesen megsemmisítsék. Pompeius nem ijed meg; egy pontra összevonja haderejét, és lovasságával, a melynek élére maga áll, ráront Brutus egyik hadosztályára. Az ellenség részéről a kelták vágtatnak vele szembe, de Pompeius az elsőt és a legizmosabbat közülük sebten lándzsájával leszúrja és leteríti. Erre a többiek megfordulnak, megzavarják a gyalogságot, úgy hogy valamennyien futásnak erednek. Ennek folytán a vezérek közt egyenetlenség támad, és visszavonulnak, ki-ki merre lát, a városok pedig abban a hitben, hogy az ellenség félelemből oszolt szét, Pompeiushoz pártolnak. Scipio,[7] a consul vonul ellene, de mielőtt a gyalogságnál dárdavetésre kerül a sor, Scipio katonái köszöntik Pompeius vitézeit és hozzájuk csatlakoznak, Scipio pedig megfutamodik.

Végre Carbo maga küld több erős lovas-osztagot Pompeius ellen az Arsis folyó vidékére, de ez derekasan szembeszáll velük, megfutamítja, és az üldözés közben nehéz járású, meg a lovasságra használhatatlan vidékre veti őket. Ezek aztán, a menekülés reménytelenségének láttára, megadják magukat, fegyverestől lovastól.

VIII. Minderről Sulla még semmit sem tudott, de az első hírek, tudósítások hallatára félteni kezdette Pompeiust, a kinek ennyi és ily nagy vezérek estek a nyakára; segítségére sietett tehát. Pompeius értesülvén Sulla közeledtéről, megparancsolta a tiszteknek, hogy állítsák fegyverbe, hadi

[7] Scipio Asiaticus.

sorba a sereget, hogy azt minél szebbnek és fényesebbnek lássa a dictator.

Nagy kitüntetéseket reménylett Sulla részéről, de még nagyobbakban részesült. Mert midőn Sulla megpillantotta a közeledő Pompeiust, meg a bámulatos rendbe sorakozott derék seregét, a melyet a sikerek lelkessé, büszkévé tettek, leugrott lováról, és miután Pompeius részéről, annak módja szerint, imperatorkép üdvözöltetett, viszont ő is imperatornak szólította Pompeiust, a mit ugyan senki sem várt, hogy Sulla egy fiatal embert, a ki még a senatusnak sem volt tagja, ezzel a címmel illessen, a melyért ő Scipióval meg Mariusszal hadat viselt. De egyéb magatartása is megfelelt ennek az első tiszteletadásnak, mert Pompeius közeledtére mindannyiszor felkelt helyéről és fejéről levette a fövegét, a mit ugyan nem egy könnyen tett más valakivel, noha számos kitünő vezérek voltak körülötte.

De mindez nem kapatta el Pompeiust, mert a midőn Sulla őt nyomban Galliába akarta küldeni, a hol Metellus parancsnokolt és semmit sem végzett, a mi arányban állt volna hadikészültségével, azt mondotta, hogy nem volna szép egy idősb és nálánál hírben előkelőbb embert a parancsnokságtól megfosztani. De ha Metellus kívánja és felhívja arra, hogy vele együtt hadakozzék, szivesen megy segedelmére. Metellus ebbe belegyezett és írt Pompeiusnak, hogy csak jöjjön. Pompeius tehát becsapott Galliába, és nemcsak maga személyesen csodálatos dolgokat hajtott végre, hanem még Metellusnak, az öregsége folytán immár szunnyadozó harczias szellemét, bátorságát is újfent felélénkítette, feltüzelte: valamikép az izzó és folyó ércz, ha szilárd és hideg fémre öntik, mint mondják, magánál a tűznél gyorsabban felhevíti és folyóvá teszi azt.

De ép úgy, a mint annál az athletánál, a ki a versenyeken az elsőséget kivívja és mindenütt dicső győzelmeket arat, nem veszik számba a fiatalkori[8] győzelmeket, sőt fel sem jegyzik, hasonlókép átallom megérinteni azokat a tetteket, a miket ekkoron Pompeius végrehajtott, a melyek ugyan magukban véve derekasak voltak, de a melyeket későbbi küzdel-

[8] A görögöknél ugyanis gyermekek is részt vettek a versenyküzdelmekben, ezekre céloz Plutarchos.

meinek meg háborúinak tömegével, nagyságával mintegy eltemetett, nehogy huzamosban időzvén az első cselekményeinél, hézagosan vázoljam a legfontosabb tetteket és eseményeket, a melyek legtöbb világot vetnek a férfiú jellemére.

IX. Midőn Sulla Italia ura lett, és dictátorrá kijelentetett, a többi vezéreket és tiszteket azzal jutalmazta, hogy meggazdagította, s hivatalokra emelte őket, egyáltalán bő kézzel, készségesen megadta mindegyiköknek azt, a mit csak kívántak. Pompeiust pedig, a kinek derekségét bámulta, és a kinek használhatóságáról az ő vállalataira nézve nagy véleménynyel volt, mindenáron igyekezett rokonsági kötelékkel magához csatolni.

Nejével Metellával egyetértésben reábeszélték tehát Pompeiust, hogy váljon el Antistiától, és vegye feleségül Sulla mostoha leányát, Aemiliát, Metella és Scaurus szülöttét, a ki akkor már férjnél, sőt teherben volt. Ez a házasság ugyan zsarnokságon alapult, és inkább a Sulla érdekeinek, mint a Pompeius jellemének megfelelő volt, midőn a mástól viselős Aemiliát nőül vette, Antistiát meg kegyetlenül, méltatlanul elűzte, ép az a férfiú, a kinek része volt a nő atyjának elvesztésében. Antistiust ugyanis lekaszabolták a senatusban, mert Pompeius miatt Sulla párthivének tartották. Az anyja pedig e szerencsétlenség láttára öngyilkos lett. Így ez a haláleset is hozzájárult ama házasság tragédiájához, sőt mi több, Aemilia is hamarosan meghalt Pompeiusnál gyermekágyban.

X. E közben jelentették, hogy Perpenna Siciliát meghódoltatta és menhelyévé tette e szigetet mindazoknak, a kik az ellenpártból még élve maradtak, hogy Carbo is ott horgonyoz hajóhadával, Domitius meg Afrikára vetette magát, és vele együtt számos tekintélyes menekülők özönlöttek arra a vidékre, a kik még idejekorán elosontak a proscriptio elől. Ezek ellen küldetett Pompeius nagy haderővel.

Perpenna rögtön kitakarodott előle Siciliából, Pompeius pedig gondjába vette az elnyomott városokat, és valamenynyiökkel jóságosan bánt, kivéve a messenei mamertinokkal. Ezek ugyanis megtagadták tőle a birói széket, és visszautasították joghatóságát, hivatkozván egy régi római törvényre. «Ugyan hagyjatok abba — veté oda Pompeius — törvényeket

idézgetni mi előttünk, a kiknek oldalukon függ a kard.» De úgylátszik Carbót is embertelenül megsértette szerencsétlenségei közepette. Mert ha szükséges volt, a hogy valószínűleg volt is, az ő kivégzése, úgy azt rögtön elfogatása után meg kelle tenni, és a felelősség arra esett volna, a kinek rendeletére az történt. Pompeius azonban lánczok közt vezettette maga elé ezt a római polgárt, a ki három ízben volt consul, és a bírói széken ülve, maga fogta kihallgatóra a jelenlevők méltatlankodására és boszúságára. Aztán elvezettette és kivégeztette. Midőn elvezették Carbót, mondják, hogy ez az immár kivont kardot megpillantván, kis időt kért, hogy egy félreeső helyen szükségét végezhesse. Caius Oppius,[9] a Caesar barátja, beszéli, hogy Pompeius Quintus Valeriusszal is embertelenül bánt. Jól ismerte Valeriust, mint afféle tudományos, ritka műveltségű férfiút, midőn tehát elibe vezették, megölelte és fel-alá sétálgatott vele, a miközben kikérdezte affelől, a mire szüksége volt, majd megtudván azt, megparancsolta a lictoroknak, hogy íziben elvezessék és kivégezzék. Azonban Oppiusnak, a midőn ő Caesar barátjairól vagy ellenségeiről beszél, nagyon kötve kell hinni. Pompeius ugyan kénytelenségből megbüntette Sulla legczégéresebb ellenségeit, a kik nyilvánosan elfogattak, de a többit, a hányat csak lehetséges volt, nyugton hagyta rejtekhelyén; sőt némelyeket kéz alatt meg is szabadított. De elhatározta magában, hogy megfenyíti a Himaeria-beliek városát, mely az ellenséggel tartott. Ekkor szót kért Sthenis, a népvezér és azt mondá, hogy Pompeius igazságtalanul cselekszik, a midőn a vétkest szabadjára ereszti, az ártatlant pedig kivégezteti. Pompeiusnak arra a kérdésére, hogy kit tart vétkesnek, Sthenis azt mondá, hogy magamagát, mert ő beszélte rá barátait és kényszerítette ellenségeit. Pompeius csodálva e férfiú nyiltszivűségét, fenkölt szellemét, felmentette a vád alól, első sorban azt magát, azután a többit valamennyit.

Annak hallatára, hogy katonái menetelés közben kihágásokat követnek el, pecsétet tett kardjaikra, és megbüntette azokat, a kik azt feltörték.

[9] Ez írta meg állítólag a Pompeius fiai ellen való hispaniai hadjárat történetét. Több életrajzot is írt.

XI. Mialatt Pompeius Siciliában ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket megtette, rendeletet kapott a senatustól, meg leveleket Sullától, azzal a meghagyással, hogy hajózzék Afrikába és keljen élet-halálharczra Domitiusszal, a ki sokkal nagyobb haderőt gyűjtött össze, mint a minővel Marius rendelkezett, a midőn csak a minapában Afrikából átkelt Italiába, és menekvőből kényúrrá tevén magát, a rómaiak ügyeit hatalmába kerítette. Pompeius tehát hamarosan felkészülődött, Sicilia kormányzójául Memmiust, hugának a férjét visszahagyta, és százhusz hadi gályával meg nyolczszáz teherhajóval, a melyek eleséget, lövegeket, pénzt és hadigépeket vittek, vitorlát eresztett.

Alig ért partot hajóival részint Uticánál, részben Karthagónál, a midőn az ellenségtől hétezeren hozzápártoltak; ő maga hat teljes légiót vezényelt. Itt, mint mondják, a következő tréfás dolog esett meg vele. Valami katonák kincsre akadtak, és sok pénzhez jutottak. Midőn a dolog nyilvánosságra került, a többiek valamennyien fejükbe vették, hogy ez a vidék tele van azzal a kincscsel, a mit egykor a karthagóiak szerencsétlenségeik közepett elrejtettek. Pompeius több napon át semmi hasznát sem vehette katonáinak, mosolyogva járt, kelt tehát köztük és nézte, hogy annyi ezer meg ezer ember mikép ássa, túrja a földet. Végre aztán elcsüggedtek és kérték Pompeiust, hogy vezesse őket valamerre akarja, hisz oktalanságukért immár eléggé bünhődtek.

XII. Domitius hadi rendbe állította seregét egy mély és nehéz átjárású szakadás mögött, minthogy azonban kora reggeltől kezdve heves szél kíséretében nagy zápor szakadt, lemondott az azon napon való küzdelemről, és parancsot adott a visszavonulásra. Pompeius azonban magára nézve kedvezőnek tartván ezt az alkalmat, gyorsan támadásra indult és átkelt a szakadáson. Az ellenség rendetlenségében, zavarában nem tudott együttesen, zárkózottan ellentállni, meg a szél is megfordult és a záport az arczába verte. Mindazáltal a zivatar a rómaiakat is megzavarta, mert biztosan nem vehették ki egymást. Maga Pompeius is veszélyben forgott, hogy fölismeretlenül elvesz, a midőn egy katona a hadi jelszót kér-

dezte tőle, a mire ő késedelmesen válaszolt. Végre aztán nagy vérontás közt megverték az ellenséget, mert mint mondják huszezer emberből csak háromezeren menekültek és Pompeiust imperatorkép üdvözölték. De Pompeius azt mondja, hogy nem fogadja el ezt a tisztességet, valamíg az ellenség tábora sértetlenül áll, ezt kell előbb lerontaniok, ha érdemesnek tartják arra czímre, ezek tehát rögtön megrohanják a tábort. Pompeius sisak nélkül küzd, félvén az iménti veszedelemtől. A tábort aztán elfoglalják, Domitiust pedig megölik. Erre a a városok nagyrészt megadják magukat, a többiek meg rohammal vétetnek meg. Elfogja Pompeius a királyok egyikét Jarbast is, a ki Domitius oldalán harczolt és átadja annak a királyságát Hiempsalnak. Majd, felhasználva szerencséjét és seregének lelkesedését, betör Numidiába. Több napon át szerte száguld, meghódít mindent, a mi csak útjába esik, ismét feléleszti, új életre kelti, a barbároknak a rómaiaktól való félelmét, a mely immár szunyadozóban volt, sőt hogy még Libyában élő vadállatokat se kellessék, mint mondá, a rómaiak ereje, bátorsága felől tapasztalatlanságban hagyni, több napot oroszlán- meg elefánt-vadászattal töltött. Összesen pedig, mint beszélik, negyven nap alatt megsemesítette az ellenséget, meghódította Libyát, rendezte a királyok ügyeit, mindezt életének huszonnegyedik esztendőjében.

XIII. Uticába való visszatértekor levelet kapott Sullától azzal a rendelettel, hogy bocsássa el az egész sereget, ő maga pedig egy légióval várja be ugyanott a vezérségben utódját. Pompeius titkon boszankodik, neheztel e miatt, de a hadsereg nyiltan kimutatja felháborodását. Majd midőn Pompeius kéri a katonákat, hogy távozzanak, szidni kezdik Sullát és kinyilatkoztatják, hogy nem engedik, hogy tőlük elszakadjon és hogy a zsarnokra bízza magát. Pompeius eleinte igyekezik lecsendesíteni, megvigasztalni őket, midőn pedig semmire sem megy velük, leszáll vezéri székéről és könnyezve sátorába vonul. De a katonák ismét visszahozzák és a vezéri székbe helyezik. És eltelik a nap java része, miközben ezek erőltetik, hogy maradjon és tartsa meg a vezérséget, ő pedig könyörög, hogy engedelmeskedjenek és ne lázongjanak, valamíg sürgetésükre

kiabálásukra megesküszik, hogy elveszti magamagát, ha erőszakolják; így aztán nagy keservesen lecsendesíti őket. Eleinte Sullához az a jelentés érkezett, hogy Pompeius elpártolt tőle, és ekkor mondotta barátainak, hogy bizonyára a sors rendelése ez, mikép öreg korában ifjakkal küzdjön. Mert a fiatal Marius is sok bajt okozott neki és a legnagyobb veszedelembe döntötte. De megtudván a valót és észrevevén azt, hogy az egész világ szívesen látja Pompeiust és jóindulattal igyekszik fogadására, törekszik felülmulni a népet; látására elibe megy, a lehető legszivélyesebben üdvözli és harsány hangon Magnusnak szólítja, majd megparancsolja a jelenlevőknek, hogy ugyanúgy címezzék. A «magnus» szó nagy-ot jelent. Némelyek azt állítják, hogy ehhez a névhez Pompeius Afrikában az egész hadsereg közfelkiáltása folytán jutott, csakhogy Sulla megerősítése következtében nyert jogerőt és hatályosságot. Mindazonáltal Pompeius maga volt a legutolsó, a ki ezt a nevet használta de csak jóval később, a midőn proconsulkép Hispániába küldetett Sertorius ellen, kezdette magát leveleiben és edictumaiban «Pompeius Magnus»-nak írni. Mert közhasználatú levén e név, többé nem kelthetett irígységet. Azért méltán csodálni és tisztelni lehet a régi rómaiakat, a kik az ily elnevezésekkel, melléknevekkel nemcsak a hadi sikereket jutalmazták, hanem még a polgári szolgálatokat, erényeket is. A nép két férfiúnak adta a Maximus melléknevet, a mi legnagyobb-at jelent, Valeriusnak, hogy a vele villongásban levő senatust megbékélte, meg Fabius Rullusnak, hogy némely meggazdagodott és a senatusba betolakodott, szabadostól származó egyént a senatusból kivetett.

XIV. Ezután Pompeius diadalmenetet kért, de Sulla visszautasította. A törvény ugyanis csak a consulnak meg praetornak engedélyezi azt, másnak senkinek. Ezért az első Scipio, noha nagyobb és fontosabb győzelmeket vivott Iberiában a karthagóiak felett, nem kért diadalmenetet, mert sem consul sem praetor nem volt. Ha tehát Pompeius, a szakáltalan ifjú, a ki kora miatt még nem volt tagja a senatusnak, diadalmenettel bevonul a városba, ez a körülmény gyűlöletessé teszi úgy a Sulla uralmát, valamint a Pompeius iránt tanusított tiszteletet

is. Ezt Sulla meg is mondotta Pompeiusnak; hogy nem támogatja, sőt szembeszáll vele és megakadályozza becsvágyának kielégítését, ha nem hajt szavára. De Pompeius nem adta be derekát, sőt annak a megfontolására kérte Sullát, hogy többen hódolnak a fölkelő, mint a nyugvó napnak, ezzel adván értésére, hogy az ő befolyása emelkedik, a Sulláé pedig csökken és enyészőben van. Sulla ezt nem értette meg tisztán, de annak látára, hogy azok, a kik azt hallották, arczkifejezésökkel, taglejtésökkel bámulatuknak adnak nyilvánulást, megkérdezte, hogy tulajdonkép mit mondott. A midőn megértette, megdöbbent Pompeius vakmerőségén és kétszer egymásután felkiáltott: «Hát csak tartson diadalmenetet!» Sokan boszankodtak, nehezteltek e miatt, Pompeius pedig állítólag, hogy még jobban keserítse őket, feltette magában, hogy négy elefánttól vont szekéren tartja bevonulását; mert számos elefántot hozott Afrikából zsákmánykép a királyoktól. De a kapu nagyon szűk levén, letett szándékáról és lovakon vonult be a városba. Midőn katonái, a kik nem kapták meg mindazt, a mit előre vártak, azzal a szándékkal álltak elő, hogy izgágaságot, zavart idéznek elő, Pompeius kinyilatkoztatta, hogy ő arra semmit se vet, sőt inkább abbahagyja a diadalmenetet, mintsem hízelegjen nekik. Ekkor aztán még Servilius is, egy tekintélyes férfiu, a ki leginkább ellenezte Pompeius diadalmenetét, azt mondotta; most látja csak, hogy Pompeius valóban nagy és érdemes a diadalmenetre. Annyi bizonyos, hogy ha senator akart volna lenni, akkor könnyen hozzájuthatott volna. De sokat nem törte magát utána, mert, mint mondják, a dicsőséget csak rendkívüli utakon hajhászta. Hisz nem az volt csodálni való, hogy Pompeius időnek előtte senator lesz, hanem fényes dicsősége abban leledzett, hogy még senator sem lévén, diadalmenetet tartott. Ez azután nem kis mértékben rászolgált arra, hogy a nép kegyét megnyerje. Mert a nép örömét lelte abban, hogy Pompeius a diadalmenet után a lovagrendben maradt, alávetve a censori vizsgálatnak.

XV. Sulla ugyan boszankodott annak láttára, hogy Pompeius oly nagy dicsőségre, hatalomra emelkedett, de röstelkedett útjába állani és nyugton maradt. Mindazonáltal, a

midőn Pompeius a tisztújító széken Lepidust, az ő akarata ellenére, erővel a consulsághoz juttatta, és a nép kegyét a saját tekintélye folytán néki megszerezte, Sulla megpillantván Pompeiust, a mint ez a Forumról nagy sokaság kiséretében eltávozott. «Látom, ugymond, fiatal ember, hogy örülsz győzelmednek. Hisz szép, nemes dolog is az, hogy a te közbenjárásodra a nép a legderekabb polgár, Catulus helyett inkább Lepidust, a leggonoszabbat választotta consulnak. Vigyázz, hogy el ne aludj, hanem inkább kísérd figyelemmel a közdolgokat, mert náladnál erősebb vetélytársat szereztél magadnak.» De leginkább a hátrahagyott végrendeletével tette nyilvánvalóvá Sulla azt, hogy Pompeius iránt nem viselkedett jóindulattal. Mert valamennyi barátainak ajándékokat hagyott, és fia gondnokaivá nevezte őket, Pompeiust azonban teljesen mellőzte. Pompeius ezt nagy mérséklettel, eszélyességgel viselte, elannyira, hogy a midőn Lepidus meg mások ellenszegültek annak, mikép Sullát a Mars-mezőn temessék el és a gyászmenetet közköltségen tartsák, Pompeius közbelépett és keresztülvitte, hogy a végtisztesség illően, bátorságosan folyjon le.

XVI. Sulla halálával csakhamar teljesedésbe ment jóslata. Mert Lepidus minden csűrés-csavarás, minden álaskodás mellőztével amannak hatalmi állásába akarta magát behelyezni, és hamarosan fegyverben álltak az ő izgatása, csalogatása folytán azok a párttöredékek, a melyek régóta békétlenkedtek, és Sullától megmenekedtek. Hivataltársa, Catulus, a kihez a nép meg a senatus józan, tisztességes része ragaszkodott, bár igazságszereteténél, eszélyességénél fogva legnagyobb tiszteletben állt ugyan az akkori rómaiak közt, de úgy látszott, hogy a polgári kormányzatra termett inkább, mint a hadvezérségre, és így a viszonyok maguk tették nélkülözhetetlenné Pompeiust. És nem habozott, hogy hová forduljon, hanem az aristokratákhoz csatlakozván, vezérré választatott Lepidus ellen, a ki immár Italia nagy részét bírta és az Alpeseken innét fekvő Galliát Brutus seregével megszállva tartotta. A többi városoknak könnyen a nyakára hágott Pompeius, de Mutina[10] előtt

[10] A mai Modena.

Galliában huzamos ideig ostromolta Brutust,[11] mialatt Lepidus Rómára rontott és falai előtt tábort ütvén, a másodizben való consulságot követelte és tekintélyes seregével rá is ijesztett a lakósokra. De ezt a félelmet eloszlatta a Pompeiustól érkező levél, hogy ütközet nélkül szerencsésen bevégezte a háborút. Brutus ugyanis, akár mert maga elárulta seregét, akár mert az elpártolván tőle, őt árulta el, megadta magát Pompeiusnak, majd egy lovas csapat kiséretében elvonult valami Padus-menti városkába, a hol aztán másnap Geminius, a kit Pompeius utána küldött, kivégeztette. Sok szemrehányás érte e miatt Pompeiust. Mert a senatusnak elsőben, közvetetlen az átpártolás után azt írta, hogy Brutus önként megadta magát neki, majd aztán újfent más leveleket küldött, a mikben vádakat emelt az ellen az ember ellen, a kit kivégeztetett.

Ennek a fia volt az a Brutus, a ki Cassiusszal megölte Caesart, a ki azonban nem hasonlított az atyjához sem hadviselésében, sem a halálában, valamikép azt életrajzában megirtuk.

Lepidus[12] pedig rögtön elmenekült Italiából és átkelt Sardiniába, a hol megbetegedvén, meg is halt, nem ugyan a közállapotok felett érzett bánatában, mint mondják, hanem mert egy levél jutott kezeihez, a mely neje házasságtörését tudomására juttatta.

XVII. Iberiában Sertorius, egy Lepidushoz cseppet nem hasonló vezér, vetette meg a lábát, félelmesen függvén a rómaiak feje felett, mint afféle halált hozó nyavalya, mert a belháború valamennyi elemei a férfiú körül csoportosultak. Már több, jelentéktelenebb hadvezéreket megsemmisített és akkortájt Metellus Piusszal viaskodott, ezzel a kitünő, bátor emberrel, a ki azonban, úgy látszott, öregsége miatt lanyhában használta fel a háború kedvező esélyeit, és a kit az események rohantában Sertorius fürgesége, gyorsasága túlszárnyalt. Mert ez mindig váratlanul, rabló módjára rohanta meg, és kelepczéivel, oldaltámadásaival zavarba hozta ezt a férfiút,

[11] Atyja annak a Brutusnak, a ki Caesart meggyilkolta.

[12] Ez a Lepidus nem azonos azzal, a ki Octaviusszal meg Antoniusszal triumvir volt.

a ki, mint az athleta, rendes viadalokhoz, és mint vezér, a nehéz meg helytálló sereghez volt szokva.

Pompeius tehát, a sereg felett rendelkezvén, minden követ megmozdított, hogy Metellusnak segítségül küldessék és Catulus parancsa daczára nem bocsájtotta el katonáit, hanem folyton más és más ürügygyel élvén, a város körül fegyverben tartotta, valamíg Lucius Philippus indítványára reá bízták a parancsnokságot. Ez alkalommal, mint mondják, valaki csodálkozva kérdezte Philippustól, vajjon szükségesnek tartja-e, hogy Pompeiust, mint afféle consul helyettest küldjék Hispániába. «Nem én, válaszolt Philippus, hanem a consulok helyett», értvén ezen, hogy az akkori consulok semmit sem értek.

XVIII. A mint Pompeius megvetette lábát Hispániában, valamikép az új vezérek hírére történni szokott, az emberekbe más reményeket öntött és mindazokat a népeket, a melyek nem valami nagyon ragaszkodtak Sertoriushoz, fölzendítette és átpártolásra bírta. Ekkor Sertorius megvető megjegyzéseket hozott forgalomba Pompeius ellen és gunyolódva azt mondotta, hogy virgácsra, vesszőre volna neki szüksége szemben ezzel a kölyökkel, ha ugyan nem tartana attól a vén banyától, értvén azon Metellust. Tényleg azonban nagyon óvatos lett, és Pompeiustól való félelmében hadműveleteit nagyobb elővigyázattal vitte. Mert Metellus, a mit alig lehetett róla feltenni, az élete módjában elpuhult és teljesen az élvezetekbe merült; a fényűzés meg a pompa szeretete egyszerre nagy változást idézett elő benne, elannyira, hogy ez a körülmény is hozzá járult Pompeius iránt való bámulatos jó indulatnak meg a hírnevének öregbítéséhez, a mennyiben ez igyekezett mentül egyszerűebben élni, noha természeténél fogva vágyaiban józan mérsékletes lévén, nem valami nagy önmegtartóztatásra szorult. A hadi szerencse váltakozása közepette Pompeiust leginkább boszantotta Lauronnak Sertoriustól történt elfoglalása. Mert azt hitte, hogy azt körülkerítette, a mivel aztán nagyra is volt, majd hirtelenében kisült, hogy ő maga van körülvéve. E miatt nem mervén mozdulni, szemtanuja lett annak, hogy a várost az ő jelenlétében felperzselték. Herenniust meg Perpennát azonban, ezt a két előkelő embert, a kik Sertoriushoz mene-

kültek és alatta vezérkedtek, Valentia körül meggyőzte és több mint tízezer embert felkonczolt.

XIX. Pompeius, büszkélkedve e győzelmére, eltelve magas várakozásokkal, maga indult Sertorius ellen, hogy Metellusnak része ne legyen a diadalban. A Sucro folyam körül úgy alkonyat felé csatára vezették seregeiket, mind a ketten tartván Metellus megérkeztétől: az egyik, hogy magányosan, a másik meg, hogy ellenfelével magával harczoljon. Az ütközet kimenetele kétes volt, mert mindegyik fél a másiknak egyik szárnyát győzte meg. De a vezérek közül több sikert aratott Sertorius, mivelhogy a vele szembenálló csapatot megfutamította. Pompeiust lóháton egy termetes gyalogos megtámadja. Összecsapnak és viaskodás közben mind a ketten kardcsapást kapnak kezökre, de különböző eredménynyel. Pompeius ugyanis egyszerűen megsebesül, azonban levágja ellenfelének a kezét. De mind többen rohannak rá, serege pedig immár futásnak ered, úgy hogy csak minden remény ellenére menekülhet, odahagyván aranyos kantárú, drága felszerelésű paripáját. Mert a míg ellenfelei a zsákmányon osztakoznak és a miatt egymással hajba kapnak, őt futni engedik. Másnap hajnalhasadtával mind a ketten ismét hadirendbe sorakoznak egymással szemben, hogy a győzelmet megerősítsék.

De Metellus megérkeztekor Sertorius visszavonult bomlásnak indult seregével. Mert így szoktak az ő emberei szétoszolni, aztán ismét összecsoportosulni, úgy hogy sokszor Sertorius magányosan kóborolt, sokszor meg 150,000-nyi sereg élén tört ismét előre, valamikép egy hirtelen megáradó hegyi patak. Pompeius e csata után elibe ment Metellusnak, és a midőn egymás közelében voltak, megparancsolta, hogy bocsássák le a fasceseket, hogy Metellust felebbvalójaként megtisztelje. Metellus ezt nem engedte, de egyébként is előzékeny volt vele szemben és mint consul, meg idősebb, semmi egyéb előjogot nem vett igénybe, hanem ha együtt táboroztak, ő adta ki a közös jelszót. Többnyire azonban külön táboroztak. Mert gyakran szétválasztotta, szétvágta őket ez a ravasz ellenfelök, a ki kitünően tudott hozzá, hogy rövid időközben, majd itt, majd amott megjelenjék, meg hogy az egyik csatából a

másikba bonyolítsa őket. Végre, miután elvágta eleségöket, felharácsolta a vidéket és uralmába kerítette a tengert, kivetette mindkettőjöket az alája tartozó Hispaniából és kényszerítette, hogy az élelmiszerek szűkében idegen provinciákba meneküljenek.

Pompeius, a ki már vagyonának javarészét a háborúra fordította, elköltötte, a senatustól pénzt kért, azzal a kijelentéssel, hogy visszatér Italiába seregével együtt, hogyha nem küldenek neki. Akkortájt Lucullus, Pompeius ellenfele, volt a consul, a ki a mithridatesi hadjáratot magamagának szánván, igyekezett a pénzt megküldeni, attól félvén, hogy Pompeiusnak kívánsága szerint való ürügyöt ne szolgáltasson arra, hogy Sertoriust odahagyja és Mithridates ellen forduljon, a ki fényes kilátást nyújtott a dicsőségre és könnyen legyőzhető ellenfélnek látszott. E közben meghalt Sertorius barátainak orvtámadása következtében. Perpenna, az összeesküvés feje, kísérletet tett, hogy nyomába léphessen, mivelhogy ugyanazzal a haderővel, hadi készlettel rendelkezett, csakhogy nem bírt a szükséges tehetséggel, hogy azt ugyanúgy kihasználja.

Pompeius tehát rögtön ellene indul, és megtudván, hogy Perpenna vállalataiban folyton ide-oda kapkod, számára mintegy csalétekül, tíz cohorsot útnak indít azzal a parancscsal, hogy a síkon oszoljanak szét. Midőn Perpenna ezekre veti magát, és üzőbe veszi őket, Pompeius megjelenik seregének zömével, harczra kel és teljesen megveri ellenfelét. A csatában a vezérek jobbára mind elvesztek, Perpennát pedig maga elé vezettette és kivégeztette nem ugyan hálátlanságból, vagy mert megfeledkezett a Siciliában teljesített szolgálatairól, a mivel némelyek vádolják, de mélyreható belátásból és a közérdekre való üdvös tekintetből. Mert Perpenna, Sertorius irományainak birtokába jutván, Rómában élő, igen tekintélyes férfiaktól leveleket mutogatott, a kik abban a szándékban, hogy a dolgok fennálló rendjét felforgassák és az alkotmányt megváltoztassák, Italiába szólították Sertoriust, Pompeius tehát attól való féltében, hogy ebből a már szünőben levő háborúnál még veszedelmesebb bonyodalmak támadnak, kivégeztette Perpennát és a leveleket olvasatlanul elégette.

XXI. Ezek után csak annyi ideig maradt Hispaniában, a mennyi a főzavarok lecsendesítésére és a forrongások lecsillapítására, megszüntetésére szükséges volt, majd Italiába vezette seregét, a hol történetesen a rabszolgaháború a leghevesebben dühöngött. Azért igyekezett Crassus, a vezér, vakmerően csatába bocsátkozni, a miben szerencsés is volt, és tizenkétezerháromszázat levágott az ellenségből. Mindazáltal a szerencse annyira-mennyire ebben a sikerben is részeltette Pompeiust; ötezer, a csatából menekvő rabszolga kezeügyébe esett, ezeket valamennyit felkonczolta és megelőzvén Crassust, írt a senatusnak, hogy Crassus ugyan nyilt csatában meggyőzte a gladiatorokat, de gyökerében ő irtotta ki a háborút, a mit aztán a rómaiak, Pompeius iránt való jóindulatukból, szívesen meghallgattak és ismételtek. Hispaniát és Sertoriust illetőleg pedig senki, még tréfából sem merte volna azt állítani, hogy az más valakinek, mint Pompeiusnak a kizárólagos műve. De e férfiú iránt érzett rendkívüli tisztelethez és várakozáshoz mindazáltal gyanakodás meg félelem férkőzött, azon az okon, hogy nem bocsátja el a seregét, hogy Sulla politikája nyomán fegyveres kézzel egyenest az egyeduralomra tör. Azért azok közt, a kik jóindulatból elébe futottak és útközben örömmel üdvözölték, majd annyian voltak, a kik ezt félelemből tették. Midőn aztán Pompeius azt a gyanut is elenyésztette azzal a kijelentésével, hogy a diadalmenet után majd elbocsájtja seregét, irígyeseinek egyetlen egy ürügye maradt még a vádaskodásra; hogy inkább a néphez hajol, mint a senatushoz, és hogy elhatározta, a népnek való kedvezésből a tribunság tekintélyét visszaállítani, a mit Sulla ledöntött. És ez igaz is volt. Mert a római nép semmiért sem rajongott, semmi után sem vágyódott annyira, mint hogy ezt a hatóságot visszaállítva lássa. Úgy hogy Pompeius nagy szerencsének tartotta ezt a kedvező alkalmat erre az állami intézkedésre, mert nehezen találhatott egyéb módot hálájának tanusítására, a mivel polgártársai jóindulatát viszonozhatta volna, ha hogy ebben más valaki megelőzi.

XXII. Midőn megszavazták Pompeiusnak a második diadalmenetet, meg a consulságot, az ő nagyságát, bámulatra méltó voltát épen nem az a körülmény tüntette fel, hanem

fényes hírnevének nyilvánvaló jelét abban találták, hogy Crassus, az akkortájt szereplő egyéniségek leggazdagabbika, legékesebben szóló szónoka, legnagyobb államférfia, a ki Pompeiust magát és a többit valamennyit lenézte, nem merészelt a consulságra pályázni, valamíg Pompeius engedelmét ki nem kérte. Tetszett ez Pompeiusnak, mert már régóta kívánt neki valami szolgálatot és barátságot tenni.

Buzgón felkarolta tehát ügyét és biztatta a népet, nyilván kijelentvén, hogy ép annyira háladatos lesz a hivataltársának megválasztatásáért, valamint a magamaga hivataláért.

Mindazáltal consulokká történt megválasztatásuk után mindenben viszálykodtak, koczolódtak egymással. Crassusnak több befolyása volt a senatusra, Pompeiusnak meg nagyobb tekintélye a népnél. Mert visszaadta ennek a tribunságot és megengedte, hogy a pörös ügyek a törvény útján újfent a lovagok elé vitessenek.

A legkedvesebb látományt nyújtotta a népnek azzal, hogy maga kérte a hadiszolgálat alól való fölmentését. A római lovagoknál ugyanis szokásban van, hogy, a midőn a törvényes időt leszolgálták, lovukat a Forumra vezetik két hatósági személy elé, a kiket censoroknak neveznek. Itt aztán előszámlálják valamennyi vezért meg dictatort, a kik alatt hadakoztak, számot adnak hadjárataikról, megkapják elbocsájtatásukat és elnyeri mindegyikök a viselkedésével kiérdemlett dícséretet, vagy gyalázást. Ekkor szintén ott ültek székeiken teljes díszben a censorok, Gallius és Lentulus, a lovagok pedig felvonultak a vizsgálatra. Látható volt Pompeius is, a mint a Forumra leballagott, méltóságának jelvényeivel feldíszítve, de maga vezetvén kézen a lovát. Midőn közel ért, hogy szembeötlött, lictoraival szétoszlatta a tömeget és a birói szék elé vezette a lovát. Az egész nép elbámult, elhallgatott, a censorokat pedig örömmel vegyes szégyenérzet szállta meg erre a látványra. Aztán az idősb censor megkérdezte «Pompeius Magnus, kérdezlek téged, vajjon valamennyi, a törvényszabta hadjáratot megtetted-e?» Pompeius harsány hangon válaszolt: «Valamennyit megtettem, és pedig valamennyit a saját vezérségem alatt.» Ennek hallatára a nép fölriant és örömében képtelen volt zajongását türtőztetni. Erre a censorok aztán felkeltek

és hazakísérték Pompeiust, hogy kedvében járjanak a népnek, a mely tapsolva követte őket.

XXIII. Midőn Pompeius consulsága immár a vége felé járt, Crassusszal való viszálykodása pedig folyton növekedett, valami Caius Aurelius, a ki a lovagrendhez tartozott, de egyébként a közdolgokkal nem foglalatoskodott, egy gyűlés alkalmával a szószékre lépett és elbeszélte, hogy álmában megjelent előtte Jupiter, meghagyván neki, hogy mondja meg a consuloknak, mikép ne tegyék le addig hivatalukat, valamíg ismét össze nem barátkoznak egymással. Erre a beszédre Pompeius hallgatag, mozdulatlan maradt. Crassus azonban elsőben kezet adott neki és üdvözölte őt, majd : «Ugy vélem polgártársak, úgymond, hogy semmi alávalóságot, becstelenséget nem követek el azzal, hogy Pompeiusnak elsőben engedek, a kit ti, a midőn még szakáltalan ifjú volt, a «nagy» névre érdemesítettetek, és a kinek, még mielőtt a senatus tagjává lett, két diadalmenetet szavaztatok meg.» Igy összebékélvén, letették hivatalukat. Crassus aztán folytatta élete módját, a melyet eleve választott. Pompeius azonban abbahagyott számos közfoglalatosságot, lassan-lassan elmaradt a Forumról és csak ritkán jelent meg a nyilvánosság előtt, de mindig nagy tömeg kíséretében.

Nehéz dolog lett immár ő vele a sokadalom nélkül találkozni, vagy csak őt látni is. Legörömestebb sűrű néptömeg közepett mutatta magát, a mivel mintegy a fenség és nagyság látszatát öltötte magára, úgy vélekedvén, hogy méltóságát a népies érülközéstől meg pajtáskodástól érintetlenül meg kell őriznie. Mert tényleg a polgári élet veszedelmes azok dicsőségére nézve, a kik fegyver által lettek nagyokká, és a kikkel a népies egyenlőség nem fér össze.

Mert ezek a polgári életben is elsők akarnak lenni, valamint a hadban, azok pedig, a kik itt alárendelt helyzetben vannak, tűrhetetlennek tartják, hogyha amott előbbre nem jutnak. Azért, ha a Forumon egy olyan esik a kezük ügyébe, a ki a hadjáratok, a diadalmenetek által dicsőségre szert tett, azt elnyomják, eltiporják, holott ha tud lemondani és átengedi nekik a polgári tisztességét, meg befolyását, megkímélik irígységüktől.

És ezt az események nemsokára beigazolták.

XXIV. A tengeri kalózok hatalma Ciliciában vette eredetét és eleinte alattomos, elszánt vállalatokban nyilatkozott, majd a Mithridates-féle hadjáratban öntudatra, merészségre kelt, tekintettel azokra a jó szolgálatokra, a miket ennek a királynak tett. Később, hogy a rómaiak a polgárháborukban Róma kapui alatt egymás közt tusáztak, a tenger védelem híjában lévén, ez a körülmény a tengeri kalózokat lassankint oda vitte, ragadta, hogy többé nem csak a hajósokat támadták meg, hanem még a szigeteket, meg a tengermelléki városokat is fölprédálták.

Majd immár nagy vagyonú, fényes nemzetségű és kiváló szellemű férfiak szálltak a kalózhajókra és a kalózkodásra adták fejüket, mint egy oly mesterségre, a mely dicsőséget, tisztességet nyújt. Majd több helyütt kikötőhelyeket létesítettek a rabló hajók számára és megerősített világító tornyokat, hajórajokat bocsájtottak a tengerre, a melyek nemcsak derék legénységgel, ügyes kormányosokkal voltak megrakva, és a melyeknek gyorsjárású, könnyű hajói erre a mesterségre kiválókép fel voltak szerelve, de a mely készületek félelmetességét, azok daczos büszkesége még sértőbbé tette, mert azokkal az aranyos hajófarokkal, bíbor szőnyegekkel és ezüstös evezőlapátokkal mintegy büszkélkedni, szépelegni látszottak gonosz mesterségükben. A tengerpartokon eleje vége nem volt a fuvola- és az énekszónak, a tivornyázásnak, a hatósági személyek elrablásának, a városok elfoglalásának, megsarczolásának, a római uralom nagy szégyenére. A rabló hajók száma meghaladta az ezeret, az általuk elfoglalt városoké pedig a négyszázat. A menedékeket és egyéb eleddig érintetlen helyeket megtámadták és elpusztították, így a clarosit, a didymait, a samothraceit, a Chthonia templomát Hermionában, az Asclepiosét Epidaurusban, s Poseidonét az Isthmuson, Tainaronban és Kalauriában, az Apolloét Aktionban és Leukasban, a Junoét Samoson, Argosban és a Lakiniumon.[13] Ugyancsak

[13] Claros ioniai szigeten volt Apolló jósdája. Didyme Apolló és Jupiter jóshelye, közel Miletushoz. Samothrace sziget az Aegei Tengerben híres volt a cabyr misteriumokról, Hermione város a Peloponnesuson, Chthonia = Ceres. Isthmos közel Corinthushoz. Tainaron Peloponnesus déli

ők idegen áldozatokat mutattak be Olympusban,[14] és valami titkos szertartásokat végeztek, a mik közül a Mithras-é[15] máiglan fenmaradt, azt is ők hozták be legelőször.

Legtöbb kihágást a rómaiak ellen követtek el, leszálltak a szárazra, elállták az utakat és a közelfekvő tanyákat kirabolták. Egy alkalommal elraboltak két praetort, Sextiliust meg Bellinust, biboröltönyeikben, szolgáikkal, lictoraikkal együtt és világgá mentek. Elfogták Antoniusnak, egy diadalmenetet tartott férfiúnak a leányát is, a mint ez a falura ment és csak nagy váltság árán bocsájtották szabadon. De a legarczátlanabb eljárásuk a következő volt. Valahányszor valami fogoly kinyilatkoztatta, hogy ő római polgár és megmondotta a nevét, félelmet, rémületet színlelve, csípőjükre csaptak és előtte térdre esve, bocsánatot kértek. Ez pedig hitt nékik, látván megalázkodásukat, esdeklésüket. Aztán némelyek sarut húztak a lábára, mások meg togát terítettek a vállaira, hogy ismét félre ne ismerjék. Midőn aztán ilyeténkép sokáig kigúnyolták, meg csúfolták emberüket, végül egy létrát akasztottak ki a tengerre és meghagyták neki, hogy szálljon ki és menjen Isten hírével, ha pedig vonakodott, maguk lelökték és a tengerbe dobták.

XXV. Ezt a hatalmat aztán uralta a mi vidékeinket környező egész tenger, elannyira, hogy az a kereskedelemre nézve teljesen hajózhatatlanná, hozzáférhetetlenné lőn. Főkép ez a körülmény indította arra a rómaiakat, a kik az élelemben megfogyatkoztak és nagy szükségnek néztek elébe, hogy kiküldjék Pompeiust a tengernek a kalózoktól való megtisztítására.

Gabinius, Pompeius bizalmasa, törvényjavaslatot szerkesztett, a mely nemcsak a hajóhadparancsnoksággal, hanem egyenest az egyeduralommal és minden tartomány fölött való

hegyfoka, most Matapan, Calauria Argolis déli csúcsával szemben fekvő sziget, a hol Demosthenes szónok magát megmérgezte. Actium város az ambrakiai tengeröböl bejáratánál. Itt győzte meg Octavianus Antoniust meg Cleopatriát. E tájon van a Leukas-i félsziget. Lacinium hegyfok Alsó-Itáliaban Junó templomával.

[14] Kis város értendő itt Pamphyliában, nem pedig az Olympus hegy.

[15] A tűz, a világosság istene a perzsáknál.

korlátlan hatalommal ruházta föl Pompeiust. Mert ez a törvény uralmat biztosított számára a Herkules[16] oszlopain belül fekvő tengeren, meg az egész száraz földön, négyszáz[17] stádiumra a tengertől számítva. Ez a terület aztán nemcsak a római hatalomnak alávetett vidékek javarészét foglalta magában, hanem kiterjeszkedett a legnagyobb népekre és a leghatalmasabb királyságokra is. Ezenkívül tizenöt legatust választhatott a senatusból vezérsegédül, vehetett a kincstárból meg a vámhivatalokból annyi pénzt, a mennyit csak akart, kiállíthatott kétszáz hajót, szabadon rendelkezvén úgy a szárazföldi sereg száma, meg az újonczozás módja, valamint a hajós nép felszerelése felett. A javaslat felolvasásakor a nép azt lelkesen fogadta, de a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb senatorok azt vélték, hogy a hatalomnak ez a korlátlan és meghatározatlan volta az irígységet nem tekintve, méltó okot szolgáltat a félelemre. Ezért ellenezték a törvényjavaslatot, kivéve Caesart. Ez támogatta az indítványt, nem mintha Pompeiusszal a legkevésbbé is törődnék, hanem hogy már eleve bevegye magát a nép kegyébe és ezt magának megszerezze. Többen hevesen kikeltek Pompeius ellen, az egyik consul még azt is mondotta neki, hogy ha Romulust utánozza, nem kerüli el annak balvégzetét, de veszedelemben forgott, hogy a nép agyonyeri. Midőn Catulus fölkelt a törvényjavaslat ellen, a nép tiszteletből mélységesen hallgatott. Ez, miután minden irígységtől menten, nagy dícséreteket mondott Pompeiusra, folytatólag azt tanácsolta a népnek, hogy kímélje Pompeiust és ne tegye ki az ily jeles embert a háború váltakozó veszedelmeinek. «Vajjon, úgymond, ki más marad nektek, ha őt elvesztitek?» és egyhangúlag felriadtak: «Te magad!» Catulus tehát, meg nem győzhetvén a népet, félre állt.

Majd felszólalt Roscius, de senki sem hallgatott rá. Ő tehát újján mutogatta, hogy ne magát válaszszák Pompeiust, hanem egy másikkal együtt. Erre a türelmetlenkedő nép akkora rivalgásra tört, hogy egy a Forum felett repülő varjú egészen elkábult és a tömeg közé esett.

[16] A mai Gibraltar.

[17] Körülbelül 80 km.

Úgy látszik, hogy nem a levegő megszakadása és megrianása folytán előidézett nagy légüresség okozza azt, hogy a madarak röptükben lebuknak, hanem a hangcsapás sújtja azokat, a mint az a levegőben nagy és heves mozgalmat, hullámzást idéz elő.

XXVI. Ekkor aztán a gyűlés föloszlott.

Azon a napon, a melyen a szavazásnak megtörténnie kelle, Pompeius észrevétlenül a vidékre vonult. De annak hallatára, hogy a törvényt megszavazták, éjszaka visszajött a városba, hogy kikerülje az irígységet, a mi az ő fogadtatása meg a csoportosulások folytán támadhatott vala. Másnap reggel tehát előjött, és áldozatot mutatott be.

Majd az általa tartott népgyűlésen sok egyebet is keresztülvitt az immár megszavazottakon kívül, úgy hogy a hadi felszerelést majdnem megkétszerezte.

Mert ötszáz hajót szereltek fel számára, és százhúszezer nehéz fegyveres gyalogost, meg ötezer lovast gyűjtöttek össze. A senatusból huszonnégy vezérséget, meg praetorságot viselt férfiut rendeltek parancsnoksága alá, a kikhez két quaestor csatlakozott. A piaczi árúk rögtönös árhanyatlása pedig alkalmat szolgáltatott az örvendező népnek arra a szóbeszédre, hogy Pompeiusnak csupán a neve véget vetett a háborúnak. Ezután felosztotta a belső tengert[18] és annak vidékét tizenhárom kerületre, a melyek mindegyikére bizonyos számú hajókat meg parancsnokokat rendelt, majd az így mindenüvé elosztott haderejével a tengeri kalózokat, a hol érte, tömegben körülkerítette, nyomban űzőbe vette, és elfogta.

Azok, a kik idejekorán szétoszolhattak, elosontak, és mint valami méhraj mindenünnét sebten Kilikiába tódultak. Ezek ellen maga szándékozott menni hatvan legjobb hajójával. Mindazáltal előbb nem eresztett vitorlát ellenük, valamíg teljesen meg nem semmisítette a tyrrheni, meg a libyai tengeren és a Sardinia, a Corsica, meg a Sicilia körül kalózkodó rablókat; és mindezt negyven nap alatt, egyedül a saját törhetetlen erélyének és katonái lelkesedésének köszönhette.

[18] Vagyis a földközi tengert.

XXVII. Rómában Piso consul irígységből, haragból elpusztította a hadi készleteket, elbocsájtotta a legénységet. Pompeius tehát kerülőn Brundisiumba küldötte hajóhadát, maga pedig Etrurián keresztül indult Rómába. Ennek hírére az egész nép kiözönlött az útjára, mintha csak nem pár nappal az előtt kísérte volna ki. Az örömöt az a várakozást meghaladó rohamos változás idézte elő, a mely az élelmiszerek rendkívüli bőségét okozta. Azért Piso veszedelemben is forgott, hogy elveszti a consulságot. Gabinius már törvényjavaslatot szerkesztett e czélra. De Pompeius ezt is megakadályozta, meg egyéb dolgokat is méltányosan elintézett, majd kieszközölvén mind azt, a mire még szüksége volt, levonult Brundisiumba és elhajózott. Habár sürgetős volt a dolga, és a többi városokat csak úgy sebtében érintette, Athént nem kerülte el, kiszállott, áldozatot mutatott be az isteneknek, beszédet intézett a néphez, majd gyors távozás közben elolvasta a tiszteletére írt egysoros verseket. A kapun belül ez állt:

«Ember valód mint érezed, isten vagy annyiban.»

A kapun kívül meg ez:

«Vártunk, eléd borultunk, láttunk, elkisértünk tégedet.»

Midőn némely, még csoportosan a tengeren kóboroló kalózok kérésre fogták a dolgot, és ő méltányosan bánt velök, elvette hajóikat, őket magokat pedig foglyul ejtette, de egyéb bajuk nem volt, a többiek is jó reményre buzdultak; törekedtek tehát a többi alvezérek elől menekülni, és Pompeiushoz sietvén, néki adták meg magukat nőstül, gyermekestül. Pompius valamennyiöket megkímélte, és főleg ezek segítségével nyomozta ki a még rejtekezőket, a kik megbocsájthatatlan vétkük tudatában voltak és elfogván megbüntette őket.

XXVIII. De a legtöbben, és pedig a leghatalmasabbak, családjukat, vagyonukat, és a hasznavehetetlen népséget a Tauros hegységben fekvő városokban és erődítvényekben biztonságba hozták, maguk pedig hajóikat megrakván, az ellenök vitorlázó Pompeiust Ciliciában, Coracesiumnál várták. Csata fejlődvén ki, megveretnek és ostrom alá kerülnek. Végre kül-

döttek útján kegyelmet kérnek; átadják magukat, a városokat, a szigeteket, a melyeknek erősségeibe magukat bevették, és a melyek csak nehezen voltak kierőszakolhatók, bevehetők. A háború tehát befejeződött, és nem több, mint három hó alatt a tengerről mindenünnét eltüntek a kalózbandák. Több más hajókon kívül, Pompeius kilenczven érczorrú hajót foglalt el. A mi magukat a rablókat illeti, a kik többen voltak huszezernél, Pompeius ezeket nem szándékozott kivégeztetni, de nem vélte helyesnek szabadjára se ereszteni őket és megszívelni, hogy ezek a többnyire szegény, de harczias szellemű emberek szerteszét kóboroljanak, avagy ismét összeverődjenek. Megfontolván azt, hogy az ember természeténél fogva nem vad, sem pedig a társaséletre nem alkalmatlan lény, sőt a gonoszságra csak akkor fajul, ha természetével visszaél; hogy erkölcseiben a hely meg az életmód változtatásával megszelidül, hogy a fenevadak is levetkőzik zordonságukat, kegyetlenségüket, ha szelidebb táplálásban részesülnek; elhatározta, hogy a tengerről a szárazföldre telepíti ezeket az embereket, és a városban való lakáshoz, meg a földmíveléshez szoktatván őket, megízlelteti velök a művelt életmódot. Némelyek a ciliciai kisebb és elhagyatott városokban találtak lakást, és letelepülvén, területüket megtágították. Majd Solit,[19] a mit Tigranes, az armeniaiak királya, csak a minapában elpusztított, felépítette, és sokakat oda telepített.

A többieknek meg az Achaia-beli Dymét adta lakóhelyül, a mely akkortájt lakosok híjában szűkösködött, de nagy kiterjedésű és termékeny földdel rendelkezett.

XXIX. Ezeket az intézkedéseit kárhoztatták az ő irígyesei. De Metellusszal való eljárását Crétában még benső barátai sem javalták. Metellus rokona annak, a ki Pompeiusszal együtt Hispaniában vezérkedett, Pompeius megválasztása előtt praetorul Crétába küldetett, a mely Cilicia után a második gyűlőhelye lett a tengeri kalózoknak. Metellus sokakat elfogott, kivégeztetett, megöletett közülök. Azok, a kik még életben maradtak és ostrom alá kerültek, rimánkodva Pompeiushoz küldtek köve-

[19] Város Ciliciában.

teket és őt a szigetre hívták, mivelhogy ez az ő uralma alá tartozik, és mindenképpen bele esik az ő hatósága alá tartozó tengervidékbe. Pompeius elfogadja őket és ír Metellusnak, eltiltván a háboruskodástól. Sőt ír a városoknak is, hogy ne hajtsanak Metellus szavára és elküldi vezérül Lucius Octaviust, tisztjeinek egyikét, a ki aztán bemegy a falak közé az ostromlottakhoz, és oldalukon harczol, a mivel Pompeiust nemcsak gyűlöletessé, megvetetté, hanem egyenest nevetségessé tette, mivelhogy nevét ezeknek az istentelen és minden kegyeletből kivetkőzött embereknek czégérül adta, és Metellus iránt érzett gyűlölségből, irígységből, saját dicsőségével, mintegy bűvös szerrel körülövezte őket. Hisz Achilleus sem cselekedett férfiasan, hanem mint a dicsőségtől elvakított, megrészegített gyermek, s midőn intésével megakadályozta a többi vitézeket, hogy Hektorra lőjenek: [20]

Nehogy egyéb elkapja dicsét, s őt második érje.

Pompeius azonban még a közös ellenség megmentéseért is harczra kelt, hogy a diadalmenettől megfoszsza az annyit küzdött praetort. De Metellus nem engedett; kiostromolta a kalózokat, és megbüntette, Octaviust pedig leszidván, legyalázván, a táborban útjára eresztette.

XXX. Midőn Rómába híre jött annak, hogy a kalóz háború befejezést nyert, és Pompeius időtöltésből sorra látogatja a városokat, Manilius, a néptribunus, törvényjavaslatot szerkesztett, hogy Pompeius vegye át mindazokat a tartományokat, meg a haderőket, a mik fölött Lucullus parancsnokolt, idecsatolván még Bithyniát is, a mit Glabrio bírt, hogy Mithridates meg Tigranes királyokkal hadakozhassék, megtartván a hajóhadat, és a tenger felett való parancsnokságot, ugyanazon feltételek mellett, a mint eleve elnyerte azokat. Ez aztán nem volt egyéb, mint egy ember kényére bízni a rómaiak fölött való uralmat. Mert azok a tartományok is, a melyek az előző törvény folytán nem jutottak birtokába, minők Galatia Cappadocia, Cilicia, a felső Colchis, Armenia, azok is alája

[20] Homeros Iliasa XXII k. 207. vers; Szabó István ford.

rendeltettek, azokkal a táborokkal, seregekkel egyetemben, a melyekkel Lucullus leverte Mithridatest meg Tigranest. Mindazáltal az aristokraták kevésbbé tették szóvá azt, hogy Lucullus elesett sikereinek dicsőségétől, és inkább a diadalmenetre kapott utódot, mint a háború vezetésére, noha meg voltak arról győződve, hogy e férfiúval igaztalanul, hálátlanul bántak, főleg nehezen tudták elszívelni a Pompeius hatalmát, a mely immár zsarnoksággá fajult. Négyszemközt tehát szólintgatták, biztatták egymást, hogy ellenezzék a törvényjavaslatot és ne engedjék szabadságukat.

Mind az által annak idején a többiek, a néptől való félelmükben, mind félre álltak, és elhallgattak. Catulus azonban, miután hevesen kikelt a törvényjavaslat, meg a néptribunus ellen, de minden siker nélkül, a szószékről harsány hangon többízben felszólította a senatust, hogy keressen valami hegyet,[21] avagy szikát, mikép őseik, a mire menekülvén megmenthesse a szabadságot. A törvényt azonban megszavazták, állítólag valamennyi tribus szavazatával, és így Pompeius távollétében, mind annak korlátlan urává tétetett, a minek birtokához Sulla csak a fegyverek és a háború útján jutott a városban. Midőn Pompeius megkapta a leveleket, és értesült a határozatokról, barátai jelenlétében, a kik szerencsét kívántak neki, állítólag összeránczolta szemöldökeit, és csípőjére csapva így szólt: «Óh, végnélkül való küzdelmek! Mennyivel jobb lett volna valami névtelen polgárnak születni! Hát soha sem lesz vége a hadakozásnak, soha sem szabadulok az irígységtől, hogy nyugton élhessek feleségemmel a falun!» Ezek a szinlett szavak még benső barátainál is visszatetszést keltettek, tudva azt, hogy Lucullusszal való viszálykodása, a mely a vele született dicsvágyának, és uralomvágyának mintegy gyutacsul szolgált, még inkább örömöt okozott neki.

XXXI. De kétségen kívül tettei is hovahamarább elárulták. Ugyanis mindenüvé parancsokat függesztetett ki, a melyekben zászlója alá hívta a katonákat, és magához rendelte az alantas fejedelmeket meg a királyokat. Megérkezvén a tarto-

[21] Vonatkozás a népnek a Szent Hegyre való elvonulására Kr. sz. e. 494-ben.

mányába, Lucullus minden intézkedéseit felforgatta. Sokaknak majd elengedte büntetéseiket, majd meg visszavonta a jutalmazásokat, egyáltalán elkövetett mindent, hogy megmutassa Lucullus bámulóinak, mikép ez nem ura immár semminek. Midőn Lucullus ezek miatt, barátai útján panaszt emelt, megállapodtak abban, hogy értekezletre összejönnek. És össze is jöttek Galatiában. Mivelhogy nagy hadvezérek voltak, és nagy sikereket vívtak ki, lictoraiknak a fascesei találkozás alkalmával borostyánnal voltak befonva. Lucullus zöldelő, árnyékos vidékről jött, Pompeius ellenben egy fátlan, sivár területen át tette meg hosszú útját. Lucullus lictorai annak láttára, hogy Pompeius borostyánja teljesen hervadt, elszáradt, megosztották saját borostyánjukat, a mi még egészen üde volt, és felékesítették, megkoszorúzták Pompeius fasceseit. Ebben annak előjelét látták, hogy Pompeius azzal jött, hogy Lucullus dicsőségét, és győzelmeinek gyümölcsét learassa.

Lucullus ugyan consuli rangsorozatra, korra megelőzte Pompeiust, ennek azonban méltóságát a két diadalmenet magasabbra emelte. Mind az által az első találkozásuk alkalmával a lehetőleg udvariasan, barátságosan viselkedtek, kölcsönösen magasztalták tetteiket, és szerencsét kívántak egymásnak sikereikhez. De értekezésük folyamán semmi figyelmet, mértékletességet nem tanusítottak, sőt zokszóval illették egymást, ez meg amazt uralomvágya miatt és barátaik csak ügygyelbajjal tudták szétválasztani őket. Aztán Lucullus Galatiában szétosztotta az elfoglalt földeket, meg egyéb jutalmazásokat kedve szerint, Pompeius azonban, a ki közelében táborozott, megtiltotta, hogy engedelmeskedjenek Lucullusnak, és elvonta tőle valamennyi katonáját, kivévén ezerhatszázat, a kiket daczosságuk miatt magára nézve haszontalanoknak, Lucullusszal szemben pedig ellenséges indulatúaknak tartott.

Ezenkívül nyiltan bonczolgatta Lucullus tetteit és azt mondogatta, hogy ez csak a két király tragédiai, szinpadi pompája ellen hadakozott, holott ő neki a valódi és kijózanodott fegyveres hatalom ellen való küzdés jutott, mert Mithridates immár a pajzsokban, a kardokban és lovas csapatokban keresi oltalmát. Lucullus meg visszatorláskép azt

mondá, hogy Pompeius üres képzeményekkel és a háború árnyékával kel harczra, megszokván, mint afféle ragadozó madár, hogy a mások által elejtett hullákra vesse magát és a háborúk maradványait marczangolja. Így írta a maga javára a Sertorius, a Lepidus, a Spartacus fölött való győzelmeket, a melyeket Crassus, Metellus és Catulus vívtak. Nem lehet tehát azon csodálkozni, ha az örmény és a pontusi háborúk dicsőségét elorozza az az ember, a ki a szökevény rabszolgák felett tartott diadalmenetbe magát úgy, a hogy, furfangjaival becsente.

XXXII. Lucullus ezután eltávozott, Pompeius pedig, miután az egész hajóhadát a Phoenicia, meg a Bosporus közt elterülő tenger védelmére elosztotta, Mithridates ellen vonult, a ki harminczezer gyalogossal, meg kétezer lovassal rendelkezett ugyan, de csatára kelni nem bátorkodott. Eleinte egy erős fekvésű, nehezen megvívható hegyen vett táborállást, de ezt vízhiány miatt elhagyta. Ugyanezt szállta meg Pompeius is, majd a növényzet sajátosságáról, meg a telep bemélyedéseiről arra a következtetésre jutván, hogy a vidék forrásokkal rendelkezik, mindenütt kutakat ásatott. És egyszerre bőséges vize lett a tábornak, elannyira, hogy elcsodálkozott, mikép Mithridates ezt oly hosszú ideig nem tudta. Aztán körülzárta Mithridatest és ostrom alá vette. Mithridates negyvenöt napon át kitartotta az ostromot, majd seregének javával észrevétlenül elosont, miután a hasznavehetlen népséget, meg a betegeket megölette. Az Euphratesnél azonban utólérte őt Pompeius és vele szemben tábort ütött. Majd attól való féltében, hogy Mithridates őt megelőzve, átkel az Euphratesen, éjfélkor támadásra vezette felfegyverzett seregét. Ez időtájt, mint mondják. Mithridatesnek álomközben látománya lőn, a mely a bekövetkezendőket megjövendölte .Ugy rémlett előtte, hogy kedvező széllel a Pontusi tengeren hajózott, már-már megpillantotta a Bosporust és utastársai örvendezni kezdettek, mint a midőn valaki biztos révbe, menedékre jut; egyszerre teljesen elhagyatva találja magát, egy silány sajkán ide s tova űzetve. Ily látományok, szorongások közt leledzett, a midőn barátai hozzáléptek és felköltötték azzal a hírrel, hogy Pompeius támadásra jő. Szükségből harczolnia kelle tehát a táborért és a vezérek

kivezették a sereget, majd hadirendbe állították. Pompeius észrevevén készülködésüket, habozott a sötétségben magát a veszedelemnek kitenni, elegendőnek vélte tehát, ha körülfogja az ellenséget, hogy az el ne osonjék és csak reggel megy a támadásra, tekintettel arra, hogy ez erősebb. De az idősb tisztek, kéréseikkel, biztatásaikkal a támadásra indították. Mert nem volt teljességgel sötét az éj és a nyugvóban levő hold még eléggé látni engedte a tárgyakat. És ép ez a körülmény okozta főleg a királynak vesztét. A rómaiak ugyanis előnyomultukban háttal voltak a holdhoz; de mivel ez az égitest nyugvóra szállt, a testek messze előre vetették árnyékukat az ellenségre, a mely képtelen volt pontosan meghatározni a távolságot, hanem abban a hitben, hogy a rómaiak immár lőtávolban vannak, dárdát vetett a nélkül, hogy czélt ért volna. Ennek láttára a rómaiak nagy rivalgással előrerontottak és a barbárokat, a kik helytállni nem mertek, hanem megfutottak, üldözni kezdték, elannyira, hogy tizezernél jóval többen elestek, a táboruk meg elfoglaltatott. Maga Mithridates nyolczszáz lovassal áttörte a rómaiak sorait és elvágtatott, de a többiek elszéledtek és csak harmadmagával maradt. Ezek közt volt ágyasa, a Hypsikratia,[22] egy férfias szellemű, rendkívül merész nő.

Ezért a király rendesen Hypsikratesnek nevezte. Akkor is persa férfiruhába öltözve, lóháton, nem csüggedt el testben a hosszas futáson, nem fáradt el a király személyének meg a saját lovának gondozásában, valamíg eljutottak Sinoria erősségbe, a mely tömve volt a király kincseivel, bútoraival. Ezekből kiválasztotta Mithridates a legpompásabb öltönyöket és elosztotta azoknak, a kik a futásból hozzá gyülekeztek. Egyúttal meghagyta barátainak, hogy valamennyien mérget hordjanak magukkal, hogy akaratuk ellenére az ellenség kezére ne jussanak. Innét Armeniába, Tigraneshez indult.

De ez őt visszautasította, sőt száz talentumot tűzött a fejére. Megfordult tehát az Euphrates forrásai felé és Colchison keresztül elmenekült.

[22] Mint férfi-név: Hypsikrates.

XXXIII. Pompeius aztán betört Armeniába, a fiatal Tigranes hívására. Ez ugyanis már elpártolt az atyjától és elibe ment Pompeiusnak az Araxes folyó táján. Ugyanazon a vidéken ered, a melyen az Euphrates, de nyugatra fordul és a Caspi-Tengerbe ömlik. Ezek tehát együttesen előnyomultak és íziben megszállták a meghódolt városokat. Tigranes, a király pedig, a kit Lucullus minapában tönkre vert, annak hallatára, hogy Pompeius mily szelid, jóságos természetű ember, elfogadott helyőrséget királyi székhelyén, majd maga mellé vevén barátait és rokonait, útra kél, hogy megadja magamagát. Midőn lóháton a táborhoz ér, Pompeius két lictora elébe megy és felszólítja, hogy szálljon le lováról és menjen gyalog, mert soha ember fia lóháton ülve senkit nem látott a római táborban. Tigranes engedelmeskedik és átadja nekik lecsatolt kardját. Végre, midőn maga Pompeius elibe ér, leveszi kitaris-át[23] és készül azt lábai elé rakni, majd leborulni, és a mi a leggyalázatosabb, térdei elé vetni magát. Pompeius azonban megelőzi őt, megfogja jobbját és felemeli, majd maga mellé ülteti egyfelől, másfelől meg a fiát.

Aztán elmondja, hogy egyéb veszteségeiért Lucullust kell okolnia, mert ez fosztotta meg őt Syriától, Phoeniciától, Ciliciától, Galatiától és Sophenétől. Mindazokat az országokat azonban, a miket az ő eljövetéléig megtartott, ámbár jó békével, de fizessen a rómaiaknak hatezer talentumot,[24] az általa okozott jogtalanságokért, Sophene fölött pedig majd a fia fog uralkodni.

E feltételek tetszettek Tigranesnek, valamint rendkívül örömére szolgált azt is, hogy a rómaiak őt királyképp üdvözölték, a miért is megigérte, hogy a közkatonáknak fejenként egy fél ezüst minát,[25] századosoknak pedig tizet, az ezredeseknek meg egy talentumot ad. De a fia nagyon boszankodott és egy lakomán hivatalos levén, azt mondogatta, hogy Pompeiustól nincs ily tisztességre szüksége, majd talál ő más

[23] Hegyes föveg, a mit az ázsiai fejedelmek méltóságuk jelekép szoktak hordani.

[24] 28.290,000 korona.

[25] Körülbelül 45—46 korona.

rómait is. Erre azután Pompeius bilincsekbe veretle, hogy diadalmenetére megőrízze. De nemsokára azután a parthus Phraates követek útján magának követelte az ifjút, mint vejét, egyúttal azt kívánta, hogy az Euphrates szolgáljon a két birodalom határául. Pompeius azonban azt felelte, hogy Tigranesre több joga van az atyjának, mint az ipának, meg hogy a határt majd az igazság szerint szabja meg.

XXXIV. Pompeius Armenia őrizetére Afraniust hátrahagyván, a Caucasus körül lakó népeken át vette útját, kényszerűségből, hogy Mithridateshez férjen. Ezek közt a leghatalmasabbak az albanok és az ibérek. Az ibérek a moschisi hegységig meg Pontusig bírják a vidéket, az albánok pedig keletfelé, meg a Caspi-Tenger táján laknak. Ezek eleinte Pompeius kértére szabad átvonulást engedtek. De a midőn vidékükön tél lepte meg az átvonuló sereget és a rómaiak Saturnalia-ünnepek megüléséhez fogtak, nem kevesebben mint negyvenezeren támadásra készültek ellenük és átkeltek a Cyrnus folyón, a mely az iberiai hegyeken ered, és az Armeniából lefolyó Araxest magába fogadván, tizenkét torkolaton át a Caspi-Tengerbe ömlik. Némelyek azonban azt állítják, hogy az Araxes nem egyesül ezzel, hanem magában, noha ennek közelében, ömlik a tengerbe.

Pompeius, ámbár megakadályozhatta volna az ellenséget átkeltében, nyugton nézte az átvonulást, aztán megtámadta, megverte, és tömérdeket levágott. De királyuk kérésére, a ki követeket küldött hozzá, megbocsájtotta az árulást, szövetségre lépett vele, és az ibérek ellen vonult, a kik számra nézve sem voltak kevesebben, de sokkal harcziasabbak voltak a többieknél, és erősen fogadkoztak, hogy a Mithridates iránt való kedvezésből visszaszorítják Pompeiust. Az ibérek sem a médeknek, sem a persáknak nem voltak alávetve, sőt a macedoniai uralmat is kikerülték, mivelhogy Nagy Sándor Hyrcaniából hamarosan kitakarodott. De Pompeius ezeket is megverte egy nagy csatán, elannyira, hogy kilenczezeren elestek, többen tízezernél fogságra jutottak. Majd betört Colchis területére, a hol a Phasis mellett hozzá csatlakozott Servilius hajói élén, a melyekkel Pontust őrizte.

XXXV. Mithridatesnek az üldözése, a ki a Bosporus [26] meg a Maeotis mellékén lakó népségek közé rejtekezett, nagy nehézségekkel járt. Jelentették, hogy az albánok újfent elpártoltak.

Ezek ellen fordul tehát Pompeius boszúval meg haraggal telve, és nagy vesződség, meg veszedelem közt ismét átkel a Cyrnuson, a melyet a barbárok nagy területen palánkokkal elzártak, és mivel még hosszú út várt reá, száraz, víztelen vidéken keresztül, megtöltet tízezer tömlőt vízzel, és az ellenségre törtet. Az Abas [27] folyónál hadirendben találja őket, hatvanezer gyalogossal, meg tizenkétezer lovassal, de rosszul fegyverkezve és többnyire vadállatok bőrébe öltözve. A király öcscse, névszerint Cosis, vezette őket. Ez, midőn kéztusára került a dolog, magára Pompeiusra támad, és dárdalövéssel a mellvértereszkén találja, Pompeius erre keresztüldöfi és megöli. Ezen a csatán állítólag a barbárok oldalán harczoltak az amazonok, a kik a Thermodon [28] folyómenti hegyekről jöttek alá. Mert a rómaiak, a csata után kifosztván a barbárokat, amazon pajzsokat, meg sarukat találtak, de egy női holttestet sem láttak. Ezek a Caucasusnak a hyrcaniai tenger felé hajló vidékén laknak, de nem határosak az albánokkal, mert közben a gelák meg a laegek tanyáznak. Ezeknél töltenek minden évben két hónapot a Thermodon folyó mentén, majd az együttlét után saját hazájukba távoznak és magukban élnek.

XXXVI. E csata után Pompeius felkerekedett és a Hyrcaniai [29] meg Caspi-Tenger felé nyomult; de a tömérdek mérges féreg feltartóztatta útjában, a melyből még csak három napra való volt hátra, visszavonult tehát Kis-Armeniába. Az elymaiok [30] meg a médek királyainak, a kik követeket küldöttek hozzá, levélben barátságosan válaszolt, a parthusok

[26] Itt a Krimiát az ázsiai vidékektől elválasztó Bosporus értődik, vagyis az úgynevezett cimmeriai Bosporus.

[27] A Caspi-Tengerbe ömlik.

[28] Kis-Ázsiában, Paphlagonia határán ömlik a tengerbe.

[29] Egy és ugyanaz a tenger, a melynek nyugoti részét különösen caspi, a keletit meg hircaniainak nevezik.

[30] A mediai, susianai és persisi hegyek közt lakó nép.

királya ellen azonban, mivelhogy betört Gordyenebe,[31] és Tigranes alattvalóit megsarczolta, Afraniusszal egy hadosztályt küldött, ki aztán elűzte az ellenséget és egész Arbelitisig[32] üldözte.

Mithridatesnek a kedvesei közül, a kiket elébe vezettek, egyetlen egyet sem fogadott el Pompeius, visszaküldötte valamennyit szülőikhez és rokonaikhoz. Ezek jobbára a vezérek vagy a főurak leányai, nejei voltak.

Stratonice azonban, a ki legkedvesebb volt a király előtt, és annak egyik, kincsekben leggazdagabb várát őrizte, úgylátszik, valami ügyefogyott öreg cziterásnak a leánya volt.

Ez a nő lakoma közben cziterázásával egyszerre úgy meghódította a királyt, hogy ez izíben ágyasházába vitte, az öreget pedig, a ki boszankodott azon, hogy még csak tisztességes szót sem kapott, elküldötte. Midőn azonban hajnaltájt felébredt, szobájában az asztalon ezüst meg arany bilikomokat lát, meg egy egész sereg szolgát, heréltet, apródot, a kik drága ruhákat hoznak elébe, ajtaja elé pedig gazdagon felszerszámozott lovat, ép úgy, mint a király kedvenczeinél szokott lenni. Az öreg abban a hitben, hogy mind ez csak tréfa dolog és csufondárosság, ki akar futni házából. De a szolgák feltartóztatják, és azt mondják, hogy a király egy, a minapában elhunyt gazdag ember házát neki ajándékozta, és mindaz csak csekély mutató, kóstoltató abból a vagyonból, kincsből, a mi reá vár. Így aztán nagy nehezen hinni kezd, majd biborba öltözik, lovára szökik, és keresztülvágtat a városon azzal a kiáltással: «Mindez az enyém.» Azoknak pedig, a kik kinevetik, azt mondja, hogy ezen épen nincs mit csodálni, hanem azon, hogy nem hajít követ azokra, a kikkel találkozik, az örömében való őrjöngésében. Ily fajból, vérből való volt Stratonice. Ez feladta várát Pompeiusnak, és tömérdek ajándékot hozott hozzá, a miből Pompeius csak azt fogadta el, a mi a templomok fölékesítésére, és a diadalmenetének pompájára alkalmasnak látszott, a többire nézve pedig azt mondotta Stratonicének, hogy csak birja békével. Hasonkép azt

[31] Armenia délkeleti vidéke.

[32] Assyriai terület, Arbela várossal, a hol Nagy Sándor fényes győzelmét aratta.

az arany ágyat, meg asztalt is, a mit az ibérek királya küldött neki azzal a kéréssel, hogy fogadja el, mind át adta a quaestoroknak a közkincstár részére.

XXXVII. Az ugynevezett Új-erősségben Mithridates titkos irataira bukkant Pompeius, és kedvteléssel lapozta át ezeket, a mennyiben tiszta világot vetettek a király jellemére. Emlékiratok voltak ezek, a melyekből kiderült, hogy sok másokon kivül a saját fiát, az Ariarathest is megmérgezte, valamint a sardesi Alcaeust is, mert ez őt a lóversenyen legyőzte, úgyszintén fel volt jegyezve az ő, valamint egyik-másik neje álomlátásának a magyarázata is; végre megvoltak a Monimének ő hozzá és viszont az ő általa a Moniméhez intézett szerelmeslevelei is.

Theophanes[33] azt állítja, hogy megtalálták Rutiliusnak[34] azt a beszédét is, a melyben ez Mithridatest a rómaiaknak az Ázsiában való megöletésére fölbiztatta. Ez azonban többek indokolt véleménye szerint nem egyéb, mint alacsony rágalom Theophanestől, a ki valószínűleg gyűlölte Rutiliust, mint a kihez semmiben sem hasonlított, de az is lehetséges, hogy Pompeiusnak akart hízelkedni, a kinek az atyját nagyon hitvány embernek jellemezte Rutilius történetében.

XXXVIII. Innét Amisusba[35] ment Pompeius, a hol becsvágyból megrovásra méltó tettet követett el. Ugyanis sokat gúnyoskodott a fölött, hogy Lucullus még ellenfelének életében rendelkezéseket tett, ajándékokat, tisztségeket osztogatott, a mit a győzők a háború bevégeződtekor, megszüntekor szoktak megcselekedni, és ime, ő ugyanazt megtette a Bosporuson, a hol Mithridates még uralkodott, és tekintélyes haderőt összehozott: berendezte a provinciákat, ajándékokat osztogatott, számos vezér és fejedelem meg tizenkét király jelenlétében, a kik hozzá jöttek.

Azért nem tartotta helyesnek a parthus királyt válaszában, valamikép mások, királyok királyának czímezni, hogy a

[33] Lesbos szigetéről, Pompeius kisérője, és tetteinek megirója.

[34] Volt római consul, a kiről azt mondja Cicero: «Neque in urbe alter eo sanctior, vel integrior.»

[35] Galatiai város.

többieknek kedvére tegyen. Ekkor vágya, kedve támadt Syria visszahódítására, meg arra, hogy Arábián keresztül a Vörös-Tengerig hatoljon, abból a czélból, hogy a földet körülövező Oceánt mindenfelől győzteskép érintse. Mert ő volt az első, a ki Libyában egész a külső[36] tengerig jutott győzedelmesen, aztán Iberiában ő tette a római birodalom határává az Atlanti Tengert és végre a minapában az albánok üldözése közben, kevésen mult, hogy a hyrcaniai tengerig nem hatolt, felkerekedett tehát, hogy hadjáratai körét a Vörös-Tengerrel bezárja. De különben is fegyveres kézzel nehéznek tartotta a Mithridates felhajszolását, a ki futásában veszedelmesebb volt mint küzdés közben.

XXXIX. Azért mondotta, hogy nálánál erősebb ellenséget hagy hátra Mithridatesszel szemben: az éhséget, és őrhajókat állított a Bosporus felé hajózó kereskedők szemmeltartására, halálos büntetést szabván azokra, a kik elfogatnak. Majd maga mellé vevén a sereg javarészét, előrenyomult. Midőn rátalált azoknak a még temetetlen holttesteire, a kik Triarius vezérlete alatt szerencsétlenül harczoltak Mithridatesszel és elestek, valamennyit nagy pompával, és tisztességgel eltemettette, úgy látszik, ez a feledékenység volt egyik fő oka a Lucullus ellen támadt gyűlölségnek. Aztán meghódoltatta Afranius által az Amanus[37] körül lakó arabokat, maga pedig levonult Syriába, és azt, mivelhogy nem voltak törvényes királyai, provinczának meg a római nép birtokának jelentette ki. Meghódította Judaeát, és Aristobulos királyt elfogta. Egyes városokat újra felépített, másokat meg felszabadított, megfenyítvén az ottan levő zsarnokokat. De legfőbb foglalatosságát képezte az, hogy jogot szolgáltasson, és a városok meg a királyok közt fenforgó egyenetlenségeket rendezze. A hová pedig maga el nem juthatott, oda barátait küldötte, mint például az armeniaiakhoz, meg a parthusokhoz, a kik ama tartomány felett való itélkezést, a miről viszálykodtak, reábizták, ezekhez három bírót és egyeztetőt menesztett. Mert nagy híre volt a hatalmának, s hasonlókép erényének, jóságosságának. És ezzel fedte jobbára

[36] Atlanti Oceán.

[37] Hegyláncz Syria meg Cilicia közt.

az őt környékező barátainak meg bizalmasainak a hibáit, a mennyiben kihágásukat képtelen volt megakadályozni, vagy megtorolni, de magamagát olyannak tanusította mindazokkal szemben, a kik hozzá fordultak, hogy amazoknak kapzsiságát, kegyetlenségét könnyen tűrhetővé tette.

XL. A legnagyobb tekintetben állt Pompeiusnál Demetrius, a felszabadított rabszolga, egy különben eszes ifjú, de a ki visszaélt szerencséjével. Erről a következőt beszélik. Cato[38] a bölcselő, a ki még fiatalon már is nagy hirnévnek örvendett fenkölt szelleme miatt, egy alkalommal elment Antiochiába, a mikor Pompeius ép távol volt, azzal a szándékkal, hogy tanulmányozza a várost. Ő maga, mint mindig, gyalog ment, barátai azonban lóháton követték. A kapu előtt megpillant egy tömeg embert fehér ruhában, az útmenten pedig az egyik oldalon egy csoport ifjat, a másikon gyermekeket, külün-külön. Boszankodik, azt vélvén, hogy ez a tisztesség, figyelem őt illeti, a ki az ilyenekre semmit sem vetett, felszólítja tehát barátait, hogy szálljanak le, és gyalog menjenek oldalán, közelebb jövén, az, a ki mindezeket rendezte, intézte, kezében koszorúval és pálczával elibök megy, és megkérdezi tőlük, hogy hol hagyták Demetriust, és mikor érkezik meg. Cato barátai nevetésre fakadnak, de Cato csak ennyit mond: «Oh, ez a szerencsétlen város!» és minden egyéb válasz nélkül tovább ballag.

Mindazáltal Pompeius ezt a Demetriust azzal tette mások előtt kevésbbé gyűlöletessé, hogy maga is megszívelte bárdolatlanságait, a nélkül, hogy neheztelt volna. Beszélik ugyanis, hogy Demetrius, valamíg Pompeius, a fogadtatások alkalmával, a többiekre várt és azokat üdvözölte, többnyire büszkén helyet foglalt és sapkáját a fején egészen a fülére húzta. Még vissza sem tért Italiába, már is megszerezte Róma közelében a legkellemesebb nyaralókat és a legszebb üdülőhelyeket, úgy hogy a pompás kerteket rendesen Demetrius-féléknek nevezték, holott Pompeiusnak, a harmadik diadalmenetéig csak egyszerű, szerény lakása volt. Csak később, midőn ama szép és híres szinházat emelte a rómaiak számára, épített magának

[38] A fiatal vagyis Uticai.

e mellé, mintegy függelékkép, egy házat, a mely amannál fényesebb volt ugyan, de irígységet ez sem keltett, elannyira, hogy a midőn a Pompeius után következő birtokos abba belépett, csodálkozva kérdezte, vajjon hol étkezett a Nagy Pompeius. Így beszélik a dolgot.

XLI. A Petra[39] vidéki arabok királya eleddig nem sokat vetett a rómaiakra, ekkor azonban nagyon megijedt és írt Pompeiusnak, hogy kész engedelmeskedni és mindent megtenni. Pompeius tehát, hogy ebben az elhatározásában őt megszilárdítsa, hadmenetre indult Petra ellen, a mely vállalatát sokan rosszalták. Mert ezt a Mithridates üldözésétél való megfutamodásnak vélték és azt hitték, hogy inkább ez ellen az ős ellenség ellen kell vala fordulnia, a ki ismét feltüzelte a népeket; és a mint hírlett, készülődött a szittyák, meg a paeonok[40] földén keresztül Italiára törni. Pompeius azonban abban a meggyőződésben, hogy könnyebb tönkretenni Mithridates hatalmát hadban, mint személyét kézrekeríteni futás közben, nem akarta az időt üldözésével hiába vesztegetni, hanem hadivállalatokra adta magát, hogy az időt kihúzza.

És a szerencse legyőzte a nehézségeket.

Már nem messzire volt Petrától és azon a napon tábort ütött, majd a sánczok mellett a lovaglásban kezdte magát gyakorolni, a midőn futárok vágtattak elő, örvendetes hírt hozván Pontusból. Ezt rögtön föl lehet ismerni a dárdáik hegyéről, a melyek borostyánnal vannak felkoszorúzva. Ezek láttára a katonák Pompeiushoz sereglettek. Ez eleinte nem akarta gyakorlatait megszakítani. De a katonák kiabálására, kérésére leszökött lováról és kezéhez vevén az iratokat, a táborba ment. Azonban nem volt tábori emelvény, de hirtelenében nem is lehetett ilyet felállítani. Ezt rendesen úgy készítik, hogy vaskos földhasábokat fölvágnak és azokat egymásra rakják. Akkor tehát sietségökben, hevökben összehordották az igás állatok podgyásznyergeit és azokból magaslatot emeltek. Erre ment fel Pompeius és hírül adta a katonáknak, hogy Mithridates meghalt, hogy fiának Pharnacesnek lázadása miatt megölte magát.

[39] Az úgynevezett köves Arabia fővárosa.

[40] Vagyis a mostani Lengyel- és Magyarországon át.

Pharnaces pedig kezébe vette az ottan való ügyek intézését és megírta, hogy ezt a saját, meg a rómaiak érdekében teszi.

XLII. Erre a hírre nagy öröm támadt a seregben, mint képzelhető, és áldozatokkal, lakozásokkal ülték meg a napot, akár csak Mithridates személyében ezer meg ezer ellenség veszett volna el. Pompeius pedig, miután vállalatára, hadjáratára ily könnyü módon és váratlanul feltette a koronát, íziben fölkerekedik Arabiából. Majd sebten keresztül vonul a közben fekvő tartományokon és Amisusba érkezik.

Itt átveszi azokat a temérdek ajándékokat, a miket a Pharnaces neki küldött, meg számos királyi családtagnak a holttestét, köztük magának Mithridatesnek a holttetemét is. Ez azonban nehezen volt arcáról felismerhető, mert a szolgák elfeledték agyvelejét kivenni, és csak sebhelyeiről ismerték föl azok, a kik látására kíváncsiak voltak.

Maga Pompeius vonakodott őt megtekinteni, és hogy az istenek haragját magától eltávolítsa, elküldötte Sinopeba. De megcsodálta a ruhának a pompáját, a miket viselt, meg fegyverzetének a nagyságát, noha a kard kötőjét, a mely négyszáz talentumba[41] került, Publius orozva eladta Ariarathesnek, a csodálatos művű kitarisát pedig a Gaius, a ki Mithridatesszel nevelkedett, titokban adta Faustusnak, a Sulla fiának ennek a kérésére. Ezt azonban akkortájt Pompeius nem tudta, de Pharnaces később rájövén a dologra, a tolvajokat megbüntette.

Miután az ittenvaló dolgokat elrendezte, elintézte, Pompeius, utazását immár nagyobb ünnepségek közt tette. Mitylenébe érkezvén, Theophanes kedvéért felszabadította a várost és megjelent a költők nemzeti versenyén, a melynek csak egyetlenegy tárgya volt: az ő vállalatai. Megtetszett neki a szinház és annak alakjáról, jellegéről tervet vétetett, hogy ahhoz hasonlót építhessen Rómában, csakhogy nagyobbat, meg pompásabbat. Rhodusban meghallgatta valamennyi sophistát és mindegyiknek egy-egy talentum[42] ajándékot adott. A Posidonius[43] le is írta azt a beszédet, a melyet ő Pompeius előtt

[41] 1,886.000 korona.

[42] 4715 korona.

[43] Híres stoikus bölcselő Syriából, a Cicero tanítója.

tartott Hermagoras szónok ellen, czáfolván ennek az egyetemes kutatásról való nézetét. Athénben hasonlókép viselkedett Pompeius a bölcselőkkel szemben és a városnak ötven[44] talentumot adott annak a fölépítésére. Immár azzal kecsegtette magát, hogy nagyobb dicsőséggel száll Italia partjaira, mint bárki más emberfia, és hogy övéi ép úgy vágynak őt láthatni, valamikép ő azokat. Azonban az a Szellem, a melynek kedve telik abban, hogy a szerencse nagy és fényes javai közé mindig valami adagát a rossznak vegyítse, már régen lesett arra, hogy hazatérését fájdalmassá tegye. Mucia ugyanis az ő elvonulása után kicsapongásra adta magát. Valamíg Pompeius távol volt, megvetette az ilyes hireszteléseket, de a mint Italia közelébe jutott és jobban meghányta-vetette elméjében a dolgot, úgy látszik a gyanu megérlelődött benne, elküldötte tehát neki a válólevelét, csakhogy sem akkor nem írta meg, sem később nem adta értésére elbocsájtásának okát. Cicero leveleiben azonban meg van írva ez az ok.

XLIII. Mindenféle szóbeszédek támadtak Pompeius felől; nagy volt a riadalom, hogy egyenest Rómára vezeti seregét és felállítja az egyeduralmat. Crassus összeszedvén gyermekeit, kincseit, titokban elosont, vagy mert igazán félt, vagy inkább — mint a hogy látszott — hogy ezt a híresztelést megerősítse és Pompeius iránt való gyűlölséget hevesebbé tegye. Pompeius azonban, mihelyt Italia földjére lépett, gyűlésre hívta össze katonáit és egy, a körülményekhez illő beszédben megköszönte szolgálataikat, majd meghagyta nekik, hogy mindnyájan térjenek otthonukba és lássanak dolgaik után, de eszökben tartsák, hogy a diadalmenetre újfent köréje gyülekezzenek. A sereg tehát imigyen szétoszolt, és midőn mindez köztudomásra jutott, egy csodálatos eset történt. A városok lakói annak láttára, hogy a Nagy Pompeius fegyvertelenül és csak egynéhány meghittje társaságában, akár valami közönséges utazásból megtérve, halad városukon keresztül, csupa jóindulatból kiözönlöttek eléje és sokkal nagyobb haderő kíséretében vitték Rómába, elannyira, hogy ha akkortájt szándé-

[44] 235,750 korona.

kában lett volna valami forradalom, vagy újítás, hadseregre sem lett volna semmi szüksége.

XLIV. Mivelhogy a törvény nem engedte meg a városba való belépést a diadalmenet előtt, Pompeius küldöttek útján arra kérte a senatust, hogy halaszsza el a consulválasztást és tegye meg neki azt a szívességet, hogy jelenlétével is támogathassa Piso jelöltségét. De Cato elleneszegült ennek a kívánságnak és így az határozatba nem ment. Pompeius Cato nyiltszívűsége és szilárdsága felett való bámulatában, mivel egyedül ez mert nyiltan fellépni az igazság érdekében, vágyva vágyott ezt a férfiut valami úton-módon magának megnyerni. Két unokahuga volt Catónak, ezek egyikét maga Pompeius akarta nőül venni, a másikat meg a fiával összeházasítani. Cato ugyan átlátott a szitán, hogy ez az atyafisági kapocs bizonyos tekintetben az ő megvesztegetésére szolgáló csalétek, de neje meg húga nagyon nehezteltek volna azon, ha a Nagy Pompeius rokonságát visszautasítja. E közben Pompeius Afranust consullá akarván megválasztatni, ennek érdekében pénzt osztott ki a tribusok között, sőt ezek lementek Pompeius kertjébe, hogy a fizetést felvegyék, elannyira, hogy a dolog hirhedtté vált és Pompeius a közmegszólás tárgya lett azért, hogy azt a méltóságot, a mihez mint legnagyobbhoz, sikerei útján jutott, eladóvá teszi azok számára, a kik erényeikkel képtelenek voltak azt megszerezni. «Ime, mondá Cato a nőknek, ennek a gyalázatnak szükségkép részeseivé lettek volna azok, a kik Pompeiusszal rokonságba kerültek vala.» Ezek aztán hallgatva belátták, hogy Cato őnáloknál jobban tudja mérlegelni, mi az illő.

XLV. Pompeius diadalmenete oly nagy volt, hogy bár azt két napra osztották fel, az idő nem futotta ki, mert a látványosságra előkészített tárgyak közül számosan kimaradtak, a melyek úntig elegendők lettek volna egy más ünnepség ékesítésére, díszítésére. Elől vitték a táblákat, a miken föl voltak írva azok a népek, a melyeken diadalmenetet ült. Ezek a következők voltak: Pontus, Armenia, Cappadocia, Paphlagonia, Média, Colchis, az ibérek s az albanok, Syria, Cilicia, Mesopotomia, a phoeniciai, a palaestinai népek, Judaea

Arabia és a kalózságnak a szárazon meg a vizen legyőzött egész hatalma. Ezeknél a népségeknél elfoglalt nem kevesebb, mint az erősséget és kevés híján kilenczszáz várost, nyolczszáz kalózhajót, meg harminczkilencz városi telepítvényt. Ezeken kívül azt is jelezte a táblákon, hogy a vámok, a mik eleddig ötvenmillió[45] drachmára rugtak, az ő szerzeményei folytán nyolczvanötmillió drachmát hoztak a városnak. Beszállított a közkincstárba, érempénzben, meg arany és ezüst tárgyakban, húszezer[46] talentumot, nem számítva azt, a mit a katonáknak adott, a kik közül az, a ki a körülményekhez képest legkevesebbet kapott, ezerötszáz drachmát nyert fizetségül. A diadalmeneten fogolykép vitettek, eltekintve a kalózfőnököktől, az örmény Tigranesnek a fia feleségével, leányával, magának Tigranes királynak a neje Zosime, a judaeaiak királya, Aristobulus, Mithridates húga, meg öt gyermeke, szittya nők, az albanok, az ibérek túszai, a commagenek királya és tömérdek győzelmi jelek, a melyek számra megfeleltek azoknak a csatáknak, a melyeken vagy ő maga, vagy pedig a vezérei győztek.

A legnagyobb dicsőségére vált azonban, a mi eleddig egyetlenegy rómaival sem esett meg, hogy harmadik diadalmenetét a harmadik világrész fölött ülte. Mert voltak mások is előtte, a kik háromszor tartottak diadalmenetet, csakhogy Pompeius, a midőn először Afrika, másodszor Europa, legvégül pedig ez alkalommal Ázsia fölött diadalt ült, olybá tünt föl, mint a ki az egész kerek világot három izben való diadalmenetére vitte vala.

XLVI. Pompeius akkortájt, azok szerint, a kik őt mindenkép Nagy Sándorral szerették egybehasonlítani és párhuzamba állítani, harmincznégy évesnél fiatalabb volt, valójában azonban közel állt a negyveneshez. Mily áldás lett volna reá nézve, ha akkor megszakad élete fonala, valamíg bírta a Nagy Sándor szerencséjét. Ám a rákövetkező idő csak oly szerencsét hozott rája, a mi gyűlöletessé tette, oly szerencsétlenséget, a mely orvosolhatlan volt.

[45] Egy drachma körülbelül 80 fillér.

[46] Egy talentum 4715 korona.

Mert azt a hatalmat, a mit Rómában jogszerűen szerzett magának, jogtalan módon használta fel a mások érdekében, és a mennyivel öregbítette ezek erejét, annyival csökkentette a saját tekintélyét, úgy hogy a saját hatalmának az ereje, a nagysága buktatta meg, a nélkül, hogy észre vette volna.

Mert valamikép valamely város legerősebb részei és helyei, ha az ellenséget befogadják, csakis ennek erejét növelik, úgy Caesar, Pompeius hatalma segítségével Rómában felemelkedve, ugyanazt sújtotta le és terítette földre, a kinek segítségével a többiek fölé emelkedett. A dolog így történt.

Lucullust a senatus, a midőn Pompeiustól megalázva, Ázsiából visszatért, azonnal tárt karokkal, fényesen fogadta, Pompeius megérkeztekor pedig még hatékonyabban ösztökélte a nyilvános szereplésre, hogy amannak a tekintélyét korlátozza. Lucullus, noha egyébként már elernyedt és a cselekvésre ellazult, mivelhogy a tétlenségre, a gazdagság nyújtotta szórakozásokra adta magát, iziben Pompeiusra rontott és hatékony támadást intézett ellene azon intézkedések tárgyában, a melyeket ez megsemmisített. És győzött, mert a senatusban szavazattöbbséget nyert Cato segedelmével.

Pompeius kudarczában, bukásában kényszerült a tribunokhoz folyamodni és az ifjabb nemzedékhez csatlakozni. Ezek legarczátlanabbika, legvakmerőbbike, Clodius, magáévá tevén ügyét, a nép áradatába vetette Pompeiust és minden tekintet nélkül méltóságára, meghempergette, meghurczolta a Forumon, fölhasználta mindannak a megerősítésére, a mit csak indítványozott vagy előadott, hogy a nép kegyét hajhászsza és annak hízelegjen. Sőt még jutalmat is követelt tőle, akár jóltevője, nem pedig lealacsonyítójakép: és el is nyerte tőle azt, hogy cserbenhagyta Cicerót barátját, a kinek a közügyek terén legtöbbet köszönhetett.

Mert midőn ez veszedelembe jutott és Pompeius segedelmét kérte, nem eresztette szeme elé és elzárta előszobája ajtaját azok előtt, a kik hozzájöttek, majd más ajtón át távozva, kiosont. Cicero aztán az itélettől való féltében, titokben eltávozott Rómából.

XLVII. Ez időtájt Caesar, hadjáratáról visszatérvén, egy politikai tényre vállalkozott, a mely ez idő szerint nagy népszerűséghez, a jövőben pedig nagy hatalomhoz juttatta, de a mely nagy kárára vált Pompeiusnak, meg az államnak: pályázott az első consulságra.

De látván, hogy Crassus meg Pompeius közt fenforgó viszály miatt, ha az egyikhez csatlakozik, a másik okvetetlen ellensége lesz, megkísérlette a kettőt összebékéltetni; oly vállalat, a mely egyébként szép és eszélyes volt, de a melyet gonosz indokból, meg nagy ügyességgel ravasz módon eszelt ki. Mert az a hatalom, a mely az államot, akár egy ingadozó hajót, egyensúlyban tartotta, a midőn egy pontban összpontosult, egységessé vált, felforgatta, lesújtotta az egész közületet, a mely ellensúlyozó erő nélkül maradt. Azért mondotta Cato, hogy tévednek azok, a kik azt állítják, hogy az államot Caesar és Pompeius közt később bekövetkezett viszálykodás döntötte meg és ezzel a végeseményeket okolták; mert nem viszálykodásuk, nem ellenségeskedésük, hanem igenis egyetértésük, barátságuk lett az államra nézve az első és a legnagyob csapás.

Caesar tehát consullá választatott. És hogy iziben udvarlására legyen a vagyontalan, szűkösködő népnek, javaslatokat tett városok alapítására, meg földkiosztásra; így kivetkőzte hivatali méltóságát és bizonyos tekintetben a consulatust néptribunsággá tette. Midőn aztán consultársa, Bibulus, ennek ellenszegült, Cato meg készülődött őt a lehető legerélyesebben támogatni, Caesar egyenest a szószékre vezette Pompeiust és névszerint szólítva, megkérdezte tőle, vajjon helyesli-e az ő javaslatait. Pompeius igenlőleg válaszolt. «Tehát, mondja Caesar, ha valaki erőszakot alkalmaz a törvényjavaslatok ellen, segítségért jössz-e majd a népnek?» «Mindenesetre, válaszola Pompeius, és mindazok ellen, a kik karddal fenyegetőznek, kardomat meg a pajzsomat hozom magammal.» Ennél, úgy látszik, Pompeius erőszakosabban nem beszélt, nem cselekedett mind ez ideig. A barátai mentegették is, hogy ez a mondás meggondolatlanul röppent el ajkáról.

Mindazáltal az ezentúl való tényked ésével nyilvánvalóvá tette, hogy magát immár teljesen Caesar szolgálatára adta.

Igy minden várakozás ellenére nőül vette Juliát, Caesar leányát, a ki jegyben járt Caepioval, és azon a ponton volt, hogy pár nap múlva ezzel egybekeljen, majd, hogy Caepio haragját megengesztelje, a saját leányát igérte neki, a ki előbb Faustusnak, Sulla fiának volt a jegyese. Maga Caesar pedig elvette Calpurniát, Piso leányát.

XLVIII. Ezután Pompeius megrakta katonákkal Rómát és az egész közületet erőszakkal hatalma alá hajtotta. Midőn Bibulus, a consul, lement a Forumra Luculusszal meg Catóval, a katonák egyszerre rájok rohantak, összetörték a fasceseket, egyikök egy kosár szemetet öntött a Bibulus fejére, a kíséretében levő két néptribunus szintén megsebesült. Igy a Forum megtisztúlván az ellenzékeskedőktől, a földek felosztására vonatkozó törvény megszavaztatott. Az imigyen elcsitított nép pedig mindenben engedelmeskedett nekik és egyáltalán nem akadékoskodott, hanem hallgatag adta javaslataikra a szavazatát.

Igy megszavazták Pompeiusnak amaz intézkedéseit, a melyek fölött Luculusszal vitálkodott, Caesarnak meg az Alpokon innét meg túl fekvő Galliát és Illyriát öt esztendőre, meg teljes négy légiót. A következő évre consulokul megválasztották Pisót, a Caesar ipát és Gabiniust, Pompeius legelvetemültebb tányérnyalóját. Míg ezek történtek, Bibulus a házába zárkózott és nyolcz hónapig elő nem jött, valamíg a consulsága tartott.

Mindazáltal hirdetményeket bocsájtott ki, a melyek Caesarra, meg Pompeiusra vádakat, szidalmakat szórtak. Cato pedig, mintegy látnoki ihletettséggel, megjövendölte a senatusban, mi vár az államra és Pompeiusra. Lucullus visszavonult a közügyektől és nyugalomban élt, mint a ki már nem alkalmas többé a köztevékenységre. Ekkor mondotta aztán Pompeius, hogy egy öreg ember inkább alkalmatlan az élvezetekre, mint a nyilvános szereplésre. De maga Pompeius hamarosan elpuhult a felesége iránt való szeretetében, mert csak ezen csüngött. Ideje java részét a vidéken, kertjeiben töltötte, ügyet sem vetvén arra, a mi a Forumon történik, elannyira, hogy még Clodius is, a ki akkortájt néptribunus volt, megvetette, majd a legvakmerőbb intézkedésekre vetemedett. Midőn szám-

űzte Cicerót, Catot meg valami hadjárat ürügye alatt a Cyprusra távolította el, Caesar pedig Galliába távozott, annak láttára, hogy a nép csak az ő intézkedésein csüng, mivelhogy a közdolgokat annak a szája íze szerint intézte, azonnal hozzáfogott Pompeius némely rendelkezéseinek az eltörléséhez. A fogoly Tigranest erővel elragadta és magánál tartotta, Pompeius barátait pörbe fogta, hogy ezeken tegye próbára Pompeius hatalmát. Végre, midőn Pompeius megjelent valami pertárgyaláson, Clodius, egy arczátlan, elvetemült embercsoporttól környékezve, valami kimagasló helyre lépett és fennen ilyes kérdéseket intézett hozzájuk: «Ki a korlátlan kényúr? Ki az az ember, ki embert keres? Ki az, a ki egy újjával vakarja[47] a fejét? Ezek pedig, a midőn Clodius a togáját felemelte, akár a pár-énekre betanított kar, minden egyes kérdésére harsány hangon azt válaszolták: Pompeius.

XLIX. Mindez sértette Pompeiust, a ki nem volt szokva az ilyes rágalmakhoz, de meg járatlan is volt az efféle küzdelemben. Még inkább bántotta őt az, a midőn észrevette, hogy a senatus örül az ő megaláztatásán, meg azon, hogy Cicero elárulásáért jogos megtorlásban részesül. Midőn aztán ütlegelésre, vérontásra került a dolog a Forumon és Clodius valami rabszolgáját, ki a tömeg közé furakodott, Pompeius környezete, tőrrel kezében megfogta, de meg mert tartott Clodius arczátlanságától és rágalmaitól, mindezt ürügykép felhasználván, nem jelent meg többet a Forumon, valamíg Clodius hivatala tartott és a házában viaszavonultan élt, barátaival azon töprengvén, vajjon miként engesztelje meg a senatus és az aristokraták haragját. Culleónak azt a javallását, hogy váljon el Juliától és cserélje fel a Caesar barátságát a senatuséval, nem fogadta el, ellenben engedett azoknak, a kik Cicerónak a hazahívását kívánták, mint a ki legnagyobb ellensége volt Clodiusnak, a senatusnak meg kiváló kedvencze.

Majd maga elé vezeti, tekintélyes haderő kiséretében, Cicero fivérét, hogy javaslatot tegyen. Vérengzésre kerül a dolog a Forumon, néhányan el is esnek és Clodius vereséget szenved.

[47] Akkorában a kéjenczek szokása.

Cicero törvénynyel visszahivatván, a senatust iziben összebékéli Pompeiusszal és az élelmezési törvényjavaslat támogatásával bizonyos tekintetben ismét urává teszi Pompeiust mindannak, a mit a rómaiak a szárazon és vizen bírtak. Mert ez a törvény kezére juttatta a kikötőket, a kereskedelmi góczpontokat, a gabnapiaczokat, egyszóval a hajósok, meg földmivelők egész tevékenységi körét. Clodius azzal a gyanusítással állt elő, hogy ez a törvényjavaslat nem a gabonaszükség tekintetéből készült, hanem a gabnaszükséget teremtették meg, hogy a törvény létesüljön és hogy Pompeius ezzel az új hivatalával a megfogyatkozott, a hanyatlásban levő tekintélyét ismét felemelje, életre keltse.

Mások meg ezt a Spinther consul cselfogásának tartják, a ki Pompeiust ehhez a nagyobb hivatalhoz akarta bilincselni, hogy ő maga küldessék Ptolemaeus király segítségére.

Mindazáltal Canidius néptribunus oly törvényjavaslatot terjesztett elő, hogy Pompeiust hadsereg nélkül csak két lictorral küldjék el a királynak az Alexandria-beliekkel való megbékélésére. Úgy látszott, Pompeiusnak ínyére volt e javaslat, de a senatus azt elvetette azon ildomos ürügy alatt, hogy félti e férfiú életét. De találtak a Forumon és a tanácsház előtt szétszórt leveleket arról, hogy Ptolemaeus maga kívánja, hogy Pompeiust adják neki vezérül, Spinther helyett. Timagenes[48] pedig azt állítja, hogy Ptolemaeusnak nem volt szüksége arra, hogy eltávozzék Egyptomból, hanem csakis Theophanes biztatására hagyta el országát, a ki alkalmat akart szerezni Pompeiusnak a kincs gyűjtésére és teret egy új hadjáratra. De ezt az állítást Theophanes gonoszsága nem teszi oly mértékben valószínűvé, mint a mily hihetetlen ez Pompeius jellemére nézve, a kinek becsvágya ily aljasságra, elvetemültségre képtelen volt.

L. Pompeius tehát megbízatván, a gabonaneműek beszerzésével és felosztásával, mindenüvé szétküldötte legatusait és barátait, maga pedig Siciliába, Sardiniába, majd Libyába hajózván, gyűjtötte a gabonát. Midőn elevezni szándékozott,

[48] Miletusi történetíró Augustus korából, a kinek kedvencze volt.

a tengeren nagy szélvész támadt és a kormányosok habozni kezdettek. Erre Pompeius maga szállt elsőben a hajóra és megparancsolta, hogy szedjék fel a horgonyt, majd így kiáltott fel: «Hogy elhajózzam szükséges, de nem szükséges, hogy éljek.»

És merészségének, bátorságának, jó szerencse kedvezett, mert elárasztotta a kikötőket gabnával és a tengert hajókkal, elannyira, hogy ama készletek feleslegéből elegendő jutott a külföldieknek is és bőség áradt szét, akár egy forrásból, mindenkire.

LI. Ez időtájt a gall háborúk nagygyá tették Caesart, a ki bár látszatra rendkívül távol volt Rómától és a belgákkal, a svévekkel, meg a britannokkal csatázott, mégis nagy furfanggal észrevétlenül a nép közt leledzett és a legfontosabb államügyekben megbuktatta Pompeiust.

Caesar a hadseregét olybá vette, mint a saját testét, a melyet nem annyira a barbárok ellen használt, hanem inkább az ezek ellen való küzdelmekben, akár a vadűzésben vagy vadászatban megedzett és fáradathatlan tevékenységével legyőzhetetlenné, félelmessé tett. Az aranyat, az ezüstöt és az egyéb zsákmányt meg kincset, a mit csak az ellenségen nyert, mind Rómába küldötte, hogy ajándékaival megvesztegesse és magának megnyerje az aediliseket, a praetorokat, a consulokat, meg nejeiket, a mi sokaknál sikerült is. Mert midőn átkelt az Alpokon és Luccába jött telelőre, köszönni a férfiak és nők nagy tömege tódult hozzá, sőt még kétszáz senator is, köztük Pompeius meg Crassus, úgy hogy Caesar ajtai előtt százhúsz proconsuli és praetori fasces volt látható. Ezeket valamenynyiöket, jó reményekkel, ajándékokkal elhalmozva bocsájtotta útnak. Crassusszal meg Pompeiusszal pedig szövetségre lépett, hogy ezek mind a ketten pályázzanak a consulságra, Caesar pedig azzal támogatja őket, hogy sok katonát bocsájt haza a szavazásra és mihelyt meg lesznek választva, rajta lesznek, hogy maguknak tartományokat, seregeket kieszközöljenek. Caesart pedig a mostani vezérségben öt évre megerősítsék.

Midőn ezek nyilvánosságra jutottak, az előkelők neheztelni kezdettek.

Marcellinus pedig nyiltan fellépett és mindkettőjüktől szemtől-szembe megkérdezte a gyűlésen, vajjon pályáznak-e a consulságra?

Midőn a közönség sürgette a választ, elsőben szólt Pompeiusz olyformán, hogy lehet hogy pályázik, lehet hogy nem. Crassus okosabb volt, úgy fog cselekedni, úgymond, a hogy a közérdek tekintetében jónak látja. Midőn aztán Marcellinus hevesen megtámadta Pompeiust és keményen rászólt, Pompeius azt felelte, hogy Marcellinus a legigazságtalanabb ember a föld hátán, mert nincs hálával ő iránta, a kinek köszönheti, hogy némából ékesen szóló és éhenkórászból torkig telt ember lett.

LII. Mindazonáltal a többiek mind lemondottak a consulságra való pályázásról, csakis Domitiust biztatta, bátorította Cato, hogy ne csüggedjen, mert nem az uralomért, hanem a szabadságért harczol a zsarnokokkal.

Azonban Pompeius párthívei Cato elvszilárdságától való félelmükben tartottak attól, minthogy a senatusszal rendelkezett, hogy a népnek józan részét magához vonja és csatolja, nem engedték meg, hogy Domitius a Forumra lemenjen, hanem fegyveres embereket küldöttek ellene, a kik az előtte menő fáklyavivőt megölték, a többieket pedig megfutamitották. Cato vonult vissza legvégül, sebet kapván a jobb karján, a mint Domitiust védelmezte. Ily úton-módon jutottak az uralomra és egyebekben sem jártak el tisztességesebben. Így elsőben is, a midőn a nép Catót praetorrá akarta választani és már a szavazáshoz fogott, Pompeius rossz előjelek ürügye alatt feloszlatta a gyűlést és a pénzen megvett tribusok Cato helyett Vatiniust tették praetorrá. Azután Trebonius néptribunnal javaslatot tétettek, hogy hosszabbítsák meg, a mint megállapodtak volt, Caesarnak az uralmát öt évvel, bizzák Crassusra Syriát meg a parthusok ellen való hadjáratot, Pompeiusra pedig az egész Libyát, mind a két Hispaniát, és négy légiót, a mikből Ceasar kérelmére kettőt oda kölcsönzött a galliai hadjáratra. Crassus tehát a consulsága lejártakor elvonúlt tartományába, Pompeius pedig a szinháza megnyitása alkalmából felszentelésképp torna- és zene-versenyt, meg fene-

vadviaskodást rendezett, a melyen ötszáz oroszlán pusztult el. Ezenkívül elefántküzdelem látványában is részesítette a rómaiakat, a mi a legborzasztóbb.

LIII. Midőn ezek segítségével a bámulat, meg a szeretet tárgya lett Pompeius, újfent nem kisebb mértékben irigységet keltett maga ellen azzal, hogy táborait, tartományait átadta bizalmas legatusainak, maga pedig nejével, majd egyik, majd másik kéjlakába költözvén, Italiában töltötte idejét, akár mert annyira szerette ezt, akár mert ez annyira csüggött ő rajta, hogy nem tudott megválni tőle. Hisz azt is állítják. És csakugyan közhírű volt e nőnek a férje iránt való szeretete, noha Pompeius a szerelmi vágyakat keltő kort meghaladta. Ennek oka volt, úgy látszik, a férjnek józansága, a ki egyedül nejét ismerte, meg az a komolyság, mely távol zordonságtól, inkább kellemessé teszi a bizalmas viszonyt és vonzerőt gyakorol főleg a nőkre, ha ugyan Flora örömleány tanuskodását igaznak kell vennünk.

Az aedilisek választása alkalmával verekedés támadt, a midőn többen Pompeius közelében megsebesültek. Pompeius aztán elvéresedett ruháját felcserélte. Nagy lárma, lótás-futás támadt a háza körül, a midőn szolgái a ruháit hazahozták.

Felesége, a ki viselős volt, a véres tógának láttára elájult és csak nagy nehezen tért magához.

De a nagy zavar és felindulás miatt idétlenül szült. Ettől fogva még azok sem illették zokszóval Pompeiust a nejéhez való szeretete miatt, a kik Caesarral való barátkozását rosszalták. Majd neje ismét teherbe esett és egy leánykát szült, de gyermekágyban meghalt, a leányka pedig csak pár nappal élte túl. Pompeius intézkedéseket tett, hogy a holttestet Albanumban[49] eltemettesse, a nép azonban erőszakkal a Marsmezőre vitte, inkább a nő iránt érzett kegyeletből, mint a Pompeiusnak vagy a Caesarnak való kedvezésből.

Mégis úgy látszott, hogy a néptől tanusított tisztelet java része inkább a távollevő Caesarnak, mint a jelenlevő Pompeiusnak szólt.

[49] Alba-Longa közelében fekvő mezőjószág.

Majd iziben háborgásba jött a város és a közügyek zűrzavarában lázongó beszédek hallatszottak, mihelyt a rokonsági viszony, a mely a Pompeius meg a Caesar nagyravágyását inkább elleplezte, mint megzabolázta, megszakadt. Nemsokára aztán híre jött, hogy Crassus a parthus háborúban elesett és így a polgári háború kitörésének ez a nagy akadálya is elmult. Mert Crassustól való féltükben mind a ketten, úgy a hogy, megmaradtak a törvényes korlátok közt.

Midőn azonban a sors elemésztette a küzdelem veszteg szemlélőjét, mindjárt rá lehetett mondani a komikus költővel:

«Kezét bekente s poroddal bedörzsölé.»

Ily kicsiny a sors minden szerencséje az emberi természettel szemben!

Mert ennek a vágyait képtelen kielégíteni, a mennyiben ily roppant hatalommal és végnélküli földterülettel két ember nem érte be.

Pedig hallhatták és megolvashatták, hogy:[50]

Három részre oszolt minden, s kiki nyert egy-egy osztályt.

ők azonban nem hitték azt, hogy kettőjüknek elegendő a római birodalom.

LIV. Mindazáltal Pompeius akkortájt azt mondotta a népgyűlésen, hogy valamennyi méltósághoz előbb jutott, mintsem várta és hamarább letette azokat, mintsem gondolták. És tényleg mellette tanuskodott az a körülmény, hogy a hadseregét mindig annak idejében elbocsájtotta. Ekkor azonban abban a vélekedésben, hogy Caesar nem ereszti ki kezéből a hatalmat, igyekezett a polgári méltóságokban oltalmat keresni Caesar ellenében.

De semmi újítást nem tett, sem pedig nem akart olybá feltűnni, mintha nem bízna Caesarban, hanem inkább lenézést, megvetést színlelt.

Midőn azonban látta, hogy a hivatalokat nem az ő jobb meggyőződése szerint töltik be, mivelhogy a polgárok meg

[50] Homeros Ilias XV. 186. Szabó István ford.

voltak vesztegetve, szabad folyást engedett a városban az anarchiának.

És iziben szóba jött a városban a dictatorság kérdése Luciliusnak, a néptribunusnak volt bátorsága ezt elsőben a népgyűlésen szóvá tenni és a népnek ajánlani, hogy válaszszák dictatornak Pompeiust. De Cato hevesen megtámadta és a néptribunus veszedelemben forgott, hogy elveszti hivatalát. Pompeius több barátja fellépett mellette és védelmezte, hogy Pompeius azt a hivatalt nem kéri, de nem is óhajtja. Cato erre megdícsérte Pompeiust és szívére kötötte, hogy őrködjék a közrend felett. Pompeius akkor röstelkedésből őrködött is és a nép Domitiust meg Messalát helyezte a consulságra. De a fejetlenség újfent felütötte fejét és a dictátorság felől immár mind többen merészebben kezdettek beszélni. Cato pártfelei, az erőszaktól való féltükben, elhatározták, hogy valami törvénykorlátolta hivatallal ruházzák fel Pompeiust, hogy távol tartsák ettől a korlátlan, zsarnoki hatalomtól.

Bibulus, Pompeius ellenfele, először nyilvánította a senatusban azt a véleményt, hogy válaszszák Pompeiust magát consulnak, mert így vagy megszabadul a város a jelen zűrzavarból, vagy a legderekabbnak a szolgája lesz. Ez a beszéd különösnek tünt fel a szónok miatt. Ekkor felkel Cato és azt a vélekedést kelti, hogy ellene beszél. Majd a csönd beálltával azt mondja, hogy ő ugyan az előttük levő javaslatot nem tette volna meg, de ha már más megtette, ajánlja, hogy azt elfogadják: többre becsül bármiféle uralmat a fejetlenségnél és az a meggyőződése, hogy az ily roppant zűrzavarok közt senki sem uralkodhatik jobban Pompeiusnál. A senatus helyeselte ezt, és elhatározta, hogy Pompeius consullá választassék és maga uralkodjék, ha pedig ő maga kíván magának hivataltársat, úgy válaszszon egy alkalmasat, de csak két hó leteltével. Miután így Sulpicius interrex Pompeiust consulnak nevezte és nyilvánította, ez barátságosan megölelte Catot és bevalliotta, hogy nagy hálával tartozik neki, majd felkérte, hogy legyen bizalmas tanácsadója hivatalában. Cato azonban azt felelte, hogy Pompeius nem tartozik ő neki semmiféle hálával, a mit mondott, nem ő érette, hanem a hazájáért mondotta. Bizalmas tanácsadója lesz, ha

erre felhívást nyer, de ha nem, megmondja a véleményét nyilvánosan is.

Ilyen ember volt Cato minden körülmények közt.

LV. Pompeius visszatérvén Rómába, nőül vette Corneliát, Metellus Scipio leányát, ama Publiusnak, Crassus fiának, hátramaradt özvegyét, a ki imént a parthus háborúban elesett és a kinek egész fiatalon lett nejévé. Ez az ifjú nő, a fiatalságától eltekintve, sok báj birtokában volt. Mert szép járatossággal bírt a tudományokban, a zenében, a mértanban, sőt a bölcseleti iratokat is haszonnal olvasgatta. Ezekhez járult még, hogy jelleme tiszta volt attól a hiuskodástól, elbizakodottságtól, a mivel az ilyes ismeretek a fiatal nőket eltölteni szokták, meg az atyja is úgy származásra, valamint jó hírnévre nézve kifogástalan volt. Mindazáltal sokaknak nem tetszett ez a házasság, a nagy korkülönbség miatt, mert korára nézve Cornelia inkább illett volna a fiához. A józanabbak pedig abban a véleményben voltak, hogy Pompeius ez alkalommal nem volt tekintettel a város közjavára, a mely őt, balsorsa közepett, orvosának választotta és magát teljesen az ő kezeire bízta. Ő pedig koszorúval ékesítette magát, lakodalmi áldozatokat mutatott be, noha már magát a consulságot is csapásként kell vala tekintenie, a mit bizonyára nem ruháztak volna reá oly törvénytelen módon, ha a hazája boldog lett volna. Majd a megvesztegetésekre, hivatalvásárlásokra fordította figyelmét, törvényeket hozott, a melyek a bírói eljárást szabályozták, egyéb ügyeket is tisztességesen, pártatlanul rendezett és biztonságot, rendet, nyugalmat szerzett a bíróságoknak, a midőn azok ülésein fegyveres környezettel elnökölt.

De a midőn ipa, Scipio, bírói eljárás alá került, Pompeius magához hivatta a háromszázhatvan bírót és pártfogásukat kérte. A vádló aztán elállott a pertől, annak láttára, hogy a bírók Scipiót a Forumon keresztül hazakísérik. Ezzel újfent rossz hírbe került. De meg inkább azzal, hogy, noha törvénynyel tilalmazta a vádlottaknak a bírói eljárás folyama alatt való magasztalását, ő maga lépett fel Plancust dicsérni. Cato, a ki a bírók között volt, befogta kezével a fülét és azt mondotta, hogy tisztességgel nem hallgathatja a törvény daczára a magasz-

talást. Ezen az okon ugyan Cato kizáratott a szavazásból, de a többi bírák elmarasztalták Plancust, Pompeius gyalázatára. Majd pár nappal később Hypsaeus, egy consulviselt férfiú, a ki törvénybe idéztetett, rá várt Pompeiusra, a midőn ez a fürdés után ebédelni ment és átkarolván térdeit, oltalmáért könyörgött. Pompeius azonban megvető arczkifejezéssel haladt el mellette és azt mondta, hogy elrontja az ebédjét a nélkül, hogy valamit elérne. Ez a következetlen eljárása megszólásnak tette ki. Egyébként azonban mindent kellő rendbe hozott és consultársul az ipát választotta, a még hátra levő öt hóra. Aztán még négy évre megszavazták neki a provinciákat és ezer talentumot [61] minden esztendőre, a miből seregét tartsa és ellássa.

LVI. Caesar barátai ezt az alkalmat felhasználandók, azt kívánták, hogy legyenek valami tekintettel Caesarra is, a ki annyi csatát vív a birodalomért, ő bizonyára megérdemli a második consulságot, avagy a parancsnokságának a meghosszabbítását, a végre, hogy más valaki jövén helyébe, fáradságos tetteinek dicsőségétől meg ne foszsza: ám élvezze az maga, békességben az uralmat, a tiszteletet, a ki arra rászolgált. Nagy vita támadt e fölött, Pompeius pedig, mintha csak a Caesar iránt való barátságból a gyűlölségektől elterelni szándékoznék, azt mondotta, hogy levelei vannak Caesartól a felől, hogy ez hajlandó utódot elfogadni és a parancsnokságról lemondani; mindazonáltal méltányos megengedni neki, hogy bár távol van, a consulságra pályázhassék. Cato ellenszegült ennek és azt kívánta, hogy Caesar tegye le a fegyvert és magános polgárkép keresse polgártársainál a jutalmat. Pompeius nem erőszakolta tovább a dolgot, hanem akár Cato indokaitól meggyőzve, hallgatott, a minek folytán még inkább gyanuba került a Caesar iránt való érzületére nézvest. Egyúttal visszakövetelte tőle a parthus háború ürügye alatt azokat a légiókat, a miket kölcsönbe adott. Caesar, noha tudta, minő czélból kívánja vissza a katonákat, tisztességesen megajándékozván, elbocsájtotta azokat.

[61] 4.715,000 korona.

LVII. E közben Pompeius Naepolisban veszedelmesen megbetegedett. De meggyógyulván, a neapolisiak Praxagoras javallására hálaadó áldozatokat hoztak megmenekülése'ért. A szomszédban lakók követik a példát és a dolog elterjed egész Italián át, úgy hogy minden város, kicsiny avagy nagy, több napon ünnepet ül. Nincs sehol elegendő hely azok befogadására, a kik mindenünnen elibe özönlenek, az utak, a falvak, a kikötők tömve vannak áldozókkal, lakmározókkal. Sokan felkoszorúzva fáklyás menettel fogadják, virággal árasztják el a mint kísérik, úgy hogy utazása, bevonulása a legszebb, a legfényesebb látványt nyújtotta. És ez a körülmény, mint állítják, nem volt a legjelentéktelenebbike a polgárháborút előidéző indokoknak. Mert fenhéjázó büszkesége, kapcsolatban roppant örömével, elterelte gondoskodását az államügyektől. Felhagyván azzal az elővigyázattal, a mely mindenha biztossá, sikeressé tette vállalatait, eszeveszett elbizakodással és megvetéssel tekintett Caesar hatalmára, azt képzelvén, hogy sem fegyverre, sem valami hatályos intézkedésre nem szorul ezzel szemben, mert sokkal könnyebben meg fogja semmisíteni ezt a férfiút, mint a hogy előbb fölemelte. E közben megérkezett Appius, hazavezetvén azt a csapatot Galliából, a melyet Pompeius Caesarnak kölcsönözött volt; erősen leszólta az ottan való dolgokat és rágalmakat terjesztett Caesar felől. Azt is mondotta, hogy Pompeius nem ismeri a saját hatalmát és hírnevét, mivelhogy más fegyverekkel védekezik Caesar ellen, a kit a tulajdon seregével fog nyomban tönkre verni, mihelyt csak láttatja magát, oly nagy a seregben a gyűlölség Caesar iránt, oly nagy a vágyakozás Pompeius után.

Pompeius aztán erre úgy felfuvalkodott és az önerejében való bizakodás miatt annyira eltelt megvetéssel, hogy kinevette azokat, a kik a háború miatt aggódtak, és midőn azt mondották neki, hogy nem látják azokat a haderőket, a mikkel szembe fog szállni Caesarral, ha ez Rómára tör, mosolyogva, derült arczczal válaszolt, hogy ne törődjenek a dologgal. Mert, úgymond, a hol csak rádobbantok Italia földére lábammal, legott előteremnek a gyalog- és lovascsapatok.

LVIII. De Caesar immár erélyesebben hozzálátott a dologhoz: többé messzire nem távozott Italiától, szüntelenül küldözgette katonáit Rómába a tisztújító gyűlésekre, alattomosan megvesztegette a népet és megvásárolta a tisztviselőket. Ezek közt volt Paulus consul, a kit ezerötszáz talentumon [52] vett meg, és Curio, a néptribunus, a kit töméntelen adósságától megszabadított, meg Marcus Antonius, a ki Curio iránt való barátságból ennek az adósságaiban osztakodott. Mondják, hogy valami Caesartól hazaérkezett százados, a mint a tanácsház előtt álldogált és meghallotta, hogy a senatus nem hosszabbítja meg Caesarnak a parancsnokságot, tenyerével a kardjára csapott. «Majd ez, úgymond, meghosszabbítja.» És a tettek, meg az előkészületek erre a szándékra vallottak. Mindazáltal Curio előterjesztései és kívánságai tetszetősebb színben tüntek föl. A kettő közül azt kívánta, hogy vagy bocsássa el Pompeius is a seregét, vagy pedig Caesart se foszszák meg katonáitól, így aztán, ha a magánéletbe lépnek, a jog korlátai között maradnak, ha pedig fegyveres ellenfelek lesznek, mindegyikük nyugton beéri a maga részével, mert a ki meggyöngíti az egyiket, az megsokszorosítja azt a hatalmat, a melytől fél. Erre aztán Marcellus consul rablónak nevezi Caesart és azt indítványozza, hogy nyilvánítsák a haza ellenségének, ha nem teszi le a fegyvert. Curio pedig Antonius és Piso támogatásával arra bírja a senatust, hogy leszavazzon. Felszólítja ugyanis azokat, a kik azt kívánják, hogy Caesar maga tegye le a fegyvert, Pompeius meg tartsa meg a parancsnokságot, hogy álljanak félre, és a többség félre is áll. Majd ismét felhívja azokat, a kik óhajtják, hogy mind a ketten tegyék le a fegyvert és egyikük se tartsa meg a parancsnokságot, hogy szintén álljanak külön. A Pompeius pártjára csak huszonketten állanak, a többiek pedig mind Curióhoz csatlakoznak. Curio erre győztesképp, örömtől sugárzó arczczal a népgyűlésre rohan, a hol tapssal, virág- és koszorúzáporral fogadják. Pompeius nem volt jelen a senatuson, mert a seregparancsnokoknak nem szabad Rómába lépni, Marcellus pedig felkel és azt mondja, hogy

[52] 7.071,500 korona.

nem maradhat veszteg hallgatója a vitának, a midőn már látja, miként kél át tíz légió az Alpokon, ő neki is kell valakit kiküldeni, a ki azokkal a haza érdekében szembeszálljon.

LIX. Ekkor azután ruhát cseréltek, akár a gyászban szokás. Marcellus pedig, a senatustól kísérve, a Forumon át Pompeiushoz ment, és elibe állván, így szólt: «Parancsolom neked, Pompeius, segíts a hazádon, rendelkezz a meglevő csapatokkal és sorozz újakat. Lentulus, egyike a jövő évre kiszemelt consuloknak, ugyanígy beszélt. Pompeius tehát hozzáfogott a sorozáshoz, de némelyek megtagadták az engedelmességet, mások meg huzakodva, kedvetlenül álltak elő, a többség azonban kiabálva a kiegyezést sürgette. Antonius ugyanis, a senatus ellenkezése daczára, felolvasta a nép előtt Caesarnak egy levelét, a mely a tömegre csábos ajánlatokat tartalmazott. Azt kívánta, hogy mind a ketten hagyják el tartományaikat, bocsássák el hadaikat, jelenjenek meg a nép előtt és számoljanak viselt dolgaikról. De Lentulus, ki immár consul volt, nem hívta össze a senatust. Cicero, a ki az imént érkezett meg Ciliciából, az egyezség létrejövetele czéljából azt indítványozta, hogy Caesar vonuljon ki Galliából, bocsássa el seregét két légió kivételével és érje be Illyricummal, a másodízben való consulságáig. Pompeiusnak ez nem tetszett és Caesar barátai belenyugodtak abba, hogy a két légió közül az egyiket elbocsássa. Azonban Lentulus ennek is ellene szegült, Cato meg azt kiabálta, hogy Pompeius újfent hibát követett el és ráhagyja magát szedetni, így aztán a kiegyezés nem jött létre.

LX. E közben jelentik, hogy Caesar megszállta Ariminumot,[53] egy nagy várost Italiában, és egész haderejével egyenest Rómának tart. De ez nem volt igaz. Mert nem többel csak háromszáz lovassal, meg ötezer gyalogossal jött. Ugyanis nem várta be a többi seregét, a mely még az Alpokon túl volt, mert inkább hirtelenében akart rátörni ellenfeleire, a míg rendetlenségben vannak, és őt nem várják, mintsem hogy időt adjon nekik a harczra való előkészületre. Midőn a Rubiconhoz[54] ér,

[53] A mostani Rimini Umbriában.

[54] A Gallia Cisalpina és a tulajdonképeni Itália határfolyója. Ma Pisatello.

a mely folyó határát képezi az ő tartományának, hallgatag megáll, és töprengve meghányja, veti magában vakmerő vállalatának nagyságát. Majd, miként azok, a kik valami meredekről hanyat-homlok levetik magukat a mélységbe, elzárja az okoskodás előtt a füleit, becsukja a veszedelemmel szemben a szemeit, és kisérete előtt így kiált fel görögül: «A koczka el van vetve», aztán átvezeti seregét. Mihelyt ennek híre futott, a rémülettel kapcsolatosan, nagy zavargás, ijedelem támad Rómában, a minő soha azelőtt. A senatus rögtön Pompeiushoz siet szaladást, a hatóságok is jelen vannak. Tullus [54a] kérdést tesz a hadseregről és a hadikészültségről, Pompeius némi habozás után, félénken azt válaszolja, hogy a Caesartól visszaérkezett két legio hadikészenlétben van, és azt hiszi, hogy a már besorozott katonákat is, a kiknek száma harminczezerre rúg, hovahamarabb össze tudja hozni. Megcsaltál bennünket Pompeius! kiált fel Tullus és javalja, hogy küldjenek követeket Caesarhoz. Valami Favonius, a ki egyébként nem volt rossz ember, csakhogy vakmerőségével, arczátlanságával abban a hitben élt, hogy Cato szabadszólását utánozza, felszólítja Pompeiust, ám dobbantson lábával a földre, hogy a megigért legiókat előteremtse.

Pompeius megadással tűri ezt az alkalomszerűtlen tréfát. Midőn még Cato arra emlékezteti, a mit ő Caesarról eleve megjósolt, azt feleli, hogy a Cato mondása ugyan inkább jóslatszerű, de az ő eljárása tisztességesebb.

LXI. Cato azt tanácsolja, válaszszák Pompeiust korlátlan hatalmú vezérré, azzal a megjegyzéssel, hogy kötelessége azoknak, a kik valami nagy bajt okoznak, azt jóvá is tenni. Pompeius tehát Siciliába készül menni, mert ezt nyerte tartományul, a többi pedig kiki a sorson húzott tartományába. Majdnem egész Italia forrongásban volt, senki sem tudta, mit tevő legyen. A városon kivül lakók, mindenünnen sebten Rómába özönlöttek, Róma lakosai pedig elmenekültek, és elhagyták ezt a roppant zavarokkal, fergeteggel küzdő várost, a hol a használható elemek voltak a gyengék, az engedetlenek meg a ható-

[54a] Nem Tullius Cicero, hanem L. Volcatius Tullus, consularis.

ságokkal újjat húzók pedig az erősek. A félelem nem volt lecsillapítható, és Pompeius kénytelen volt a saját belátását követni, mert mindenki a szerint, a minő szenvedély közt leledzett, rémülettel, fájdalommal és a kétségbeeséssel töltötte el az ő lelkét. Így aztán ugyanegy napon teljesen ellentétes rendelkezéseket tett, az ellenségről pedig semmi megbízható tudósítást nem kapott, mert számosan csak azt jelentették neki, a mire épen uton-utszélen bukkantak, és aztán meg nehezteltek reá, ha nem hitt nekik. Végre aztán kijelentette, hogy a zavar szemmel látható, és meghagyta minden senatornak, hogy kövesse, előre jelezvén, hogy Caesar barátjának tekintendi azt, a ki visszamarad, majd alkonyat felé elhagyta Rómát. A consulok is elmenekültek a nélkül, hogy a háború kitörése előtt szokásos áldozatot végezték volna. Mindazáltal szorongattatásai közepett is irígyelni lehetett e férfiút, polgártársainak iránta tanusított jó indulata okán, mert sokan rosszalták e küzdelmet, senki sem gyűlölte a hadvezért, sőt többeket lehetett találni köztük, a kik inkább azért menekültek, mert Pompeiust képtelenek voltak elhagyni, mintsem hogy a szabadságért rajongtak.

LXII. Pár nappal később Caesar bevonult Rómába és meghódította azt, de egyébként gyengéden bánt a lakósokkal, és lecsendesítette őket. Mindazáltal egyik néptribunust, a ki megakarta akadályozni abban, hogy a kincstárból pénzt vegyen, halállal fenyegette, és a fenyegetéshez még zordonabb intést csatolt; azt mondotta ugyanis, hogy reá nézve nehezebb azt kimondani, mint megtenni.

Metellust imigyen útjából elmozdítván, a kincstárból annyi pénzt vett, a mennyire szüksége volt, és Pompeius űzésére indult, sietvén őt kivetni Italiából, valamíg Hispániából csapatok nem csatlakoznak hozzá, Pompeius pedig megszállta Brundisiumot, és minthogy teherhajókban bővelkedett, a consulokat harmincz cohors élén íziben a hajókra szállította, és előre elküldötte Dyrrhachiumba.[55] Scipiót, az ipát, meg a fiát Cneiust pedig elmenesztette Syriába, hajóhadfelszerelés végett.

[55] Kikötőváros Illyriában, ma Durazzo.

Maga pedig eltorlaszolja a kapukat, megrakja a bástyákat a legügyesebb katonáival, megparancsolja a Brundisium-belieknek, hogy nyugton húzzák meg magukat odahaza, majd az egész város belsejét felárkolja, keresztül-kasul sánczolja és az utczákat, kettőnek a kivételével, a miken a tengerrel közlekedett, palánkokkal megrakja. Majd, miután harmadnapra seregének a zömét immár kényelmesen a hajókra szállította, hirtelenében jelt ad a bástyaőröknek. Ezek sebten leszaladnak a tengerre, Pompeius pedig felszedi őket és vitorlát ereszt.

Caesar annak láttára, hogy a bástyák el vannak hagyatva, észrevette az ellenség futását, és kicsibe mult, hogy üldözés közben a palánkokba meg az árkokba nem bukott. Azonban a Brundisium-beliek intésére óvatosan megkerülte a várost, de a hajókat immár, kettőnek a kivételével, a miken csak egynehány katona volt, mind a sík tengeren érte.

LXIII. Sokan Pompeius elhajózását a legkitünőbb hadi cselnek tartják. Caesar maga azonban elcsodálkozott azon, hogy bár Pompeius egy erős város birtokában volt, Hispániából csapatokat várt, sőt a tengert is bírta, elhagyta és feladta Italiát. Cicero is rosszalja eljárását, hogy inkább utánozta a Themistokles hadi intézkedését, mint a Periklesét, noha körülményei inkább az utóbbiéhoz, mint az előbbiéhez voltak hasonlatosak. De Caesar is megmutatta, mennyire félt az időhaladéktól. Mert midőn elfogta Numeriust, Pompeius barátját, elküldötte Brundisiumba, hogy méltányos feltételek alapján alkudozásokba bocsájtkozzék. De Numerius elhajózott Pompeiusszal.

Igy aztán Caesar hatvan nap alatt vérontás nélkül urává levén egész Italiának, feltette magában, hogy íziben űzőbe veszi Pompeiust, de vízi járművekkel nem rendelkezvén, felkerekedett és Hispániának fordult, azzal a szándékkal, hogy az ott levő haderőket magához vonja.

LXIV. E közben Pompeius nagy haderőt gyűjtött maga köré; hajóhada úgyszólván teljesen legyőzhetetlennek látszott, mert ötszáz hadihajója, meg töméntelen számú naszádja és tutaja volt. Lovassága, a rómaiak meg az itálok színe-java, hétezer főből állt; egytől-egyig kivált származásra, gazdag-

ságra és vitézségre. Gyalogságát, a mely szedett-vedett népségből állt és fegyelemre szorult, a Beroean [56] való tartózkodása alkalmával begyakorolta. Mert maga sem marad tétlen, hanem, akár ifjú kora virágában, részt vett a katonai oktatásban, kiváló lelkesitő hatással volt a csapatokra annak látása, hogy az immár hatvan évet megközelítő Nagy Pompeius majd gyalogosan versenyt küzd, majd ismét lóháton, midőn lova vágtatást ment, könnyedén kardot ránt és azt ügyesen hüvelyébe rejti. A dárdavetésben nemcsak pontosságot, hanem oly rendkívüli erőt tanusított, a minőt sok fiatal ember meg nem közelített. Számos népek királyai, fejedelmei keresték fel Pompeiust, és a római előkelők számra nézve teljes senatust képeztek körülötte. Eljött Labeo is, elhagyván Caesart, a kinek meghittje volt, és a kivel együtt hadakozott Galliában, meg Brutus, annak a Brutusnak a fia, a kit Galliában meggyilkoltak. Ez a magas lelkületű férfiú azelőtt Pompeiust, mint atyja gyilkosát, soha meg nem szólította, soha nem köszöntötte, akkorában azonban zászlója alá szegődött, mert tőle várta Róma megszabadítását.

Cicero pedig, noha szóval, irásban egészen mást javalt, röstellette, hogy nem számíthatta magát azok közé, a kik a hazáért a veszedelemmel szembeszálltak. Eljött Macedoniába Tidius Sextius, ez a nagyon öreg és az egyik lábára sánta ember is. Midőn ezt a többiek nevetése, gúnyoskodása közepette Pompeius megpillantotta, felkelt és elibe sietett, mert nagy tanuságtételt látott maga mellett abban, hogy idejüket mult, tehetetlen emberek osztakodnak vele a veszedelmen, a helyett hogy nyugton élnének.

LXV. Mikor aztán a senatus gyűlést tartott és Cato indítványára elhatározta, hogy nem szabad egy római polgárt se megölni csatán kívül, sem pedig a rómaiaknak alávetett várost kirabolni, Pompeius pártját még inkább megkedvelték. Mert mindazok, a kiknek, távolabb lakván, a háborúhoz semmi közük nem volt, vagy a kiket gyengeségükre való tekintettel számba sem vettek, óhajaikban ehhez csatlakoztak, vagy leg-

[56] Város Makedoniában a Haemus hegység közelében.

alább szóval harczoltak ennek az igaza mellett, és az istenek, meg az emberek ellenségének tartottak mindenkit, a ki szíve szerint nem kívánta Pompeiusnak a győzelmet. Mindazáltal Caesar is méltányosnak mutatta magát győzelmében. Mert midőn Hispániában leverte és elfogta Pompeius csapatait, a vezéreket szabadjukra eresztette, és csak a katonákat sorozta be. Majd újfent átkelt az Alpokon, keresztülságuldott Italián, és a téli nap-éjegyen körül Brundisiumba érkezett. Aztán átkelvén a tengeren, maga Oricumban[57] megszállt, Vibuliust pedig, Pompeius barátját, a ki neki foglya volt, elküldötte Pompeiushoz, azzal az ajánlattal, hogy jöjjenek össze egy bizonyos helyen, és három napon belül bocsássák el mind a ketten egész seregüket, pecsételjék meg esküvel barátságukat, és térjenek vissza Italiába. De Pompeius ebben ismét cselt látott. Sebten levonult tehát a tengerre és megszállta azokat a pontokat, erős helyeket, a melyek a szárazföldi csapatok táborozására felette alkalmasoknak kínálkoztak, valamint a kikötőket és a rakodóhelyeket, a melyeket a tengerről jövők felkeresni szoktak, elannyira, hogy minden szellő Pompeiusnak kedvezett, és gabonát, csapatokat, meg pénzt hozott. Ellenben Caesar úgy a szárazon, mint a vizen, nehézségektől környékezve, kényszerült a csatát keresni, és majd megrohanta az ellenséges sánczokat, majd naponkint csatára hívta Pompeiust, a mely csatározásokban többnyire győzött, és előnyt vívott ki. De egy alkalommal kevésen mult, hogy teljes vereséget nem szenvedett, és majd elvesztette seregét. Pompeius ugyanis oly dicsően harczolt, hogy az egész ellenséget megfutamitotta, kétezeret megölt, de vagy bátorsága, vagy ereje nem volt arra, hogy az ellenség sánczai közé rontson és azokat megostromolja. Azért mondotta Caesar: «A mai napon az ellenség győzött vala, ha győzni tudó vezére lett volna.»

LXVI. Pompeius emberei, elkapatva ettől a sikertől, döntő csatát sürgettek. Pompeius pedig a külföldi királyoknak, vezéreknek és a városoknak szintén győzteskép írt, mindazonáltal a csata veszedelmétől rettegett, és abban bizakodott, hogy majd az időhaladékkal meg az inséggel győzi le ezeket a

[57] Város Epirosban, a római tengerparton.

fegyverre legyőzhetetlen és a már oly hosszú időn át győzelemben összeszokott vitézeket, a kik öregségük miatt hamar elcsüggedtek a hadjárat egyéb fáradalmai, a hosszú menetelés, a táborcsere, a sánczhányás, a bástyaépítés közepett, és a kik ezen az okon igyekeztek hovahamarább kézre menni és összecsapni. Mindazáltal Pompeius eleddig nagy nehezen tudta rávenni az övéit, hogy nyugton maradjanak. Midőn azonban csata után Caesar az inségtől kényszerítve felkerekedett, és az athamanok földén át Thessaliába indult, embereinek heves bizakodását nem tudta többé korlátozni; mert lármát csapván, hogy szökik Caesar, némelyek azt kívánták, hogy kövessék és űzőbe vegyék, mások meg, hogy térjenek vissza Italiába. Akadtak olyanok is, a kik Rómába küldötték barátaikat, szolgáikat, hogy a Forum közelében lakásokat foglaljanak, mivelhogy íziben hivatalokra pályázni szándékoztak. Sokan meg a maguk szakállára Corneliához hajóztak Lesbos szigetére, azzal az örvendetes hírrel, hogy vége a háborúnak. Pompeius ugyanis ide küldötte Corneliát. Midőn a senatus összegyülekezett, Afranius azzal a véleménynyel állt elő, hogy meg kell tartani Italiát, ez a háborúnak a legnagyobb jutalma, és ennek a birtoka rögtön a kezükre szolgáltatja Siciliát, Sardiniát, Corsicát, Hispániát meg egész Galliát; erre a hazára, a mely közelről nyújtja feléje karjait, legfőbb tekintettel kell hogy legyen, a kitől nem volna méltó, ha eltűrné, hogy azt a zsarnokok hízelgői, meg rabszolgái lábbal tiporják és rabigába hajtsák. Maga Pompeius sem tarthatja méltónak a saját hírnevéhez, hogy másodízben megfutamodjék Caesar elől, és ettől üldöztessék, a midőn a szerencse megadta neki, hogy ő üldözze azt, sem pedig tisztességesnek azt, hogy elhagyja Scipiót, és a többi Hellasban meg Thessaliában levő consuli személyeket, a kik aztán rögtön Caesar kezére jutnak, pénzestől, seregestől. Különben is Róma sorsát az viseli legjobban a szivén, a ki attól lehető legnagyobb távolban hadakozik, a végből, hogy nem érezve, nem hallva a háború sanyarúságait, nyugton bevárhassa a győztest.

LXVII. Ez határozatba menvén, Pompeius, űzőbe vette Caesart, azzal az elhatározással, hogy a csatától ugyan távol tartja magát, de nyomban követvén az ellenséget, igyekszik

azt szorongatni, és az inség által tönkretenni. De nem tekintve arra, hogy ezt a tervet egyébként is helyesnek tartotta, a lovagok közt szárnyaló, olyasféle beszéd ütötte meg fülét, hogy hovahamarább meg kell verni Caesart, hogy aztán őt magát is láb alól tehessék. Némelyek szerint ezen az okon nem adott Pompeius Catónak semmi jelentősebb feladást, hanem Caesar ellen való vonultában a tenger melléken hátrahagyta a podgyász őrizetére, attól tartván, hogy Caesar megsemmisítése után nyomban őt is a hatalom letevésére kényszeríti. Midőn ilyeténkép az ellenséget kényelmesen követte, gyanusítani kezdették és lehurogatták, hogy nem Caesar ellen visel hadat, hanem a haza meg a senatus ellen, de végre, hogy mindvégig uralkodhassék és szüntelenül rabszolgáiképp, csatlósaiképp bánhassék azokkal az emberekkel, a kik az egész világ felett való uralomra hivatvák. Domitius Ahenobarbus azzal, hogy őt Agamemnonak, a királyok királyának nevezte, az irígység tárgyává tette. Favonius is kellemetlenséget szerzett neki gúnyoskodásával, valamikép a többiek időszerűtlen szabadszólásukkal. «Fiúk, így kiáltott fel, az idén ugyan nem puhogatunk Tusculanumban fügét.» Lucius Afranius pedig, a ki Hispániában a seregének elvesztése miatt a hazaárulás gyanujába került, akkoron látván, hogy Pompeius kerüli a csatát, azt mondotta, hogy csodálja vádlóit, miért nem állanak elő, hogy megtámadják ezt a tartománykufárt. Ezekkel és az ilyesféle szóbeszédekkel kényszerhelyzetbe hozták Pompeiust, azt a férfiút, a ki a dicsőségnek a rabja volt, barátaival szemben meg az álszeméremtől vezettette magát, és oda ragadták, hogy a saját, legjobb terveinek feladásával, az ő reményeik, szeszélyeik után vetette magát; oly magatartás, a mi még egy hajókormányoshoz sem, legkevésbbé azonban az annyi népek, seregek teljhatalmú parancsnokához volt illő. Ő tehát, a ki dícsérni szokta azokat az orvosokat, a kik sohasem dédelgették betegeik vágyait, ő maga engedett most a sereg beteges eszű elemeinek, félvén attól, hogy fájdalmat okoz nekik a saját megmentésükben. Mert, hogy tekintheti valaki józan eszűeknek azokat az embereket, a kiknek egyikemásika majd a consulság, majd a praetorság elnyeréséért korteskedett a táborban, egy Spinthert, egy Domitiust, egy Scipiót

a kik vitába, czivakodásba keveredtek Caesar főpapsága fölött. Akárcsak az armeniai Tigranes, vagy a nabataiok [58] királya táborozott volna szemben velök, nem pedig az a Caesar, az a hadsereg, a mivel ezer várost rohammal bevett, több mint háromszáz népet leigázott, a ki a germánokkal, és a gallokkal vívott megszámlálhatatlan csatákon meggyőzhetetlen maradt, egymillió foglyot ejtett és egymillió embert levágott nyilt ütközeten.

LXVIII. Mindazáltal a midőn leszálltak a pharsalosi síkra, erőszakoskodásukkal, lármájukkal kényszerítették Pompeiust, hogy haditanácsot tartson, a melyen Labienus, a lovasok vezére elsőnek fölkelt, és megesküdött, hogy nem tér előbb vissza a csatáról, valamíg az ellenséget megfutamitotta. Ugyanerre megesküdtek valamennyien. Éjszaka álom közben úgy rémlett Pompeius előtt, hogy a nép a szinházba beléptekor tapssal fogadta és önmaga pedig számos zsákmánynyal diszítette föl a győzelmes Venus templomát. E látvány részben fölbátorította, részben azonban elcsüggesztette; mert megdöbbent arra a gondolatra, hogy Caesar nemzetsége, mely Venustól [59] vette eredetét, ő általa jusson nagyobb fényhez, dicsőséghez. Majd a táborban hirtelen elterjedő pani rettegés álmából fölébresztette. A reggeli őrváltáskor ugyanis Caesar tábora fölött, a melyen különben teljes csend honolt, nagy fényesség villant fel. Ebből aztán egy égő fáklya gyult ki és Pompeius táborára esett. Caesar azt állítja, hogy azt maga is látta, a midőn sorra járta az őrségeket. Virradatkor, a mikor Caesar Scotusa [60] felé elindulni készült és a katonák már felszedték sátraikat és előreküldötték az igavonósokat meg a szolgákat, a kémszemlélők beállítanak azzal a jelentéssel, hogy az ellenség táborában nagy fegyvermozgalmat észleltek, hogy a katonák nagy izgatottsággal, sürögnek-forognak, akár ha csatára indulnának. Ezek után mások is jőnek, azt állítván, hogy az első sorok immár hadrendbe álltak, Caesar pedig azzal a mon-

[58] Arabiai népség.

[59] Ez ugyanis Aeneas fiától, Iulustól származtatta eredetét, a ki Venusnak unokája volt.

[60] Város Thessáliában, Parsalustól éjszakra.

dással, hogy immár elérkezett az a várva várt nap, a melyen emberekkel, nem pedig szükséggel és az éhséggel küzdenek, hamarosan feltűzeti a sátra elé a bíborköponyt: a mi az ütközet jele a rómaiaknál.

Ennek láttára a katonák örömkiáltással elhagyják sátraikat és fegyvereik után törtetnek. A tisztek mindegyiket kijelelt helyére vezetik, ezek pedig, akár egy szinpadi kar, minden zavar nélkül, csendben, rendben sorakoznak.

LXIX. Pompeius személyesen vezényelte a jobb szárnyat és Antoniusszal került szembe. A középre ipát, Scipiót rendelte Lucius Calvinus ellen. A balszárnyat Lucius Domitius vezette, támogatva számos lovasságtól. Mert kevés híján ide gyülekezett az egész lovasság, hogy erőt vegyen Caesaron és áttörje a tizedik legiót, a melynek a rendkívüli vitézségéről sokat beszéltek és melynek sorai közt Caesar rendszerint küzdeni szokott. Caesar annak láttára, hogy az ellenség balszárnya ily számos lovassággal van fedve, megdöbbent annak fényes fegyverzetétől, előrerendel tehát a tartalékból hat cohorsot és a tizedik legio háta mögé helyezi azzal a parancscsal, hogy ne mocczanjanak és az ellenség elől rejtőzzenek. Ha azonban az ellenséges lovasság előrevágtat, az első sorokon át törtessenek előre, de ne hajítsanak dárdát, mit ép a legbátrabbak szoktak tenni, hogy annál hamarabb kardot ránthassanak, hanem szúrjanak fölfelé és az ellenség arczán, szemén ejtsenek sebet, igy aztán ezek a csinos, virágzó tánczosok, szépségüket kímélve, nem fognak helyt állani, nem fogják elviselni a szemük előtt csillogó vas fényét. Caesar dolga tehát igyen állt.

Pompeius lóháton megtekintette a két sereghad felállítását és annak láttára, hogy az ellenség nyugton várja hadsorában a támadás pillanatát, holott az ő seregének java része izgett, mozgott és tapasztalás híján ide és tova hullámzott, zajgott, tartott attól, hogy az az ütközet első szakában teljesen szétszakad, azért parancsot adott az első soroknak, hogy előreszegezett dárdával megálljanak és szorosan felzárkozva várják be az ellenséget. Caesar ezt a rendelkezést kárhoztatja. Szerinte ezzel Pompeius megbágyasztotta a csapásnak a nekiira-

modásból származó erőteljességét és a midőn az ellenségre való rohamot eltiltotta, a mi pedig tűzzel, lelkesedéssel szokta többnyire eltölteni a katonát, egyben meg a kiabálással, a rohanással a bátorságát fokozza, embereit mintegy megdermesztette, megfagyasztotta. Caesarnak huszonkétezer embere volt. Pompeiusnak meg valamivel több, mint ennek a kétszerese.

LXX. Midőn megadták mind a két részről a csatajelt és a harsonák már a rohamra kezdték hívni a vitézeket, a sokaságból mindenki csak maga magára gondolt. Csak kevesen akadtak a derekabb rómaiak meg a görögök közül, a kik nem vevén részt a küzdelemben, a nagy szerencsétlenség közeledtére, elgondolták magukban, hová ragadta a birodalmat az emberi kapzsiság és becsvágy. Testvér fegyverek, azonos haditervek, közös jelvények és ugyanaz a város virágzó hadinépe tűzött össze egymással; bizonyságául annak, hogy az emberi természetet vakká, őrjöngővé teszi a szenvedély uralma. Hisz hatalmukban állt, hogy nyugalomban használják, élvezzék sikereik gyümölcsét, mert a szárazon, a vizen, a világ legnagyobb, legjava része uralmuk alá volt vetve. Tőlük függött, hogy kedvük szerint kielégítsék, a győzelmi jelvények, meg a diadalmenetek után való vágyukat és lecsillapítsák harczszomjukat a parthus és german háborúkban. Sok dolog akadt még a szittyák földén, meg az indusoknál és a nagyravágyásukra nézve nem lett volna dicstelen ürügy a barbár népek polgárosítása. Ugyan micsoda szittya lovasság, vagy parthus íjjassereg, minő kincse az indusoknak tartóztathatta volna fel a hetvenezer fegyveres rómait, ha Pompeius meg Caesar vezérlete alatt előretör, a kiknek a nevét sokkal előbb megismerték e népek, mint a rómaiakét.

Pedig mennyi különféle vad és bárdolatlan népeket megkerestek győzelmes fegyvereikkel. Ekkor azonban egymással álltak szemben harczrakészen és még a saját dicsőségükre sem vetettek semmit, a miért pedig feláldozták hazájukat, hol ott mind e napig a győzhetetlenség hírében álltak. Mert a köztük létesült rokonság, a Julia bájai, ama házasság, eleve már hazug, alattomos zálogai voltak egy, az érdeken alapuló

összeköttetésnek; hisz az igaz barátságnak nem volt abban semmi része.

LXXI. Midőn tehát a pharsalosi síkság megtelt emberekkel, lovakkal, meg fegyverekkel és mind a két részről jelt adtak a harczra, Caesar hadsoraiból elsőnek kirohant Caius Crassianus, százhúsz válogatott vitéz élén, mint a ki nagy igéretet tett Caesarnak. Caesar ugyanis a táborból kijövetelekor elsőben őt pillantotta meg és üdvözölvén, azt kérdezte tőle, vajjon miként vélekedik a csata felől. Crassianus a jobbját feléje nyújtván felkiáltott. Dicsően fogsz győzni Caesar, és engem már akár élve, akár halva, meg fogsz dicsérni a mai napon. Emlékében tartva e szavakat Crassianus, előretör, sokakat magával ragad és neki ront az ellenség közes közepének. A küzdelem tüstént kardra kerül és sokan elesnek, majd midőn mind előbbre hatol és áttöri az első sorokat, egy valaki az ellenségből útját állja és szájába döfi a kardját, oly erővel, hogy annak hegye keresztül-kasul járja és a tarkóján jön ki. Midőn Crassianus elesett, a csata e részen eldöntetlen maradt.

Pompeius a jobb szárnyat nem vezette tüstént rohamra, hanem majd ide, majd oda tekintgetett és késlekedett bevárandó lovasságának a működését. Ez ugyanis már kezdte kiterjeszteni a szakaszait, hogy bekerítse Caesart és a kevésszámú előrerendelt lovasokat a gyalogságra visszavesse. Caesar jelt ad, erre a lovasok visszahúzódnak, a bekerítés megakadályozására hátul felállított cohorsok pedig, mintegy háromezer ember, kirontanak, egyenest szembeszállnak az ellenséggel, hozzáférkőznek a lovasokhoz és utasításukhoz képest, dárdáikat magasra emelvén, az arczukat veszik czélba. Ezek aztán, mivelhogy a harczban teljesen járatlanok voltak, de ilyenről meg egyáltalán nem volt fogalmuk, nem merték magukat a szemükre, meg az arczukra irányított vágásoknak kitenni. Kezeikkel eltakarták tehát arczukat, megfordultak és dicstelen megfutottak. A Caesar vitézei a szaladókra mit sem vetve, a gyalogság ellen indultak, a melyet a lovasság oldalt fedetlenül hagyott és ezzel a túlszárnyalásnak, a körülkerítésnek kitett. A mint ezek oldalt előretörtek és egyben a tizedik légió

homloktámadást intézett, az ellenség nem állt helyt, hanem szétfutott, látván, hogy a helyett, hogy ő keríti be az ellenfelét, a mint remélte, ő maga jutott a csávába.

LXXII. Midőn ez a szárny megfutott, Pompeius a porfellegek láttára egyben gyanította lovasságának a balsorsát. Nehéz megmondani mit érzett ekkor. Leginkább hasonlított az eszeveszetthez, ahhoz, a kinek az itélőképessége megbénult. Még azt is elfelejtette, hogy ő a Pompeius Magnus, senkihez sem szól egy szót sem és vontatott léptekkel táborába megy. Nagyon is rája illettek e versek: [61]

> És im Ajasra olympi Zeüs félelmet ereszte:
> Állt s bámult és hátraszegett hétrétű pajzszsal
> Hátrált a harczból szemesen.

Ilyeténkép a sátrába lépvén, szótlanul leül, valamíg a futókkal együtt számos üldöző is betör a táborba. Ekkor is csupán csak ennyit mond: «Tehát egész a táboromig», egyebet semmit. Majd felkel, szomorú sorsához illő öltönyt ölt és a táborból kioson. A többi légiók is megfutnak és a sátorőrök meg a szolgák közt nagy vérontást visz az ellenség véghez. A katonák közül, mint Asinius Pollio mondja, a ki a harczban Caesar pártján küzdött, csak hatezeren estek el. Midőn elfoglalták a tábort, láthatták az ellenség esztelenségét, könnyelműségét. Minden sátor myrtusszal volt megkoszorúzva és tarka szőnyegekkel földiszítve, az asztalok meg tömve voltak ivóedényekkel és borral telt kupákkal. Ezek az előkészületek, ez a pompa inkább az áldozókra, a lakomározókra vallott, mint csatára fegyverkezőkre.

Ily bomlott reményekkel, ily ostoba önteltséggel indultak a hadra Pompeius emberei.

LXXIII. Pompeius, miután pár lépést tett a táboron kívül, elereszti a lovát és csekély kiséretével, mivelhogy senkisem üldözte, lassan tovább halad, majd oly gondolatokba merül, a minők szükségkép támadnak annál az embernél, a ki harmincznégy éven át hozzászokott a győzelemhez és ahhoz,

[61] Homeros Ilias XI. 543. Szabó István ford.

hogy mindeneknek ura legyen, és a ki akkor öregségében tanulta először megismerni a vereséget, a futást.

Elgondolkozik azon, mikép veszítette el egy óra lefolyása alatt az annyi küzdelmek és háborúk folytán megnövekedett hatalmát, dicsőségét, mikép történhetett az, hogy ő, a ki kevéssel ezelőtt annyi gyalogsággal, lovassággal és hajóhadakkal volt környékezve, oly törpén, oly nyomorultan távozik, hogy az ellenség kutatása elől elrejtekezhetik. Oldalt elhagyja Larissát, és a midőn a Tempe völgyére ér, arczczal leveti magát a földre szomjúságában és úgy iszik a folyóból. Majd ismét felkel és a Tempe mentén halad, valamíg a tengerre ér. Itt az éj hátralevő szakán egy halászgunyhóban megpihen, majd virradáskor egy folyó bárkára megy, szabadállású követőit abba felveszi, a szolgáknak pedig meghagyja, hogy menjenek Caesarhoz és ne féljenek semmitől. Midőn a part mentén halad, megpillant egy derék teherhajót, a mely indulófélben van. Ennek a tulajdonosa valami római polgár volt, a kivel Pompeius nem igen állt összeköttetésben, csak látásból ismerte. Petienisnak hivták. Ennek történetesen az elmult éjszakán megjelent álmában Pompeius, de nem úgy, mikép gyakran látta, hanem nyomorultan, leverten, a mint vele beszélgetett. Ép ezt beszélte el hajóstársainak, mint a hogy a pihenő emberek szeretnek az ilyes dolgokról szót váltani, midőn egyszerre egyik hajós jelenti, hogy valami folyóbárkát lát a szárazföld felől evezni és hogy azon emberek integetnek ruhájukkal és nyújtják feléjök karjaikat. Petienis erre felemelkedik, íziben megismeri Pompeiust, valamikép álmában látta.

Majd homlokára csapva, megparancsolja a hajóslegényeknek, hogy ereszszék le a sajkát, kezével int, kiált Pompeiusnak, mivelhogy állapotáról immár következtette sorsának fordultát. Azért nem vár sem felhívást, sem kérést, hanem felveszi őt, meg a kiket kivánt, ezek ketten voltak, Lentulus meg Favonius és vitorlát ereszt. Majd kevés vártatva megpillantják Deiotarus [62] királyt, a mint a szárazföldről feléjük vergődött

[62] Galatia királyát.

és őt is felveszik. Az estebéd idejekor a hajótulajdonos a vacsora készítéséhez fog, ugy a hogy készletéből telik, Favonius pedig annak láttára, hogy Pompeius szolgák híjában maga kezd vetkeződni, hozzája fut és levetkezteti,[63] majd megkeni. És e pillanattól kezdve folyton körüle van, szolgálja, valamikép a cselédek uraikat, egész a lábmosásig meg főzésig, ugy hogy a ki látta ezt a nemeslelkű szolgálatkészséget, ezt az egyszerűséget, ezt a mesterkéletlenséget bátran elmondhatta:

«Oh jaj, mi jól áll, bármit is tesz a nemes».

LXXIV. Pompeius így elhajózik Amphipolis[64] mellett és ismét Mitylenébe igyekezik átkelni, azzal a szándékkal, hogy Corneliát meg a fiát felvegye. Midőn a szigettel szemben horgonyt vet, küldönczöt meneszt a városba, de egész más tudósítással, mint a minőt Cornelia várt, a ki a szóval meg írásban nyert értesítések alapján, abban a reményben élt, hogy Dyrrhachiumnál már eldőlt a háború sorsa és Pompeiusnak nincs egyéb teendője, mint a Caesar üldözése. Ily várakozások közepett találja őt a küldöncz; nincs bátorsága őt üdvözölni és inkább könyekkel, mint szóval beszéli el a baleset kiválóbb, főbb részleteit, majd kéri, siessen, ha ugyan látni kívánja Pompeiust, azon az egy hajón, a mely szintén a másé volt. Cornelia ennek hallatára a földre rogy és hosszú időn át szótlanul, eszméletlenül fekve marad. Végre nagy nehezen magához térvén, és elgondolván, hogy most nincsen helye a sírásnak, a könyhullatásnak, a városon keresztül a tenger felé fut. Pompeius elibe megy és karjaiba zárja az ájuldozó nőt.

«Látom, úgymond Cornelia, hogy nem a te sorsod műve az, hanem az enyémé, a mely téged egyetlenegy hajóra szorított, a ki, mielőtt Corneliát nőül vetted, ötszáz hajóval jártál e tengeren. Mért jössz látásomra? Miért nem engedsz át annak a kegyetlen sorsnak, a mely téged is oly borzasztó szerencsétlenséggel sujtott? Mily szerencsés lettem vala, ha

[63] A fürdés végett, a mit lakoma előtt szoktak végezni.

[64] Város Thraciában, közel a Strymon folyó torkolatához.

meghaltam volna, mielőtt meghallottam az első férjemnek, a Publiusnak, a parthus háborúban történt elestét! Mily bölcsen cselekedtem vala, ha ő utána, a mint szándékoztam, megváltam volna az élettől! Hisz ez csak arra maradt, hogy Pompeiusra szerencsétlenséget hozzon.»

LXXV. Állítólag így szólt Cornelia. Pompeius pedig ezt felelte: «Eleddig, Cornelia, csak jobb sorsomat ismerted, a mely téged bizonyára csalódásba ejtett, mivelhogy a szokottnál hosszabb ideig tartott. Csakhogy ezt is el kell viselnünk, mert emberek vagyunk és meg kell újólag kisérelnünk a szerencsét. Mert nem lehetetlen, hogy ismét felcserélem mostani helyzetemet az előbbivel, valamikép amabból, emebbe jutottam». Cornelia aztán holmiját, meg szolgáit elhozatja a városból. A mitylenaeiek pedig üdvözlik Pompeiust és felszólítják, hogy lépjen városukba, de Pompeius nem akar; meghagyja azonban nekik is, hogy vessék magukat a győztes alá és bízzanak, mert Caesar jóindulatú, szelíd ember. Majd Cratippus,[65] a bölcselő felé fordulván, a ki látására lejött a városból, panaszkodik és nyomós kételyeket emel a gondviselés ellen. Cratippus, mintha hajolna nézetére, igyekszik jobb reményekre hangolni, hogy ellentmondásával se alkalmatlan, se sértő ne legyen.

Pompeiusnak a gondviselés iránt való kételyeire vonatkozólag Cratippus könnyen kifejthette volna, hogy a közdolgok akkori állásához képest immár az egyeduralomra volt szükség a rossz kormányzat okán. És megkérdezhette volna: «Vajjon, Pompeius, minő érvek szólnak a mellett, hogy te győztesül jobban használtad volna szerencsédet Caesarnál.» De ezt hagyjuk, úgy mint van, az istenségre.

LXXVI. Pompeius felvevén nejét, meg barátait, folytatja útját és csakis az élelem, meg a víz beszerzésére alkalmas révekben vet horgonyt. Az első város a hová bemegy Attalea volt, Pamphyliában. Itt egynehány háromevezős jő elibe Ciliciából, katonák is csatlakoznak hozzá, meg hatvan senator is újfent körébe gyülekezik. Annak hallatára, hogy a hajóhad

[65] Peripatetikus bölcselő Mitylenéből, Cicero fiának a tanitója.

még együtt van, meg Cato is nagyszámú katonaságot hozott össze, a melylyel Africába átkelt, felsóhajt barátai előtt és vádolja magamagát, hogy engedett a kényszernek és csak a szárazföldi csapatait vitte csatára, hogy a kétségtelen fölényben álló hajóhadának semmi hasznát sem vette, sem azt közelében nem tartotta, hogy abban az esetben, ha a szárazföldön vereséget szenvedett, rögtön oldalán állt volna egy ily hatalmas és az ellenséggel szembeszállni képes hajóerő. Mert valóban Pompeius legnagyobb hibája és Caesar legügyesebb hadicsele ép abban leledzett, hogy a csata helye oly messze helyeződött a hajóhad segedelmétől. Mindazáltal Pompeius a fenforgó körülményekhez képest valamit határozni, tenni kényszerülvén, küldönczöket meneszt a városokba, némelyekhez meg maga elhajózik és pénzt kér, meg hajókat szereltet fel. De attól való féltében, hogy az ellenség gyors és hirtelen támadással elragadja tőle a készülődésre szükséges időt, egyelőre valami menedékhelyre és visszavonulóra gondol. A tartományok közül, egyik sem látszik, fontolgatásaik közepett, elég alkalmasnak. Az idegen királyságokat illetőleg, Pompeius egyelőre a parthusokét tartja a legmegfelelőbbnek arra nézve, hogy őket befogadja, gyengeségükben támogassa, majd aztán megerősítse és tekintélyes haderővel visszaküldje. A többiek közül egynehányan Libyára, meg Jubára fordítják figyelmét. A lesbosi Theophanes azonban őrültségnek tartja, hogy számításon kívül hagyta a három napnyi távolban levő Egyptomot, meg Ptolemaeust, a ki ugyan gyermekkorban van, de az atyja iránt tanusított barátság meg szolgálatok révén lekötelezettje és e helyett magát a parthusok, a leghűtlenebb faj karjaiba vetette, továbbá, hogy azzal a római férfiúval szemben, a ki rokona lett, visszautasította Rómában a második szerepet, a midőn az összes többiek felett első lehetett és még csak próbára sem akarja tenni méltányosságát, holott Arsacest [66] urává teszi, a ki éltében még Crassusszal sem bírt.

Sőt még a Scipiók házából sarjadzott fiatal nejét is el akarja vinni ezekhez a barbárokhoz, a kik a hatalmat a

[66] A parthus uralkodók közös neve.

kicsapongással, a visszaélésekkel mérlegelik. És ha ez sérelmet nem is szenvedne, csak attól tarthatna, már az is borzasztó volna, hogy az olyanok közt időzött, a kik az ilyesekre képesek. Állítólag egyedül ez az indok fordította el Pompeiust az Euphrateshez vezető úttól, ha ugyan a saját elhatározása, nem pedig valami bősz szellem terelte egy más útra.

LXXVII. Miután az Egyptomba való menekülés terve győzött, Pompeius elutazik nejével Cyprusból egy seleuciai háromevezősön. A többiek meg részint hosszú gályákon, részint teherhajókon követik őket. Szerencsésen átkelnek a tengeren. Értesülvén arról, hogy Ptolemaeus, a ki nővérével [67] háborúskodott, seregével Pelusiumban táborozik, ide veszi útját és előreküldi emberét, hogy jelentse őt a királynál és kérjen menedéket. Ptolemaeus egészen fiatal ember volt. Potheinus, a ki mindenről intézkedett, a legtekintélyesebb egyéniségeket tanácsülésre gyűjti össze. Természetesen ezeknek a befolyásuk az ő akaratától függött. Aztán felhivja őket, hogy véleményüket egyénenkint nyilvánítsák. Valóban szomorú dolog, hogy a nagy Pompeius sorsáról egy Potheinus, az eunuch, egy Theodotus, Chiosból, a ki fizetésért a szónoklattanításra volt felfogadva és egy Achillas Egyptomból, tanakodott. Ezek voltak ugyanis oszlopos tanácsadói a királynak a többi kamarások és az ápolók közül. És egy ily bíróság határozatát leste, távol a szárazföldtől horgonyon, az a Pompeius, a ki méltatlannak tartotta, megmentését Caesarnak köszönni. A vélemények teljesen eltérnek egymástól, a mennyiben némelyek Pompeius visszautasítását, mások meg a befogadását és meghivatását javalják. Theodotus, hogy megmutassa ékesszólását, szónoki tudományát, kifejti, hogy egyik nézet sem alapos. Mert ha befogadják, Caesart ellenségül, Pompeiust meg urukul kapják; ha visszautasítják, Pompeius az előzetéseért, Caesar meg az üldözés nehézségeiért okolja őket. Legokosabb, küldjenek érte és öljék meg; így az egyiknek kedvére tesznek, a másiktól meg nem félhetnek. Majd, mint mondják, mosolyogva hozzáteszi, hogy a halott nem harap.

[67] A híres Cleopatrával.

LXXVIII. Ezt a véleményt elfogadják és a végrehajtást Achillasra bízzák. Ez maga mellé veszi Septimiust, Pompeiusnak egykori haditribunusát és egy más centuriót, Salviust meg három vagy négy szolgát és Pompeius hajója felé evez. Az utasok legelőkelőbbjei történetesen azon a hajón jöttek össze, hogy lássák a történendőket. Midőn aztán a fényes, a királyi, meg a Theophanes reményeinek megfelelő fogadás helyett, egynehány embert látnak, egyetlenegy hajócskán hozzájuk evezőben, gyanuba veszik ezt a tisztelethiányt és javalják Pompeiusnak, hogy vágjon a síktengernek, valamíg lőtávolon kívül esnek. E közben a sajka közeledik, majd Septimius sietve felkel és római nyelven Imperatornak üdvözli Pompeiust. Achillas meg görögül köszönti és felhívja, hogy szálljon a sajkára, mert a víz nagyon sekély és a tenger homokzátonyos volta miatt nem elég mély arra, hogy egy háromevezős azon evezhessen. Egyidejűleg észreveszik, hogy a nehány királyi hajó megrakódik legénységgel és a tengerpartot gyalogosok szállják meg. Igy aztán többé nincs menekvés, még ha szándékukat meg is változtatják, azonfelül bizalmatlanságukkal még rászolgálnak a gyilkosok bűntényének igazolására is. Pompeius tehát megöleli Corneliát, a ki már eleve megsiratta sorsát, majd maga előtt beszállatja két centurióját, egyik szabadosát, Philippust, meg Skythes nevű szolgáját a sajkára.

Már Achillas emberei a sajkáról kezüket nyújtják feléje, midőn nejéhez és fiához visszafordul és idézi a Sophokles iambusait: [68]

«A ki kényúrhoz fordul s tőle kér segélyt,
Habár hozzája mint szabad ment, szolga lesz.»

LXXIX. Ezek voltak utolsó szavai, a miket övéihez intézett, majd a sajkára szállt. A háromevezős meg a szárazföld közt a távolság nagy volt. És minthogy a vele hajózók közül senkisem intézett hozzá barátságos szavakat, Septimiusra tekintett. «Ha nem csalódom, úgymond, te egykoron fegyvertársam voltál?» Ez egyedül fejével intett helybenhagyólag, de

[68] Ez a mű elveszett.

semmit sem szólt, sem barátságos arczot nem mutatott. Ismét hosszú hallgatás állt be, mialatt Pompeius a nála levő könyvecskében azt az általa irt görög beszédet, a mit a királyhoz intézendő volt, átolvasta. Midőn a parthoz közelítettek, Cornelia, ezer izgatottság közepette, barátaival a háromevezősről leste, várta a történendőket és már bátorodni kezdett annak láttára, hogy a kiszálláshoz sokan összejöttek a király emberei közül mintegy tiszteletből fogadására. Abban a pillanatban,

Pompeius halála.

midőn Pompeius megfogta Philippus kezét, hogy könnyebben felkelhessen, Septimius kardjával hátulról körösztülszurta, majd vele együtt Salvius, aztán Achillas is kardot rántottak. Pompeius pedig mind a két kezével arczára húzta tógáját és egyetlen egy hozzá méltatlan szó vagy mozdulat nélkül, csak mélyen felsóhajtván, ellentállás nélkül tűrte csapásaikat. Ötvenkilencz évet élt és egy nappal születése évfordulója után hunyt el.

LXXX. Azok, a kik a hajón voltak, a gyilkosság láttára nagy jajgatásra fakadtak, a mely elhangzott a partig, majd felhúzván a horgonyt, sebtében elmenekültek. Friss szél is segítségükre jött, hogy a sík tengerre iramodhattak, ezért az egyptomiak, a kik üldözni akarták őket, visszafordultak. A gyilkosok Pompeius fejét levágták, testét pedig mezítelenül kidobták a sajkából és ott hagyták azoknak látványul, a kik az ilyesfélékben kedvüket lelik. Philippus mellette maradt valamíg beteltek látásával, aztán megmosta a hullát a tengerben és másnak híján a saját ruhájába takarta. Majd körültekintvén a tengerparton, egy kicsiny ócska bárka töredékeire akadt, a mely szükségből elegendő volt arra, hogy egy mezítelen, meg nem is teljes holttestnek máglyául szolgáljon. Mialatt a roncsokat összehordogatta és összerakta, elibe állt egy öreg római, a ki ifjonta Pompeiusszal együtt vívta első csatáit. Ki vagy te, barátom, — úgymond — hogy a Pompeius Magnust eltemetni szándékozol? Ennek arra a feleletére, hogy Pompeius szabadosa: «Ám ne legyen tisztán a tied ez a szép tett, engedd meg, hogy én is részese lehessek ennek a kegyeletes cselekménynek, a mihez a véletlen juttatott, hogy mindenkép ne átkozzam számkivetésemet, a midőn ezer keservek árán legalább elértem azt, hogy tulajdon kezeimmel érinthetem és eltemethetem a rómaiak legnagyobb vezérét.»

Így adták meg Pompeiusnak a végtisztességet.

Másnap Lucius Lentulus, semmit sem tudván a történtekről, Kyprosból jövet, az egyiptomi partok felé hajóztában, megpillantotta a holttest máglyáját és a mellette álló Philippost, a kit nem ismert föl. «Ki lehet az — úgymond — a ki bevégezvén földi pályafutását, itt nyugszik?» Majd kis vártatva felsóhajtott: «Talán te, Pompeius Magnus!» Aztán mindjárt kiszállt a szárazra, hol megfogták és megölték. Ez volt Pompeius vége. Nemsokára ezután Caesar Egyptomba jövén, elborzadt a roppant szerencsétlenségen és utálattal fordult el attól, a ki Pompeius fejét elibe hozta, majd a midőn pecsétgyűrűjét átvette, sírásra fakadt. Egy kardhordó oroszlán volt arra rávésve. Achillast meg Potheinust kivégeztette. Maga a király csatát veszítvén, a folyó körül eltünt. Theodotus, a bölcselő,

kikerülte Caesar boszúját. Elmenekülvén ugyanis Egyptomból nyomorultan, meg gyűlölten bolyongott. Marcus Brutus azonban, a midőn Caesart megölvén uralomra jutott, feltalálta őt Ázsiában, és kegyetlen kínzások közt végeztette ki. Pompeius földi maradványait Corneliához vitték, a ki azokat Albanumban eltemettette.

AGESILAOS ÉS POMPEIUS EGYBEVETÉSE.

I. Előttünk levén a két életrajz, fussuk át azokat rövidesen, hogy a különbségeket megtegyük és egymással egybevessük. A dolog így áll: Legelőször is Pompeius a legtörvényszerűbb úton jutott a hatalomra, a dicsőségre, a mennyiben a maga erejéből emelkedett, és Sullával Italiának a zsarnokoktól való megszabadításában, számos meg nagy szolgálatokat tett. Ellenben Agesilaos, úgylátszik, hogy úgy az istenek, valamint az emberektől kárhoztatott eszközökkel nyerte el a királyságot, a midőn Leotychidast, a kit testvére törvényes fiának ismert el, korcsnak nyilvánította és a jósdát a sánta királysággal gúny tárgyává tette. Másodszor Pompeius Sullát élte végeztéig folyton tiszteletben tartotta, elhunytakor pedig Lepidus ellenzése daczára, halotti tisztességben részesítette holttestét és a fiának, Faustusnak, a saját leányát adta nőül: holott Agesilaos holmi csekély ürügyből mellőzte Lysandert és sértésekkel halmozta el. Ámbár Pompeius Sullának nem tett kisebb szolgálatokat, mint Sulla Pompeiusnak, mig Lysander Agesilaost Spárta királyává és Hellas fővezérévé tette. Harmadszor Pompeiusnak a politikai dolgokban való jogszegései az ő rokonsági kötelékei miatt történtek, mert a legtöbb hibákat Caesarral meg Scipióval együtt követte el, a kik ipjai voltak. Agesilaos pedig az athéniek ellen elkövetett jogsértése miatt halálra itélt Sphodriast a saját fia szeretkezésének dédelgetése okán mentette meg, Phoibidast meg, a ki megtörte a thébaiakkal való békét, a hogy kiderült, ugyancsak ezért a jogsértéseért buzgón támogatta. Egyáltalán a mennyi kárt okozott Pompeius a rómaiaknak álszeméremből és tudatlanságból, ugyanannyit tett Agesilaos indulatosságból, czivakodó

hajlamból a lakedaimonoknak, a midőn a boiotiai háborút lángra lobbantotta.

II. Ha azonban e férfiak mindegyikének hibáit részben valami sorscsapásnak is kell tulajdonítanunk, a Pompeius végzete a rómaiakra váratlanul jött, Agesilaos azonban a lakedaimonokat, noha előre hallották, tudták a szerencsétlenséget, megakadályozta abban, hogy őrizkedjenek a sánta királyságtól. Mert bár ezerszer is bebizonyult vala Leotychidas idegen származása és korcs volta, az Eurytionidák nem szűkösködtek volna abban, hogy egy törvényes származású és ép lábú királyt adjanak Spartának, hanem ha Lysander Agesilaos kedveért el nem csavarja a jóslat értelmét.

Azt az orvosságot illetőleg, a mit Agesilaos a leuktrai szerencsétlenség után a gyávák dolgában habozó spartaiaknak javalt, azt tanácsolván, hogy hagyják ama napon pihenni a törvényeket, ehhez nincs hozzáfogható politikai csel, ezzel nincs, a mi Pompeius részéről összevethető.

Mert míg ez, még a maga-maga által hozott törvények megtartását sem vélte szükségesnek, amaz a kényszerűségre alapította a törvény megszegését, és hogy polgártársait megmentse, módját ejtette annak, hogy sem a polgárokat nem sértette meg, sem a törvényeket, hogy amazoknak ártalmára ne legyenek.

Agesilaos politikai erényei közé számítom azt a hasonlíthatlan tettét is, hogy a skytale vételekor azonnal felhagyott ázsiai vállalataival. Mert nemcsak annyiban szolgálta a közérdeket, a mennyiben maga-magát nagygyá tette, mint Pompeius, hanem egyedül a haza javát tartván szem előtt, oly hatalomról, oly dicsőségről mondott le, a mihez foghatóval senki sem előtte, sem utána, az egy Nagy Sándort kivevén, nem rendelkezett.

III. Ha azonban más szempontból tekintjük hadjárataikat, és hadi tényeiket, úgy vélem, maga Xenophon sem állította volna párhuzamba Agesilaos győzelmeit ama győzelmi jelek számával, ama seregek nagyságával, a melyeket Pompeius vezetett és azon ütközetek sokaságával, a melyekben győzött, a kinek pedig egyéb előnyeiért mintegy kiváló előjogkép osz-

tályul jutott, hogy hőséről azt írja és mondja, a mit csak akar. Azonkívül, úgy tetszik nekem, hogy az ellenség iránt való nemeslelkűség tekintetében is eltér egymástól e két férfiú.

Agesilaos le akarta igázni Thebát és lerombolni Messenét, noha emez osztályosa volt a saját hazájának, amaz pedig szülővárosa a saját nemzetségének és kevésben mult, hogy elvesztette Spartát, mindenesetre azonban elvesztette a vezérszerepet. Pompeius azonban még az életmódjukat megváltóztató tengeri kalózoknak is városokat adott, és az armeniaiak királyát, Tigranest, noha hatalmában állt, hogy diadalmenetére vigye, szövetségesévé tette, azt mondván, hogy az utókor dicsőségét többre becsüli egy napénál. Ha pedig valamely hadvezérnek a hadi erényekben való elsőségét a legfontosabb és legelhatározóbb hadi tényekben, meg tervekben kell keresnünk, úgy a lakon vezértől messze elmarad a római. Először is Agesilaos nem adta föl, nem hagyta el szülővárosát, noha az ellenség hetvenezernyi sereggel rontott arra, pedig ő neki csak kevés, és Leuktránál már előzőleg megvert katonája volt. Holott Pompeius, midőn Caesar csupán csak ötezerháromszáz főnyi hadával elfoglalt egy italiai várost, félelmében elszökött Rómából, vagy mert gyáván meghátrált e maroknyi had elől, vagy mert azt hamisan nagyobbnak képzelte. Összepakolta gyermekeit, nejét, a többi polgárokéit pedig védelem nélkül hagyta és elfutott akkor, a midőn kötelessége lett volna vagy hazájáért küzdve győzni, vagy pedig a győztes feltételeit elfogadni, a ki egyben polgártársa és rokona volt. Így azonban ő, a ki veszedelmesnek tartotta azt, hogy Caesarnak a vezérségét meghosszabbítsák és a consulságot megadják, most ép annak szolgáltatta kezére Rómát, hogy ez elmondhassa Metellusnak, mikép őt, úgy a többieket valamennyiöket hadifoglyaikép tekinti.

IV. Egy derék vezérnek a feladata kiválókép abban áll, hogy ha erősebb, kényszerítni tudja az ellenséget az ütközetre, ha pedig gyöngébb, ne hagyja magát arra szorítani. Így cselekedett Agesilaos, és mindenha megőrizte győzhetetlenségét. Caesar szintén kikerülte Pompeiust, a hol csak hátrányban volt, hogy vereséget ne szenvedjen, mihelyt azonban előnybe

jutott, döntő ütközetre kényszerítette és tönkreverte, úgy hogy íziben a pénznek, a piacznak és a tengernek a birtokához jutott, a mik, ha az ellenség hatalmában maradnak, csata nélkül is tönkrejuttatták volna.

És a mit e tekintetben legfőbb mentségül felhoznak, az a legnagyobb vád egy ilyen vezérrel szemben. Mert hogy egy fiatal vezért a puhasága, a félénksége ellen intézett zajongás, lehurrogatás zavarba hozza és legbiztosabb terveiből kiveti, ez még érthető és megbocsájtható.

De mikép magyarázzuk azt, hogy egy Pompeius Magnust, a kinek táborát hazájuknak és sátrát senatusuknak nevezték a rómaiak, majd pártosoknak, hazaárulóknak tartották azokat, a kik Rómában hivataloskodtak, consulkodtak, praetorkodtak, azt a Pompeiust, a kit senki rendelkezése alatt nem ismertek, a ki minden hadjáratot teljhatalmú vezérkép a legkitünőbben intézett, hogy ezt a Pompeiust Favonius meg Domitius gúnyolódása, meg az, hogy Agamemnonnak ne nevezzék, erőszakkal egy oly csatára ragadják, a melyen a birodalom sorsa és szabadsága áll koczkán. Hisz ha csak a pillanatnyi szégyent tekintetbe vette vala, kötelessége lett volna már eleve szembeszállni az ellenséggel és Rómáért megküzdeni, nem pedig megfutását Themistokles hadicselekép feltüntetni, később pedig a csatától való késlekedést szégyenszámba venni. Mert az istenség nem épen a pharsalosi síkot jelölte ki a birodalomért való harcz szín- és küzdelemtereül, sem hirdető nem szólította, hogy szálljon le küzdelemre, avagy hagyja másnak a koronát, nem; volt számos egyéb sík, ezer meg ezer város, előtte állt a végtelen föld, a mérhetetlen tenger, a hol kedve szerint utánozhatta volna Fabius Maximust, Lucullust, sőt magát Agesilaost is. Ez ugyanis hasonló támadásoknak volt kitéve Spartában, a midőn polgártársai mindenáron küzdeni akartak területükért a thébaiakkal, számos rágalmakat, gyanusításokat tűrt Egyptomban a király részéről, a midőn ennek azt tanácsolta, hogy békével legyen. Mindazáltal megmaradt a legjobbnak vélt tervénél, és így nemcsak az egyptomiakat tudta akaratuk ellenére megmenteni, nemcsak egyedül Spartát tudta fentartani mindenha e roppant rázkódások közepette, hanem

Spartában diadaljelet emelt a thébaiak felett, a mennyiben újfent alkalmat szerzett polgártásainak a győzelemre, azzal, hogy akkorában erőszakoskodásuk daczára visszatartotta őket a végveszedelemtől.

Azért dicsérték később Agesilaost azok, a kiket erőszakoskodásuk daczára megmentett, holott Pompeiust ép azok vádolták, a kik a hibák elkövetésére rávették. Némelyek ugyan azt állítják, hogy ipa, Scipio, szedte őt rá, a ki abban a szándékban, hogy eltulajdonítsa azokat a tömérdek kincseket, a miket Ázsiából hozott, azokat elrejtette és azzal sarkalta csatára Pompeiust, hogy immár nincs pénz. De még ha ez igaz volna is, ilyesnek nem szabad egy hadvezérrel történni, egy hadvezérnek nem szabad magát ily könnyen rászedetni, hogy élet-halálharczot vívjon az állam legfőbb érdekeiért. E tettekből folyólag így vázoljuk mind a kettőnek a jellemét.

V. Pompeius kényszerűségből menekülőkép hajózott Egyptomba, Agesilaos ellenben minden kényszer és tisztességes indok nélkül ment oda, tisztán pénzért, hogy a hellenekkel háborúskodhassék azon, a mit a barbár hadjáraton szerzett. Aztán, a mit Pompeiusnak az egyptomiak végett szemére lobbanthatunk, az egyptomiak ugyanazzal vádolhatják Agesilaost.

Pompeius, a ki bízott bennük, méltatlanul megszenvedett, Agesilaos pedig, a kiben bíztak, odahagyta őket és átpártolt az ellenséghez, a kivel harczolandó, áthajózott.

XXXIII.

NAGY SÁNDOR.

(356—323. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Midőn e könyvben Nagy Sándor királynak, meg Caesarnak, Pompeius megdöntőjének, az életrajzát vázolom, tekintettel az anyagul szolgáló tömérdek cselekményekre, bevezetésképp csak egyedül arra kérem olvasóimat, hogy ne vegyék zokon tőlem, ha nem tárgyalok minden világraszóló eseményt egyenként, kimerítőleg, hanem jobbára csak röviden érintem azokat. Mert nem történetet írok, hanem életrajzot; és nem is a legcsillogóbb tettekben nyilvánul mindenha az erény vagy a bűn, sőt valami jelentéktelen tény, mondás és tréfa gyakorta nyilvánvalóbbá teszi a jellemet, mint a gyilkos csaták, meg a városok megvétele.

Valamikép a képirók a hasonlatosságot az arczról, meg a szemek kifejezéséről veszik, a mikben a jelleg nyilvánul, a többi részletekre pedig édes keveset vetnek, úgy nékem is adassék meg, hogy inkább a lélek jellemző sajátosságaiba hatoljak, és ezekkel tegyem szembeötlővé az egyes életrajzokat, másokra hagyván a nagy tettek és küzdelmek megírását.

II. Hogy Nagy Sándor atyai ágon Karanos[1] útján a Heraklidák, anyai részről pedig Neoptolemos[2] révén az Aiakidák törzséből származott, az nagyon is hitelt érdemlő tény.

[1] Karanos, Herakles leszármazója vitt, Argosból görög telepeseket Edessába. Ezek vetették meg a makedon királyság alapját.

[2] Aiakos, Zeus és Aigina fia, nagyatyja volt Achilleusnek; ennek a fiától, Neoptolemostól származott Olympias, Nagy Sándor anyja.

Mondják, midőn még az egészen ifjú Fülöp Samothrakében [3] Olympiasszal együtt beavatkozott, beleszeretett ebbe a szintén fiatal, atyátlan, anyátlan árvába, és azt a bátyjának Arym-

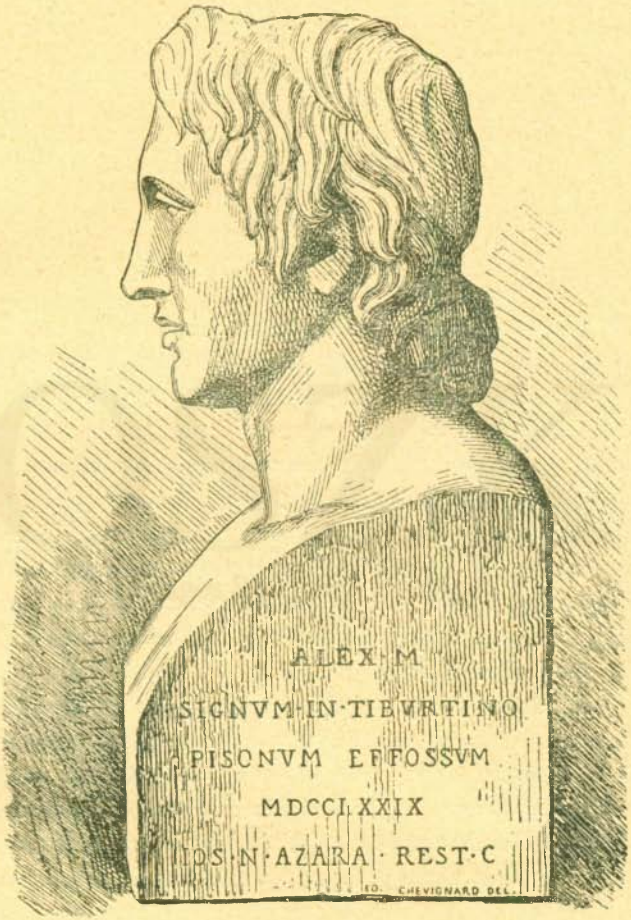

Nagy Sándor.

basnak a beleegyeztével nőül is vette. A menyasszonynak, az előző éjszakán, hogy az ágyas szobába bezárkóztak, álmá-

[3] Kis sziget Thrakiaval szemben, a melyen a hires mysteriumokat végezték

ban úgy rémlett, hogy zivatar támadt és testére a villám lecsapott, a csapás nyomán nagy tűz vetett lobbot, mely majd szétoszlott és lángokban szerteáradt, aztán elaludt. Fülöp pedig az esküvője után nemsokára azt álmodta, hogy pecsétet tett nejének a testére.

A pecsétre, mint vélte, oroszlánkép volt vésve. A jósok mind, a kik e látományt magyarázták, kinyilatkoztatták, hogy Fülöpnek szigorúbban kell a nejére őrködnie, a telmessosi Aristander azonban azt mondotta, hogy neje viselős, mert nem szokás üres tárgyakat megpecsételni, és bátor, oroszlánszivű fiút fog szülni.

Egy alkalommal az alvó Olympias oldalán valami kigyót láttak kinyújtózkodva. És, a mint mondják, főleg ez a dolog lankasztotta le Fülöp szeretetét, gyengédségét, úgy hogy nem is igen ment többet hozzá nyugodni, akár mert félt neje részéről valami bűbájosságtól vagy méregtől, akár mert röstelte felkeresni valamíg valamely felsőbb lénynyel érülközik. Van erről egy más hagyomány is. Ennek a vidéknek minden aszszonya ugyanis, ősrégi időktől fogva, az Orpheus- meg a Bakkhos-féle titokzatos szertartást űzi, a miről Klodonáknak és Mimallonáknak [4] neveztetnek. Jobbára az edonai meg a Haemos hegység körül való thrák nőkkel azonos dolgokat művelnek, és innét származik, úgy látszik, a «threskevein» szó a babonás vagy bűbájos szertartások megjelölésére. Olympias tehát, a ki bárki másnál jobban csüngött a rajongó, titokzatos istenitiszteleten, hogy annak még vadabb külszínt adjon, a diszmenetekre nagy megszelidített kigyókat vitt magával, a melyek gyakran kimásztak a kosarakból, meg a titkos edényekből, rátekeröztek az asszonyok thyrsosaira [5] meg koszorúira és megrémítették a férfiakat.

III. Mindazonáltal Fülöp ama látomány után elküldötte a megalopolisi Chairont Delphibe, a ki aztán, állítólag, egy jóslatot hozott neki az Istentől, a mely meghagyta, hogy áldozzék Ammonnak és tisztelje kiválókép ezt az istenséget. Azt is mondják, hogy Fülöp elvesztette az egyik szemét, a mely-

[4] Klodones görög szó, kiabálókat jelent, mimallones nyerítőket.

[5] Folyondárral, szőllővesszővel körülfont bot.

lyel bekukucskálván az ajtórepedésen, megpillantotta az istent, a mint ez kigyó alakjában nejével pihent. Olympias pedig, a hogy Eratosthenes beszéli, a midőn Nagy Sándort hadjáratára útnak bocsájtotta, közölte vele négyszemközt a születésére vonatkozó titkot, és szívére kötötte, hogy legyen méltó származására. Mások meg azt állítják, hogy Olympias tiltakozott az ellen, és azt mondá: «Tehát nem hagy föl Sándor azzal, hogy engem Héránál rágalmazzon?»

Sándor pedig a Hekatombaion [6] hó hatodikán született, a melyet a makedonok Loonnak neveznek, azon a napon, a melyen Artemisnak ephesosi temploma leégett. A magnesiai Hegesias erre vonatkozólag egy oly megjegyzést tett, a melynek fagyosságával bátran elolthatta volna ezt a tűzesetet. «Nem csoda, úgymond, hogy leégett Artemis temploma, mivelhogy Artemis a Sándor születése körül foglalatoskodott.»

A magusok pedig, a kik akkor történetesen Ephesosban időztek, abban a meggyőződésben, hogy a templom balesete egy más szerencsétlenség előjele, keresztül-kasul futkostak a városon, arczukat verve, kiabálva, hogy ez a nap romlást és nagy veszedelmet hozott Ázsiára.

Fülöp azonban, a ki csak az imént foglalta el Potidaiát, ez időtájt három örvendetes hírt vett: először, hogy Parmenion nagy csatán legyőzte az illyrokat, másodszor, hogy Olympiában a versenyen lovával nyert, harmadszor, hogy Sándor megszületett. Az ezek fölött való méltó örömét még inkább fokozták a jósok azzal a kijelentésükkel, hogy a három győzelem pillanatában született fiú győzhetetlen leend.

IV. Nagy Sándor testi külsőjét a Lysippos-féle szobrok a legjobban feltüntetik. Ez volt az egyedüli szobrász, a kit méltónak tartott arra, hogy őt mintázza. És csakugyan nyakának a tartását, a mely kissé balfelé hajlott, szemeinek az elevenségét, a mit később utódai meg barátai közül sokan utánoztak, kitünően kifejezte ez a művész. Apelles, a ki kezében villámot tartva festette le Sándort, nem találta el az arczszinét, mert ezt sötétebbre, homályosabbra festette.

[6] Körülbelül a mi juliusunk.

Sándor ugyanis, mint mondják, fehér volt, és ez a fehérség főleg a mellén, meg az arczán pirosba ment át. Hogy Sándor bőrének kellemes illata volt, és a szája meg az egész teste oly jó illatott árasztott, hogy az öltönyét át meg átjárta, azt Aristoxenes emlékirataiban olvastam. Ennek oka valószinűleg vérmérsékletében rejlett, a mely tüzes és rendkívül heves volt, mert a Theophrastos vélekedése szerint a jó illat a nedveknek a természetes meleg folytán való megfőléséből keletkezik. Azért a föld legszárazabb, legforróbb tájai a legtöbb és a legillatosabb fűszereket termik, mivelhogy a nap elszívja a testekből a nedvességet, mely a rothadás csiráját hordja magában. És úgy látszik ez a hővérűség tette Sándort iszákossá, indulatossá.

Még gyermekkorában kitünt mértékletességével, mert, noha egyébként heves, szenvedélyes volt, a testi gyönyörök nem tudták eltántorítani, és az ilyesfélékkel szemben nagy önmegtartózkodást tanusított. Holott becsvágya korát meghaladólag uralmába kerítette szellemi lényét és annak fenkölt szárnyalást adott.

De nem rajongott mindenféle, vagy közönséges dicsőségért, mint Fülöp, a ki valami sophista módjára, büszkélkedett ékesszólására és a szekereivel Olympiában nyert győzelmeit rávésette pénzeire. Sőt midőn barátai megkérdezték, vajjon nem volna-e hajlandó az olympai versenyfutáson részt venni, mivelhogy fürge lábú volt: «Vagy igen, felelt, ha királyok lesznek ellenfeleim.» De úgy látszik, hogy az athleták fajától egyáltalán idegenkedett. Mert noha sokszor rendezett versenyeket, nemcsak a tragikusok, a fuvolyások és a czitherások, hanem még a rapsodia-énekesek számára is, sőt fenevadharczokat, pálczaküzdelmeket is tartott, az ökölharczra meg a pankrationra [7] nem valami nagy kedvvel tűzött pályadíjat.

V. Fülöpnek távollétében egy alkalommal megvendégelte a perzsa királytól érkezett követeket és megbarátkozván velük, úgy megnyerte őket nyájasságával, meg azzal, hogy semmi

[7] A pankration (pas = összes, kratos = erő, győzelem) voltaképen az összes testgyakorlati játékokban való verseny, rendesen csak a birkózás és ökölvívás.

gyermekes, kicsinyes kérdéseket nem intézett hozzájuk, hanem folyton majd a felső Ázsia távolságáról és az oda való utazás módjáról, majd magáról a királyról tudakozódott, hogy milyen az ellenséggel szemben, mekkora a perzsák hadereje, hogy ezek bámultak és Fülöp hírhedt ügyességét, szemben fiának feltörő vállalkozó szellemével, semmibe sem vették. Valahányszor híre jött annak hogy Fülöp valami híres várost elfoglalt, avagy nevezetes győzelmet aratott, Sándor elkomolyodott annak hallatára és kortársaihoz így szólt: «Fiúk, atyám mindent előre elkaparít, s nékem semmi alkalmat sem hagy arra, hogy veletek valami nagyot, dicsőt művelhessek.»

Ám, mivelhogy nem a gyönyörökért, nem a gazdagságért rajongott, hanem az erényért, a dicsőségért, azt vélte, hogy mennél több marad reá az atyjától, annál kevesebb lesz az, a mit magamagától végrehajt. Abban a hitben tehát, hogy Fülöpnek napról-napra növekvő hatalmával a dicső tettek csak erre áradnak, nem kívánt tőle kincseket, fényt, élvezeteket, hanem csak küzdelmeket, háborúkat és oly uralmat, a melyen becsvágyának tere nyílik.

Nevelésére, mint képzelhető, számosan ügyeltek, és pedig az úgynevezett felvigyázók, nevelők és tanítók, a kik mind Leonidas alatt álltak. Ez a Leonidas szigorú erkölcsű férfiú volt, Olympias rokona, a kit, mivelhogy restelte a nevelő [8] címét, bárminő szép és dicső is annak a hivatása, a méltóságára meg a rokoni összeköttetésére való tekintetből a többiek Sándor mesterének, vezetőjének neveztek.

A nevelő hivatását és címét pedig Lysimachos, egy akarnaniai születésű férfiú vállalta el, a ki ugyan semmi különös műveltséggel nem bírt, mindazáltal azzal kedveltette meg magát, hogy maga-magát Phoinixnek, a Sándort Achilleusnak, a Fülöpöt meg Peleusnak [8a] nevezte el, és másodrangú álláshoz jutott.

VI. Egykor a thessaliai Philoneikos Fülöphöz vezetett valami Bukephalos nevű lovat, a melynek tizenhárom talentum volt az ára. Lementek a síkra, hogy kipróbálják a lovat. De

[8] A nevelők és tanítók többnyire a rabszolgákból kerültek.

[8a] Phoinix Achilleus tanítója, Peleus pedig atyja.

makranczos, zabolázatlan természetűnek találták, mert sem nem engedett magára felülni, sem a Fülöp környezetéből senkinek a szavára nem hajolt, hanem csak szüntelen ágaskodott.

Fülöp bosszankodik és megparancsolja, hogy vezessék el a vad, fékezhetetlen lovat, midőn az ott levő Sándor így szólt: «Minő lótól fosztanak meg ügyetlenségükkel, puhaságukkal, hogy nem tudnak vele bánni.» Fülöp eleintén hallgat, de midőn Sándor többször ismételgeti mondását, és egészen elszomorodik, «Mit, úgymond, te még leszólod az idősebbeket, minthacsak többet tudnál, és jobban értenél bánni a lóval,» «Igenis, felelé Sándor, ezzel a lóval jobban fogok bánni tudni.» «De ha nem tudsz, minő büntetésnek veted alá magadat elbizakodásodért?» «Istenemre, kiált fel Sándor, megfizetem a ló árát.»

Nagy nevetés támad; majd megállapítják a fizetendő összeget, Sándor pedig íziben a lóhoz siet, megfogja a kantárnál és szembe fordítja a nappal, valószinűleg mivel észrevette, hogy a ló magamagának a melléje eső és ide s tova mozgó árnyékától nyugtalankodik. Majd egy ideig símogatja, czirógatja, valamíg látja, hogy haragjában tűztől toporzékol. Aztán csendesen leveti a köpenyét, könnyedén felszökik és erősen a nyeregbe veszi magát. Kis ideig rövidre fogja a kantárt és minden ütés, sarkantyúzás nélkül összeszedi a lovat. Midőn pedig látja, hogy a ló ijedelme elmult és futni kész, megereszti a szárakat és bátrabb szóval, majd lábszorítással futásra ösztönzi. Fülöpöt és kísérőit eleintén aggodalom szállja meg és elhallgatnak. Midőn azonban Sándor annak módja szerint megfordítja a lovat és büszkén, örömtől sugárzó arczczal visszatér, a többiek diadal-újongásba törnek, az atyja pedig, mint mondják, örömében könyezve megcsókolja leszálltakor az arczát. «Keress, úgymond, fiam, magadhoz való királyságot, Makedonia neked nem elegendő.»

VII. Fülöp annak láttára, hogy Sándornak makranczos természete van, a mely az erőszaknak ellene szegül, de az ész-okok által könnyen vezetteti magát a kötelesség útján, maga is inkább rábeszéléssel, mint parancscsal igyekezett reá

hatni. Majd mivel nem nagyon bízott azok gondosságában és értelmességében, a kik a zenére meg a művészetek egyéb ágaira oktatták, mivelhogy ezek nagyobb fontosságúak és a Sophokles[9] szerint «Egyszerre fék- és kormányrúd is kell neki», elhívatta a bölcsek leghíresebbikét, legtanultabbját, Aristotelest, és szép, meg illő tandíjat fizetett neki. Mert Stageira[10] városát, a honnét való volt Aristoteles és melyet ő feldúlt, ismét benépesítette, és az elmenekült, meg a rabságba esett polgárokat visszatelepítette. Tanulási, szórakozási helyül pedig a Mieza[11] melléki Nymphaiont[12] jelölte ki számukra, a hol még most is mutogatják Aristoteles kőpadjait, meg az árnyékos sétányokat.

Úgylátszik Sándor nemcsak az erkölcsi, meg a politikai tudományokat tanulmányozta, hanem a legtitkosabb és legmélyebb ismereteket is, a miket a bölcselők akroamatikusoknak, epoptikusoknak neveznek és a miket a nagy közönséggel nem szoktak közölni. Nagy Sándor ugyanis, midőn már átkelt Ázsiába és értesült arról, hogy Aristoteles ezeket az ismereteket tárgyaló könyveket adott ki, a philosophia érdekében egy őszinte hangú levelet írt neki, a melynek mása így szól: «Sándor Aristotelesnek minden jót kíván! Nem jól cselekedtél, hogy azt akroamatikus ismereteket közrebocsájtottad. Mert miben különbözünk mi majd másoktól, ha azok az ismeretek a mikben mi nevelődtünk, mindenkinek közös tulajdonaivá lesznek. Én részemről inkább óhajtok ama magasztos ismeretek, mint a hatalom által kitűnni. Jó egészséget kívánok neked.»

Aristoteles, hogy megnyugtassa ezt a becsvágyát, azzal mentegette amaz iratait, hogy azok közzé is vannak bocsájtva, meg nem is.

Valójában, ezek a metaphysikai értekezések az okulásra, a tanulmányozásra nézve semmi haszonnal nem járnak, és csakis a már alapjában kitanultaknak emlékeztetőül irattak meg.

[9] Ismeretlen töredék.
[10] A Chalkideke-i félszigeten.
[11] Város Strymon folyó közelében.
[12] A muzsáknak szentelt liget.

VIII. Nézetem szerint bárki másnál inkább Aristoteles oltotta beléje az orvosi tudomány iránt való szeretetet. Mert nemcsak az elmélettel foglalatoskodott, hanem segített beteg barátain is, orvosságokat, étszabályokat rendelt, a mint az leveleiből kitetszik. Természeténél fogva nagy kedvelője volt a tudományoknak és az irodalomnak. Az Iliast a hadi erkölcsök istápjának tekintette és nevezte. Aristotelestől ugyanis megkapta ennek a javított kiadását, a melyet szekrénykiadásnak neveznek. Ezt tőrével együtt folyton a vánkosa alatt tartotta, miként Onesikritos [13] beszéli, és minthogy Felső-Ázsiában egyéb könyvekben nem igen bővelkedett, írt Harpalosnak, [14] hogy küldjön neki. Ez aztán megküldötte neki Philistos munkáit, Euripides, Sophokles meg Aeschylos több tragoediáit és Telestes meg Philoxenos dithyrambusait. Aristotelest eleintén saját vallomása szerint, ép úgy bámulta, szerette, mint atyját, mivelhogy atyjának az életet, Aristotelesnek meg a tisztességes életet köszönhette. Később azonban bizalmatlanabb lett iránta, nem ugyan mintha megsértette volna, hanem mert gyengédségének bensősége, odaadó volta iránta megcsökkent, a mi aztán elidegenedés számba ment. Mindazáltal a bölcselet iránt eleve beléje oltott és a vele együtt növekedő vágy meg szenvedelem nem halt ki lelkéből, miként azt az Anaxarchos iránt való tisztelete, az ötven talentum, a mit Xenokratesnek küldött, továbbá a Dandamis, meg a Kalanos iránt való benső vonzalma tanusítják.

IX. Midőn Fülöp a byzantinok ellen hadra kelt, Sándor tizenhat éves volt. Visszamaradván Makedoniában, korlátlan úrkép és pecsétőrkép, leigázta az elpártolt maidokat, városukat elfoglalta, előzte a barbárokat, és különféle népeket telepített abba, majd elnevezte Alexandropolisnak. Ott volt Chaeroneánál és résztvett a görögök ellen való csatában, és mint mondják, a thebai szent seregre ő támadt legelőször. Még napjainkban is mutatnak a Kephisos [15] mentén egy vén tölgyet, az úgy-

[13] Diogenes tanítványa. Nagy Sándort Ázsiába kísérte hadmenetén, a melynek történetét megírta.

[14] Nagy Sándor kincstárosa Babylonban.

[15] Boiotia-beli folyó.

nevezett Sándor tölgyfáját, a mely mellett akkorában sátora állt és nem messzire ettől esik a makedonok temetkező helye.

Ezekből folyólag, a mint képzelhető, Fülöp rendkívül megszerette fiát, elannyira, hogy még örült is annak, ha a makedonok Sándort királyuknak, Fülöpöt magát pedig vezérüknek nevezték.

Azonban házi zavarai, a melyek házasságai, szeretkezései folytán támadtak, és a melyek az asszonyi lakból mintegy megfertőztették az egész királyságot, sok kellemetlenséget, egyenetlenséget idéztek elő közöttük, a miket Olympiasnak a házsártossága, féltékenysége és indulatossága még inkább növelt azzal, hogy folyton ingerelte Sándort.

A vihart Attalos támasztotta föl, Kleopatra lakodalma alkalmával, a kit Fülöp, előrehaladott kora daczára, szenvedélyesen megszeretett. Attalos ugyanis nagybátyja volt a fiatal nőnek, és midőn a dáridónál megrészegedett, felhívta a makedonokat, kérjék az isteneket, hogy Fülöptől meg Kleopatrától törvényes örököse legyen a királyságnak. Erre haragra lobban Sándor és felkiált: Minket tehát, te czudar, fattyaknak tartasz? és egy kupát vág a fejéhez. Fülöp a fiára rohan, és kivonja kardját. Mindkettőjük szerencséjére azonban a haragtól, a bortól megtántorodik és elesik. Sándor pedig gúnyosan így szól: «Ime urak, ez a férfiú készül Európából Ázsiába átkelni, a ki az egyik asztaltól a másikhoz mentében hanyatt vágja magát.» Ezután a dobzódás után Sándor magához vette Olympiast és Epirosba vitte, maga pedig az illyrek közt töltötte idejét.

E közben megérkezett Fülöphöz a korinthosi Demaratos, a ki házának vendégbarátja volt és a ki szabad szóláshoz jogot formált magának. Az első kézszorítás és üdvözlés után Fülöp azt kérdezi tőle, miként állanak a görögök az egyetértés dolgában. «Nagyon illik hozzád, Fülöp, feleli ez, hogy a görögök miatt aggódjál, a ki a saját házadat annyi viszálylyal, meg bajjal tetézted.» Fülöp erre magábaszállt és Sándor után küldött, a ki Demaratos rábeszélése folytán vissza is tért.

X. Pixodaros, Karia satrapája, hogy rokonság útján Fülöp szövetségét megnyerje, legidősb leányát nőül akarta adni

Arrhidaioshoz,[16] Fülöp fiához, és e végett Makedoniába küldötte Aristokritost.

Erre Sándor barátai és az anyja újfent pletykákkal, mendemondákkal, gyanusításokkal álltak elő, hogy Fülöp fényes házassággal, tekintélyes összeköttetéssel törekszik Arrhidaiosnak útját a trónra egyengetni. Ezektől nyugtalanítva elküldötte Sándor Thessalost, a tragikus színészt Kariába, Pixodaroshoz, hogy adja értésére, mikép jó lesz, ha a faképnél hagyja a korcsot, a ki még hülye is, és a Sándorral lép rokonságra. Pixodarosnak ez az ajánlat az előbbinél sokkal jobban tetszett. De Fülöp neszét vette a dolognak. Maga mellé vette tehát Sándor egyik barátját és bajtársát, a Philotast, Parmenio fiát, majd Sándor szobájára ment és keményen leszidta, keserűen lekorholta, hogy alávaló ember, és méltatlan arra az állásra, a melyet elfoglal, ha ugyan egy kariai embernek, egy barbár király szolgájának a veje kíván lenni. A korinthosiaknak pedig írt, hogy vasra verve küldjék hozzá Thessalost. A fia barátai közül meg Harpalost, Nearchost, Ergyiost és Ptolemaiost Makedoniából száműzte. Ezeket azonban később Sándor visszahívta és a legnagyobb tisztességekben részesítette.

Midőn aztán Pausanias, igazságot nem nyerhetvén, az Attalos biztatására, meg a Kleopatra ingerlésére, meggyilkolta Fülöpöt, a legterhelőbb gyanú Olympiasra esett, hogy a már úgyis ingerült fiatal embert még inkább feltüzelte, ösztökélte. De némi gyanú Sándorra is hárult. Mert, mint mondják, midőn Pausanias a rajta megesett sérelem után Sándorhoz fordult, és keservesen panaszkodott, Sándor a Medea iambusait[17] idézte előtte:

«Ki lányát adta és ki vette és a nőt.»

Mindazáltal az összeesküvés czinkosait felkutatta és megbüntette. Sőt midőn távollétében Olympias Kleopatrával kegyetlenül bánt, az ezen való boszúságát nyiltan kifejezte.

XI. Sándor húsz éves volt, a midőn átvette a királyságot, a melyet mindenünnét nagy gyűlölség, elkeseredett kajánság,

[16] Természetes fia Philippinától, egy Larissai rosszhírű nőtől.

[17] Euripides.

és veszedelmek környékeztek. Mert sem a barbár, meg a szomszédos nemzetek nem tűrhették az igát és hazai királyaik után vágyódtak, sem a fegyverrel legyőzött Hellast, Fülöp idő híján, nem volt képes megfékezni, megnyugtatni, mivelhogy csak a közállapotokat forgatta fel és bonyolította össze, és azokat a szokatlanság folytán nagy hullámzásban, zavarban hagyta hátra.

A makedonok tehát nagy aggodalomban voltak helyzetük okán és azt tanácsolták Sándornak, hogy hagyjon föl teljesen Hellasszal és ne alkalmazzon erőszakot az ellen, az elszakadt barbárokat pedig szelídséggel nyerje meg és a lázongást alapjában törekedjék megorvosolni. Sándor azonban ellenkező nézetből indulván ki, elhatározta, hogy bátorsággal, vakmerőséggel szerez birodalmának biztonságot, menekvést, abban a meggyőződésben, hogy valamennyien rátámadnak, ha látják erélyének megcsüggedését. A barbár mozgalmaknak és az azon vidékbeli háborúknak hamarosan véget vetett azzal, hogy seregével egész az Isterig [18] nyomúlt, a hol Syrmost, a triballok királyát nagy csatán megverte. Majd értesülvén arról, hogy a thebaiak fellázadtak és az athéniek ezekkel egy követ fújnak, rögtön átvezette seregét a Thermopylákon, azt mondván, hogy mivel Demosthenes őt gyermeknek nevezte valamíg Illyriában és a triballoknál volt és ifjúnak a mikor Thessaliába ért, megmutatja Athén falai alatt, hogy ő kész férfiú.

Thebai alá érkezvén, hogy a lakósoknak alkalmat adjon eljárásuk megbánására, csupán Phoinix meg Prothytes kiadását követelte, és biztonságot igért mindazoknak, a kik hozzá csatlakoznak. A thebaiak meg viszont Philotas és Antipater kiadását kívánták tőle és felhívást bocsájtottak közzé, hogy csatlakozzanak hozzájuk mindazok, a kik Hellast felszabadítani akarják. Így aztán a makedonok fegyverre vitték a dolog eldöntését.

A thebaiak erejüket meghaladó bátorsággal, elszántsággal küzdöttek a többszörös ellenséggel.

De midőn a kadmeai makedon helyőrség kitört és a hátukba esett, körül voltak fogva és a csatán többnyire mind

[18] Az Al-Duna.

elestek, a város pedig rohammal bevétetett, fölharácsoltatott és teljesen feldúlatott.

Egészben és nagyban Sándor azzal biztatta magát, hogy ettől a roppant szerencsétlenségtől elrémített, megrettentett hellének nem mernek majd mocczanni; egyébként azonban azzal szépítette a dolgot, hogy nem zárkózhatott el szövetségesei panaszai elől. Mert a Phokis-beliek, meg a Plataiai-beliek bevádolták a thebaiakat. Kivevén tehát a papokat, a makedonok valamennyi vendégbarátait, a Pindarostól leszármazottakat, meg azokat, a kik a pártütés ellen szavaztak, a többieket körülbelül harminczezeret, valamennyiöket eladatta. Az elesettek száma meghaladta a hatezeret.

XII. A Thebai városát ért akkori sok szorongattatás idejében néhány thrák katona egy Timoklea nevű előkelő és erényes nő házába rontott és mindent felharácsolt, a mit csak talált. Vezetőjük gyalázatos módon erőszakot követett el az asszonyon és megkérdezte azután: van-e valahol elrejtett aranya vagy ezüstje. Az asszony bevallotta, aztán kivezette őt egymagában a kertbe s egy kútat mutatott neki azzal, hogy a város elfoglalásakor oda rejtette volt el drágaságait. Mikor a thrák lehajolt, hogy a helyet megvizsgálja, Timoklea hátulról a kútba taszította és akkora rakás követ dobott reá, hogy alattok el kellett pusztulnia.

Ezért a thrákoktól bilincsekbe veretve Sándor elé vezettetett, de tekintetével és járásával kiváló méltóságúnak és fenkölt szelleműnek mutatta magát, a mennyiben vezetőit félelem és rettegés nélkül követte. Mikor aztán a király megkérdezte, hogy ki ő, így felelt: «Teagenes nőtestvére vagyok, a ki a hellének szabadságáért harczolt Fülöppel és mint vezér esett el Chaironeiánál.» Sándor elcsudálkozott a feleletén, és tettén és megparancsolta, hogy gyermekeivel együtt szabadon ereszszék.

XIII. Az athéniekkel azonban megbékélt, noha ezek mélyen fájlalták Thebai balsorsát. Ezek ugyanis gyászukban a mysteriumok közelgő ünnepét elhalasztották és a városukba menekülőket a szivélyesség minden nemével elhalmozták. Mindazáltal Sándor, akár mert kitöltötte haragját, mint az oroszlánok, akár mert a legvadabb és legkegyetlenebb tettel szembe

akarta állítani a kegyeletes cselekményt, nemcsak minden vétköket megbocsájtotta, hanem biztatta őket, hogy csak kísérjék figyelemmel a közdolgokat, mert városuk fog Hellas fölött uralkodni, ha hogy ő neki valami baja esik. Később, mint mondják, gyakran kesergett a thebaiak szerencsétlensége fölött és sokakat részesített kegyességében. Egészben pedig, a Kleitosnak a megölését, a mi részegségében történt, a makedonoknak az indus háború alkalmával való elcsüggedését, a mi tökéletlenné tette hadjáratát, meg dicsőségét, Bakkhos [19] haragjának és boszújának tulajdonította. A megmenekült thebaiak küzül aztán nem is találkozott senki, a ki ha hozzá fordult, és valamit kért tőle, azt el nem nyerte volna tőle. Ennyit Thebai sorsáról.

XIV. Midőn a hellének az Isthmoson összegyűlekeztek, elhatározták, hogy Sándorral hadra kelnek a perzsák ellen, és őt fővezérré választották. Számos államférfiú és bölcs kereste fel ez alkalommal és szerencsét kívánt neki. Sándor remélte, hogy a sinopei Diogenes is, a ki Korinthosban időzött, ugyanazt fogja tenni. Minthogy azonban ez legkevesebbet sem vetett Sándorra és megmaradt békességben a Kraneionban,[20] maga kereste fel őt.

Diogenes történetesen a napon heverészett.

Majd a sok ember közeledtére kissé fölemelkedett és átható tekintetet vetett Sándorra. Ez üdvözli őt és megszólítván, azt kérdezi tőle, nincs-e valamire szüksége, «kissé állj félre a napról», felelé emez. Ez a felelet, mint mondják, mélyen meghatotta Sándort és annyira elbámult e férfiú büszkeségén és nagyságán, bár ez őt lenézte, hogy midőn környezete távoztában gúnyolódott és tréfálódzott vele, Sándor azt mondotta: «Én pedig ha nem volnék Sándor, Diogenes szeretnék lenni.»

Hadjárata felől meg akarván kérdezni Apollót, Delphibe ment. Történetesen azonban ép a tilos napok voltak, a mikor a törvény nem engedi meg a jóslást. Először elküldött a papnőért, és úgy hivatta meg. Midőn pedig ez vonakodott és a törvényre hivatkozott, Sándor maga ment érte és erővel a

[19] Bacchosnak, a rege szerint, Thebai volt a szülővárosa.

[20] Cyprusliget Korinthoson kívül, gymnasiummal.

templomhoz vonszolta; az, mintegy az erőszaknak engedve, «Fiam, úgymond, győzhetetlen vagy.» Sándor ennek hallatára azt mondotta, hogy nincs már szüksége más jóslatra, mert megkapta tőle a jósigét, a mit kívánt. Midőn a hadjáratra indult, az istenség mindenféle jeleket nyilvánított.

Így Orpheusnak a szobrát, mely ciprusfából való volt, Leibethrában[21] sűrű izzadság verte ki ama napokon. Mindnyájan megijedtek e jelre, de Aristandros biztatta őket, hogy bátorodjanak, mert Sándor dicső, világraszóló tetteket fog végrehajtani, a melyek sok izzadást, fáradságot okoznak majd a dicsénekeket zengő költőknek, zenészeknek.

XV. Seregének számát azok, a kik legkevesebbet számítanak, harminczezer gyalogosra és négyezer lovasra, a kik pedig legtöbbet, harmincznégyezer gyalogosra és ötezer lovasra becsülik. Ennek az eltartására, a mint Aristobulos beszéli, nem rendelkezett többel, csak hetven[22] talentummal, Duris szerint csupán harmincz napra való elesége volt. Onesikritos pedig azt állítja, hogy kétszáz[23] talentumot kölcsönbe vett. Mindazáltal, daczára annak, hogy ily csekély, szűkös segédeszközökkel indult vállalatára, mielőtt a hajóra szállt volna, barátainak viszonyait kitudakolta, és az egyiknek földet, a másiknak falut, a harmadiknak meg valami város avagy kikötő jövedelmét adta. Midőn már majdnem az összes királyi javakat elosztotta, kiutalta, Perdikkas azt kérdezte tőle: «És magadnak, ó király, mit tartasz vissza?» «A reménységet», felelt Sándor. Tehát, mondotta Perdikkas, ez lesz a mi osztályrészünk is, a kik veled hadra kelünk. Ezzel Perdikkas visszautasította a neki rendelt javakat, és barátai közül egynehányan ugyanezt cselekedték.

De Sándor szívesen adott azoknak, a kik elfogadták az ajándékot, avagy ilyet kértek, és ilyképen makedoniai vagyonának java részét pazar kézzel szétosztogatta. Ily lelkesedéssel, ily lelki állapotban kelt át a Hellespontoson. Ilionnál partraszállván, áldozott Apollónak és italáldozatot hozott a hősöknek.

[21] Kis város Makedoniában, az Olympos tövénél.

[22] 330,050 korona.

[23] 973,000 korona.

Az Achilleus emlékoszlopát megkente olajjal, társaival, szokás szerint, meztelenül körülfutkosta, megkoszorúzta és boldognak magasztalta Achilleust, hogy éltében hű barátra,[34] halála után pedig nagy hirdetőre talált. Midőn körüljárta és megtekintette a város nevezetességeit, valaki azt kérdezte tőle, vajjon nem akarja-e Alexandros [25] lantját látni. Azzal, úgymond, édes keveset törődik, de keresi az Achilleusét, a melyen az a nagy emberek dicsőségét és tetteit megénekelte.[26]

XVI. E közben Darius vezérei nagy haderőt vontak össze és a Granikos [27] mellett hadirendbe álltak, hogy az átmenetelt megakadályozzák. Tehát elkerülhetetlenné vált a bemenetelért, a háború megkezdéséért mintegy Ázsia kapuinál harczra kelni.

De a folyónak a mélysége, szakadékossága, meg a tulsó partok meredek volta, a melyeket pedig fegyverrel a kézben kelle meghágni, a legtöbbeket aggodalomba ejtették. Némelyek meg abban a vélekedésben voltak, hogy az arra a hónapra vonatkozó hagyományos szokásokat meg kell tartaniok. A Daisios [28] hónapon ugyanis nem szoktak a makedon királyok sereggel kivonulni. Ezen a körülményen Sándor úgy segített, hogy meghagyta, mikép ezt a holnapot a második Artemisionnak [29] nevezzék. Parmenionak arra az ellenvetésére, hogy tekintettel az előrehaladott időre, nem szabad csatát koczkáztatnia, azt felelte, hogy megszégyenítené a Hellespontost azzal, ha félne a Granikostól, miután amazon már átkelt. A folyóba veté tehát magát tizenhárom lovas osztaggal és a lövedékek közepette a lovassággal meg gyalogsággal megrakott meredek

[24] A barát Patroklos, a hirdető Homeros.

[25] Más néven Páris.

[26] Lásd Homeros Iliasának IX. ének. 189–192. verseit

Őtet zengedező lanton mulatozva találák,
Mely remek és szép volt, és a nyaka tiszta ezüstből,
És melylyet Eetion várát feldúlva szemelt ki:
Ezzel időze dalolgatván a hősi világról.

[27] Az Ida hegyén ered és Mysián keresztül folyván, a Propontisba ömlik.

[28] Jobbára összeesik a mi májusunkkal.

[29] Április hava.

partok felé törtet. Az áradat majd elragadja, majd elborítja és úgy tetszik, hogy inkább eszeveszetten meg kétségbeesetten, mint józan belátással intézi a csata sorát. Mindazáltal makacsul küzd az átkelésért, és nagy ügygyel-bajjal hatalmába keríti a tulsó partot, melyet az iszap nyirkossá, csuszamlóssá tett. De itt íziben kénytelen rendetlenül harczra kelni és az előretörő ellenséggel embert ember ellen szembeállítani, mielőtt átkelő vitézeit sorakoztathatná. Mert a perzsák nagy üvöltés közt lóháton hegyibük törnek és lándzsára, majd kardra mennek, ha amaz összetört. Sokan Sándorra rohannak, mert pajzsával és sisakjának a csótárjával, a melyen mindkét oldalt egy-egy rendkívül hosszú fehér szárny lengett, felette kitünt.

Mellvértjének hézagánál lövés is éri, de nem sebesül meg. Rhoisakes és Spithridates vezérek egyszerre rárontanak. Ezt elkerüli, Rhoisakest pedig megelőzve, dárdájával vérten üti, és midőn dárdája eltörik, kardot ránt. Míg ők viaskodnak, Spithridates félrefordítja lovát és oldalt fogja Sándort, majd gyorsan fölemelkedik és perzsa szekerczéjével hegyibe sújt. A csótárt az egyik szárnynyal együtt levágja, de a sisak a csapást nagy nehezen felfogja, úgy hogy a szekercze éle csak egyes hajszálait érinti. Midőn Spithridates újfent csapást intéz, megelőzi őt a fekete Kleitos és dárdájával átveri. Egyidejűleg Rhoisakes is elesik Sándor kardcsapásai alatt. A kétséges és heves lovascsata ilyetén folyamán a makedonok phalanxa átkel a Granikoson és a gyalogosok összecsapnak. De a perzsák nem fejtenek ki erélyes ellentállást és nem is sok ideig, mert megfordulnak és kereket oldanak, kivéve a hellén zsoldosokat.

Ezek egy halmon sorakoznak, és Sándortól biztonlétet kívánnak. Sándor, inkább szenvedélylyel, mint megfontolással, elsőnek hegyibük vágtat és elveszti lovát, a mely kardvágást kap az oldalán. Ez más ló volt, nem a Bukephalos. És itt sebesültek meg, itt estek el a legtöbben, mivelhogy bátor, kétségbeesett vitézekkel küzdöttek.

Mondják, hogy a barbárok részéről húszezer gyalogos és kétezer lovas esett el. A Sándor vitézeiből, Aristobulos állítása szerint, összesen csak harmincznégy halott volt, köztük kilencz gyalogos. Ezeknek érczszobrokat állíttatott Lysippos által. Hogy

győzelmében a helléneket is részeltesse, az athénieknek külön harmincz pajzsot küldött a zsákmányból. A többi zsákmányra pedig általában ezt a tiszteletreméltó felirást vésette: «Sándor, a Fülöp fia, meg a hellének, a spártaiak kivételével, az Ázsiában lakozó barbároktól.» A bilikomokat, a biborszöveteket és egyéb a perzsáktól elvett holmikat mind elküldötte az anyjának.

XVII. Ez az ütközet íziben nagy fordulatot idézett elő Sándor vállalatában, elannyira, hogy Sardes, a barbárok tengermelléki birodalmának a fővárosa, is kezére jutott, meg a többi tartományok is hozzá csatlakoztak. Csupán csak Halikarnassos, meg Miletos álltak ellent. Ezeket tehát rohammal megvette, majd a körülfekvő vidéket meghódította, de a további teendőire nézve kétségben volt.

Majd arra gondolt, hogy nyomban Dariusra csap és döntő csatát koczkáztat, majd azt határozta, hogy első sorban a tengermelléken edzi meg seregét és csak ha annak kincseiből, hatalomforrásaiból erőt merített, vonul a felső tartományokba Darius ellen.

Van Lykiában, Xanthos városa körül egy forrás, mely, mint mondják, akkortájt magamagától mozgásba jött és kiáradt, a midőn a mélységből egy ércztábla vetődött fel, rajta ősrégi írással, a mely jelezte, hogy a perzsák uralma végét járja, a görögök megdöntik azt. Ennek folytán fellelkesülve, íziben a dologhoz fogott és megtisztította a tengermelléket, egész Phoenikiáig meg Kilikiáig. Pamphylián való átvonulása bő anyagot nyújtott a történetíróknak csodás, meg színgazdag leírásokra: hogy a tenger, a mely egyébként folytonosan hevesen csapkodja a partokat és a meredek, szakadékos martok alatt csak ritkán engedi látni az alantas keskeny zátonylánczolatot, most valami isteni rendelésből kitért Sándor elől. Menander nyilván erre a különös esetre czéloz tréfásan egyik vígjátékában: [30]

> «Sándorhoz méltó e dolog. Ha keresek,
> Ki erre képes, ez vállalkozik, ha kell
> Átkelni tenger árján, kész átkelni ez.»

[30] Elveszett.

Sándor maga azonban levelei szerint semmi csodás dolgot nem lát abban.

Azt mondja ugyanis, hogy az úgynevezett Klimaxnak vette útját és Phaselisből kiindulván, keresztülment azon. Ezen az okon több napon át tartózkodott ebben a városban. Ez alkalommal megpillantván az elhunyt Theodektes szobrát,[31] mely a piaczon volt felállítva, — Theodektes ugyanis Phaselisbeli volt — estebéd után ittas állapotban azt körültánczolta és elárasztotta koszorúkkal, a mivel tréfás módon a kegyelet adóját rótta le az iránt a baráti viszony iránt, a mely Aristoteles meg a bölcselet révén összeköttetésbe hozta e férfiúval.

XVIII. Aztán meghódította az ellenszegülő pisidákat,[32] és alája vetette Phrygiát. Majd elfoglalván Gordion városát, a mely állítólag a hajdankori Midas székhelye volt, megtekintette azt a híres szekeret, a mely kőrisfahánccsal össze volt kötve és értesült arról a barbárok által hitelesnek tartott meséről, hogy a sors rendeléséből az lesz kerek e világ királya, a ki a csomót megoldja. A többség azt állítja, hogy a csomón a kötelék végei alá voltak kötve és a kötélnek többszörösen egymás fölé való tekerése folytán úgy el voltak födve, hogy Sándor képtelen levén megoldani a csomót, kardjával vágta szét, minek folytán annak több végei láthatók lettek. Aristobulos szerint azonban Sándor nagyon könnyen megoldotta a csomót, a mennyiben kihúzta a szeget, mely az igát a rúdhoz erősítette és így lekapcsolta a jármot. Ezután meghódította a paphlagonokat meg a kappadokokat, majd értesülvén Memnon haláláról, a ki Dariusnak a tengermelléki vezérei közül legkiválóbb volt és Sándornak bizonyára sok dolgot, azaz vesződséget és akadályt okozandott, ez a körülmény meg még inkább szilárdította abban az elhatározásában, hogy Felső-Ázsiába vonul hadával.

Darius is már levonult Susából, erősen bizakodván seregének tömegében, mert hada 600,000 főből állt, de meg mert valami álomlátás is bátorította, a mit a magusok inkább ked-

[31] Isokrates és Aristoteles tanítványa. Számos tragoediákat írt.

[32] A Tauros hegység lakói.

vére, mint a valószinűség szerint magyaráztak. Úgy rémlett előtte, mintha a makedonok phalanxa nagy tűzben állt volna, Sándor pedig olyan ruházatban, a minőt ő maga viselt annak-előtte, a midőn a király titkára volt, őt szolgálta, majd belépett a Belos szentélyébe és eltünt. Az istenség ezzel úgy látszik azt akarta bejelenteni, hogy a makedonok fényes, dicső tetteket fognak végrehajtani, hogy Sándor ura lesz Ázsiának, valamikép ura lett a Darius, a ki titkárból lett király, majd hirtelen dicsőséges véget ér.

XIX. De még inkább felbátorította Dariust az a vélekedése, hogy Sándor gyávaságból vesztegel oly hosszú ideig Kilikiában. Ez a vesztegelés azonban betegsége miatt történt, a mit némelyek fáradalmainak, mások meg a Knidos folyó jéghideg vizében való megfürdésének tulajdonítanak.

Egy orvos sem bátorkodott gyógyításához fogni, mert abban a hitben voltak, hogy a betegség sokkal veszedelmesebb, semhogy bárminő orvosság azon segíthetne, kudarcz esetén pedig féltek a makedonok szemrehányásától. Az akarnáni Fülöp azonban, bár felfogta a helyzet súlyos voltát, egyrészt bízván a Sándor barátságában, másrészt pedig szégyennek tartván azt, hogy királyának veszedelmében nem osztakozik azzal, hogy a végső szerhez folyamodik és a saját életét koczkára teszi. Kisérletet tesz tehát egy orvossággal és reábírja Sándort, hogy azt elfogadja és bevegye, ha ugyan igyekszik a háború végett hovahamarabb meggyógyulni.

E közben Parmenio táborából egy levelet küld neki, a melyben inté, hogy óvakodjék Fülöptől, a kit Darius értékes ajándékokkal, meg a leánya kezének odaigérésével megvesztegetett, hogy Sándort elveszítse. Ez a levelet elolvassa és a nélkül, hogy azt barátai egyikének megmutatná, a vánkosa alá teszi.

Midőn Fülöp a kitűzött időben társaival belép hozzá, magával hozván egy serlegben az orvosságot, Sándor átadja neki a levelet, ő maga pedig bátran, gyanútalanul átveszi az orvosságot. Csodálatos, színpadi látomány lehetett az, a mint az egyik olvassa a levelet, a másik meg iszsza az orvosságot. Majd aztán egymásra tekintenek, de mindegyik máskép. Sándor

nyílt, derült arczczal kimutatja a Fülöp iránt érzett jóakaratát és bizalmát, Fülöp pedig a rágalom miatt való elszörnyülködésében majd az istenekhez fohászkodik és az égre emeli kezeit, majd az ágyra borul és kérleli a királyt, hogy csak legyen bátorságban és bízza magát ő reá.

Az orvosság eleintén hevesen hatott testi szervezetére és mintegy eltompította, mélyen elhomályosította életerejét, úgy hogy a beálló ájulás folytán a szava elállt, érzékeinek működése bizonytalan és alig észrevehetővé vált. Mindazáltal Fülöp gondozása folytán hamarosan helyreállt egészsége és megerősödve megmutatta magát a makedonoknak, a kik nagyon el voltak csüggedve, valamíg Sándort meg nem pillantották.

XX. Volt Darius táborában valami Amyntas nevű makedon férfiú, a ki Makedoniából elmenekült és jól ismerte Sándor jellemét.

Ez annak láttára, hogy Darius a szorosok[33] közé készül vonulni Sándor ellen. kérte, hogy maradjon azon a vidéken, a hol aztán a tágas, nyílt területen kisebb számú ellenséggel sikeresen csatázhatik. Darius azt felelte, fél attól, hogy az ellenség eleve elszalad előle és Sándor megszökik. «Erre nézve, mondá Amyntas, bízvást nyugton lehetsz, király, mert Sándor szembe jő veled s talán már útban is van.

De Amyntas szavaival nem tudta meggyőzni Dariust, mert ez felkerekedett és Kilikiába vonult, Sándor pedig egyidejűleg Syriába vele szembe. Azonban éjszaka eltévesztették egymást és visszafordultak. Sándor örült a szerencsének és igyekezett a szorosok közt találkozni Dariusszal, míg ez törekedett előbbi táborhelyét elfoglalni és seregét a szorosokból kivonni. Immár belátta, hogy szerencsétlenségére vetette magát erre a tenger és a hegységek által elzárt, meg a Pinaros folyótól kettészelt vidékre, a mely a lovasságra hátrányosabb volt, ellenben szakadékos voltánál fogva a csekély számú ellenségnek mindenütt előnyt nyújtott. A terepet ugyan a sors adta Sándornak, de eszélyes hadi intézkedései jobban előmozdították győzelmét, mint a szerencse kedvezése. Ő ugyanis,

[33] Az Amanos hegyszorosok, a melyek Syriából Kilikiába vezettek.

daczára a barbarok számbeli fölényének, nem adott nekik alkalmat arra, hogy bekerítsék, hanem kiterjesztette jobb szárnyát az ellenség balja köré, és így oldalába jutván, megfutamitotta a vele szemben levő barbárokat. Folyton az elsők közt küzdött, ugy hogy csípején kardsebet kapott magától Dariustól, miként Chares állitja, mert összecsaptak egymással.

Sándor azonban, abban a levelében, a melyet a csata felől Parmenióhoz küldött, nem említi, ki sebesítette meg, csak azt irja, hogy csípején kardsebet kapott, de e seb folytán semmi nagyobb baja nem esett.

Fényes győzelmet aratott tehát és az ellenségből százezernél többet levágott.

Dariust azonban nem fogta el, mivelhogy futásában négy avagy öt stadiummal [34] megelőzte.

Mindazáltal hatalmába kerítette a kocsiját meg az ijját. Visszatértekor a makedonokat a tömérdek kincsekkel megrakott barbár tábor kifosztása, fölharácsolása közepett találta, noha az ellenség, hogy a csatán minél könnyebb felszerelésse jelenhessék meg, podgyászának javarészét Damaskosban hagyta hátra.

De Darius sátorát, a mely tömve volt fényes butorzattal, edényekkel és sok drágaságokkal, Sándornak szánták.

Sándor pedig rögtön levetette fegyverzetét és a fürdőbe ment, mondván: «Menjünk tehát és mossuk le a csata izzadságát Darius fürdőjében.» Bizalmasainak egyike azonban: «Istenemre, úgymond, inkább a Sándorében, mert a legyőzöttek javai a győzőéi és azokat ennek a nevén kell nevezni.» Midőn aztán megpillantotta a medenczéket, a mosdóedényeket, a korsókat, a kenőcstégelyeket, a melyek mind aranyból valók és művészi kivitelűek voltak; midőn megérezte a kenőcsök meg a szeszek kellemes illatát, a mely elárasztotta a szobát; majd aztán mikor belépett a sátorba, mely magasságával, nagyságával, a szőnyegek, az asztalok, az evőeszközök pompájával bámulatba ejtette, átható tekintetet vetett barátaira, mondván: «Hát úgy tetszik, ebből állt a királykodás.»

[34] Több egy kilométernél.

XXI. Épen az asztalhoz készült ülni, midőn valaki jelenti neki, hogy a hadifoglyok közt vezetik a Darius anyját, nejét és két hajadon leányát, a kik midőn megpillantották Darius kocsiját meg az íjját, mellöket verve sírásra fakadtak, azt vélvén, hogy az meghalt. Sándor, kit ezeknek az asszonyoknak a sorsa jobban meghatott, mint a magamagáé, hosszú időre hallgatásba merült, majd elküldé hozzájuk Leonatost, azzal az üzenettel, hogy Darius nem halt meg és Sándortól nincs mit tartaniok, mert ő csak Dariusszal harczol az uralomért, nekik azonban mindaz rendelkezésükre álland, a mivel Darius királykodása alatt birtak. Már ez a beszéd is nyájasnak, méltóságosnak tetszett az asszonyok előtt, de még emberségesebb volt a velük szemben való bánásmódja.

Megengedte nekik ugyanis, hogy a perzsák közül a hányat csak akartak, eltemethessenek, hogy e czélra a zsákmányból ruhákat, meg ékszereket kiválaszthassanak. A kiszolgálást meg a tiszteletadást illetőleg, a melyet eleddig élveztek, semmi fogyatkozást nem szenvedtek, sőt nagyobb jövedelmekben részesültek, mint azelőtt. De a legszebb és egy királyhoz legméltóbb kegy, a mit e nemes származású, erényes fogolynők iránt tanusított, az volt, hogy semmi tisztességtelent nem hallhattak, nem sejthettek, de az ilyestől még csak nem is tarthattak, hanem az ellenséges tábor közepette, akárcsak egy szent helyen megőrizett szüzek módjára idegen szemek elől elrejtve, láthatatlanul élhettek. Noha, mint állítják, Darius felesége sokkal szebb volt valamennyi királynőnél, valamikép Darius is a legdelibb, legderekabb férfiú volt, leányaik pedig hozzájuk hasonlítottak.

Sándor azonban, ugytetszik, az önmagán való uralmat, királyiabb erénynek tartván az ellenség meggyőzésénél, nem nyúlt a fogoly nőkhöz, sőt Barsinén kívül házassága előtt más nőt nem is ismert. Ez a Barsine Memnon [35] halála után özvegyen maradván, Damaskosnál fogságra jutott. És mivelhogy görög nevelésben részesült, meg egyébként is szelíd erkölcsű volt, azonkívül Artabazostól származott, a kinek anyja

[35] Darius lovasvezére volt.

királyleány volt, Parmenion, miként Aristobulos beszéli, reábeszélte Sándort, hogy vegye magához ezt a nemes származású bájos nőt.

A többi rabnők láttára pedig, a kik mind kitüntek szépségökkel, termetökkel, tréfásan azt mondotta, hogy a perzsa nők valóságos szemkínzók. És a midőn bájaik szépségével szembe állította a saját önmérsékletének meg józanságának szép voltát, akár lelketlen szobrok előtt, haladt el mellettük.

XXII. Egykor Philoxenes, a tengermellék parancsnoka, írt neki, hogy valami Theodorosnak, Tarentumból, van két rendkívül szép ifja eladó és kérdést intézett hozzá, vajjon megveszi-e őket. Sándor méltatlankodásra fakadt és ismételve azt kérdezte barátaitól, vajjon minő gyalázatos tetten érte őt Philoxenes, hogy ily alávalóságot tesz fel róla. Philoxenest pedig keményen megpirongatta levelében és megparancsolta neki, hogy küldje Theodorost áruival együtt a pokolba.

Szigorúan megdorgálta a fiatal Hagnont is, hogy meg akarja számára venni Krobylost, a ki feltűnést keltett Korinthosban, és hozzávezetni. Értesülvén arról, hogy két makedon, Damon meg Thimotheos, akik Parmenion alatt szolgáltak, valami zsoldosok nejein erőszakot követtek el, levelében meghagyta Parmenionnak, hogy ha vétkességük bebizonyul, halállal büntesse őket, mint afféle fenevadakat, a kik csak embertársaik romlására vannak. A levél folyamában pedig magamagáról azt irta: «Én rólam ugyan senki sem mondhatja, hogy Darius feleségének a látásán kapott, akár azt, hogy megpillantani kívántam, mert még azok beszédére sem hallgattam, a kik annak bájairól csevegtek.»

Azt mondá továbbá, hogy főleg az alvásból, meg a szeretkezésből jött halandó voltának tudására, mert egy ugyanazon gyengeségből ered az emberi természetben a kimerülés és a gyönyör. Gyomrára nézve nagyon mértékletes volt, a mit több más alkalommal, főleg pedig Adának, a kit anyjának fogadott és Karia királynőjévé tett, adott feleletével nyilvánvalóvá tett.

Midőn ez kedveskedésből naponként sokféle eledeleket, süteményeket küldött Sándornak, végre pedig a legügyesebb-

nek tartott szakácsait, czukrászait menesztette hozzá, ez azt mondotta, hogy semmi szüksége sincs azokra, sokkal jobb szakácsokat kapott ő már tanítójától, Leonidastól: reggelihez az éjjeli meneteléseket, estelihez pedig az üres gyomrot. «Ugyanez a férfiú, úgymond, még ágyneműimet meg a ruhaszekrényeimet is felforgatta, kutatván, nem dugott-e oda anyám valami csemegét, fölöslegest.»

XXIII. A bort is kevésbbé szerette, mint a hogy látszott. Mert olybá tűnt fel. a hosszú idő okán, a mit azonban inkább csevegéssel, mint ivással töltött, a mennyiben minden kupánál terjengős beszédbe ereszkedett, de csak akkor, ha érkezése volt. Mert ha dolga akadt, sem a bor, sem az alvás, sem a játék, sem a szeretkezés, avagy a szinjáték nem tartotta vissza, valamikép a többi vezéreket. Ezt bizonyítja élete, melyet, bár rendkívül rövid tartamú volt, tömérdek nagy tettekkel töltött meg.

Nyugalom idejekor, mihelyt felkelt, áldozott az isteneknek és ülve hamarosan megreggelizett, aztán a napot vadászattal, biráskodással, vitálkodások elintézésével vagy olvasással töltötte.

Menetelés közben, ha az nem volt, valami sürgős útjártában gyakorolta magát az íjjazásban és a robogó szekerére való föl- meg leugrálásban. Szórakozásból gyakran rókákra, madarakra vadászott, mint az a napi jegyzékekből megolvasható. Szállására tértekor fürdőt vett, vagy olajjal kenekedett, majd megkérdezte a szakácsok meg a sütők előljáróitól, vajjon az estebédhez a kellő előkészületeket megtették-e. A vacsorához csak későn fogott, midőn már besötétedett, és pedig fekve. Bámulatos figyelmet, gondot fordított az asztalára, hogy a kiszolgálás hanyagul és rendetlenül ne történjék. Az ivást azonban, miként elbeszéltük, csevegés végett hosszúra nyújtotta. És bár egyébkor társalgásra nézve egyike volt a legnyájasabb fejedelmeknek, a ki semmi kellem híjában nem szűkösködött, ekkoron nagyzásával kelletlenné vált, igazi szélcsapkatona módjára. És a midőn a hányavetiség elragadta, egyben hízelgőivel teljesen megnyergeltette magát, a kik aztán zavarba hozták a szerényebb lakmározókat, mivelhogy ezek, sem a

hízelgőkkel vetélkedni, sem pedig a magasztalásban hátramaradni nem akartak, az ugyanis ocsmánynak tetszett, ez pedig veszedelmet hozhatott rájok. A lakozás után megfürdött és elaludt, gyakran délig. Megtörtént azonban, hogy az egész napot is elheverte. Az inyes eledelektől olyannyira tartózkodott, hogy a tengervidékről szállított legritkább gyümölcsöket, halakat barátai közt széjjelosztotta és sokszor magának semmit sem tartott vissza. Lakomái különben mindig nagyszerűek voltak és azok költsége szerencséjének nagyrakelésével arányt tartott, míg végül tízezer drachmára [36] emelkedett. Ennél aztán megállapodott. Ugyanez az összeg volt megszabva azokra nézve is, a kik Sándort megvendégelték.

XXIV. Az issosi csata után Sándor csapatokat küldött Damaskosba és kezére kerítette Darius kincseit, podgyászát, meg a perzsák nejeit, gyermekeit. A legtöbb zsákmányra a thessáliai lovasok tettek szert, mivelhogy ezeket, a csatán magukat kiválókép kitüntető vitézeket, küldötte ki szándékosan Sándor, hogy hasznukat lássák. De a többi csapatok is bőségesen megszedték magukat. És a makedonok, a kik először izlelték meg az aranyat, az ezüstöt, a perzsák élete módját, asszonyait, akár a kutyák, a melyek szimatot kaptak, igyekeztek a perzsák kincseit fölkutatni, kinyomozni.

Mindazáltal Sándor tanácsosnak vélte elsősorban a tengermelléket meghódítani, Cyprost, meg Phoeniciát íziben átadták neki az odavaló királyok, a kik hozzája jöttek Tyros kivételével. Miközben Tyrost hét hónapon át a szárazon töltésekkel, hadigépekkel, a tengeren pedig kétszáz háromevezőssel szorongatta, megjelent álmában Herakles és kezét nyújtotta feléje a bástyáról, majd hívta.

A tyrosiak közül pedig többeknek úgy rémlett álomközben, hogy Apolló azt mondotta, mikép Sándorhoz megy, mivelhogy nincs tetszésére a dolgok folyása a városban. Ezek tehát az istent, akár az ellenséghez szökő rabszolgát, tetten kapván, a szobrát kötelekkel körülhurkolták és talapzatához erősítették, majd elnevezték Alexandristesnek. [37] Egy más láto-

[36] Körülbelül 5000 korona.

[37] Sándorpárti.

mánya is lőn Sándornak álomközben. Úgy vélte, egy satyr jelent meg előtte, a ki a távolból pajzánkodott vele, de a midőn megfogni akarta, elosont.

Végre aztán nagy vesződség, sok lótás-futás után kezére került. A jósok a satyros szót kettéválasztván, azt az ügyes magyarázatot adták neki, hogy: tied lesz Tyros. Mutatnak is valami forrást, a mely mellett Sándor álmában látni vélte a satyrt. Az ostrom közben hadjáratra kelt a Libanon mellékén lakó arabok ellen, a midőn életveszedelembe került, a tanítója, Lysimachos miatt. Mert ez elkísérte Sándort, azt mondván, hogy nem rosszabb ő, nem is öregebb, a Phoinixnél.[38] Sándor ugyanis a hegyekhez közeledvén, hátrahagyta a lovakat és gyalog ment, míg a többiek jóval előre jutottak, az est leszállával és az ellenség közelében nem akarta a már csüggedező, erőtlenedő Lysimachost elhagyni és miközben ezt biztatgatta, támogatta, nem vette észre, hogy kevesedmagával elszakadt a seregtől és a sötét éjben, meg a kemény hidegben veszedelmes helyre került.

Eközben megpillantotta a távolban szétszórtan égő számos ellenséges tábortüzeket. Bízván testének fürgeségében, meg abban, hogy saját fáradalmaival mindig segített a makedonok szorult helyzetén, odafut azokhoz, a melyek legközelebb estek hozzá és két, a tábortűz körül ülő barbárt kardjával levág, fölragad egy égő üszköt és azt övéihez viszi. Majd nagy tüzet raknak, mire az ellenséget íziben félelem szállja meg, úgy hogy kereket old, a támadókat pedig visszaszorítják és egész bátorságban táboroznak. Ezeket Chares beszéli.

XXV. Az ostrom pedig így végződött: Sándor seregeinek zömét, az előző küzdelem okán, pihenni engedte és csak kevés számú csapatokat küldött a bástyákra, hogy az ellenségnek nyugta ne legyen. Ugyanekkor Aristander, a jós, áldozati állatot vágott, és a jelek megtekintése után egész bátran kijelentette az ottlevőknek, hogy a város minden bizonynyal még abban a hónapban kezükre kerül. Gúnyos nevetés támadt erre, mivelhogy a hó utolsó napján voltak.

[38] Phoinix tanítója volt Achilleusnak, a kit Trója ostromára elkísért.

A király a jós zavarának láttára, de meg mert mindig becsben tartotta a jóslatokat, elrendelte, hogy azt a napot ne a hó harminczadikának, hanem huszonkilenczedikének számítsák. Majd a harsonákkal jelt adatott, és erősebb rohamot intézett a falakra, mintsem eleve elhatározta. A támadás heves lett, s elől a táborban levő csapatok se tudták magukat visszatartóztatni, mert összesereglettek és a többiek segítségére siettek. A tyrosiak pedig elcsüggedtek és így azon a napon Sándor megvette a várost. Ezután ostrom alá vette Gazát, Syria legnagyobb városát, midőn valami madár a levegőből vállára ejtett egy rögöt. Aztán leszállt egyik ostromgépre és észrevétlenül belekeveredett ama zsinegek bogaiba, a mikkel a köteleket működésbe hozzák. És ennek a jelenségnek a következménye, az Aristander jóslása szerint, be is teljesedett, mert Sándor vállán sebet kapott, de a várost elfoglalta. A zsákmány javarészét elküldötte Olympiasnak, Kleopatrának, meg barátainak, tanítójának, Leonidasnak pedig ötszáz talentum [39] tömjént és száz talentum [40] myrrhát juttatott, megemlékezve egy gyermekkori reménységére. Leonidas ugyanis, mint mondják, egy alkalommal megdorgálta Sándort, a mint ez a tömjént két kézzel szórta az áldozati tűzre: «Majd ha hatalmadba keríted, Sándor, az illatszerek országát, ám áldozz ily bőkezűleg, most azonban bánj szűkösen meglevő javaiddal.» Ugyanekkor azt írta neki Sándor: «Im, küldünk neked bőségesen tömjént meg myrrhát, hogy ne légy továbbra is szűkmarkú az istenekhez.»

XXVI. Valami szekrényt hoztak Sándorhoz, a mely a Dariustól elvett kincsek meg bútorok legbecsesebbikének látszott. Sándor pedig megkérdezte barátait, mit tartanak a legérdemesebbnek arra, hogy abba helyeztessék. Az egyik ezt, a másik meg azt mondotta. «Én pedig, szólt Sándor, az Iliast fogom abba tenni és megőrizni.» És ezt számos hitelt érdemlő történetíró tanusítja. S ha az igaz, a mit az Alexandria-beliek Herakleidesra támaszkodva állítanak, akkor úgylátszik Homeros nem volt haszontalan utitársa és rossz tanácsadója Sándornak

[39] 13,089 kgr.
[40] 2817 kgr.

hadmenetén. Mint mondják, Sándor Egyptom meghódítása után, egy nagy és népes hellen várost akart alapítani, a melyre nevét volt hagyandó. Már-már kimérte és körülmesgyézte az építészek terve szerint a helyet, midőn álmában csodálatos látománya lőn. Egy hófehér hajú, tiszteletreméltó tekintetű férfiú lépett melléje és idézte e verseket: [41]

Egy sziget áll Aegyptosnak közelében az égszín
Tenger síkja felett, Pharos a neve.

Sándor rögtön fölkelt és Pharoshoz ment.

Ez akkortájt egy sziget volt a kanobosi [41a] torkolaton valamivel felül, most azonban töltés által van a szárazfölddel összekötve. Midőn megszemlélte a kitünő fekvésű helyet, a mely egy földnyelv alakjában kellő szélességű földszorost képezvén, egy nagy tavat [42] választ el a tengertől, a mely terjedelmes öbölben végződik: «Homeros, úgymond, egyebekben is csodálatra méltó ember, és a legkitünőbb építész egyúttal.» Megparancsolta tehát, hogy rajzolják meg a városnak a tereppel összevágó tervét.

Minthogy azonban kréta nem volt kéznél, lisztet vettek elő és azzal rajzoltak a fekete talajon egy kerek öblöt, melynek belső kerületét a szélén két egyenlő nagyságú összeérő, egyenes alapvonal köpeny alakjára fogta be.

A királynak tetszett a terv, a midőn egyszerre töménytelen sokaságú, különféle nagyságú és fajú madarak felhők módjára a folyó meg a mocsár felől arra a helyre szálltak és a lisztből egy szemet sem hagytak. Sándort egészen megzavarta ez a baljóslatú előjel.

Mindazáltal a jósok biztatták, bátorították, hogy a város, a mit alapítni szándékozik, mindenben bővelkedő és mindenfajú emberek táplálója leend. Meghagyta tehát az építészeknek, hogy lássanak a munkához, maga pedig felkerekedett Ammon jóshelye felé. Az út hosszú és számos nehézségekkel meg fáradalmakkal volt egybekötve.

[41] Odyssea. IV. 345.

[41a] A Nilus legnyugotibb torkolata Abukir közelében.

[42] A Mareotis tavát.

Két veszedelem fenyegetett: az egyik a vízhiány, mely a vidéket több napi járóföldre sivataggá tette, a másik meg a heves déli szél, a mely esetleg a mély és feneketlen homokban úton érheti őket, valamikép, mint beszélik, hajdanában Kambyses seregét is, midőn a síkot fenekestől felforgatta és a fölkavart tömérdek fövenynyel elborított, elpusztított ötvenezer embert. Erre majdnem mindnyájan gondoltak, csakhogy nehéz dolog volt Sándort báminemű elhatározásától elterelni. Ám a szerencse az ő törekvései elől meghátrálván, még inkább megerősítette eltökélésében, tüzes bátorsága pedig a cselekvésben, legyőzhetetlenné tette makacsságát, a mely nemcsak az ellenségen, hanem még a téren és időn is erőt vett.

XXVII. Azok a segedelmek, a mikkel az isten őt akkori útja nehézségeinek közepette támogatta, több hitelre találtak, mint a későbbi jóslatok, sőt bizonyos tekintetben ezek nyújtottak hitelt a jóslatoknak is.

Először is Zeus erős, huzamos esőt bocsájtott alá, a mely eloszlatta a szomjúságtól való félelmet, elfojtotta a homok hőségét, a mennyiben az átnedvesedett és magában összeülepedett, egyben pedig a levegőt enyhévé, tisztábbá tette. Azután, mivelhogy az útjelek, a miket a kalauzok raktak, összezavarodtak, és ennek folytán Sándor vitézei eltévedtek, meg tájékozatlanságból elszakadoztak egymástól, hollók jelentek meg és vették át a kalauzolást, olyaténkép, hogy szaporán előreröpültek, ha követték őket, és várakoztak, ha hátramaradtak, meg késedelmeskedtek. De a legcsudásabb az volt, mint Kallisthenes beszéli, hogy éjente az eltévedetteket hangjukkal visszahívták és krákogásukkal jó nyomra igazították.

Midőn átkelvén a pusztaságon a jóshelyre érkezett, az Ammon prófétája, az isten, mint atyja nevében üdvözölte Sándor pedig megkérdezte, vajjon atyja gyilkosai közül valaki nem menekült-e el.

A próféta megintette, hogy jobban válogassa meg szavait, mert neki nincsen halandó atyja. Sándor tehát helyreigazítólag azt kérdezte, vajjon Fülöp gyilkosai valamennyien meg vannak-e büntetve, aztán az uralkodás felől, hogy megadatik-e neki az egész világ fölött való uralom. Mivelhogy az istenség azt

válaszolta, hogy ez is megadatik neki, meg a Fülöp halála is teljesen meg van torolva, fényes ajándékokat adott az istennek és sok pénzt a papoknak. Ezeket beszélik jobbadán a történetírók, a jóslásra vonatkozólag. Maga Sándor az anyjához intézett levelében azt mondja, hogy valami titkos jóslatot nyert az istentől, a melyet majd hazatértekor közölni fog vele, de csupán vele.

Némelyek azonban azt állítják, hogy a próféta barátságosan akarván őt görög nyelven ekkép üdvözölni: «O paidion», a nyelvben való járatlansága miatt, az utolsó mássalhangzót sigmával cserélte fel, és O paidiost [43] mondott, vagyis az «n» helyett «s»-et használt. Sándornak örömére szolgált ez a nyelvbotlás és csakhamar világgá ment annak híre, hogy az istenség Zeus fiaként üdvözölte őt.

Beszélik, hogy Egyptomban társalgott Psammonnal, a bölcscsel is, és ennek mondásai közül főleg azt javalta: «hogy minden ember az isten uralma alá van vetve, mert az uralom, a parancsnokolás mindenkiben isteni eredetű.»

Ő maga azonban sokkal bölcsebben fogta fel ezt, a midőn azt mondotta, hogy az isten ugyan minden embernek közös atyja, de a legjobbak kiválókép választottjai.

XXVIII. A barbárokkal szemben egyáltalán rendkívül büszke volt, és olybá tünt fel, mint a ki teljesen meg van győződve isteni származásáról, istenfi létéről. De a hellénekkel mérsékeltebben, kiméletesebben éreztette isteni voltát.

Mindazáltal Samos végett így írt az athénieknek: «Én ugyan, úgymond, nem adtam volna nektek oda ezt a híres, szabad várost; ám tartsátok meg, mivelhogy azt az akkori uralkodótól és az én állítólagos atyámtól nyertétek.» Értvén azon a Fülöpöt. Később azonban, midőn nyílsebet kapott és heves fájdalmakat szenvedett: «Barátim, úgymond, az a mi folyik, az vér, [44] nem pedig:

«Ichor, mely foly az égi lakók testének erében.»

Egy napon nagy mennydörgés támadt, a mely mindenkit megrémített. A jelenlevő Anaxarchos, a sophista így szólt

[43] Paidion: fiúcskám. Pai dios: Zeus fia.

[44] Homeros Ilias V. 340.

hozzá: «Zeus fia, tán csak nem tetőled jő ez a dörej.» Sándor mosolyogva felelt: «Én nem akarok barátaim előtt félelmes lenni, valamikép te kívánod, a ki legyalázod lakomáimat azért, mert asztalaimon halakat látsz föltálalva, nem pedig satrapafőket.» És mint mondják, Anaxarchos csakugyan ilyenforma, a fentieknek megfelelő nyilatkozatot tett, a midőn a király hitvány halacskákat küldött Hephaistionnak, mintegy kigúnyolandó, megvetendő azokat, a kik oly nagy fáradalmak és veszélyek árán törekesznek fényes állásokra, holott az élvezetekre, a gyönyörökre nézvest semmivel, vagy csak kevéssel vannak előnyben mások felett. Az elbeszéltekből tehát világosan kitetszik, hogy maga Sándor egyáltalán nem volt meggyőződve, elámítva állítólagos istensége felől, hanem azt csak mások leigázására használta föl.

XXIX. Egyptomból visszatérvén Phoenikiába, áldozatokat mutatott be az isteneknek és díszmeneteket, kartánczokat, tragikus versenyeket rendezett, a melyek nemcsak kiállításuk, hanem a karvezetők versengése folytán is fényesek voltak. Mert a kyprosiak királyai voltak a karvezetők, valamikép az athénieknél a törzsek választottai. És bámulatra méltó versengést fejtettek ki becsvágyukban. A vetélkedésnél főleg kitünt Nikokreon, Salamisból és Pasikrates Soloiból. Mert ezekre esett a sors, hogy a leghíresebb színészeket alkalmazzák a karokban, így Pasikratesre Athenodoros, Nikokreonra meg Thessalos, a kit maga Sándor is rendkívül kedvelt.

De érdeklődését nem nyilvánította előbb, mint a midőn a szavazás folytán Athenodorost nyilvánították győzőnek. Ekkor ugyanis, a mint beszélik, eltávoztakor azt mondotta, hogy javalja ugyan a bírákat, de ő maga részéről örömest odaadta volna királyságának egy részét, hogy ne lássa Thessalos legyőzetését. Midőn aztán az athéniek megbírságolták Athenodorost, mivelhogy nem jelent meg a dionysosi versenyen, ez kérte a királyt, hogy írjon érdekében az athénieknek. Sándor ugyan ezt nem tette meg, de megküldötte helyette a bírságot. Midőn Lykon, Skarphéből,[45] nagy sikereket aratott a szín-

[45] Város Lokrisban.

padon, előadásközben komédiájába beleszött egy verset, a melyben tíz talentumot [46] kért; Sándor elnevetve magát megadta neki. E közben Darius levelét, meg a barátait küldötte hozzá, azzal a kéréssel, hogy fogadjon el tízezer talentumot [47] a foglyokért, bírja az Euphratesen innét fekvő tartományokat, vegye nőül egyik leányát és legyen barátja, szövetségese. Sándor közölte ezeket a feltételeket barátaival: «Én, mondá Parmenion, elfogadnám azokat, ha Sándor volnék.» «Istenemre én is, válaszolta Sándor, ha Parmenion volnék.» Dáriusnak pedig azt írta, hogy a legbarátságosabb fogadtatásban részesül, ha hozzá jő, de ha nem, úgy ő maga indul íziben hozzája.

XXX. Azonban hamarosan megbánta ezt, a midőn Darius felesége gyermekágyban meghalt és nem titkolta abbeli fájdalmát, hogy oly szép alkalom síklott ki kezeiből jóságosságát tanusíthatni.

Eltemettette tehát a királynőt, nem kiinélve semmi költekezést. A hálószobaőrző eunuchoknak, a kik a nőkkel együtt fogságra jutottak, egyike, névszerint Teireus, megszökött a táborból és Dariushoz nyargalt, majd közölte vele neje halálát. Darius homlokára csapott és hangos sírásra fakadt. «Jaj a szerencsétlen végzetű perzsáknak, kiáltott föl; nem elég, hogy a király neje és huga élve kerültek fogságba, hanem még halva sem részesülhettek királyi temetésben.» A szobaőr közbevágott: «A kegyeletes temetés, meg mindama tisztesség végett, a mi rangjának megfelelt, nincs okod, ó király, vádolni a perzsák szerencsétlen végzetét. Mert sem nőm, sem Stateira, valamíg élt, sem anyád, sem gyermekeid nem szűkösködtek az előzőleg élvezett javak és tisztesség híjában, hanem ha tekinteted látásában, a mit a mi urunk Oromasdes [48] újfent fényesen fel fog ragyogtatni.

De halálakor sem lett semmi tisztességtől megfosztva, hisz ellenségei is könnyeikkel becsülték. Mert Sándor ép oly lovagias győztesül, valamint félelmes mint küzdőfél.»

Ezek hallatára a fájdalom, meg a lelki zavar Dariust alaptalan gyanúra ragadták és az eunuchot sátorának belsejébe

[46] 47,150 korona.

[47] 47.150,000 korona.

[48] A jó szelleme a perzsáknál, valamint Ariman a gonoszé.

vezetvén: «Talán, úgymond, a szerencsével te is a makedonok pártjára szegődtél, de ha még én Darius vagyok a te urad, mondd meg, kérlek a Mithras[49] nagy fényére és királyi jobbomra, vajjon a Stateira halálában nem legkisebb szerencsétlenségemet siratom-e, vagy pedig éltében keservesebb csapást szenvedtem, és nem-e inkább érdemem szerint való szerencsétlenség sújtott vala, ha egy kegyetlen, könyörtelen ellenség kezébe jutottam volna. Ugyan miféle illemes viszonyban állhatott egy fiatal fejedelem az ellensége nejéhez, hogy azt ily tisztességben részesíti.» Még így beszélt, midőn Teireus lábaihoz vetette magát és rimánkodott, hogy ne szóljon így, ne legyen igazságtalan Sándor iránt, ne sértse meg elhalt feleségét meg hugát és ne foszsza meg magamagát szerencsétlensége közepette a legnagyobb vígasztól, annak látszatától, hogy egy felsőbb lény győzte őt le, sőt inkább csodálkozzék Sándoron, a ki több mérsékletet tanusított a perzsák nejeivel, mint nehézséget a perzsákkal szemben. Egyben a szobaőr mindezeket borzasztó esküvel erősítette és más példákat is hozott fel Sándor önmegtagadásáról, nagylelkűségéről. Darius pedig kiment barátaihoz és kezeit az égre emelvén, igy fohászkodott: «Istenek, a teremtmények, a királyok urai, mindenekelőtt engedjétek meg nekem a perzsák szerencséjét ismét helyreállítani és a királyságot abban a jólétben hátrahagyni, a minőben általvettem volt, hogy mint győztes meghálálhassam Sándornak azokat a kegyeket, a mikkel balsorsomban elhalmozta azokat, a kik szívemnek legkedvesebbek. Ha pedig elkövetkezett az a végzetes idő, a mely az istenek haragja és az emberi dolgok változandósága folytán szükségkép véget vet a perzsa uralomnak, senki más ember fia, csak a Sándor üljön Kyros trónusára.

Így beszélik többnyire a történteket meg a mondottakat a történetírók.»

XXXI. Miután Sándor az Euphratesen innét fekvő egész vidéket uralma alá hajtotta, fölkerekedett Darius ellen, a ki egy milliónyi sereggel levonult Felső-Azsiából. Ezenközben

[49] Nap.

meghittjeinek egyike jelenti neki, mint afféle nevetséges dolgot, hogy seregének kísérői tréfából két részre osztakoztak, a melyek mindegyikének külön vezére, parancsnoka van, és az egyiket Sándornak, a másikat meg Dariusnak nevezik.

Ezek eleinte távolról rögökkel dobálództak egymásra, aztán ökölre mentek, végre pedig czivakodás közben annyira neki tüzesedtek, hogy kőre, botra kerültek és nehezen voltak szétválaszthatók. Ezek hallatára megparancsolta Sándor, hogy a vezérek páros viadalra keljenek, maga felfegyverezte Sándort, Philotas meg Dariust. A sereg pedig nézte a küzdelmet, hogy abból a bekövetkezendő eseményekre mintegy előjóslatot nyerjen. Heves viaskodás fejlődött ki, a melyben a Sándornak nevezett győzött, a ki aztán tizenkét falut kapott ajándékul, meg azt az előjogot, hogy perzsa ruhát viselhessen. Ezeket Eratosthenes beszéli el.

A Dariusszal való nagy ütközet nem Arbetánál, valamikép sokan állítják, hanem Gaugamélánál [50] történt, állítólag ez a szó teveházat jelent, mivelhogy hajdanta valami perzsa király,[51] egy gyorslábú tevét, a melyen az ellenség elől elmenekült, ide helyezett és annak a táplálására bizonyos falvak jövedelmét utalványozta. A Boedromion [52] hóban holdfogyatkozás állt be, körülbelül az athéni mysteriumi ünnepségek kezdetén.

A holdfogyatkozást követő tizenegyedik éjjelen, a midőn a két sereg egymással szembe került, Darius fegyverbe állította haderejét és fáklyafénynél végigjárta a sorokat. Sándor pedig, mialatt a makedonok pihentek, Aristander jóssal a sátra előtt foglalatoskodott, hogy valami titkos szertartásokat végezzen, és a Phobosnak [53] áldozzék. Bizalmasai közül az idősbek, főleg pedig Parmenion, látván, hogy Niphates, meg a gordyaiok hegyei közt elterülő egész síkság a barbárok tüzeitől van megvilágítva, a táborból pedig, akár egy végtelen tengerből, valami meg nem különböztethető, zűrzavaros hang és lárma tört fel, elbámultak a sokaságon és szóbeszédbe ereszkedtek egymással.

[50] Mind a kettő Assyriában.
[51] Darius Hystaspes fia.
[52] Julius hó.
[53] Félelem istene.

hogy mily nagy és keserves munkába kerülne, egy ily borzasztó ellenséget, nyílt csatán megtámadni és megverni.

Miután a király elvégezte a szertartásokat, hozzámentek és javalták, hogy éjjel támadja meg az ellenséget és a sötétséggel leplezze a bekövetkező küzdelem legborzalmasabb jeleneteit. Sándor azt az emlékezetes választ adta: «Nem lopom a győzelmet.» A mi ugyan némelyek előtt gyermekes, hiú feleletnek tetszett, mivelhogy szemben a roppant veszedelemmel tréfálkozni látszott. Mások ellenben azt vélték, hogy bízott a jelenben és helyesen fogta fel a jövendőt, a midőn nem adott a meggyőzött Dariusnak alkalmat arra, hogy egy új kísérletre szedje össze magát, a midőn aztán a bekövetkezendő vereségért az éjet, a sötétséget okozta volna, valamikép a megelőzést, a hegyeket, a szorosokat, meg a tengert. Mert Darius tekintettel roppant birodalmára és rendkívüli hatalmára, nem a fegyverek, nem az emberanyag híjában szűnik meg harczolni, hanem majd ha elveszti bátorságát és reménységét annak folytán, hogy nyílt veszteséget szenvedvén, meggyőződik gyengeségéről.

XXXII. Ezek eltávoztával Sándor ledült sátorában, és mint beszélik, az éj hátralevő szakán szokása ellenére oly mély álom vett rajta erőt, hogy elbámultak vezérei, a kik hajnal hasadtával hozzájöttek és kénytelenek voltak egyelőre a maguk felelősségére kiadni a parancsot, hogy a katonák reggelizzenek. Aztán, mivelhogy a helyzet sürgető volt, Parmenion bement a sátorba és fekhelye mellé állván, kétszer avagy háromszor hangosan nevén szólította. Így aztán, hogy felkeltette, azt kérdezte, mi történt vele, hogy oly mélyen aludt, akár ha győzött vala, nem pedig a legnagyobb küzdelem előtt állana. Sándor mosolyogva felelt: «Ugyan mit, nem tartasz-e immár győztesnek, a midőn megszabadultunk attól, hogy szétkóboroljunk és ezen a terjedelmes, elpusztított vidéken üldözzük Dariust, a ki fut az ütközet elől.» De nem csak az ütközet küszöbén, hanem maga a veszedelem közepette is nagynak, higgadtnak tanusította magát intézkedéseivel, bátorságával.

Az ütközet bizonytalan, kedvezőtlen fordulatot vett a bal szárnyon, melyet Parmenion vezényelt, mivelhogy a baktriai

lovasság nagy hévvel és erővel vágott be a makedonok közé, Mazaios pedig egy osztag lovast küldött a phalanxa körülszárnyalására, hogy a podgyászőrökre vesse magát. Parmenion igyen mindkét oldalról szorongattatva, követeket küldött Sándorhoz, azzal az üzenettel, hogy oda van a tábor meg a podgyász, ha hamarosan nem küld erős segedelmet a homlokvonaltól a hátvédhez. Sándor történetesen ép ebben a pillanatban adott jelt övéinek a rohamra. Midőn tehát értesült Parmenion helyzetéről, azt üzente neki, hogy nincs helyén az esze és zavarában megfeledkezett arról, hogy a győzők még az ellenség podgyászát is hatalmukba kerítik, a legyőzötteknek pedig nem szabad kincsre, meg foglyokra gondolni, hanem csak arra, hogy a harczolva tisztességgel, dicsőséggel meghaljanak.

Ezt üzente Parmeniónnak, aztán feltette a sisakját, mert egyéb fegyverzetét a sátorban mindjárt felöltötte, vagyis a siciliai mellest, övvel, e fölé pedig a dupla lenvértet, az Issus mellett nyert zsákmányból. Sisakja vasból volt, de csillogott, mint a tiszta ezüst. Theophilos műve. Ehhez volt alkalmazva egy szintén vas nyaköv, drágakövekkel kirakva.

Kardja rendkívül szívós és könnyű volt, ezt kapta ajándékba Kiteon királyától; a csatákon többnyire ezt szokta használni. Palástja, a melyet viselt, még pompásabb művű volt egyéb fegyverzeténél. Ez a régi Helikon műve volt. Rhodos város tisztelet ajándéka, a küzdelmeken szintén ezt szokta használni.

Valamíg a phalanxot rendezte, vagy a sorokon parancskiosztás, oktatás és szemle végett ellovagolt, más lovat ült, hogy az immár megvénült Bukephalost megkímélje.

De ha tettre került a dolog, azt vezették elő, Sándor pedig ráült és rögtön megkezdette a támadást.

XXXIII. Ekkor aztán hosszabb beszédet intézett a Thessalia-beliekhez, majd a többi hellénekhez és miután ezek kiabálásukkal, hogy vezesse őket a barbárok ellen, bizakodásában megerősítették, dárdáját a jobb kezéből a baljába veszi, jobbját pedig az égre emeli és Kallisthenes szerint, az istenekhez fohászkodik, hogy ha valójában Zeus fia, oltalmazzák

A gaugamélai csata.

meg a helléneket és adjanak nekik bátor szívet. Aristander, a jós pedig, a ki fehér palástban, arany koszorúval mellette lovagol, egy sasra mutat, a mely Sándor feje fölött kóválygog és repülésével egyenest az ellenségnek tart.

Ezek láttára mindnyájan föllelkesülnek és biztatják bátorítják egymást, majd a lovasok vágtatást az ellenségre törnek, a phalanx pedig utánuk árad. De mielőtt az első sorok kéztusára jöttenek, a barbárok engednek és nagy tolongás támad, mivelhogy Sándor a meggyőzött szárnyat a középre igyekszik szorítani, a hol Darius volt. Mert már távolról megpillantotta az első sorokon át, királyi gárdája közepette, ezt a kiválóan derék és szép férfiút, s mint magas hadiszekerén állt a kocsija körül, a sűrű sorokban összezárkózott számos meg fényes lovasoktól környezetten, a kik harczra készen várták az ellenséget. De midőn Sándor közelről láttatja magát borzalmas mivoltában és a futókkal az ellentállók hegyibe veti, jobbára mind elrémíti, szétszórja őket. A legderekabbak, a legelőkelőbbek azonban megöletik magukat királyuk előtt és egymásra hullván, gátat vetnek az üldözésnek, a mint megragadják, átnyalábolják ellenfeleiket és lovaikat.

Mindezek a borzalmak Darius szemei előtt folynak le. Az előtte sorakozott csapatok hegyibe zúdulnak, úgy hogy képtelen megfordítni a szekerét és keresztül átvágtatni. A kerekeket feltartóztatják a tömérdek holttest-halmok, a lovakat elborítják, elfödik a töméntelen holttestek, csak ágaskodnak és zavarba hozzák vezetőjüket.

A király tehát otthagyja kocsiját, fegyverzetét, egy kanczára ül, mely állítólag csak az imént csikózott és elmenekül.

Mindazáltal, úgy látszik, akkoron nem menekült volna meg, ha nem jöttek volna Parmeniontól újfent lovasok segítségkéréssel Sándorhoz, mivelhogy azon a szárnyon még tekintélyes haderő állt rendben és az ellenség nem akart tágítani. Egyáltalán vádolják Parmeniont, hogy e csatán puhán, tehetetlenül viselkedett, akár mert öregsége immár bátorságát csökkentette, akár mert, a hogy Kallisthenes állítja, Sándor hatalmának korlátlan, rendkívüli volta irigységét, neheztelését keltette

fel. A király ugyan boszankodott ez üzenet miatt, de vitézeinek az igazat nem vallotta meg, hanem mintha véget akarna vetni a vérengzésnek, de meg mivel besötétedett, jelt adott a visszavonulásra.

Majd a veszélyben forgó szárnyra vágtatást értesült, hogy az ellenség teljes vereséget szenvedett és megszaladt.

XXXIV. A csatának ily kimenetele után a perzsák uralma, úgy látszott, teljesen megdőlt. Sándor tehát Ázsia királyának nyilvánította magát, fényes áldozatokat nyújtott az isteneknek és kincsekkel, palotákkal meg helytartóságokkal ajándékozta meg barátait. Hogy a görögök tiszteletét elnyerje, írt nekik, hogy minden zsarnokság el van törölve és a saját alkotmányuk szerint élhetnek.

Különösen pedig a Plataiai-belieknek megengedte városuk felépítését, mivelhogy ezek atyái saját területüket átengedték a helléneknek, hogy azon a szabadságért küzdhessenek. Egyben a zsákmányból részt küldött Italiába a krotoniaknak, hogy megtisztelje Phaullosnak, az athletának, odaadó vitézségét, a ki a méd háborúk idején, a midőn a többi italiaiak cserbenhagyták a helléneket, saját költségén felszerelt hajóján elevezett Salamis alá, hogy megoszsza a veszedelmet. Ily elismeréssel volt minden erény iránt, igy becsülte a szép tettek emlékét.

XXXV. A babyloniak földén való vonultában, a mely íziben meghódolt neki, leginkább megcsodálta Ekbatanánál azt az üreget, a melyből, akár egy forrásból, szünet nélkül tűz árad ki, meg a naphta-patakot, a mely bőségében szétömölvén, az üreg közelében tavat képez. Ez a naphta egyébként hasonlít az asphalthoz, csakhogy oly érzékeny a tűz iránt, hogy még mielőtt a lánggal érülköznék, magának a fénynek sugarától meggyulad és gyakran a közbenső levegőt is elégeti. A barbárok, megmutatandók a királynak a naphta sajátosságát, erejét, a király szállásához vezető utat meglocsolták vékonyan ezzel a szerrel, aztán a végére álltak, és mivelhogy már elsötétedett, a szövetnékeket a belocsolt földhöz értették. Mihelyt az első cseppek tüzet kaptak, nem telt bele egy pillanat, már is gondolatgyorsasággal átfutott a másik utczavégre és az egész utcza egy tűzben állt. Volt azok között a

szolgák közt, a kik a királyt rendszerint fürdették, meg a testét kenték és a kedélyét trófákkal felderíteni szokták, valami Atheophanes nevű athéni. Egy alkalommal ez az Atheophanes, a midőn ép valami Stephanos nevű, rendkívül együgyű és nevetséges arczú suhancz, a ki azonban kellemmel énekelt, volt a fürdőszobában Sándor mellett, így szólt ehhez: «Kívánod, királyom, hogy ezzel a szerrel kísérletet tegyünk Stephanoson. Mert ha tüzet fog és el nem alszik rajta, minden bizonyára beismerem, hogy rettentő, legyőzhetetlen a hatalma.»

A suhancz szívesen odaadta magát a kísérletre. Megkenték tehát, de alig hogy a tűz érintette, egyszerre nagy lángra lobbant és egész testét ellepte a tűz, úgy hogy a király ijedtében nem tudta hová legyen. És ha történetből nem lettek volna többen jelen, a kiknél készen voltak a vízzel telt fürdő kanták, a tűz elharapódzását segedelmük egykönnyen nem gátolta volna meg. Mindazáltal nagy keservesen eloltották a tüzet, mely a suhancz egész testét ellepte, a ki aztán súlyos beteg lett.

Helyesen állítják tehát némely szerzők, a kik a mesét igaz alapra akarják fektetni, hogy ez az a szer, a mivel Medea a tragoediabeli koszorút [55] meg a fátyolt bedörzsölte.

Mert nem ezekből, nem is maga magától villant ki a tűz, hanem csak midőn a láng közel jutott hozzájuk és a gyors vonzás, meg az érzékileg észre nem vehető érülközés beállt. A tűznek sugarai ugyanis és kilövellései, ha távolról jutnak egyéb testekhez, csak világosságot és meleget gerjesztenek, holott az olyanoknál, a melyek légköri szárazsággal, sűrű zsiranyagokkal telvék, összetömörülnek és lángralobbannak, miközben sebten átváltoztatják anyagukat. Mindazáltal a naphta származása kétséges [56] vagy inkább ez a nedvesség a tűz gyutacsakép árad ki a földből, a mely sajátosságánál fogva zsíros és lobbanékony. Mert Babylonia talaja tényleg rendkívül heves, elannyira, hogy a földre dobott árpaszemek gyakorta fölugrálnak és visszapattannak, mintha csak a talaj rezegne a fölhevülés következtében. A lakosok is a hőség alkalmával

[55] T. i. Jason menyasszonyának koszorúját és fátyolát.

[56] Itt hézag van a szövegben.

vízzel telített tömlőkön feküsznek. Harpalos, a ki e vidék kormányzatára hátramaradt, kedvét lelte abban, hogy a királyi palotákat, meg a sétányokat hellén növényekkel ékesítse. És ez minden mással sikerült is neki, de a repkényt nem vallotta meg a föld, mert ez mindig elpusztult, nem tűrhetvén az égalját, a mely rendkívül heves, a repkény pedig a hűset szereti.

Az ilyes kitéréseket, ha nem lépik túl a kellő határt, tán a türelmetlen olvasók sem veszik zokon.

XXXVI. Sándornak Susa elfoglalásakor a királyi palotákban negyvenezer talentum [57] vert pénz és megszámlálhatatlan egyéb készletek, drágaságok jutottak birtokába. Ugyanott, állítólag, ötszáz talentum [58] súlyú Hermionéből való bíborszövetre akadt, a mi már százkilenczven esztendeje raktáron hevert, de színét, újdonságát teljesen megőrizte. Ennek oka, úgymondják az, hogy a bíborszínt mézzel készítik, a fehéret pedig fehér olajjal. Különben manapság is látható oly bíbor, a mely ugyanannyi ideig megtartotta tiszta fényét és csillogását. Dinon [59] beszéli, hogy a perzsa királyok egyebek közt, a Nilusból, meg az Al-Dunából is hozatnak vizet és azt a kincstárba eltétetik, hogy megbizonyítsák birodalmuk nagyságát és a mindenek felett való uralmukat.

XXXVII. Persia földje a vidék zordonsága miatt nehezen volt megközelíthető és azt a perzsák legvitézebbjei védelmezték, mert ide menekült Darius. Sándor tehát pár napi kerülőt tett, a melyen valami két nyelven beszélő ember kalauzolta, a kinek atyja lykiai, anyja pedig perzsa volt. Erről jövendölte meg, állítólag, még Sándor gyermekkorában a Pythia, hogy Lykia-beli lesz majd Sándornak a kalauza a perzsiai hadjáraton. Itt nagy vérengzés történt a foglyok közt.

Sándor ugyanis maga írja, hogy abban a vélekedésben, mikép ez hasznára válik, megparancsolta ezeknek az embereknek a leöletését. Pénzt ugyanannyit talált, a mennyit Susában. A többi készleteket és drágaságokat, állítólag, tízezer pár ösz-véren, meg ötezer tevén szállította el. Megpillantván Xerxes-

[57] 188,600,000 korona.

[58] 130,898 kgrm.

[59] A perzsák történetét írta meg.

nek nagy szobrát, a melyet a királyi palotába beözönlő tömeg véletlenből feldöntött, megállt előtte és akár egy élőlényt, megszólította: «Vajjon, ugymond, a hellének ellen való hadjáratod okán, fekve hagyjalak-e, vagy pedig egyéb nagy lelki tökéletességeid és erényeid okán lábra állítsalak.»

Végre azonban, hosszú töprengés és hallgatás után, tovább ment. Majd, föl akarván vitézeit üdíteni, mivelhogy télvíz ideje volt, négy hónapon át ott időzött.

Mondják, midőn először ráült az arany mennyezetes trónusra, a korinthusi Damaratos, a ki jóakaró, atyai barátja volt Sándornak, vén emberek módjára sírásra fakadt és azt mondotta, hogy nagy örömtől vannak megfosztva azok a hellének, a kik meghaltak, mielőtt láthatták Sándort Darius trónusán ülve.

XXXVIII. E közben, hogy készületeket tett Darius ellen indulni, barátai társaságában a tivornyázásra, vigaskodásra adta magát, úgy hogy még a nők is eljöttek szeretőikkel a lakozásra és együtt ittak. Ezek közül főkép kivált Thais, Ptolemaios király későbbi kedvese.

Ez az attikai származású nő, miután talpraesett, dicsérő, meg tréfás megjegyzéseket tett Sándorra, egyben borosságában, beszéd tartására ragadtatta magát, a mely ugyan hazája erkölcseire vallott, de az ő állapotán felül emelkedett. Azt mondá ugyanis, hogy mindama fáradalmakért, a miket az Ázsiában való bolyongásai közben szenvedett, elnyerte jutalmát azon a napon, a melyen a büszke perzsa királyi palotákat lealázhatja. De még nagyobb gyönyörűsége telne abban, ha ő maga tüzes csóvát ragadva, a király szemeláttára felgyújthatná a tivornya közepett Xerxes lakát, a ki lepörkölte Áthént; hogy elmondhassák róla az emberek, mikép a Sándor kiséretében levő gyenge asszonyi teremtés nagyobb csapást mért a perzsákra Hellas megboszulása végett, mint valamennyi vezérek, a kik csak a szárazon meg a vizen csatáztak. Beszédét taps, örömrivalgás kíséri. A király pedig elragadtatva barátai lelkesítő biztatásaira, felugrik és fején koszorúval, kezeiben fáklyával előrerohan. Barátai meg tánczolva, újjongva követik, és körülállják a királyi palotát. Értesülvén a dologról a többi makedonok is, fáklyákkal összesereglenek, tele örömmel, abban

a reményben, hogy a király immár haza gondol és nem szándékozik a barbárok közt lakni, mivelhogy a királyi palotát fölpörköli és elpusztítja. Némelyek tehát így beszélik a történteket, mások szerint azonban a dolog szándékosan esett meg. Abban megegyeznek valamennyien, hogy Sándor hamar megbánta tettét, és megparancsolta a tűz eloltását.

XXXIX. Természeténél fogva ugyan rendkívül adakozó volt, de e hajlama hatalmának nagyrakelésével hovatovább kifejlődött.

Ide járult még nyájas volta is, a mi egyedül képes igazán kedveltté tenni az adakozókat.

Nehány példát idézek. Ariston, a paionok főnöke, megölvén ellenségét, annak fejét felmutatta Sándornak: «Királyom, ez az ajándék, úgymond, nálunk egy arany bilikomot ér.» «De üresen, felelt mosolyogva Sándor, én pedig tölt pohárral iszom egészségedre.» A makedon közvitézek egyike, a király aranyával megrakott öszvért hajtott, és mivelhogy az állat elfáradt, vállaira emelte a terhet és maga vitte. A király megpillantván a keservesen görnyedező embert és megtudakolván a dolgot, így szólt hozzá, a midőn az készült terhét letenni: «Ugyan ne vesződj vele, folytasd csak tovább utadat, és vidd azt magadnak sátorodba.»

Egyáltalán inkább boszankodott azokra, a kik nem fogadtak el ajándékot, mint a kik kértek. Így levelében azt írta a Phokionnak, hogy jövőre nem tekinti barátjának, ha szívességét visszautasítja. Serapionnak, egy legénykének, a ki labdázni szokott vele, semmit sem adott, mivelhogy semmit sem kívánt. Egy alkalommal, midőn a labdázásban résztvevő Serapion a labdát mindig másoknak dobta: «Hát nekem, kérdé Sándor, nem adod?» «Hisz nem kívánod», felelte Serapion. Sándor mosolygott és gazdagon megajándékozta.

Valami Proteas, egyik víg czimborája, bohócza, a lakomán, úgylátszott, haragját vonta magára. Barátai engesztelték, meg Proteas is könnyekre fakadt. Sándor aztán megigérte, hogy megbocsájt neki: «De mindenekelőtt, királyom, válaszolt amaz, adj valami biztosítékot.» Sándor pedig öt talentumot[60] adatott neki.

[60] 23.575 korona.

Hogy a barátai, meg a testőrei közt felosztott kincsek minő roppant értéket képviseltek, kitűnik Olympias leveléből: «Annakelőtte, úgy írá, jót tettél barátaiddal, magadnak pedig dicsőséget szereztél. Most azonban valamennyiöket a királyokhoz hasonlókká teszed, és alkalmat nyújtasz nekik, hogy maguknak sok barátokat szerezzenek, magadat pedig elszigeteled tőlük.» Olympias gyakran írt ilyesféléket neki, és Sándor a leveleket titokban tartotta. Egy alkalommal azonban, a midőn Hephaistion, szokása szerint feltört egy levelet, hogy azt neki elolvassa, Sándor nem akadályozta, azonban lehúzta a saját újjáról a gyűrűt és a pecsétjét a Hephaistion ajkára illesztette. A fiatal Mazaiosnak, a kinek atyja kiváló tekintetnek örvendett Dariusnál, az eleddig bírt satrapiájához még egy nagyobbat akart adni. Ez azonban szabadkozott: «Királyom, úgymond, annakelőtte csak egyetlen egy Darius volt, most azonban te számos Sándorokat teremtettél.»

Parmenionnak meg odaadta Bagoasnak [61] Susa környékén levő házát, a miben állítólag ezer talentum [62] értékű szöveteket találtak. Antipaternek meghagyta levelélben, hogy testőröket tartson maga körül, mivelhogy leselkednek rája. Anyjának szintén számos ajándékokat küldött, de nem engedte meg, hogy a polgári avagy a katonai ügyekbe ártsa magát. És mikor ez szemrehányásokat tett neki, szeliden tűrte nehezteléseit. Sőt midőn egy alkalommal Antipater hosszú levelet írt Olympias ellen, annak elolvasása után azt mondotta: «Antipater nem tudja, hogy anyámnak egyetlen egy könnye tízezer levelét képes eltörleni.»

XL. Annak láttára, hogy környezői teljesen a puhálkodásba merülnek és költséges, fényűző életmódot visznek, így a teiosi Hagnon ezüst szögekkel kirakott sarukat hordott Leonnatus pedig számos tevén Egyptomból hozatott fövenyt tornahelyére, Philotas száz stádium [63] hosszú hálót használt vadászatain, hogy a kenekedéshez, a fürdőhöz úgyszólván csak

[61] Egyptomi eunuch, a ki nagy szerepet vitt a perzsa királyi udvarban.

[62] 4.715,000 korona.

[63] 20 kilométer.

myrrhát alkalmaztak, nem pedig olajat, kenőiket, komornyikjaikat pedig folyton magukkal czipelték. Sándor szeliden, okosan megintette őket, azt mondván: csodálja őket, hogy annyi, meg akkora küzdelmek, fáradalmak után elfelejtették, hogy a kifárasztottak édesebben alusznak a kifárasztóknál, és nem látják be, ha a saját életmódjukat a perzsákéval egybevetik, hogy a henyélés a legszolgaiabb, a munka pedig a legkirályiabb dolog. «Mert, úgymond, mikép tudná az maga gondozni a lovát, tisztítani a lándzsáját, a sisakját, a kinek keze járatlan a saját testének ápolásában, a mi pedig a legkedvesebb neki. Nem tudjátok, folytatá, hogy a győzelem végczélja abban leledzik: nem tenni azt, a mit a legyőzöttek.» Azért mindinkább kitette magát a hadgyakorlatokkal, a vadászatokkal járó fáradalmaknak, veszedelmeknek.

Ez okon mondotta a lakoniai követ, a ki jelen volt, midőn Sándor egy nagy oroszlánt leterített: «Szépen küzdöttél, Sándor, az oroszlánnal a királyi méltóságért.»

Krateros e vadászatot megörökítette Delphiben. Érczszobrokat készíttetett ugyanis, a melyek az oroszlánt, a kutyákat, az oroszlánnal küzdő királyt ábrázolták, meg magamagát, a mint segítségére siet. Ezek egy részét Lysippos, a mását meg Leochares mintázta.

XLI. Így törekedett Sándor, magamagát edzvén, és bajtársait lelkesítvén, a veszedelmek közepett a derékségre. Barátai azonban, a kik a gazdagság és bőség ölén immár csak henyélkedni, tétlenkedni akartak, zokon vették a sok kóborlást, hadmenetet, elannyira, hogy lassan-lassan Sándor ócsárlására, leszólására vetemedtek. Sándor eleinte szeliden tűrte mindezt, mondván: királyi erény rossz hírbe kerülni, a midőn az ember jót tesz.

Noha meghittjei iránt a legjelentéktelenebb életviszonyaik közepette jóindulatának, megbecsülésének kiváló jeleit tanusította.

Idézek ezekből egynehányat.

Megfeddette levelében Peukestast, mivel ez, a midőn egy medve megharapta, arról másoknak írt ugyan, de őt nem tudósította. «Most pedig, úgymond, írd meg, miként vagy, és hogy vadásztársaid egynémelyike nem hagyott-e cserben, hogy

meglakoljanak.» Megírta Hephaistionnak, a ki valami ügyben távol volt, hogy Krateros az ichneumonnal [64] való játszás közben belebotlott Perdikkas lándzsájába és czombján megsebesült.

Midőn Peukestas valami betegségből felépült, Sándor írt az orvosnak, Alexipposnak, köszönetét kifejezendő. Krateros betegsége alkalmával Sándor álmában valami jelenést látott, mire Kraterosért maga is mutatott be áldozatot és ennek is meghagyta, hogy ugyanazt tegye. Írt még Pausanias orvosnak is, a ki Kraterost helleborusszal akarta gyógyítani, és közölte vele kételyeit, meg utasításait, miként alkalmazza az orvosságot. Megköttette Ephialtest, meg Kissost, a kik legelőször jelentették Harpalos [65] szökését, megugrását, abban a meggyőződésben, hogy rágalmazzák e férfiút.

Midőn a gyenge és az elöregedett katonákat hazaküldendő volt, az Aigai-beli Eurylochos a betegek közé jegyeztette magát. Mikor aztán kiderült, hogy semmi baja sincs, bevallotta, hogy szereti Telesippát és el akarja kísérni a tenger felé való útjában. Sándor megkérdezte, hogy miféle némberekhez tartozik az asszony, és annak hallatára, hogy szabadállású személy: «Én ugyan, mondá Sándor, pártolom szerelmedet, csakhogy láss utána, mikép nyerjük meg szép szóval, ajándékkal Telesippát, mivelhogy szabadállású.»

XLII. Valóban csodálni lehet Sándort, hogy időt szakított magának arra, hogy barátaival ily jelentéktelen ügyekben levelezzen.

Így írt Kilikiába, meghagyván, hogy Seleukos megszökött rabszolgáját nyomozzák ki; megdicsérte Nikont, hogy Krateros rabszolgáját visszavette; meghagyta Megabyzosnak, hogy azt a rabszolgát, a ki templomba menekült, ha lehetséges, a templomon kívül fogja el, miután előszólította, de a szentélyben ne nyúljon hozzá. Mondják, hogy eleinte a főben járó perekben való itélkezés közben kezét az egyik füle elé tartotta, mialatt a vádló beszélt, hogy ezt a vádlott javára tisztán, elfogulatlanul megőrizze.

[64] Ürgeféle, mely a krokodilus és tojásának nagy ellensége.

[65] Sándor kincstárosa, a ki a kincsekkel Dariushoz szökött.

Később azonban megkeményítették a szívét a sok rágalmak, a melyek a hazugságot, némi valószínű körülményekre támaszkodva, a valóság mezébe öltöztették.

Főkép azonban a róla terjesztett rossz hírek forgatták ki önuralmából, és ilyenkor kemény, engesztelhetetlen lett, mivel hogy jó hírnevét többre becsülte életénél, királyságánál. Ekkor aztán felkerekedett Darius ellen, hogy vele újfent harczra keljen, de annak hallatára, hogy Dariust Bessus elfogta, hazabocsájtotta a Thessalia-belieket, és a zsoldjukon felül kétezer talentummal [66] ajándékozta meg őket. Az üldözés alkalmával, a mely keservessé és hosszadalmassá vált, mivelhogy tizenegy nap alatt háromezerháromszáz stadiumot [67] tett lóháton, katonáinak javarésze a vízhiány miatt teljesen elcsüggedt.

Egy napon találkozott nehány makedonnal, a kik öszvéreken tömlőkben vizet hoztak. Ezek látván, hogy Sándort, úgy déltájt, a szomjúság keservesen gyötri, hamarosan megtöltenek egy sisakot vízzel és elibe viszik. Sándor megkérdezi, kinek viszik? «A gyermekeinknek, felelik ezek, de csak te élhess, lesznek még nekünk gyermekeink, ha ezeket elveszítjük.» Ezt hallván Sándor, kezeibe veszi a sisakot, de a mint körülnéz és látja, hogy a körülte levő lovasok valamennyien lecsüggesztik fejüket és az italra szegzik sóvárgó tekintetüket, visszaadja a sisakot, a nélkül, hogy innék és megköszöni nekik. «Mert ha csak magam iszom, úgymond, a többiek mind elvesztik bátorságukat.» A lovasok pedig látván Sándor önmegtagadását, nagylelkűségét, felkiáltanak, hogy csak vezesse őket bátran előre, miközben végigvágnak lovaikon. Mert nem éreznek immár fáradságot, nem szomjúságot, sőt mintegy halhatatlanoknak tartják magukat, valamíg ily királyuk van.

XLIII. Mindannyian hasonló lelkesedést tanusítottak, mindazáltal, mint mondják, csak hatvanan törtek be vele együtt az ellenség táborába.

Itt a szétszórtan heverő tömérdek aranyon meg ezüstön átgázolván, a gyermekekkel meg asszonyokkal megrakott és a kocsisok híjában szerteszáguldó szekereket mellőzvén, csak

[66] 9.430,000 korona.

[67] 660 kilométer.

az első sorokat vették űzőbe, a hol Dariust föltalálni vélték. Nagy nehezen föllelik, számos sebtől vérezve, egy szekéren fekve, immár haldokolva. Mindazáltal italt kér és miután friss vizet ivott, így szól Polystratoshoz, a ki megitatta: «Íme, jó ember, az az én legnagyobb szerencsétlenségem, hogy a jó tettet nem tudom viszonozni. De Sándor majd megjutalmaz azért, Sándor pedig az istenség, az anyám, a nőm és a gyermekeim iránt való kegyességeért. Íme, te általad nyújtom neki jobbomat.» Ezt mondván, megragadja Polystratos kezét és meghal.

Sándor odaérvén, fájdalmában meghatottságát nyíltan kifejezi és saját köpönyegét levetvén, a holttestre teríti és leborítja.

Bessust később feltalálván, széjjelhasította olyaténkép hogy egymás felé lehajtatott két sudárfát, a melyek mindegyikéhez Bessus egy-egy végtagját hozzáköttette. A mint aztán mind a két fát feleresztette, ezek nagy erővel visszaugrottak, és a hozzájok erősített testrészt elszakították. Ugyanakkor a Darius királyilag fölékesített hulláját elküldötte az anyjához, az öcscsét pedig, Exathrest, barátai közé vette.

XLIV. Maga aztán seregének színe virágával leszállt Hyrkaniába. Itt szemébe ötlött egy tengeröböl, a mely, látszatra, nem volt ugyan kisebb a Pontusnál, csakhogy vize édesebb volt más tengerénél. De semmi bizonyosat nem tudván meg felőle, a legvalószínűbbnek látszott előtte, hogy ez a Maiotis tónak egyik ága. Noha a természettudósok előtt nem volt rejtély a dolog való állása, mert Sándor hadjárata előtt számos évekkel beszélték, hogy a külső tengernek a négy ága [68] közül, a melyek a szárazföldre nyúlnak, ez a legéjszakiabb, a melyet Hyrkaniai, meg egyben Kaspi-Tengernek neveznek.

Itt egynehány barbár véletlenül rábukkant lovászaira és a Bukephalost elhajtotta. Sándor haragra lobbant e miatt; követeket küldött hozzájuk és valamennyiüket, feleségestől, gyermekestől halállal fenyegette, ka vissza nem küldik neki lovát. Midőn aztán a lovat is visszavezették, meg városaikat is kezére adták, Sándor jóságosan bánt velük valamennyiökkel és váltságot fizetett azoknak, a kik a lovat megfogták.

[68] Ez a négy ág: a Földközi-Tenger, az Arab-Öböl, a Perzsa-Öböl és a Kaspi-Tenger.

XLV. Aztán Parthiába vonult s minthogy pihenője esett, itt öltött magára először barbárruhát, akár mert alkalmazkodni akart az ottan való szokásokhoz, mivelhogy nagy szelidítő hatással van az emberekre az életszokások és erkölcsök azonossága, akár mert ezzel az imádásnak a makedonoknál való behozatalára tett kisérletet, hogy ezek lassan-lassan hozzászokjanak és alkalmazkodjanak az ő megváltozott, felcserélt életmódjához. Mindazáltal nem fogadta el teljesen a méd viseletet, a mely idegenszerű és barbár volt, nem öltött sarúkat, sem hosszú ruhát és tiarát, hanem valami olyast, a mely a perzsa meg a méd viseletből volt ügyesen összeállítva és a mely nem volt ugyan oly pompás, mint amaz, de annál méltóságosabb. Ezt eleinte csak a barbárokkal való érintközése közben, meg otthon barátai társaságában használta, később azonban ezt a ruhát viselte nyilvánosan, a midőn kilovagolt és kiballgatást adott. Fájdalmas látvány volt ez a makedonokra nézve, a kik azonban egyéb erényeinek bámulatában úgy vélekedtek, hogy hiúsága, kedvtelése tekintetében egynémi dolgok felett szemet kell húnyniok. Hisz egyebeket nem is említve, csak a minapában kapott lövést a kulcscsontján, a minek folytán egy csontszilánk vált ki sebéből, majd meg kődobás érte a nyakán, úgy hogy hályog futotta be szemeit, a mi jó ideig tartott. Mindennek daczára, mit sem kimélve magát, szüntelenül szembeszállt a veszedelmekkel, sőt az Orexartes folyamon is átkelt, a melyet a Dunának vélt és megkergetvén a szittyákat, száz stádiumra [69] üldözte őket, noha hasmenés gyötörte.

XLVI. Itt jött hozzá az Amazon, a mint több történetíró állítja, köztük Klitarchos, Polykleitos, Onesikritos, Antigenes és Istros.

Aristobulos ellenben, meg Chares, a bejelentő Ptolemaios, Antikleides, a thebai Philon, a theangelosi Fülöp, ezeken kívül meg az eretriai Hekataios, a chalkisi Fülöp, a samosi Duris ezt mesének mondják, és, úgy tetszik, Sándor is ezek mellett tanuskodik. Mert Antipaterhez intézett levelében, a melyben mindent körülményesen megír, azt mondja, hogy a

[69] 25 kilométer.

szittya király leányát akarja hozzáadni, de az Amazonról nem emlékezik. Mondják, hogy jóval később, a midőn Onesikritos felolvasta az immár király Lysimachos előtt művének negyedik kötetét, a miben szó volt az Amazonról, Lysimachos nyugodt mosolylyal: «Hát én, úgymond, hol voltam akkor?»

Akár higyjük ezt, akár nem, a Sándor iránt való bámulat ugyanaz marad.

XLVII. Attól tartván, hogy a makedonek a hadjárat továbbfolytatására kedvüket vesztik, a sereg zömét azon a vidéken hagyta, a javával pedig, a melyet Hyrkaniában maga köré vont és a mely húszezer gyalogosból meg kétezer lovasból állt, előrenyomult, azt mondván, hogy a barbárok mostanság csak mintegy álomközben látták őket, de ha beérik azzal, hogy Ázsiát fölzavarván, visszavonulnak, rögtön hegyibük esnek, akár csak az asszonyoknak. Mindazáltal elbocsájtotta azokat, a kik távozni szándékoztak, de az isteneket hívta fel tanúkul arra, hogy cserben hagyták a hadjáratban néhány barátjával meg önkéntessel, a midőn a makedonok számára az egész világot megszerezendő volt.

Körülbelül ezekkel a szavakkal élt az Antipaterhez intézett levelében is, és hozzátette, hogy erre a beszédére valamennyien felzúgtak, hogy csak vezesse őket tetszés szerint a világ bármely tájára.

Miután ezekkel a kisérlet bevált, nem volt nehéz dolog a sereg zömét megnyerni és mindnyájan készségesen követték.

E közben Sándor mindinkább alkalmazkodott élete módjában a benszülöttekéhez, valamikép ezeket is közelebb vitte a makedon erkölcsökhöz, azt vélvén, hogy az ilyetén összekeveredés, a kölcsönösség alapján, jóakarattal jobban megszilárdítja hatalmát, mint erőszakkal, a midőn messze földre távozik.

Ezen az okon harminczezer perzsa fiút szedetett össze, és a melléjük rendelt számos felügyelőkkel a hellén ismeretekben, meg a makedon fegyverforgatásban oktatta őket. Roxanéval való egybekelése, kit szépsége, bájai teljében egy ünnepségen pillantott meg, szerelemből történt; a mi szintén kedvező volt a dolgok tényleges állapotára nézve. Mert a barbá-

rok bizalmat merítettek a házassági kötelékből és mindinkább megkedvelték Sándort, mivelhogy ebben a tekintetben is rendkivüli józanságot tanusított, a midőn nem bátorkodott törvényellenesen nyúlni ahhoz a nőhöz, a ki egyedül hódította meg.

Midőn látta, hogy legbensőbb barátai közül Hephaistion javalja legfőkép magaviseletét, és alkalmazkodik, megváltozott élete módjához, másfelől meg azt, hogy Krateros hű maradt a hazai erkölcsökhöz, amazzal intéztette a barbárok, emezzel meg a hellének és a makedonok ügyeit, különben is Hephaistiont kedvelte a legjobban, Kraterost meg leginkább becsülte, és mindig azt hitte meg vallotta, hogy Hephaistion a Sándort szereti ő benne, Krateros pedig a királyt.

A mely okon ezek ferde szemmel néztek egymásra és gyakran összekoczódtak. Indiában egy alkalommal még kézre is mentek és kardot rántottak; barátaik pedig mindeniküknek segítségül siettek. Sándor odaugrott, nyilvánosan megdorgálta Hephaistiont és eszeveszettnek, őrjöngőnek nevezte, ha be nem látja, hogy ő semmivé válik, ha valaki Sándortól megfosztja.

De négyszemközt Kraterost is keményen lekorholta. Majd összehozta és megbékélte őket, miközben megesküdött az Ammonra, meg a többi istenekre, hogy, bár valamennyi emberfia közül őket szereti a legjobban, de ha még egyszer czivakodáson kapja, mindkettőjüket kivégezteti, vagy legalább azt, a ki kezdte. Ezután, mint beszélik, még csak tréfából sem mondottak avagy tettek valamit egymás ellen.

XLVIII. Philotas, a Parmenion fia, nagy tekintetben állt a makedonoknál, mert derék, harczias férfiú számba ment és e mellett oly adakozó, odaadó barát volt, mint Sándor után senki más. Mondják, egy alkalommal valamelyik barátja pénzt kért tőle. Philotas elrendelte, hogy adjanak neki. A számtartója erre azt mondotta, hogy nincs pénze.

«Mit beszélsz, úgymond, hát nincsenek kupák, nincsenek felöltők?»

De másfelől oly felfuvalkodott és büszke volt gazdagságára, oly életmódot vitt, úgy kiszolgáltatta magát, hogy azzal az egy magánoshoz nem illő magatartásával megbotránkozást keltett.

E mellett nagyzásával, fenhéjázásával, a mely minden figyelem, kellem híján volt és bárdolatlan, felületes utánzás számba ment, gyanúnak, irígységnek tette ki magát, elannyira, hogy Parmenion meg is mondotta neki: «Ugyan fiam, szállj le kissé a felhőkből.» De magánál Sándornál is már régtől fogva rossz hírben állt. Midőn Dariusnak a kincsei Damaskosnál elfoglaltattak, Kilikiában történt legyőzetése után, a számos hadifoglyok közt, a kiket a táborba vittek, találkozott egy pydnai származású, csinos külsejű nő, névszerint Antigone.

Ezt Philotas magának tartotta. És mint afféle fiatal ember, ital közben, szeretője előtt, vitézségét hánytorgatva, sokféle dicsekvő megjegyzéseket tett, a legszebb haditetteket magának, meg az atyjának tulajdonítván, és Sándort csak ifjoncznak nevezgette, a ki ő nekik köszönheti egyedül uralmának jogczímét. A nő ezt kibeszélte valamelyik barátnőjének, ez pedig, a mint történni szokott, egy másiknak, végre aztán Krateros fülébe jött a dolog.

Ez fogja a nőt és titokban Sándor elé vezeti. Sándor megértvén a dolgot, megparancsolja Antigonénak, hogy ne folytassa viszonyát Philotasszal és mindent, a mit csak kitudhat tőle, jelentse ő neki személyesen.

XLIX. Philotas pedig a nélkül, hogy a neki vetett kelepczéről tudna, gyakran összejön Antigonéval, és majd haragból, majd henczegésből, a királyra illetlen megjegyzéseket, beszédeket tesz egész bizalmasan. Sándor azonban, noha bőséges bizonyítékkal rendelkezik Philotas ellen, hallgatag tűr és várakozik, akár mert bízott Parmenionnak az iránta való hűségében, akár mert tartott tekintetüktől és hatalmuktól.

Ez időtájt valami Limnos nevű makedon Chalaistrából Sándor élete ellen merényletet tervezvén, felszólít a közös cselekvésre egy ifjút, Nikomachost, a kivel bizalmas lábon áll. Ez azonban visszautasítja és közli testvérével, Kebalinosszal, a kisértést, Kebalinos pedig Philotashoz megy és felhívja, hogy vezesse őket Sándor elibe, mivelhogy fontos és sürgős dologban kívánnak vele szólni. Philotas, hogy minő okon, az bizonytalan, nem vezeti elő őket, ürügyül adván, hogy a király jelentősebb ügyekkel foglalatos.

És ezt kétszer is megtette. A két testvér immár gyanuba fogván Philotast, más valakihez fordulnak, a ki aztán Sándor elé vezeti őket és közlik vele a Limnos tervét, majd aztán, mintegy mellékesen tudtára adják, hogy Philotas kétszer elmulasztotta őket elibe vezetni.

Ez a körülmény heves haragra lobbantotta Sándort. És a midőn az az egyén, a kit Limnos elfogására kiküldött, ezt védekezés közben megölte, még inkább felháborodott, abban a vélekedésben, hogy az összeesküvés bizonysága kisíklott kezei közül.

A Philotas iránt érzett ellenszenve aztán arra inditotta azokat, a kik már régóta irigyei voltak amannak, hogy már nyíltan hangoztatták, mikép könnyelműségre vall a királynak az a vélekedése, hogy egy Limnos, egy Chalaistrából való ember bátorkodott volna ily merényletet ellene megkisérleni. Hisz ez csak egy szolga, és inkább eszköz, a mit egy hatalmasabb kéz hozott mozgásba; azok között kell az összeesküvés szálait keresni, a kiknek leginkább érdekében áll a dolog rejtekben tartása. Miután a király megnyitotta füleit az ily beszédekre és gyanúsitásokra, ezer meg ezer rágalmakat emeltek Philotas ellen, a melyek folytán elfogják és kínpadra vonják a király meghittjeinek jelenlétében, Sándor pedig kívülről függöny mögött elrejtőzve hallgatódzott. Beszélik, hogy a midőn Sándor meghallotta Philotasnak Hephaistionhoz intézett keserves könyörgéseit, nyöszörgő hangú rimánkodásait, «Ily gyáva, férfiatlan létedre, kiáltott fel, hogy mersz ekkora dologra vállalkozni.»

Philotas kivégeztetése után rögtön Mediába küldött megbizottakat, a kik Parmeniont is megölték, azt a férfiút, a kinek nagy része volt Fülöp vállalataiban, a ki egyedüli, vagy legalább első sorban biztatta régibb barátai közül Sándort, hogy Ázsiába átkeljen, a kinek három fia közül kettő már előzőleg szeme láttára esett el a hadjáraton, a harmadik pedig vele együtt halt meg.

Ezek a cselekedetei félelmessé tették Sándort barátai nagyobb részénél, főleg azonban Antipaternél, ki is titokban követeket küldött az aitolokhoz, frigykötés végett. Mert tar-

tottak az aitolok Sándortól az oiniadok [70] városainak elpusztítása okán, a miről midőn értesült, azt mondotta, hogy nem az oiniadok fiai, hanem ő maga áll majd bosszút az Aitolia-belieken.

L. Nem sokkal később történt a Kleitos esete, a mely egyszerű elmondásra, a Philotasénál még kegyetlenebbnek látszik.

De ha elménkben egybevetjük, megfontoljuk annak okát, körülményeit, nem találunk szándékosságot, hanem csak balvégzetet a király tettében, a ki haragjában, részegségében Kleitos gonosz szellemének nyújtott működésre teret. A dolog így esett meg. A tengerről valami emberek jöttek és a királynak Hellasból gyümölcsöt hoztak. Sándor gyönyörködvén annak frisseségében, szépségében, oda szólítja Kleitost azzal a szándékkal, hogy megmutassa és részeltesse belőle. Ez történetesen áldozott, de abbanhagyja az áldozást és hozzámegy, a midőn három juh, a melyek már be voltak locsolva italáldozattal, követi. A király értesülvén erről, megbeszéli a dolgot a jósokkal, Aristanderrel, meg a lakoniai Kleomantisszal. Ezek rossz előjelet látnak abban, mire meghagyja, hogy sebten áldozatot mutassanak be Kleitos életeért. Ő ugyanis három nappal ezelőtt álmában különös jelenést látott, úgy rémlett előtte, hogy Kleitos fekete ruhában ült Parmenion fiai közt, a kik pedig mind meghaltak. Mindazáltal Kleitos nem várja be az áldozatot, hanem sietve a lakomára megy, miközben a király a Dioskuroknak [71] áldozik.

Azalatt, hogy keményen ittak, valami Pranichos, vagy miként mások mondják, Pierion dalait énekelték, a melyek a minapában a barbároktól legyőzött vezérek gyalázatára, kicsúfolására készültek. Az idősbek boszankodnak, és szidják a költőt dalostól, Sándor meg barátai ellenben szívesen hallgatják, és folytatását kívánják. Kleitos, a ki már boros, de egyébként is heves haragú és nyakas természetű volt, leginkább elkeseredik és azt mondja, hogy csúnya dolog a barbárok és ellenségek előtt csúfot űzni azokkal a makedonokkal, a kik, bár balsorstól sújtvák, de sokkal derekabb emberek a gúnyoskodóknál. Sándor azt feleli, hogy Kleitos csak maga-maga

[70] Akarnaniában, az Achiloos folyó torkolatánál.

[71] Kastor és Pollux.

mellett kardoskodik, a midőn a gyávaságot balsorskép igyekszik feltüntetni. Erre felugrik Kleitos: «Igen, úgymond, ez a gyávaság mentett meg téged, istenek fia, Spithridates kardjától, a midőn hátat fordítottál. Hisz csak a makedonok vére és ezek sebei árán emelkedtél olyan magasra, hogy megtagadván Fülöpöt, Ammon fiának adod ki magadat.»

Ll. Felforr a vér Sándorban: «Azt hiszed, te czudar, kiált fel, hogy büntetlenül örvendhetsz annak, hogy mirólunk minden alkalommal ilyeseket beszélsz és a makedonokat lázítod?» «Bizonyára, Sándor. feleli ez, most sincs okom örvendezni, a midőn ily jutalmát látom fáradalmaimnak, sőt boldogoknak tartom azokat, a kik immár meghaltak, mielőtt láthatták, miként verik pálczával a médok a makedonokat, és miként rimánkodnak ezek a perzsákhoz, ha a királyhoz akarnak jutni.»

Kleitosnak az effajta durva szókimondására Sándor környezői felkelnek és pirongatják Kleitost, az idősbek pedig igyekeznek a háborúskodást lecsendesíteni.

Sándor meg a kardiai Xenodochos és a kolophoni Artemios felé fordulván, ezt kérdi:

«Nem olybá tűnnek-e fel előttetek a hellének a makedonok között, akár a félistenek, a midőn a vadak közt járnak, kelnek?» De Kleitos csak nem enged, sőt felszólítja Sándort, hogy mondja meg nyiltan a mit akar, vagy pedig ne hívjon lakomára szabad és szókimondó embereket, hanem barbárokkal meg rabszolgákkal társalogjon, a kik a perzsa övet, meg az ő fehér felöltőjét nyalják. Sándor nem türtőztetvén tovább haragját, Kleitos fejéhez vágja a keze ügyébe eső almát és a kardját keresi.

Egyik testőre, Aristophanes, azonban idejekorán elrejti előle, míg a többiek körülfogják és kérlelik. De Sándor felugrik és makedon nyelven maga mellé szólítja pajzshordóit, a mi pedig nagy zavarnak a jele volt, megparancsolja a trombitásnak, hogy fújjon riadót és öklével sújtja, a midőn késedelmeskedik, vonakodik. Ezt az embert később nagyon megdícsérték, minthogy ennek lehetett leginkább köszönni, hogy az egész tábor nem riadt föl. Kleitost pedig, a ki csak nem adta be derekát, barátai keservesen kituszkolják a teremből. De egy

másik ajtón bejön, és nagy fennen, büszkén idézi Andromachéból Euripides [72] következő jambusait:

Oh jaj! Bizony Hellasnak rossz szokása ez!

Erre Sándor megragadja valamelyik testőrének lándzsáját és átveri azzal Kleitost, a mint az elibe megy és az ajtó függönyét félrevonja.

Midőn hörögve, jajgatva összerogy, Sándor haragja rögtön megszűnik. Majd eszméletre tér, majd megpillantja barátait, a mint némán állanak; sebten kirántja a lándzsát a holttestből és a saját nyakába akarja döfni, de megakadályozzák testőrei, a kik lefogják kezeit, és erőszakkal hálószobájára viszik.

LII. Miután Sándor az éjet keserves zokogás közt töltötte, és a rákövetkező napon a sírásban, jajgatásban immár annyira kimerült, hogy szótlanul hevert, miközben nehéz sóhajokra fakadt, barátai megijedvén a nagy csendességtől, erővel behatoltak hozzá.

De senkinek a beszédére nem vetett, csak midőn Aristander, a jós, emlékeztette arra a jelenségre, a mit Kleitosra vonatkozólag látott, és figyelmeztette, hogy az előjele volt a kikerülhetetlen végzetnek, úgy látszott, kissé megkönnyebbült. Ez okon hozzá vezették Kallisthenes bölcselőt, Aristoteles rokonát, meg az abderai Anaxarchost is. Kallisthenes szelíd erkölcsi oktatásokkal igyekezett lelkére hatni, és tapintatosan, fájdalom nélkül megvenni szenvedését. Ellenben Anaxarchos, a ki eleve a saját útján járt a bölcselet mezején, és abban a hírben állt, hogy megveti, kicsinyeli kartársait, alig hogy belépett, felkiáltott:

«Hát ez az a Sándor, a kire most az egész világ tekint! Hisz úgy fekszik itt jajgatva, akár egy rabszolga, a ki remeg az emberek törvényétől, megszólásától, a kik előtt pedig ő neki kellene a törvény és az igazság mértékének lenni, ha ugyan azért győzött, hogy uralkodjék és parancsoljon, nem pedig, hogy holmi üres vélekedésektől leigázva, raboskodjék. Nem tudod azt, folytatá, hogy Dike meg Themis azért törvény-

[72] Eurip. Androm. 693.

ülőtársai Zeusnak, hogy mindaz, a mit az uralkodó tesz, jogos, és törvényes legyen.»

Az ilyesféle beszédekkel ugyan lecsendesítette a király fájdalmát, csakhogy lelkületét még zabolázatlanabbá, törvénytipróbbá tette.

Egyben, a midőn Sándor szívébe bevette magát, Kallisthenestől meg, a kinek társasága annak zordonsága miatt egyébként sem volt valami kellemes neki, elidegenítette. Beszélik, egy alkalommal lakoma közben az éghajlatról és a légmérsékletről esvén szó, Kallisthenes csatlakozott azok nézetéhez, a kik azt állították, hogy az itt való vidék éghajlata hidegebb és zordonabb a hellénekénél. Anaxarchos tagadta ezt, és czivódva mondotta: «Mindazáltal meg kell engedned, hogy itt hidegebb van, mint amott; hisz Görögországban egy kopott köpönyegben húztad ki a telet, itt pedig három takaróba burkolózva fekszel.» A min aztán nagyon boszankodott Anaxarchos.

LIII. De a többi sophistákat, meg a hízelgőket is sértette az, hogy Kallisthenest ép úgy tisztelték a fiatalok ékesszólása miatt, valamikép kedvelték az öregebbek rendes, tiszteletreméltó és mértékletes életmódja okán, a mely tökéletesen igazolta az odautazásának állítólagos ürügyét; mert azzal a dicséretes szándékkal utazott Sándorhoz, hogy polgártársainak visszatelepítését és hazájának [73] újból való felépítését kieszközölje. A hírneve okán támadt irígység mellett, még némi tekintetben maga is kitette magát rágalmazói támadásainak, a mennyiben gyakran visszautasította Sándor meghivásait a vendégségekre, ha pedig résztvett azokon, komorságával, hallgatásával kimutatta, hogy a történtek nincsenek ínyére, kedvére. Azért mondotta róla Sándor:

«Utálok önmagának sem bölcs bölcselőt.» [74]

Beszélik, egy alkalommal, a midőn sokan voltak hivatalosak a lakomára, felszólították Kallisthenest, hogy mondjon felköszöntőt a makedonokra. Ő aztán e feladatnak oly bőven

[73] Olynthos a Chalkidike-i félszigeten; Fülöp pusztította el.

[74] Euripides Medeájának egy versiójából, a mely ma már nem ismeretes.

ömlő ékesszólással felelt meg, hogy a jelenlevők felugráltak és koszorúkkal halmozták el. Sándor pedig azt mondotta, hogy Euripides [75] szerint:

«Ha szép a tárgy, szépen beszélni nem nehéz.»

De mutasd meg, úgymond, nekünk szavad hatalmát a makedonok vádolásában, a végre, hogy megismerjék fogyatkozásaikat és megjavuljanak. Kallisthenes ekkor hangot változtatván, nyiltan sok igazat vetett a makedonok szemére és kimutatta, hogy a hellének egyenetlensége az oka a Fülöp nagyrakelésének, hatalmának, mert, úgymond:

«Viszálykodásban a gonoszt is becsülik.» [76]

Ennek folytán mély, keserű gyülöletre fakadtak iránta a makedonok. Sándor pedig azt mondotta, hogy Kallisthenes bizonyítékot szolgáltatott nem annyira ékesszólásáról, mint nkább a makedonok iránt érzett rosszindulatáról.

LIV. Így beszélte ezeket Aristotelesnek Hermippos [77] szerint Stroibos, Kallisthenes felolvasója. Kallisthenes pedig észrevevén a király elhidegülését, távoztakor kétszer vagy háromszor is azt mondotta neki: [78]

«Meghala Patroklos, ki tenálad erősb vala sokkal.»

Úgylátszik helyesen mondotta Aristoteles, hogy Kallisthenes ugyan nagy, hatalmas szónok, de esztelen ember. Mindazáltal, a midőn Sándor imádását erélyesen, bölcshöz méltóképp visszautasította és csak egymaga mert nyiltan arról szólani, a min minden derék, öreg makedon titokban évelődött; nagy szégyentől mentette meg a helléneket, de még nagyobbtól Sándort, a ki aztán elodázta az imádást, csakhogy megrontotta magamagát, mivelhogy a királyt inkább erőszakolni, mint okokkal meggyőzni látszott.

[75] A Bacchansnők 266 v.

[76] Ismeretlen költőtől. Nikias életrajzában is előfordul. (11 fejezet.)

[77] Történetíró Smyrnából. Művei elvesztek. Nagy Sándor idejében élt.

[78] Homeros Iliasa XXI. 107. Szabó István fordításában.

A mitylenei Chares beszéli, hogy egy lakomán Sándor miután ivott, a kupát valamelyik barátjának nyújtotta. Ez elfogadta és az oltárhoz ment, majd annak kiürítése után leborult a király előtt és megcsókolta, aztán ismét az asztalhoz ült. Ezt valamennyien sorban megcselekedték. Kallisthenes azonban megfogván a kupát, mialatt a király nem ügyelt oda, mert Hephaistionnal beszélgetett, azt kiürítette, és a királyhoz ment, hogy megcsókolja. De Demetrios, a kit Pheidonnak is neveztek, felkiáltott: «Ne csókold meg, királyom! Ő az egyedüli, a ki nem borult le előtted.»

Sándor tehát félre fordult a csók elől, Kallisthenes pedig fenhangon így szólt: «Jól van, egy csókkal szegényebben távozom.»

LV. Ily elidegenülés állt be köztük, midőn Hephaistion elhitette a királylyal, hogy noha Kallisthenes megígérte neki, mikép leborul a király előtt, szavát mégis megszegte. Aztán Lysimachos meg Hagnon támadtak reá, és azt beszélték a királynak, hogy a sophista fennen azt hánytorgatja mindenütt, hogy a zsarnokságnak mihamar vége szakad; a fiatalság meg köréje sereglik és hizeleg neki, mint az egyedüli szabad embernek annyi ezer meg ezer közt.

Azért, midőn a Hermolaos-féle összeesküvés Sándor ellen kitudódott, Kallisthenes rágalmazóinak abbeli vádaskodása, hogy Hermolaos arra a kérdésére, miként lehetne nagyon híres ember, azt felelte: «Ha megölöd a leghíresebbet.» Majd meg, hogy Hermolaost a tettre ösztökélje, biztatta: ne féljen az aranyágytól, hanem gondolja meg, mikép beteges, megsebesült emberrel akad dolga, valószínűnek látszott.

Mindazáltal Hermolaos egyik czinkosa sem vallott a legnagyobb kínzatások közt Kallisthenes ellen. Sőt maga Sándor is azt írta nyomban Kraterosnak meg Attalosnak és Alketasnak, hogy a fiúk a kínpadon megvallották, mikép mindent magok szerint tettek, és senki sem volt beavatva a dologba. Később azonban Antipaterhez intézett levelében Kallisthenest is gyanuba fogta.

«A fiúkat, úgymond, a makedonok megkövezték, a sophistát azonban magam fogom megfenyíteni, valamint azo-

kat, a kik küldötték, meg a kik befogadták városaikba az összeesküvőket.»

Ezzel aztán nyiltan kifejezte nehezteléséť Aristoteles iránt, a kinél Kallisthenes nevelkedett, rokonság okán, mivelhogy Herónak, Aristoteles unokahugának volt a fia. Halálát illetőleg, némelyek azt állítják, hogy Sándor felakasztatta, mások meg, hogy bilincsek közt, betegségben hunyt el.

Chares szerint, elfogatása után hét hónapon át ült vason a börtönben, hogy a tanács Aristoteles jelenlétében itélhessen fölötte, azonban azon időtájt, a midőn Sándor Indiában (a mallok meg az oxydrakok közt) sebet kapott, meghalt elhízásban és tüdőbetegségben.

LVI. De mindez később történt. A korinthosi Demaratos már vén korában mindenáron Sándorhoz igyekezett eljutni, és midőn meglátta, azt mondotta, hogy nagy gyönyörűségtől fosztattak meg azok a hellének, a kik meghaltak, mielőtt láthatták Sándort, Darius trónusán ülve.

Mindazáltal a királynak az iránta való kegyét nem soká élvezte, minthogy végelgyengülésben hamarosan elhunyt. Temetése nagyszerű volt. A sereg terjedelmes körfogatú sírdombot emelt számára, a melynek magassága hetven könyököt tett. Földi maradványait pedig fényesen fölékesített négyes fogat szállította a tengerre.

LVII. Indiába szándékozván átkelni, annak láttára, hogy a tömérdek zsákmánynyal megterhelt sereg immár alig képes mozogni, hajnal hasadtával, midőn a szekerek föl voltak podgyászolva, először felgyújtotta a magáéit, aztán a barátaiét, majd pedig megparancsolta, hogy a többi makedonokéiba is vessenek üszköt. És e tettnek elhatározása keményebbnek, veszedelmesebbnek látszott, mint a kivitele. Mert csak kevesen sajnálkoztak a fölött, a többiek azonban lelkesedésükben örömrivalgásra törvén, megosztották szükséges dolgaikat azokkal, a kik ezeknek híjában voltak és elégették, elpusztították a fölöslegeseket, mivel aztán lelkesedéssel, bizakodással töltötték el Sándort.

Ekkor már a vétkeseket kegyetlenül, engesztelhetetlenül büntette. Így sajátkezűleg megölte Menandert, egyik tisztjét,

a ki nem akart visszamaradni, a midőn egy erősség parancsnokává tette, és lenyílazta Orsodatest, valami elpártolt barbárt.

E közben egy juh bárányt ellett, a melynek a fején tiara színű és alakú képződmény, mind a két oldalán pedig egy-egy ivarszerv volt. A király megborzadván e jelenségre, megtisztíttatta magát a babyloniakkal, a kiket ilyen czélra rendesen magával szokott vinni. Majd azt mondotta barátainak, hogy nem maga miatt, hanem ő miattuk fél, mikép az ő elhunytával a végzet az ő helyére valami hitvány, erénytelen embert állít. Mindazáltal kedvezőbb jelenség aggodalmát időközben eloszlatta. Valami makedon férfiú, névszerint Proxenos, a kire a podgyász felügyelete volt bízva, miközben a királyi sátor számára az Oxus folyó mellett helyet ásatott, vastag, nyirkos tartalmú forrásra bukkant. A mint ennek fölét kimerték, tiszta, átlátszó olaj serkent fel, a mely sem szagra, sem ízre a valódi olajtól el nem ütött, csillogásra és zsírosságra pedig annak teljesen megfelelt, noha az egész vidéken nem nőtt olajfa.

Mindazáltal beszélik, hogy az Oxus vize nagyon nyúlós, úgy, hogy az abban fürdőzők bőrét megzsírosítja. De hogy mennyire örvendezett Sándor ennek, kitűnik az Antipaterhez intézett leveléből, a melyben ezt a jelenséget a legkiválóbbnak tartja, a mit csak az istenektől nyert.

A jósok ugyanis azt egy dicsőséges, de fáradalmas nehéz hadjárat jelének vették, mert az istenek az olajat a fáradalmak enyhítésére adták az embereknek.

LVIII. Többszörös veszedelmekben forgott Sándor a csatákon, és hősi sebeket kapott.

De seregének a legtöbb veszteséget az élelmiszerek megfogyatkozása és az égalj zordon volta okoztak. Ő azonban a sorsot vakmerőséggel, a hatalmat vitézséggel leküzdeni törekedvén, abban a hitben élt, hogy a bátraknak semmi sem bevehetetlen, a gyáváknak pedig semmi erősség sem biztos. Beszélik, hogy a midőn Sisimithrast valami meredek, meghághatatlan sziklavárban ostromolta és katonái egészen elcsüggedtek, Sándor megkérdezte Oxyartestől,[79] vajjon miféle ember

[79] Roxane atyja.

az a Sisimithres lelkületre nézve. Oxyartesnek arra a feleletére, hogy az a lehető leggyávább ember: «Ezzel, úgymond, azt állítod, hogy a szikla bevehető, mivel hogy annak a parancsnoka nem erős.»

És be is vette, miután Sisimithrast megfélemlítette.

Midőn egy más hasonlóan meredek sziklavárnak a megrohanására a fiatal makedonokat lelkesítette, valami Sándor nevűhöz így szólt: «Illő, hogy vitéz emberkép viseld magad, már csak a nevedért is.»

Aztán, hogy az ifjú dicsően küzdve elesett, Sándor nagyon megsajnálta.

Haboztak a makedonok a Nysa nevű várost megrohanni, mert mély viz folyt mellette; Sándor élükre állt: «Mily szerencsétlen vagyok, kiáltott fel, hogy meg nem tanultam úszni!» és pajzsszsal a kezében, majd hogy át nem kelt. A csata megszüntével megjelentek előtte az ostromolt városok követei és kérésre fogták a dolgot.

De alig hogy megpillantották, megdöbbentek annak a láttára, mikép minden kiséret nélkül van és egyszerű fegyverzetet visel.

Aztán, hogy ülővánkost hoztak számára, megparancsolta, hogy a legidősebb üljön arra. Ezt Akuphisnek hívták. Akuphis elbámult előkelő, barátságos voltán és megkérdezte tőle, mit kíván, hogy barátai lehessenek. «Azt, felelte Sándor, hogy válaszszanak téged uralkodójukká és küldjék hozzám száz legderekabb polgártársukat.»

Akuphis elmosolyodott. «Pedig, úgymond, jobban fogok uralkodni, ha a legrosszabbakat küldik a legderekabbak helyett.»

LIX. Taxiles, mint mondják, India akkora részét bírta, mely nagyságra nem állt Egyptom mögött és legelőkben, termékeny földekben rendkívül gazdag volt. Taxiles, mint afféle bölcs ember, miután Sándort üdvözölte: «Mi szükségünk van Sándor, úgymond, harczra, háborúra, ha ugyan nem azért jövél, hogy minket a víztől, meg a szükséges élelmiszerektől megfoszsz, a mikért egyedül kénytelen az eszes ember küzdeni? Az egyéb kincsekre és az úgynevezett javakra nézve, ha ugyan jobban állok, kész vagyok jószolgálatokat tenni,

ha pedig rosszabbul, nem vonakodom jó tetteidet hálával viszonozni.»

Sándor nagyon megörült ezekre, és megölelte Taxilest: «Azt hiszed tán, felelé, hogy találkozásunk harcz nélkül mulik el, pusztán ilyesféle beszédek, nyájaskodások közt? Ámde semmit sem nyersz rajtam; mert én harczolni, küzdeni fogok veled kegyes tettekkel és rajta leszek, hogy felül ne mulj a jóval!» Sok ajándékot kapott, de még többet adott Sándor, végül pedig vert pénzben ezer talentumot[80] küldött neki. A mi ugyan rendkívül bántotta barátait, de a barbarok közül sokakat meg hajlandóbbakká tett maga iránt. Az indusok legharcziasabbjai mint zsoldosok városról-városra jártak és azokat makacsul védelmezték, miközben sok bajt csináltak Sándornak. Sándor tehát egyességet kötött velük valami városban, de útközben, midőn elvonultak, hegyibük esett és valamennyiöket levágta. Es ez képezi mintegy szégyenfoltját hadi tényeinek, a melyeket eleddig jogszerüen, királyhoz méltóképp vitt véghez.

Az indusoknál nem kevesebb gondot okoztak neki a bölcsek,[81] a kik a hozzá csatlakozó királyokat legyalázták és a szabad népet fellázították. Azért Sándor sokakat felakasztatott közülük.

LX. Porosra vonatkozólag, maga Sándor megirta levelében, miként történt a dolog. Azt mondja, hogy a Hydaspes folyó választotta el a két tábort és Poros az elefántjait a folyammal szemben állítván fel, szüntelenül ügyelt az átkelésre. Sándor maga minden reggel nagy lármát, zajt üttetett a táborban, hogy a barbarok hozzászokjanak és ne féljenek. Egy zivataros, sötét éjszaka azonban felkerekedik gyalogságának egy részével, meg legjava lovasságával és jó távolra haladván az ellenségtől, egy kis sziget irányában átkel a folyamon. Itt heves esőszakadás támad, sűrű mennydörgés kiséretében és a villámok lecsapnak a táborra. Sándor, noha saját szemeivel látja, hogy a villám egynéhány katonát megöl és összeéget, felkerekedik a kis szigetről és a tulnan fekvő partokra igyek-

[80] 4.715,000 korona
[81] Braminok.

szik. E közben a záportól megdagasztott, megnövelt Hydaspes nagy területen kiárad, és tömérdek viz lepi el a folyó mentét. Sándor a két áradat közt csak nehezen vetheti meg lábát, a talaj síkossága és szakadékos volta miatt. Itt mondotta állítólag: «Oh athenaeiek, vajjon hiszitek-e, minő veszedelemnek teszem ki magamat, hogy dicsőítsetek?» Ezt azonban Onesikritos beszéli. Maga Sándor úgy adja elő a dolgot, hogy a makedonok elhagyván a tutajokat, fegyverrel a kezükben keltek át az áradáson, miközben mellig vízben lubiczkoltak. Átkelése után a lovassággal husz stadiumra[82] megelőzte a gyalogságot úgy számítván, hogy ha az ellenség lovasságával támad, azt könnyen megveri, ha pedig a phalanxát hozza mozgásba, a saját gyalogsága idejekorán kezénél lesz. És a két eset közül, az egyik csakugyan bekövetkezett. Ezer lovas és hatvan hadi szekér hegyibe rontanak, de ő megkergeti az ellenséget, a kocsikat valamennyit elfoglalja, a lovasokból meg négyszázat levág. Ebből megérti Poros, hogy Sándor maga immár átkelt.

Előrenyomul tehát egész haderejével, és csak a makedonok átkelésének megakadályozása czéljából hagy hátra némi csapatokat.

Sándor tartván az elefántoktól, meg az ellenség roppant tömegétől, a bal szárnyra veti magát, Koinosnak pedig megparancsolja, hogy a jobboldalra törtessen. Mind a két szárny megfutamodik, és mindinkább az elefántok felé huzódik vissza, hogy szorongattatásában ott összeszedekezzék. A csata váltakozó szerencsével folyik és csak a nyolczadik órában enged az ellenség nagy nehezen. Igy beszéli ezt levelében maga a csatának a fő tényezője.

A legtöbb történetiró megegyezik arra nézve, hogy Poros négy könyök[83] és egy hüvelyk magas volt, tehát semmivel sem kisebb egy lovas katonánál és hogy termete, testessége arányos volt az elefánttal, a melyen ült, noha ez a legnagyobbak egyike volt. Csodálatos belátást és gondoskodást tanusított ez az állat a király iránt. Mert valamig ez erejénél

[82] Négy kilometer.

[83] Közel két méter.

volt, egész dühvel verte vissza és tiporta le támadóit, midőn pedig észre vette, hogy a király a tömérdek lövedékek, sebek alatt roskadozik, hogy le ne essék, csendesen leereszkedett térdein a földre, és orrmányával gyengéden megfogván a lövedékeket egyenként kihuzkodta testéből.

Poros elfogatásakor azt kérdezte tőle Sándor, hogy miként bánjék vele: «Királyilag», felelt ez. A midőn aztán Sándor tovább tudakolta, hogy nem akar-e még egyebet: «Minden, felelé Poros, benn van ebben: királyilag.» Sándor aztán nemcsak azt az egész vidéket bizta satrapa czímen kormányzására, a mit királykép birt, hanem megtoldotta azt a független indusoktól elhódított területtel, a melyen, állítólag, tizenöt nemzet lakott, és tizenötezer tekintélyes város, meg számtalan egyéb falu létezett. Ezen kívül meghódított még egy háromszor ekkora országot, a melynek satrapajává egyik meghittjét, Fülöpöt tette.

LXI. A Porosszal való csata után a Bukephalos is kimult de nem mindjárt, hanemcsak később, miként többen állítják, a midőn sebeit gyógyították, az Onesikritos szerint pedig vénségében, kimerültségében.

Harmincz éves volt ugyanis kimultakor. Sándor nagyon bánta, akár csak egy barátot, avagy meghitt társat veszített volna benne.

Emlékére várost épített a Hydaspes mentén és ezt Bukephaliának nevezte. Azt is mondják, hogy a midőn a Perdita nevü kedves kutyáját, a melyet maga nevelt, elvesztette, annak nevére szintén alapított várost. Ezt Sotion állítólag a lesbosi Potamontól hallotta.

LXII. Azonban a Porosszal való csata a makedonok bátorságát lelohasztotta és az indiai előnyomulásra nézve kedvüket szegte. Mert csak nagy erőfeszítéssel tudták visszaszorítani ezt a királyt, a ki kétezer lovast és huszezer gyalogost állított ellenük a síkra. Erélyesen ellenszegültek tehát Sándornak, a ki erőszakkal át akart kell a Ganges folyón, a melyről azt hallották, hogy harminczkét[84] stadium széles, száz öl[85] mély

[84] Majdnem 6 kilomt.

[85] Közel 200 méter.

és a melynek tulsó partjait a tömérdek gyalogos, lovas és elefánt szinte elborítja. Mert azt beszélték, hogy a gandariták meg a Praisia-beliek királyai 80000 lovassal, 200.000 gyalogossal, 6000 hadi szekérrel, meg 6000 harczra kitanított elefánttal várják őket.

És ebben nem volt túlzás.

Hisz Androkottos, a ki nemsokára aztán uralkodott, Seleukosnak ötszáz elefántot ajándékozott, és 600.000 főnyi seregével megtámadta és meghódította egész Indiát.

Sándor eleintén elkeseredésében, haragjában sátrába zárkozott, és az eddig kivivott eredményben semmi köszönetet sem talált, ha át nem kelhet a Gangesen, sőt a visszavonulást vereség számba vette. Midőn aztán barátai tőlük kitelhetőleg vigasztalták, katonái pedig ajtai elé állván, sírás, jajgatás közt kérlelték, megengesztelődött és felkerekedett, miközben több furfangos, sophistikus fogáshoz nyult dicsősége gyarapítása okán.

Ugyanis rendkívül nagy fegyvereket, ló-jászolokat, meg súlyos zablyákat készíttetett és azokat szanaszét szórva vissza hagyta.

Majd oltárokat emelt az isteneknek, a melyekhez a Praisia-beli királyok napjainkig ellátogatnak a Ganges tulsó partjairól és a hellén istenségek tiszteletére áldoznak.

Androkottos, akkortájt gyerkőcz, látta magát Sándort is, és később állítólag többször mondogatta, hogy úgyszólván semmi fáradságába sem került volna Sándornak India megszerzése, mivelhogy az indusok gyűlölték, megvetették királyukat gonoszsága és alacsony származása okán.

LXIII. Innét aztán felkerekedett Sándor, hogy a külső tengert láthassa. Számos evezős hajókat, meg tutajokat készíttetett tehát, és csendesen leszállt a folyók [86] hátán. De útja nem volt tétlen és háborútól ment, mert ki-kiszállt, megrohanta a városokat és meghódította valamennyit.

Az úgynevezett malloknál azonban, a kik állítólag a legharcziasabbak az indusok közt, kicsibe mult, hogy föl nem szabdalták. Az ellenséget ugyanis lövegeivel leűzte a bástyák-

[86] A Ganges, az Acesines és a Hydaspes.

ról, és egy odatámasztott létrán elsőnek lépett a falakra. De a létra összetörik és a falnál álló barbárok elárasztják alulról lövedékeikkel, kevesedmagával lévén, megembereli magát és az ellenség közibe leugrik: szerencséjére talpra esik.

Fegyverzetének megrezdülése közben, úgy rémlik a barbárok előtt, mintha valami kisérteties fény törne elő testéből. Ez okon az első pillanatban elfutnak és elszélednek. De midőn látják, hogy csak két pajzshordóval van, hegyibe rontanak, karddal, lándzsával a kezükben és fegyverzetén át, a mint védekezik, több sebet ejtenek rajta.

Egyikük, a ki kissé távolabb állt, íjjából oly erősen röpíté reá nyílvesszőjét, hogy az hevesen keresztül veri mellvértjét és a csecs körül való bordák közt megáll. A lövésre Sándor megernyed és testében megroggyanik, az íjas pedig hegyibe ront kivont barbárkardjával. Peukestes, meg Limnaios elébe állanak, de mind a ketten sebet kapnak. Limnaios meghal. Peukestes azonban tovább küzd és Sándor megöli a barbárt. Sok sebet kap Sándor; végre midőn nyakán bunkócsapás éri, a falhoz támaszkodik és farkasszemet néz az ellenséggel. E közben a makedonok köréje sereglenek, fölragadják és immár eszméletlenül a sátorába viszik.

A táborban rögtön híre fut annak, hogy már meghalt. Nagy nehezen, sok fáradsággal lefűrészelik a nyílvessző fáját, és így aztán keservesen megszabadítják mellvértjétől, majd hozzáfognak a nyíl hegyének a kimetszéséhez, a mely egyik bordacsontba hatolt, és állítólag három hüvelyk széles, meg négy hüvelyk hosszú volt. A műtét közben Sándor többször elájult és csak hajszálnyira volt a haláltól, de a nyíl kivétele után, annyira-mennyire magához tért.

Így a veszedelemtől megmenekült, de még mindig gyengélkedvén, hosszú időn át gyógyítás és szigorú életrend alatt állt. Egy alkalommal észreveszi, hogy a makedonok sátra előtt zajonganak és látni kivánják. Sándor köpenyt ölt, kijön, és áldozatot mutat be az isteneknek, majd ismét felkerekedik és nagy vidéket bejár hajóhadával, nagy városokat meghódít.

LXIV. A gymnosophisták közül, a kik Sabbast kiválóképp bírták a pártütésre, és a makedonoknak legtöbb bajt

okoztak, tizet kezére kerített Sándor. És minthogy rövid, velős mondásaikról jó hírben álltak, fogós kérdéseket intézett hozzájuk, azzal a kijelentéssel, hogy elsőnek kivégezteti azt, a ki rossz feleletet ad, aztán sorban a többieket; a legidősbiket pedig birájukul rendelte.

Az első azt a kérdést kapta, mit gondol, az élők vannak-e többen, avagy a holtak: «Az élők, felelé ez, mert a holtak már nincsenek.» A második, vajjon a föld vagy a tenger táplál-e nagyobb állatokat: «A föld, mivelhogy a tenger amannak csak része.» A harmadik, melyik a legrosszabb élő lény: «Az, úgymond, a mit eleddig ember meg nem ismert.» A negyedik, arra a kérdésre, minő indokkal bírta elpártolásra Sabbast: «Azzal, felelé, hogy vagy éljen tisztességesen, vagy haljon becsülettel.» Az ötödiktől azt kérdezte, mit gondol, a a nap létezett-e előbb, vagy pedig az éjszaka: «A nap, felelé ez és pedig egy nappal.» És midőn a király ezen elbámult, hozzátette, hogy a fogós kérdésre a feleletnek is fogósnak kell lenni.

Majd a hatodikhoz fordulván, ezt kérdi a király: hogyan lehet magát leginkább megszerettetni: «Úgy, válaszolá, hogy midőn a leghatalmasabb, a legkevésbbé félelmes.»

A három hátralevő közül az elsőtől azt kérdezte, hogyan lehet emberből isten: «Ha olyat cselekszik, úgymond, a mit ember meg nem cselekedhet.» A másodiktól, az élet meg a halál közül melyik az erősebb: «Az élet, felelé, a mely annyi bajt elvisel.»

Az utolsótól, meddig kellemes az embernek az élet: «A meddig, válaszolá, az életet a halálnál jobbnak véli.» Aztán a bíróhoz fordulván Sándor, felszólította, hogy itéljen.

Ennek arra a kijelentésére, hogy az egyik rosszabbul felelt, mint a másik: «Tehát, úgymond Sándor, ezért az itéletért elsőnek te fogsz meghalni.» «Nem úgy királyom, felelé ez, ha csak meg nem szeged szavadat, hogy azt végezteted ki elsőnek, a ki legrosszabb feleletet adott.»

LXV. Ezeket aztán Sándor megajándékozva elbocsájtotta. De a leghíresebbekhez, és kik otthon nyugton éltek, elküldötte Onesikritost, azzal a kéréssel, hogy látogassák meg.

Ez az Onesikritos a Diogenes cynikus iskolájához tartozó bölcselő volt. Ez mikép beszéli, Kalanos fenhéjázó, kemény hangon megparancsolta neki, hogy vetkőzzék le és meztelenül hallgassa beszédét, egyébként nem áll vele szóba, akár a Zeustól jőjjön is. Dandamis. szerinte, nyájasabb volt és meghallgatta a Sokrates, Pythagoras és Diogenesről szóló beszédét, de azt mondotta, hogy ezek ugyan jóravaló férfiak lehettek a látszat után, csakhogy éltükben nagyon is megalázkodtak a törvények előtt. Mások szerint azonban Dandamis semmi egyebet nem mondott, csak ezt: «Ugyan mi czélból tett ide Sándor oly roppant utat.»

Kalanost mégis reábirta Toxiles, hogy Sándorhoz menjen. Ennek tulajdonképen Sphines volt a neve.

Minthogy azonban indus nyelven «Kale»-vel — ami annyi, mint «üdvöz légy» — üdvözölte azokat, a kikkel találkozott, a hellének elnevezték Kalanosnak.

Ez állítólag az állami uralmat a következőkép jelképezte Sándor előtt. Leterített a földre egy száraz, összezsugorodott bőrt, majd a szélére lépett; és a mint ez az egyik végén lenyomódott, a másikon felemelkedett. Kalanos aztán körösköril járt a bőrön és minden végén lenyomta, az eredmény pedig ugyanaz volt. Végre aztán a közepére állt és ekkor az egészet lenyomta, egyenletes állásba hozva.

Ezzel jelképesen akarta Sándornak bebizonyítani, hogy a birodalom középpontjára kell a súlyt helyezni, és nem szabad attól oly messze földre elkóborolni.

LXVI. A folyókon a tengerre való lehajózás nyolcz hónapon át tartott. Eljutván hajóival az Oceánra, átevezett egy szigetre, a melyet ő maga Skillustisnak nevezett, mások meg Psiltukisnak. Itt partraszálltakor áldozott az isteneknek és megismerkedett, a mennyire lehetséges volt, a tenger meg a martvidék sajátosságaival. Majd miután buzgón imádkozott, hogy senki ember fia ő utána át ne lépje hadjáratának határait, visszafordult. Hajóhadának azonban megparancsolta, hogy Indiát jobbról hagyva, evezzen körül, kijelölvén hajóhadparancsnokul Nearchost, főkormányosnak meg Onesikritost.

Maga pedig szárazföldi seregével az oreiták országán keresztül vonultában a legnagyobb inségre jutott. Tömérdek embert elveszített, elannyira, hogy hadseregének még a negyed részét sem vezethette vissza Indiából, noha ez 120,000 gyalogosból és 25,000 lovasból állott. Mert a borzasztó járványok, a rossz élelmezés, a pörkölő hőség és az éhség serege javát elemésztették, a midőn terméketlen vidékeken keresztül, nyomorúságos életmódú népek közt utazott, a kiknek egyebe sem volt egynéhány silány birkájuknál, a melyeknek a husa, mivelhogy tengeri hallal táplálttattak, nagyon rossz és büdös volt. Nagy keservesen végre hatvan nap alatt keresztül hatolt e vidéken és a Gedrosia földére jutott, a hol íziben minden bőségesen rendelkezésére állt, mivelhogy a szomszédos királyok és satrapák mindenről eleve gondoskodtak.

LXVII. Miután itt felüdítette magát, megindította a díszmenetét, a mely hét napon át tartott a karamanok földén át.

Maga Sándor barátaival nyolcz lótól lassan vontatott magas szekérre helyezkedett és mindenünnét nyitott állványon foglalt helyet, éjjel-nappal szünet nélkül lakmározván. A tömérdek szekereken, a melyek részint biborral meg tarka-barka szőnyegekkel voltak bevonva, részint folyton friss, zöldellő ágakkal beárnyékolva, többi barátai és vezérei követték, felkoszorúzottan, borozgatván.

Nem lehetett itt látni sem pajzsot, sem sisakot, sem lándzsát, mindenütt csak billikomok, kúpok és korsók voltak, a melyeket a katonák az egész út hosszán nagy kádakban és korsókban meg-megmerítettek, és egymás egészségére emeltek, némelyek csak úgy mentükben és menetelés közben, mások meg a földre heverészve.

Az egész vidék betelt síp- meg fuvolaszóval kisért énekkel, dallal és az asszonyok bacchusi tánczával. A felvonulás rendetlenségéhez, zilálságához járult még a bacchusi kicsapongás tréfája, akár csak az isten maga jelen lett volna és a díszmeneten részt venne. Midőn Sándor Gadrosia székvárosába érkezett, seregét lakmározás közepette, újfent megüdítette. Beszélik, hogy egy alkalommal, a midőn boros fővel nézte a karok versenyét, az ő kedvencze, Bagoas, a ki egy

kart vezetett és győzött, teljes díszben átmenvén a színtéren, Sándor mellé ült.

Ennek láttára a makedonok tapsra, örömzajra fakadtak és szüntelen azt kívánták, hogy csókolja meg, valamíg csak Sándor megölelte és megcsókolta.

LXVIII. Itt csatlakozott hozzá Nearchos embereivel. Örült ennek Sándor, és miután meghallgatta hajózásuk körülményeit, elhatározta magában, hogy leszáll nagy hajórajjal az Euphratesen, aztán körülmartolja Arábiát és Libyát, majd a Herkules oszlopai közt leevez a belső tengerre. Mindenféle fajtájú hajókat is készíttetett Thapsakosban [87] és mindenünnét összerendelt hajósokat, meg kormányosokat. Azonban a felső vidékeken való keserves hadjárata, a mallesieknél történt megsebesülése, a seregét ért nagy veszteségnek a híre, megmenekülésének kétséges voltánál fogva, az alávetett népeket lázongásra hangolta, a vezéreket meg a satrapákat pedig sok igazságtalan, kapzsi és önkényeskedő tett elkövetésére bírta. Egyáltalán forrongó, lázongó nyugtalanság érzete vett erőt mindenkin.

Így Olympias meg Kleopatra is meghasonlottak Antipaterrel és megosztották a birodalmat. Olympias nyerte Epirust, Kleopatra pedig Makedoniát. Ennek hallatára mondotta Sándor, hogy anyja okosabban választott, mivelhogy a makedonok nem tűrték volna az asszonyi uralmat. Ezen az okon újfent a tengerre menesztette Nearchost, azzal a rendeléssel, hogy járja be hadával az egész partvidéket.

Maga pedig lefelé vonultában megfenyítette a gonosz kormányzókat. Abuletusnek [88] egyik fiát, Oxyarthest, saját kezével ölte meg, dárdájával átvervén. Midőn Abuletes semminemű eleséget sem gyűjtött össze, a mire pedig szüksége lett volna, hanem e helyett háromezer talentumot[89] hozott volt pénzben elébe, megparancsolta, hogy vessék azt a lovak elé. Aztán, hogy ezek meg se izlelték, «Ugyan mi hasznomra van, úgymond, a te készleted?» és börtönre vettette Abuletest.

[87] Város az Euphrates mentén.

[88] Sogdianai satrapa.

[89] 14.145,000 korona.

LXIX. A perzsák közt legelőször is egy egy aranyat adott a nőknek fejenként, valamikép a perzsa királyok szokták, ahányszor csak a perzsákhoz jöttek. Ez okon egynehány király közülük csak ritkán jelent meg, mint állítják, Ochos meg egyetlen egyszer se, és így fukarságból elidegenedett egészen hazájától. Aztán, hogy Kyros sírját felnyitva, megrabolva találta, kivégeztette a szentségtörőt, noha a tettes, névszerint Polymachos, Pellából, nem volt valami névtelen egyéniség. A sírfelírás elolvasása után azt görög nyelvre fordíttatta és amannak alája vésette. Ez így szólt: «Ó ember, bárki vagy, bárhonnét jösz is, mert hogy eljösz, bizton tudom, én vagyok Kyros, a ki a perzsák uralmát megalapította. Ne sajnáld tehát tőlem e parányi földet, a mely testemet takarja». E felírás mély hatással volt Sándorra, mert lelke elé állította a földi dolgok bizonytalanságát, változandóságát. Itt történt, hogy Kalanos, miután rövid ideig hasmenésben szenvedett, azt kivánta, hogy számára máglyát állítsanak. Majd a máglyához lovagolt, imádkozott, áldozati vérrel meglocsolta magát, hajából egy fürtöt levágott és föllépett a máglyára. Itt elbúcsúzott a jelenlevő makedonoktól és biztatta őket, hogy csak legyenek vígak azon a napon és igyák meg a torát a királylyal együtt, akit, úgymond, rövid idő alatt megfog látni Babylonban. Ezt mondván lefeküdt, beburkolódzott és a tűz közeledtére meg se moczczant, hanem a mi módon lefeküdt, úgy maradt, feláldozván maga magát az indus sophisták hazai szokása szerint. Ugyanezt cselekedte meg sok esztendővel később Athenben egy indus, a ki Caesarral együtt ugyanott időzött. Napjainkban is mutatnak egy sírt, amelyet az indus sírjának neveznek.

LXX. Sándor a máglyától való visszatértekor barátai meg vezérei közül számosakat lakomára gyűjtött össze, és ivó versenyt rendezett, versenydíjul koszorút tűzvén ki a legjobb ivóra. A legtöbbet ivó, Promachos, négy choosig [90] vitte. Meg is nyerte a győzelem díját, az egy talentum [91] értékű koszorút, de csak három napig élte túl győzelmét. A többiek közűl, mikép Chares beszéli, negyvenegyen haltak meg az ivás

[90] Közel 13 liter.

[91] 4,715 korona.

következtében, mivelhogy a dorbézolás folytán erős hideglázt kaptak. Barátainak lakodalmát Susában tartotta meg Sándor, és maga is nőül vette Darius leányát, Stateirát, midőn a legkiválóbb vitézeinek a legderekabb perzsa nőket juttatta, és fényes közös lakodalmat csapott a már előzőleg megházasodott makedonok tiszteletére is, a melyre állítólag, kilenczezeren voltak hivatalosak, és mindegyiküknek arany csészét adott az italáldozatra.

És a mellett hogy egyébként is bámulatos fényt fejtett ki, katonái adósságát a mi kerek összegben százharmincz talentum híján, tizezer talentumra [92] rúgott, a hitelezőknek maga fizette meg. Ez alkalommal, Antigenes, a félszemű, csalárdul adósnak iratta fel magát, és valami embert vezetett a fizető asztalhoz, a ki hitelezőjeül adta ki magát. Sándor a pénzt ki is fizette. Midőn aztán kiderült a csalárdság, a király haragra gerjedvén, elűzte Antigenest udvarától, és megfosztotta tisztségétől. Antigenes a hadivállalatokban fényesen kivált. Még ifjonta, a midőn Fülöp Perinthost [93] ostromolta, katapulta-lövedék [94] fúródott szemébe. Ő azonban nem engedte a lövedéket kihúzni, nem szünt meg küzdeni, valamíg az ellenséget visszaszorították és a bástyák közé zárták. Akkoron e gyalázatot nagy keservesen viselte, sőt kimutatta, hogy fájdalmában, kétségbeesésében elveszti magát. Tartott ettől a király, elfojtotta tehát haragját, és megparancsolta neki, hogy csak tartsa meg a pénzt.

LXXI. A harminczezer fiú, a kiket megedzés és oktatás végett visszahagyott, szervezetre és neki férfiasodott külsőre is megcsinosodott, azonkívül gyakorlataikban bámulatos ügyességet, fürgeséget tanusítottak.

Sándor maga ugyan örült ezen, de a makedonokat félelem, lehangoltság szállta meg; hogy a királynak az ő irántuk való jóindulata megfogyatkozik. Azért, a midőn a gyengéket és rokkantakat a tengerre leküldötte, azt mondották: gyalázat, lealáztatás az, hogy most szégyenszemre nyakáról lerázza

[92] 46.537.000 korona.

[93] Thrakiai tengermelléki város.

[94] Hadigép a mivel köveket, dárdákat szórtak az ellenségre.

azokat az embereket, a kiket kimélet nélkül mindenre felhasznált és hazájuk, szüleik elébe veti, de nem oly állapotban, a minőben kapta őket. Azt kívánták tehát, hogy bocsássa el és nyilvánítsa rokkantnak valamennyi makedont, hisz körülötte vannak ezek a fegyvertánczosok, a kikkel felkerekedvén meghódíthatja az egész föld kerekséget. Megneheztelt ezen Sándor, és haragjában sok zokszóval illette őket. Az őrállomásokról elűzvén őket, a perzsákra bízta azokat. Ezekből állította össze testőreit, pálczavivőit. A makedonok pedig annak láttára, hogy Sándort csak ezek kísérik, ők pedig mellőzve, lenézve vannak, megalázkodtak. Majd meghányván a dolgot, rájöttek arra, hogy ők irigységükben, haragjukban úgyszólván őrjöngtek.

Végre aztán magukba tértek és fegyvertelenül csupán alsó ruhában sátra elé járultak, és sírás, jajgatás közt kezére adták magukat, felhíván, hogy csak bánjék velük mikép gonosztevőkkel, háladatlanokkal.

Sándor nem bocsátotta őket maga elé, noha már meglágyult a szive. Ezek azonban nem tágítottak, hanem két nap és két éjszaka sátra előtt álldogáltak, szüntelenül jajveszékelve, uruk nevét kiabálva.

Harmadnapon előjött Sándor és szánalmas, megalázkodott voltuk láttára sok ideig könnyezett, aztán szelíden megdorgálta őket, majd barátságos szavakat intézett hozzájuk és elbocsájtotta, nagyszerűen megajándékozván a szolgálatra képteleneket.

Irt Antipaternek is, hogy minden versenynél és szini-előadásnál az első üléseket kapják és megkoszorúzottan foglaljanak helyet.

Az elesettek elárvult gyermekeinek pedig zsoldot utalványozott.

LXXII. Midőn megérkezett Ekbatanába, Media fővárosába, és elintézte a sürgős ügyeket, újfent a szinlátványosságokra, ünnepségekre adta magát. Háromezer művész jött hozzá Hellasból. Ezeken a napokon Hephaistion történetesen lázba esett. Mint afféle fiatal katonaember, nem tartott valami szigorú étrendet, és mialatt orvosa, Glaukos, a szinházba ment, ő reggelihez ült és összeevett egy egész sült kakast, megivott egy nagy kancsó bort. Erre aztán rosszul lett, és nemsokára

meghalt. Sándor képtelen volt fájdalmát eszével türtőztetni. Gyásza jeléül rögtön lenyíratta valamennyi ló és öszvér sörényét, lerontatta a körülfekvő városok bástyaormait, a szerencsétlen orvost pedig keresztre feszíttette.

A fuvolázást, meg mindenféle zenét hosszú időre eltiltotta a táborban, valamíg Ammontól jóslat érkezett, a mely elrendelte, hogy tiszteljék Hephaistiont, és annak heroskép áldozzanak. Gyászában vigasztalást a háborúban keresvén, Sándor akár valami emberűzésre, vadászatra indult, és leigázta a kossaiok [95] népét és azt öregestől ifjastól mind felkonczoltatta.

Ezt nevezték Hephaistion halotti áldozatának.

Mivelhogy Hephaistion temetésére, síremlékére, meg az ezekkel kapcsolatos pompára tizezer talentumot [96] szánt, sőt még a művészi ékítményekre és a berendezés fényére nézvest kész volt ezt az összeget is megtetézni, a művészek közűl főleg Stasikratest [97] óhajtotta megnyerni, a ki nagyszabású, merész és fenkölt irányú tervező hírében állt. Ugyanaz annak előtte találkozván Sándorral, azt mondotta neki, hogy valamennyi hegyek közűl a thrakiai Athos leginkább alkalmas arra, hogy emberi alakot, formát öltsön. Ha parancsolja tehát a király, ő kész az Athost a legállandóbb, legszembeötlőbb szoborrá átalakítani, a mely balkezében egy tízezer lakójú várost tart, a jobbjából meg egy jócska folyót áraszt, a mely a tengerbe ömlik. Sándor ugyan visszautasította ezt a tervet, csakhogy ugyanakkor sokkal különösebb, költségesebb terveken törte a fejét, és szüntelen a művészekkel foglalatoskodott új meg új terveken töprengvén.

LXXIII. Babylon felé való vonultában összejött Sándor Nearchossal, mert a nagy tengerről jövet ez ismét behajózott az Euphratesre, és elbeszélte neki, mikép találkozott valami chaldaeusokkal, a kik javalták, hogy Sándor tartsa magát távol Babylontól. De ő reá se hederített, hanem folytatta útját. Midőn a falak alá ért, sok hollót látott a mint verekedtek,

[95] Susianabeli népek, közel Mediához.

[96] 47.150,000 korona.

[97] Alexandria építője s ugyanaz, a ki az ephesosi Diana templomát is újjáépítette.

vagdalkoztak egymással, egynehányan mellette estek le a földre. Aztán jelentették neki, hogy Apollodoros, Babylon parancsnoka, érte áldozatot mutatott be. Előhivatta tehát Pythagorast, a jóst. Minhogy ez nem tagadta a dolgot, Sándor megkérdezte tőle az áldozás lefolyását; és midőn ez azt felelte, hogy a májnak nem volt csücske, «Istenem, kiáltott fel a király, mily rossz jelenség.» De Pythagorasnak nem tett semmit bántására, másfelől azonban bosszankodott, hogy nem hajtott Nearchos szavára, és idejének javarészét Babylonon kívül sátor alatt, meg az Euphratesen való hajózással töltötte. Számos egyéb jelenségek is aggasztották. Így a legnagyobb és a legszebb oroszlánt amelyet csak tápláltak, egy szelíd csacsi megtámadta és agyonrúgta. Egy alkalommal a kenekedéshez és a labdajátékhoz levetkőzött, a midőn újra felöltözködnie kelle, a labdázó ifjak megpillantottak egy embert hallgatag a trónuson ülve, fején a koronával, vállán a királyi palásttal. Vallatóra fogták, hogy kicsoda. Sok ideig néma maradt. Majd nagy nehezen meggondolván magát, azt mondá, hogy Dionysiosnak hívják, és származásra nézve messeniai, de valami vád alapján idehozták a tengerről, minekutánna hosszú ideig vason ült. Csak az imént megjelent előtte Serapis, széttörte bilincseit és ide vezette azzal a parancsal, hogy vegye fel a palástot meg a koronát és üljön hallgatag a trónusra.

LXXIV. Ezek hallatára Sándor az idegent, mikép a jósok javalták, kivégeztette ugyan, ő maga azonban mindinkább elcsüggedt és reményét vesztette az istenség iránt, barátaival szemben pedig gyanakodó lett. Leginkább tartott Antipatertől meg annak fiaitól, a kiknek egyike, Iolas, főpohárnoka volt, a másik, Kassander pedig csak az imént érkezett meg. Ez utóbbi annak láttára, hogy valami barbárok leborultak Sándor előtt, mint afféle hellén nevelésű ember, a ki ilyesmit azelőtt soha nem látott, hangosan fölkaczagott. Sándor haragra lobbant és két kezével hevesen megmarkolván az ifjú haját, fejét a falhoz verte. Egy más alkalommal Kassander Antipatert vádlóival szemben védelmezni akarván, Sándor rámordult: «Mit beszélsz, úgymond, hogy tehettek volna ezek az emberek ekkora roppant utat a nélkül, hogy jogsérelmet

szenvedtek volna, csupán azért, hogy rágalmazzanak?» Kassander azt felelte, hogy ép az a jele a rágalmazásnak, hogy oly messzire eljöttek attól, a ki megczáfolhatta volna őket.

Felkaczagott Sándor: «Ezek, úgymond, azok az Aristoteles-féle sophismák, a melyek egy és ugyanazon dolgot bizonyítják és megczáfolják. De jaj nektek, ha kiderül, hogy akár a legkisebb igaztalanságot elkövettétek ezek ellen az emberek ellen!» Mint mondják, e fenyegetés folytán oly roppant meg kitörölhetetlen félelem vette magát a Kassander szivébe, hogy sokkal később, a midőn már a makedonok királya és Hellas ura volt, egy alkalommal Delphiben sétálgatván, és a szobrokat nézegetvén, mikor Sándor szobra szemébe ötlött, rémületében teste egyszerre reszketni, remegni kezdett és csak nagy nehezen volt képes e látvány okozta szédülésből felocsudni.

LXXV. Sándor pedig, a mint akkor a babonára adta magát, lelki zavarában, gyötrődésében a szokatlan és különös dolgokban, még a legjelentéktelenebbjében is csodát, valami előjelet keresett. A királyi palota tele volt áldozókkal, tisztítókkal és jósokkal. Elennyire veszedelmes is tehát az isteni dolgok megtagadása, megvetése, de viszont ép ily veszedelmes a babonaság, mely akár a víz, az alantságra törekszik és eltölti az emberek lelkét ostobasággal, félelemmel, miként az Sándorral történt. Mindazáltal a Hephaistionra vonatkozó és az istentől jövő jóslatoknak megérkezte után letette a gyászt és újfent áldozásokra, tivornyázásokra adta magát. A fényes lakoma után, a melyet Nearchos tiszteletére adott, megfürdött, mikép szokott, midőn lefeküdni készült. De Medios kérésére elment ehhez dáridóra. És itt ivott másnap egész nap, a midőn lázba esett. Azonban nem ürítette ki Herakles kupáját, nem érzett hirtelen heves fájdalmat veséjében, akár lándzsa járta volna át. Mert ezeket csak némely írók találták szükségesnek oda bigygyeszteni, hogy akár egy nagy drámához, szomorú és hatásos befejezést költsenek. Aristobulos azt mondja, hogy égő lázában heves szomjúság gyötörte és bort ivott, erre őrjületbe esett, és meghalt a Daisios[98] hó harminczadik napján.

[98] Megegyez az athéneiek Thargelion-jával, vagyis a május és junius egy része.

LXXVI. A királyi naplóban a betegség körülményei így vannak megírva.

A Daisios hó tizenhatodikán a király elaludt a fürdőben, mivelhogy láz rohama volt. Másnap a fürdő után a hálószobába ment és Mediosszal koczkát játszva töltötte a napot. Aztán este megfürdött ismét, majd áldozott az isteneknek és megvacsorált, éjszaka lázt kapott. Huszadikán megfürödvén ismét, elvégezte a szokásos áldozást, és lepihenvén a fürdőszobában, Nearchosszal mulatta magát, hallgatván ennek a hajózásáról és a nagy tengerről szóló elbeszélését. Huszonegyedikén ugyanazt cselekedte, de láza még erősebb lett. Az éjt rosszul töltötte, és másnap heves láz gyötörte. Majd átvitette magát a nagy medencze mellé és lepihent. Itt vezéreivel megbeszélte az üresedésben levő tiszti állások ügyét, hogy azokat érdemes férfiakkal betöltsék. Huszonnegyedikén heves lázt kapott, de megáldozott, úgy vitetvén magát az oltárhoz. Majd meghagyta a legelőkelőbb vezéreknek, hogy az udvarnál maradjanak, a taxiarchosoknak[99] meg a pentakosiarchosoknak[100] pedig, hogy künt töltsék az éjt. Huszonötödikén a palota másik szárnyára vitette magát és kissé elszunnyadt, de láza nem csökkent, és midőn a vezérek beléptek, elállt a szava. Ily állapotban leledzett huszonhatodikán is. Ez okon a makedonok halottnak vélték és nagy lármával kapuira jöttek, fenyegetvén bizalmasait, valamíg erőszakkal bejutottak. A kapuk kitárulván előttük, valamennyien sorban egymásután elhaladtak — csupán alsó ruhában — az ágya mellett. Ugyanazon a napon elküldték Pythont meg Seleukost a Serapeionba, azzal a kérdéssel, vajjon oda vigyék-e Sándort. Az istenség azonban azt felelte, hogy maradjon helyén. Huszonnyolczadikán alkonyat felé elhunyt.

LXXVII. E körülmények így vannak jobbára szóról-szóra megírva a naplóban.

A mérgezés gyanuja egyelőre senkinek sem jutott eszébe. De nyolcz év multán Olympias, állítólag valami besugás folytán, sokakat kivégeztetett és a már elhunyt Iolas tetemeit a sírból kidobatta, mintha ez adta volna be Sándornak a mérget.

[99] Ezer ember vezére.

[100] Ötszáz vitéz parancsnoka.

Azok, a kik azt állítják, hogy Aristoteles tanácsolta a bűnténynek Antipaternek, és egyedül ez szerezte be a mérget, valami Hagnothemis elbeszélésére hivatkoznak, mint a ki ezt Antigonostól hallotta volna. A méreg állítólag valami hideg jeges víz volt, mely Nonakris[101] valamelyik forrásából fakad és melyet gyenge harmat alakban felfogván, szamárpatában tartanak, mivelhogy semmiféle más edényben meg nem marad, mert savas volta és hidegsége miatt széttöri. Az írók többsége azonban a méregre vonatkozó elbeszélést kohomány számba teszik és mellettük szól az a nem jelentéktelen érv, hogy a vezérek czivakodása alatt Sándor teste több napon át temetetlen maradt e forró és tikkasztó hőségű vidéken, a nélkül, hogy bármi ilyesféle feloszlás jelét mutatta volna, sőt üde és tiszta maradt.

Roxane pedig, a ki teherben volt és ez okon nagy tiszteletben állt a makedonoknál, féltékeny levén Stateirára, ezt egy költött levéllel rászedte, hogy hozzá jöjjön, és miután megjelent, nőtestvérével együtt megölette. Mindez Perdikkas tudtával és segedelmével történt. Perdikkas ugyanis íziben a legnagyobb hatalomra tett szert, mivelhogy Arrhidaiost, akár a királyság főbiztosítékát, folyton magával czipelte. Ez az Arrhidaios egy közönséges, alacsony állású nőtől, a Phillinétől származott és egy szervi betegség folytán, a mibe nem ugyan természetes úton-módon, de nem is véletlenül esett, eszében meghibbant. Kora ifjúságában ugyanis megnyerő, nemes sajátosságokat tüntetett fel, de később Olympias valami itallal megrontotta az ifjút és megbontotta az eszét.

[101] Arkadiai város.

XXXIV.

CAIUS IULIUS CAESAR.

(100—44. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Corneliát, a korlátlan hatalmú Cinna leányát, sem igéretekkel, sem megfélemlítéssel nem volt képes Sulla, a midőn uralomra került, Caesartól elszakítani, lefoglalta tehát hozományát. A Caesar és Sulla közti ellenségeskedés oka az előbbinek Mariusszal való rokonságában rejlett. Iulia ugyanis Caesar atyjának a huga, neje volt az idősb Mariusnak, a kitől született az ifjabb Marius, Caesar unokatestvére. Caesar nem érte be azzal, hogy Sulla a tömeges kivégeztetések és egyéb foglalatosságok közepett megfelejtkezett róla, sőt valami papi hivatalra pályázandó, a nép előtt nyilvánosan is fellépett, noha nagyon fiatal volt. Ettől azonban Sulla ellenzése folytán elesett. Sulla már elvesztésén törte a fejét, és midőn némelyek azt mondották, hogy nincs értelme annak, hogy egy ily fiatal gyerkőczöt kivégeztessen, azt válaszolta, hogy nincs eszük, ha ebben a fiúban több Mariust nem látnak.

Midőn e kijelentés Caesar tudomására jutott, elrejtőzött, huzamos ideig a sabinok földjén bolyongván. Majd aztán, hogy betegsége miatt kénytelen volt magát valami idegen lakóházba vitetni, éjszaka Sulla katonáinak a kezeibe esett, a kik felfürkészték ama vidéket és a rejtőzködőket összefogdosták. Ezek vezérét, Corneliust, két talentummal [1] megvesztegetvén, szabadon bocsájtatott, és íziben lement a tengerre, majd elhajózott Bithyniába, Nikomedes királyhoz. Ennél azonban csak rövid ideig tartózkodott, aztán tovahajózott, de Pharmacusa [2]

[1] 9430 korona.

[2] Kis sziget Miletus közelében.

szigeténél a tengeri kalózok kezeibe került, a kik immár derék hajóhadaikkal és tömérdek apró járműveikkel birták a tengert.

II. Eleinte a kalózok husz talentumot [3] követeltek tőle váltság fejében. Caesar kinevette őket, hogy nem tudják, kit

Caius Iulius Caesar.

fogtak el, és maga igért nekik ötvenet. [4] Aztán szétküldötte kísérőit, kit, egyik, kit a másik városba a pénz beszerzése végett, ő pedig egy barátjával és két szolgájával visszamaradt e vérengző emberek közt Kilikiában, a kikkel oly megvetőleg

[3] 94,300 korona.
[4] 235,750 korona.

bánt, hogy valahányszor lepihent, parancsot adott ki, hogy csendben legyenek. Harmincnyolcz napot töltött velük, nem mint olyan, a kit őriznek, hanem a kit testőrkép környeznek, és a legnagyobb bátorságban tréfálkozott, játszott velük.

Majd költeményeket, majd beszédeket készített és felolvasta azokat előttük. A kik aztán nem dicsérték, azokat szembe neveletleneknek, barbároknak nevezte, és többször mosolyogva megfenyegette, hogy felakasztatja őket.

A kalózok pedig mulattak ezen és egyűgyű tréfának vették nyiltszívű beszédét.

Midőn azonban a váltság megérkezett Miletusból, és Caesar azt kifizetvén szabadon bocsájtatott, rögtön hajókat szerel fel a miletusiak kikötőjében és a kalózok ellen indul. Még a sziget előtt horgonyon éri őket, és jobbára elfogja. A náluk levő kincseket zsákmánykép birtokába veszi, az embereket azonban börtönbe veti Pergamusban, és elutazik Juniushoz, Ázsia kormányzójához, mivelhogy mint praetornak, ennek a tisztéhez tartozott a foglyok megbüntetése.

De mert ez inkább a nem jelentéktelen kincsekre sandított, és azt mondotta, hogy majd megfontolja, ha érkezése lesz, mittevő legyen a foglyokkal. Caesar a faképnél hagyja, és Pergamusba megy, majd elővezetteti a kalózokat és valamennyiöket keresztre feszítteti, valamikép azt nekik a szigeten, tréfa leple alatt többször előre megmondotta

III. Ezután, hogy Sulla hatalma immár hanyatlóban volt, de meg barátai is Rómába hívták, Caesar Rhodusba hajózott, Apolloniosnak, Molos fiának az iskolájára, a kit Cicero is hallgatott, és a ki nemcsak kitünő szónok volt, hanem jellemére nézve is derék ember hírében állt. Caesar, állítólag kitünő hajlamokkal rendelkezett a politikai ékesszólásra, és természetes sajátosságait rendkívüli becsvágygyal úgy kimüvelte, hogy a második helyet minden ellentmondás nélkül kivívta. Az elsőséget azonban, hogy inkább a hatalommal és fegyverrel lehessen első, tömérdek foglalatosságai közepette feladta, mivelhogy az ékesszólásban arra a polczra, a melyre a természet utalta, hadjáratai és közhivataloskodása okán, a mikkel pedig az egyeduralmat megszerezte, el nem juthatott. Ő maga is később

Catora vonatkozólag Ciceróhoz intézett elleniratában szabadkozik attól, hogy a harczos stilusát összehasonlítsák a szónokéval, a ki az ékesszólásra termett, és a kinek erre huzamos érkezése is van.

IV. Rómába való visszatértekor Dolabellát tartományának nyomorgatása miatt bíróság elé állította és sok hellén város szolgáltatott tanuságot mellette. Mindazáltal Dolabella fölmentetett. Caesar pedig, hogy a helléneknek az iránta való jóakaratát viszonozza, védőbeszédet mondott érdekükben Publius Antonius ellen, a kit Marcus Lucullus, Macedonia praetora előtt megvesztegetéssel vádoltak. És oly sikeresen, hogy Antonius a néptribunusokhoz felebbezett, azt adván ürügyül, hogy Hellasban nem nyerhet pártatlan igazságot a hellének ellen.

Caesar Rómában nagy kedveltségre tett szert védőbeszédeivel, egyben pedig a társalgásban és az érülközésben tanusított nyájasságával nagy jóakaratot keltett maga iránt a népies elemeknél, a mennyiben korát meghaladólag rendkívül szolgálatra kész volt. Másfelől meg lakomáinak, asztalának és egyáltalán egész élete módjának fénye mindinkább növelte befolyását az álladalomban.

Irigyei, eleintén abban a hitben, hogy ez a befolyás vagyoni eszközeinek kimerülésével hova-hamarább elenyészik, nem sokat vetettek annak a nép közt való felvirágozására. Csak későn jöttek rá, a midőn az már óriásivá, megdönthetetlenné vált, és egyenest az álladalom teljes felforgatására tört, hogy nem szabad kicsinyelni semmiféle kezdetet sem, mert azt gyorsan nagygyá növeli a kitartó igyekezet, a midőn gátat nem talál mások kicsinylése folytán. Cicero volt az első, úgylátszik, a ki gyanuba vette és félelmesnek találta Caesar politikájának, akár a tenger mosolygó mivoltát, megismerte a kellemes és nyájas külső alatt rejtekező veszedelmes jellemet, és meg is mondotta, hogy valamennyi tervéből, közintézkedéséből kitetszik a zsarnoki szándék. «Mindazáltal, úgymond, ha látom, hogy haja minő művészettel van rendezve, hogy csak egy újjal [5] vakarja a fejét, nem tudom elképzelni, hogy ez az

[5] Az ó-kori népeknél az elpuhultság jele.

ember oly borzasztó gonoszságot, minő a római alkotmány megdöntése, az eszébe vehet.» De erről majd alább.

V. A nép iránta való jóindulatának első jelét akkor tanusította, a midőn Caius Popiliusszal katonai tribunségért vetélkedett és elsőnek választatott meg. A másodikat, és pedig a szembeötlőbbet akkor, a mikor Marius nejének elhunytakor, a ki nagynénje volt, fényes dicsőítő beszédet mondott a Forumon és a temetésnél meg merte tenni azt, hogy elől vitette Marius képeit, a melyeket pedig Sulla uralma óta akkor láttak legelőször, mivelhogy Marius és pártfelei a haza ellenségeinek nyilváníttattak. E miatt ugyan egynémelyek rá förmedtek Caesarra, a nép azonban fényesen tüntetett mellette, tapssal, lelkesülve fogadta, hogy annyi idő eltelte után mintegy visszavezette az alvilágból Marius tiszteletét. Az idősb asszonyok fölött halotti beszédet mondani ősi szokás volt a rómaiaknál, de a fiatalabbaknál nem. Caesar volt az első, a ki beszédet mondott neje elhunytakor.

Ez is növelte kedveltségét, meg a részvét is hozzá járult ahhoz, hogy a nép mint afféle szelid, tisztességes jellemű férfiut megszeresse. Nejének eltemetése után quaestorul Hispaniába ment egyik praetorral, Vetusszal, a kit élete fogytáig tiszteletben tartott, és a kinek fiát szintén quaestorrá tette, a midőn ő maga praetor lett. Hivatalának leteltével harmadszor épett házasságra Pompeiával. Corneliától egy leánya volt, a ki később Pompeius Magnushoz ment nőül. Midőn két kézzel szórta a pénzt, olybá tünt fel, mint a ki drágán fizeti meg a rövid, mulékony dicsőséget, holott igazában potomságon a legnagyobb javakat megvásárolta. Mondják, mielőtt valami hivatalra jutott, ezerháromszáz talentum[6] adósságot csinált. Mikor aztán Via Appia helyreállításával megbizatván tömérdek összegeket előlegezett arra a saját vagyonából, majd aedilis korában háromszázhusz pár gladiatort állított a porondra, és a színi előadásoknál, a díszmeneteknél meg az ünnepségeknél kifejtett pompájával, bőkezűségével valamennyi elődjének fényűzését elhomályosította, a népet úgy megnyerte magának,

[6] 6.129,500 korona.

hogy mindenki csak új hivatalokon, tisztségeken törte a fejét, melyekkel viszontszolgálatot tehessen neki.

VI. Akkortájt Rómában két párt volt: Sullaé, a mely mindenható volt és a Mariusé, a mely elnyomatva, szétzüllve nyomorúságosan tengődött. Caesar ezt lábra állítani, felemelni kívánván, abban az időben, a midőn aedilisi fényűzése dellőjét érte, titokban Marius-szobrokat és diadal-jelet tartó Niké-ket[7] készíttetett és éjnek idején felállíttatja azokat a Capitoliumon. Virradáskor, hogy megpillantják ezeket a csillogó, színarany és bevégzett tökéletességű műveket, a miknek fölirásai a cimberek fölött való győzelmeket jelezték, elbámulnak a felállító merészségén, mivelhogy kiléte kétségtelen volt. Hamarosan megfutja ennek híre a várost és az egész világot a látványosságra csődíti.

Némelyek kiabálnak, hogy Caesar zsarnokságon töri a fejét, a midőn törvényes határozattal eltemetett emberek tiszteletét újra feltámasztja; nem egyéb ez, mint a már előzőleg megpuhított nép megkisértése, vajjon bőkezűségével megszelídült-e már és megenged-e ilyes tréfákat, újításokat. Marius pártosai ellenben bátorítják egymást kölcsönösen, tömegesen előteremnek egyszerre és betöltik tapssal meg örömriadással a Capitoliumot. Sokan örömükben könnyekre fakadnak a Marius képének megpillantásakor, és dicsőítéseikkel az egekig emelik Caesart, hogy ő az egyedüli férfiú, a ki érdemes Marius rokonságára. A senatus összeül e végett, Lutatius Catulus, akkortájt a legtekintélyesebb római férfiú, felkel, vádolja Caesart és rázudul azzal az emlékezetes mondással: «Nem aknákkal, úgymond, hanem gépekkel tör immár Caesar az alkotmányra.» De Caesar igazolja magát, és megengeszteli a senatust. Bámulói pedig még inkább föllelkesülnek és biztatják, hogy ne csüggedjen bátorságában semmiféle akadály miatt, mert a nép akaratával majd mindenen győzedelmeskedik és elnyeri az elsőséget.

VII. E közben meghalt Metellus, a pontifex maximus, és a kapós papi méltóságra Isauricus meg Catulus pályáztak,

[7] Niké a győzelem istennője.

a legjelesebb férfiak, és a kik a senatusban a legtöbb befolyással birtak. De Caesar nem engedett nekik, leszállt a Forumra a néphez és fellépett velük szemben. A küzdelem kimenetele kétségesnek látszott. Catulus tehát, mivelhogy nagyobb méltósága okán inkább aggódott a bizonytalan eredményen, küldöttek útján nagy összeg pénzt kínált Caesarnak, ha a versengéstől eláll, Caesar azt válaszolta, hogy hajlandó annál még többet is kölcsönbe venni, csakhogy győzelmet arasson. A kitűzött nap elérkeztekor anyja könnyezve kisérte ki a kapuig. Caesar megölelte: «Anyám, úgymond, ma vagy főpapként, vagy száműzöttkép látod fiadat.»

A szavazás megkezdődött és erős küzdelemmel győzött Caesar, a mi aztán megrémítette a senatust, meg a legderekabb polgárokat, hogy majd mindenféle vakmerőségre ragadja a népet.

Ez okon Piso meg Catulus zokszóval illették Cicerót, hogy megkímélte Caesart a Catilina-féle összeesküvéskor, noha alkalma volt, hogy nyakon csipje. Catilina ugyanis nemcsak az alkotmány megváltoztatását, hanem az egész állami hatalom megszüntetését és a közdolgok teljes felforgatását vette tervbe. De mivelhogy csekély bizonyítékok szóltak ellene, a maga személyére nézve kikerülte a büntetést és elosont, mielőtt legfontosabb tervei lelepleztettek volna, Lentulust, Cethegust azonban visszahagyta Rómában az összeesküvés vezetésére. Hogy Caesar ezeket titokban valamikép bátorította-e, segítette-e, nem bizonyos. De midőn ezek vétkessége a senatusban jogerősen bebizonyult és Cicero, a consul, mindegyik senatortól megkérdezte véleményét, a büntetést illetőleg valamennyien, a Caesar kivételével, halálra adták szavazatukat. Caesar pedig felkelt, és egy jól meggondolt beszédben kifejtette, hogy nézete szerint sem a hazai szokásokkal, sem az igazsággal nem fér össze az, hogy birói vizsgálat nélkül kivégezzenek ily előkelő származású, állású férfiakat, hanem ha a végső szükség esetén. Ám őriztessék őket bilincsen Italia egyes városaiban, a melyeket maga Cicero választ, valamig Catilinát leverik, később aztán módjában lesz a senatusnak, hogy békében, nyugalomban itéljen mindegyikük felett.

VIII. Ez a vélemény oly méltányosnak tetszett, és oly hatalmas beszéd kiséretében volt előadva, hogy nemcsak azok csatlakoztak hozzá, a kik Caesar előtt fölkeltek, hanem sokan még a már előzőleg kimondott nézetüktől is elállván, az övéhez csatlakoztak, valamíg a szólás sora Catóra meg Catulusra került.

Ezek erélyesen ellenezték, sőt Cato beszédével egyben gyanusítani igyekezett Caesart is, és heves szóvitába ereszkedett vele. Az összeesküvőket tehát kiadták a bakónak. Midőn Caesar a senatusból kijött, többen a Cicerót akkortájt őriző fiatalok közül összefutottak és meztelen karddal Caesar felé tartottak. Curio azonban, mint mondják, befödte togájával és megmentette. Cicero maga azonban, mint az ifjak reá tekintettek, tagadólag intett, akár mert félt a néptől, akár mert ezt a gyilkosságot teljesen törvénytelennek, igazságtalannak vélte. De feltéve, hogy ez a dolog való, nem tudom elképzelni, miért nem említette ezt Cicero a consulatusról irt művében.

Mindazáltal később zokszóval illették, hogy nem ragadta meg a legkedvezőbb alkalmat, a mely akkortájt Caesar ellen kínálkozott, hanem megrettent a néptől, a mely Caesart módnélkül körülrajongta. Caesar pár nap multán a senatusba ment, hogy magát az ellene támadt gyanútól tisztázza és heves zajjal fogadták. Minthogy pedig az ülés a szokottnál tovább tartott, a nép nagy lármával oda csődült, körülfogta a tanácsházat, követelvén, sürgetvén Caesar szabadon bocsájtását. Cato, tartván főleg a vagyontalan csőcselék lázongásától, a mely valóságos gyújtóanyaga volt a népnek, mivelhogy reményét egyedül Caesarba helyezte, rábirta a senatust, hogy gabonát osszon szét havonként, a minek folytán az évi kiadások 7.500,000[8] drachmával szaporodtak.

Ez a politikai rendszabás ugyan egyelőre eloszlatta a nagy ijedelmet és Caesar hatalmát derekasan megnyirbálta, megtépte, épen alkalom adtán, hogy praetorrá választása volt soron, a midőn aztán e hivatal folytán még félelmesebb leendett.

[8] Nem egészen 7 millió korona.

IX. Mindazáltal praetorsága alatt semmi zavargás nem fordult elő; csakhogy Caesarnak magának volt kelletlen esete a családjában. Publius Clodius előkelő származású, vagyonra és ékesszólásra híres férfiú volt, a kinek azonban nem akadt párja azok között, a kik hirhedtek voltak a kicsapongásban való vakmerőségre, arczátlanságra nézve. Ez megszerette Caesar feleségét, Pompeiát, a ki épen nem vetette meg.

Csakhogy szigorú őre akadt a női lakosztálynak. Caesar anyja, Aurelia, ez a józan erkölcsű nő, mindig nyomában volt menyének, és nehézzé, veszedelmessé tette a szerelmeseknek a találkozót.

A rómaiaknak van egy istennőjük, a kit «Jó»-nak[9] neveznek, valamikép a hellének «Asszonyi»-nak. A Phrygia-beliek ezt a magukénak tulajdonítják és Midas király anyjának tartják.

A rómaiak szerint ez egy dryada[10] volt, a ki Phaunusszal élt, a hellének szerint pedig Bacchos anyja, a megnevezhetetlen.

Innét van az, hogy a nők az ünnepeskedés alatt szőlőlombbal fedik be a sátrakat, és az istennő lábaihoz, a rege szerint, szent kigyót helyeznek. Férfinak pedig nem szabad a szent orgiák tartama alatt sem oda belépni, sem otthon tartózkodni. A nők aztán, maguk között, mint mondják, sok, az orpheusi szertartásokhoz hasonló dolgot visznek végre. Mikor az ünnepség ideje elkövetkezik, akár consul, akár praetor, a férj elmegy hazulról, valamint minden férfiember, a nő pedig átveszi a ház vezetését és intézkedik. A szertartások jobbára éjszaka tartódnak és tréfa meg zene közt virradáskor végződnek.

X. Akkortájt, hogy Pompeia ezt az ünnepséget megtartandó volt, a még szakáltalan Clodius, a ki ép ez okon abban a hitben élt, hogy észrevétlen marad, cziterásnőnek öltözködik és odamegy, kinézése fiatal nőhöz hasonló levén. Az ajtót nyitva találja és egy szobaleány, a ki be volt avatva a dologba, beereszti. Ez aztán visszafut, hogy Pompeiát értesítse. De az idő csak múlik; Clodius nem mer azon a helyen

[9] Bona Dea. Tulajdonképenvaló nevét a nők sohasem fedezték fel; a görög istennő mellékneve gynaikeia.

[10] Fának a nymphája.

várakozni, a hol visszamaradt, elkezd járkálni a nagy épületben, kerülvén szorgosan a világosságot. Majd Aurélia szolgálójára bukkan, a ki abban a hitben, hogy nővel van dolga, tréfálkozni kezd vele, de mivel vonakodik, a szoba közepére vezeti és megkérdezi kicsoda, hová való?

Clodius azt feleli, hogy Abrát, mert az volt neve Pompeia komornájának, várja, de hangjával elárulja magát. A leány rögtön lármát csap, a világosság és a társaság felé rohan, kiáltozván, hogy férfiúra bukkant. Az asszonyok megrémülnek, Aurelia beszünteti az istennő szertartásait, eltakarja a szentelt dolgokat, megparancsolja, hogy csukják be a kapukat, majd lámpással körüljárja a lakást és keresi Clodiust. Meg is találják annak a leánynak a kamrájában elrejtőzve, a ki bevezette. Az asszonyok felismerik és kiűzik a házból, magát az esetet pedig még azon éjszaka, hogy hazamennek, rögtön elbeszélik férjeiknek.

És virradásra szerteszállt a városban annak a híre, hogy Clodius szentségtörést követett el, és mint ilyen, nemcsak a sértetteknek, hanem a városnak meg az isteneknek is elégtétellel tartozik. Egyik néptribunus kegyeletlenséggel vádolja, a senatus legtekintélyesebb tagjai pedig egyesülnek ellene és egyéb rettenetes kicsapongásokkal is terhelik, sőt a testvérével, a ki Lucullus neje volt, való fajtalansággal is. De a nép ezek törekvésének ellene szegül és védelmébe veszi Clodiust, a mi nagy hasznára válik ennek, mivelhogy a bírák a néptől féltek, rettegtek. Caesar ugyan rögtön elűzte Pompeiát, de a midőn tanúkép a bíróság elé idézték, azt mondotta, hogy a Clodius terhére rótt dolgokról semmit sem tud. Ez a beszéd különösnek tűnvén fel, a közvádló megkérdezte Caesartól, tehát miért űzte el feleségét. «Azért, úgymond, mert az én feleségemre a gyanúnak sem szabad esnie.»

Némelyek szerint Caesar ezt azért mondotta, mert úgy volt meggyőződve, mások szerint pedig, mert kedvezni kívánt a népnek, a mely mindenáron meg akarta menteni Clodiust. Ez aztán fölmentetett, mivelhogy a bírák többsége szándékosan zavart véleményt adott, azon az okon, hogy marasztaló ítéletével a nép haragjának ne tegye ki magát, felmentővel pedig az aristokraták becsülését ne veszítse el.

XI. Caesar a praetorság után íziben megkapta Hispania tartományt. De minthogy hitelezőivel, a kik elutazását boszintólag gátolták és őt lehurrogatták, lehetetlenség volt kiegyeznie, Crassushoz, a leggazdagabb rómaihoz folyamodott tehát, a kinek szüksége volt Caesar erélyére és tevékenységére, hogy Pompeius politikáját ellensúlyozhassa. Ez aztán kielégítette a legfélelmesebb, legengesztelhetetlenebb hitelezőt, és nyolczszázharmincz talentumért [14] kezességet vállalt.

Így ment el Caesar tartományába.

Beszélik, hogy a midőn az Alpokon átkelt és valami barbár falucska mellett elhaladt, a hol egynéhány ágrólszakadt szegény ember lakott, barátai nevetve tréfából fölvetették: «Vajjon léteznek-e itt is hivatalvadászok, az elsőségért versengenek-e, írigykednek-e egymásra a hatalmasok?» Caesar pedig egész határozottsággal: «Én részemről, úgymond, jobb szeretnék ezek közt első lenni, mint Rómában második.»

Ugyancsak Hispaniában egy alkalommal érkezése levén, Nagy Sándorról egyet-mást olvasgatott, egyszerre sokáig magába merült, aztán könnyekre fakadt. Midőn csodálkozó barátai ennek okát tudakolták. «Nem találtok-e, mondá, méltó okot bánkódásomra, ha meggondoljátok, hogy Sándor az én koromban már hány meg hány népeken uralkodott, én pedig még semmi nevezeteset sem tettem.»

XII. Alig hogy Hispaniába érkezett, rögtön erélyesen a dologhoz fogott, elannyira, hogy pár nap alatt tíz cohorsot toborzott össze a már előbb létező húszhoz. Majd hadra kelvén a callaicusiak [12] meg a lusitanok ellen, ezeket meggyőzte és előrehatolt egész a külső tengerig, [13] miközben leigázta a rómaiaknak eleddig meg nem hódolt népeket.

A háború sikeres befejezése után nem kisebb sikerrel intézte a béke műveit, Helyreállította az egyetértést a városok közt, főleg pedig megorvosolta a hitelezők és az adósok vitás ügyeit. Elrendelte ugyanis, hogy a hitelező minden évben két

[11] 141,450 korona.

[12] A mostani Galicia tartományban laktak, a lusitanok pedig a Tajo meg a Duero folyók közt.

[13] Atlanti Oceán.

részt vegyen magának az adós jövedelméből, a hátralevő rész pedig maradjon a gazdának, valamíg az adósság letörlődik. Aztán, hogy ezek folytán közbecsülést vívott ki magának, eltávozott tartományából, a midőn maga is meggazdagodott, katonáinak is szép hasznot juttatott a hadjáratokból, a kik aztán imperator czímmel tisztelték.

XIII. A kik a diadalmenetért versenyeztek, azoknak a városon kívül kelle időzniök, a kik pedig a consulságra pályáztak, kénytelenek voltak személyesen a városban ez iránt lépéseket tenni.

Ily ellentétes törvények közé jutott Caesar, a midőn a consulválasztó gyűlés előtt megérkezett és küldöttjei által azzal a kéréssel járult a senatushoz, hogy engedje meg neki, mikép távollétében barátai közvetítésével pályázhassék a consulságra. Cato eleinte erélyesen védte a törvényes álláspontot a kérelem ellenében, aztán, annak láttára, hogy Caesar sokakat lekenyerezett, időhaladékkal hiusította meg a határozathozatalt, a mennyiben az egész napot kihúzta beszédével. Caesar tehát elhatározta, hogy a diadalmenetről lemond és a consulatushoz ragaszkodik.

Majd Rómában rögtön megjelenvén, oly politikai cselfogást alkalmazott, a mivel mindenkit, Cato kivételével, félrevezetett. Ez pedig abból állt, hogy kibékítette Pompeiust meg Crassust, a város legbefolyásosabb embereit.

Caesar ugyanis, a midőn ezeket ellenségekből barátokká egyesítette és mindkettőnek hatalmát magában összepontosította, látszatra emberszerető cselekedetet mívelt, tényleg azonban felforgatta az alkotmányt. Mert nem Caesar és Pompeius ellenségeskedése idézte elő a polgárháborút, hanem inkább barátságuk, mivelhogy eleinte az aristokratia megdöntésére egyesültek, később aztán meghasonlottak egymással. Cato pedig azzal, hogy a jövendőt többször megjósolta, akkorában olybá tünt fel, mint afféle sötétenlátó, fontoskodó ember. Később azonban belátásos, de szerencsétlen tanácsoskép.

XIV. Caesar mindazáltal, támaszkodva Crassus meg Pompeius barátságára, föllépett consulnak és fényesen meg is választatott Calpurnius Bibulusszal egyetemben.

Mihelyt átvette hivatalát, törvényjavaslatokat terjesztett elő, a melyek nem voltak méltók egy consulhoz, inkább valami vakmerő néptribunushoz, midőn a nép kegyét hajhászva, telekkiosztást és gabnaadományozást indítványozott. A senatusban a derék, tisztességes emberek ellene szegültek. Caesar azonban, a ki már régóta kereste az alkalmas ürügyöt, kiabált és esküdözött, hogy akarata ellenére a néphez terelik, és a senatus keményszívűsége, elbizakodottsága arra kényszeríti, hogy annak a szolgálatába álljon. Majd kirohant az egybegyült tömeghez és környékezve egyik oldalán Crassustól, a másikon meg Pompeiustól, megkérdezi tőlük, helyeslik-e javaslatait. Midőn ezek igenlőleg felelnek, felhívja őket, hogy legyenek segítségére azok ellenében, a kik karddal a kezükben fenyegetőznek ellenállással. Ezek megigérik. Pompeius még azt is hozzáteszi, hogy ott lesz majd karddal a kardokkal szemben, de meg a pajzsát is elhozza. Az aristokraták zokon vették e szavakat, a melyek nem voltak méltók a magamaga becsüléséhez, sem pedig illők a senatus tekintetéhez, és inkább egy fiatal őrjöngő szavaiként hangzottak. De a nép el volt ragadtatva. Caesar, hogy magát Pompeius befolyásával még inkább biztosítsa, eljegyezte őt leányával, Juliával, a Servilius Caepio menyasszonyával, Serviliusnak pedig Pompeius leányát igérte oda, a kinek keze szintén nem volt szabad, mivelhogy Sulla fiának, Faustusnak volt a mátkája. Caesar nemsokára ezután nőül vette Calpurniát, Piso leányát, és Pisót consuljelöltül állította fel a következő évre.

Hevesen kikelt ez ellen Cato, azt hangoztatván, hogy nem lehet tűrni, mikép a legfőbb hatalom házasságkerítők prédájává legyen és a tartományokat a hadvezérségekért meg a kormányzóságokat asszonyokért cseréreljék egymásközt.

Caesar consultársa, Bibulus azonban, miután a törvényjavaslatok megakadályozásával semmire sem ment, sőt gyakran veszedelemben forgott, hogy Catóval együtt a Forumon legyilkolják, hivatalának hátralevő idejére elzárkózott és mindvégig otthon maradt.[14]

[14] A rómaiak pedig, mivel egyebet sem tett, mint tiltakozott Caesar intézkedései ellen, azt tartották egyedül való consuljuknak, s a

Pompeius meg lakodalma után rögtön megszállta fegyveresekkel a Forumot és szentesíttette a néppel a törvényjavaslatokat. Caesar aztán megkapta az Alpokon innét meg túlnan fekvő Galliát, Illyricummal, meg négy legióval egyetemben öt esztendőre. Catót pedig, a ki megkisérlette mindezek ellen tiltakozni, a börtönbe kisértette Caesar, abban a hitben, hogy ez majd a néptribunusokhoz fellebez. De annak láttára, hogy Cato szó nélkül engedi magát elvezettetni és hogy nemcsak az előkelő polgárság méltatlankodik, hanem a Cato erényei iránt való tiszteletből még a köznép is hallgatag, leverten követi, titokban maga kérte meg az egyik néptribunust, hogy szabadítsa meg Catót. A senatorok közül csak nagyon kevesen jelentek meg Caesarral a senatusban, a többség boszankodva félre állt.Midőn Considius, egyike a legöregebbeknek azt mondotta, hogy a katonáktól és a fegyverektől való félelem miatt nem gyülekeznek össze: «Nos hát, kérdé Caesar, az ezektől való féltedben, miért nem maradsz te is otthon?»

«Azért felelé Considius, mert a vénség nem enged félnem. Hisz a még hátra levő életem oly rövid, hogy nem érdemes miatta aggódni.» De a legalávalóbb közintézkedés akkortájt abban csúcsosodott ki, hogy Caesar consulsága alatt választották meg a néptribunussá azt a Clodiust, a ki házasságát és a titokzatos éjjeli ünnepséget meggyalázta.

Megválasztásának czélja Cicero megbuktatása volt, és Caesar nem ment előbb tartományába, valamíg Clodiusszal össze nem veszítette és ki nem üzette Italiából Cicerót.

XV. Ezek történtek, mint mondják, a gall hadjáratokat megelőzőleg.

A háborúk, a miket ezek után viselt, a hadjáratok, a mikkel a gallokat leigázta, szinte új pályát nyitottak előtte, és őt egy egészen más életkörbe utalták, tevékenységének meg új irányt szabtak, a hol aztán akár mint hadvezető, akár mint katona, hadi tehetségekre nézvest nem tanusította magát alábbvalónak a legmegbámultabb, legnagyobb vezéreknél. Mert ha

consulok nevével szokásos évjelzést tréfásan így mondogatták: «Cajus Caesar és Julius Caesar consulsága alatt.» (Caio Caesare et Julio Caesare consulibus.)

vele egybevetjük, akár a Fabiusokat, a Scipiókat, a Metellusokat, meg azokat, kik vele egyidejűleg vagy csak kevéssel előtte éltek, mint Sullát és Mariust, a két Lucullust, akár magát Pompeiust is, a kinek harczi dicsősége az egekig szárnyalt akkortájt, Caesar hadi tényei felülmulják az egyiket, a terep nehézsége miatt, melyben küzdött, a másikat a terület nagysága miatt, a melyet meghódított, ezt az ellenség száma és erejére való tekintetben, a melyet legyőzött, azt a nemzetek bárdolatlan, hűtelen jellemére nézve, a kiket megzabolázott, emezt jóságával, kegyességével a foglyok iránt, majd a másikat meg ajándékozásaival, bőkezűségével a katonái iránt, valamennyit azonban azzal, hogy legtöbb csatát vívott, legtöbb ellenséget leküzdött. Mert alig tiz esztendeig harczolván Galliában, több mint nyolczszáz várost rohammal megvett, három száz népet leigázott, apródonként három millió harczos ellen vívott nyilt csatán, a kik közül egy milliót levágott ugyanennyit foglyul ejtett.

XVI. Caesar iránt vitézeinek ragaszkodása, odaadása oly nagy volt, hogy azok, a kik egyéb hadjáratokon más katonáktól egyáltalán semmit sem külömböztek, Caesar dicsőségeért ellenállhatatlan, megtörhetetlen bátorsággal rohantak minden veszedelembe.

Ilyen volt Acilius, a ki midőn a massiliai tengeri ütközetben egy ellenséges hajóra hágott és jobb karját kardcsapással elveszítette, a baljából nem eresztette ki a paizsot, hanem ellenfeleit arczon verte és valamennyiöket megfutamította, a hajót pedig elfoglalta. Ilyet tanusított Cassius Sceuas. Ennek a szemét, Dyrrachiumnál kiütötte a nyíl, a vállát és a czombját átjárta egy-egy dárda, a paizsán meg százharmincz lövedék akadt meg. Rákiáltott az ellenségre, mintha meg akarná magát adni. Ketten közeledtek feléje: az egyiknek levágta kardjával a vállát, a másikat meg arczon sujtotta és megszalasztotta aztán övéi segedelmével, a kik hozzá futottak, megmenekült.

Britanniában egy alkalommal a szárnyparancsnokok vizenyős, mocsaras helyre jutottak, a hol az ellenség megrohanta őket. Egy katona — Caesar maga is szemmel kisérte

a csatározást — az ellenség közé veti magát és miután vakmerőségének számos szembe ötlő jelét adta, megmenti a tiszteket. Midőn a barbárok megfutamodnak, ő maga leghátul keservesen kilábol a mocsárból, majd az iszapos áradásba veti magát, és hol úszva, hol gázolva nagy nehezen áthatol, miközben paizsát veszti. Caesar bámulattal, örömkiáltással siet elibe, ez azonban mélyen leverve, könnyezve veti magát Caesar lábaihoz és kegyelmet kér, hogy elhagyta paizsát. Más alkalommal meg Scipio elfogta Afrikában Caesar egyik hajóját, a melyen a quaestorrá kijelölt Granius Petronius tartózkodott. Scipio a többieket zsákmánynak nyilvánította, a quaestornak azonban kijelentette, hogy életének megkegyelmez.

Granius azt felelte, hogy Caesar katonái kegyelmet adni szoktak, nem pedig elfogadni, és kardjába dőlvén, megölte magát.

XVII. Ezt a lelkesedést és dicsvágyat Caesar magamaga táplálta, fokozta először is bőkezű ajándékozásaival, jutalmaival, hogy megmutassa, mikép a háborúk folyamán a kincseket nem a saját kéjére és gyönyörűségére gyüjtötte össze, hanem az érdemek pályabérekép tartja őrizet alatt, és a gazdagságban csak annyi a része, a mennyit ő a derék katonáknak juttat. Másod sorban meg azzal, hogy minden veszedelemmel szembe szállt és a semmiféle fáradalom elől nem hátrált meg. Csakhogy ezt megvetését a veszedelemnek nem igen méltányolták benne, dicsvágya okán, de elálmélkodtak szívósságán, a melylyel a fáradalmakat, testi erejét felülmúlólag elviselni látszott. Mert vézna testalkatával, fehér, síma husával, fájós fejével, eskóros állapotával, a mely nyavalya állítólag Cordubában[15] tört ki rajta először, nem keresett gyengélkedő állapotában a puhálkodásra ürügyöt, sőt inkább a gyengeségre orvosságot a hadjáratban, a midőn fáradhatatlan meneteléssel, egyszerű életmóddal, szüntelen a szabadon való tartózkodással testének nyomorgatásával, megedzésével küzdött a betegség ellen.

Többnyire kocsin vagy gyaloghintóban aludt, hogy nyugalmát is a tevékenységnek szentelje. Nappal megtekintette

[15] A mai Cordova Spanyolországban.

az erősségeket, a városokat és táborhelyeket, a midőn egy irnok ült mellette, a ki útközben irásba szokta foglalni meghagyásait, mögötte pedig egy katona állt karddal. Oly gyorsasággal utazott, hogy első kivonulásakor Rómából nyolcz nap alatt ért a Rhodanushoz.[16] A lovaglást már gyermekkora óta jól megszokta. Rendesen ugyanis kezeit hátratéve szokott lovon vágtatni. E hadjáraton gyakorolta magát leveleket tollba mondani és egyidejüleg két, sőt mint Oppius beszéli, három irnokot is foglalkoztatott. Mondják, hogy Caesar volt az első, a ki kitalálta azt, hogy barátaival levél útján érintkezzék, mivel a szóbeli közlekedést sürgős esetekben rendkivüli elfoglaltsága és a város terjedelme meg nem engedte. Egyszerű életmódja mellett a következő adatot hozzák fel bizonyítékul. Egy alkalommal Mediolanumban házigazdája, Valerius Leo megvendégelte, a midőn olaj helyett illatszerekkel meglocsolt spárgával szolgált, Caesar minden vonakodás nélkül evett belőle és megpirongatta barátait, a kik ezen megütköztek. «Elegendő, úgymond, hogy ne egyék az, a kinek nem tetszik, mert a ki az ily dőreséget szóvá tesz, az maga is dőre.» Útközben egykor vihartól meglepetve egy szegény ember kalibájába szorult, a hol csak egyetlen egy kis szurdékot talált, a mely alig volt elegendő egy ember befogadására. Ekkor barátainak azt mondotta, hogy a tiszteletheljeket a legelőkelőbbeknek kell átengedni, a szükségbelieket azonban a leggyengébbeknek és Oppiust[17] rendelte oda pihenőre, maga pedig a többiekkel az ajtó előtt a pitvaron aludt.

XVIII. Gall hadjáratainak elseje a helvetekkel meg a tigurinokkal[18] esett. Ezek, miután tizenkét városukat és négyszáz falujukat leégették, előnyomultak a rómaiaknak alávetett Gallián keresztül, valamikép hajdanában a cimberek meg a teutonok, a kiknek, úgy látszik, vakmerőségre nem engedtek, számra nézve pedig azokét megközelítették, mert összesen háromszázezren voltak, köztük százkilenczvenezer fegyverképes. A tigurinokat nem ugyan maga Caesar, hanem

[16] Rhône folyó Dél-Franciaországban.

[17] Caesar korabeli történész.

[18] A helvetek egy törzse, a mostani Zürich canton vidékén lakott.

az általa kiküldött Labienus verte szét az Arar[19] folyó mentén. A helvetek váratlanul törtek hegyibe, a midőn seregét valami barátságos város felé vezette. Sietősen egy erős helyre húzódik tehát és itt összepontosítja, majd csatarendbe állítja haderejét. Midőn lovát elővezetik: «Ennek, úgymond, majd a győzelem után veszem hasznát az üldözésnél, most pedig menjünk az ellenségre,» és gyalog indul támadásra.

Sok idejébe, vesződségébe kerül míg az ellenség fegyverforgató részét a szekerek meg a sánczok közé szorítja, a hol aztán a legtöbb dolga akad. Mert nemcsak ezek sorakoznak itt az ellenállásra, a harczra, hanem még gyermekeik, nejeik is mindhalálig védik magukat, valamig fölkonczoltatnak, elanynyira, hogy a csatának aligság az éjfél vet véget. E szép győzelmi tényhez még szebbet csatol azzal, hogy összeszedi a csatából megmenekült barbárokat és kényszeríti, hogy telepedjenek vissza arra a területre, a melyet elhagytak és építsék fel városaikat, a melyeket elpusztítottak; ezek százezernél többen voltak.

Ezt attól való félelmében tette, hogy a germánok átkelnek az elhagyatott vidékre és azt elfoglalják.

XIX. A második hadjáratot a gallok védelmére a germánok ellen viselte, noha ezek királyát Ariovistust kevéssel ezelőtt Rómában szövetségesül fogadta. Azonban ezek a germánok férhetetlen szomszédjai voltak a neki alá vetett népeknek és kétségtelen volt, hogy alkalom kinálkoztával nem maradnak nyugton határaik közt, hanem majd terjeszkednek és meghódítják Galliát. Annak láttára, hogy tisztjei megszeppentek, főleg pedig az előkelő származásuak és a fiatalabbak, a kik csak azért jöttek el Rómából, hogy a Caesarral való hadjáraton tobzódásnak, kincsszerzésnek éljenek, hadi tanácsra hívta össze és felszólította őket, hogy menjenek Isten hirével és ne tegyék ki magukat akaratuk ellenére a veszedelemnek, ha már egyszer oly gyávák, oly puhák. Ő neki, úgymond, nincs másra szüksége, mint a tizedik legióra, hogy a barbárok ellen menjen, hisz a cimbereknél nem derekabb az az ellenség,

[19] A mai Saon.

melylyel harczolni fog és ő sem alábbvaló vezér Mariusnál. Erre aztán a tizedik legio küldöttek útján fejezte ki hálás köszönetét. A többiek pedig lehurrogatták a saját tisztjeiket és telve lelkesedéssel meg buzgósággal követték valamennyien több napos útján, valamig az ellenségtől kétszáz stadiumra[20] táborba szálltak. Már maga az előnyomulás is némileg lelohasztotta Ariovistus bátorságát. Mert arra, hogy a rómaiak rohanják meg a germánokat, a kik előnyomulásuknak föltartóztatására képteleneknek hitték a rómaiakat, nem is gondolt; elcsodálkozott tehát Caesar vakmerőségén, de észrevette, hogy serege is zavarba jött.

Még jobban megcsüggesztette a germánokat a szent asszonyok jóslata, a kik a folyók forgatagába pillantván, és az áradat tekervényeiből meg zajgásából következtetvén, azt jövendelték, hogy nem szabad a hold megújhodása előtt ütközetbe bocsátkozni.

Caesar ennek hírére, meg annak láttára, hogy a germánok nyugton maradnak, czélszerűbbnek vélte megtámadni őket csüggeteg állapotukban, mint bevárni, hogy a kedvező alkalmat ők ragadják meg. Támadást intézett tehát sánczaikra, meg a halmokra, a melyeken táboroztak, a mivel aztán úgy felingerelte, felbőszítette őket, hogy haragjokban leszálltak a síkra az ütközésre. De kemény vereséget szenvedtek és megfutottak, Caesar pedig 400 stadiumra, egész a Rajnáig üldözte őket és betöltötte az egész térséget holtakkal és zsákmánynyal.

XX. Ezek véghezvitele után Caesar seregét a sequanoknál[21] hagyta telelőre, maga pedig figyelmét a római dolgokra akarván fordítani, lement a Padus-melléki Galliába, a mely az ő hatósága alá eső tartományhoz tartozott. Mert a Rubicon folyó választja el az alpesi Galliát a többi Italiától. Itten való tartózkodásakor sokan jöttek hozzá, ő pedig korteskedésből mindenkinek megadta amit kért és valamennyiöket majd ajándékokkal elhalmozva, majd reménységekkel eltelve bocsátotta útnak. Pompeius pedig a hadjárat egész tartama alatt nem vette észre, hogy Caesar váltakozva majd a polgárság fegyverével fékezi meg az ellenséget, majd meg az ellenség kincsével nyeri meg

[20] Körülbelül 40 klm.

[21] Szajna- (Sequana-) melléki népek.

és tartja hatalmában a polgárságot. E közben meghallotta Caesar, hogy a gallok leghatalmasabbjai, a belgák, a kik Galliának egyharmadát bírták, elpártoltak és sok ezer meg ezer fegyverforgató embert gyüjtöttek össze, rögtön megfordult tehát és sebtiben ellenük indult. Az ellenség ép a gall szövetségesek földén pusztított, a midőn Caesar hegyibe esett és legszámosabb, legderekabb csapatát, a mely azonban gyalázatosan harczolt, megfutamította és oly nagy pusztítást tett abban, hogy a mély folyók és tavak megteltek holttestekkel és a rómaiak átkelhettek azokon. Az oceánmelléki elpártolt népek valamennyien harcz nélkül meghódoltak; csak e vidék legvadabb, legharczosabb lakosai ellen kelt hadra Caesar. Ezek rengeteg bozótok közt laktak és családjaikat, vagyonukat egy az ellenségtől lehetőleg távol eső sűrű erdőségbe helyezték, maguk pedig, mialatt Caesar tábor-sánczot készített és csatára akkoron épen nem gondolt, hatvan ezernyi tömeggel hirtelen hegyibe törtek, a lovasságát megfutamították, a tizenhetedik meg a nyolczadik legiót körülfogták és valamennyi centuriót megölték. És ha Caesar, megragadván egy pajzsot, majd áttörtetvén az előtte küzdők során, a barbárokra nem veti magát, meg ha a tizedik legio, a veszedelemnek láttára nem rohan le a magaslatokról és nem töri keresztül az ellenség hadsorait, bizonyára a rómaiak közül senki sem menekült volna meg.

Igy azonban Caesar vakmerősége mint mondani szokták, erejüket fölül múló harczra késztette a rómaiakat, a melyen ugyan nem tudták megfutamítani a nerviusokat, de összekonczolták őket védekezés közben. Állítólag ugyanis az ötvenezerből csak hatan menekültek meg, a négyszáz tanácsosból pedig hárman.

XXI. A senatus ezekről értesülvén, tizenötnapos hálaadó áldozatokat és ünnepségeket szavazott meg az istenek tiszteletére, a mi eleddig egyetlenegy győzedelem esetén sem történt. Mert a veszedelem nagynak látszott, mivelhogy egyidejüleg annyi tömérdek nép fellázadt és mert Caesar volt a győző, a győzelmet még dicsőbbé tette a népnek ő iránta való jóindulata. Caesar pedig, miután rendbe hozta Gallia ügyeit, újfent a Padus-melléki vidékre vonult telelőre, hogy Rómát

befonhassa. És nem csak a hivatalokra pályázók, a kik az ő pártfogásából élősködtek, meg az ő pénzén vesztegették meg a népet és a kik aztán hivatalra jutván, mindent elkövettek az ő hatalmának gyarapítására, hanem még a legkitűnőbb, legkiválóbb férfiak is hozzásereglettek Luccába, mint Pompeius és Crassus, Appius, Sardinia praetora, meg Nepos, Hispania proconsula; elannyira, hogy százhúsz lictor és több mint kétszáz senator volt együtt. Majd tanácsot tartván, a következőkben állapodtak meg: hogy Pompeius és Crassus consulokká választandók, Caesar pedig pénzt kap és hadparancsnoksága további öt évre meghosszabbítandó.

És ezt a józan emberek erkölcsi képtelenségnek tartották. Mert ép azok, a kik annyi tömérdek pénzt kaptak Caesartól, beszélték reá a senatust, vagy inkább kényszerítették arra a keserves elhatározásra, hogy Caesarnak, mintha csak nem volna neki, pénzt adjanak. Cato nem volt jelen, mivelhogy szándékosan Cyprusba küldötték, Favonius azonban, a Cato utánzója, mivel tiltakozásának semmi foganatja nem lett, nagy lármát csapván, az ajtón át kirohant a néphez. De senki sem vetett reá; némelyek a Pompeius meg a Crassustól való röstelkedésből, a legtöbben azonban Caesar iránt való kedvezésből, meg a hozzáfűzött reménykedésből, a miből élősködtek, elhallgattak.

XXII. Caesarnak a Galliában levő hadsereghez való visszatértekor nagy háború fenyegette az országot. Két tekintélyes germán nép, az usipetesek és a tenkterusok[22], csak az imént keltek át a Rajnán, hogy annak vidékét birtokukba kerítsék. Az ezekkel megesett csatára vonatkozólag azt írja Caesar naplójában, hogy a barbárok követeket küldvén hozzá, fegyverszünetre léptek vele, de útközben megtámadták és nyolczszáz lovassal az ő mit se gyanító ötszáz lovasát megfutamították. Midőn aztán más követeket menesztettek hozzá, hogy újra rászedjék, ezeket letartóztatta és seregével megtámadta a barbárokat, mivelhogy dőreségnek tartotta megbízni az ilyen hűtelen, esküszegő emberekben. Tanusius beszéli, hogy Cato,

[22] A mostani Westphalia vidékén laktak.

abból az alkalomból, hogy a senatus e győzelem okán ünnepségeket meg áldozatokat szavazott meg, azt az indítványt tette, adják ki Caesart a barbároknak, hogy így eltávolítsák a várostól az esküszegés bűnét és annak átkát a tettes fejére zúdítsák.

Az átkelt barbárok közül kétszázezeren felkonczoltattak. Azt az egynéhányat, a ki ismét visszajutott, a sugambrok, egy germán népség, fogadták be. És ezt ürügykép használta fel ellenök Caesar, a ki egyébként is rajongott a dicsőségért, hogy ő legyen az első ember, a ki haddal átkel a Rajnán.

Hidat vert tehát ezen a széles meg mély folyamon, mely ép ezen a vidéken különösen szétterült és sebes rohantában magával ragadott fatörzsökökkel meg gerendákkal folyton zúzta, döntögette a híd támaszait. De Caesar azokat védművekkel felfogta olyaténkép, hogy a folyó ágyába keresztül nagy czölöpöket veretett és így a hídnak zúduló árt megzabolázta. A hidat, ezt a hihetetlennek tetsző művet tiz nap alatt fejezte be.

XXIII. Seregével aztán átkelt, a nélkül, hogy valaki szembeszállni merészkedett volna; sőt a germánok legtekintélyesebb törzse, a suevok[23] is mély, erdős szakadékokba hurczolkodtak. Tűzzel, vassal pusztította tehát országukat, felbátorította azokat a népeket, a melyek mindenkoron a rómaiakkal tartottak, majd visszavonult ismét Galliába, miután tizennyolcz napot Germania földén töltött. A britannok ellen való hadjárata nevezetességre tett szert vakmerőségénél fogvást. Ő volt az első, a ki a nyugati oceánra hajóhaddal szállt, meg az Atlanti-tengeren háborús czéllal hadat szállított át és vál lalkozott annak a szigetnek a meghódítására, a melynek nagysága kétséges volt s a mely számos történetírónak heves vitára adott alkalmat, mintha neve, létezése csak mesebeszéd volna és a rómaiak uralmát az eddig ismert világrészeken túl kiterjesztette. Kétszer vitorlázott át a szigetre Gallia átellenes partjairól és számos csatáin több kárt tett az ellenségnek, mintsem hasznot az övéinek, mivelhogy ezeknél a szegény,

[23] Svábok, bajorországi würtembergi és Baden-vidéki lakosok.

nyomorúságos embereknél semmi érdemes dologra szert nem tehetett. Véget vetett tehát e háborúnak, de nem úgy, a mint óhajtotta, mert csak túszokat vett a királytól, meg adót vetett ki rája és elhajózott a szigetről. Galliában vette kézhez római barátainak leveleit, a melyeket Britanniába akartak utána küldeni, ezekből értesült leányának, a Pompeius nejének haláláról, a ki gyermekágyban elhunyt.

Mély gyász érte úgy Pompeiust, valamint Caesart; barátaik pedig nagy zavarba jöttek, mivelhogy ezzel megszakadt az a rokonsági kötelék, mely az egyébként beteges álladalomban a békét, egyetértést biztosította.

De a kisded is csak pár nappal élte túl az anyját és meghalt. A nép Iulia temetét a tribunusok ellenére felragadta és a Mars-mezőre vitte, a hol el is van temetve.

XXIV. Caesar kénytelenségből több telelőre szétosztotta az immár megszaporodott sereget, maga pedig, szokása szerint, Italia felé fordult, a midőn egész Gallia lázadásra tört. Nagy csapatokban össze-vissza barangolták a gallok az országot, kizavarták a rómaiakat telelőikből, és megtámadták táborsánczaik közt. A lázadók legszámosabb, legerősebb csapata Abiorixszel az élén felkonczolta Cottát, meg Tituriust seregestől. A Cicero[24] vezetése alatt levő legiot pedig hatvanezernyi sereggel körülfogván, megostromolták és kevésbe mult, hogy a tábort rohammal nem vették meg, mivelhogy a rómaiak, a kik erejüket meghaladó bátorsággal védekeztek, valamennyien megsebesültek. Midőn ezt Caesarnak, a ki már messze járt, jelentették, ez iziben megfordult és miután mindössze hétezer vitézt összegyűjtött, sietve felkerekedett, hogy Cicerót az ostromtól felmentse. Ez az ostromlók figyelmét nem kerülte ki, megvetőleg elébe mentek tehát, hogy jelentéktelen csapatát tönkretegyék. Caesar azonban cselből folyton meghátrált előlük, valamig alkalmas helyre akadt, a hol kevesedmagával sokak ellenében védekezhetett és táborát elsánczolta.

Majd visszatartván övéit minden csatározástól, erőnek erejével fölemeltette a sánczokat, elzáratta a kapukat, mintha

[24] Cicero szónok testvére.

csak félnének; mindezt cselből, hogy az ellenség megvetésére rászolgáljanak.

Végre midőn a gallok elbizakodottságukban minden rend nélkül támadásra mentek, Caesar kirohant seregével, megfutamította őket és sokakat levágott közülök.

XXV. Ez a győzelem elfojtotta az ezen vidékbeli gallok gyakori lázadásait, a tél szakán pedig Caesar mindenüvé ellátogatott és éber figyelemmel kísért minden zendülési törekvést.

Italiából is három legio csatlakozott hozzá, veszteségeinek pótlására; kettőt Pompeius adott kölcsönbe a parancsnoksága alatt állókból, a harmadikat pedig újonnan toborzották a Padus melléki Galliából. Azonban messze földön csakhamar mutatkoztak a leghatalmasabb emberek által a legharczosabb népek közt titkon ápolt, tenyésztett csírái annak a háborúnak, mely az itteniek közül a legnagyobb, a legveszedelmesebb volt és a mely erős támaszt nyert a nagyszámú fegyverfogható fiatalságban, a mindenütt felhalmozott hadi készletekben, az összegyűjtött tömérdek kincsekben, a megerősített városokban és megközelíthetetlen vidékekben. Aztán akkor télvíz ideje volt; a folyókat jég födte, az erdőket hó takarta, a síkot a téli áradás borította, itt az ösvényeket, amott az utakat a kiáradt mocsarak, vadvizek s mély hó fölismerhetetlenekké, teljesen bizonytalanokká tették; mindez azt a reményt keltette a pártütőkben, hogy Caesarnak lehetetlen lesz hozzájuk férkőznie. Számos törzsek pártoltak el, a lázadás fészke azonban az arvernok, meg a carnutok közt volt. Az egész hadierő vezérletét e háborúra Vercingetorixra bízták, a kinek atyját, mivelhogy zsarnokságra látszott törekedni, a gallok megölték.

XXVI. Vercingetorix több csapatra osztotta hadseregét, számos vezéreket helyezett azok élére, és az Ararig terjedő egész vidéket a szövetségbe vonta, abban a szándékban, hogy háborúra szítja fel az egész Galliát, miként egyidejüleg már Rómában is pártra keltek Caesar ellen. Ha ezt kissé később teszi, a midőn Caesar a polgárháborúba bonyolódott, Italiát ugyanoly rémület szállta volna meg, mint a cimberek idejekor. Így azonban Caesar, a ki a háborúnyujtotta előnyöket bárki másnál jobban ki tudta zsákmányolni, főleg pedig az

időt felhasználni, mihelyt értesült a lázadásról, iziben felkerekedett, visszatért azon az úton, a melyen eltávozott és erős, gyors menetelésével, ebben a kemény télben, megmutatta a barbároknak, hogy legyőzhetetlen, ellenállhatatlan sereg vonul ellenük.

Mert a hová hihetetlennek látszott, hogy egy követ avagy levélhordó tőle hosszú idő multán eljuthasson, egyszerre megjelent ott Caesar egész seregével, egyben pusztítván a vidéket, feldúlván a városokat, befogadván azokat, a kik megadták magukat, valamig az aeduusok[25] népe, a mely eleddig a rómaiak testvérének nevezte magát és kiváló tiszteletben részesült, háborút indított ellene; ekkor, hogy a pártütőkhöz csatlakozott, Caesar seregét nagy csüggedésbe ejtette. Ez okon innét felkerekedvén, átvonult a lingonok földén, azzal a szándékkal, hogy a sequanokhoz jusson, a kik barátai voltak és védőgátul szolgáltak Italiának a többi Galliával szemben. Itt aztán az ellenség ezer meg ezernyi számban hegyibe esett és körülfogta, ő azonban csatára ront és erejének végső megfeszítésével sikerrel küzd, majd hosszú ellenállás meg nagy vérontás után legyőzi a barbárokat. De úgy látszik, eleintén valami kudarcz érte; mert az arvernok mutatnak valami kardot, a melyet a Caesaron nyert zsákmánykép templomukban felakasztottak. Caesar maga is látta ezt később és mosolygott rajta, de midőn barátai annak levételét kívánták, ő azt nem engedte, mert szentnek tekintette.

XXVII. Mindazáltal az akkor megmenekültek többsége a királylyal együtt Alesia városába futott. Caesar, a midőn ostrom alá fogta ezt a falainak magasságánál, valamint a védők nagy számánál fogva bevehetetlennek tetsző várost, kívülről minden emberi számítást túlhaladó veszedelemre bukkant. Gallia törzseinek színe-java ugyanis összegyülekezett és fegyveresen Alesia alá jött; mintegy háromszázezeren, a városban levő harczosok száma pedig százhetvenezerre rúgott, úgy hogy a hatalmas ellenségtől két tűz közé szorított, megostromolt Caesar kényszerült kettős falat emelni; egyet a város, egyet

[25] Az aeduusok a Loire, Saon és Szajna folyók közt laktak.

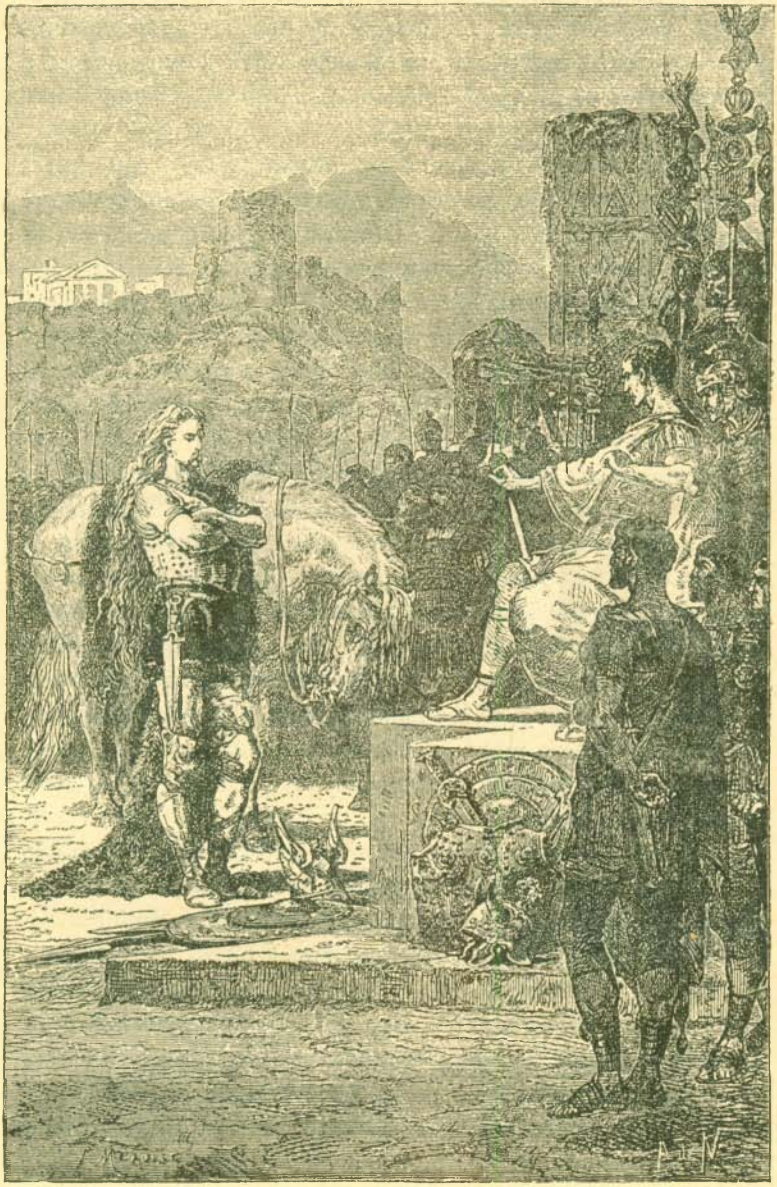

Vercingetorix Caesar előtt.

meg a felmentő sereg ellen; mert ha ezek egyesültenek, az ő seregének bizonyára vége lett volna. Ez okon az Alesia körüli veszedelem több tekintetben méltón szerzett Caesarnak dicsőséget, mivelhogy egyéb csatái egyikén sem tanusított annyi bátorságot, eszességet; főleg csodálatra méltó az, hogy a városban levők mit se tudtak arról, hogy Caesar a külső ellenség annyi ezereivel viaskodott és győzött, de még inkább az, hogy azok a rómaiak se, a kik a város ostrombástyáit őrízték. Mert ezek nem vették észre előbb a győzelmet, valamig az alesiai férfiak meg az asszonyok sírását, jajgatását nem hallották, a kik a város mindkét oldaláról meglátták, hogy a rómaiak hordják táborukba az aranynyal meg ezüsttel ékesített tömérdek pajzsokat, a vérrel áztatott sok mellvérteket, meg gall edényeket és sátrakat. Így tűnt, oszlott el ez a roppant sereg, akár egy árnykép vagy álom, mivelhogy majdnem mindnyájan elestek. Az Alesiát megszállva tartó barbárok pedig, miután maguk maguknak meg Caesarnak sok bajt okoztak, végre megadták magukat. Az egész hadjárat feje Vercingetorix felöltötte legszebb fegyverzetét, felékesítette paripáját és kilovagolt a kapun át. Majd körülrugtatott Caesar körül, a ki hadiszékén ült, aztán leugorván lováról, letépte magáról egész fegyverzetét, Caesar lábaihoz ült és meg se moczczant, valamig átadták a porkoláboknak, hogy a diadalmenetre megőrizzék.

XXVIII. Caesar már rég eltökélte magában, hogy megbuktatja Pompeiust, valamikép minden bizonnyal ennek is hasonló szándéka volt amazt illetőleg. Crassus ugyanis, a ki mind a kettőjüknek ephedres-e[26] volt, a parthus háborúban elveszett.

Caesarnak tehát nem maradt egyéb hátra, hogy a legfőbb hatalomhoz jusson, mint megbuktatni azt, a ki ezt bírta; Pompeiusnak pedig, hogy ez a sors ne érje, előzőleg láb alól eltenni azt, a kitől rettegett.

Ez a félelem csak rövid idő óta keletkezett Pompeiusban, mivelhogy eleddig lenézte Caesart, azt hivén, nem lesz nehéz dolog megsemmisíteni azt a férfiút, a ki nagyrakelését

[26] Az olyan bajvívó, a ki a két küzdő tusáját figyelemmel kisérte, hogy aztán a győzővel megviaskodhassék.

neki köszönte. Caesar azonban, a ki már eleve ezen a terven dolgozott, valamikép egy athleta, messze elvonta magát küzdőtársai elől, és a gall háborúkban gyakorlatot szerezvén, megedzette seregét, nagyra növelte hírnevét és haditetteivel Pompeius sikereinek ellensulyozójává küzdötte fel magát azzal, hogy megragadta a kedvező alkalmat, a melyet akár Pompeius maga, akár a körülmények, akár a silány közállapotok nyújtottak, a midőn a hivatalra pályázók asztalokat terítettek a Forumon, és szemérmetlenül megvesztegették a népet, a megvásárolt tömeg aztán lement a Forumra és nem szavazattal küzdött a mellett, a ki fizette, hanem karddal, nyíllal meg bunkóssal és gyakran csak akkor oszlott szét, a midőn vérrel, holttestekkel szennyezte be a szószéket és a fejetlenségnek dobta zsákmányul az államot, akár egy kormány nélkül való hajót. A józan belátású emberek ennélfogva örültek annak, ha rosszabb dolog nem éri őket, mint hogy egyeduralom fejlődik ki a közállapotoknak e roppant eszeveszettségéből, felfordultságából. Sokan még nyiltan is megmernék mondani, hogy az álladalom monarchia nélkül megmenthetetlen, hogy ezt az orvosságot a legszelídebb orvos kezéből kell elfogadni, alattomban értvén azon Pompeiust.

Midőn pedig Pompeius, szépítvén a dolgot, szóval ugyan visszautasította, de tettleg mindenképen azon dolgozott, hogy dictatorrá nevezzék, Cato és társai, megértvén a tervét, azt javalták a senatusnak, hogy nevezzék Pompeiust egyedül való consulnak, avégre, hogy megelégedvén a legtörvényszerűbb egyeduralommal, ne erőszakoskodjék a dictatorság elnyerésén.

Ezek aztán időhaladékot is szavaztak meg számára s tartományaira nézve. Két tartománya volt ugyanis Hispania és egész Afrika, a melyeket legatusokkal kormányoztatott, és a melyekben a hadsereg tartására évenként ezer talentumot[27] kapott a közkincstárból.

XXIX. Caesar ezután küldöttek útján folyamodott a consulságért, és a tartományi hatóságának meghosszabbítá-

[27] 4.715,000 korona.

sáért. Pompeius eleinte hallgatott, de Marcellus és Lentulus, a kik egyébként is irígyei voltak Caesarnak, ellenszegültek és a szükségen kívül szükségtelen lépéseket tettek, hogy őt lealázzák, megszégyenítsék. Megfosztották ugyanis polgárjogaiktól a Neocomium-belieket [28] Galliában, a kiket Caesar csak az imént telepített le. Sőt Marcellus consul egyik odavaló tanácsost, a ki Rómába jött, megvesszőztetett, hozzátevén, hogy ezzel annak jeléül illeti, mivel nem római polgár, és meghagyta neki, hogy csak menjen isten hírével és dicsekedjék el Caesarnak.

Marcellus consulsága után Caesar immár bőkezüleg kezdette szórni a gall kincseket a közélet minden emberére; így Curio néptribunust megszabadította tömérdek adósságától, így Paulus consulnak ezerötszáz talentumot [29] adott, a miből ez a Fulvia-féle basilica helyett felépítette a híres és pompás basilicát a Forumon. Pompeius e cselszövényektől való félelmében végre személyesen és barátai útján nyiltan azon kezdett dolgozni, hogy Caesar parancsnokságára utód neveztessék, majd küldöttek útján visszakövetelte azokat a katonákat, a kiket Caesarnak a gall háborúra kölcsönözött. Ez vissza is küldötte, kétszázötven drachmával megajándékozván mindegyiköket. Azok az emberek aztán, a kik ezeket Pompeiushoz vezették, a tömegben illetlen és rosszakaratú híreket hoztak forgalomba Caesarra nézve, magát Pompeiust pedig üres reményekkel megtévesztették; hogy Caesar serege vágyva vágyik ő utánna, hogy ha Rómában az álladalom beteges állapota és az irígység nehéz helyzetbe sodorták, a galliai hadsereg mindig készen áll rendelkezésére, hogy mihelyt átkel Caesar Italiába, rögtön ő hozzá áll: ennyire gyűlöletes lett Caesar a katonák előtt a tömérdek hadmenetek okán, és gyanus az egyeduralomtól való félelem miatt. Ezekre Pompeius úgy elbízta magát, hogy a katonatoborzást, mintha semmitől sem tartana, elhanyagolta, és azt vélte, hogy beszédekkel meg határozatokkal leküzdheti Caesart, a mikkel azonban ez édeskeveset törődött. Beszélik, hogy egy Caesartól

[28] A mai Como Felső-Italiában.

[29] 7.072,500 korona.

jövő centurio a tanácsház előtt álldogálván, arra az értesülésre, hogy a senatus nem hosszabbítja meg Caesar parancsnokságát, kezével a kardja markolatára ütött: «Ez, úgymond, majd meghosszabbítja neki.»

XXX. Mindazonáltal Caesar követelése a tiszta igazság színében tűnt fel. Azt ajánlotta ugyanis, hogy ő leteszi a fegyvert, ha Pompeius is ugyanazt cselekszi, így aztán mint magánemberek várják jutalmukat polgártársaiktól. Mert a kik az egyiket megfosztják hatalmától, a másikat pedig a meglevőben megerősítik, azok ennek számára a zsarnokságot készítik elő, a midőn amazt ezzel gyanusítják.

Curiót, midőn ezt Caesar érdekében a nép elé terjesztette, zajosan megtapsolták, némelyek meg, akár egy győztes athletára, koszorúkat, virágokat dobáltak. Antonius néptribun pedig a nép elé terjesztette Caesarnak az e tárgyban érkezett levelét, és azt a consulok ellenzése daczára felolvasta. A senatusban azonban Scipio, Pompeius ipja, azt az indítványt tette, hogy nyilvánítsák a haza ellenségének Caesart, ha meghatározott napon nem teszi le a fegyvert.

A consulok tehát feltették a kérdést: akarják-e, hogy Pompeius elbocsássa katonáit; majd meg: akarják-e, hogy Caesar tegye ezt. Az elsőt csak egynehányan, a másodikat azonban kevés híján, valamennyien pártolták. Aztán Antonius újfent azt javasolta, hogy mind a ketten tegyék le a parancsnokságot, és mindannyian hozzájárultak ehhez. De Scipio erőszakoskodása, meg Lentulus lármája folytán, hogy rabló ellen fegyver kell, nem szavazás, szétoszlottak a senatorok és a viszály okán gyászruhát öltöttek.

XXXI. E közben Caesartól újfent levél érkezett, a mely még mérsékeltebbnek látszott. Azt ajánlotta ugyanis, hogy minden egyébről lemond, csak adják neki az Alpokon innét fekvő Galliát meg Illyricumot két legióval, valamig a második consulságra pályázhat.

Cicero a szónok, a ki csak az imént érkezett Ciliciából, a megbékélésen munkálkodván, annyira megpuhította Pompeiust, hogy ez minden egyebekbe beleegyezett, csak a legiók megtartását utasította vissza. Cicero majd rábeszélte Caesar

barátait, hogy érjék be a szóban forgó tartományokkal, meg hatezer katonával, és lépjenek egyezségre. Pompeius ingadozott és már-már beadta derekát, de Lentulus nem engedett, sőt legyalázván Antoniust meg Curiót, szégyen közt kiűzte a senatusból, a mivel aztán a legalkalmasabb ürügyöt szolgáltatta Caesarnak arra, hogy ez katonáit mentül jobban feltüzelje, rámutatván emez előkelő hivatalt viselő egyének esetére, a kik béres szekéren, rabszolgaruhában kényszerültek menekülni. Mert félelmükben tényleg igyen öltözve osontak el Rómából.

XXXII. Caesar körül csak háromszáz lovas és ötezer gyalogos volt, többi serege ugyanis az Alpokon túlnan maradt, és küldöttei ép azon voltak, hogy azt hozzávezessék.

De belátván azt, hogy a körülmények állásához képest vállalatának megkezdésére és az első támadásra nem annyira számosb haderőre van szükség, mint inkább egy csapásra, a mely hirtelenségénél és váratlanságánál fogva lesujtólag hat, és hogy nem hitt megjelenésével könnyebb lesz megrémíteni az ellenséget, mint azt elnyomni, ha nagy hadi készlettel előnyomul, meghagyja a haditribunusoknak meg a centurióknak, hogy csupán karddal, minden egyéb fegyver nélkül vonuljanak ki a csapatokkal és foglalják el Ariminumot,[30] ezt a nagy gall várost, tartózkodván, a mennyire lehetséges, minden vérontástól, rendzavarástól. A sereg vezetését Hortensiusra bízza, maga pedig az egész napon át künt tartózkodik és nézi a gladiatorok küzdelmét.

Majd alkonyat felé rendbe szedi magát, bemegy az étterembe, és rövid ideig együtt mulat a vacsorára hivatalosokkal. A sötétség beálltakor felkel, barátságosan intve vendégeinek és meghagyja nekik, hogy várjanak reá, valamíg visszajő. Egynéhány barátjának azonban előre megmondotta, hogy kövessék, de nem egyszerre mindannyian, hanem egyenként, más meg más utakon. Maga aztán fogadott szekérre ül, más úton halad, mint előzőleg szándékozott, aztán Ariminum felé fordul. Midőn ahhoz a folyóhoz érkezik, a mely az Alpo-

[30] A mai Rimini.

kon innét fekvő Galliát Italiától elválasztja — Rubicon a neve — és közelebb jut a veszedelemhez, gondolkodóba esik; a merénylet nagy volta szinte elkábítja, lassabban hajtat, majd megállapodik útján, mély csendben magába merül, meghányja-veti minden oldalról a dolgot, és tervét többször megváltoztatja.

Töprengéseit közli jelenlevő barátaival, köztük volt Asinius Pollioval [31] is, fontolóra vevén, minő csapást hoz ez az átkelés az emberiségre, mikép ítéli meg azt az utóvilág. Végre felocsudván töprengéséből, szenvedélyesen mintegy a jövőbe veti magát, és kimondja azt az igét, mely bevezetője szokott lenni a merész és a sorssal daczoló tetteknek: «A koczka el van vetve», és felkerekedik az átkelésre.

Útja hátralevő részét oly sebten teszi, hogy virradás előtt Ariminum alá érkezik és azt elfoglalja. Mondják, hogy az átkelését megelőző éjjelen istentelen álma volt; úgy vélte, hogy anyjával hált.

XXXIII. Ariminum elfoglalásával mintegy tág kapukon kitört a háború, úgy a szárazon, mint a vizen, és a tartományok határaival együtt összedőltek az ország törvényei is.

Úgy vélnéd, nemcsak az emberek meg az asszonyok lótottak-futottak megrémülve Italián keresztül-kasul mint máskor, hanem egész városok kerekedtek föl és száguldottak futva egymáshoz. Rómát pedig, melyet a menekülő, kivándorló környékes lakosok úgyszólván teljesen elárasztották, a hatóságok képtelenek voltak akár biztatással, akár parancsszóval rendben tartani, irányítani.

Kevésbe mult, hogy a nagy zivatar és hánykódás közt magamagától nem omlott össze. Ellentétes szenvedélyek és erőszakos rázkódások vették azt minden ízében uralmokba.

Mert még a megelégedettek pártja sem maradt nyugton, hanem minduntalan összekapott e nagy városban a rettegő, bukásban levő osztályokkal és a jövőn való elbizakodottságában szűntelen czivakodást kezdett. A megrémült Pompeiust pedig minden oldalról csak zavarták, nyugtalanították. Majd

[31] Híres szónok, azonkívül megírta a polgárháború történetét.

azzal álltak elő, méltókép lakol, hogy Caesar hatalmát, a saját, meg a birodalom érdekei ellenére nagyra keltette, majd meg azzal vádolták, hogy Caesart, noha engedett és tisztességes egyezséget ajánlott, kiszolgáltatta Lentulus féktelenségeinek. Favonius meg biztatta: ám dobbantson lábával a földre, mivelhogy egykor a senatusban nagy hangon azzal állt elő: ne ártsák magukat mindenbe, ne töprengjenek a hadi készületek felett; majd ha Caesar megérkezik, ő egy lábdobbanással megtölti Italiát hadakkal. Mindazáltal akkor is túlszárnyalta haderőre Pompeius Caesart, csak hogy senki se engedte, hogy saját eszével éljen.

Végre a sokféle hazug, ijesztő híresztelések, hogy az ellenség már a nyakán van és mindent meghódított, megingatták és az általános áradás magával ragadta.

Kinyilatkoztatta tehát határozatilag, hogy belátja a zürzavart, és elhagyta a várost, elrendelvén, hogy a senatus kövesse őt, és ne maradjon egy se vissza, a ki a hazáját meg a szabadságát többre becsüli a zsarnokságnál.

XXXIV. A consulok megfutnak, a nélkül, hogy a kivonulás előtt szokásos áldozást teljesítenék. Megfutamodnak jobbára a senatorok is, és mintha csak rabolnának, úgy kapkodják össze, ami kezük ügyébe esik, akár a mások tulajdonát. Elmenekülnek Caesar előbbi buzgó pártosai közül is egynémelyek, a kik akkor a közrémületben elveszték fejöket, és minden szükség nélkül elragadtatják magokat a heves áradattól.

Szánalmas látományt nyújt a város, a melyet a rettenetes zivatar kitörésekor, akár egy hajót, elhagynak csüggeteg kormányosai, és a véletlen játékára bíznak.

De bármely keserves volt is a kivándorlás, a száműzetést az emberek Pompeius kedveért hazaszámba veszik, és szívesen elhagyják Rómát, a mely Caesar tábora lett. Így Labienus, Caesar egyik legbizalmasabb barátja, legatusa, és leglelkesebb küzdőtársa a gall háborúkban, akkor szintén megszökik előle és Pompeiushoz megy. Caesar mindazáltal kincseit, podgyászát utána küldi. Majd Domitiusra támad, ostrom alá fogja Corfiniumban, a melyet ez harmincz cohors

élén megszállva tart. Domitius már kétségbeesik helyzete fölött és rabszolgájától, a ki orvos volt, mérget kér. Majd a rendelt szert átveszi és megiszsza, hogy meghaljon. Nemsokára értesül, hogy Caesar minő csodálatos emberszeretettel bánik a foglyokkal; megsiratja maga-magát, és bánkódik gyors elhatározásán. Orvosa ekkor megnyugtatja, hogy a mit ivott csak altató, nem pedig halálos méreg. Domitius nagy örömmel felugrik, Caesarhoz megy, a ki békejobbját nyújtja neki; csakhogy később ismét Pompeiushoz szökik.

Ezek a hírek, hogy Rómába jutottak, a lakosok közt nagy örömet okoztak, sőt egynéhány menekülő vissza is tért.

XXXV. Caesar a Domitius seregét, valamint azokat a csapatokat, a melyeket a városokban Pompeius számára toborzottak, és a melyek hirtelenében az ő kezébe estek, felvette a maga seregébe. Igyen immár nagy és félelmes haderejével egyenest Pompeius ellen indult. De ez nem várta be a támadást, hanem Brundisiumba futott, és miután előzőleg a senatorokat hadseregével együtt Dyrrhachiumba küldötte, Caesar előrenyomultával maga is ugyanoda evezett, valamikép ez Pompeius életrajzában körülményesen meg van írva. Caesar rögtön nyomába akart kelni, de hajók szűkében volt. Visszafordult tehát Rómába, minekutánna hatvan nap alatt vérontás nélkül az egész Italia urává lőn. A várost sokkal nyugodtabb állapotban találta, mintsem várta, a senatorok közül is sokan voltak már ott, a kikkel barátságosan, szívesen bánt, és a kiket felszólított, hogy küldjenek kebelükből férfiakat Pompeiushoz méltányos egyezkedés végett. De senki se hajtott szavára, akár mert féltek Pompeiustól, a kit cserben hagytak, akár mert azt vélték, hogy Caesar nem gondolkodik igyen komolyan, hanem csak tetszetős szavakkal él. Metellus néptribunus ellene szegült, hogy a kincstárból pénzt vegyen, és hivatkozott valami törvényekre; Caesar hangsúlyozta, hogy máskor van helye a törvénynek, máskor a fegyvernek; «Te pedig, ha nem vagy megelégedve eljárásommal, hordd el magadat tüstént. A háború nem tűri a szabad szót. Ám, majd ha leteszem a fegyvert, és a béke létre jő, állj elő akkor, és tartsad szóval a népet. És a midőn ezt mondom, folytatá,

feladom saját jogaimat; mert te is, valamint mindannyian, a kik pártot ütvén ellenem, a kezeim közé jutottatok, mind a hatalmamban vagytok.»

Ezeket mondván, a kincstár ajtai felé ment, és mivelhogy a kulcsok nem kerültek elő, lakatosokért küldött, azzal a parancscsal, hogy törjék fel.

Metellus újfent ellene szegült, és egynehányan dícsérték is eljárását. Caesar erre kemény hangon kivégeztetéssel fenyegette, ha nem hágy fel boszantásával. «És ez, úgymond, nehezebbemre esik kimondani, mint megtenni.» Ez a beszéd aztán távozásra bírta a megfélemlített Metellust, valamint azt is eredményezte, hogy könnyen meg gyorsan kezére adták mindazt, a mire a háború czéljából szüksége volt.

XXXVI. Caesar ezután hadra kelt Hispaniába azzal az elhatározással, hogy előzőleg kiűzi onnét Pompeius legatusait, Afraniust meg Varrót, hatalmába keríti az ottani haderőket és kormányzóságokat, így indul aztán Pompeius ellen, hogy ellenséget ne hagyjon a háta mögött.

Személyének biztonságát sokszor fenyegette cselvetés, a seregét pedig főleg az éhség, mindazáltal Caesar nem hagyott fel az ellenség űzésével, a csatára való kihívásával, meg ostromolásával, valamig erőnek erejével ura lett táborainak, csapatainak. A vezérek azonban futva Pompeiushoz menekültek.

XXXVII. Rómába való visszatértekor biztatta Caesart az ipa, a Piso, hogy küldjön Pompeiushoz megbizottakat egyezkedés végett, Isauricus azonban hízelgésből erről lebeszélte. Majd a senatustól dictatorrá választatván, visszahívta a száműzötteket, a Sulla uralma alatt proscribáltak gyermekeit jogaikba visszahelyezte, és az adósok terhét a kamatok némi elengedésével megkönnyítette. Egyéb ilyenféle politikai intézkedéseket is tett, noha nem nagy számmal, mivelhogy a dictatorságról tizenegy nap multán lemondott, majd magamagát, meg Isauricust consullá tevén, hadmenetéhez fogott.

Sietségében többi csapatait útban hagyja, és hatszáz válogatott lovas, meg öt cohors gyalogos élén, a téli napéjegyenlőség idejekor, január hó elején, a mi körülbelül az athéniek Poseidionjának felel meg, a tengerre száll.

Majd átkelvén az Ion-tengeren, elfoglalja Oricumot[32] meg Apolloniát, és visszaküldi szállító hajóit Brundisiumba, az úton hátramaradt katonáiért.

Ezek, a kiket a tömérdek hadmenet testben elgyötört meg csüggesztett, még mindig útban voltak, és vádolták Caesart: «Hová, mondák, meddig akar vezetni minket ez az ember, a ki ide s tova hurczol bennünket és úgy bánik velünk, mintha nem volnánk kifáraszthatók, halandó lények? Hisz a vasat is megviselik a csapások, hisz a pajzsot meg a mellvértet is kímélni kell ennyi idő multán! Még sebjeinkről se veszi észre Caesar, hogy halandókat vezényel, hogy rendeltetésünkhöz képest halandók módjára szenvedünk, fáradozunk? Ám télvíz és a zivatarok idején még az istenség se képes erőt venni a tengeren, ez meg szembe száll vele, mintha nem ellenséget üldözne, hanem az elől menekülne.» Ily beszédek közt kényelmesen meneteltek Brundisium felé. Midőn azonban megérkeztükkor észrevették, hogy Caesar már elhajózott, hamarosan másképp kezdettek gondolkozni, szidták maguk-magukat, hogy elárulták vezérüket, szidták tisztjeiket, hogy nem sürgették menetelésüket, majd leülvén a tenger meg Epirus felé néző szirtekre, lesve lesték a hajókat, a melyeken Caesarhoz vágytak átkelni.

XXXVIII. Apolloniában Caesarnak nem levén elegendő hadi ereje együtt, mivelhogy a túlnansó csapatok késedelmeskedtek, kétségében, izgalmában merész tervre határozta magát: hogy titokban egy tizenkétevezős bárkára száll és átkel Brundisiumba, noha a tengert ellepték ellenséges hajórajok. Éjszaka tehát rabszolgaöltönybe burkolózottan a bárkára száll, és meghúzza magát csendesen egy sarokban, mint a kire senki se hederít. Miglen a bárka az Avus folyón a tenger felé siklik, a hajnali szellő, a mely rendesen a torkolatnál a tengeráradást lecsendesíti, mivelhogy a hullámokat visszaveri, az éjszaka támadt heves tengeri szél folytán megszűnik fúni.

A folyó pedig, melyet a tenger dagálya, meg a visszatorlódó hullámok egészen rakonczátlanná, vaddá tettek, nagy

[32] Oricum délre, Apollonia északra fekvő város Illyriában.

zajongással, borzasztóan örvényezve, visszafelé árad, úgy hogy a kormányos képtelen a hajót átvezetni rajta. Megparancsolja tehát a matrózoknak, hogy fordítsák meg a bárkát, és haladjanak visszafelé. Caesar ezt észrevevén, megismerteti magát, és megragadja a látására megrémült kormányosnak a kezét: «Nosza barátom, úgymond, csak bátran, ne félj semmitől. Hisz Caesart viszed hajódon meg az ő szerencséjét.» Erre a hajóslegények megfeledkeznek a viharról, nekifeküsznek lapátjaiknak, és egész erejükkel küzdenek a folyó ellen.

De kárba esik minden fáradságuk, mert a bárka sok vizet kap és majd elmerül a torkolatnál. Caesar tehát nagy kelletlenül megengedi a kormányosnak, hogy visszaforduljon.

Visszatértekor a katonák tömegesen elébe jöttek és keservesen panaszkodtak, zúgolódtak azon, hogy nem bízott bennük, mikép velük egyedül is képes lesz győzni, hanem bosszúságában veszedelembe dönté magát a távol levő katonák miatt, mintha az itt levőkben nem bíznék.

XXXIX. Hamarosan ezután áthajózott Antonius a brundisiumi hadak élén. Caesar pedig felbátorodván, csatára hívta Pompeiust, a ki előnyös terepen vetette meg lábát és bőségesen fedezte szükségleteit a vidékről meg a tengerről, holott ő maga eleintén se valami nagyon úszott a bőségben, később pedig keservesen szoronkodott a szükségesek híjján; elannyira, hogy katonái valami gyökérrel táplálkoztak, a melyet összeaprítván, tejjel kevertek.

Gyakran még kenyeret is készítettek abból, és az ellenség előőrseihez futván, behajigálták, azzal a megjegyzéssel, hogy nem szűnnek meg Pompeiust ostromolni, valamig a föld ily gyökeret terem. Pompeius azonban nem engedte meg, hogy ezekről a kenyerekről, meg a beszédekről a hadi nép tudomást vegyen. Mert katonái megcsüggedtek, megdöbbentek az ellenség, akár egy fenevad, zordonságán, érzéketlenségén.

Pompeius sánczai körül szűntelen csiprő-csapró csatározások folytak, a melyeken mindenkor Caesar volt a győztes, kivévén egyet, a melyen nagy vereség érte, és veszedelemben forgott, hogy táborát veszti.

Pompeius támadásának ugyanis senki sem állt ellen, az árkok megteltek halottakkal, sőt még a saját táborsánczaik és bástyáik körül is hullottak Caesar katonái eszeveszett futásukban az üldözők elől. Caesar elébök állt és megkísérelte a futókat visszafordítani, de semmire se ment. Ha meg a zászlókat ragadta meg, a zászlóvivők elhajították azokat, úgy hogy harminczkettő jutott az ellenség kezére, maga pedig majdnem életét vesztette. Kezét vetette ugyanis egy derék, erős katonára, a mint ez futott, és megparancsolta neki, hogy álljon meg, és forduljon szembe az ellenséggel. Ez a veszedelemben egészen megbomolván, felemelte kardját, hogy levágja, de Caesar pajzshordója megelőzte és leszabta a vállát.

Caesar elannyira feladta ügyét, hogy a midőn Pompeius akár óvatosságból, akár véletlenből elmulasztotta nagy művére feltenni a koronát, és beérte azzal, hogy a futókat táborukba zárta, visszavonult. Caesar eltávoztakor így szólt barátaihoz: «Ma az ellenségé lett vala a győzelem, ha győzni tudó vezérrel bírt volna.» Aztán sátorába vonulván, lefeküdt. De az egész éjszakát keservesen, tehetetlen töprengések közt töltötte. Vádolta magát rossz haditerve miatt, hogy a midőn termékeny vidék és a virágzó thessaliai meg makedoniai városok rendelkezésére álltak, elmulasztotta az ellenséget odavonni, hanem itt a tenger partján szállt meg, a hol az ellenség uralkodik hajóival és inkább ostromolja az élelem szűkével, mint ő azt fegyverrel. Helyzetének nehéz, vigasztalatlan volta fölött való ilyetén töprengése, aggódása közepett fölkerekedett tehát seregével, azzal az elhatározással, hogy Scipio ellen Makedoniába visszavonul.

Így aztán vagy oly vidékre vonja Pompeiust, a hol a tenger segédforrásaival nem áll rendelkezésére, vagy legalább legyőzi a magára maradt Scipiót.

XL. Ez aztán elbizakodottá tette Pompeius seregét meg tisztjeit, hogy Caesarnak, akár egy legyőzöttnek és futásban levőnek, nyomába essenek. Pompeius maga ugyan óvakodott az ily életbevágó érdekeket a csata véletlenére vetni, és mivelhogy mindennel a legjobban el volt látva, helyesnek vélte időhaladékkal megvenni, felemészteni az ellenség ideig-óráig

tartó hevét. Mert Caesar seregének magva ugyan járatos volt, és ellenállhatatlan bátorságot tanusitott a küzdésben, de vitézei öregségük miatt az ide-oda való menetelésben és táborozásban, az ostromharczban és az éjjeli virrasztásban elcsüggedtek; testük elnehézkesedett a munkára és gyengeségük okán cserben hagyta őket a bátorság.

De meg azt is híresztelték akkortájt, hogy valami járványos nyavalya tört ki Caesar táborában, főkép a szokatlan élelmezés folytán. A legfőbb ok pedig abban a vélekedésben leledzett, hogy Caesar sem pénzzel nem erősködvén, sem élelemszerekben nem bővelkedvén, rövid idő alatt magamagától tönkre megy.

XLI. Ez indokokból pártolta a harczolni vonakodó Pompeiust Cato; már csak a polgárvér kímélése szempontjából is. Ez ugyanis, midőn megpillantotta a mult csatán az ellenség részéről elesetteket — körülbelül ezeren lehettek — félrevonult és befödvén fejét, könnyekre fakadt.

A többiek azonban valamennyien ócsárolták Pompeiust, hogy fut a csata elől, és hogy ingereljék, Agamemnonnak, meg a királyok királyának nevezgették, a ki az egyeduralomtól azért nem akar megválni, hogy büszkélkedhessen abban, mikép ily nagy vezérek függenek tőle és sürögnek-forognak sátorában. Favonius, a Cato szókimondásának utánozója, bolond módra kesergett azon, hogy Pompeius uralomszeretete miatt még csak tusculumi fügét sem ízlelhet abban az évadban. Afranius, a Hispaniából csak az imént visszaérkezett ügyetlen vezér, a kit azzal vádoltak, hogy seregét pénzen eladta volt, megkérdezte, vajjon miért nem harczolnak azzal a kereskedővel, a ki tőle megvette a tartományokat. Mindezekkel aztán akarata ellenére csatára hajszolták Pompeiust, a ki tehát felkerekedett Caesar üldözésére.

Caesar menetelésének első szakán sok nehézséggel bajoskodott; senki sem akart neki élelmiszert adni, és mindenki lenézte a minapi veresége okán. De mihelyt elfoglalta Gomphi városát Thessaliában, nemcsak seregét látta el élelemmel, de csodás módon még nyavalyájától is megszabadította. Tömérdek borra akadtak ugyanis katonái, és ittak is abból mértéken

túl, útközben pedig folyton vigaskodtak, mulatoztak. A részegeskedés aztán kizavarta, kiűzte belőlük a kórt, mivelhogy testük hajlandósága teljesen elváltozott.

XLII. Midőn mind a két vezér levonult a pharsalosi síkra és tábort ütött, Pompeius újfent visszatért eredeti elhatározásához, annál is inkább, mert baljóslatú jelenségek támadtak és álom közben látománya lőn. Úgy rémlett előtte, mintha maga magát látta volna a szinkörben; a rómaiak pedig tapsoltak neki. Környezetében levő barátai ellenben oly merészek voltak és a győzelemre már előre oly biztosan számítottak, hogy Domitius, Spinther meg Scipio a Caesar főpapsága fölött vitatkoztak egymással, sokan pedig Rómába küldöttek a consulokhoz és a praetorokhoz illő lakások kibérlésére, lefoglalására, mert biztosra vették, hogy a háború után rögtön hivatalba jutnak. De legfőkép a lovagok buzogtak az ütközetért, a kik fényes fegyverzettel pompásan felszerelten, büszkék voltak jól táplált lovaikra, szép megjelenésükre, de meg számukra is, mivelhogy hétezeren voltak szemben Caesar ezer lovagjával.

A gyalogság száma is aránytalan volt, mert negyvenötezer ember állt csatasorba Caesar huszonkétezer vitézével szemben.

XLIII. Caesar összerendelte katonáit és kijelentette előttük, hogy Corfinius két legiója élén közel van, más tizenöt cohors pedig Calenus alatt Megara meg Athén körül fekszik; megkérdezte tehát, vajjon megakarják-e várni ezeket, avagy magukban vállalkoznak a veszedelemre. Ezek harsány kiabálás közt kérték, hogy sose várakozzanak, hanem eszeljen ki valami haditervet, hogy hovahamarább kézre mehessenek az ellenséggel.

Caesar aztán megteendő a tisztító-áldozatot a hadseregért, alig hogy az első áldozatot levágatta, a jós rögtön jelezte, hogy három nap alatt majd eldől csatán a dolga az ellenséggel.

Caesarnak arra a kérdésére pedig, hogy a végeredményre nézve lát-e valami jó jelet az áldozat beleiben: «Erre, úgymond, te válaszolhatsz a leghelyesebben magad magadnak. Az istenek ugyanis nagy változást és fordulatot jeleznek a

mostani állapotból az ellenkezőre. Ha tehát úgy véled, hogy most jól megy dolgod, rosszabb sorsra számíts; ha pedig rosszul, úgy jobbat remélj.»

A csatát megelőző éjszaka, a midőn körüljárta az őrszemeket, úgy éjféltájt egy tüzes égitest tünt fel, mely a Caesar tábora fölött fölemelkedvén, tündöklő, lángoló lett és úgy rémlett, hogy a Pompeius táborába esett. A hajnali őrváltáskor észrevették azt is, hogy eszeveszett rémület támadt az ellenség között. Mindazáltal Caesar nem számított azon a napon csatára, hanem felkészülődött, hogy Scotussa felé vonuljon.

XLIV. A sátrakat már fölszedték, midőn a kémszemlélők Caesarhoz vágtatva jelentik, hogy az ellenség csatára kivonul. Caesar rendkivül megörül, majd hálát adván az isteneknek, hadi rendbe állítja seregét és azt három csoportja osztja. A középsőnek élére Domitius Calvinust állítja, a bal szárnyat Antonius vezeti, ő maga pedig a jobbot, hol a tizedik legio sorai közt szándékozik harczolni. De annak láttára, hogy az ellenség lovassága ez utóbbi szárnynyal szemben sorakozik, megdöbben annak fényétől, meg nagy számától; majd az utolsó hadrendből titokban hat cohorsot kerülőn magához rendel és a jobb szárny mögé állítja, utasítást adván arra nézve, hogy mit kelljen tenni, ha az ellenséges lovasság rohamra indul. Pompeius a maga részéről szintén a jobb szárnyon áll, Domitius a balon, a középen pedig az ipja, Scipio, vezényel. Az egész lovassága a bal szárnyon van összpontosítva, a végre, hogy az ellenfél jobb szárnyát körülvegye és hogy ott mérjen döntő csapást az ellenségre, a hol maga a vezér áll, abban a hitben, hogy akármily mély oszlopban felállított gyalogság se lesz képes ellentállni, hanem teljesen megtörik, szétfoszladozik az ellenség ennek a roppant lovaserőnek az első rohamára. Midőn mind a ketten készülődtek jelt adni a támadásra, Pompeius megparancsolja gyalogságának, hogy állapodjék meg lőtávolban és összezárkózva várja be az ellenség rohamát, valamig az dárdavetésnyire ér.

Caesar azt mondja, hogy ebben is hibázott Pompeius, mert figyelmen kivül hagyta azt, hogy az első összecsapás, a

mely futamatban, hévvel történik, valamikép a csapásnak erejét növeli, azonkép feltüzeli a bátorságot, a melyet a közlelkesedés is hevít. Miközben Caesar készülődik gyalogságát megindítani és immár a dologhoz látni, elsőnek megpillant valami centuriót, egy hű és a hadban jártas embert, a mint ez alantasait bátorítja és vitézségük kipróbálására biztatja. Néven szólítja: «Mit remélhetünk, úgymond, Caius Crassinius? Hogy állunk bátorság dolgában?» Crassinius feléje nyújtja jobbját: «Dicsően győzünk Caesar, engem pedig ma már akár élve, akár halva, de megdícsérsz.» Ezeket mondván, elsőnek tör iramodva az ellenségre és magával ragadja százhúsz vitézét. Keresztültöri az első hadsorokat, majd nagy vérontás közt mind előbbre rohan, valamig a száján szúrást kap karddal, a melynek éle átjárja a csigolyáját.

XLV. Mialatt a gyalogság a középen így összecsap és viaskodik, a Pompeius bal szárnyán elhelyezett lovasok büszkén előre vágtatnak és Caesar jobb szárnyának a körülkerítésére kifejlesztik osztagaikat. De mielőtt bevágtak volna, kirontanak a Caesar cohorsai és a helyett, hogy, miként rendesen, dárdáikat lövésre vetnék, avagy az ellenség czombjára meg a lábszárára közelről szúrást intéznének, csak szemeikre céloznak és arczukon sebesítik meg, mivelhogy Caesar ilyetén cselekvésre eszelte ki őket, abban a várakozásban, hogy ezek a fiatal lovagok, a kik a mellett, hogy nem igen voltak járatosak a hadban, a vérontásban, még szépségükre, üde külsőjükre is nagyon sokat adtak, legfőkép irtóznak az ilyesféle sebektől, és nem állanak majd helyt a jelen veszedelem meg a bekövetkező elrútulástól való félelemből. A mi be is következék. Mert nem szegülnek ellen a felfelé emelt dárdáknak, nem mernek rápillantani a szemükbe villogó vasra, hanem elfordulnak és befödik fejüket, hogy arczukat óvják. Végül annyira összezavarodnak, hogy megfordulnak és gyalázatosan kereket oldanak, az egész sereg kárhozatára. Mert ezek meggyőzői iziben körülkerítik a gyalogságot és hátába esvén, leszabdalják. Pompeius, midőn megpillantja a futásban szerteszéledő lovasait, mintha kicserélték volna, megfeledkezik arról, hogy ő a Nagy Pompeius, mintha csak az istenség elvette volna az eszét,

vagy egy csapással megbénította volna, szótlanúl sátorába ballag. Leül, tépelődik a jövőn, valamig a vereség általánossá válván, az ellenség táborsánczaira tör és az őrséggel viaskodik. Ekkor mintegy eszméletre térvén, állítólag ennyit, de csupán csak ennyit mond: «Tehát szinte a táboromig!» Majd leveti vezéri meg harczos öltönyét, azt a menekülőhöz illővel cseréli fel és eloson. Hogy később Pompeiust minő viszontagságok érték, mikép gyilkolták meg az egyptomiak, a kiknek kezére adta magát, azt az ő életrajzában beszéltük el.

XLVI. Midőn Caesar Pompeius táborába ért és megpillantotta az ellenség közül már megöltek holttesteit, meg azokat, a kiket még akkor szabdaltak, felsóhajtván, így szólt: «Ezt akarták, erre kényszerítettek! Hisz, ha elbocsájtottam volna seregemet, még halálra is ítéltek volna engemet, Caius Caesart, miután a legnagyobb hadjáratokat sikerrel bevégeztem.»

Ezeket a szavakat Caesar akkortájt latinul mondotta, mikép Asinius Pollio állítja, csakhogy ez utóbbi görögül jegyezte fel. Szerinte a halottak többnyire rabszolgák voltak, a kik a tábor elfoglalásakor felkonczoltattak, a katonák közül nem estek el többen hatezernél. Az élve elfogottak java részét Caesar a legiókba besorozta, az előkelők közül pedig sokaknak megkegyelmezett, ezek közt volt Brutus is, a ki később meggyilkolta. Erre vonatkozólag beszélik, hogy Caesar nagyon nyugtalankodott a Brutus eltűnésén és rendkivül megörült, midőn ez ép egészségben előkerült.

XLVII. A győzelemre vonatkozólag számos csodajel történt, a melyeknek legkiválóbbika, mint beszélik, Trallesben [33] esett meg. Itt a győzelem templomában állt Caesar szobra. A környék és talaj természeténél fogva szinte száraz volt és kemény kővel burkolt. És ime a szobor talapzata mellett, mint mondják, pálmafa sarjadzott ki a földből. Pataviában Caius Cornelius, ez a jóslásban jóhirnevű férfiú, a Livius történész földije és bizalmasa, azon a napon történetből ép a madarak röptét figyelte és a mint Livius beszéli, legelőször is kitudta abból a csata idejét, majd megmondotta a jelen-

[33] Nevezetes város Cariában, a Maeander folyó mellett.

levőknek, hogy a dolog folyamatban van és a vezérek tettre mennek. Aztán újfent szemlélődésbe merülvén, és a jelekbe bepillantván, felugrott és lelkesen kiáltott fel: «Győzöl Caesar!» A jelenlevők elbámultak, ő pedig levette fejéről a koszorút és esküvel megfogadta, hogy nem teszi előbb vissza, valamig tudományát a tett nem bizonyítja meg. Hogy mindez így történt, azt Livius erősítgeti.

XLVIII. Caesar a győzelem emlékéül szabadsággal ajándékozta meg Thessalia népét és Pompeius üzésére indult.

Ázsiába érvén, felszabadította a Knidos-belieket, a regegyűjtő Theopompos[34] iránt való kedvezésből, majd Ázsia valamennyi lakosainak elengedte adójuk harmadrészét. Alexandriában Pompeius meggyilkolása után kötött ki és undorral fordult el Theodotostól, a ki Pompeius fejét elébe hozta, de a szerencsétlen ember pecsétgyűrűjét elfogadta és könnyekre fakadt. Valamennyi barátjait meg bizalmasait, a kiket a király, midőn e vidéken bolyongtak, elfogatott, mind elhalmozta jótéteményekkel és megnyerte ügyének.

Barátainak pedig írt Rómába, hogy győzelmének az a legnagyobb, legédesebb gyönyöre, hogy minden untalan megment valakit polgártársai közül, a kik ellene harczoltak.

Az itten való háború, mint némelyek állítják, nem szükségből történt, hanem a Kleopatra iránt való szerelemből, a mi ép oly dicstelen, mint veszedelmes lett ő reá nézve.

Mások ellenben a király embereit okolják, főleg pedig Potheinos eunuchot, a ki a legbefolyásosabb lévén, csak az imént tette el láb alól Pompeiust, előzte Kleopatrát és alattomban Caesar életére leselkedett. És ez volt az oka állítólag annak, hogy Caesar ettől az időtől kezdve az éjszakákat dorbézolás közt töltötte, hogy személyét biztonságba helyezze. Potheinos nyilvánosan is szinte tűrhetetlen volt; sok olyasmit beszélt és tett, a mi gyűlöletet, irígységet keltett Caesar iránt. A katonáknak a legsilányabb és legrégibb gabonát rendelte kiosztásra, ám érjék be azzal, mivelhogy úgy is a másokéból élősködnek. A lakozásoknál fa- meg cserépedényeket használ-

[34] Theopompos történetiróval össze nem tévesztendő, aki 300 évvel amannak előtte élt.

tatott, ürügyül adván, hogy az arany és az ezüst készletek mind a Caesar birtokába kerültek valami adósság fejében. Az akkor uralkodó királynak atyja ugyanis 17.500,000[35] drachmával tartozott Caesarnak, a mely összegből Caesar seregének tartására tiz milliót visszakövetelt, miután a többit már előzőleg elengedte volt a király gyermekeinek. Potheinos aztán azt kívánta Caesartól, hogy egyelőre távozzék Egyptomból és lásson nagy feladatai megoldásához, később majd megkapja köszönettel pénzét.

Caesar azonban azt felelte, hogy legkevésbbé sem szorul az egyptomiak tanácsára és titokban Kleopatrát magához hívatta a vidékről.

XLIX. Kleopatra meghittjei közül egyedül a siciliai Apollodorost veszi maga mellé, csónakra száll és a szürkület beálltakor a királyi palotához ér. Majd, nem tudván egyéb módot, hogy észrevétlenül bejuthasson, kinyújtózkodva egy nagy ágyzsákba búvik, Apollodoros pedig szíjjal összefűzi a zsákot és a kapun át Caesar elibe viszi.

És ezzel a cselszövénynyel, állítólag, Kleopatra mindjárt megnyeri magának Caesart, mivelhogy éles elméjét azzal kimutatta, majd társalgásával, bájaival teljesen uralmába keríti és megbékéli fivérével, hogy ezzel együtt uralkodhassék.

Aztán a megbékélést világraszóló lakomával megülik, a midőn Caesar rabszolgája, egy borbély, a ki félénkségből, a miben párja nem akadt az emberek közt, mindent kutatni, fütetni szokott, hallgatódzott és mindenbe belemártotta magát, felfedezi az összeesküvést, a melyet Achilles vezér meg Potheinos szőttek Caesar ellen. Caesar rájövén a dologra, őrt állít a terem ajtaja elé és megöleti Potheinost.

Achilles azonban elmenekül a táborba és súlyos, keserves kimenetelű háborút szít Caesar ellen, a kinek csekély erővel kell magát védenie szemben a roppant várossal meg haderővel.

Először is veszedelemben forog, hogy az ivóvizét elvágják; a csatornákat ugyanis az ellenség betömte. Azután hogy

[35] Körülbelül 13—14 millió korona.

hajóraja az ellenség kezére ne jusson, e veszedelem eltávolítására kénytelen tűzhöz nyulni, mely aztán, a hajóraktártól kiindulván, elemészti a nagy könyvtárat. Harmadszor a Pharos körül támadt ütközet hevében leugrik a töltésről egy bárkára és harczosainak segítségére megy.

De az egyptomiak mindenünnét hegyibe esnek hajóikkal, beleveti tehát magát a tengerbe és csak nagy keservesen menekül úszva. Ekkor, mondják, több irótáblácskát szorongatván kezében, noha lövöldözik, noha elmerül, nem ereszti azokat, hanem a tenger színe fölött tartja és csak a másik kezével úszik. A sajka pedig nyomban elsülyed.

Végre, midőn a király az ellenséghez csatlakozik, Caesar megtámadja, csatára kel és meggyőzi. Tömérdeken elesnek, a király pedig eltűnik. Majd Egyptom királynéjaként hagyván vissza Kleopatrát, ez nemsokára fiut szül tőle, a kit az egyptomiak Caesarionnak neveznek, aztán Syria felé indul.

L. Midőn innét Ázsiába érkezik, értesül arról, hogy Domitius Pharnacestől, a Mithridates fiától meggyőzetvén, kevesedmagával a Pontusból elmenekült, hogy Pharnaces a győzelmet tőle telhetőleg kihasználván, Bithyniát és Cappadociát meghódította, majd Kis-Armeniára rontott és fellázította az idevaló királyokat, tetrarchákat.

Caesar tehát három legiójával nyomban reátör és Gela[36] városa körül nagy ütközetbe bocsájtkozik, a melyen seregét teljesen megsemmisíti, magát pedig Pontusból kiveti. Hogy ennek a csatának a gyors és rohamos lefolyását jelezze Rómában, egyik barátjának, Amintiusnak ezt a három szót írja: «Jöttem, láttam, győztem.» A latinban e szavak egyenlően végződnek[37], s ez a mondatnak bámulatos szabatosságot ad.

LI. Ezekután Italiába átkelvén, Rómába érkezik az esztendő vége felé, a melyben másodízben dictátorrá választották, noha ennekelőtte ez a méltóság sohasem tartott egy évig. A reá következő esztendőre pedig consullá tették.

De rossz hírbe keveredett, hogy katonáit, a kik egy lázongás alkalmával két praetori személyiséget, Cosconiust,

[36] Város Pontusban, Skylax folyó mentén.

[37] Veni, vidi, vici.

meg Galbát megölték, csak azzal büntette, hogy bajtársak helyett polgártársaknak[38] szólította, ellenben mindegyiküknek ezer drachmát[39] adott és Italiában jó darab földet osztott ki közöttük.

Szemére vetik még Dolabella őrjöngését, Amantius kapzsiságát, Antonius részegeskedését, Corfinius kezességét is, a ki elbitorlá a Pompeius házát és újjáépítette, mintha nem lett volna elegendő nagy. Caesar, noha mindezt tudta és rosszalta, tekintettel politikai czéljaira, kényszerült az ilyen emberek szolgálatait igénybe venni.

LII. A pharsalosi csata után Cato meg Scipio Afrikába futottak és itt Juba király segítségével tekintélyes haderőt gyűjtöttek össze. Caesar eltökélte magában, hogy haddal megy ellenök. A téli napéjegyen körül tehát átkel Siciliába és hogy vezéreinek a késedelmeskedés és huzamosb időzésre nézve minden reménységét iziben megvegye, a tengerparton felállíttatja sátorát és az első kedvező széllel hajóra száll háromezer gyalogossal meg egynémely lovassal és vitorlát ereszt.

Majd észrevetlenül partra rakja ezeket és ismét visszaevez, nyugtalankodván csapatainak zöme fölött. De már a tengeren találkozik velük és táborába vezeti valamennyiöket.

Majd értesül arról, hogy az ellenség nagyon bízik valami régi jós-igében, tudniillik, hogy a Scipiók nemzetségének kell mindenha Afrikán uralkodnia. Nehéz megmondani, vajjon tréfából akarta-e gúny tárgyává tenni Scipiót, az ellenség vezérét, vagy pedig komolyan magáévá tenni a jóslatot. Volt ugyanis táborában egy közönséges, semmibe vett ember, de a ki az Africanus házából eredt, névszerint Scipio Sallutio. Ezt tette a sereg vezérévé, valahányszor kényszerült az ellenséggel összecsapni, avagy ő kívánt ezzel csatázni.

Mert nem volt sem elegendő elesége emberei, sem szénája igásai számára, úgy hogy kényszerült lovait tengerimoszaton tartani, a melyet miután a sóból kimostak, mintegy fűszerkép, kevés mezei fűvel összekevertek. A numidák pedig nagy csoportokban szüntelen fel-feltüntek és hamarosan urai

[38] Quirites, vagyis a katonai rangból mintegy kivetkőztette őket.
[39] Körülbelül 800 korona.

lettek a mezőknek. Egykor, a midőn Caesar lovasai pihenőt tartottak, történetesen valami libyai ember mutogatta tánczát, és ezzel egyben bámulatra méltó ügyességgel furulyázott; ők tehát örvendezve ülték körül és a lovakat a szolgák gondjára hagyták.

Egyszerre körülveszi őket az ellenség és megrohanja; némelyöket levágja, másokat meg vágtatást a táborba űzi, a hová ezekkel együtt betör. Ha Caesar maga és vele együtt Asinius Pollio a táborból nem mennek segítségükre és a futást nem tartóztatják fel, vége szakadt volna a háborúnak. Egy más alkalommal, csata fejlődvén ki, már-már az ellenség részére hajlik a győzelem; ekkor Caesar, mint mondják, nyakánál megragadta a futó sastartót, megfordította és azt mondotta: «Ime ott az ellenség.»

LIII. Ilyesféle előnyökben elbizakodván, Scipio döntő csatára tökélte magát. Külön táborállásban nem messzire egymástól, állítja fel Afraniust, meg Jubát, maga pedig egy tó felett, Thapsos[40] városa mellett erősen, körülsánczolja táborát, hogy az csata esetén mindegyiküknek támasz-pontul és menedékül szolgáljon. Mialatt Scipio ezzel vesződik, Caesar hihetetlen gyorsasággal áthatol a bozótos terepen, melynek átjárói fedezet nélkül hagyvák és az ellenség egy részét körülkeríti, a másikat pedig arczban megtámadja és megfutamítja. Caesar kihasználja az alkalmat és a sors kedvező fordultát, első rohantában elfoglalja Afranius táborát és felharácsolja a numidákét, miután Juba megszaladt. Így ugyan csak egy nap nehány órája alatt három tábort kerít hatalmába, az ellenségből levág ötvenezret, holott maga alig ötven embert veszít. Némelyek így beszélik el ezt a csatát. Mások azonban azt állítják, hogy Caesar nem volt jelen ennél a hadi ténynél. Miközben ugyanis felállította a sereget és rendelkezé seit megtette, rendes nyavalyája kitört rajta. De rögtön észrevette a bajt kezdetén, és mielőtt az erőt vett rajta és teljesen elvesztette eszméletét, noha már rángatódzott, valami közelfekvő toronyba vitette magát és nyugton maradt. A csatá-

[40] Afrikai tengerparti város Byzacium vidékén, valószínüleg a mai Demsas.

ból megmenekült consuli és praetori egyéniségek közül némelyek önmaguk vesztették el magukat rabságba estükkor, sokakat azonban Caesar végeztetett ki a foglyok közül.

LIV. Caesar élve szerette volna elfogni Catót, Utica felé iparkodott tehát, mert Cato ezt a várost őrizvén, nem vett részt a küzdelemben. Értesülvén arról, hogy Cato elemésztette magát, Caesar nyiltan kinutatta, hogy boszankodik, de hogy miért, nem tudni. Azt mondotta ugyanis: «Irigylem, Cato, halálodat, hisz te is irígyelted tőlem megmentésedet.» Jóllehet később a már halott Cato ellen írt beszédje épen nem látszik jóindulatáról, szelid hangulatáról tanuskodni.

Vajjon miként kímélte volna meg éltében azt az embert, a kire holtan annyi epét árasztott.

Mindazáltal Cicero, Brutus, meg ezer mások iránt tanusított kegyessége, a kik ellene harczoltak, hihetővé teszi, hogy ezt a beszédet nem gyűlöletből, hanem politikai féltékenységből szerkesztette és pedig a következő alkalomból. Cicero dicsőítő beszédet írt Catóra és annak Cato czímet adott. Ez a beszéd, mint képzelhető, sokak érdeklődését keltette föl, mivelhogy azt a legnagyobb szónok a legszebb tárgyban készítette. Caesart azonban sértette a dolog, mert maga ellen irányzott vádnak tekintette az ő miatta kimult férfiu magasztalását. Egy irásban tehát számos vádakat szedett össze Cato ellen és könyvét «Anticato»-nak czímezte. Mind a két művet maiglan is sokan érdeklődve olvassák Caesar meg Cato miatt.

LV. Mihelyt visszaérkezett Afrikából Rómába, elsőnek nagyhangú beszédet intézett a néphez győzelme tárgyában: hogy akkora terjedelmü földet hódított meg, hogy abból évenként kétszázezer attikai medimnos[41] gabonát meg három millió font olajat nyer az álladalom. Aztán megtartotta diadalmenetét Egyptom, Pontus és Libya fölött, de ez utóbbit nem Scipioval, hanem színleg Juba királylyal. Ugyanakkor elővezették a diadalmeneten Jubának a fiát is, a ki még egészen zsenge korú volt. Valóban szerencsés fogság! Általa a barbárból és numidából a legtudósabb hellén történetirók sorába került.

[41] Egy medimnos 31 liter.

A diadalmenet után katonáit bő ajándékokkal halmozta el, a népet pedig lakomákkal, látványosságokkal szórakoztatta. Megvendégelte ugyanis az egész polgárságot (egyszerre huszonkétezret) három fekhelyü asztaloknál és a már régebben elhunyt leánya Julia tiszteletére gladiátori küzdelmet meg tengeri csatát rendezett.

A látványosságok után népszámlálás történvén, háromszázhuszezer polgár helyett, a mennyi előbb volt, összesen csak százötvenezer találkozott. Ekkora veszedelmet hozott a polgárháború, ily nagy részét emésztette el a népnek, nem vevén számba az egyéb csapásokat, a melyek Italiát meg a tartományokat sujtották.

LVI. Ezek befejeztével negyedízben consullá választatván, Hispaniába kelt hadra, a Pompeius fiai ellen, a kik bár még ifjak voltak, bámulatos nagy sereget gyüjtöttek össze és oly vakmerőséget tanusítottak, mely szinte méltóvá tette őket a vezérségre; elannyira, hogy Caesar a legnagyobb veszedelemben forgott. A nagy ütközet Munda[42] városa körül esett meg. Caesar, annak láttára, hogy övéi szorongatva ingadoznak és rosszul állják meg a sarat, átrontott a fegyveresek sorain és felkiáltott, hogy nem szégyenlik-e őt saját kezükkel kiszolgáltatni e gyerkőczöknek?

Végre keservesen, nagy erőfeszítéssel visszaverte az ellenséget, miután abból harminczezret levágott, de az övéi közül is ezret veszített, a színe-javából. Elvonultakor a csata után azt mondotta barátainak, hogy gyakran küzdött a győzelemért, de most először az életéért. Ezt a győzelmet Bacchus ünnepekor nyerte, a melyen, mint mondják, a Nagy Pompeius kivonult a hadjáratra; csakhogy azóta négy év mult el.

Pompeius fiai közül az ifjabbik futással menekült, az idősbik fejét azonban Didius pár nap multán elhozta Caesarnak.

Ez volt Caesar utolsó háborúja.

Az ennek folytán megtartott diadalmenete, bármi másnál inkább bántotta a rómaiakat. Mert nem idegen nemzetségű vezéreket, avagy barbár királyokat küzdött le, hanem a rómaiak

[42] A mai Mondego Spanyolországban, Malaga közelében.

legderekabb, de sorsüldözte polgártársának gyermekeit és faját emésztette el gyökerestül. Valóban csúf dolog volt hazája balsorsában pompázni és oly tettekre büszkélkedni, a melyeknek az istenek meg az emberek előtt csak egyetlen egy mentségük volt: hogy kényszerből követte el azokat.

És a polgárháborút illetőleg előbb nem is küldött sem követet, sem irást győzelmének közhírré tétele végett, mert szégyenérzetből elhárította magától az ily dicsőséget.

LVII. Mindazonáltal a rómaiak meghajoltak e férfiu szerencséje előtt, felvették az igát és abban a hitben, hogy a polgári háborúk nyomora után üdülést találnak az egyeduralomban, életfogytiglan való dictatorrá választották. Ez pedig egy volt a bevallott zsarnoksággal, mivelhogy az egyeduralom felelőtlenségéhez annak meg nem szüntethető volta járult. Cicero indítványozta részére az első tiszteletadásokat, a melyek még valamennyire arányban állottak az emberi nagysággal, De a többiek, egymással vetélkedve, még túlozták azokat és határozataik szertelenségével, idegenszerűségével gyűlöletessé, tűrhetetlenné tették e férfiút még a legszelídebb emberek szemében is. Azt hiszik, hogy ebben Caesar gyűlölői túltettek a hizelgőin, a végre, hogy minél több ürügyük lehessen ellene és mentől súlyosabb vádakkal fegyverkezve támadhassák meg. Hisz egyebekben, a polgári háború bevégeztével, feddhetetlen magatartást tanusított, és a rómaiak, úgy tetszik, teljes joggal szavazták meg a kegyesség templomának felállítását, mintegy hálaadásul jóságosságáért. Mert sokaknak megbocsájtott, a kik fegyvert fogtak ellene, sőt némelyeknek még hivatalokat és méltóságokat is juttatott, mint Brutusnak meg Cassiusnak, a kik mind a ketten praetorok lettek.

Pompeiusnak ledöntött szobrai sem kerülték el figyelmét, mert felállíttatta azokat és erre mondotta Cicero, hogy Caesar a Pompeius szobrainak felállításával a saját magáéit szilárdította meg. Midőn barátai nógatták, hogy szervezzen testőrséget és e tisztségre sokan ajánlkoztak közülök, azzal utasította el őket, hogy jobb egyszer meghalni, mint szüntelenül arra várni.

Hogy pedig a jóindulattal, mint a legszebb meg a legbiztosabb őrséggel körülövezze magát, igyekezett a népet

lakomákkal, gabnakiosztással, a katonaságot meg telepítésekkel megnyerni, a melyek közül a legkiválóbbak Karthago meg Korinthus voltak.

Ennek a két városnak előbb való elpusztulása, akkor pedig a felépítése együttesen és egy időben történt a véletlen folytán.

LVIII. Caesar a hatalmasok közül némelyeket consulsággal és praetorsággal kecsegtetett a jövendőre nézve, másokat meg hivatalokkal és méltóságokkal vigasztalt meg, valamenynyiöket azonban reményekkel édesgette, azon igyekezvén, hogy saját akaratukkal uralkodjék rajtok. Igy, midőn Maximus consul elhunyt, arra az egyetlen napra, mely még hivatalából vissza volt, consullá nevezte Caninius Rebiliust. Sokan készülődtek hozzája, hogy szokás szerint üdvözöljék és a tanácsházba kisérjék.

«Siessünk, mondá Cicero, e férfiuhoz jutni, mielőtt consulsága elmulnék.» Nagy vállalatokra születvén, a dicsvágytól sarkaltatván, tömérdek sikerei nem indították arra Caesart, hogy élvezze fáradalmai gyümölcsét, sőt ösztönzésül, felbátorításul szolgálván a jövendőre nézvést, még nagyobb tervek gondolatát és új dicsőség után való sóvárgást ébresztettek lelkében, mintha csak a jelent már kimerítette volna. Ez a szenvedély valóságos versengés volt magamagával, akár valaki mással: becsvágyó törekvés, felülmulni a véghezvitteket a majd véghezviendőkkel.

A parthusok ellen való hadmenetre gondolt és készülődött. Ezek leigázása után terve az volt, hogy Hyrkanián keresztül, a Kaspi-tenger, meg a Kaukasus mellett elhaladván, megkerüli a Pontust, aztán betör Skythiába, majd sebtében leigázza a germánokkal határos népeket és magát Germaniát és visszatér Gallián keresztül Italiába, minekutánna kiterjesztette a rómaiak uralmának körét mindenfelől az Ocean határáig.

A hadjárat közben pedig szándéka volt a korinthusi Isthmost átvágatni, a mely munkának az élére Anienust szánta, majd meg a Tiberist mindjárt Róma alatt mély csatornába terelni, aztán Circeum megkerülésével Terracina mellett vezetni a tengerbe, hogy biztos és könnyű utat nyisson a kereskede-

lemnek egész Rómáig. Ezeken kivül még ki akarta szárítani a Pometium meg a Setia körül levő mocsarakat,[48] hogy megmunkálhatóvá tegye ezt a síkságot ezer meg ezer ember részére. Továbbá tervelte, hogy Róma közvetetlen közelében töltések emelésével gátat szab a tengernek, hogy az ostiai kikötő zátonyos, szirtes helyeit megtisztíttatja és így oly réveket, horgonyzó helyeket állít, a melyek a roppant hajóforgalom igényeinek megfelelnek. Mindezekre nézve az előkészületek is megtörténtek.

LIX. A naptár megállapítása és az időszámításba becsúszott aránytalanságok kiigazítása, a melyet Caesar éles elméjével kieszelt, kellő befejezést nyert és bokros hasznot nyujtott. Mert a rómaiaknál nemcsak az ősrégi időkben nagy zavar uralkodott a hónapoknak az évfordulásokhoz való viszonya tekintetében, elannyira, hogy az áldozások meg az ünnepségek lassanként visszafelé hátrálván, a valódi idejükkel szinte ellentétes évszakba estek, hanem még Caesar korában is, a midőn már a nap-év szerepelt, a nagy közönség teljes járatlanságban leledzett e tekintetben.

A papok pedig, a kik egyedül értettek az időszámításhoz, hirtelenében és a nélkül, hogy valaki észrevette volna, az évhez csatolták a Mercedoniusnak nevezett szökőhónapot, a melyet állítólag Numa király csúsztatott közbe, a mivel ugyancsak gyenge és hatásában rövid ideig tartó segedelmet nyujtott az évforduló körül való hibák kijavítására, a mint ez az ő életrajzában meg van írva.

Caesar ezt a feladatot a legkitűnőbb bölcselők, mennyiségtudósok elé terjesztette és a már meglevő rendszer számbavételével egy különös és rendkívül pontos javítást hozott létre, a melylyel a rómaiak maiglan is élnek, és a mely úgy látszik más népeknél jobban biztosítja őket az időszámítási tévedések ellen. Mindazáltal ezzel is rászolgált irigyeseinek és azoknak a megszólására, a kik hatalmát terhesnek találták. Így Cicero szónok, midőn valaki azt jegyezte meg, hogy holnap a Lantjegy következik be: «Úgy, úgy, mondá, parancs folytán», mintha az emberek ezt is csak kényszerítve fogadták volna el.

[48] A mostani pontini mocsarakat.

LX. De a nyilvánvaló és halálthozó gyűlölséget főkép a királyi méltóság után való esenkedésével keltette maga ellen. Ezzel vádolta a nép első sorban, ez szolgált legtisztességesebb ürügyül régi, alattomos ellenségeinek. Ámbátor mindazok, a kik óhajtották ezt a méltóságot Caesar számára, olyasféle beszédeket is terjesztettek a nép között, hogy a Sibylla-féle könyvek kijelentése szerint a parthusok hatalmát a rómaiak csak akkor dönthetik meg, ha király vezérlete alatt kelnek hadra az ellen, egyébiránt nem tudnak nyakára hágni. Midőn Caesar Albából lejött Rómába, ezek bátorságot vettek maguknak, hogy királykép üdvözöljék. A nép nyugtalankodni kezdett, és Caesar boszankodva mondotta, hogy őt nem királynak, hanem Caesarnak hívják. Erre aztán mindnyájan elhallgattak. Caesar pedig nem valami jókedvűen, vidáman tovább ment.

Egy alkalommal, a midőn a senatusban valami rendkívüli tiszteletadást szavaztak meg számára, ő történetesen a szószéken ült.

A consulok, a praetorok, követve az egész senatustól, elébe járultak. Caesar nem kelt fel, hanem mintha csak idegenekkel tárgyalna, azt felelte, hogy a tiszteletnyilvánítások inkább megszorítást, mintsem kiterjesztést igényelnek.

És ezzel a magaviseletével nem csak a senatust, hanem a népet is megsértette, a mely Róma megaláztatását látta a senatusében, és íziben mélyen leverődve távoztak mindazok, a kiknek nem kelle maradniok. Caesar is észrevette ezt és haza ment, majd kibontván ruháját nyakánál, barátaira rivallt, hogy kész azt bárkinek is odanyújtani, hogy elvágja. Később azonban nyavalyájával mentegetődzött. Szerinte, nem tudnak azok uralkodni eszméletükön, a kik e betegségben szenvedvén, állva szónokolnak a tömeghez, mivelhogy a rázkódás és heves mozdulat könnyen szédülést okoz, a mely megfoszt az öntudattól. De nem így állt a dolog. Sőt ellenkezőleg, igen is fel akart emelkedni a senatus előtt, mint mondják, csakhogy barátainak, vagy jobban szólva, hízelgőinek egyike, Cornelius Balbus ebben megakadályozta: «Ne felejtsed, úgymond, hogy Caesar vagy, meg hogy felsőbb lényt megillető tiszteletadást követelhetsz!»

LXI. Ezekhez a botlásokhoz még hozzájárult a néptribunusok megalázása.

A Lupercaliák[44] ünnepét ülték, a mely, több író szerint, a pásztorok ünnepsége volt, és a mely néminemű vonatkozásban állt az arkadiai Lykaiával. Sok nemes ifjak és hatósági személyek keresztül-kasul futnak mezítelenül ez alkalommal a városon és nyers szíjakkal csapkodják csupa tréfa és nevetség közt azokat, a kikkel találkoznak.

Az előkelő asszonyok közül pedig számosan készakarva elibük mennek és kezeiket a verésre tartják, valamikép az iskolában, meg levén arról győződve, hogy annak üdvös hatása van a viselősöknél a könnyű szülésre, a gyermektelenéknél pedig a megtermékenyülésre. Ezeket nézte Caesar arany szeken ülve, diadalmeneti díszbe öltözötten. Antonius, mivelhogy consul volt, szintén szerepelt a szent futásnál.

Midőn a Forumra ér, és a nép előtte utat nyit, a kezében levő borostyánkoszorúval körülfont koronát Caesarnak nyújtja.

Erre csendes, gyér, mintegy előre megrendelt taps keletkezik.

De midőn Caesar azt visszautasítja, az egész nép tapsban tör ki. Antonius újra kínálja, Caesar nem fogadja el, mire újfent mindannyian tapsolnak. A kísérlet igyen nem sikerülvén, Caesar felkel és a koszorút a Capitoliumba viteti.

Majd nemsokára szemükbe ötlenek királyi koronákkal övezett szobrai. Két néptribunus, Flavius meg Marullus, hegyibük esnek és letépik a koronákat, aztán kinyomozzák azokat, a kik Caesart elsőnek királykép üdvözölték és börtönbe kísértetik. A nép pedig tapsolva követi és Brutusoknak nevezi e két férfiút, mivelhogy Brutus volt az, a ki a királyságot hajdanában megdöntötte és a legfőbb államhatalmat a népre meg a senatusra átruházta. Caesar ezen haragra gerjed, megfosztja hatóságától Marullust meg a társát, és az ellenük inté-

[44] Faunus tiszteletére tartott februári ünnep, melyen egy kecskebak feláldozása után az isten papjai kecskebőrt öltve magukra, felkoszorúzottan befutották a várost, s a feláldozott bak bőréből hasított szíjjal a tisztulás jeléül végighúztak a szemközt jövőkön.

zett vádbeszédben többször brutusoknak,[45] meg cumaiaknak[46] nevezi e férfiakat, mivel aztán egyben a népet is kigúnyolja.

LXII. Így aztán a néptömeg Marcus Brutus felé fordult, a ki, úgy tetszett, atyai részről ama ősrégi Brutusok fajából eredt, anyai ágról pedig a Serviliusokéból, egy másik kitűnő családból, és a ki egyébként is a Cato vője meg unokaöcscse volt. Ezt, noha saját elhatározásából tervelte az egyeduralom megdöntését, a Caesartól nyert tisztességek, jótétemények szinte elkápráztatták.

Mert nemcsak, hogy kegyelmet nyert Pharsalos után Pompeius megfutása alkalmával, és számos hozzátartozóinak életét megmentette közbenjárásával, hanem nagy bizalomnak is örvendett Caesarnál. Így még azon évben elnyerte a praetorságot és consullá jelöltetett a bekövetkező negyedik évre, megelőzvén Cassiust, a ki arra pályázott. Caesar állítólag azt mondotta, hogy Cassiusnak ugyan több igaza van, ő azonban Brutust nem mellőzheti. Egykor, a midőn bizonyos egyének a már folyamatban levő összeesküvéssel gyanúsították Brutust, Caesar nem adott hitelt nekik, majd testét kezével megérintvén, így szólt a feljelentőkhöz: «Brutus bizonyára fog várni bőrömre.» Vagyis Brutus erényei okán érdemes az uralkodásra, de az uralom kedvéért még sem lesz hálátlan, gonosz. Mindazáltal azok, a kik a változásra törtek, és egyedül Brutusra irányították első sorban tekintetüket, nem mertek vele nyiltan értekezni, éjszaka azonban teleszórták papírszeletekkel a szószéket, meg a bírói emelvényt, a melyről mint praetor osztotta az igazságot, a melyek jobbára ilyes tartalmúak voltak: «Alszol Brutus?», vagy: «Te nem vagy Brutus!»

Midőn Cassius észrevette, hogy ezek folytán lassan-lassan felébredt Brutusban a dicsőségvágy, jobban mint annakelőtte, nekiesett és ösztökélte, mivelhogy valami személyes oka is volt a Caesar iránt való gyűlöletre, a mit Brutus életrajzában kifejtettem.

[45] Bárgyúk.

[46] Aeolis vidékéről való lakosok, a kiknek tompaelméjűsége közszájon forgott.

De Caesar előtt is gyanús volt Cassius, elannyira, hogy barátainak egy alkalommal azt mondotta: «Mit gondoltok, mit akar velem Cassius, énnekem nem igen tetszik, hogy oly sápadt.»

Majd midőn Antoniust meg Dolabellát forradalmi törekvésekkel gyanúsították előtte: «Nem nagyon tartok, úgymond, ezektől a kövér, kifésülködött emberektől, inkább azoktól a sápadt és soványoktól», értvén Cassiust meg Brutust.

LXIII. Azonban, úgy tetszik, a végzet nem annyira váratlanul, mint kikerülhetetlenül szokott bekövetkezni; mert állítólag még csodálatos jelek és látományok is jelezték.

Vajjon az égi tüzek, az éjente sok helyütt szerteszét robogó dörgedelmek, a Forumra leszálló magányos madarak nem érdemlik-e meg, hogy egy ily szerencsétlenség alkalmából felemlíttessenek? Strabo [47] történetíró beszéli, hogy tüzes embereket láttak a levegőben egymásra rontani, hogy egy katona szolgájának a kezéből nagy láng lobbant ki és a szemlélőknek úgy tetszett, hogy ő szinte megégette magát, de midőn a tűz elaludt, az embernek semmi baja se volt.

Caesar áldozás közben nem talált szivet az áldozati állatban, a mi pedig borzasztó jelenségszámba ment, mivelhogy természeténél fogva egy állat se létezhetik szív nélkül.

Sokaktól hallható az az elbeszélés is, hogy valami jós figyelmeztette Caesart, óvakodjék a márczius hó ama napjától, a melyet a rómaiak Idus-nak [48] neveznek. E nap bekövetkeztekor Caesar a senatusba menvén, találkozott a jóssal, a kit üdvözölvén, tréfálkozva így szólított meg: «Lám, lám, a márczius Idusai elérkeztek.» «Igen, felelé csendesen a jós, elérkeztek, de még nem multak el.»

Az előtte való napon Marcus Lepidusnál étkezett és szokása szerint az asztal közben okmányokat írt alá. Szóba került, milyen halál volna a legjobb; Caesar mindenkit megelőzve felkiáltott: «A váratlan.» Aztán, hogy szokása szerint lefeküdt a feleségével, egyszerre a szobának minden ajtai és ablakai feltárultak. A mint a lármára és a besütő hold fényére

[47] Augustus korabeli geographus és történetíró.

[48] A hó 15-ike.

felrezzent álmából, hallja, hogy Calpurnia, noha mélyen aludt, érthetetlen szavakra, szaggatott sóhajokra fakad álmában. Úgy rémlett előtte, mintha meggyilkolt urát siratná és tartaná karjaiban. Mások azonban azt állítják, hogy Calpurnia nem ezt álmodta. Caesar házára ugyanis, a hogy Livius beszéli, a senatus határozata folytán, mintegy díszítésül és megkülönböztetésül egy tornyot csináltak. Ezt látta álmában Calpurnia lerombolva, és ezért sírt, jajgatott.

A regg bekövetkeztével könyörgött Caesarnak, hogy ha csak lehetséges, ne menjen ki, halaszsza el a tanácsülést, de ha épen semmit se vet az ő álmára, merítsen felvilágosítást a jövendőre nézve egyéb jósjelekből és az áldozatokból. De, úgy látszik, maga Caesar is gyanakodott némikép, és félt.

Ugyanis ennekelőtte nem tapasztalt Calpurniában semmiféle asszonyias babonát, csak ekkor látta nyugtalan vergődését. Mikor aztán a jósok, több áldozatok végeztével, szintén kijelentették, hogy kedvezőtlen jelek mutatkoznak, elhatározta magában, hogy üzen Antoniusnak a tanácsülés elnapolása végett.

LXIV. E közben Decimus Brutus, melléknéven Albinus, a kiben Caesar annyira bízott, hogy második örökösévé tette végrendeletében, a ki mindazáltal a másik Brutus, meg Cassius összeesküvésének részese volt, attól való féltében, hogy tervük kitudódik, ha Caesar ama napon meghiusítja annak kivitelét, kigúnyolta a jósokat és szorongatta Caesart, hogy szemrehányásoknak, gyanúsításoknak teszi ki magát a senatus részéről, a mely azt véli, hogy csúffá teszi; hisz az ő rendeletére gyűlt össze, és készek mindannyian megszavazni, hogy az Italián kívül fekvő tartományokban királylyá kiáltsák, és hogy minden más országokon és tengereken való körútján koronát viselhessen. De ha valaki azt mondaná nekik most, midőn egybegyűlvék, hogy oszoljanak szét, és akkor jöjjenek össze ismét, majd ha Calpurniának kedvezőbb álmai lesznek, minő beszédekre fakadnának irígyei, minő hitelre találnak mentegetődző barátai, hogy az nem zsarnokság és rabszolgaság. «Ha pedig, folytatá, ezt a napot mindenképen baljóslatúnak tartod, legjobb, ha magad mész a senatusba és kijelented, hogy az ülést elnapolod.»

Ezeket mondván Brutus, megfogta Caesar kezét és elvezette. Alig hogy pár lépést tett előre ajtajától, egy idegen szolga kívánt vele minden áron beszélni, a ki azonban a körülötte tolongó sokaság miatt hozzá nem férkőzhetvén, befurakodott a Caesar házába és Calpurnia kezére adta magát azzal a kéréssel, hogy tartsa őrizet alatt, valamig visszatér Caesar, a kihez nagyfontosságú bemondani valója van.

LXV. A knidosi származású Artemidoros, egy görög szónok-tanár, a ki ezen az úton közel összeköttetésbe jutott Brutusszal meg társaival, és így sokat megtudott az összeesküvésről, egy írással jön Caesar felé, a melyben feljelenteni akarja a dolgot.

De annak láttára, hogy Caesar minden írást, a melyet elfogad, a körülötte levő lictoroknak ad, egész közel megy hozzá: «Olvasd el ezt Caesar, úgymond, magadban és szaporán, nagyfontosságú dologról szól az, a mi téged különösen érdekel.»

Caesar átveszi, de a hozzájárulók tömege megakadályozza, hogy azt elolvassa, noha többször hozzáfog. Kezébe szorítja tehát az írást, és egyedül arra vetvén ügyet, belép a senatusba.

Némelyek azt állítják, hogy más valaki adta át az írást Caesarnak, mert Artemidoros még csak közelébe se férhetett, mivelhogy az egész úton visszaszorították tőle.

LXVI. Mindez azonban csak a véletlen, az esetleg műve lehetett. De a gyilkosságnak, a véres viaskodásnak a helye, a hol akkor a senatus összegyülekezett, az az épület, a melyet Pompeius színházához díszítésül csatolt, és a melyben Pompeius szobra áll, mindenképen nyilvánvalóvá teszi, hogy valami istenség működött közre és jelölte ki e helyet a tett színteréül.

Azt is mondják, hogy Cassius az orvtámadást megelőzőleg szemeit Pompeius szobrára emelte, és hallgatag segítségül hívta, noha Epikuros[49] tanaitól épen nem idegenkedett; de úgy tetszik, az immár bekövetkező veszedelem az

[49] Epikuros tanítása szerint a végtelen nyugalomba merült istenek semmit se törődnek az emberekkel és ügyeikkel.

előbbi meggyőződésével ellentétes szenvedelemre, lelkesedésre ragadta. Antoniust, a ki hű maradt Caesarhoz, és rendkívül erős volt, Brutus Albinus készakarva hosszú beszédbe ereszkedvén vele, a termen kívül feltartóztatja. Caesar beléptekor a senatus tiszteletből felemelkedik. Brutus társai részben körülállják hátul Caesar székét, részben elibe mennek, mintha Tillius Cimbernek száműzött testvére érdekében emelt kérelmét pártfogolni akarnák, és egészen a székéig követvén, könyörögnek. Caesar helyet foglal és kereken elutasítja kérelmüket, majd midőn mind erősebben szorongatják, megboszankodik mindnyájukra. Ekkor Tillius megragadja mind a két kezével a tógáját és lerántja nyakáról. Ez volt a támadás jele. Elsőnek Casca mér kardjával nyakára egy vágást, de ez nem mély, nem is halálos, mivelhogy valószínüleg a roppant merénylet kezdetén zavarba jött.

Caesar pedig megfordul, megragadja és felfogja kardját, majd egyidejüleg felkiáltanak mind a ketten, a sebesült Caesar latinul: «Nyomorult Casca, mit művelsz?» az orvtámadó Casca pedig görögül: «Testvér, segíts!» A tett ilyetén kezdetén mindazokat, a kik nem voltak tudói a dolognak, rémület szállja meg; összeborzadnak e tettre és nem mernek sem futni, sem Caesarnak segíteni, de még csak moczczanni sem.

Az összeesküvők mindegyike pedig előrántja kardját, körülözönli mindenfelől Caesart, a ki bárhova vesse is tekintetét, mindenünnét villogó vasakkal találkozik és sebeket kap arczban, szemben, és mint az üldözött vad kerül fordul mindnyájuk kezei közt. Így Brutus is mér egy csapást ágyékára.

Némelyek azt állítják, hogy Caesar eleinte védte magát a többiek ellen és kiabálva majd ide, majd oda hányta testét, de a midőn megpillantotta kivont karddal Brutust, köpenyét a fejére vonta és átengedte magát csapásaiknak. Lehet hogy véletlenből, lehet hogy gyilkosai készakarva taszították oda ahhoz a talapzathoz, a melyen Pompeius szobra állt és melyet elárasztott vérével. Olybá tünt fel, mintha maga Pompeius vezette volna ellensége megboszulását, a ki lábainál fetrengett és tömérdek sebében vonaglott. Mert állítólag huszonhármat kapott és az összeesküvők közül sokan egymást is megsebesítették, mivelhogy annyi sok csapást mértek csupán egy testre.

LXVII. Caesar meggyilkolása után a senatus rá se hederít Brutusra, a ki előlép, hogy a történtekről nyilatkozzék, kirohan az ajtón és futásával rémületbe, szertelen rettegésbe ejti a népet. Némelyek szinte bezárják házaikat, mások odahagyják üzleti asztalukat, boltjukat, ezek futva igyekeznek a tett szinterére, hogy megláthassák a szerencsétlenséget, amazok pedig visszajönnek, miután már megtekintették. Antonius és Lepidus, Caesar legjobb barátai, titkon elosonnak és idegen házakba menekülnek. Brutus meg az övéi, még azon melegen a vértől, mezítelen kardjukat villogtatva, csoportosan kijönnek a tanácsteremből és a Capitoliumra vonulnak. Egy cseppet se hasonlítanak a menekvőkhöz, mert sugárzó arczczal, bátran a szabadságra hívják fel a tömeget és magukhoz csatlakoztatják az előkelőket, a kikkel találkoznak.

Egynéhányan velük is mennek és közibük vegyülnek, akár csak részesei lettek volna a tettnek, hogy annak dicsőségében álarczoskodhassanak. Ezek közt volt Caius Octavius, meg Lentulus Spinther, a kik aztán később kivégeztetésükkel elvették hivalkodásuk büntetését Antoniustól és az ifjú Caesartól és még csak azt a dicsőséget se élvezhették, a miért meghaltak, mivelhogy senki se hitt nekik; mert megbüntetőik is nem a tettet, hanem a szándékot torolták meg bennük. Másnap Brutus és övéi lejöttek a Forumra és beszédeket mondottak. A nép a nélkül, hogy akár rosszalná, avagy javalná a történteket, meghallgatja azokat, mindazonáltal mély hallgatásával kimutatta, hogy sajnálja Caesart és tiszteli Brutust.

A senatus pedig, hogy a közfeledést és kibékélést előmozdítsa, elhatározta, hogy Caesart istenkép tiszteljék és hogy a legkisebb változtatást se tegyenek azon, a mit ő hivataloskodása alatt elrendelt. Brutusnak és társainak meg tartományokat osztott ki és illő tisztességeket juttatott elannyira, hogy mindenki abban a hitben élt, hogy a közügyek ismét megállapodtak és minden a legjobb úton halad.

LXVIII. Midőn azonban Caesar végrendeletének felbontásakor kiderült, hogy minden egyes rómainak tekintélyes hagyományt rendelt és megpillantották a sebektől összeroncsolt holttestét, a mint a Forumon keresztül vitték, a nép

nem ismert többé sem mérsékletet, sem rendet, körülhalmozta a holttestet a Forumon levő padokkal, korlátokkal és asztalokkal, alágyújtott és elégette. Majd tüzes üszköket ragadván, a gyilkosok házához rohantak, hogy felpörköljék, mások összekutatták az egész várost, hogy kézrekerítsék és szétszaggassák a czinkosokat. De senki se talált rájuk, mivelhogy mindannyian jól elrejtőzködtek. Cinnának, Caesar egyik barátjának, mint beszélik, a megelőző éjszaka különös álma volt.

Úgy rémlett neki, hogy Caesar vacsorára hívta, midőn pedig szabadkozott, kezénél fogva, akarata ellenére, elvonszolta. Majd annak hallatára, hogy Caesar holttestét elégetik a Forumon, felkelt és megindult, hogy tiszteletét lerójja, ámbátor a látomány folytán még egészen meg volt zavarodva és lázban gyötrődött. Midőn megjelent, egy, a nép közül megmondotta nevét valakinek, a ki azt tudakolta, ez pedig a másiknak és így hamarosan szájról-szájra terjedt, hogy ez az ember egyike Caesar gyilkosainak.

Volt ugyanis az összeesküvők közt egy Cinna nevű egyéniség is. Ezt vélték tehát amannak, a miért is rögtön rárohantak és azon a helyen széttépték. Ettől tartottak legfőkép Brutus, meg Cassius; pár nap leteltével tehát eltávoztak Rómából. Hogy mit tettek, mit szenvedtek halálukig e férfiak, az Brutus életrajzában meg van írva.

LXIX. Caesar ötvenhat éves korában halt meg, nem igen többel, mint öt esztendővel élvén túl Pompeiust. De abból a hatalomból és korlátlan uralomból, a melyet teljes életén át annyi veszedelmek közt hajszolt és csak nagy keservesen ért el, semmi egyéb haszna nem lett, mint egy puszta név és a polgártársaitól megirígyelt dicsőség. Mindazáltal nagy védőszelleme, mely éltén át kísérte, elhunytakor is követte, a gyilkosság boszulójaként, szárazon, vizen felhajszolta, kinyomozta gyilkosait, valameddig egy is maradt közülük, mert mind elvesztek, a kik bármikép is a dologba ártották kezüket, avagy részesei voltak az összeesküvésnek. Az emberi jelenségek közül legcsodásabb volt Cassius esete, a ki ugyanis Philippinél meggyőzetvén, ugyanazal a karddal emésztette el magát, a melyet Caesarra emelt; az isteni jelek közül pedig a nagy üstökös,

a mely Caesar meggyilkolása után való hetedik éjszaka tündöklően megjelent, aztán eltűnt, és a nap fényének az elhomályosodása. Azon az egész esztendőn át ugyanis halavány volt a nap tányérja, fénytelenül kelt fel és gyenge, erőtelen meleget bocsájtott alá, elannyira, hogy a levegő zordon, nyomasztó maradt az azt megritkító fénysugarak híján és a gyümölcsök féléretten, kifejletlen hervadtak, fonnyadtak el a légkör hidegsége okán. De hogy az isteneknek nem volt tetszésére Caesar meggyilkolása, legfőkép mutatja a Brutus előtt megjelent kísértet. Erre nézve így áll a dolog. Brutus készülődvén seregét Abydusból[50] a túlsó partra átszállítani, lepihent sátorában, csakhogy nem aludt, szokása szerint, mivel a jövendőn töprengett. Azt állítják ugyanis, hogy ez a férfiú a vezérek közül az alvásra legkevésbbé szorult és természeténél fogva a virrasztást legtovább bírta. Úgy rémlett, hogy valami zajt hall az ajtaján és a mint a már kialvó lámpa fényénél odatekint, egy esetlenül nagy és borzasztó kinézésű férfi félelmes alakját pillantja meg. Az első pillanatra megrémül, majd annak láttára, hogy az se szól, se tesz semmit, hanem csak hallgatag álldogál ágyánál, megkérdezi, kicsoda. A kísértet így felel: «A te rossz szellemed Brutus; Philippinél majd meglátsz!» Brutus erre egész bátran felel: «Jó, majd meglátlak!» — és a kisértet nyomban eltűnik.

Idő multán Philippinél Antoniusszal meg Caesarral[51] szembeszállván, Brutus az összecsapásnál erőt vesz a vele szemben levő ellenségen, ezt megfordítja és űzőbe veszi, majd felprédálja Caesar sátorát. Midőn a második ütközetre készül, a kísértet éjszaka újfent felkeresi, de egy szót sem szól. Brutus azonban megérti, hogy végzete bekövetkezett és vaktán a veszedelembe veti magát. Mindazáltal nem küzdve esik el, hanem midőn az övéi megfutamodnak, felszalad valami meredekre és mellel beledől mezítelen kardjába; egyben valamelyik barátja, mint mondják, nyomatékot ad a szúrásnak és meghal.

[50] Ázsia partján, a mai Dardanellák közelében, szemben Sestussal.
[51] A későbbi Augustus császár.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

XXXV.

PHÓKIÓN.

(400—317. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Démadés szónok, a kinek nagy befolyása volt az athéniek-nél, mivelhogy a makedonok és Antipater kedvére intézte a közdolgokat, midőn kénytelen volt sok olyast írni és beszélni, a mi ellentétben állt a város méltóságával, szokásaival, azt mondotta, méltán megbocsájthatnak neki, mert ő csak az állam hajóroncsait kormányozza. Ez a mondás, bár szónok szájában elbizakodottnak hangzik, a Phókión kormányzására alkalmazottan valónak látszik. Mert Démadés, a ki maga is csak hajóroncsa volt az államnak, oly kicsapongó módra élt és kormányzott, hogy Antipater azt mondotta rája, a midőn már megöregedett, hogy akár egy feláldozott áldozati állatból, egyéb sem maradt belőle, csak a hasa meg a nyelve.[1] Holott Phókión erényét, a mely a viszonyokban erős, veszedelmes küzdőfélre akadt, Hellas szerencsétlenségei homályosították el és fosztották meg dicsfényétől.

Mert nem kell hinni Sophoklésnek, a midőn az erényt gyengének vázolván ezt mondja:[2]

> Ki mindig ész szerint tett, oh király! az is
> Eszét veszíti gyötrő fájdalmak között.

Annyi erőt azonban meg kell adni a szerencsének, szemben a derék emberekkel, hogy az a megérdemelt tisztelet és hála helyett egynémelyekre rossz hírnevet, meg rágalmakat hoz, a melyek meggyengítik az erényükbe vetett bizodalmat.

[1] Az áldozásnál nem szokták elégetni az áldozati állat hasát és nyelvét.

[2] Antigone 569—70. vers, Csiky Gergely fordítása.

II. Úgy látszik azonban, hogy a nép igaztalanabbul bánik a derék emberekkel, ha a sorsa jól megyen, a midőn a sikerek és a hatalom elkapatják. De ép az ellenkező történik. Mert a szerencsétlenségek a kedélyeket elkeserítik, érzékenyekké és a haragra ingerlékenyekké, a füleket pedig oly csiklandósakká, idegesekké teszik, hogy azok minden szóra, minden erélyesebb beszédre megbántódnak. A ki figyelmezteti hibáira, szerencsétlenségét látszik a szemére lobbantani, a ki nyiltan szól, az megvetni látszik. Mert valamikép a méz fájóssá teszi a test sebes, megdagadt részeit, azonkép az igaz és értelmes beszédek gyakran sértik, ingerlik a szerencsétleneket, hahogy nem gyengéd, figyelmes modorban tartvák.

Bizonyára ezért nevezte a költő[3] az örömöt szívderítőnek, mivelhogy a lélek gyönyörködtetésére szolgál, nem pedig háboruságára avagy zaklatására. Hisz a gyuladásos szem is legszívesebben időz a homályos, fénytelen színeken és elfordul a csillogó, villogóktól. Így a viszontagságok közt leledző állam félős a zajtól és gyengeségében elernyedett a szabad szó megszívelésére, ép akkor, a midőn arra a legnagyobb szüksége van, mivelhogy a közdolgok hibás állapotukból egyébként ki nem vergődhetnek. Ez okon egyáltalán ingatag az ily állam igazgatása; mert magával együtt megbuktatja azt, a ki szája íze szól, de még előbb megdönti azt, a ki nem kedvére beszél.

Valamikép a mennyiségtudósok állítása szerint a napnak járása nem azonos az ég pályájával, de nem is egyenest ellentétes és szembemenő azzal, hanem ferde és kerülékszerű úton halad, hasonkép a politikában való rendkívüli merevség és a néppel mindenben való ellenkezés nagyon terhes és kemény feladat, viszont azonban sikamlós, veszedelmes dolog a tévelygő tömeg járszalagján menni és attól tovaragadtatni. Ellenben az az igazgatás, a mely engedékeny az engedelmesekkel szemben, a mely megteszi a nép kedvét, de aztán meg is követeli a mi szükséges, az embereknek az a kormányzása, a mely sok szolgálatot vesz igénybe tőlük szelíden és a saját

[3] Homéros.

hasznukra, ha ugyan zsarnokilag és erőszakosan nem húzza, vonja őket, valóban üdvös és munkálatos, de egyben nehéz dolog is, mivelhogy a szigor a jóságossággal nem igen fér össze.

Ha pedig azzal egyesül, ez minden hanglejtésnek, minden összhangnak a legtökéletesebb, a legzeneiebb elegyedése, a mivel, állítólag, az isten igazgatja a mindenséget, nem ugyan erőszakosan, hanem a kényszerűséget a meggyőzéssel és az észszel mérsékelvén.

III. Így történt ez az ifjabb Catóval[4] is.

Mert ennek a jelleme nem volt megnyerő, sem bizalomgerjesztő a tömeg előtt, nem is virágzott az álladalomban a nép kegye folytán, sőt mivelhogy, mint Cicero állítja, akár a Plato köztársaságában, nem pedig a Romulus sorában élve szerepelt a köztéren, a consulságtól is elesett. Úgy tetszik nekem, az esett meg vele, a mi azokkal a gyümölcsökkel, a melyek idejük multán teremnek.

Szívesen nézzük azokat, megbámuljuk, de hasznukat nem veszszük. Igyen Catónak ősi erkölcsei is több századdal később tűnvén fel a megromlott társadalom és gonosz életszokások közepette, ugyan nagy hírre, dicsőségre tettek szert, de semmi haszonnal nem jártak, mivelhogy erényének zordonsága, fenköltsége nem állt összhangban korának viszonyaival. Catónak hazája még nem indult romlásnak, mint a Phókióné, csak nagy viharban, vészben hánykódott, a midőn ez a közügyekben tevékenykedett, mintegy belenyulván a vitorlákba, a kötelekbe és segédkezvén a nálánál befolyásosabbaknak, de midőn a kormánytól, a hajó irányításától eltaszították, nagy küzdelmet vívott a szerencsével. Mert ez ugyan tönkretette, ledöntötte a köztársaságot, csakhogy mások kezével, nagynehezen, lassan-lassan, sok idő multán, noha kevésen mult, hogy Catóval és Cato erényével nem győzedelmeskedett az alkotmány.

Ennek az erényét vetjük egybe Phókiónéval, nem ugyan közös sajátosságaiknál fogva, mikép a derék emberekét és államférfiakét.

[4] Vagyis az utikai Catóval.

Mert tagadhatatlanul van különbség a vitézség meg a vitézség közt, mint például az Alkibiadesé meg az Epaminondasé közt, a belátás és a belátás közt, mint a Themistoklesé és az Aristidesé közt, az igazságosság meg az igazságosság közt, mikép Numáé és az Agesilaosé közt.

Eme férfiaknak erényei azonban, a legvégsőbb és a legparányibb különbségekig egy jelleget, egy alakzatot és erkölcseikben átszűrődött közös színezetet mutatnak, a melyben egyenlő mértékkel elegyül a zordonság az emberszeretettel, az előrelátás a vitézséggel, a másokért való aggódás az önmagáért való félelem-nem-ismeréssel, a gonosztól óvakodás az igazság erélyes keresésével oly arányosan van összeillesztve, hogy éles elmére, akár valami eszközre, van szükség az eltérések megállapítása és feltalálása czéljából.

IV. Megegyező a nézet Cato előkelő származására nézve, mikép azt majd elbeszéljük, de vélekedésem szerint Phókión se volt teljesen alacsony, kétes eredetű. Mert ha az atyja mikép Idomeneus[5] állítja, mozsártörő-készítő volt, Glaukippos, Hyperides[6] fia, bizonyára nem mellőzte volna hallgatással nemtelen származását abban a beszédében, a melybe ezer csúfságot hordott össze és kürtölt ki ellene. De másfelől nem is részesülhetett volna oly tisztességes életmódban meg józan nevelésben, hogy ifjonta Plato, később pedig Xenokrates oktatását élvezhette az Akademián és kezdettől fogva a legkitűnőbb pédányképek utánzója lehetett.

Duris elbeszélése szerint Phókiónt nem egykönnyen látta valaki az athéniek közül akár sírni, akár nevetni, sem nyilvános fürdőben mosakodni, sem pedig a kezét a köpenyén, ha ugyan történetesen abba burkolódzott, kivül tartani. Mert a mezőn és a hadjáraton mindig mezitláb meg felöltözetlen járt kelt, ha csak nem volt rendkívüli és tűrhetetlen a hideg; elannyira, hogy a katonák is tréfálkoztak ezen és szinte kemény tél jeléül vették, ha Phókión felöltözködött.

V. Habár természetére nézve rendkívül nyájas és emberszerető volt Phókión, az arczkifejezése oly komor meg vissza-

[5] Történetíró, Ptolemaios Lagos idején élt.

[6] Plato tanítványa.

taszítónak tűnt fel, hogy a ki nem ismerte, nem igen kivánt vele magányosan érülközni. Egykor midőn Chares az athéniek derültsége közt megjegyzéseket tett Phókión szemöldökeire: «Ezek a szemöldökök, úgymond ez, semmi bajt sem okoztak néktek, de emezeknek a nevetése sok könnyeket fakasztott a városban.»

Ilykép az előadása szinte hathatós volt szerencsés ötletekben és találós gondolatokban, noha szófukarsága némiképen parancsoló, rideg és kelletlen színnel bírt.

Zeno azt mondotta, hogy a bölcsnek, mielőtt kimondaná a szót, lelkébe kell azt mártani, igyen Phókión beszéde rendkívül rövid volta mellett nagyon szellemes volt. És ugy látszik erre czélzott a sphettosi Polyeuktos, a midőn azt mondotta; hogy Demosthenes ugyan a legkitűnőbb szónok, de a leghatalmasabb beszélő tehetség Phókión.

Mert valamikép az érempénz becse, annak minél csekélyebb súlya mellett, a lehető legnagyobb értékétől függ, hasonkép a beszéd hatalma is abban leledzik, hogy az kevéssel sokat fejez ki. Phókiónról magáról beszélik azt is, hogy egy alkalommal, midőn a színtér már megtelt és ő gondolataiba elmerülten sétálgatott a szinpad mögött, egyik barátja megszólította: «Ugy látszik valamin töprengesz Phókión?» «Istenemre, felelé ez, azon tépelődöm, vajjon mit nyeshetnék el abból a beszédből, a mit az athénieknek mondó vagyok!»

Demosthenes, a ki nem sokat vetett a többi szónokokra, azt szokta mondani halkan barátainak, a midőn Phókión felemelkedett: «Ime itt van az én beszédeim bárdja!»

Mindazáltal ez tán Phókión jellemére vonatkozhatik, mivelhogy a derék becsületes embernek puszta szava és intése hitelre, nyomatékra fölér ezer fellengző gondolattal és körmondattal.

VI. Phókión még ifjanta Chabrias vezérhez csatlakozott és követte hadjáratán, a melyen bő tapasztalatokat szerzett a hadi dolgokban, alkalomadtán azonban javára volt Chabrias változékony, hirtelen természetének is. Ez ugyanis egyébként lomha meg nehézkes volt, de a küzdelemben magában úgy felbőszült és neki tüzesedett, hogy indulatában a legvakmerőbb merényletekre vetemedett.

És tényleg ilyenkép vesztette életét Chiosnál, a midőn elsőnek tört háromevezősén az ellenségre és erőltette a kiszállást. A higgadt, de egyben vállalkozóbb Phókión, hol fölhevítette Chabrias lanyhaságát, hol meg korlátolta hevének alkalomszerűtlen kitörését.

Ezért Chabrias, mint afféle jóindulatú, tisztességes ember szerette is Phókiónt, különféle feladatokhoz, vezérségekhez juttatta és a legfontosabb vállalatokra alkalmazván, ismeretessé tette a hellének előtt. Így a Naxos körüli hajóscsatán nagy nevet és dicsőséget szerzett neki. Reábízta ugyanis a bal szárny vezérletét, a melyen az ütközet is nagyon heves volt, meg a döntés is gyorsan bekövetkezett. Ez volt az első tengeri csata, a melyet Athén elfoglalása után önmagában vívott a hellénekkel, és győzelmet aratván, rendkívül megkedvelte Chabriast, meg Phókiónt is, mint afféle vezérségre termett embert, méltányolni kezdette.

A győzelem a nagy mysteriumok idején történt és Chabrias áldomásbort osztott ki az athénieknek, minden esztendőben a Boedromion[7] hó tizenhatodikán.

VII. Aztán, mint beszélik, Chabriastól kiküldetést nyervén a szigeteken az adóbehajtásra, midőn e czélra húsz hajót kapott, azt mondotta, hogy ha háborúra menesztik, tetemesb haderőre van szüksége, ha pedig szövetségeseikhez, elegendő egy hajó is, és elevezett egyedül a maga háromevezősén. Majd miután tárgyalásokba ereszkedett a városokkal és egyszerű, őszinte modorán szót értetett a hatóságokkal, számos hajókkal tért meg, a melyeket a szövetségesek pénzzel megterhelten küldöttek az athéniek részére. De nemcsak élte fogytáig tisztelte becsülte Chabriast, hanem halála után is szépen gondoskodott rokonairól és igyekezett fiából Ktesipposból derék embert faragni, s habár látta ennek makrancczosságát, romlottságát, nem mondott le arról, hogy megjavítja és igyekezett hibáit eltakarni. Egyszer azonban, mint beszélik, midőn valami hadjáratán az ifjú mintegy javítgatván, kifogásolván vezéri intézkedéseit, időtlen kérdéseivel és taná-

[7] Szeptember egy része.

csaival megboszantotta, megsértette, így fakadt ki: «Oh Chabrias, Chabrias, mi bőven hálálom meg barátságodat, a midőn fiadat istápolom!»

Annak láttára, hogy a köztéren működő férfiak akkortájt mintegy sorsolás útján megosztozkodtak a vezérségen meg a szószéken és némelyek, mint Eubulos, Aristophon, Lykurgos, Hyperides, csupán csak szónokoltak a nép előtt, meg javaslatokat szerkesztettek, mások pedig, mint Diopeithés, Menestheus, Leósthenes, meg Chares a vezérség és a hadakozás útján igyekeztek nagyrakelni, feltette magában, hogy visszaállítja és utánozza Periklés, Aristeides és Solon politikáját, mint a legtökéletesebbet és a melyben mind a két tulajdonság arányosan egyesítve vagyon.

Mert a férfiak mindegyike olybá tünt fel előtte Archilochos szerint:

> «Mert egyszerre vagyok szolgája Enyaliosnak
> És szedem a Muzsák drága ajándokit is.»

De tudta azt is, hogy Minerva egyben politikus is, harczias is és ilyenül neveztetik.

VIII. Miután Phókión magát ily minták után kiképezte, mint államférfiú szüntelen a békén, a nyugalmon munkálkodott, mint hadvezér azonban nemcsak kortársainál, hanem elődeinél is többször viselt hadat, a nélkül, hogy a parancsnokságra pályázott, fellépett volna, de nem is futott, osont el a haza hívása elől.

Mert megállapított dolog az, hogy negyvenötször nyert vezérséget, a nélkül, hogy egyetlenegyszer is jelen lett volna a tisztújításon, mert távollétében választották meg mindig és úgy küldöttek utána. Szinte csodálkoztak a kevésbbé belátásos emberek a népnek Phókión iránt tanúsított magaviseletén, holott ez legtöbb esetben ujjat húzott azzal és sohasem szólt, sem tett valamit a szája ízére.

Valamikép a királyokról tartják, hogy a hízelgők szolgálatait csak úgy veszik igénybe[8], miután megmosták a

[8] Mielőtt az asztalhoz ültek, megmosták kezüket; az asztalnál pedig csak mulattatásukra gondoltak.

kezüket, azonkép a nép is, mintegy enyelgésből használta ki az ügyesebb és mulatságosabb szájhősöket, de a tisztségekre, mindenkoron megőrízvén józanságát, komolyságát, a legszigorúbbat és legeszesebbet hívta meg mindenha a polgárok közül; azt, a ki egyedül, vagy másoknál jobban ellene szegült az ő vágyainak és szeszélyeinek. Így, midőn Delphiből valami jóslatot olvastak fel, mely azt mondotta, hogy az athéniek mind egyetértenek, csak egy férfiú vélekedik ellenkezőleg, mint a város, Phókión előlépett és rájuk szólt, hogy sohase kutassák azt a férfiút, mert ő az; egyedül ő neki nem tetszett ugyanis az az intézkedés. Máskor meg a nép előtt olyan indítványt tevén, a mely helyeslésre talált, annak láttára, hogy valamennyien egyhangúlag elfogadják eszméjét, barátaihoz fordult: «Vajjon nem szóltam-e, úgymond, tudtom ellenére valami furát?»

IX. Az athéniek valami áldozatra adományokat szedtek; a többiek adakoztak mind és Phókiónt is több ízben felszólították. «Ezektől a gazdagoktól követeljetek, úgymond, én részemről röstellenék nektek adni, valamíg ezt az embert nem elégítettem ki», rámutatván Kalliklés uzsorásra. De midőn nem hagytak fel lármájukkal, lehurrogatásukkal, a következő mesét mondotta el nekik: «Egy gyáva ember háborúra indult, de mivel a hollók károgtak, letette fegyverét és nyugton maradt, aztán ismét útnak indult, de arra, hogy megint csak károgtak a hollók, újfent megállapodott. Végre aztán azt mondotta: Ám ti csak károgjatok, amennyire bírtok, de azért belőlem nem esztek!»

Más alkalommal meg nógatták az athéniek, hogy vezesse őket az ellenségre s mivelhogy erre nem volt hajlandó, gyávának férfiatlannak, nevezték: «Sem ti, úgymond, nem tudtok engem bátorrá tenni, sem én titeket gyávákká; egyébként jól ismerjük egymást.»

Valami veszedelmes helyzet alkalmából a nép heves haragra gerjedt ellene és számadást követelt tőle vezéri tiszte tárgyában: «Szerencsés emberek, felelé, hisz csak az imént menekültetek meg!» Valami háború alkalmával az athéniek kislelküen, félénken viselték magukat, de a béke létrejöttekor

nekibátorodtak és lehurrogatták Phókiónt, hogy megfosztotta őket a győzelemtől: «Szerencsések ti, úgymond, hogy oly vezéretek van, a ki ismer benneteket, egyébként már rég elvesztetek volna.»

A athéniek nem akartak békés úton megegyezni a boiotokkal valami terület végett, hanem hadra menni; Phókión azt tanácsolta, ám harczoljanak szavakkal, a melyekben erősebbek, de ne fegyverekkel, a melyekben gyengébbek. Egy alkalommal indítványát nem fogadták el, sőt még hallani sem akarták. «Ti ugyan, mondá, erőszakolhattok engem, hogy azt tegyem, a mit nem akarok, de nem kényszeríthettek, hogy azt mondjam, a mit meggyőződésem ellenére nem szabad mondanom.» Politikai ellenfeleink egyike, Demosthenes a szónok azt mondván neki: «Téged még megölnek az athéniek, ha nekibolondulnak!» «Téged pedig, felelé Phókión, ha eszükre térnek.» A sphettosi Polyeuktos valami forró napon azt tanácsolta az athénieknek, hogy indítsanak háborút Fülöp ellen. Phókión annak láttára, hogy ez, mint afféle rendkívül elhízott ember, szinte lelkendezik és izzadságban úszik, majd meg minduntalan vizet szürcsöl: «Méltán hisztek ennek az embernek, úgymond, és szavaztok a háborúra. Vajjon mit gondoltok, mit fog ez tenni a mellvért, meg a pajzs alatt az ellenség közelében, a mikor elmondván nektek azt, a mit bemagolt, veszedelemben forog, hogy elfullad?»

A népgyülésen Lykurgos elhalmozta rágalmakkal, főkép azért, mert javalta, hogy adják ki Sándor követelésére tiz polgártársukat. «Sok jót és szépet, mondá, tanácsoltam én már ezeknek, de nem hajtottak rám.»

X. Volt valami Archibiades, melléknevén Lakonista[9], egy sötét tekintetű ember, a ki rendkívül hosszú szakált eresztett és szüntelen kopott köpenyt viselt.

Felszólította ezt egy alkalommal Phókión, a midőn a gyülésen abajgatták, hogy támogassa és tanúskodjék állítása mellett. Archibiades fel is emelkedett, de olyast javalt az athénieknek, a mi szájuk íze szerint való volt. Ekkor Phókión

[9] Spártaiakat utánzó.

megfogván az állát: «Ej Archibiades, úgymond, ugyan miért nem borotválod le ezt.»[10]

Aristogeiton, az árulkodó, nagyon harczias volt a gyüléseken és cselekvésre tüzelte a népet, de a sorozásra botra támaszkodva, bekötött lábbal jött. Phókión távolról megpillantván őt, hadiszékéről harsányan felkiáltott: «Irjad fel az Aristogeitont is sántának és gyávának.» Igyen aztán csodálkozni lehet azon, hogy miért, mi okon tett szert a jóságos melléknévre az ily kemény és szigorú ember. De vélekedésem szerint ritka dolog ugyan, ám nem lehetetlen, hogy valamikép a bor, azonkép ugyanaz az ember is kellemes, meg egyben fanyar is legyen, viszont mások, a kik édeskésnek látszanak, nagyon kelletlenek és ízetlenek legyenek azoknak, a kik velük érülköznek.

Mindazáltal, állítólag, Hyperides egy alkalommal így szólt a néphez: «Athéni férfiak, ne azt tekintsétek csupán, hogy keserű vagyok, hanem vajjon önzetlenül vagyok-e keserű», mintha csak a kapzsiság tenné egyedül az embereket gyűlöletesekké, tűrhetetlenekké, és nem inkább azokat rettegi, utálja a nép, a kik akár haragból, akár czivódási viszketegből a hatalommal dölyfösen, irígyen visszaélnek. Phókión azonban polgártársai közül senkit se sértett meg gyűlölségből, senkit se tekintett ellenségül, csakis midőn szembe kelle szállnia azokkal, a kik a haza érdekére irányzott tevékenységének ellene szegültek, lett kemény, hajthatatlan és engesztelhetetlen, egyebekben azonban egész éltén át mindenkivel szemben jóindulatú, nyájas és emberbecsülő volt, elannyira, hogy bukott ellenfeleit is gyámolította, és ha veszedelemben forogtak, a bíróság előtt pártjukat fogta.

Midőn barátai megszólták azért, hogy valami gonosz vádlott érdekében felszólalt, azt mondá, hogy a jók nem szorulnak védelemre.

Az árulkodó Aristogeiton, elítéltetése után, elküldött érte és kérette, hogy jöjjön hozzá. Phókión engedett és elindult a börtönbe. De barátai nem engedték. «Hagyjatok, úgy-

[10] A síma kép hizelkedőre vallott szerintük.

mond, jó emberek, ugyan hol találkozhatnék valaki szívesebben Aristogeitonnal?»

XI. Így aztán megesett az is, hogy a szövetségesek meg a szigetlakók az Athénből kiküldött hajórajt, ha más valaki vezérlete alatt evezett hozzájuk, ellenségnek tekintették, védelmi állapotba helyezték bástyájukat, eltorlaszolták kikötőiket, a mezőkről a városokba vitték marháikat és rabszolgáikat, asszonyostul, gyermekestül. Ha pedig Phókión vezényelt, meszsziről elibe mentek felkoszorúzottan hajóikon és örömmel vezették otthonukba.

XII. Fülöp, hogy Euboián magát megfészkelje, csapatokat szállított oda Makedoniából, és a városokat az odavaló zsarnokok segítségével a saját érdekeinek megnyerte. Az eretriai Plutarchos az athéniekhez folyamodott, és arra kérte őket, hogy szabadítsák meg a szigetet a makedon hatalmától. Phókión küldetett ki vezérül, nem valami nagy haderő élén, abban a várakozásban, hogy a lakosok majd készségesen csatlakoznak hozzá. Phókión azonban mindenütt csak árulást, romlottságot talált, mert a megvesztegetés mindent aláaknázott, úgy hogy nagy veszedelembe került. Megszállt tehát egy magaslatot, a melyet mély szakadék választ el a tamynai síktól, erős állást vett, és seregének színe-javát oda összevonta.

Midőn a fegyelmetlen, szájaskodó és semmirekelő katonák elillantak táborából és haza szöktek, meghagyta a parancsnokoknak, hogy ne törődjenek velük, mert itt fegyelmetlenségük okán hasznavehetetlenek lesznek, sőt csak ártanak a harczolóknak, amott pedig magaviseletük tudatában nem fogják őt annyira lehurrogatni, és oly igen rágalmazni.

XIII. Midőn az ellenség előnyomult, megparancsolta katonáinak, hogy mozdulatlan, fegyverben álljanak, valamig ő az áldozást elvégezte, a minél huzamosabban időzött, akár mert az kedvezőtlenül ütött ki, akár mert az ellenséget közelebb akarta csalni. Ez okon Plutarchos abban a vélekedésben, hogy Phókión bátorságát vesztette és habozik, kitört a zsoldosokkal a táborból. Aztán a lovasok ennek láttára nem tűrtőztetvén magukat, szintén íziben az ellenségre rugtattak, rendet nem tartván, szétszóródván rohantukban.

De a mint az első sorok vereséget szenvedtek, valamennyien szerteszéledtek és Plutarchos is megfutott.

Az ellenség közül egynehányan már a táborsánczhoz értek és erősködtek, hogy azt áttörjék meg feldúlják, akárha mindenkép győzelmet arattak volna.

E közben az áldozás befejeződött; az athéniek erre rögtön kirohantak a táborból és visszaverték, majd jobbára leszabdalták a sánczok körül a futó ellenséget. Phókión aztán megparancsolta a phalanxnak, hogy megfigyelő állásban maradjon, éa egyben vegye fel, gyűjtse össze azokat, a kik előbb a futásban elszóródtak, maga pedig válogatott csapata élén rátört az ellenre. Makacs küzdelem támadt, a melyen mindnyájan vitézül harczoltak, és nem kímélték magukat. Thallos, Kineas fia, meg Glaukos, Polymedes fia maga a vezér körül sorakozván, kiválókép kitűntették magukat. Mindazáltal Kleophanes is nagy érdemeket szerzett ezen a csatán. Visszahívta a szaladó lovasokat és rájuk rivallt, rájuk parancsolt, hogy siessenek a veszedelemben forgó vezér segedelmére és kivitte, hogy visszafordultak és biztosították a gyalogság győzelmét. Aztán előzte Eretriából Plutarchost, elfoglalta a rendkívül előnyös fekvésű Zarétrát, hol a tenger a szigetet mind a két oldalról keskeny szalaggá szorítja össze, majd szabadon eresztette a hellén hadi foglyokat mind, tartván attól, hogy az athéni szónokok fölingerlése következtében a nép valami embertelenséget követ el rajtuk.

XIV. Így végezvén, elhajózott Phókión, és mihamar visszakívánták a szövetségesek e férfiú becsületességét, igazságosságát, mihamar felismerték az athéniek az ő tapasztaltságát és vitézségét. Mert Molossos, a ki utána jutott a dolgok élére, olykép hadakozott, hogy meggyőzetvén, maga is az ellenség kezére jutott. Fülöp nagy terveket forralván agyában, egész haderejével a Hellespontusra vonult, hogy a Chersonesost [11] meg egyidejüleg Perinthost és Byzantiont megvegye.

Az athéniek elhatározták, hogy segedelmet nyújtanak, és a szónokok keresztülhajtották Chares vezérkép való kikül-

[11] A thrákiai Chersonesos a mostani Gallipoli félsziget. Perinthos, Byzantiumtól — Konstantinápoly — nyugatra.

detését. Chares elhajózott, de semmit se végezett, a mi méltó lett volna haderejéhez, sőt a városok se fogadták be hajóhadát, így aztán gyanúsítva mindenkitől, megvettetve az ellenségtől, szerte kóborolt, hogy megharácsolja a szövetségeseket. A szónokoktól fölingerelt nép boszankodott, és megbánta, hogy a Byzantium-belieknek segítséget küldött. Ekkor fölemelkedett Phókión és azt mondotta, hogy nem kell haragudni a bizalmatlankodó szövetségesekre, hanem a megbízhatatlan vezérekre. «Mert ezek — úgymond — tesznek titeket félelmesekké, még azok előtt is, a kik ti nélkületek képtelenek megmenekülni.» Hajolt erre a beszédre a nép, és megváltoztatván nézetét, elrendelte, hogy Phókión menjen egy új haderő élén a szövetségesek segedelmére a Hellespontusra. Ez a körülmény döntő fontosságú volt Byzantium megmentésére nézve. Mert nagy hírneve volt Phókiónnak, és mivelhogy Leon, a ki a byzantumiak közt erényre első helyen állt és Phókiónnak bizalmas barátja volt az Akadémián, szavatosságot vállalt érte a várossal szemben, a byzantumiak nem engedték Phókiónt, hogy szándéka szerint a városon kívül táborozzék, hanem felnyitották kapuikat, befogadták és szívesen látták az athénieket, a kik aztán a beléjük helyezett bizalom folytán nemcsak viselkedésükben tanúsítottak józanságot, mértékletességet, hanem a küzdelmeken is rendkívüli vitézséget. Ilyképen Fülöp kipottyant akkortájt a Hellespontusból és megvetés tárgya lett, mivelhogy eladdig legyőzhetetlen, ellenállhatatlan viadorszámba ment. Phókión pedig elfoglalt tőle egynehány hajót, visszavett több megszállt várost, majd sok helyütt a partra szállván, felharácsolta, elpusztította a vidéket, valamíg a makedon segédcsapatokkal vívott csatán több sebet kapván, haza hajózott.

XV. A megaraiak kéz alatt segítségül hívták az athénieket. Phókión attól való féltében, hogy a boiotok megelőzik a segélynyújtást, ha előzetesen hírt vesznek arról, virradáskor gyülésre hívta össze a népet és elébe terjesztette a megaraiak kérelmét. Mihelyt ezt megszavazták, Phókión megfúvatta a trombitát és nyomban a gyülésről fegyveresen kivonult velük. A megaraiak szívesen fogadták. Majd megerősítette Nisaiát,

két szárnyfalat húzott a várostól a kikötőig és így összekötötte a várost a tengerrel, olyaténkép, hogy az a száraz felől az ellenséggel immár keveset törődött, de a tenger felől teljesen az athéniektől függött.

XVI. Fülöppel immár az athéniek mindenképen háborúba keveredtek, és Phókión távollétében, más vezéreket választottak a hadjáratra. Phókión haza vitorlázván a szigetekről, mindjárt igyekezett a népet barátságos kiegyezés elfogadására bírni, mivelhogy Fülöp is békés érzelmeket táplált, de meg a veszedelemtől is szerfölött tartott.

Egyik ellenfele, a ki rendesen a Héliaia[12] körül szokott tekeregni és a hamis vádaskodásból élni, reá szólt: «Te mered, Phókión, visszaterelni a háborútól az athénieket, a midőn már kezükben a fegyver?» «Igenis én, felelt Phókión, noha jól tudom, hogy a háborúban én parancsolok neked, békében pedig te énnekem.» De nem győzte meg a népet, mert Demosthenes diadalmaskodott, a ki azt tanácsolta, hogy az athéniek lehetőleg távol Attikától adjanak csatát. «Barátocskám, veté oda Phókión, ne azt keressük, hogy hol csatázzunk, hanem hogy miként győzzünk! Mert ebben az esetben távol esik majd tőlünk a háború, de ha meggyőzetünk, minden veszedelem szűntelen a nyakunkon lesz.» A vereség bekövetkeztekor[13] a forradalmárok és a rendbontók a városban a szószékre czipelték Charidemost, és követelték, hogy vállalja el a vezérséget.

A tisztességesebbek megdöbbentek; de minthogy az areopagosi tanács mellettük állt, kérésükkel, könnyeikkel nagy nehezen rávették a népet, hogy Phókiónra bízza a várost. Phókión abban a vélekedésben volt, hogy el kell fogadni Fülöp politikai rendszabásait és barátságos intézkedéseit.

Midőn pedig Demades azt indítványozta, hogy Athén legyen osztályosa a közös békének és vegyen részt a hellének egyetemes gyülekezetén, Phókión nem egyezett bele ennek elfogadásába, mielőtt tudnák, minő igényekkel lép föl Fülöp

[12] Athéni törvényszék.

[13] Chaironeiánál, Boiotiában, 338. Kr. e., a mikor is Hellas Makedonia hatalma alá került.

a hellénekkel szemben. Nézetével azonban, tekintettel a súlyos körülményekre, kisebbségben maradt, és midőn hamarosan észrevette, hogy az athéniek megbánták a dolgot, mivelhogy háromevezősöket is, meg lovasokat is kelle Fülöp számára szolgáltatniok. «Ettől féltem én, mondá Phókión, a midőn elleneztem a javaslatot; minthogy azonban elfogadtátok, nem szabad elcsüggedni, sem duzzogni, megemlékezvén arról, hogy őseink majd uralkodva, majd elnyomatva, váltakozó szerencséjüket oly jól megállták, hogy a várost is, meg a helléneket is megmentették.»

Fülöp halálának örvendetes hírére nem engedte a népnek, hogy hálaáldozatokat végezzen; mert szerinte a káröröm nemtelen dolog, és az a hadsereg, a mely velük Chaironeianál szembeszállt, csupán egy emberrel kevesebbült.

XVII. Demosthenes szidalmazta Sándort, midőn ez immár Théba felé vonult. Phókión megrótta ezért:

Mért keresed, pajzán, ingerleni a fene embert? [14]

«Vagy tán a közelítő roppant tűzvészbe akarod taszítani a várost? Én azonban nem segédkezem azoknak, a kik magukat elveszteni akarják, és ez okon magamra vállalom a vezérséget.» Théba elveszte után Sándor követelte Demosthenes, Lykurgos, Hyperides meg Charidemos kiadatását. A népgyülés Phókiónra emelte tekintetét, és többször nevén szólította. Phókión felkelt és egyik barátját, a kivel legbensőbb, legbizalmasabb összeköttetésben állt, meg a kit leginkább kedvelt, Nikoklest, maga mellé állítván: «Ezek az emberek, úgymond, odavitték a várost, hogy én, jóllehet valaki ennek a Nikoklesnek a kiadatását kívánná is, javallanám kiszolgáltatását. Mert szerencsémnek tartanám, hahogy valamennyiőtökért meghalhatok. Gyászba borulok, folytatá, ó athéni férfiak, a thébaiak sorsa fölött, a kik hozzánk menekültek. De a hellének érjék be azzal, hogy megsiratják a thébaiakat. Ez okon helyesebbnek tartom a két nép érdekében kiengesztelni, engedékenynyé tenni a győzőt, mintsem fegyvert ragadni.» Az első néphatá-

[14] Homeros Odyssea. IX. 494.

rozatot Sándor, mint beszélik, elvetette, majd hátat fordított a követeknek és eltávozott.

A másodikat azonban, a melyet Phókión vezetett, elfogadta, értesülvén idősebb tisztjeitől, hogy Fülöp is nagyra becsülte ezt a férfiút; és nemcsak kérelmét, előterjesztését fogadta szívesen, hanem tanácsát is meghallgatta.

Phókión pedig azt tanácsolta, hogy ha nyugalomra vágyik, vessen véget a háborúnak; ha azonban dicsőséget keres, fordítsa fegyvereit a hellénekről a barbárokra. De sok olyasmit is mondott még, a mi a Sándor gondolkozásmódjához, törekvéseihez jól illett, és ezzel úgy megfordította, megszelídítette, hogy kijelentette, mikép kísérjék figyelemmel az athéniek a közügyeket, mert ha valami történik vele, ő rajtuk a sor, hogy uralkodjanak. Phókiónt pedig különösen barátjául, vendégtársául fogadta, és oly tisztességben részesítette, a minőt csak kevesek iránt tanúsított azok közül, a kik állandóan körülte voltak.

Duris beszéli, hogy Sándor nagyrakelte és Dárius legyőzése után, kiküszöbölte leveleiből a «Chairein»[15] szót, kivéve azokat, a miket Phókiónnak írt. Csupán ezt, valamint Antipatert üdvözölte a «chairein»-nel. Ezt különben Chares is említi.

XVIII. A mi a pénz dolgát illeti, kétségtelen, hogy Sándor száz talentumot[16] küldött néki ajándékul. Midőn a pénz eljutott Athénbe, Phókión megkérdezte azoktól, a kik azt hozták, vajjon miért ad csupán neki Sándor ekkora összeget, tekintve, hogy az athéniek sokan vannak. Ezek azt felelték: «Mert csupán téged tart Sándor derék, becsületes embernek.» Tehát, veté oda Phókión, engedje meg nekem Sándor, hogy mindenkoron ilyennek látszassam és maradjak.» Midőn a küldöttek hazakísérték, szemükbe ötlött a nagy egyszerűség; a felesége kenyeret dagasztott, ő maga pedig a kútból vizet merített és megmosta lábait. Akkor aztán még inkább szorongatták és boszankodva mondották, mégis borzasztó dolog az, hogy mint a király barátja, ily nyomorúságosan tengeti életét. Phókión

[15] Üdvözlégy!

[16] 471.500 korona.

megpillantott egy arra mendegélő szegény aggastyánt, szakadozott köpönyegben; ekkor megkérdezé őket, vajjon alábbvalónak tartják-e ennél az embernél. Isten mentsen, mentegetőztek ezek. «És ez az ember, mondá Phókión, kevesebből megél nálamnál, és azzal is beéri.»

«Egyáltalán, folytatá, vagy nem veszem hasznát az ajándéknak és akkor hiában bírom azt, vagy pedig hasznát veszem, a midőn aztán magamat a királylyal együtt rossz hírbe hozom a városnál.»

Így ismét visszakerült a pénz Athénből Sándorhoz, megmutatván a helléneknek, hogy gazdagabb az ajándékozónál az a férfiu, a kinek ez a roppant összeg nem kellett. Boszankodott ezen Sándor és újfent írt Phókiónnak, hogy nem tartja barátainak azokat, a kik semmit sem kivánnak tőle.

Mindazonáltal Phókión így sem fogadta el a pénzt, csupán az Echekratides bölcselőnek, az imbriai Athenodorosnak és két rhodosi férfiúnak, Demaratosnak, meg Spartonnak szabadon bocsájtását kérte, a kiket valami vétség okán letartóztattak és Sardesben börtönre vetettek. Ezeket Sándor rögtön szabadjukra eresztette, Kraterost pedig azzal a parancscsal küldötte Makedoniába, hogy adjon át Phókiónnak négy ázsiai város: Kios, Gergithos, Mylasa és Elaia közül egyet, a melyet az kiválaszt, erősen hangsúlyozván, hogy keményen megneheztel; ha nem fogadja el.

Mindazáltal Phókión még sem fogadta el, Sándor pedig hamarosan elhunyt. Napjainkban is mutatják Melitében[17] Phókiónnak rézlemezekkel ékesített, de különben egyszerű, igénytelen házát.

XIX. Phókión kétszer nősült. Az első feleségéről nincs semmi történeti adatunk, kivéve hogy Kephisodoros szobrásznak volt a nőtestvére. A második józanságára és egyszerűségére ép oly híres volt az athénieknél, mint Phókión becsületességére. Egy alkalommal, a midőn az athéniek valami új tragoedia előadásán voltak, egy színész, a ki királynő[18] szerepében volt fellépendő, több drága öltözetű szolganőt kért a

[17] Athén egyik kerülete, a hol Themistokles háza is állt.

[18] A nőszerepeket férfiak adták.

karvezetőtől és midőn ez nem adott, boszuságában nem akart fellépni és a közönséget megvárakoztatta. Melanthios, a karvezető erre a szinpadra taszította és rárivallt: «Nem látod, hogy a Phókión neje mindig egy szolganő kiséretében jelenik meg, te meg csak henczegsz és rontod az asszonyokat.» Kihallatszott ez a beszéd, mire az egész szinház nagy tapsban és örömrivalgásban tört ki.

Ugyancsak ez a nő mondotta valamelyik ióniai barátnőjének, a ki aranynyal meg drágakövekkel kirakott karkötőit, nyaklánczait mutogatta neki: «Az én ékszerem Phókión, a ki immár huszadik éve vezére az athénieknek.»

XX. Fia Phokos a Panathénaia[19] féle küzdelmeken részt akart venni, Phókión meg is engedte neki, hogy apobateskép[20] pályázzék; nem mintha kívánta volna, hogy győzzön, hanem hogy testét gyakorolván, megedzvén, a javulás útjára térjen; mert az ifjú iszákos volt és rendetlen életű. De győzött és többen ajánlkoztak barátai közül a győzelmi lakoma megtartására, Phókión azonban a többit mind visszautasította és csak egynek juttatta ezt a tisztességet. Maga is ellátogatott a lakomára, de annak láttára, hogy az egyéb pompás készleteken kívül a vendégeknek még illatos borral megtöltött lábmosdókkal is szolgáltak, fiát előszólította: «Phokos, úgymond, nem fogod megakadályozni barátodat, hogy megrontsa győzelmedet?» Majd hogy teljesen kiragadja a fiatal embert ebből az életmódból, Lakedaimonba vitte és beadta az ifjak közé, a kik a spártai módon képeztettek. Sértette ez a dolog az athénieket, mert olybá vették, mintha Phókión megvetné, lenézné a hazai szokásokat, Demadés pedig így szólt hozzá: «Miért nem tanácsoljuk Phókión az athénieknek, hogy fogadják el a spártai alkotmányt? Ha te kívánod, én kész vagyok azt indítványozni és szószólója lenni.»

«De nagyon is illenék hozzád, vágott vissza Phókión, a ki oly erős myrrhaillatot árasztasz és oly szép köpenyt viselsz, az athénieknek a spártai lakozást és Lykurgos törvényeit ajánlani.»

[19] Pallas Athéné ünnepe.

[20] Küzdő, a ki lovon különféle gyakorlatokat végzett.

XXI. Midőn Sándor írt, hogy küldjenek neki háromevezősöket és a népszónokok ennek ellenszegültek, a tanács szólásra hivta fel Phókiónt. «Én pedig azt mondom néktek, így szólt, vagy fegyverrel győzzetek, vagy a győztesek barátai legyetek.» Pytheas, noha akkor tájt kezdett csak szerepelni az athénieknél, már is kimutatta fecsegő, henczegő mivoltát. «Nem hallgatsz, mondá neki Phókión, hisz te még ujdonsült ember vagy a népnél.»

Midőn Harpalos tömérdek kincscsel megszökött Sándortól Ázsiából, majd Attikába vetődött, a megromlott emberek, a kik üzérkedni szoktak a szónoki székkel, versengve csődültek hozzája. Harpalos roppant kincseiből ezeknek is vetett valamicskét, mintegy csalétkül, Phókiónnak azonban egyelőre hétszáz talentumot[21] küldött ajándékkép, majd a többi vagyonát mind és ezzel együtt a saját személyét is egyedül ennek a védelmére bizta. De Phókión szárazon azt felelte, hogy megkeserüli még, hahogy nem hágy fel a város megrontásával; ekkor aztán megszeppent Harpalos és visszahúzódott.

Kevéssel ezután az athéniek tanácskozása alkalmával tapasztalta, hogy a kik pénzt fogadtak el tőle, nézetet cseréltek és vádaskodtak ellene, hogy vétkességük ne derüljön ki; holott Phókión, a ki semmit sem kapott, egyedül tartotta szem előtt a közérdeket és a közbátorságot. Harpalos tehát újfent igyekezett megnyerni, de bármennyire kerülgette is, meggyőződött arról, hogy Phókión, akár egy bevehetetlen erősség, pénzzel nem közelíthető meg.

Chariklest azonban, Phókión vejét barátjává, bizalmasává tette, de rossz hírbe is hozta, mivelhogy mindent rábizott, mindenre felhasználta.

XXII. Így midőn meghalt Pythonike, a hetaira, a ki Harpalos szeretője volt és a kitől leánya született, nagy összegen emléket akarván emelni számára, Chariklesre bizta az erről való gondoskodást. Ez a már magában is alávaló megbizatás még gyalázatosabbá vált az emlékmű létesítésével. Meg van az még ma is, a Hermeionban, azon az úton, a melyen

[21] 3.300,500 korona.

Athénből Eleusisba megyünk és épen nem vall harmincz talentumra,[22] a mennyit állítólag Charikles Harpalosnak beszámított. Harpalos elhunytával Charikles és Phókión magokhoz vették a leánykát és lehető gondozásban részesítették. Majd Charikles, a Harpalosszal való üzelmek okán törvénybe idéztetvén kérte Phókiónt, hogy segítsen rajta és kisérje a bíróság elé; de Phókión ezt megtagadta: «Én téged Charikles, úgymond, csak tisztességes czélból tettelek vőmmé.»

Elsőnek Asklepiades, Hipparchos fia, jelentette az athénieknek Sándor halálát. De Demades tiltakozott, hogy hitelt adjanak annak, mert már régóta bűzlenék az egész emberlakta föld a halottól. Phókión pedig annak láttára, hogy a nép lázongásra hajlandó, igyekezett azt lecsendesíteni és visszatartóztatni. Azonban sokan a szószékre rohantak és váltig azt kiabálták, hogy Asklepiades való hirt hoz, hogy Sándor meghalt: «Jól van, mondá Phókión, ha tegnap meghalt, holnap is, holnapután is halott lesz, így hát mi békésen és nagyobb bátorságban tanácskozhatunk.»

XXIII. Midőn Leosthenes erőnek erejével a hellén[23] háborúba sodorta Athént és Phókión e miatt el volt keseredve, gúnyos mosolylyal kérdezte ettől, ugyan mi jót tett a városnak, hogy annyi éven át vezére volt; Phókión így felelt: «Azt a nem csekély dolgot, hogy a polgárok övéik sírjaiba temetkezhettek.» Sokat henczegett, gúnyoskodott a nép előtt továbbra is Leosthenes: «A te beszédeid fiatal ember, mondá Phókión, a cziprusokhoz hasonlítanak; magasra, nagyra nőnek, de nem teremnek gyümölcsöt.» Majd Hyperides emelkedett fel és azt kérdezte tőle: «Ugyan mikor tanácsolod Phókión az athénieknek a háborút?» «Akkor, felelé ez, ha látom, hogy a fiatalok készségesen megállják helyüket a soron, hogy a gazdagok szívesen adóznak és a szónokok tűrtőztetik magukat a kincstár meglopásától!»

Sokan megbámulták a Leosthenes összehozta hadsereget és megkérdezték Phókiontól, hogy tetszik neki a hadi készült-

[22] 141,450 korona.

[23] Jobban mondva lamiai háború, Lamia, thessaliai város után, a hová a Leosthenestől vereséget szenvedett Antipater bezárkózott.

ség. «Nagyon jól, úgymond, a stadionra[24] nézve, de félek a háború hosszú pályaterétől, mivelhogy a város nem rendelkezik sem egyéb hadi kincscsel, sem hajókkal, sem hoplitákkal.» A tények mellette tanúskodtak. Eleinte ugyanis Leosthenes fényes eredményeket ért el: megverte csatán a boiotokat, beszorította Antipatert Lamiába. Ekkor aztán, mint mondják, a város nagy reménységekre gerjedvén az örvendetes hirekre, szüntelen ünnepeskedett és áldozott az isteneknek. Phókión azonban azt felelte azoknak, a kik úgy vélték, hogy a tények ráczáfoltak és azt kérdezték tőle, hogy nem kívánná-e, ha hogy ő vitte volna azokat véghez:

«Nagyon is, de tanácsomat nem bántam meg.» Majd midőn egyik jó hír és tudósítás a másikat érte a táborból, azt mondotta: «Vajjon mikor szűnünk meg győzni?»

XXIV. Midőn Leosthenes elesett, azok a kik féltek attól, hogy Phókión vezérül választatván mihamar befejezi a háborút, betanítottak valami jelentéktelen egyéniséget arra, hogy a népgyülésen felkelvén azt mondja: hogy Phókión barátjakép, iskolatársakép szivükre köti, kiméljék, óvják ezt a férfiút, mert hozzáfogható emberük nincs; küldjék azonban Antiphilost a hadjáratra. Az athéniek osztoztak is ebben a véleményben. De előlépett Phókión és azt mondotta, hogy soha sem volt ennek az embernek iskolatársa, sem egyébként ismerőse, sem barátja. «De, úgymond, a mai naptól kezdve barátommá, bizalmasommá teszlek, mivelhogy olyat javasoltál, a mi javamra vált.»

Készülődtek az athéniek hadrakelni a boiotok ellen. Phókión eleinte ellenszegült és a midőn barátai azt mondották neki, hogy életét veszti, hahogy összetűz az athéniekkel: «Bizonyára jogtalanul, ha érdeküket szolgálom, de jogosan, ha az ellen dolgozom.» Majd annak láttára, hogy az athéniek nem tágítanak, hanem csak kiabálnak, a hirdetővel felhívatta őket, hogy valamennyien a serdülteken kezdve a hatvan esztendősökig, hat napi eledelt vevén magukhoz, nyomban a gyülésről kövessék.

[24] Azaz mintegy pályabíróság szempontjából.

Nagy riadás támadt erre és az idősebbek felugráltak, zajongtak. «Semmi különös nincs ebben, mondá Phókión, hisz én a nyolczvan esztendős vezér szintén veletek leszek!»

Így csendesítette le őket akkortájt, és térítette el szándékuktól.

XXV. Mikion számos makedon meg zsoldos haddal a tengermelléket pusztította, majd Rhamnosnál[25] kiszállt és felharácsolta a vidéket.

Phókión ellene vezette az athénieket. Emberei ez alkalommal hol innét, hol onnét hozzá futottak és vezéri hivatásába ártották magukat, tanácsolván neki, majd hogy szállja meg ezt a halmot, majd pedig, hogy emitt küldje kerülőre lovasságát, amott meg rohamra menjen. «Herkulesre, mondá Phókión, minő sok vezért látok és minő kevés katonát!» Midőn hadrendbe állította a gyalogságot, egyik katona messze előre ment a többiektől, majd valami vele szembejövő ellenséges harczostól megszeppenvén, újfent visszatért sorára. «Legényke, mondá Phókión, nem szégyenled, hogy kétszer odahagytad állásodat, azt, a melyre vezéred helyezett és azt a melyre magadtól álltál?» Majd rátört az ellenségre és megszalasztotta, Mikiont pedig sok másokkal együtt levágta. A Thessaliában álló hellén hadsereg meg összecsapott Antipaterrel, a kihez Leonnatos, meg az Ázsiából jövő makedonok csatlakoztak és azt megverte. Leonnatos is elesett. A hellén gyalogságot Antiphilos vezérelte, a lovasságot pedig a thessaliai Menon.

XXVI. Nemsokára ezután Krateros tekintélyes haderő élén átkelt Ázsiából és Krannonnál[26] újra csatára került a dolog. A hellének megverettek, de nem vesztettek nagy csatát, nem is sokan estek el. Inkább a fiatal meg engedékeny vezérek iránt való engedetlenség és Antipaternek az egyes városok ellen intézett fondorlatai következtében oszoltak szerte és hagyták cserben a szabadságot.

Antipater pedig nyomban Athén ellen vezette seregét, mire Demosthenes és Hyperides eltávoztak a városból.

[25] Attikai falu.

[26] Thessaliai város a Tempé völgyében.

Demades, a ki egy garast sem tudott megfizetni az államnak abból a pénzbírságból, a mire törvényellenes javaslatai okán hét ízben itéltetett és becstelenségbe esvén, a szólás jogától megfosztatott, ekkor ismét bátorságban érezvén magát, indítványt tett, hogy küldjenek teljes hatalmu követeket Antipaterhez béketárgyalásra. De a megrémült nép Phókiónhoz folyamodott, hangoztatván, hogy csak egyedül ő benne bízik. «Bizony, mondá Phókión, ha bíztatok volna bennem, a mikor néktek tanácsot adtam, most nem tanakodnánk ilyesféle dolgokról.»

Így aztán az indítványt jóváhagyták és elküldötték Phókiónt a Kadmeában táborozó Antipaterhez, a ki Attikába készült nyomulni. Phókión elsőben is arra kérte Antipatert, hogy kössék meg a békét azon a helyen, a hol áll. «Phókión, jegyzé meg Krateros, méltánytalan dolgot kívánsz tőlünk azzal, hogy barátaink és szövetségeseink területét tartsuk megszállva és rongáljuk, a midőn tehetségünkben áll az ellenségét hasznunkra fordítani.» De Antipater megfogta a kezét: «Phókión kedvéért — úgymond — ezt meg kell tennünk.» A többi feltételekre nézve pedig azt kívánta, hogy az athéniek bízzák magukat ő reája, valamikép ő is Leosthenesre hagyta magát Lamiában.

XXVII. Minekutána Phókión visszatért a városba és az athéniek kényszerűségből elfogadták ama feltételeket, ismét Thébába ment a többi követekkel együtt, a kik közé az athéniek Xenokratest is beválasztották. Xenokrates ugyanis erényei okán oly tisztességben, jó hírben és tekintetben állt mindenki előtt, hogy azt vélték, hogy nem lakozik az emberi lélekben oly vadság, oly harag, a mely Xenokrates puszta látására tiszteletté, becsüléssé nem változik ő iránta.

De ép az ellenkező történt Antipaternek megátalkodottsága és a jó iránt való ellenkezése folytán. Először is még csak üdvözlésre se méltatta Xenokratest, a midőn a többieknek kezet nyújtott.

Erre aztán Xenokrates állítólag azt mondotta, hogy Antipaternek igaza van, a midőn egyedül ő előtte röstelli az Athén ellen tervelt czudarságot.

Aztán a mint beszélni kezdett, nem vetett rá ügyet, sőt félbeszakította és boszusan elhallgattatta. De Phókión előterjesztésére azt válaszolta, hogy kész békére és barátságra lépni az athéniekkel, hahogy kiadják Demosthenest meg Hyperidest, visszaállítják a vagyonbecslésen alapuló ősi alkotmányt, őrséget fogadnak Munychiába, ezenkívül megfizetik a háború költségeit és a bírságpénzt. A többi követek meg voltak elégedve eme méltányosnak látszó feltételekkel, kivéve Xenokratest. Azt mondotta ugyanis, hogy Antipater kegyesen bánik velük mint rabszolgákkal, de kegyetlenül mint szabad emberekkel.

Phókiónnak a könyörgésére, hogy engedje el az őrséget, állítólag így szólt Antipater: «A te kedvedért Phókión mindent hajlandó vagyok megtenni, csak azt nem, a mi engem is, téged is elveszítene.» Mások azonban nem így beszélik a dolgot. Szerintük Antipater megkérdezte Phókiótól, kezeskedik-e az athéniekért, hogy ezek megtartják a békét és új bonyodalmakat nem idéznek fel, arra az esetre, ha ő felmenti őrség alól a várost. Phókión hallgatott és habozott. Erre felugrott a karabiai Kallimedon, egy indulatos ember, a ki haragosa volt az athénieknek, és azt mondotta: «Ha ez az ember fecseg előtted Antipater, hát te hinni fogsz neki s nem inkább azt tenni, a mit eltökéltél?»

XXVIII. Igyen kényszerültek az athéniek makedon helyőrséget befogadni Menyllos vezérlete alatt, a ki a mérsékeltebbek egyike volt, és Phókión barátja. Mindazáltal ez a rendelkezés felette boszantó volt, és a megszállás inkább a túlkapáson alapuló hatalom kimutatásának látszott, mint a körülmények által indokolt intézkedésnek.

De a fájdalmas benyomást nem kis mértékben növelte a megszállás időpontja is.

A helyőrség ugyanis a Boedromion [27] hó huszadikán, a mysteriumok idejekor vonult be, a mikor az Iakhost [28] Athénből Eleusisba kísérik. Igy aztán a szertartások megzavarása alkalmából sokan párhuzamot vontak a korábbi meg a mostani szent cselekmények jelenségei között. Hajdanta ugyanis, a leg-

[27] September egy része.

[28] Zeus és Démétér fia.

kiválóbb jólét idején, rejtélyes látományok és szózatok adódtak elő, az ellenség rémületére, irtózatára; ekkor azonban, ugyanazon ünnepség alkalmán az Istenek közönynyel nézték Hellas szenvedéseit, és megvetették a nekik legszentebb, legkedvesebb napot, a mely ezentúl a legnagyobb szerencsétlenségek jelzője lett.

Néhány évvel előzőleg a Dodona papnőitől jóslat érkezett Athénbe, hogy Artemis szirtfokait [29] megőrizzék, mikép mások ne foglalják el.

Ama napokon pedig a szent szalagok, a melyekkel körülcsavarják a rejtélyes szekrényeket, öblögetés alkalmával bíbor helyett halavány hullaszínűek lettek. Sőt mi több, a magánzóknak azokkal együtt megöblögetett vászonneműi megtartották virító színüket.

Egy beavatkozottat, a mint a kantharosi [30] öbölben malaczát mosta, megragadott valami nagy tengeri hal, és testének alsó részét egész a hasig elnyelte. Ezzel az istenség nyilvánvalólag megmutatta az athénieknek, hogy a tengermelléki alsó részektől megfosztatnak és csak a felső várost fogják megőrizhetni.

A helyőrség, Menyllos jóvoltából, semmit se zaklatta a lakosokat; azonban többen huszonkétezernél elvesztették szavazatjogukat szegénységük alapján. Ezek részint visszamaradtak, zúgolódván sanyarú, elnyomott állapotukon, részint ebből folyólag elhagyták a várost és átköltöztek Thrakiába, a hol Antipater földet és lakóhelyet adott nekik; olybá tűnvén fel, akár csak ostrommal vesztették volna el szülővárosukat.

XXIX. Demosthenesnek Kalauriában, meg Hyperidesnek Kleonae mellett történt elhalálozása, a miről egyebütt beszéltünk, az athéniekben szinte szeretetet és vágyakozást keltett Fülöp és Nagy Sándor iránt. És csakugyan később, midőn Antigonos elesett, és elvesztői sanyargatni, nyomorgatni kezdették a népeket, egy földmíves Phrygiában a földet ásogatván, valakinek arra a kérdésére, hogy mit csinál, sóhajtva azt felelte:

[29] Munychián, Athén egyik kikötőjén állt Artemis temploma és ennek javadalmát képezték a környülfekvő szirtfokok.

[30] A Piraeeus-kikötő egyik kis öble.

«Antigonost keresem»; ez a mondás ekkor sokaknak szájára jött, megemlékezvén ama királyok nagylelkűségéről, nemes engeszteléken ységéről, a mit még haragjukban is megőriztek; holott Antipater, noha magánember álarczával, kopottas köpenyével és igénytelen életmódjával szépítgette korlátlan hatalmát, mindinkább gyűlöletes lett a szenvedők szemében, mint afféle zsarnok és kényúr.

Jóllehet Phókión az Antipaternál közbevetett kérésével sokakat megmentett a száműzetéstől, sőt kieszközölte, hogy a számkivetettek a többi menekülők módjára ne a kerauniai [31] hegység és a Tainaroson [32] túlnan levő vidékre vándoroljanak, miután Hellasból földönfutókká lettek, hanem hogy a Peloponnesoson megtelepedjenek. Ezek közt volt Agnónides, a hamis vádaskodó is. A város ügyeit pedig szelíden, törvényszerűen intézte és mindig a tisztességes meg a jóindulatú egyéneket alkalmazta a hivatalokra, holott a lázongókat, a bujtogatókat, azzal, hogy nem hivataloskodhattak és nem zavaroghattak, arra utalta, hogy megkedveljék a mezei életet és a földmívelést.

Annak láttára, hogy Xenokrates megfizeti a metoikosok díját[33], be akarta vezetni a polgárok lajstromába; ez tiltakozott, mondván, hogy nem hajlandó részese lenni annak az alkotmánynak, a melynek létesülése ellen következ harczolt.

XXX. Menyllos pénzajándékkal kínálta meg Phókiónt. Ez azt válaszolta, hogy Menyllos nem különb Nagy Sándornál, és hogy nem létezik tisztességesebb indok arra nézve, hogy most elfogadja azt, a mit akkortájt visszautasított. Menyllos tehát arra kérte, hogy fogadja el fia, Phokas számára.

«Ha Phokas, felelé Phókión, eszére tér és megváltozik, beéri atyja vagyonával, de ha megmarad a mostaninak, semmi se lesz elegendő neki.» Még keményebben válaszolt Antipaternek, a ki valami tisztességtelen dolgot kívánt tőle: «Lehetetlenség, úgymond, hogy egyidejűleg barátja és tányérnyalója legyek

[31] A kerauniai hegység Epirus északi határán, mely elválasztja Makedoniától és Illyriától.

[32] Tainaros a Peloponnesos legdélibb részén fekvő hegy.

[33] Mivel Chalkedonból származván, Athénben idegen volt.

Antipaternek.» Maga Antipater, állítólag, úgy nyilatkozott, hogy Athénben két barátja van, Phókión meg Demades, amazt nem tudja megejteni, emezt nem bírja kielégíteni ajándékaival. És valóban Phókión mint erénynyel dicsekedhetett szegénységével, a melyben megöregedett, miután annyiszor vezére volt az athénieknek, és királyokat tekintett barátjainak. Holott Demades nagyra volt gazdagságával és törvényellenes cselekedeteivel.

Athénben akkortájt törvény tilalmazta, hogy idegen részt vehessen a karban, ellenesetben a karvezető ezer drachma [34] birságot fizetett.

Demades azonban mind idegent alkalmazott a karban, szám szerint százat és az ezer drachma birságot fejenként valamennyiért elhozta magával a szinházba.

Midőn fia Demeas házasodott: «Fiam, mondá, a mikor én nőül vettem anyádat, még a szomszéd se vette észre, a te lakodalmadhoz azonban királyok és uralkodók járulnak.»

Zaklatták az athéniek Phókiónt, hogy beszélje rá Antipatert a helyőrség eltávolítására; Phókión azonban vagy mert nem bízott az eredményben, vagy inkább mert látta, hogy a népet a félelem eszére térítette, és könnyebben kormányozhatóvá tette, mindig visszautasította ezt a kiküldetést, jóllehet kivitte, hogy Antipater az adót nem hajtotta be pontosan, hanem halasztást, késedelmet engedett.

Az athéniek tehát Demadeshez fordultak kívánságukkal. Demades nagy hévvel vállalkozott a dologra és fiával együtt felkerekedett Makedoniába.

Úgy látszik, valami gonosz szellem vezette ép akkortájt oda, a mikor Antipater már betegen fekélődött; Kassander ugyanis, a ki a hatalmat kezére kerítette, megtalálta Demades levelét, a melyet ez Antigonoshoz intézett Ázsiába, és a melyben felszólította, hogy jöjjön, mutassa magát Hellasban meg Makedoniában, a mely országok csak egy ócska, ernyeteg fonálon csüngnek, Antipaterre czélozván.

Kassander tehát, mihelyt látta Demades megérkeztét, elfogatta, és elsőnek a fiút maga elé vezettetvén, az atya

[34] Körülbelül 800 korona.

közvetlen közelében kivégeztette, olyaténkép, hogy a vére ennek a ruháját egészen befecskendezte, ellepte, majd aztán magát Demadest hálátlanságáért és árulásáért keményen megpirongatván, legyalázván, szintén kivégeztette.

XXXI. Antipater, miután kinevezte vezérül Polysperchont, ezredesül pedig Kassandert, elhunyt. Kassander azonban íziben pártot ütött, és hogy idejekorán kezére kaphassa a közügyeket, elküldötte Nikanort Menyllos utódául a helyőrség-parancsnokságban, valamig kitudódik Antipater halála, megparancsolván, hogy vegye át Munychiát. Ez meg is történt, de pár nap múlva megtudván az athéniek, hogy meghalt Antipater, gyanúba fogták és rossz hírbe keverték Phókiónt, hogy ámbár előre tudta a dolgot, a Nikanor iránt való szívességből mégis elhallgatta.

Phókión azonban mit se vetett erre, hanem összejött Nikanorral, és értekezésük folyamán rávette, hogy jóindulatot, szelídséget tanúsítson az athéniek iránt, sőt még arra is rábeszélte, hogy tegyen bizonyos költségeket, kiadásokat, miután versenybiró lett.

XXXII. E közben Polysperchon, a ki a király [35] gyámságát vitte, és Kassander ellen dolgozott, levelet küldött az athéniekhez, melyben megírta, hogy a király visszaadja nekik a népuralmi jogokat, és elrendeli, hogy minden athéni ősi szokás szerint vegyen részt a kormányzásban. Ez azonban csak Phókiónra vetett tőr volt. Mert Polysperchon, a ki mikép később tetteivel megmutatta, maga is Athén megnyerésén mesterkedett, semmi eredményre se számított, ha Phókión nem bukik meg; ez azonban azonnal elesik, mihelyt a jogvesztettek újfent elárasztják a kormányzati ágakat, és a demagógok, a hamis vádaskodók hatalmukba kerítik a szószéket. Fölháborodtak erre az athéniek, Nikanor értekezni óhajtván velük, Phókiónra bízta személyes biztonságát és lement a Piraeeusba, a hol népgyűlés tartódott. De neszét vevén annak, hogy Derkyllos, a vidék katonai parancsnoka őt elfogatni szándékozik, megugrott és nyiltan megértette, hogy menten boszut vesz a városon. Phókión,

[35] Nagy Sándor öcscse, Fülöp és egy hetaera fia: Arrhidaios.

midőn szemére vetették, hogy szabadjára eresztette e férfiut, a mikor módjában volt elfogatni, azt mondotta, hogy ő bízik Nikanorban, és semmi rossztól nem tart tőle, ellenesetben inkább akar jogtalanságot elszenvedni, mint nyilvánvaló jogtalanságot elkövetni. Ez a felelet, tekintettel magára Phókiónra, szép és nemesnek látszik. De megfontolván, hogy veszélyeztette hazája üdvét, mint annak vezére, tisztviselője, nem tudom, vajjon nem sértett-e meg valami nagyobb és tiszteletreméltóbb kötelességet polgártársai iránt. Mert azt se lehet mondani, hogy Phókión Nikanort attól való féltében kímélte meg, mikép a várost háborúba ne sodorja, és a bizodalmat, a törvényességet csak ürügykép rántotta elő, hogy Nikanor mintegy röstelkedésből nyugton maradjon és ne jogtalankodjék az athénieken. Kétségtelennek látszik, hogy nagyon is erős bizalmat táplált Nikanor iránt, elannyira, hogy nem hallgatta meg, és nem hitte el, a midőn sokan azzal gyanusították és vádolták Nikanort, hogy a Piraeeus kézrekerítésén mesterkedik, hogy zsoldosokat szállít Salamisra és megvesztegeti a piraeeusi lakosok egynémelyikét.

Sőt, midőn a lamprai Philomeles javaslatot tett, hogy valamennyi athéni fogjon fegyvert és csatlakozzék Phókiónhoz, mint vezérhez, ez mindaddig késedelmeskedett, valamig Nikanor kivezette seregét Munychiából és ostromsánczczal vette körül a Piraeeust.

XXXIII. Ezek történtére felzendültek az athéniek Phókión ellen, a ki közmegvetés tárgya lett, a midőn kivezetni akarta a csapatokat. Megérkezett e közben Sándor, Polysperchon fia haderő élén, szinleg, hogy Athén lakosait Nikanor ellen segítse, tényleg azonban, hogy a várost, ha lehetséges, hatalmába kerítse, miután az alapjában ingadozott. Mert a vele beözönlő száműzöttek íziben a városban termettek és a hozzájuk csődülő idegenekkel, meg becsületvesztettekkel együtt zürzavaros, minden rend híján való népgyülést tartottak, a melyen letették hivataláról Phókiónt és más vezéreket választottak.

És ha az athéniek nem látják, hogy Sándor magánosan értekezik a bástyák lábánál Nikanorral, meg ennek többszörös

megtörténtéből nem merítenek gyanút, Athén bizonyára nem menekült volna meg a veszedelemtől. Ekkor Hagnonides szónok rátámadt Phókiónra, és bevádolta hazaárulással; Kallimedon és Charikles pedig rémültükben eltávoztak a városból.

Phókión tehát, mellette maradt barátaival együtt, Polysperchonhoz ment. Hozzá csatlakoztak, iránta való jóindulatból, a Plataia-beli Solon, a korinthosi Deinarchos, a kiket Polysperchon barátainak, bizalmasainak tartottak. Ezek azonban Deinarchos gyengélkedése okán több napot Elateiában[36] kényszerültek tölteni. Ez alatt a nép Hagnonides unszolására és Archestratos határozati javaslatára követséget küldött Polysperchonhoz Phókión bevádolására. Mindakét fél egyidejüleg ért Polysperchonhoz, a ki a királylyal utazott Phokis földén, valami Pharygai nevü falu táján, a mely a most Galatének nevezett Akrurion hegy tövénél fekszik. Itt felállította Polysperchon az aranyos sátort és alája ültette a királyt, meg bizalmasait, majd mindenekelőtt megparancsolta, hogy menten ragadják meg Deinarchost, vonják kínpadra és öljék meg, aztán az athénieknek adta a szót.

Ezek nagy lármát, zajt csaptak a gyülekezeten és kölcsönösen vádaskodtak egymás ellen; mire előlépett Hagnonides: «Vessetek, úgymond, mindnyájunkat egy ketreczbe és küldjetek vissza az athéniekhez, hogy ott kimagyarázzuk magunkat.» A király erre elnevette magát, a birói széket körülálló makedonok és az idegenek azonban mintegy mulatságból hallani kívánták a dolgot és integetve biztatták a követeket, hogy itt adják elő vádjaikat. De a dolog épen nem ment pártatlanul, mert Polysperchon gyakorta közbevágott Phókión beszédének, végre aztán, midőn Polysperchon botjával a földre dobbantott, Phókión visszavonult és elhallgatott. Hegemonnak arra a mondására, hogy maga Polysperchon tanú mellette a nép iránt való jóindulatára nézve, Polysperchon haraggal válaszolt: «Elhallgass a király előtt való hazudozásoddal!» A király pedig felszökött és lándzsájával átverni készült Hegemont. Polysperchon azonban gyorsan átkarolta őt, és igyen a gyülés szétoszolt.

[36] Város Phokisban.

XXXIV. Erre Phókiónt és övéit őrség vette körül. Társai közül azok, a kik történetből kissé távolabb álltak, ennek láttára köpenyükbe burkolóztak és futvást elmenekültek. Amazokat Klitos Athénbe kisérte, színleg hogy elitéltessenek, tényleg azonban, hogy elitéltekkép kivégeztessenek. A menet valóban gyászos látványt mutatott, a mint őket szekereken a Kerameikoson[37] keresztül a színtér felé szállították.

Midőn ide jutottak, Klitos szemmel tartotta őket, valamig a hatóságok egybehívták a népgyülést. Nem zártak ki ebből sem szolgát, sem idegent, sem becsületvesztettet, mert a szószékre és a színtérre mindenkinek, nemkülönbség nélkül szabad bemenetet engedtek, felolvasták a király levelét, a melyben kijelenti, hogy ő ugyan hazaárulásban vétkeseknek találta e férfiakat, mindazáltal az itélkezést az athéniekre, mint szabad és független népre hagyja. Erre Klitos bevezette a foglyokat. Phókión megpillantására a tisztességes polgárok elfedték arczukat, lecsüggesztették tekintetüket és könnyekre fakadtak. Egyikük fölemelkedett és azt merte mondani, hogy minekutána a király ennek a fontos ügynek az elbirálását kezeik közé tette, méltányos volna a rabszolgákat és idegeneket a gyülésről eltávolítani.

De a nép ellenszegült és felüvöltött, hogy kövezzék meg az arisztokratákat és a nép ellenségeit. Továbbá senki más nem tett kisérletet Phókión érdekében felszólalni. Ez, midőn nagy nehezen meghallgatást nyert, így szólt: «Vajjon igazságosan, avagy igazságtalanul akartok-e kivégezni minket.»

«Igazságosan,» feleltek egynehányan. «És ezt hogy tehetitek, kérdé, ha nem hallgattok meg?» Midőn aztán többé nem hallgattak rá, közelebb lépett: «Megvallom, úgymond, hogy hibáztam és köztevékenységemért a halálra érdemesnek tartom magamat. De ezeket az embereket, ó athéni polgárok, mi végett ölitek meg, hisz semmit sem vétettek?»

«Mert a te barátaid,» válaszolt a nép.

Phókión erre félre állt és elhallgatott. Hagnonides pedig felolvasta az e czélra irásba foglalt határozati javaslatát,

[37] Athén legszebb elővárosa az Akadémia felé.

a mely szerint szavazzon a nép eme férfiak fölött, vajjon vétkeseknek látszanak-e és ha bűnösöknek találtatnak, haljanak meg.

XXXV. A határozat felolvasása után némelyek azt kívánták pótlásul, hogy Phókión kivégeztetése előtt kinpadra vonassék és már megparancsolták, hogy a kereket hozzák be, meg a hóhérokat hívják elő.

Hagnonides azonban annak láttára, hogy Klitos is méltatlankodik, de meg mert maga barbarnak, gyalázatosnak tartotta ezt az eljárást: «Majd ha, úgymond, megkerítjük azt az akasztófavirág Kallimedont, azt majd kerékbe törhetjük, de Phókión ellen én ilyesmit nem javallok.»

Itt egy tisztességes polgár közbekiáltott:

«Igazad van, mert ha Phókiónt megkínozzuk, ugyan mit tevők legyünk te veled?»

A határozat szentesítése czéljából szavazásra került a dolog, a mikor senki sem maradt ülve, hanem mindnyájan felállva, sőt többnyire megkoszorúzottan szavaztak eme férfiak halálára. Phókiónnal voltak: Nikoklés, Thudippos, Hégémon és Pythoklés A phalerosi Demetriost, Kallimedont és Charikléstpedig távollétükben itélték halálra.

XXXVI. A népgyülés feloszoltával a börtönbe vezették az elitélteket. A többiek megölelték barátaikat, rokonaikat és sírás, jajgatás közt mentek útjukon. De Phókión megtartotta ugyanazt az arczkifejezését, a minőt vezér korában, a midőn a népgyülésről hazakisérték és a kik látták, megbámulták egykedvüségét, nagylelküségét. Ellenségei melléje csődültek és elhalmozták szidalmakkal; sőt egyikük hozzálépvén szemközt köpte. Ekkor, mondják, Phókión a hatósági személyek felé fordult: «Nincs senki, úgymond, a ki ezt a szemtelent megfékezze?»

Thudippos, midőn a börtönbe ért, annak láttára, hogy keverik a bürköt, kifakadt, panaszkodott a sors ellen, hogy Phókiónnal kell méltatlanul elvesznie. «Mit, veté ez oda, tán nincs tetszésedre, hogy Phókiónnal halsz meg?»

Barátai egyikének kérdésére, hogy nincs-e valami mondani valója fiának, Phokosnak: «De igen, felelt ez, az, hogy ne forraljon boszút az athéniek ellen.»

Nikoklés, a ki leghűségesebb barátja volt, arra kérte, engedje meg, hogy elsőnek ő ihassa meg a mérget. «Nehezen fájdalmasan esik, úgymond, nékem ez a kívánság, de mivelhogy éltemben soha semmit sem tettem kedved ellen, belenyugszom abba.» Miután ittak már mindannyian, nem maradt méreg Phókiónnak és a hóhér kinyilatkoztatta, hogy nem kever másikat, ha nem kap tizenkét drachmát,[38] amibe neki egy adag kerül. Az idő csak telt, mult, ekkor Phókión odahíván egyik barátját azzal a kijelentéssel, hogy Athénben ingyen még meghalni sem lehet, felkérte, hogy adjon pénzt a bakónak.

XXXVII. A Munychion[39] hó 19-ik napja esett ekkor, és a lovagok Zeus tiszteletére díszmenetet tartottak. Némelyek levették koszorújukat, mások pedig könnyezve tekintettek a börtön ajtaira. Mindenki, a kit az irígység és gyűlölség nem tett teljesen elvadulttá, megátalkodottá, a legnagyobb kegyeletlenségnek tartotta azt, hogy nem halasztották el az itélet napját és nem óvtak meg a nyilvános kivégzés szennyétől az ünnepeskedő várost. Sőt Phókión ellenségei, mintha csak győzelmük nem lett volna teljes, elrendelték, hogy holtteste száműzessék és hogy az athéniek közül senki se rakhasson tüzet máglyájához.

Ez okon barátainak egyike sem mert a holttesthez nyulni, hanem valami Kónópion, a ki ilyes dolgokat díjért szokott teljesíteni, elvitte a holttestet Eleusison túlnanra és Megara földjéről hozott tűzön elégette.

Egy megarai nő, a ki szolgálóival segédkezett, ugyanott sírhalmot emelt Phókiónnak és italáldozatot öntött arra, majd ölbe rakván csontjait, éj idején lakására vitte és elásta tűzhelye mellé: «Te reád bizom, úgymond, kedves tűzhelyem, egy derék ember földi maradványait. Majdan ha eszükre térnek az athéniek, ám adjad vissza azokat a hazai sírnak.»

XXXVIII. És valóban rövid idő multán a viszonyok megértették az athéniekkel, minő előljárót és a mértékletességnek, az igazságnak minő őrét veszítette benne a nép.

Érczszobrot állítottak tehát neki és csontjait közköltségen temették el. Vádlói közül Hagnonidest egyhangulag halálra itél-

[38] Körülbelül 10 korona.

[39] Április egy része.

ték, Epikuroson és Demophiloson pedig, a kik Athénből megszöktek, Phókiónnak fia állt boszút, miután megtalálta őket.

Ebből, mint mondják, nem lett valami derék ember. Megszeretvén egy bordélyosnál nevelkedett leányt, történetesen meghallgatta az istentagadó Theodorost, a ki ilyesforma beszédet mondott a Lykeonban: «Ha nem rút dolog a barátnak a megszabadítása, hasonkép a barátnénak a megszabadítása sem az; ha a bajtársnak a kiváltása nem az, úgy a szeretőé sem», ezt az okoskodást, mint helyeset, a saját szenvedélyére alkalmazta, és kiváltotta szeretőjét.

Egyébként Phókiónnal való eljárásuk újfent emlékükbe idézte a helléneknek a Sokratesszel történteket, mert ugyanazt a ballépést követték el, és ugyanaz a balvégzet sujtotta Athént.

XXXVI.

MARCUS PORCIUS CATO.

(94—46. Kr. sz. e.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

Cato nemzetségének fényét, dicsőségét eredetileg ősatyjától Catótól nyerte, attól a férfiútól, a ki derékssége miatt a legnagyobb tekintélyben, tiszteletben állt a rómaiaknál, miképen az életrajzában meg van írva.

Korán árván maradt fitestvérével Caepióval és nőtestvérével Porciával. Volt még anyai részről egy más nőtestvére is, Servilia.

Valamennyien Livius Drususnál, anyai nagybátyjoknál éltek, nevelkedtek, a ki akkortájt a köztéren működött. Hatalmas szónok volt ez, és egyébként is belátásos férfi, a ki emelkedett gondolkozásmódjára nézve nem állt egy római mögött sem. Mondják, Cato már kora gyermekségétől kezdve hangjával, arczkifejezésével, sőt gyermeki kedvteléseivel hajlíthatatlan, szenvtelen és mindenekben állhatatos jellemet árult el, korát meghaladó erélyt, hatásosságot tanúsított tetteiben. Zordon és rideg volt a hízelgőkkel szemben, de még inkább daczolt azokkal, a kik megfélemlíteni akarták. Valóban nehezen volt nevetésre birható, és mosolyra is csak ritkán derült az arcza.

Haragra sem egykönnyen és hirtelen gerjedt, de ha felingerelték, engesztelhetetlen volt.

Midőn a tanuláshoz fogott, felfogása nehézkes, lomha volt, de a felfogottakat élénken megtartotta emlékező tehetségében. A mi rendesen történni szokott, hogy a könnyü felfogásuak inkább felejtenek, holott azok, a kik fáradsággal, munkál-

kodással fognak fel valamit, azt jobban is megtartják elméjükben, mert a tanulmányok mintegy bevésődnek a lélekbe. Úgy látszik nehezen meggyőzhető volta is megnehezítette Catónak a tanulást. Mert a tanulás kétségtelenül valami szenvedőleges magatartás és a meggyőzés gyorsabban megy azoknál, a kik kevesebb ellenálló képességgel bírnak. Azért könnyebben meglehet győzni az ifjakat az öregeknél és a betegeseket az egészségeseknél. Egyáltalán könnyebben hajtanak a szóra azok, a kikben a kétségeskedés gyengébb lábon áll.

Mindazáltal, mint beszélik, Cato engedelmeskedett nevelőjének és teljesítette minden parancsát, csakhogy mindennek az okát kívánta és tudakolta a miértjét.

De szeretetre méltó ember is volt nevelője, névszerint Sarpedon, a ki szívesebben nyult a megokoláshoz, mint az arczulütéshez.

II. Cato még gyerkőcze volt, midőn a rómaiak szövetségesei[1] lépéseket tettek a végre, hogy a római polgárjog részesei lehessenek. Történt, hogy valami Pompoedius Siló,[2] egy harczias szellemű és rendkívül tekintélyes férfiú, Drususnak barátja, több napot töltött ennél. E közben megbarátkozott a fiukkal: «Legyetek azon, mondá nékik, és kérjétek nagybátyátokat, hogy pártolja a polgárjogra irányuló törekvésünket.» Caepio mosolyogva intett helybenhagyólag, de Cato mit sem felelt, csak komoran, mereven nézte az idegeneket. «És te fiú, úgymond Pompoedius, mit szólsz hozzá? Nem vagy hajlandó, mikép testvéred, nagybátyádnál az idegenek javára közreműködni?» Cato egy mukkot sem szólt, azonban hallgatásával, tekintetével elárulta, hogy a kérést visszautasítja. Ekkor Pompoedius az ablakra emelte a fiút, mintha levetni akarná. «Igérd meg, rivallt reá, vagy lehajítalak.» Egyben keményebb hangot vett és karjaira emelvén a fiút, az ablak fölött többször meglóbálta.

Cato jó ideig igyen kitartott, félelem és rettegés nélkül. Végre letette Pompoedius a fiút és halkan így szólt barátaihoz: «Minő szerencse Italiára, hogy ez még gyermek! Mert ha

[1] Italiai népségek, a kik hódoltsági viszonyban állottak Rómához.
[2] Később a szövetségesek egyik főbb vezére.

férfiú volna, úgy hiszem, egyetlenegy szavazatot sem kapnánk a népgyülésen.» Egy más alkalommal valami rokona Catónak meghívta ezt, valamint több más fiúkat születése napján lakomára. Ezek aztán maguk közt időtöltésből játékhoz fogtak a ház egyik részében, vegyesen a fiatalabbak az idősbekkel. A játék abból állt, hogy bíróságot ültek, vádat emeltek, és az elitélteket fogságra vetették. Az elitéltek egyike, egy csinos külsejű fiú, midőn egy korosabb a szobába vezette és oda becsukta, segítségül hívta Catót. Cato rögtön kitalálta, a mi történt és az ajtóhoz sietett, széttaszigálta az elébe állókat és útját szegőket, majd kivezette a fiút. Aztán haraggal haza ment, a többi fiúk pedig követték.

III. Oly hírre tett szert, hogy midőn Sulla a fiuk szent futtatását, melyet Trójának[3] neveznek, látványosságkép rendezendő volt és e czélra összegyüjtötte a nemes ifjakat, vezérül kettőt választott közülük; az egyiket, a ki Metellának, Sulla nejének volt a fia, elfogadták a fiúk, a másikat, a Pompeius unokaöcscsét, Xestust azonban visszautasították és nem akarták vele sem a gyakorlatokat végezni, sem őt követni. Sulla megkérdezé tehát, hogy kit óhajtanak, mire egyhangulag felkiáltottak: «Catót» és Xestus maga visszalépett, átengedvén e tisztességet Catónak, mint nálánál derekabbnak.

Sulla atyjuk révén barátja volt a Catóknak és némelykor magához vezettette a fiúkat, hogy velük beszélgessen, a mely kedvezményben nagyon keveseket részesített, tekintettel méltóságának és hatalmának fenségére, rendkívüli voltára. Sarpedon a fiúk biztonsága és előmenetelét illetőleg nagy fontosságot tulajdonított ennek és gyakran elvezette Catót tisztelkedés végett Sulla házába, mely akkortájt mit sem különbözött az istentelenek lakától, annyi embert hurczoltak oda kínzás végett. Cato ekkor tizennégy éves volt; látván mint hordják ki a kitűnőség számba menő férfiak fejeit, mint sóhajtoznak titkon a jelenlevők, megkérdezte nevelőjét, miért nem öli meg valaki ezt az embert. «Mert jobban rettegik, felelé amaz,

[3] A Circus Maximusban szokták ezt tartani, a mely alkalommal 36 patriciusi ifjú két csoportra oszlakodva lóháton harczjátékokat mutatott be.

mintsem gyülölik.» «Hát, úgymond, miért nem adtál kardot a kezembe, hogy megölvén, megszabadíthattam volna hazámat a rabszolgaságtól?» Hallván e beszédet, de meg látván haraggal, indulattal tele szemeit és tekintetét, szerfölött megijedt Sarpedon és ettől fogvást immár szigorúan szemmel tartotta és őrizte Catót, hogy valami vakmerőségre ne vetemedjék.

Még kis fiú korában, ha kérdezték tőle, kit szeret legjobban, azt felelte: «Testvéremet». És ezután? «Testvéremet», ismételte viszonlag, valameddig a kérdező, többszörös tudakolózása után felhagyott azzal. Haladó korával csak erősbült a testvére iránt való vonzódása. Már húsz éves volt és Caepio nélkül nem tudott étkezni, utazni, vagy a Forumra menni. Csak a kenőcsök alkalmazásában nem követte, életmódjában egyébként is szigorú, takarékos volt.

Ezért Caepio, midőn dícsérték józanságát, mértékletességét, elismerte, hogy másokkal egybevetve csakugyan olyan, a minőnek állítják. «De ha, úgymond, életem módját párhuzamba hozom a Catóéval, úgy tetszik, semmit sem különbözöm Sippiustól», egy a fényűzéséről és puhálkodásáról hirhedt emberre utalván.

IV. Midőn elnyerte Apollo papságát, elköltözött nagybátyjától, átvette atyai örökrészét, mely százhúsz talentumra[1] rúgott. De élete módját még inkább szűkebb határok közé vonta. Majd barátságot kötött a tyrosi Antipaterrel, egy stoikus bölcselővel és főleg erkölcsi meg politikai tanulmányokba merült. Jóllehet az erény minden faja iránt lelkesedett, kiválóképp az igazság javán csüngött rajongó szeretettel, a mely ernyedetlen, hajlíthatatlan, minden szívességgel és kedvezéssel szemben.

Gyakorolta magát a szónoklásban is, mint a tömegre hatásos eszközben, meggyőződvén arról, hogy a politikai bölcselet terén, akár egy nagy város területén, a hadi erőt mindig készenlétben kell tartani. Mindazáltal gyakorlatait nem végezte mások társaságában és senki sem hallotta szavalni; sőt midőn

[1] 565.800 korona.

egyik barátja azt jegyezte meg: «Cato, rosszalják hallgatásodat az emberek», ezt felelte: «Csak az életmódomat ne rosszalják! Majd elkezdek beszélni, mihelyt lesz mondani valóm, a mit elhallgatni kár.»

V. A Porcia nevü Basilika az idősb Cato fogadalmi műve volt censor korából. Itt szokták a közügyeket megbeszélni a tribunusok, és mivelhogy egyik oszlop a székeknek útjában állni látszott, elhatározták, hogy elteszik onnét és máshová állítják. Ez vitte akarata ellenére Catót legelsőben a Forumra. Ellenszegült a tribunusoknak és kisérletével, a mely ékesszólásáról valamint bátorságáról tanúskodott, bámulatot aratott.

Mert beszéde épen nem volt keresett, ifjonti, hanem egyenes, tartalmas és rövid. Mindazáltal eszméinek rövidsége vonzó kellemmel érintette a fület és a beszédébe átszűrődött jelleme bizonyos bájt és derűt, de nem férfiatlant, árasztott. Hangja elegendő terjedelmes és öblös volt arra, hogy a nagy tömeget átjárja és e mellett kifáraszthatlan, ernyedetlen erővel, érczességgel bírt. Gyakran ugyanis egész napon át beszélt, a nélkül, hogy kimerült volna. Ezúttal győzött is a vitán, majd ismét visszavonult hallgatagságába és folytatta tanulmányait. De testi szervezetét is megedzette fárasztó gyakorlatokkal, megszokta hajadon fővel a forróságot, fagyot elviselni és útjártában minden évszakon gyalog menni. Barátai, a kik vele utaztak, lóháton voltak, Cato pedig, majd az egyikhez, majd a másikhoz csatlakozván, elbeszélgetett velük, ő gyalogosan, amazok lóháton. Bámulatos türelmet és megtartóztatást tanúsított betegségében. Ha lázt kapott, magában töltötte az egész napot és nem bocsájtott elibe senkit, valamig alapos megkönnyebbülését és betegségének jóra fordulását nem észlelte.

VI. Étkezésnél sorsot vetettek a helyeken. Ha a szerencse ellene fordult, barátai kérték, foglalja el az első helyet, ő azonban azt mondotta, hogy nem járja Venus[5] ellen cselekedni.

Eleintén mihelyt egyszer ivott, asztalt bontott, idővel azonban jobban az ivásra adta magát, elannyira, hogy gyakran

[5] A görögök után a rómaiaknál is szokásban volt a lakománál királyt — asztalfőt — választani, a mi koczkával történt. A hatos dobás Venusének neveztetett.

virradásig borozgatott. Barátai mentségére azt hozták fel, hogy a politika, a közügyek Catót egész napon igénybe veszik és elfoglalják, éjente és ivás közben társalog tehát a bölcselőkkel.

Midőn e miatt valami Memmius egy társaságban azt állította, hogy Cato egész éjszakán részegeskedik, Cicero odavetette: «De azt csak nem állítod, úgymond, hogy egész nap koczkázik.» Egyáltalán Cato abban a vélekedésben volt, hogy az akkori szokások és életerkölcsökkel ellentétes irányt kell követnie, mivelhogy azok megromlottak és nagy változtatásra szorultak. Annak láttára, hogy a rikító és élénk színű bíbor divatra kapott, ő a sötétet viselte. Gyakorta sarú és alsó ruha nélkül jelent meg nyilvánosan étkezés után, nem mintha hírre vadászott volna ezzel a különczködéssel, hanem hogy megszokja, hogy egyedül csak a szégyenletes miatt röstelkedjék, az egyéb hiábavalóságokat pedig megvesse.

Unokatestvére, Cato után száz talentumnyi[6] örökség szállt reá; ezt pénzzé tevén, kamat nélkül kölcsön adta barátainak, a kik arra szorultak. Némelyek aztán a tőle kapott földeket, rabszolgákat az ő jóváhagyásával az államnak elzálogosították.

VII. Midőn a házasulás idejét elérkezettnek vélte, a nélkül, hogy valamiféle nővel érülközött volna, Lepidára vetette szemeit, a ki előzőleg Scipio Metellusnak volt jegyese, akkor azonban Scipio visszalépésével és az eljegyzés fölbomlásával szabad volt. Csakhogy Metellus, Cato házasságának megtörténte előtt, megbánta a dolgot, és minden követ mozgásba hozván, el is nyerte a leányt, Cato fölháborodásában heves haragra lobbant, és ügyét a bíróság elé készült vinni; minthogy azonban barátai erről lebeszélték, mérgét, ifjonti hevét jambusokba öntötte ki, a melyekben Archilochos[7] keserűségével élvén, noha minden féktelenségtől, gyermekeskedéstől menten, keményen legyalázta Scipiót. Aztán nőül vette Atiliát, Soranus leányát, a ki az első, de nem az egyedüli felesége lett. E tekintetben tehát kevésbé volt szerencsés mint Laelius, Scipio barátja, mert az hosszú éltén át csak egy nőt ismert, a kit feleségül is vett.

[6] 471.500 korona.

[7] Élt 700 évvel Krisztus előtt. Állítólag az első gúnyversíró.

VIII. A «spartacusi»-nak nevezett rabszolgaháború kitörésekor Gellius volt a vezér, Cato pedig önkénytesen vett részt a hadjáraton, a testvére Caepio kedvéért, a ki legatus volt.

Azonban nem nyílott alkalma bátorságát, harczedzettségét oly mértékben érvényesíteni, mint kívánta, mivelhogy a hadvezetés rossz volt.

Mindazáltal az ott hadakozók puhasága, kicsapongása közepett oly fegyelmezettséget, önmérsékletet, és alkalomadtán oly bátorságot, belátást tanúsított, hogy az öreg Catónál semmivel sem látszott hátrább állni.

Gellius kitüntetésre és illő jutalomra ajánlotta Catót, a mit az kereken visszautasított, azt mondván, hogy a kitüntetésekre semmi érdemet nem szerzett.

Ez okon különczszámba is ment.

Majd midőn törvényt hoztak, a mely megtiltotta, hogy a hivatalokra pályázók nomenclatorokat[8] tartsanak oldalukon, Cato egyedül engedelmeskedett ennek a törvénynek a legatusságra való felléptekor, és a saját tisztévé tette, hogy a vele találkozókat üdvözölje és néven szólítsa.

A mivel azonban még dícsérői előtt is kelletlenné tette magát, mert bármennyire méltányolták, javalták eljárását, de az utánzás nehéz volta okán mégis nehezteltek reá.

IX. Hadi tribunussá neveztetésekor Makedoniába küldötték Catót Rubrius praetorhoz.

Ez alkalommal, mint beszélik, midőn neje bánkódásában könnyekre fakadt, Cato egyik barátja, Munatius, így szólt hozzá: «Vigasztalódjál Atilia, majd megőrzöm én neked Catót!» «Úgy, úgy,» jegyezte meg Cato, és mihelyt egy napi utat megtettek, a vacsora után azt mondotta barátjának: «No Munatius, hogy betarthasd az Atiliának tett igéretedet, nem szabad sem éjjel, sem nappal mellőlem távoznod.» Aztán két ágyat tétetett egyugyanazon szobába, és így Munatius mindig Catónál aludván, tréfaképen ennek az őrízete alá került. Kíséretében volt tizenöt rabszolgája, két szabadosa és négy

[8] Rabszolgák, a kik uraiknak a tiszti pályázások alkalmával, a cliensek, szavazó polgárok neveit megmondották.

barátja. Ezek lóháton mentek, holott ő maga szüntelen gyalog ballagott, és majd egyikhez, majd a másikhoz csatlakozva beszélgetett.

A táborba érkeztekor, az egyik legiónak, mert több volt, parancsnokává tette a hadvezér.

Cato nem tartotta valami nagy dolognak a saját erényének fitogtatását, mert az csak egy emberé volt, sem czélravezetőnek, leginkább tehát azon igyekezett, hogy alantasait magához hasonlókká tegye. A hatalomtól azonban nem választotta el a félelmet, hanem a meggyőzést csatolta ahhoz. Így a midőn minden alkalommal reábeszélni és oktatni igyekezett, kapcsolatban a büntetéssel meg a kitüntetéssel, nehéz megmondani, vajjon harcziasabbakká vagy békésebbekké, fegyelmezettebbekké vagy igazságosabbakká tette-e vitézeit, elannyira félelmeseknek tetszettek az ellenségnek, nyájasaknak a szövetségeseknek, bátortalanoknak a jogtalanság elkövetésében, és becsvágyóknak a dícséret kiérdemlésében.

Ez úton jutott Cato ahhoz, a mivel legkevesebbet törődött: a dicsőséghez, a közkedveltséghez, katonáinak kiváló tiszteletéhez és odaadásához. A mit másoknak megparancsolt, azt önszántából maga hajtotta végre.

Öltözetére, életrendjére, utazásmódjára inkább hasonlított a közkatonákhoz, mint a tisztekhez, jóllehet erkölcsre, lelkületre és belátásra túlszárnyalt valamennyi úgynevezett hadvezért meg imperatort, és így egyben ezekkel az iránta való jóindulatot észrevétlenül becsepegtette katonái szívébe. Mert az igaz erény után való rajongást csak a sugalmazó iránt való heves szeretet és odaadás támaszthat.

A ki szeretet nélkül dícséri a derék embert, csak dicsőségének hódol, de nem lelkesül erényeért és nem követi azt.

X. Értesülvén arról, hogy Athenodoros, melléknéven Kordylion, a stoikusok igazságaiban rendkívül járatos bölcselő Pergamosban időzik, tekintettel arra, hogy ez az immár koros férfiú a királyok meg az uralkodók barátságát, kegyeit, állhatatosan visszautasította, úgy vélte Cato, hogy írással, üzenettel semmire sem megy vele, élt tehát a törvény nyújtotta két havi szabadsággal és elhajózott Ázsiába hozzája, bizakodván

saját tökéletességeiben, hogy szerencsés fogást tesz. Találkozván vele, ráczáfolt, kiforgatta elhatározásából, és magával vitte a táborba, nagy örömmel büszkélkedve, akár csak dicsóbb, szebb hódítást tett volna Pompeiusnál meg Lucullusnál, a kik akkortájt királyokat és népeket igáztak le fegyverrel hadjárataikon.

XI. Még a hadseregnél volt, midőn testvére Ázsiába való útján Thrakiában Aenusban[9] megbetegedett. Cato levélben rögtön értesült erről és jóllehet a tenger erősen viharzott meg elegendő nagyságú hajó sem állt rendelkezésére, kis bárkába szállt két barátjával, három rabszolgájával és Thessalonikébe evezett.

Hajszálon múlt, hogy nem veszett el; csak véletlen szerencsének köszönte megmenekülését, és Caepio elhunyta pillanatában érkezett meg. Úgy tetszett, ezt a csapást több fájdalommal mint bölcsességgel viselte el.

Mert keserves bánatát nemcsak zokogással és a holttest át meg átkarolásával fejezte ki, hanem a roppant temetési költekezéssel, a füstölő szerek bőkezű beszerzésével, a drágalátos ruháknak az elégetésével, meg a thásosi[10] csiszolt kőbül készült, és nyolcz talentumba[11] került síremlékkel, a melyet Aenus piaczán emelt. Némelyek megszólták ezt az eljárást, tekintettel a Cato egyébként keresetlen, egyszerű voltára. De ezek nem vették észre, hogy minő szelídség, szeretet lakozott e férfiúnak az orczátlan kérések, a félelem, a gyönyörökkel szemben hajlíthatatlan, kemény szívében. A városok meg az uralkodók a halott végtisztességére sok mindenfélét küldöttek; Cato senkitől sem fogadott el pénzt, csak füstölő szereket és díszítményeket, de ezek árát is megtérítette küldőiknek. A hagyaték ő reá, meg Caepio leánykájára szállt, az osztálykor azonban semmit sem számított fel a temetésre fordított költségekből. És jóllehet így cselekedett akkor, így mindenkor, akadt valaki,[12] a ki azt írta, hogy Cato a halott hamvait szitán

[9] A Samothrake szigettel szemben a Hebros torkolatánál.

[10] Thrákia-melléki sziget, híres márványáról.

[11] 51 865 korona.

[12] Caesar Anticatójában.

átereszteti, hogy a megolvadt aranyat kikereshesse. Így bizakodott el az a férfiú, hogy nemcsak kardjával, hanem még irónjával is minden felelősség, minden számadás alól kivonhatja magát.

XII. Midőn Cato hadi szolgálata véget ért, nemcsak jó kívánságok, avagy dícséretek követték, a mi közönséges dolog, hanem könnyek és véget nem érő ölelések; a katonák lábai elé terítették köpenyeiket, a merre csak ment, és elhalmozták csókjaikkal kezeit, a mit akkortájt csak ritkán tettek meg a rómaiak egynéhány vezérüknek.

A politikára való lépte előtt tanulmányozás czéljából átakarta utazni Cato Ázsiát, és kitapasztalni minden egyes tartomány erkölcseit, életszokásait és erejét, egyben pedig kedvére kívánt lenni a galatai Deiotarusnak[18], atyja barátjának és vendéglátójának, a ki kérte, hogy látogassa meg. Utazását pedig ily módon tette: Virradáskor előre küldötte pékjét és szakácsát arra a helyre, a hol megállandó volt.

Ezek aztán szerényen, szép csöndesen bementek a kérdéses városba és ha ott nem akadt Catónak valami atyai barátja, avagy ismerőse, a vendéglőben készítettek neki szállást, a nélkül, hogy valakinek alkalmatlanságot szereztek volna, de ha nem volt vendéglő, akkor a hatósághoz fordultak és beérték azzal a szállással, a mit kaptak.

Gyakorta bizalmatlanságnak, lenézésnek voltak kitéve, mivelhogy minden hű-hó és fenyegetés nélkül jártak el dolgukban a hatóságnál, és Cato megérkeztekor készületlenül találta őket. Különben maga Cato még inkább rászolgált megjelenésével a kicsinylésre, és a mint podgyászán hallgatag üldögélt, alacsony származású, félénk ember gyanúját keltette fel. Ilyenkor aztán magához hivatta az előljárókat és azt mondotta: «Semmirekelők, fogadjátok jobban az idegeneket!»

«Nem mindig jönnek Catók ti hozzátok!»

«Enyhítsétek vendégszeretettel azok erőszakosságát, a kik csak ürügyet keresnek arra, hogy erővel elvegyék azt, a mihez szép szerével nem juthatnak.»

[18] Fejedelem Kis-Ázsiában, a kit Pompeius különös bizalmával ajándékozott meg.

XIII. Syriában tréfás dolog esett vele.

Antiochia felé ballagtában tömérdek embert pillantott meg a kapukon kívül, a kik az út mindakét oldalán rendbe voltak állítva.

Egyfelől külön az ifjak voltak chlamisban[14], másfelől meg a fiúk díszes ruházatban.

Némelyek még fehér öltönyt és koszorút is viseltek: az istenségek papjai, vagy az előljárók. Cato minden bizonynyal azt hitte, hogy a város az ő tiszteletére, fogadására teszi mindezt, és már haragudott előre küldött embereire, hogy ennek elejét nem vették, majd leszólította lovaikról barátait, és gyalog ballagott előre velük. Midőn közel értek, egy már koros férfiú, a ki mindent intézett és a tömeget rendbeállította, pálczával a kezében, koszorúval a fején, a többiek közül kiválva Cato elébe ment és minden üdvözlés nélkül azt kérdezte tőle, hogy hol maradt Demetrius és mikor érkezik meg.

Ez a Demetrius Pompeius rabszolgája volt egykor, ekkor azonban, mivelhogy úgyszólván az egész világ Pompeiusra függesztette szemeit, Demetriust is érdemén felül magasztalták, mert nagy tekintetben állt amannál. Cato barátai erre olyan hahotára fakadtak, hogy a tömegen áthaladtukban képtelenek voltak magukat tűrtőztetni. Cato meglepetésében csak azt mondotta akkor: «Ó szerencsétlen város!» egyebet sem szólt. Idő multán azonban maga is nevetni szokott, midőn szóvá tették az esetet, avagy az eszébe jutott.

XIV. Pompeius maga mindazonáltal eszükre térítette ezeket az embereket, a kik tudatlanságból ily figyelmetlenek voltak Cato iránt.

Midőn ugyanis Cato Ephesusba érkeztekor Pompeiushoz ment, hogy őt mint idősbet, és rangra előkelőbbet, a ki akkortájt a legnagyobb haderő felett parancsnokolt, üdvözölje, Pompeius ennek láttára nem várta be ülve, nem engedte meg, hogy hozzájáruljon, hanem, akár valami kitünő férfiúnak, elébe ment és jobbját nyújtotta neki.

[14] Köpeny, melyet félvállra vetve viseltek az ifjak.

Majd elhalmozta nyájassággal, szivélyességgel jelenlétében, de még több dicsérettel tetézte erényét távoztakor, elannyira, hogy valamennyien Catóra fordították figyelmüket, tekintetüket, és immár azt bámulták benne, a mi miatt előbb lenézték, a midőn elmélkedtek szelídségén, emelkedett lelkületén.

Mindazonáltal nem maradt titokban, hogy Pompeius szivélyessége inkább tiszteletből mint szeretetből fakadt, sőt észrevették, hogy hódol ugyan a jelenlevőnek, de örül eltávoztának. Mert Pompeius becsvágyat talált abban, hogy a többi fiatal embereket, a kik hozzájöttek, magánál tartsa, és óhajtotta, hogy társaságában legyenek, holott Catótól ilyesmit épen nem kívánt, hanem mintha csak jelenlétével feszélyezte volna korlátlan uralmát, szívesen bocsájtotta útjára. Mindazáltal tán ő volt az egyedüli a Rómába visszahajózók közül, a kinek gyermekeit és nejét figyelmébe ajánlotta, mint a kit egyébként is rokoni kötelék fűzött hozzá. Ettől fogvást hírre kapott, a városok versengtek, törték-zúzták magukat érte, a meghívások, a lakozások, egymást érték, a melyek közepette kérte barátait, tartsák szemmel, hogy észrevétlenül ne teljesüljön rajta Curio mondása.

Curio ugyanis, a kit boszantott barátjának, bizalmasának Catónak zordon volta, megkérdezte tőle, nem volna-e hajlandó a hadjárat bevégeztével megtekinteni Ázsiát. «Bizonyára», felelé ez. «Helyesen, mondá Curio, mert nyájasabbnak, szeretetreméltóbbnak térsz meg onnét.»

Körülbelül ez volt szavainak értelme.

XV. A galatai Deiotarus immár megvénülvén, meghívta magához Catót, hogy gyermekeit és házanépét figyelmébe ajánlja. Megérkeztekor mindenféle ajándékokkal állt elő, de mód nélkül való unszolásával, kérésével úgy felboszantotta Catót, hogy ez, immár alkonyodván, csak az éjszakát töltötte nála, és másnap három órakor útnak vált. De egy nap jártányira haladván, az előbbinél még több ajándékot talált Pessinusban, és Deiotarus levele is várta, azzal a kéréssel, hogyha nem hajlandó elfogadni az ajándékot, engedje át barátainak, a kik bizonyára megérdemlik tőle ezt a szívességet.

mivelhogy Cato erre elegendő vagyonnal nem rendelkezik. De Cato eme feltételre sem hajolt, noha észrevette, hogy egyik-másik barátja meglágyult és alattomban zúgolódik ellene. Azt mondotta tehát nekik, hogy mindenféle megvesztegetésre elegendő ürügy találkozik, barátai azonban csak annak lehetnek részesei, a mit ő tisztességgel bír, vagy jogos úton megszerez, és visszaküldötte Deiotarusnak az ajándékokat.

Majd Brundisiumba szándékozván átkelni, barátai jósolták, hogy Caepio maradványait helyezzék más hajóra, Cato azonban kijelentette, hogy inkább megvál életétől, mint ezektől és tengerre szállt. És véletlenből, mint mondják, átkelése sok veszedelemmel járt, holott a többieknek elég kellemes útjuk volt.

XVI. Rómába való visszatértekor ideje javarészét vagy otthon Athenodorus társaságában töltötte, vagy pedig a Forumon, barátait védelmezvén A reá kerülő quaestori hivatalra nem pályázott előbb, valamig a quaestori törvényeket nem tanulmányozta, tapasztalt férfiaktól mindent tüzetesen ki nem tudakolt, és hivatalának hatáskörét mintegy körvonalazta. Ebből folyólag mihelyt hivatalát elfoglalta, íziben mélyreható változtatásokat eszközölt a quaestori hivatalnokok és íródiákok közt. Ezek az emberek ugyanis, kis ujjukban bírván a kincstári törvényeket és rendeleteket, a midőn fiatal főnököket kaptak, akik tanulatlanságuk, tapasztalatlanságuk miatt szinte mások oktatására, vezetésére szorultak, nem engedtek ezeknek semmi befolyást, úgy hogy tulajdonképen ők voltak a quaestorok; valamig Cato erélyesen az ügyekhez fogván, nem olyankép, a ki beéri hivatalának címével, tisztességével, hanem a ki azt belátással, öntudattal és észszel vezetni tudja, az íródiákokat alantas közegekül, a mik tulajdonkép voltak, kívánta alkalmazni, megbüntette tehát a vétkeseket, és oktatta a tudatlanságból hibásakat. De minthogy vakmerők voltak és míg a többi quaestorok kegyét hajhászták, Catóval nyiltan szembeszálltak, a legelsőt közülük, a kit valami örökség körül csaláson kapott, a quaesturából rútul elkergette, a másodikat pedig sikkasztás miatt perbe idézte. Ez utóbbi védelmére Lutatius Catulus censor lépett a szószékre. E férfiú nagy tekintetben állt hivatala, de még inkább erénye okán,

mint a ki igazságszeretetével, józanságával valamennyi római közül kivált. Különben Catónak is nagy tisztelője és bizalmasa volt egész éltén át.

Ez midőn a jog útján a rövidebbet húzta, egész nyiltan elnézést kért embere javára. De Cato tiltakozott eljárása ellen, majd midőn mindinkább erősködött kérelmével: «Ó Catulus, minő szégyen volna az, mondá neki, ha téged, a censort, a kinek tiszte a mi életmódunknak elbírálása, lictorainkkal kidobatnánk.» Cato eme szavaira Catulus erősen a szemébe tekintett, mintha felelni akarna, de semmit se szólt, hanem akár haragjában, akár szégyenkezésében megzavarodott, hallgatag eltávozott. Mindazáltal emberünk nem marasztaltatott el. Mert midőn az elmarasztaló szavazatok egy szóval meghaladták a felmentőket, és Marcus Lollius, Cato kartársainak egyike, gyengélkedése okán nem vett részt az itélkezésben, Catulus egy kiküldött útján kérette, hogy jöjjön embere segítségére, Lollius tehát gyaloghintón vitette magát oda az itélet kimondása után és beadta felmentő szavazatát. Mindazáltal Cato nem alkalmazta többé az íródiákot, nem utalványozta fizetését, és semmiképen sem vette tekintetbe Lollius szavazatát.

XVII. Igyen megalázván és alkalmazkodókká tevén az íródiákokat, kénye-kedve szerint rendelkezett a lajstromokkal, és rövid idő alatt tiszteletre méltóbbá tette a kincstárt a senatusnál, mint a hogyan mindenki érezte és meg is vallotta, hogy Cato a quaesturát a consulátus méltóságával környékezte.

Kezdetben sok régi kölcsönökre bukkant, a mikkel vagy az állam tartozott a magánosoknak, vagy ezek a kincstárnak; egyidejüleg véget vetett tehát eme jogsérelmeknek, amelyeket vagy az állam elkövetett, vagy elszenvedett, a mennyiben a tartozásokat kérlelhetetlen szigorral behajtotta, a követeléseket pedig gyorsan készségesen kifizette. A nép aztán nagy tisztelettel tekintett reá, látván, hogy fizetni kénytelenek azok, akik azt hitték, hogy az államot megrövidíthetik és pénzükhöz jutottak azok, akik arra már nem számítottak.

Aztán sokan illetéktelenül nyújtottak be számlákat, meg hamis okleveleket, amelyeket előzői akár kedvezésből, akár elfogultságból elfogadtak.

Figyelmét semmi ilyes praktika nem kerülte ki, sőt egy alkalommal valami rendelet valódiságán kételkedvén, noha többen tanúskodtak a mellett, nem adott hitelt, nem engedte folyóvá tenni, valamig a consulok megjelentek és esküt tettek hitelességére.

Sokan voltak, a kiknek Sulla a proscriptiók idején 12.000 drachma[15] vérdíjat fizetett minden egyes polgár meggyilkolásáért; az egész világ mint vérrel fertőzötteket, elátkozottakat gyűlölte ezeket, de megtorolni senki sem merte.

Cato törvény elé idézte mind, mint a közpénzek jogtalan birlalóit, és ezek visszaadására szorította, egyben szemükre lobbantotta egész hévvel és nyomatékkal eljárásuk istentelen, törvénytelen voltát. Ezeket aztán, a kik ily állapotban leledzvén, a gyilkosság vádjába estek, és mintegy előzőleg bűnösöknek bizonyultak, a bíróság elé állították és kivégezték, valamennyi polgár örömére, akik szentül hitték, hogy ekkor végre meglátták ezekkel együtt a zsarnokságnak megszűntét és Sullának magának a megbüntetését.

XVIII. Tetszett a népnek az ő fáradhatlan, ernyedetlen gondossága is, a melylyel hivatalában eljárt.

Mert Catónál kartársai közül senki se ment korábban a kincstárba, és senki sem távozott később onnét. Egyetlen egy nép- vagy tanácsgyülést sem mulasztott el, aggódó gondossággal ügyelvén azokra, a kik készek voltak szívességből akár az adó- és tartozáselengedéseket, akár javadalmazásokat bárkinek is megszavazni. És a midőn megközelíthetetlenné tevén megtisztitotta a kincstárt az álarczoskodóktól és egyben pénzzel megtöltötte azt, megmutatta, hogy az állam meggazdagodhatik jogtalanság nélkül is. Eleintén egynémely kartársai gyűlöletesnek, tűrhetetlennek találták Catót, de később megszerették, midőn látták, hogy valamennyiükért kiteszi magát a gyűlölségnek, mert a közvagyont kegyhajhászásból nem pocsékolta, jogtalanul nem osztogatta, és szemben a kérelmezőkkel, erőszakoskodókkal, alkalmat nyújtott nekik arra a mentegetődzésre, hogy képtelenek ilyesmit tenni a Cato akarata

[15] Körülbelül 9600 korona.

ellenére. Hivataloskodása utolsó napján, a midőn szinte az egész nép hazakísérte, meghallotta, hogy Marcellusnak a kincstárban számos barátai és befolyásos polgártársai hegyibe estek és körülfogván erőltették, hogy valami állítólagos tartozást kiutalványozzon. Marcellus gyermekkori barátja volt Catónak, és ezzel együtt a legkitűnőbb tisztviselő: de maga magára utalva félénkségből könnyen adott a kérők szavára és minden szívességre hajlandó volt.

Cato tehát rögtön visszafordult, és annak láttára, hogy Marcellus engedve az erőszakoskodásnak immár megírta az utalványt, elkérte a lajstromot és kitörülte a tételt magának Marcellusnak jelenlétében, a ki egy szót se szólt.

Aztán ennek megtörténtével kivezette a kincstárból és hazavitte, a nélkül, hogy Marcellus akár akkor, akár később horgolt volna reá, mert mindvégig benső baráti viszonyban maradt vele. Jóllehet megvált a quaestorságtól, nem hagyta őrizetlenül Cato a kincsesházat, mert szolgái mindennap megjelentek a quaesturában, hogy feljegyezzék a kiutalásokat; maga pedig öt talentumon[16] megszerezvén a lajstromokat, a melyek a közvagyon-számadásokat tartalmazták Sulla korától egészen az ő kincstárosságáig, azokat szüntelen kezeügyében tartotta.

XIX. A senatusba elsőnek jött és utolsónak távozott. Gyakorta, midőn a többiek késedelmesen gyülekeztek, letelepedett, és nyugton olvasgatott, felöltőjét könyve elébe tartván. A senatus ülésszaka alatt sohasem utazott el. Később azonban a Pompeius-pártiak látván, hogy jogtalan üzelmeikre nézve Catoban szűntelen meg nem tántorítható, meg nem félemlíthető ellenfelük akadt, azon mesterkedtek, hogy barátainak védelmezése, bíráskodás és egyéb ügyletek okán távol tartsák. De hamarosan észrevette Cato a tőrt, lemondott tehát minden ügyködésről, és feltette magában, hogy a senatus ülésszaka alatt semmi egyébhez nem fog. Mert nem a dicsőség kedvéért avagy bírvágyból, nem is önkénytelenül avagy véletlenből, miként mások, ártotta magát az államügyek vitelébe, hanem

[16] 23.575 korona.

a politikát a tisztességes emberek kötelességének fogván fel, abban a meggyőződésben élt, hogy nagyobb gondot kell fordítaniia a közügyekre, mint a méhnek a kasra. Ugyancsak feladatává tette, hogy a tartományokat érdeklő ügyekről, határozatokról, itéletekről és legfontosabb intézkedésekről mindenütt levő barátai és szállásadói hozzá tudósításokat küldjenek.

Egy alkalommal erélyesen szembeszállt Clodius népámítóval, a ki mélyre menő újítások, zavarok magvait szórta szét, megrágalmazta a nép előtt a papokat, papnőket, köztük Fabiát, Terentiának, Cicero nejének a testvérét, a ki veszedelemben is forgott. Cato a földig alázta Clodiust és Róma elhagyására kényszerítette; Cicero köszönetére pedig azt felelte, hogy az államnak mondjon köszönetet, mert ennek kedvéért tesz, intéz ő mindent. Ezek folytán nagy hírre vergődött, elannyira, hogy egy szónok azt mondotta a bíráknak valami perben, a melyen csak egy tanú szerepelt, hogy helytelen dolog egy tanúnak hitelt adni, még ha maga Cato volna is az.

Sokan már szállóigeképp szokták mondogatni valami hihetetlen, különös dologról, hogy azt a Cato mondására se lehet elhinni.

Valami kicsapongó, pazar ember a senatusban a mértékletességről, az egyszerűségről terjedelmes beszédet mondott. Amnaeus felkelt: «Jó ember, úgymond, ki adhat reád valamit, a ki úgy étkezel mint Lucullus, úgy építesz mint Crassus és úgy szónokolsz mint Cato.»

Szintígy a ledéreket és paráznákat, a kik beszédeikben a tisztességet, a szigorú erkölcsöket hánytorgatták, gúnyképp Catóknak nevezték.

XX. Sokan unszolták Catót a néptribunatus elvállalására, ő azonban nem tartotta üdvös dolognak, ennek a nagy hatáskörű hivatalnak a hatalmát, akár valami erős orvosságot, kényszerhelyzet híján elfecsérelni. Majd a közügyek pihenőt engedvén, ellátta magát könyvekkel és bölcselők társaságában Lucania felé vette útját, hol a mezőségei feküdtek, a melyek kedve szerint való szórakozásra kínálkoztak. Útközben számos igás és málhás barmokkal meg hajcsárokkal találkozott, és megtudta, hogy Metellus Nepos visszatérőben van Rómába és készül pályázni a néptribunatusra.

Cato szó nélkül megállt, majd kis vártatva meghagyta övéinek, hogy forduljanak vissza.

Barátai elcsodálkoztak. «Nem tudjátok, úgymond, hogy Metellus már hóbortossága okán magában is félelmes, most pedig, a midőn Pompeius hívására Rómába megy, a közdolgokra mennykő gyanánt csap és mindent felforgat? Nincs tehát most szórakozásra, utazásra idő, meggyőzni kell ezt az embert, vagy meghalni a hazáért való küzdelemben.» Mindazáltal barátai javallására előzőleg mezei birtokára ment, majd kevés időt ott töltvén, újfent visszatért Rómába.

Alkonyatkor megérkezvén, hajnalhasadtakor íziben lement a Forumra, és Metellus ellenfeléül fellépett néptribunusnak.

Ennek a hivatalnak a hatalma inkább akadályozásban, mintsem intézkedésben áll, és jóllehet a többi tribunusok csak egy ellen hoznak határozatot, ennek a tiltakozása, vétója dönt.

XXI. Eleinte csak egynéhány barátja állt Cato mellé; de mihelyt szándéka nyilvánossá lett, hamarosan minden derék és tisztességes polgár köréje csoportosult, és azzal biztatta, bátorította, hogy nem ő fogad el kegyet, hanem ő adja a legkiválóbbat hazájának és jóravaló polgártársainak, hiszen gyakran módjában volt minden fáradság nélkül elnyerni e hivatalt, de nem akarta, most azonban a hazáért, az alkotmányért szállva síkra, veszedelmek közt pályázik arra. Beszélik, hogy lelkesedésükben, felhevültükben oly sokan tódultak köréje, hogy élete veszedelemben forgott és csak nagy nehezen jutott a tömegen át a Forumra.

Több másokkal meg Metellusszal együtt néptribunussá választatván, észrevette, hogy a consulválasztás adás-vevés tárgya lett, nyilvánosan megkorholta tehát a népet és beszéde végeztével megesküdött, hogy törvény elé állítja a vesztegetőt, bárki legyen is az. Silanusszal egyedül tett kivételt, rokonság okán; Silanus ugyanis Cato hugát Serviliát bírta nőül. E miatt megkímélte, de beperelte Murenát, hogy Silanusszal együtt pénzzel vitte keresztül consullá való megválasztatását. Valami törvény megadta a vádlottnak azt a jogot, hogy a vádlót mindig őrizet alatt tarthassa, mikép tudomása legyen mindarról, a mit amaz a vádra nézve összegyűjt és előkészít.

Az őr, a kit Murena Cato megfigyelésével, követésével megbízott, midőn tapasztalta, hogy Cato sem csellel, sem jogtalansággal nem él, hanem becsülettel, emberszeretettel igaz, egyenes utat követ a vádra nézve, elannyira méltányolta emelkedett lelkületét, jellemét, hogy csupán csak a Forumra ment, vagy Cato ajtaján kopogtatott megtudakolván, szándékozik e az nap a vádra nézve valami lépést tenni, és ha Cato tagadólag felelt, bízvást eltávozott.

A per folyamán Cicero, az időtájt consul és Murena védője, Catóra czélozva sokat gúnyoskodott, élczeskedett a stoicus bölcselőkön, meg ezeknek állítólagos különcz tanaikon és kaczagásra indította a bírákat ; Cato mosolygott és állítólag ezt mondotta a körülötte levőknek : «Barátaim, minő tréfás consulunk van.» Murena felmentetvén, semmi gonosz, esztelen indulatot nem tanúsított Cato iránt, sőt consulkodása alatt a legfontosabb ügyekben folyton tanácsával élt, és egyébként is mindvégig tisztelettel, bizalommal volt hozzá.

De erre Cato maga is reá szolgált, mert jóllehet a szószéken, a népgyülésen szigorú és félelmes volt az igazság védelmében, ezentúl azonban mindenkivel szemben jóindulatot, emberszeretet tanúsított.

XXII. Még mielőtt Cato néptribunus lett, számos nehéz küzdelmek közt tőle telhetőleg támogatta Cicero kormányát ennek consulsága alatt, főleg pedig a Catilina ellen való rendkívül fontos és dicsőséges intézkedéseit segítette dűlőre vinni. Ez a Catilina a rómaiak alkotmányának vesztén és teljes felforgatásán dolgozott, lázadást és egyben háborút szított, a midőn Cicero által lelepeztetvén, elmenekült Rómából.

Lentulus, Cethegus és sok mások azonban, kik az összeesküvés részesei voltak, a merényletben való gyávasággal, kislelkűséggel vádolván Catilinát, maguk vették tervbe, hogy Rómát porrá égetik és a birodalmat a népek fellázításával, meg külháborúkkal fenekestől felforgatják.

Mesterkedésük kiderülvén, mikép az Cicero életrajzában meg van írva, a dolog a senatus elé került. Az első felszólaló, Silanus, kijelentette, hogy nézete szerint a legsúlyosabb büntetéssel kell sújtani ezeket az embereket.

Társai egymásután helyeselték nézetét, valamig Caesarra került a sor.

Felkelt azután Caesar. Ez a hatalmas szónok, a ki az államban minden változást és mozgalmat a saját terveihez szükséges gyújtóanyagszámba vett, a melyet inkább növelni, mint kioltani óhajtott, megnyerő és emberszeretettől áradozó beszédet mondott, a melyben ellenezte, hogy vizsgálat nélkül kivégezzék e férfiakat, és javalta, hogy tartsák őket fogságban, őrizet alatt.

Igyen úgy megfordította a senatus nézetét, a mely félt a néptől, hogy még Silanus is visszaszívta a szavát és azt mondotta, hogy ő maga sem értett halált, hanem fogságot, mert egy római férfiúra nézve ez a legsúlyosabb büntetés.

XXIII. Ilyetén fordulat állván be, valamennyien a szelídebb és emberségesebb nézet felé hajoltak. De felkelt e felfogás ellen Cato és beszédében elsőnek haraggal, szenvedélyesen rontott Silanusra, lehurrogatván őt nézetváltoztatása miatt, majd Caesarra támadt, hogy népszerűsködő magatartásával és emberszerető beszédével felforgatja az államot, megfélemlíti a senatust, a melytől pedig ép ő neki kellene tartania és örülnie, ha ártatlanul, gyanútlanul menekülhet a történtekből, a midőn oly merészen és nyiltan törekszik a közület ellenségeit az igazságszolgáltatás kezeiből kiragadni, a midőn elárulja, hogy nem szánakozik veszni indult dicső, hatalmas hazáján, jóllehet megkönnyezi, megsiratja azokat az embereket, a kik bár soha a világra ne jöttek, ne születtek volna, hahogy halálukkal nagy öldöklésektől, veszedelmektől megszabadítják az államot.

Mint mondják, Cato beszédei közül ez az egyedüli maradt fenn. Cicero a consul ugyanis több, a gyorsírásban kiváló íródiákot eleve kitanított oly kicsiny, rövid szójegyekre, a melyek több betűket jeleztek, aztán elhelyezte őket a tanácsterem különböző pontjaira. Eleddig nem képeztek, nem alkalmaztak úgynevezett jelírókat, mert állítólag ekkor tettek első ízben ilyesféle kísérletet. Cato lett aztán a győztes és úgy megváltoztatta a senatorok nézetét, hogy halálra ítélték a vádlottakat.

XXIV. Beszélik, — ha ugyan a jellem legkisebb vonásait sem szabad mellőzni annak, a ki mintegy a lélek képét festi — hogy akkor, a midőn a vita, a küzdelem leghevesebb, legerősebb volt Cato meg Caesar közt, és a senatus figyelme ezekre meredt, Caesarhoz kívülről valami levélkét hoztak. Cato gyanúba vette és rosszra magyarázta a dolgot, hogy akadnak a kik megütköznek azon, és követelte a levél felolvasását.

Caesar átadta a levélkét a közelében álló Catónak. Ez elolvasta a szerelmes levélkét, a mit huga Servilia intézett Caesarhoz, a ki azt elszerette és megrontotta. Odadobta tehát Caesarnak és azt mondotta: «Nesze, tarsd meg, te boriszák!» és újfent felvette beszéde előbbi fonalát.

Egyáltalán, úgy látszik, Cato szerencsétlen volt családja nőtagjaira nézve.

Ez a Servilia ugyanis rossz hírben állt Caesarral. A másik Servilia pedig, szintén Cato huga, még kicsapongóbb életű volt. Lucullushoz, a leghírnevesebb rómaiak egyikéhez ment nőül, kinek fiút szült, de féktelensége miatt ettől eltaszíttatott.

A mi pedig a legszégyenletesebb, hogy még Atilia, a Cato neje, sem maradt tisztán az ilyesfajta kicsapongásoktól, elannyira, hogy Cato, noha két gyermeket nemzett vele, kénytelen volt őt kicsapongása miatt elűzni.

XXV. Ezután nőül vette Philippus leányát, Marciát, a ki tisztességes asszony hírében állt, s kiről sokat beszélnek, jóllehet Cato életében, akár egy drámában, ez a szakasz kétséges, homályos pontot képez. A dolog ilyeténkép esett meg Thraseas[17] elbeszélése szerint, a ki Munatiusnak, Cato barátjának és kortársának a hitelére támaszkodik. Cato számos tisztelői és kedvelői sorában voltak olyanok, a kik kiváltak, kimagaslottak a többiek közül, köztük Quintus Hortensius is, egy kitűnő tekintetű, tisztességes erkölcsű férfiú. Ez vágyván arra, hogy ne pusztán barátja és bizalmasa legyen Catonak, hanem ha csak lehetséges, egész házát, nemzetségét,

[17] Pataviumi születésű jeles történetíró, a kit Nero kivégeztetett. Cato életrajzára nézve az adatokat a fentebb idézett Munatiustól vette, a ki szintén megírta Cato életét.

rokonsági, szövetségi kötelékekkel összekapcsolja, fejébe vette, hogy rábeszéli, miként leányát Porciát, a ki Bibulus neje volt és annak két gyermeket szült, engedje át ismét ő neki, akár egy termékeny földet a gyermeknemzésre.

Vélekedése szerint ez ugyan az emberek szemében furcsának tetszthetik, de természetszerüleg eszélyes és helyes az, hogy egy élte virágán levő nő ne maradjon terméketlenségében parlagon, sem ne terhelje, nyomorítsa meg férjét azzal, hogy kelleténél több gyermeket szül, midőn erre annak semmi

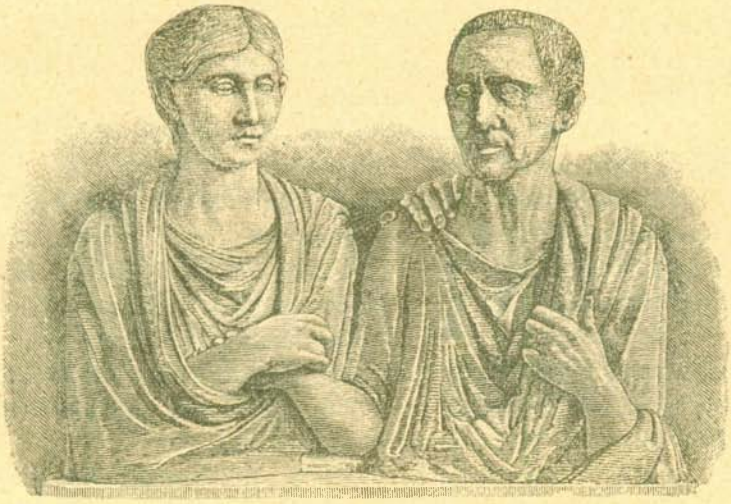

Cato és leánya Porcia.

szüksége nincs. Az örökségnek érdemes emberek közt való megosztása folytán azonban az erény köre bőségesen kitágul, meg a nemzetségekre szétárad és a vérkötelékek által maga az állam is önmagában egyöntetűvé válik. De ha Bibulus mindenkép ragaszkodik nejéhez, majd visszaadja neki, mihelyt szült, minekutána a gyermekek közössége által szorosabb rokonságba jutott Bibulusszal is meg Catóval is. Cato azt felelte, hogy ő szereti ugyan Hortensiust és helyesli a vele való rokonsági összeköttetést, de különösnek tartja, hogy szóvá teszi leánya nőül vételét, a kit másnak adott feleségül.

Hortensius ekkor egyet fordított a dolgon, és minden habozás, csűrés-csavarás nélkül Cato tulajdon feleségét kérte, a ki még elég fiatal volt a szülésre, Cato pedig kellő számú leszármazóknak örvendett. És nem lehet azt sem állítani, hogy Hortensius ezt az ajánlatot annak tudatában tette, hogy Cato nem ragaszkodik Marciához; mert, mint mondják, akkortájt ép viselős volt. Cato tehát látván Hortensius vágyakodását, epekedését, nem utasította vissza, csak azt mondotta, hogy szükséges Philippusnak, Marcia atyjának a beleegyezése is. Philippus aztán megbeszélvén a dolgot, tudomást szerzett magának Cato beleegyeztéről, de csakis azzal a feltétellel jegyezte el Marciát Hortensiusnak, hogyha Cato jelen lesz, és szintén jóváhagyja az eljegyzést.

Ezt a körülményt, noha jóval később történt, a Cato nejeiről emlékezvén, helyesnek véltem előzőleg elbeszélni.

XXVI. Lentulusnak és czinkostársainak kivégeztetése után Caesar az ellene a senatusban emelt vádak és gyanusítások miatt a népnél keresett oltalmat; felzendítette és maga köré csődítette az álladalom tömérdek beteges, megrontott elemeit.

Cato ijedtében azt tanácsolta a senatusnak, hogy nyerje meg a szűkösködő, lázongó tömeget gabnakiosztással, a mi évenként 1250 talentum[18] kiadással járt. Ez az emberszerető meg kegyes intézkedés aztán szemmelláthatólag eloszlatta a fenyegető veszedelmet.

Ezután Metellus, a ki a néptribunatushoz jutott, lármás népgyüléseket toborzott össze és törvényjavaslatot hozott, hogy jöjjön a nagy Pompeius sebten egész seregestől Itáliába és vegye oltalmába, mentse meg a Catilinától veszélyeztetett Rómát. De ez csak színleges beszéd volt, a törvénynek tényleges czélja pedig abban leledzett, Pompeius kezére játszani a közügyek vitelét és ennek adni át a legfőbb hatalmat.

A senatus összeülvén, Cato, szokásai ellenére, nem támadta meg hevesen Metellust, hanem csak szelíden, mérséklettel intette, végül pedig kérésre fogta a dolgot és magasz-

[18] 5.893,750 korona.

talta a Metellusok házát, a mely örök időn át aristokratikus hajlamú volt.

Metellus erre még inkább neki bőszült, megvetését éreztette Catóval, mint a ki megszeppent és meghátrált, majd fenhéjázó fenyegetésekre és vakmerő beszédekre fakadt, hogy a senatus akarata ellenére is keresztülhajtja tervét.

Cato erre megváltoztatta modorát, hangját meg beszédét, és egyebek közt egész elhatározottsággal kijelentette, hogy a míg ő él, Pompeius nem fog fegyveres kézzel Rómába lépni. A senatus pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy egyikük sem rendelkezik higgadtsággal, alapos érveléssel: mert Metellus eljárása őröjngés, mely túlcsapongó gonoszságában végromlásra és általános zűr-zavarra tör, a Catóé pedig rajongás, az erény rajongása, mely a szépért és az igazért küzd.

XXVII. Ama napon, a melyen a népnek a törvény felett szavaznia kelle, Metellusnak fegyveres zsoldosok, gladiatorok, meg rabszolgák álltak rendelkezésére a Forumon sorakozottan, aztán a nép jó része is a változás reményében Pompeius után sóvárgott, de Caesartól, az akkori praetortól is hathatós támogatást vártak.

Cato oldalán ellenben a legelőkelőbb polgárok inkább csak méltatlankodtak, és tűrték a sérelmeket, sem mint küzdöttek.

Nagy csüggedés, aggódás vett erőt háza népén. Néhány barátja étlenül virrasztott nála, tehetetlen töprengésbe merülten miatta, neje meg hugai pedig jajveszékeltek és sírtak. Cato maga ellenben félelem nélkül, egész bátran beszélgetett mindenkivel, vígasztalgatott, majd az estebéd idejekor, szokása szerint megvacsorált és elaludt, valamig egyik hivataltársa, Minucius Thermus, mély álmából fel nem keltette. Aztán lementek a Forumra, a midőn csak kevesen kísérték őket, de sokan jöttek elibök, és intették őket, hogy vigyázzanak magukra.

Midőn Cato megállapodott, annak láttára, hogy a Dioskurok templomát fegyveresek veszik körül, és a lépcsőket gladiátorok őrzik, fönt pedig Caesar ül magával Metellusszal, barátai felé fordulván: «Arczátlan, gyáva ember, úgymond, a ki egy fegyvertelen, védetlen ember ellen annyi harczost

toborzott össze!» Aztán nyomban megindult Thermusszal. Előttük utat nyitottak azok, akik a lépcsőket megszállva tartották, de senki mást nem eresztettek át, úgy hogy Cato Munatiust a kezénél húzván, nagy nehezen tudta felvezetni. Majd legott tovább ment és úgy mint volt, leült Metellus és Caesar közé, úgy hogy megakadályozta bizalmas beszélgetésüket. Ezek nem tudták mit tevők legyenek, a többiek meg örvendezve, csodálkozva szemlélték Cato arczát, büszke, bátor magatartását, majd közelébb férkőzvén hozzá, kiabálásukkal biztatták, hogy csak bátran viselje magát, de maguk magukat is, hogy tartsanak össze, maradjanak együtt, és ne hagyják cserben se a szabadságot, se azt, a ki azért küzd.

XXVIII. Mikor aztán az írnok kezébe veszi a törvényjavaslatot, Cato ellenszegül a felolvasásnak. Erre Metellus átveszi azt és elkezdi olvasni; Cato kiragadja kezéből. Miđőn pedig Metellus, a ki fejből tudta a javaslatot, betéve akarja elmondani. Thermus kezével befogja a száját, és ajkára zárja a szót. Végül aztán Metellus, annak láttára, hogy e férfiak kétségbeesett harczra szánták el magukat, és hogy a nép is ingadozik, tétovázik a történtekre, megparancsolja fegyvereseinek, hogy állásukból rohanjanak elő ijesztő nagy lármával. Ez meg is történik, és valamennyien szerteszélednek; egyedül Cato marad helyén, noha kővel meg bottal hajigálják felülről.

De nem tűri ezt Murena, az, a kit Cato törvénybe idézett és bevádolt, eltakarja togájával Catót, rákiált a hajigálókra, hogy maradjanak veszteg, végül sok biztatás után körülnyalábolja és a Dioskurok templomába vonszolja.

Metellus midőn látja, hogy a szószék tája megürült, és és ellenfelei a Forumról megfutottak, teljesen bízik győzelmében, ujfent visszaparancsolja fegyvereseit, majd illedelmesen előre lép és megkísérli a törvényt letárgyalni. De ellenfelei hamarosan összeszedik magukat a futásból, és nyomban ott teremnek ismét nagy lármával, bizalommal, úgy hogy Metellus meg az övei zavarba jönnek, megfélemlednek, abban a hiedelemben, hogy ellenfeleik valahonnét fegyverre tettek szert, és megtámadják őket. Nem is marad helyt senki, hanem valamennyien elszaladnak a szószéktől.

Igyen ezek elszéledtével Cato ismét megjelenik, megdícséri, felbátorítja a népet, a tömeg pedig melléje sorakozik, hogy mindenáron megbuktassa Metellust. Az egybegyült senatus is újólag kijelenti, hogy Catót támogatja, és szembeszáll a törvényjavaslattal, mely csak lázadást és polgárháborút hoz Rómára.

XXIX. De Metellus még inkább hajlíthatatlan és nyakas maradt, majd annak láttára, hogy az övéi Catótól megfélemledtek, akit meggyőzhetetlennek, kierőszakolhatatlannak véltek, váratlanul a Forumon termett, és összeterelvén a népet, sok mindenféle gyűlöletes kifakadásokat tett Catóra és lármázott, hogy kénytelen Cato zsarnoksága meg a Pompeius ellen szőtt összesküvés elől menekülni, a mit majd hamarosan megbán a város, mivelhogy egy ily nagy embert megsértett. Majd legott Ázsiába indult, hogy mindezeket Pompeiusnak elpanaszolja.

Nagy dicsőségére vált Catónak, hogy ettől a súlyos nyügtől megszabadította a néptribunatust, és Pompeius hatalmát mintegy Metellus személyén megtörte. De még inkább öregbült jó híre, midőn a senatus készült becstelenséggel sujtani meg hivatalától megfosztani Metellust, és Cato azt nem engedte, ellenezte és érdekében közbenjárt.

A közönség emberszeretetének és mérsékletének tudta be azt, hogy nem taposta lábbal ellenfelét, nem gyalázta meg azt, a kit erővel legyőzött. A belátásos embereknek azonban úgy tetszett, hogy ügyes és a közérdeket szemmel tartó dolog volt nem ingerelni Pompeiust.

Ez időtájt Lucullus visszatért hadjáratáról, a melynek eredményét és dicsőségét, úgy tetszett, Pompeius elragadta tőle és veszedelemben forgott, hogy elesik a diadalmenettől. Caius Memmius ugyanis felbujtotta a népet, és pereket indított ellene, inkább a Pompeiusnak való kedvezésből, mint személyes gyűlölségből. Cato, a ki közel rokonságban állt Luculusszal, mivelhogy ez az ő hugát Serviliát birta nőül, de meg mert a dolgot szerfölött igazságtalannak vélte, szembeszállt Memmiusszal és sok rágalomnak, vádaskodásnak tette ki magát. Végül, noha hivatalából is kiesett, mintha azt zsarnokilag vitte volna,

odajuttatta a dolgot, hogy Memmius elállt a pertől és abban hagyta a küzdelmet. Lucullus pedig megtartotta a diadalmenetet, és hova-tovább benső baráti viszonyt kötött Catóval, a mely neki sánczul, erősségül szolgált Pompeius hatalma ellen.

XXX. Pompeius pedig visszatért a hadjáratról teljes nagyságában, és bizakodván fogadtatása fényes meg lelkesült voltán, hogy polgártársai semmiféle kérését nem utasítják vissza, előre küldött követeket a senatushoz, kérvén, hogy a consulválasztó gyüléseket halaszsza el.

A többség belenyugodott, de Cato, nem mintha valami nagy fontosságot tulajdonított volna az elhalasztásnak, hanem mert Pompeius e kísérletét és reménykedését akarta meghiúsítani, ellent mondott és a senatust úgy megfordította nézetében, hogy ez a kérést leszavazta.

Ez a dolog Pompeiust meglehetősen kihozta sodrából; majd abban a hitben, hogy ha Cato nem lesz barátja, nem egy kudarczot vall vele szemben, elküldé hozzá ennek egyik bizalmasát Munatiust, és mivelhogy Catónak két férjhez menő unokahuga volt, ezek idősbikét nőül kérette magának, a fiatalabbikat pedig fiának. Némelyek azt állítják, hogy a megkérés nem Cato hugaira, hanem leányaira vonatkozott. Midőn Munatius közölte azt Catóval, ennek nejével, meg nővéreivel, a nők, tekintettel Pompeius magas állására és méltóságára, rendkívül megörültek ennek az összeköttetésnek. Cato ellenben minden habozás, tanakodás nélkül, íziben azt felelte meghatottan: «Menj Munatius, menj, és mondsza Pompeiusnak, hogy az asszonyi lak nem csapda Cato számára, hogy jóindulatát nagyrabecsüli, és igazságos eljárásában szolgálatára áll barátságával, amely megbízhatóbb minden rokonságnál, de Pompeius dicsőségeért hazája kárára nem ad túszokat.»

Boszankodtak ezen az asszonyok, de barátai is zokszóval illették Catót nyers és fenhéjázó felelete okán. Később aztán Pompeius, hogy egyik barátjának megszerezze a consulságot, a tribusok közt pénzt osztatott ki, és a megvesztegetés nyilvánvaló lett, mivelhogy a pénzt Pompeius kertjében olvasták ki. Ekkor mondotta Cato az asszonyoknak, hogy az ilyesféle üzelmekben részesülni és bepiszkolódni kell annak, aki

Pompeiusszal rokonsági viszonyt kötött. Az asszonyok is elismerték, hogy helyesebben okoskodott Cato, a midőn visszautasította Pompeiust. De ha az eredmények szerint kell ítélni, úgy látszik Cato nagy hibát követett el, hogy nem fogadta el a rokonságot, hanem hagyta Pompeiust, hogy Caesarhoz forduljon és oly házasságot kössön, amely Pompeius meg Caesar hatalmát egyesítvén, kevésen mult, hogy a római közdolgokaat fel nem forgatta, és az alkotmányt megsemmisítette. A miknek valószínüleg egyike sem következett volna be, ha Cato, félvén Pompeius kisebb hibáitól, nem tűri meg, hogy a legnagyobbat elkövesse, azzal, hogy hatalmával másét növelje.

XXXI. Mindez azonban még a jövő kérdése volt. Lucullus és Pompeius ugyanis viszályba keveredtek a Pontuson tett rendelkezéseik miatt; mindegyik ugyanis a saját intézkedéseinek a megerősítését követelte.

Cato Lucullusnak fogta pártját, a kin nyilvánvaló jogtalanság esett. Pompeius a senatusban a rövidebbet húzván, népszerűsködésből a katonaságot földfelosztással biztatta.

De mivelhogy Cato ebben is ellene szegült és megbuktatta a törvényjavaslatot, így Pompeius az akkortájt legvakmerőbb néptribunhoz, Clodiushoz csatlakozott, majd Caesarral szövetkezett, a mire úgyszólván maga Cato szolgáltatott neki alkalmat.

Caesar ugyanis hispaniai hadjáratából visszatérvén egyidejüleg a consulságra is kivánt pályázni, meg diadalmenetre is tartott igényt. Minthogy azonban a törvény szerint azoknak, a kik valamely hivatalra pályáztak, jelen lenniök, azoknak pedig, akik diadalmenettel bevonulni akartak, a falakon kívül maradniok kelle, azt kívánta a senatustól, hogy engedtessék meg neki, hogy megbízottjai útján pályázzék a consulságra. Sokan bele is egyeztek, de Cato ellent mondott, és midőn észrevette, hogy Caesar kedvére hajolnak, beszédével kihúzta az egész napot, és így kifogott a senatuson.

Caesar tehát felhagyván a diadalmenettel, íziben Rómába ment és Pompeiushoz meg a consulsághoz szegődött.

Consullá választatván, leányát Juliát nőül adta neki, majd szövetségre lépvén egymással immár a köztársaság ellen, az

egyik törvényjavaslatokat nyújtott be, a melyek a szegényeknek földfelosztást, telekadományozást helyeztek kilátásba, a másik meg jelen lévén, támogatta a javaslatokat.

Lucullus meg Cicero pártbeliei pedig Bibulushoz, a másik consulhoz csatlakoztak és ellentétes tevékenységet fejtettek ki, főleg Cato, a ki Caesar meg Pompeius barátságát és czinkosságát gyanúba vette, mint ami semmi jogos czélra nem létesült. Megmondotta, hogy nem a földfelosztástól fél, hanem az ellenszolgálattól, a mit majd annak bére fejében követelnek azok, a kik kényeztetik, léprecsalják a tömeget.

XXXII. Ez a beszéde visszhangra talált a senatusnál, sőt sokan csatlakoztak hozzája azok közül is, akik a senatuson kívül álltak, és boszankodtak Caesar különös magatartásán.

Mert a mit csak a legvakmerőbb, a legféktelenebb néptribunusok indítványozhattak a nép kegyének hajhászásából, mindazt megtette Caesar, rútul, alávaló módon felhasználván consuli hatalmát, hogy magát a tömeg szívébe bevegye. Caesar és pártosai ezen megdöbbenvén, az erőszak terére léptek. Elsőnek is egy kosár szemetet öntöttek Bibulus fejére, a midőn a Forumra lejött, aztán hegyibe estek lictorainak és összetörték vesszőnyalábjaikat; végül lövegeket hajigáltak és sokakat megsebesítettek. A többiek valamennyien sebten elfutottak a Forumról, de Cato legutolsóul távozott lassú lépést, visszavisszafordulván és szidván polgártársait.

Így aztán nemcsak a telekfelosztást hajtották keresztül, hanem határozatot is hoztak, hogy esküdjék meg az egész senatus arra, mikép védelmezni, támogatni fogja e törvényt bárki ellen, a ki ellenkezőt javasol, és súlyos bírságot szabtak azokra, akik nem esküsznek meg. Kényszerűségből tehát valamennyien megesküdtek, eszükbe vevén a régi Metellus balsorsát, a kit, mert nem akart valami törvényre megesküdni, száműztek Italiából, a nélkül, hogy azzal a nép törődött volna.

Ez okon az asszonyok odahaza könnyel szemeikben sokat rimánkodtak, hasonlókép barátai és rokonai sokat könyörögtek Catónak, hogy engedjen és tegye le az esküt.

Kiválókép azonban Cicero a szónok beszélte és vette rá az esküre, lelkére kötvén, figyelmeztetvén, hogy nem mindig

jogos dolog az, ha valaki azt véli, hogy kötelessége egymagában ellenszegülni a közös egyetértéssel hozott határozatoknak, holott esztelenség és őrjöngés magát a veszedelemnek kitenni, a midőn a megtörténteket megváltoztatni lehetetlenség. Sőt legnagyobb hiba volna, ha feladja és a cselszövők kezére szolgáltatja Rómát, a melyért mindenre kész, és olybá tűnvén föl, akár örömest vonná ki magát az annak érdekeiért való harczból. Mert ha Catónak nincs is szüksége Rómára, Rómának igenis van szüksége Catóra, meg összes barátainak is. Ezek közül pedig elsősorban ő neki Cicerónak, úgymond, a kire lest vet Clodius, és a kinek egyenest vesztére törtet a néptribunatus védelme alatt. Ilyes és hasonló beszédekkel, kérésekkel otthon, valamint a Forumon meglágyították Catót, és nagy ügygyel-bajjal kényszerítették, hogy megjelent az eskületételre, de valamennyi közt az utolsónak, kivévén egyik barátját és meghittjét, Favoniust.

XXXIII. Caesar elbizakodottságában egy más törvényt is indítványozott, a melyben szinte az egész Campaniának a szegények és szűkölködők közt való szétosztását javalta. Senki sem ellenezte, kivévén Catót. De Caesar ezt a szószékről egyenest a börtönbe vitette. Cato mindazáltal semmit sem hagyott alább szabad szókimondásaival, sőt menet közben szűntelen a törvény ellen beszélt, és biztatta a népet, hogy buktassa meg azokat, a kik ilyesmit tesznek kormányzatukban. A senatus csüggedten követte, a nép javarésze pedig hallgatag boszankodott, méltatlankodott, elannyira, hogy Caesar is észrevette a közelégedetlenséget, mindazonáltal becsvágyában és azt várva, hogy Cato felebbez és kérésre fogja a dolgot, tovább vitette.

Midőn azonban Cato nyilván kimutatta, hogy ilyesmit tenni eszeágában nincs, Caesaron erőtt vett a szégyen meg a dicstelenség érzete, és maga bízott meg kéz alatt egy néptribunust, hogy szabadítsa meg Catót. A nép pedig, melyet ezek a törvények és bőkezű adományok léprecsaltak, megszavazta Caesarnak Illyriát és egész Gallia kormányát, öt legiónyi sereggel együtt öt esztendőre, noha Cato előre megmondotta, hogy szavazatukkal csak maguk helyezik a zsarnokot a felleg-

várba. Publius Clodiust pedig törvénytelen módon áthelyezték a patriciusok kebeléből a plebeiusok közé, majd megválasztották néptribunussá. Ez aztán a Cicero száműzetéséért való ellenszolgáltatáskép mindenben a Caesar meg Pompeius kezére járt. Consulokká Calpurnius Pisót, Caesar ipát, meg Aulus Gabiniust választották, a Pompeius szive szerint való embert, a mint állítják azok, a kik ismerték jellemét, szokásait.

XXXIV. Mindazáltal noha igyen a közügyeket teljesen hatalmukba kerítették, és a polgárság egy részét jótétményekkel, a másikát pedig félelemmel tartották féken, Caesar és Pompeius féltek Catótól. Mert még ahhoz is, a mire nézve előnyben voltak felette, csak keservesen, nagy fáradsággal és nem minden szégyen híján jutottak, sőt tudatában voltak annak is, hogy erőszakkal éltek, a mi aztán keserves, tűrhetetlen állapot volt.

De Clodius sem remélte, hogy megbuktathatja Cato jelenlétében Cicerót. Első sorban tehát, mihelyt hivatalra lépett, mesterkedését erre irányította; elhívatta Catót és előadta neki, hogy valamennyi római közül őt tartja a legtisztességesebb embernek, és kész erről tettleg bizonyságot szolgáltatni.

Sokan pályáznak a cyprusi kormányzóságra és folyamodnak a Ptolemaeus[19] ellen való kiküldetésért, ő azonban egyedül Catót tartja erre méltónak, és örömmel tesz neki szivességet.

De Cato ráförmedt, hogy ez az ajánlat kelepcze, lealacsonyítás, nem pedig szívesség. «Jó, felelé Clodius fenhéjázólag, megvetőleg; ha nem mégy jó kedvedből, majd mégy kelletlenül.»

Majd íziben a népgyűlésre ment, és törvénynyel rendelte el a Cato kiküldetését.

Elutaztakor azonban nem adott neki sem hajót, sem katonákat, sem szolgákat, csupán csak két íródeákot, a kiknek egyike egy tolvaj gézengúz volt, a másika meg a Clodius cliense. S mintha csak jelentéktelen dolgot bízott volna reá Cyprusszal és Ptolemaeusszal, még meghagyta neki, hogy a byzan-

[19] Hasonló nevű korcstestvére az egyptomi Ptolemaeusnak; az uralma alatt álló Cyprust Clodius római tartománynak nyilváníttatta.

tiumi száműzötteket vezesse vissza, azt akarván, hogy Cato hova-tovább távol legyen az ő hivataloskodása alatt.

XXXV. Cato ily kényszerűségbe helyeztetvén, a keményen szorongatott Cicerónak azt tanácsolta, hogy ne szítson lázadást, ne döntse a várost háborúba, őldöklésbe, hanem vonuljon félre, hogy alkalomadtán újfent megmenthesse hazáját. Majd Canidiust, egyik barátját, előreküldvén Cyprusba, azt tanácsolta Ptolemaeusnak, hogy engedjen harcz nélkül; majd gondja lesz arra, hogy éltén át nem szűkösködik sem a pénz, sem a tisztesség híján; a római nép pedig megadja neki a paphusi istennő[20] papságát.

Cato maga pedig megállapodott Rhoduson, hogy előkészületeit megtegye és a Ptolemaeus válaszát bevárja.

E közben Ptolemaeus, Egyptom királya, villongásba keveredvén alattvalóival, haragjában elhagyta Alexandriát, Rómába hajózandó, abban a reménybenség, hogy Pompeius meg Caesar haderővel visszafogják vezetni birodalmába. De minthogy Catóval kívánt találkozni, követeket küldött hozzá, abban bízván, hogy Cato őt fel fogja keresni. Cato azonban ép akkortájt szükségét végezte; azt válaszolta tehát, hogy jöjjön Ptolemaeus maga ő hozzá, ha látni kívánja. Midőn a király megérkezett, Cato nem ment elébe, de még fel sem kelt, hanem csak üdvözölte, akár valami egyszerű embert, és felszólította, hogy foglaljon helyet. Első pillanatra kihozta sodrából ez a fogadtatás a királyt, a ki nem tudta mire vélje ezt a büszke, kemény viselkedést, szemben Cato egyszerű, igénytelen modorával. Aztán, hogy értekezni kezdett vele a saját ügyeiről, és hallotta nagy józanságról valló, nyiltszívű beszédét Catónak, a ki megdorgálta és értésére adta, minő boldogságot hagyott oda, hogy magát annyi szolgaiaskodásnak, fáradalomnak és a római hatalmasok megvesztegetésének, kapzsiságának kitegye, a kiket, ha egész Egyptom pénzzé válna, nehezen tudná kielégíteni. Tanácsolta tehát, hogy fordúljon vissza és békéljen meg alattvalóival, ő maga vele hajózik és készségesen közremunkálkodik a kiegyezésen.

[20] Venus.

A királyt e beszédek akár valami őrjöngésből, bódultságból észretérítették; majd szívére vevén Cato igazát és mély belátását, elhatározta, hogy követi tanácsát. De barátai újfent visszabeszélték; ám mihelyt Rómába ért, és az első hatóság ajtaját megjárta, megsiratta szerencsétlen elhatározását, hogy megvetette nem is annyira egy derék férfiúnak a tanácsát, hanem szinte valami istenségnek a jóslatát.

XXXVI. Ptolemaeus aztán Cypruson, Cato jó szerencséjére, méreggel elemésztette magát. Minthogy, állítólag, roppant vagyont hagyott maga után, Cato pedig Byzantiumba készült hajózni, Cyprusra hugának a fiát, Brutust küldötte, mivelhogy nem igen bízott Canidiusban, Byzantiumban megbékelte a száműzötteket, helyreállította az egyetértést, így visszaevezett Cyprusra. Nagy és királyi vagyont talált itt, mely billikomokból, asztalokból, drágakövekből és bíborszövetekből állt, és a melyet eladás útján pénzzé kelle tennie. Cato azt akarván, hogy minden a legnagyobb pontossággal történjék, és minden a legmagasabb becsértéket elérje, mindenütt jelen volt, és a legcsekélyebb összeget is számba vette.

De az árverési szokásokra nem sokat adott, mert gyanúba vett mindenkit: a szolgákat, az árverelőket, a vevőket és barátait. Végül maga személyesen állt alkuba a vevőkkel és felhajtotta ajánlataikat; így jobbadán a legmagasabb áron adta el az árúkat. De bizalmatlankodása okán megnehezteltek reá barátai, főleg pedig Munatiust, a ki valamennyiök közt a legmeghittebbje volt, úgyszólván engesztelhetetlen haragra gerjesztette maga ellen; Caesarnak is, a midőn Cato ellen beszédet írt, ép ez a körülmény szolgáltatott bő anyagot a legkeserűbb vádaskodásra.

XXXVII. Mindazáltal Munatius azt beszéli, hogy haragját nem Cato bizalmatlansága, hanem ennek az ő iránta tanúsított kicsínylése, és az ő személyes féltékenysége Canidiusra keltette fel. Mert Munatius is adott ki egy értekezést Catótól, amelyben kiválókép Thraseast követi. Szerinte ő később érkezett Cyprusra, és minthogy silány szállást kapott, Cato lakására ment, a hol visszautasították, mert Catónak bizalmas tanácskozása volt Canidiusszal.

Méltányos panaszára aztán méltatlan feleletet nyert: hogy a túlságos szeretet, mikép Theophrastos mondja, gyakran a gyűlöletre szolgál okul. «Ime te is, úgymond Cato, neheztelsz, mivelhogy fölöttébb szeretsz, és azt véled, hogy kevesebb tisztességben részesülsz, mint megérdemled. Canidiust tapasztaltsága és hűsége miatt alkalmazom inkább másoknál, ő ugyanis mindjárt eleinte érkezett ide és feddhetlennek tanúsította magát.» Ezt ugyan Cato négyszemközt mondotta neki, de elbeszélte a dolgot Canidiusnak is. Ennek hallatára aztán Munatius nem ment többé sem vacsorára, sem tanácskozásra hozzá, ha hívták. Cato fenyegetődzött, hogy megzálogolja,[21] mikép az engedetleneket szokták, de Munatius semmit sem vetvén reá, elhajózott, és hosszú időn át haragosa maradt. Aztán nemsokára Marcia közbenjárására, (a ki ekkor még együtt élt Catóval) találkoztak Barka asztalánál, a ki meghívta őket. Cato később jött, midőn a többiek helyet foglaltak, kérdezte tehát, hová düljön. Barka azt felelte, a hová akar. Cato körültekintvén, azt mondá, hogy Munatius mellé, majd pedig megkerülvén az asztalt, ledőlt melléje, de semmi több barátságot nem tanúsított iránta az étkezésnél. Mindazáltal ismét Marcia kérésére Cato írt Munatiusnak, hogy találkozni kíván vele. Munatius tehát kora reggel házához jött, a hol Marcia feltartóztatta, valamig a többiek mind eltávoztak. Ekkor belépvén Cato, megragadta mind a két kezét, megölelte és a legnyájasabban fogadta.

Kissé bővebben tárgyaltam ezeket a körülményeket, abban a hitben, hogy a szembeötlő nagy tetteknél nem kisebb világot vetnek az erkölcsökre, sőt a szemlélődésre valami biztonságot is nyújtanak.

XXXVIII. Cato kevés híján hétezer talentumnyi[22] pénzt hozott össze. A hosszú hajózástól való féltében számos nagy ládákat készíttetett, a melyeknek mindegyikében két talentum

[21] Ha valamely senatort vagy hatósági személyt a senatus vagy fölöttes hatóság elé idézték és nem engedelmeskedett, az idézést teljesítő lictor a megidézettnek valami butorát zálogul vette, engedetlensége jeléül.

[22] 33.005,000 korona.

és ötszáz drachma fért el, majd ezek mindegyikéhez hosszú kötelet erősíttetett, a melynek a végére jókora parafa volt függesztve, arra a czélra, hogy hajótörés esetén, a függelék jelezze a helyet, a hol a láda a mélységben fekszik.

A kincsek tehát kevés híján szerencsésen átszállíttattak, de számadásai közül, a melyeket összes gazdálkodásáról két példányban rendkívül pontosan összejegyzett, egyet sem tudott megmenteni.

Az egyiket, a melyet Philargyros nevű szabadon bocsájtott rabszolgája vitt, elveszítette ez az egész hajórakománnyal együtt, a midőn a Cenchreai-ból[23] való eleveztekor hajótörést szenvedett.

A másikat Cato maga megőrizte egész Corcyráig, a hol az agorán sátort ütött.

Éjszaka a hajósok a hideg miatt nagy tüzet raktak, mely belekapott a sátrakba, és a számadókönyv elhamvadt.

Ellenségeit és rágalmazóit ugyan a jelenlevő királyi számvevők könnyen elhallgattathatták, de Catónak mégis nagyon nehezére esett a dolog. Ugyanis, nem a saját becsülete végett készítette a számadásokat, hanem mert másoknak kívánt pontosságával példaképp szolgálni, a mit a sors megtagadott tőle.

XXXIX. A rómaiak értesültek arról, hogy megérkezett hajóival; az egész hatóság és papság, az egész senatus, meg tömérdek nép elibe ment a Tiberis felé, úgy hogy mind a két partot ellepte a sokaság és felhajózása látványosságra, fényre semmit sem különbözik a diadalmenettől. De némelyek előtt dőre fenhéjázásnak tűnt fel az, hogy a consulok meg a praetorok megértekeztekor nem szállt ki előttük, nem állapodott meg hajóztában, hanem egy hatevezős királyi hajón a part mellett sebten elevezvén, nem állt meg előbb, valamig hajóhada a kikötőben horgonyt nem vetett. Mindazáltal, midőn a kincseket keresztül vitték a Forumon, a nép nem tudott hová lenni bámulatában, az egybegyülekezett senatus pedig illő dicséret kíséretében elhatározta, hogy Catónak rendkívüli

[23] Korinthos kikötője, az Isthmos keleti partján.

praetorság adassék és hogy ő a játékokat bíborszegélyű togában szemlélhesse meg. Mindezt azonban Cato visszautasította, csakis Niciasnak, a királyi javak intézőjének szabadon bocsájtását kérte a senatustól, tanuskodván gondosságáról és hűségéről.

Ekkortájt Philippus, Marcia atyja volt a consul, és bizonyos tekintetben a hatóság méltósága, tekintete Catóra szállt, mivelhogy Philippus kartársa[24] ép úgy becsülte Catót erénye, valamint Philippus rokonsága okán.

XL. Cicero visszatérvén a száműzetésből, a mire Clodius által jutott, majd nagy befolyásra tevén szert, erőszakkal akarta letépni és megsemmisíteni Clodius jelenlétében a tribunusi táblákat, a melyeket ez szerkesztett és a Capitoliumon felállított.

E tárgyban összegyűlvén a senatus, Clodius vádat emelt. Cicero előadta, hogy miután Clodius törvényellenesen jutott a tribunságra, szükségképen érvénytelen és semmis mind az, a mit hivataloskodása alatt tett és elrendelt.

Megütközött beszédén Cato, majd felkelvén kinyilatkoztatta, hogy véleménye szerint Clodius hivatalos működése egyáltalán nem volt sem józan, sem tisztességes, ha azonban megsemmisítik mindazt, a mit mint néptribunus tett, egyben megsemmisítik az ő egész cyprusi működését és érvénytelennek nyilvánítják kiküldetését, mivelhogy azt törvénytelen néptribunus indítványozta.

De Clodius nem választatott törvényellenesen néptribunussá, hisz törvényadta[25] joggal ment át a patriciusi családból a plebejusiba. Ha azonban, mint mások, hivatalát rosszul töltötte be, ám lakoljon maga jogtalanságaiért, de nem szabad megtámadni hivatalát, a melyen csorbát ejtett. E miatt megharagudott Cicero Catóra, és hosszú időre megszakította vele a baráti összeköttetést; később azonban megbékültek.

XLI. Ezután Pompeius meg Crassus összejöttek Caesarral, a ki átkelt az Alpokon és elhatározták, hogy együttessen pályáznak a másodízben való consulságra, és annak elnyerése

[24] Cn. Cornelius Lentulus.

[25] Néptribunus csak plebeiusi származású egyén lehetett a törvény szerint. Ennek kijátszására az illető patricius a plebejusok közé vétette fel magát.

után meghosszabbítják Caesar hatóságát az előbbihez hasonló időtartamra, maguk pedig kieszközlik a legnagyobb tartományokat, pénzzel és haderővel együtt.

Ez pedig nem volt egyéb, mint a birodalom feldarabolására és a köztársaság megszűntetésére irányuló összeesküvés.

Sok derék polgárok készülődtek akkortájt pályázni a consulságra, de ellenfeleik láttára elálltak szándékuktól.

Egyedül Lucius Domitiust, Cato hugának Porciának a férjét tudta reábeszélni Cato, hogy ne álljon félre, ne engedjen a küzdelemben, a mely nem egy hivatalért, hanem Róma szabadságáért folyik.

És tényleg szájról-szájra terjedt a polgárság még józanabb rétegeiben az a beszéd, hogy nem szabad tűrni, hogy Crassus és Pompeius hatalmának egyesültével a consulság túlságosan nyomasztóvá, elviselhetetlenné váljék, sőt meg kell fosztani az egyiket vagy a másikat attól. Majd Domitius oldalára álltak és biztatták, bátorították, hogy vegye fel a küzdelmet: hisz sokan még azok közül is rászavaznak, a kiket az ijedtség elnémított.

Pompeius és pártosai ettől való féltükben lest vetettek Domitiusnak, amidőn ez hajnalhasadtával fáklyákkal leszállt a Mars-mezőre. Elsőnek a rabszolgára támadnak, aki Domitius előtt világít, ez lerogyik és meghal. Ezután megsebesítik a többieket, a kik futásnak erednek, kivévén Catót és Domitiust. Cato ugyanis, noha a karján megsebesült, felfogja Domitiust, biztatja, hogy álljon helyt, és ne adja fel, valamig csak lélekzenek, a szabadságért való küzdelmet a zsarnokok ellen, akik eléggé kimutatják, mi módon használják majd a hatalmat, a midőn ily jogtalanságokkal törnek arra.

XLII. De Domitius nem mert szembeszállni a veszedelemmel, hanem házába menekült; Pompeius és Crassus tehát consulokká választattak. Cato azonban nem ernyedett el, sőt személyesen kiállván a síkra a praetorságra pályázott azzal a szándékkal, hogy biztos menedékre tegyen szert amazok támadásai ellen, és a hatóságokkal szemben ne magán személyképp lépjen fel. De még ettől is tartottak ezek, mert meg voltak győződve arról, hogy a praetorság Cato kezében méltó

fegyverré válik a consulsággal szemben; mindenekelőtt tehát hirtelenében, a nélkül, hogy sokan arról tudomással bírtak volna, összehívták a senatust és megszavaztatták, hogy a megválasztott praetorok íziben elfoglalják hivatalaikat, és ne várják be a törvényszabta idő leteltét, a melynek folyamán a nép megvesztegetői bírói felelősség alá vonhatók voltak. Majd midőn e határozattal a büntetlenséget és a felelőtlenséget fortélyosan kieszközölték, terd- és fejhajtóikat, czimboráikat léptettek a praetorságra, maguk adván pénzt, maguk elnökölvén a választásoknál. De Cato erénye és hírneve eme fortélyoknak is fölébe került, mert a népnek szégyenérzete felháborodott arra, hogy eladja Catot szavazatával, a kit méltan megvenni kelle a praetorságra. A szavazásra elsőnek felhívott tribus tehát Catót jelöli.

Erre Pompeius azt füllentvén, hogy mennydörgést hallott, rögtön csúfosan feloszlatja a gyülést, mivelhogy a rómaiak az ilyesfélét kárhozatosnak tartják, és rossz előjel esetén nem szoknak semmi határozatot hozni. Majd újfent nagymérvű vesztegetéshez fognak, elkergetik a tisztességes polgárokat a Marsmezőről, s így erőszakkal kiviszik, hogy Vatiniust választják Cato helyett praetornak.

Ekkor, mint beszélik, mindazok, a kik ily törvénytelen, jogtalan módon adták le szavazatukat, mintegy szégyenkezve hamarosan hazaillannak, a többiek pedig összecsoportosulnak és méltatlankodásukat fejezik ki a népgyülésen, amelyet valamelyik néptribunus azon a helyen engedélyezett. Majd felkel Cato és mintegy isteni sugallattól illetve, megjövendöli Róma egész sorsát és óva inti polgártársait Pompeiustól meg Crassustól, mint a kik ilyesmiket forralnak magukban, és oly kormányzatot létesítenek, a mely miatt félnek Catótól, hogy mint praetor legyűri őket. Végül hazatértekor akkora néptömeg állt kíséretébe, a mekkora soha nem követte a megválasztott praetorokat mind együttvéve.

XLIII. Caius Trebonius törvényjavaslatot terjesztett elő a tartományoknak a consulok közt való felosztására vonatkozólag: hogy az egyik kapja Hispaniát meg Afrikát, a másik pedig Syriát és Egyptomot, azzal a joggal, hogy hadra kelhessenek

bárki ellen, és szárazföldi meg tengeri haderejökkel hódításokra mehessenek. A többiek lemondanak minden ellentállásról és akadékoskodásról, sőt még az ellentmondásról is. De Cato még a szavazás előtt fellép a szószékre és szólni kíván. Nagy nehezen megengedték neki, hogy két órán át beszélhessen.

Midőn ezt az időt hosszas fejtegetéseivel, intelmeivel és jövendöléseivel kitölti, nem engedik továbbra szólani, hanem előlép egy lictor és lerántja a szószékről, a melyet nem akar elhagyni. De a szószék alatt állva folyton csak lármáz, és sok hallgatói akadnak, a kik vele együtt méltatlankodnak. A lictor tehát újfent megragadja, és elvonszolja a Forumról, majd ott hagyja. De alig hogy szabadjára ereszti Catót, ismét megfordul és a szószékre rohan, majd harsány hangon védelmére szólítja polgártársait. Ez többször ismétlődvén, Trebonius haragra gerjed és megparancsolja, hogy vezessék a börtönbe. A nép pedig követi és hallgatja a menet közben folyton beszélő Catót, úgy hogy Trebonius féltében szabadjára ereszti. Igyen kihúzza Cato ezt a napot. De a reá következőn a consulok a polgárok egy részét megfélemlítik, a másikát kedvezményekkel és vesztegetésekkel megpuhítják, az egyik néptribunust, Aciliust, a népgyülésre mentében fegyveres erővel a tanácsházban letartóztatják, magát Catót pedig, azt kiabálván, hogy mennydörgést hallott, elkergetik a Forumról, többeket megsebesítenek, egynéhányat meg is ölnek, így aztán erőszakkal törvényerőre emelik a javaslatot, a nép pedig összecsoportosul és haragjában leakarja dönteni Pompeius szobrait, a mit Cato, odajövén, megakadályoz. Majd újfent törvényjavaslatokat terjesztettek elő Caesar érdekében a tartományokat és a hadseregeket illetőleg. Cato többé nem fordult immár a néphez, hanem egyenest Pompeiushoz, esküdözvén, megjósolván, hogy a maga nyakára veszi Caesart a nélkül, hogy most tudná, de ha majd kezdi érezni nyomasztó súlyát, és őt sem levetni, sem elviselni nem lesz képes, ő vele együtt hegyibe esik Rómának; akkor fog majd emlékezni Cato intéseiről, a melyek ép oly üdvösek valának Pompeiusra nézve, valamint tisztességesek és igazságosak. Ezeket ugyan gyakran hallotta Pompeius, de áteresztette fülein és nem törődött velük, nem hihetvén, hogy Caesar

valaha megváltozik, mivelhogy a saját szerencséjében és hatalmában elbizakodott.

XLIV. Cato a következő évre praetorrá választatván, úgy látszik, hatóságának, a melyet derekasan betöltött, nem szerzett oly mértékben tisztességet és tekintetet, mint a minőben azt lealacsonyította, leszállította azzal, hogy gyakran saru és alsó ruha nélkül jelent meg bírói székén és így ítélkezett előkelő egyéniségek főbenjáró pörében.

Némelyek még azt is beszélik, hogy estebéd után borosállapotban vezette tárgyalásait; de ez az állítás valótlan.

Minthogy a népet vesztegetésekkel megrontották azok, akik a hivatalokra sóvárogtak és mintegy iparszerüleg űzték a szavazatvásárlást a tömegnél, Cato teljesen kiküszöbölni óhajtván Róma eme nyavalyáját, biztatta a senatust, hogy hozzon határozatot az iránt, mikép a hivatalra lépő hatóságok kötelesek legyenek egy esküdt bíróság előtt megjelenni és választásukról beszámolni, még ha nem is akadna vádló.

Felháborodtak ezen a hivatalokra pályázók, de még inkább a megvesztegethető tömeg.

Egy reggel tehát, a midőn Cato bírói hivatalába igyekezett, sűrű tömegben előre törtek, lehurrogatták, szidalmazták és megdobálták, úgy hogy mindenki elfutott a hivatalból, Cato maga azonban a csőcseléktől össze-vissza taszigálva és meghurczolva nagy keservesen eljutott a szószékre. Itt felállván, merész, bátor tekintetével iziben ura lett a zavarnak és lecsendesítette a zajt, majd talpraesett beszédet mondott, a melyet csendesen meghallgattak, és a zavargásnak egyszerre véget vetett. A senatus megdícsérte ezért Catót: «Én azonban, úgymond, nem dícsérlek titeket, mert cserben hagytátok veszedelemben forgó praetorotokat, és pártját nem fogtátok.» Mindazáltal a hivatalokra pályázók nagy zavarban szorongtak; mert féltek attól, hogy elesnek a hivataloktól, akár maguk vesztegetnek, akár ezt mások cselekszik.

Megállapodnak tehát egy értekezleten, hogy mindegyikük letesz 125.000 drachmát,[26] aztán pályáznak a hivatalokra

[26] Körülbelül 100.000 korona.

annak rendje és módja szerint és igazságosan, a ki pedig a törvényt megszegi és vesztegetést alkalmaz, elveszti a pénzét.

Az egyezség megtörténtével Catót választják tanúnak, felvigyázónak, békebírónak és elhozzák a pénzeket, hogy nála letéteményezzék, majd aláírják nála a szerződést, de Cato beéri a kezesekkel, a pénzt pedig visszautasítja. Midőn eljön a választás napja, Cato az elnöklő néptribunus mellé áll és ellenőrizi a szavazást. Majd észreveszi, hogy a szerződők egyike csalfáskodik, elrendeli tehát, hogy fizesse meg a birságpénzt a többieknek. Ezek azonban megdícsérik, megbámulják Cato igazságszeretetét, de a birságot elengedik, mivelhogy a vétkesen, nézetünk szerint amúgyis elegendő megtorlást vettek.

Mindazáltal Cato szálka volt a többiek szemében, és az irigységet főleg azzal vonta magára, hogy mintegy a senatus a törvénytanács és a hatóságok hatalmát a saját személyében összpontosította.

Mert nincs erény, a melynek híre és tekintélye nagyobb mértékben felkelti az irigységet, mint az igazságosság, mivelhogy azt bizalommal és odaadással követi a tömeg.

Hisz nem csupán tisztelik, mikép a bátor embereket, avagy bámulják, mikép az eszeseket, hanem szeretik is az igazságosakat, bíznak is, hisznek is bennük. Holott a bátortól félnek, az eszeshez meg bizalmatlanok.

Azt képzelik, hogy fölényük nem akaratukon, hanem természetükön alapul, és a bátorságot a lélek erőteljességének, az eszességet meg az elme élességének tartják.

Holott hogy valaki igazságos lehessen, íziben akarnia is kell és az ilyen az igazságtalanságot a legmenthetetlenebb bűnnek tartja.

XLV. Ezért állt valamennyi előkelő ember hadilábon Catóval: mint a kinek nem állt rendén a szénája. Sőt Pompeius, aki Catónak hírnevét a saját hatalma megrontójának tekintette, szüntelen bizonyos egyéneket uszított reája, hogy rágalmazzák.

Ezek közül való volt Clodius a néptribunus is, aki újfent Pompeiushoz csatlakozott, és lehúrrogatta Catót, hogy a cyprusi kincsekből sokat elsajátított, Pompeiusszal pedig csak azért háborúskodik, mert ez átallotta leányát nőül venni. Cato azt

felelte, hogy ámbár egyetlen egy katonát, egyetlen egy lovat sem kapott, több kincset szerzett össze az állam számára, mint a mennyit Pompeius annyi háborúk meg diadalmenetek árán hazahozott, miután felforgatta az egész emberlakta földet; vejéül pedig sohasem kereste Pompeiust, nem mintha erre méltatlannak tartotta volna, hanem mert belátta volt azt a nagy eltérést, melyben a politikai felfogásra nézve leledzettek.

«Én, úgymond, visszautasítottam a hadjárat után nékem juttatott tartományt. Pompeius azonban némelyeket megtartott magának, másokat meg barátainak ajándékozott. Végül csak az imént kölcsönzött Caesarnak a galliai hadjáratra hat ezer nehéz fegyverest; pedig sem Caesar nem kérte azokat tőletek, sem Pompeius nem adta a ti beleegyezéstekkel. Igyen ily nagy számu csapatok, fegyverek és lovak magánosok kedvére szolgálnak csere-berekép. Sőt a midőn imperatornak, vezérnek czímezteti magát, másokra bízza a hadakat, meg a tartományokat, maga pedig Róma körül vesztegel, hogy, mint afféle versenybíró, zavarokat, lázadásokat uszítson a választógyüléseken, a mivel nyiltan elárulja, hogy a fejetlenség útján az egyeduralomra törekszik.»

XLVI. Igy védekezett Cato Pompeius ellen. Volt Catónak valami Marcus Favonius nevű barátja és utánzója, olyanforma, mint, a hogy beszélik, a phalerumi Apollodoros volt a régi Sokratesnek, vagyis tanainak szenvedélyes, túlcsapongó követője, aki minden mérsékletet, nyugodtságot félretéve, egész hévvel támadta meg Pompeiust, akár egy részeg, avagy őrjöngő. Ez pályázott az aedilisségre, de megbukott. A szintén jelenlevő Cato észrevette, hogy a szavazótáblák egy és ugyanazon kézzel voltak megírva. Kideríté tehát a csalárdságot és felebbezvén a néptribunusokhoz, ezuttal meghiúsítá a választást.

Favonius később aedilisszé választatván, hivatalában egyébként is kezére volt neki Cato, de meg a színi látványosságokat is szabályozta, így a színészeknek nem aranykoszorút, hanem, valamikép Olympiában, vadolajfaágból valót adott, a drága ajándékok helyett pedig a hellének közt vörösrépát, fejes salátát, retket és körtét, a rómaiak közt meg palaczk

bort, sertéshúst, fügét, ugorkát és fanyalábot osztott szét. Némelyek nevettek ezen az egyszerűségen, mások meg örvendeztek annak láttára, hogy Catónak ridegsége és kimértsége lassan-lassan játszi derültségre csap át.

Végül Favonius a tömeg közé vegyülvén, a nézők közt foglalt helyet és majd tapsolta Catót, kiabálván, hogy jutalmazza meg, tüntesse ki a jó játékosokat, majd pedig a szemlélőket biztatta, mint olyan a ki Catónak teljes hatalmat adott. A másik színházban Curio, a Favonius kartársa nyujtott pompás látványosságokat, de az emberek otthagyták és átmentek amoda, hogy szívük szerint mulassanak azon, a mint Favonius a néző, Cato pedig az intéző szerepét játsza. Cato mindezt avégre tette, hogy kigúnyolja a dolgot és megmutassa, hogy a játékot játszóan kell űzni, és inkább igénytelen kellembe burkolni, mint pompa és parádéba, s midőn hiába való dolgokra nagy gondot és fáradságot fordítunk.

XLVII. Minekutána Scipio és Hypsaeus meg Milo a consulságra való pályáztuk alkalmából nemcsak az immár a római alkotmánynyal együtt fejlődött és összeszövődött jogtalan eszközöket — t. i. a megvesztegetést és a szavazat vásárlást — vették alkalmazásba, hanem eszeveszett vakmerőséggel, nyilt erőszak és öldöklés útján, polgárháborúra törtek, némelyek javalták, hogy bízzák meg Pompeiust a választógyülések vezetésével; Cato ennek eleintén ellentmondott, azt állítván, hogy nem Pompeiusnak kell a törvények számára biztonságot nyújtani, hanem a törvényeknek Pompeius számára.

Azonban a fejetlenség huzamos tartamán, a midőn napról-napra három tábor özönlötte körül a Forumot, és a baj majdnem orvosolhatatlanná vált, Cato belátta, hogy a végszükség beállta előtt a közdolgok vezetését a senatus beleegyezésével Pompeiusra kell bízni, és igyen a legkevésbbé törvényszegő eszköznek a legvégső csapás ellen való alkalmazásával inkább megállapítani az egyeduralmat, mint sem eltűrni, hogy a pártviszály fejetlenséggé fajuljon.

Bibulus tehát, a Cato bizalmasa, azt indítványozta a senatusban, hogy válaszszák Pompeiust egyedül consullá: mert vagy jó fordulatot vesznek a közdolgok az ő vezetése alatt,

vagy a legderekabb polgár uralma alá kerül az álladalom. Cato felkelvén, minden várakozás ellenére javalta ezt az indítványt és helyeslőleg kinyilvánította, hogy bármiféle uralom jobb a fejetlenségnél és reményli Pompeiustól, hogy a jelen körülmények közt a legjobb hasznát veszi hatalmának, és a gondjaira bízott államot igyekszik fentartani.

XLVIII. Pompeius így consullá választatván, meghívta Catót, hogy látogassa meg nyaralójában. Eljöttekor nyájasan, kézszorításokkal, ölelésekkel fogadta, megköszönte szívességét, majd felkérte, hogy legyen tanácsadója és hivatalában gyámolító társa. Cato azt felelte, hogy sem azelőtt nem beszélt a Pompeius ellen való gyűlöletből, sem most az iránta való kedvezésből, hanem mindenekben az állam érdekét vette tekintetbe, magán ügyeiben, felhívására, tanácsára leszen, a közügyekben azonban még hivatlanul is mindenha kimondja igazát.

És úgy is cselekedett, mikép megmondotta.

Legelőször is, midőn a népvesztegetőkre új büntetéseket és tetemes bírságokat indítványozott Pompeius, Cato azt tanácsolta neki, hogy felejtse a történteket és gondoljon a jövőre. Szerinte ugyanis nehéz dolog lesz megszabni a határt, a hol a bűnvizsgálat megállapodik, és ha régi bűntettekre újabb büntetést szab, kegyetlenséget követ el, a midőn oly törvény erejénél fogva fenyít, a melyet sem nem sértettek meg, sem nem szegtek meg.

Később, midőn több tekintélyes egyének bűnfenyítő perbe kerültek, köztük egynéhányan Pompeius barátai és bizalmasai is, Cato látván, hogy ez több tekintetben enged és ingadozik, hevesen megtámadta és fölocsudította.

Ugyancsak Pompeius törvénynyel eltörölte a bűnperben álló felett a szokásos dícsérő beszédeket, mindazáltal írt Munatius Plancus érdekében egy dícsőítő beszédet, és benyújtotta azt a bíróságnak. Cato, a ki a bírák közül való volt, befogta kezével a fülét és megakadályozta a védirat felolvasását. Plancus tehát, a beszédek megtartása után, visszautasította Catót, mindazáltal elmarasztaltatott. Egyáltalán kelletlen, bántó szálka volt Cato a vádlottak szemében, de a bírák sorában sem látták szívesen, ám visszautasítani sem merték.

Többen ugyanis elmarasztaltattak, mivelhogy Catótól szabadkozván, olybá tűntek fel, mind a kik nem bíznak igazukban, többeknek meg kisebbítőik nagy gyalázatul rótták fel, nem fogadták el bíróul Catót, midőn javaslatba került.

XLIX. Midőn aztán Caesar, noha csakis a galliai hadjáratokba látszott merülni és a fegyvereknek élni, de ajándékait, kincseit és barátait kitűnően felhasználta, a Rómában levők hatalmával szemben, Cato jövendölései immár ébresztgetni kezdették Pompeiust előbbeni hitetlenségéből, a mely elaltatta a veszedelemmel szemben.

Minthogy azonban még váltig habozott, késlekedett és nem mert ellentállni, meg a dologhoz látni, elhatározta Cato, hogy pályázik a consulságra, abban a reményben, hogy vagy tüstént megfosztja Caesart fegyveres hatalmától, vagy kideríti cselszövényeit.

Két ellenfele akadt, kik mind a ketten kedvelt egyéniségek voltak, de Sulpicius sokat köszönt Cato hírnevének, és befolyásának a városban, azért viselkedését nem tartották rendén valónak, sem háladatosnak. Cato azonban nem vette rossz néven: «Mi csodálatos van abban, úgymond, hogy a mit valaki a javak legfőbbikének tekint, azt nem engedi át másnak?»

Mindazáltal megszavaztatta a senatussal, hogy a pályázók csak maguk forduljanak a néphez, mások azonban ne korteskedjenek, ne csúszszanak mászszanak érdekükben.

De ezzel még inkább felingerelte az embereket, mert nemcsak a jutalomnyeréstől fosztotta meg őket, hanem még attól is, hogy hálára igényt szerezhessenek, a midőn egyben ügye-fogyottá, lenézetté tette a népet.

Hozzájárult még, hogy ő, a ki nem igen tudott megnyerő lenni a saját ügyében és eljárásában, inkább óhajtotta megőrizni jellemének méltóságát, mint megszerezni azt, a mely a consulatussal jár, maga járta a népet, barátainak pedig nem engedett olyasmit tenni, a mivel a népet megnyerni, kényeztetni szokták, így aztán elesett a consulatustól.

L. A bukás rendszerint nemcsak azoknak maguknak, a kik kudarczot vallottak, hanem barátaiknak és rokonaiknak is szégyenkedéssel párosult levertséget és bánatot okoz több

napon át. Cato azonban oly könnyen vette a történteket, hogy minekutána megkenekedett, a Mars-mezőre ment labdázni, a reggeli után pedig újfent, valamikép szokta volt, leballagott a Forumra, és sarú meg alsóruha nélkül sétálgatott barátaival.

Cicero zokszóval is illeti, hogy akkor, a midőn a viszonyok ép egy ilyen vezetőt igényeltek, nem vett magának több fáradságot, nem igyekezett a népet nyájas bánásmóddal megnyerni, sőt a jövendőre nézve is feladott minden reménységet és elcsüggedett, noha a praetorságra újjolag ismételve pályázott.

Cato pedig azt mondá, hogy a praetorságtól nem a nép szíve szándéka szerint esett el, hanem mert azt kényszerítették, megrontották, a consulválasztásnál azonban, a melynél semmi visszaélés nem történt, elismeri, hogy a nép megbotránkozott az ő magaviseletén; egy értelmes férfiúhoz azonban nem fér az, hogy azt akár megváltoztassa mások kedvére, akár pedig hasonló magatartást tanúsítva, újfent kitegye magát ugyanolyan kellemetlenségeknek.

LI. Miután Caesar betört a harczias népek közé és ezer veszedelmek közt győzött, majd pedig, úgy látszik fegyverszünet alatt, a germánokat megtámadta és levágta háromszázezerüket, akkor többen azt javalták a népnek, hogy az örvendetes hírre tartsanak hálaadó áldozatot.

Cato ellenben követelte, hogy adják ki Caesart azoknak, a kiket jogtalanul megsértett, ne vegyék magukra, ne fordítsák Rómára a büntény átkát.

Mindazáltal, úgymond, áldozzunk az isteneknek is, a miért nem sújtják büntetéssel a katonákat a vezér őrjöngéséért, eszelősködéséért, sőt megkímélik Rómát.

Erre vonatkozólag Caesar levelet menesztett a senatushoz.

Ez a levél, mely tele volt a Cato ellen emelt vádakkal, szidalmakkal, felolvastatván, felkel Cato és menten a haragtól meg szenvedélytől, sőt mintegy előre megfontolt higgadtsággal kimutatja, hogy az ellene emelt vádak nem egyebek, mint gyerekességek, hiábavalóságok és szószátyárságok Caesar részéről. Majd töviről-hegyire bonczolgatván Caesar minden tervét, cselszövényét, leleplezi azokat nem mint afféle ellenfél, hanem

akár czinkostárs és részes, és kimutatja, hogy ha eszükön vannak, nem a germánok vagy a gallok fiaitól kell rettegniök, hanem magától Caesartól.

Ezzel oly lelkesedést és nézetváltozást idézett elő a senatorok közt, hogy Caesar barátai ugyancsak megbánják, hogy ama levélnek a senatusban való felolvasásával alkalmat adtak Catónak ily igazságok mondására, és ily alapos vádak emelésére.

Mindazáltal semmit sem határoznak; csupán azt mondogatják, hogy jó lenne Caesarnak utódot adni.

Majd Caesar barátai azt kívánják, hogy Pompeius szintén tegye le a fegyvert és adja át a tartományokat, vagy pedig Caesar se tegye azt.

«Ime, kiált fel Cato, bekövetkezett az, a mit előre megmondottam; ez az ember immár nyiltan erőszakoskodásra használja fel azt a hatalmat, a melyet az állam rászedésével, megcsalásával szerzett magának.» Mindazáltal a senatuson kívül semmit sem ért el, a nép mind magasabbra kívánta emelni Caesart; a senatus ugyan hajolt szavára, de félt a néptől.

LII. Midőn Ariminium[27] elfoglaltatott és híre jött annak, hogy Caesar Róma felé törtet seregével, ekkor mindenki, úgy a nép, valamint Pompeius, Catóra emelte tekintetét, mint a ki egyedül sejtette előre és elsőnek leplezte le nyiltan Caesar terveit. Meg is mondotta Cato: «Ha hajtottatok volna arra, a mit váltig előre megmondottam és tanácsoltam néktek, most nem reszketneték egy embertől és nem helyeznétek egyre reményeiteket.»

Pompeius is megvallotta, hogy Cato inkább jósképen beszélt, ő pedig inkább barátkép cselekedett.

Cato tehát javalta a senatusnak, hogy bízza csupán Pompeiusra az ügyek intézését; mert azoknak kötelessége orvosolni a nagy bajokat, a kik okozták azokat.

Pompeius azonban, mint hogy sem kész haderővel nem rendelkezett, sem pedig azt, a melyet akkortájt toborzott, valami buzgónak nem tapasztalt, elhagyta Rómát.

[27] A mai Rimini.

Cato elhatározván magában, hogy követi Pompeiust és ezzel együtt menekült, ifjabb fiát Bruttiumban Munatiusnál helyezte el, az idősbet pedig magánál tartotta. Minthogy azonban háza meg leányai gondozóra szorultak, visszafogadta ismét Marciát, a ki gazdagon özvegy maradt. Hortensius ugyanis meghalván, őt tette örökösül. Főkép ezt az eljárást ócsárolja Caesar, és kincsvágygyal meg a házassággal váló üzérkedéssel vádolja Catót. Ugyan minek kelle, úgymond, megválni feleségétől, ha szüksége volt reá, vagy ha nem volt szüksége, minek ismét visszafogadni? Hanem ha már nejét Hortensiusnak eleve csalétekkép vetette oda, és ifjonta mintegy kölcsönadta, hogy gazdagon visszavegye.

Erre Euripides[28] versével könnyen meg lehet felelni:

«Először is gyalázat. Mert oh Herakles,
Hogy gyáva volnál, ezt gyalázat hinni is.»

Mert ugyanazon jogon lehet Heraklesnek gyávaságot szemére vetni, valamikép Catót nyereségvágygyal vádolni.

Megfontolandó azonban, hogy más tekintetben helyes volt-e eljárása a házasságot illetőleg.

Tény az, hogy Cato miután visszavette Marciát, és gondjaira bízta házát, meg leányait, legott Pompeius után sietett.

LIII. Ettől a naptól kezdve Cato, mint mondják, nem nyírta sem haját, sem szakállát, nem tett fel koszorút és a haza szerencsétlensége felett való bánatában, elcsüggedésében, élete fogytáig egyugyanazon ruhát viselte, a gyászruhát, akár győzzenek felei, akár bukjanak.

Az idő szerint Siciliát kapván sorshúzás útján, átkelt Syracusa-ba. Majd értesülvén arról, hogy az ellenség részéről Asinius Pollio haderő élén Messenébe érkezett, küldött útján felvilágosítást kívánt tőle átkelése felől.

Pollio viszont felvilágosítást kívánt tőle, a dolgok fordúltáról, és értésére adta, hogy Pompeius teljesen elhagyta Italiát és Dyrrhachiumban táborozik.

[28] Az őrjöngő Heraklesében 174 o.

«Nagyon bizonytalanok, tévetegek, fakadt ki Cato, az Istenség útjai. Ime, Pompeius a midőn semmi, de semmi okosat, jogosat nem cselekedett, győzhetetlen volt, most, a mikor hazáját akarja megmenteni és a szabadságért küzd, cserben hagyja a szerencse.» Kijelentette aztán, hogy képes volna ugyan Asiniust Siciliáról előzni, de minthogy más nagyobb haderőnek érkezése várható, nem akarja a szigetet háború által tönkretenni. Javallá tehát a Syracusa-belieknek, hogy álljanak az erősb mellé és mentsék meg hazájukat, majd elhajózott Pompeiushoz érvén, váltig azt az egy nézetet vallotta, hogy a háborút húzni-vonni kell, reménykedvén a kiegyezés lehetőségében, és nem akarván, hogy a küzdelemben elgyengült város önmagán ejtsen súlyos sebet, a midőn kardra kerül az eldöntés.

Mindazáltal rávette Pompeiust meg a senatorokat, hogy e nézeteivel rokon határozatot hozzanak, jelesül: hogy nem szabad felharácsolni egy a rómaiak uralma alatt levő várost sem, sem pedig ütközeten kívül római polgárt megölni.

A mi aztán dicsőséget is hozott reá, meg sokakat Pompeius pártjára is vont, a kiket szelídsége és emberiessége meghatott.

LIV. Ázsiába küldetvén, hogy segedelmére legyen azoknak, a kik itt hajókat meg csapatokat gyűjtöttek, Cato magával vitte hugát, Serviliát, meg ennek a Lucullustól származó fiacskáját.

Mert özvegyen követte Catót, és elejét vette ezzel sok megszólásnak, a melyek kicsapongásáról szárnyaltak, a midőn önkényt alávetette magát Cato őrizetének, kóborlásainak és szigorú életrendjének.

De nem is maradt ment Cato Caesar rágalmazásaitól Servilia miatt.

Különben, a mint látszik, Pompeius vezérei egyebekben nem alkalmazták Catót, minthogy a rhodusiakat rábeszélés útján pártjukra vonta.

Majd Serviliát meg a fiucskát ugyanazoknál elhelyezvén, visszatért Pompeiushoz, a kit immár fényes tengeri és szárazföldi haderő környékezett.

Úgy látszik, Pompeiusnak főleg ez alkalommal lepleződött le titkos szándéka.

Eleinte ugyanis Catóra szándékozott bízni a hajóhad parancsnokságát, a mely nem állt kevesebből, mint ötszáz hadi gályából, tömérdek liburnicából és jelző hajóból meg fedetlen bárkából.

Azonban hamarosan meggondolta magát, vagy tán barátai felvilágosították, hogy Cato egész politikai tevékenységének egyedüli sarkpontja hazájának a felszabadítása, és ha elegendő nagy haderő áll rendelkezésére, azon a napon, a melyen legyőzi Caesart, követelni fogja Pompeiustól is, hogy tegye le a fegyvert, és vesse magát a törvény alá.

Mást gondolt tehát, és habár erre vonatkozólag már értekezett Catóval, mégis Bibulust nevezte hajóhadparancsnokká.

Mindazáltal nem lehetett észrevenni, hogy Cato buzgalma elernyedt volna.

Sőt beszélik, hogy valami csata alkalmával Dyrrhachium előtt, a midőn Pompeius maga is bátorította a csapatokat, meg vezérei mindegyikének is megparancsolta, hogy intézzenek valami biztató lelkesítő szót katonáikhoz, ezek közönyösen, némán hallgatták; de midőn Cato valamennyiök után szenvedélyes hangon a körülményekről beszélni kezdett, mindarról, amit a bölcselet a szabadságról, az erényről, a halálról és a dicsőségről tanít, és beszédét az istenekre való hivatkozással befejezte, akárcsak szemtanui lennének a hazáért való küzdelemnek, a fellelkesített csapatok során oly hadi riadás, oly mozgalom támadt, hogy a vezérek valamennyien telve reménységgel rohantak a veszedelembe. Visszanyomták, meg is kergették az ellenséget, de Caesar jó szelleme kiragadta kezeikből a teljes győzelmet, kiaknázván Pompeius óvatosságát és szerencsében való bizalmatlanságát. Mindez azonban Pompeius életrajzában van megírva.

Mindenki örvendezett, és a sikert magasztalta, csak Cato siratta hazáját, és feljajdult a vészthozó, gonosz uralomvágy ellen, a midőn az egymás keze által elesett tömérdek és derék polgár holttestét meglátta.

LV. Midőn Pompeius Caesar üldözésére felkerekedett Thessaliába, Dyrrhachium körül sok hadiszert, pénzt és számos rokont meg barátot hagyott vissza, a kiknek vezérévé, őrzőjévé Catót tette, tizenöt cohors élén, mivelhogy bízott is, meg félt is e férfiútól. Tudta ugyanis, hogy meggyőzetése esetén valamennyi közül legbiztosabban számíthat reá, ha pedig ő győz, Cato nem fogja tűrni, hogy szemeláttára intézze a közügyeket.

Számos más kitűnő egyéniség a senatusba került Catóval Dyrrhachiumnál.

A pharsalosi vereség után olykép tökélte el magát Cato, hogyha Pompeius elesik, visszavezeti Italiába a vele levő csapatokat, maga pedig lehetőleg távol a zsarnokságtól számkivetésben éli le napjait, de ha élve marad, haderejét minden áron megőrzi számára. Igyen átkelt Kerkyrára, a hol a hajóhad állomásozott és át akarta engedni a parancsnokságot Ciceronak, mint afféle praetor-viselt ember a volt consulnak, de Cicero nem fogadta el, mert Italiába készült átkelni.

Majd annak láttára, hogy az ifjú Pompeius időszerűtlen daczosságával, felfuvalkodottságával meg akarja fenyíteni az elhajózókat, első sorban pedig Ciceróra emelni kezeit, bizalmasan megfeddette és lecsillapította, úgy hogy Cicerót megmentette a biztos haláltól, és a többieknek is bátorlétet szerzett.

LVI. Gyanítván, hogy a nagy Pompeius Egyptomba vagy Libyába futott, sietett hozzácsatlakozni, és minden embert hajóra szállított, de mielőtt vitorlát eresztett volna, megengedte mindazoknak, a kik nem valami buzgón vállalkoztak a hadjáratra, hogy eltávozzanak vagy visszamaradjanak. Libyába érkezvén, a part mellett hajóztakor találkozott Sextusszal, Pompeius legifjabb fiával, a ki jelentette atyjának Egyptomban történt elhunytát.

Mindenki mélyen elszomorodott, de senki sem találkozott, a ki Pompeius halála után más vezért kívánt volna mint Catót, a míg ez jelen van, de még hallani sem akart másról.

Cato, a kinek megesett a szíve ezeken a derék embereken, a kik hűségüknek ily próbáját adták, röstelte idegen földön gyámol nélkül magukra hagyni, elvállalta tehát a parancsnokságot, és átkelt Kyrenébe. A lakósok szivesen fogadták, noha

pár nappal azelőtt elzárták kapuikat Labienus előtt. Itt értesült arról, hogy Scipiót, Pompeius vejét, Juba király befogadta, és hogy Attius Verus, a kit Pompeius Libya parancsnokává nevezett, szintén ezekkel van.

Megindult tehát télvíz idejekor a szárazon, összeszedett sok szamarat vízhordás czéljára, hajtatott számos marhát és kocsit, és magával vitt többeket az úgynevezett psyllosiak közül is, a kik a kígyómarást orvosolják, kiszíván ajkukkal a mérget, és a kik bűvöléssel megszelídítik, elbájolják a kígyókat. A hét napig szakadatlanul tartó utazáson folyton elől gyalogolt, nem használva sem lovat, sem kocsit.

Ama naptól kezdve, a melyen értesült a pharsalusi vereségről, csak ülve étkezett, és gyászát még azzal tetézte, hogy alváson kívül sohasem feküdt le.

A telet Libyában töltötte, majd kivezette seregét, mely kevés híján tízezer emberből állt.

LVII. De rosszul állt Scipiónak meg Varusnak a dolga; szinte vetélkedésből, meg czivakodási viszketegből csúszva-mászva hizelegtek Jubának, a ki különben is fenhéjázó természete, és gazdagságában, hatalmában való elbizakodottsága folytán, tűrhetetlen ember volt.

Midőn az legelőször értekezendő volt Catóval, a saját székét a Scipióé meg a Catóé közé helyeztette. Ezt látván Cato, fogta a széket és másik oldalra tette, úgy hogy Scipio középre került, noha ez ellensége volt, és Cato ellen gyalázó iratot is adott ki.

Hát ezt ugyan semmibe se veszik az emberek, de zokolják azért, hogy Siciliában Philostratust séta közben középre fogta, a bölcselet iránt való tiszteletből.

Mindazáltal ezúttal megtűrtőztette Jubát, a ki úgyszólván mint satrapáival bánt Scipióval meg Varusszal, sőt őket magukat is megbékélte.

Mindenki Catót kívánta parancsnokul, és Scipio meg Varus elsőnek alltak félre, hogy a vezérséget néki átadják.

De ő, úgymond, nem szegi meg a törvényt, a miért a törvényszegővel harczolnak, és mint afféle propraetor nem helyezi magát a jelenlevő proconsul elé.

Scipiót ugyanis proconsullá választották, és a nép a sikerre nézve bátorságot merített a névből, hogy Libyában egy Scipio vezérel.

LVIII. Scipio azonban alig hogy átvette a parancsnokságot, Jubának kedvezendő, meg akarta öletni az uticaiakat korkülönbség nélkül, a várost pedig feldulatni, mivelhogy Caesarhoz szitott. Cato ellenszegült; a tanácsülésen égre-földre esküdözve, kiabálva, majd az istenekre hivatkozva, nagy nehezen megmentette a lakosokat ettől a vadságtól.

Aztán majd ezek kértére, majd meg Scipio kívánatára magára vállalta a város őrizését, hogy az sem akaratára, sem akarata ellenére Caesarhoz ne szegődjék.

Mert ez az erősség minden tekintetben nagyon előnyös és fontos volt annak, a ki azt bírta; Cato pedig még inkább megerősítette azt. Tömérdek mennyiségű eleséget vitetett be, a falakat kijavíttatta, tornyokat építtetett, mély sánczokat és árkokat vettetett a város előtt. Elrendelte, hogy az uticai fiatalság a sánczok közt tartózkodjék és adja át fegyvereit, a többi lakósokat pedig a városban tartotta együtt, szigorúan ügyelvén arra, hogy bántódásuk, sérelmük ne essék a rómaiak részéről.

Sok fegyvert, pénzt meg eleséget szállított a táborban levőknek, és egyáltalában a városból valóságos hadi szertárt csinált.

A mit előzőleg tanácsolt Cato Pompeiusnak, azt tanácsolta akkor Scipiónak is t. i. ne bocsájtkozzék csatába e marczona és félelmes emberrel, hanem vegye hasznát az időnek, a mely lelohasztja a zsarnokság minden tüzét, a miben ereje leledzik. De Scipio önhittségében megvetette a tanácsot.

Sőt egy alkalommal, levélben, gyávaságot vetett Cato szemére, hahogy nem éri be azzal, hogy maga nyugton ül egy megerősített városban, hanem még másoknak sem engedi meg, hogy kedvező alkalommal erélyesen megvalósítsák terveiket.

Erre Cato azt írta vissza, hogy ő kész ama gyalog és lovas csapatoknak az élén, a melyeket Libyába hozott volt, Italiába átkelni, hogy Caesart a többiektől elterelje, és magára

vonja. Midőn Scipio ezt az ajánlatát is kinevette, Cato nyilván kimutatta azon boszankodását, hogy átengedte a parancsnokságot, mivelhogy Scipio a háborút is rosszul vezette, de ha sikert arat is, a mi valószínűtlen, győzelmében nem tanusít majd mérsékletet polgártársai iránt.

Azért meg volt győződve arról, és meg is mondotta bizalmasainak, hogy a vezérek tapasztalatlansága és vakmerősége miatt nincs reménység sikeres háborúra, és ha vak szerencse folytán Caesar elbukik, ő nem marad Rómában, elmenekül Scipio zordonsága, kegyetlensége elől, a ki már akkor is fenhéjázó, rettentő fenyegetésekkel illetett többeket.

S ez gyorsabban be is következett mint várta. Késő alkonytájt megjött a hírnök háromnapi útjáról a táborból, jelentvén, hogy Thapsus körül nagy ütközet történt, melyben teljes vereséget szenvedtek, és Caesar elfoglalta a táborokat. Scipio meg Juba ugyan kevesed magukkal elmenekültek, de a többi csapatok megsemmisültek.

LIX. Ennek hírére Utica lakosai, miként képzelhetni, éj és háború idején, kevésen mult, hogy eszüket nem vesztették és alig birtak veszteg maradni a bástyák közt. Cato íziben előjön, megállítja a szerte futókat, kiabálókat, a kikkel csak találkozik, és vigasztalásával megszünteti a félelem okozta kábulatot, zűrzavart, hogy a vereség valószínűleg nem oly súlyos, csak a hír növelte ekkorára, és lecsillapítja a riadalmat.

Egyben pedig virradáskor hírnök útján felhívatja a háromszázakat, a kik tanácsát alkották és kik mindannyian rómaiak voltak ugyan, de Libyában mint pénzváltók, kereskedők működtek, hogy jőjjenek össze Jupiter templomába, meg azok is, a kik a senatorok közül jelen vannak, és ezeknek a fiai.

Miközben ezek összegyülekeznek, előjön Cato és egész nyugodtan, higgadtsággal, mintha semmi új nem történt volna, egy könyvet olvasgat, a mit kezében tart.

Jegyzék volt az a hadi gépekről, fegyverekről, eleségről, lövedékekről és katonákról.

Azután, hogy összejönnek, elsőnek a háromszázakhoz fordul és bő dicsérettel halmozza el őket buzgóságukért, hűsé-

gükért, a melyet tanusítottak, midőn pénzükkel, vérükkel és tanácsukkal a legüdvösebb szolgálatott tették a hazának, majd felhívja őket, hogy ne oszoljanak szerte, ne keressék üdvöket külön-külön a futásban és megszökésben. Mert ha együtt maradnak, Caesar a harczolókkal kevésbbé érezteti megvetését, és a könyörgők iránt több kiméletet tanusít.

Majd felszólítja őket, hogy vegyék fontolóra a saját érdekeiket; ő egyiküket sem fogja megszólni, sőt ha szerencsével változtatják elhatározásukat, a kényszerűségnek fogja tulajdonítani a változást.

De ha daczolnak a szerencsétlenséggel, és a szabadságért kiteszik magukat a veszedelemnek, nem csak magasztalni, de bámulni fogja bátorságukat, és vezérükül felajánlja magát, velük együtt küzd, valameddig hazájuk végzetének osztályosai lesznek. Hazájuk pedig nem Utica, sem pedig Adrumetum, hanem Róma, mely súlyosabb viszontagságokból is ki kelt már nagy erejénél fogva.

Több körülmény szolgál biztonságukra, megmentésükre, főleg pedig az, hogy oly férfiúval küzdenek, a kit a viszonyok több oldalról igénybe vesznek. Hispania az ifjú Pompeiushoz pártolt, Róma maga sem vette fel egészen a szokatlan igát, sőt minden változásnál méltatlankodik és ágaskodik. Nem szabad a veszedelem elől megfutni, vegyék okulásul az ellenség példáját, a ki legigaztalanabb ügyért nem kiméli az életét, és kire nézve a bizonytalan háborúnak pályabére nem a legboldogabb élet, ha sikert arat, nem a legdicsőbb halál, ha elbukik, mint ő náluk.

Mindazáltal ezekről magukban tanácskozzanak, ő pedig velük együtt kéri az isteneket, hogy az előzőleg tanusított bátorságuk, buzgalmuk jutalmául teljesítsék azt, a mit elhatároztak.

LX. Igyen beszélt Cato. És csak kevesen akadtak, a kik bátorításkép rászorultak szavaira, a legtöbben Cato rettenthetetlenségének, nemes és emberszerető magatartásának láttára, szinte megfeledkeztek szomorú helyzetükről.

Felkérték tehát, mint az egyedülit, a ki győzhetetlen hadvezérkép és minden sorson felülemelkedik, hogy rendel-

kezzék tetszése szerint életükkel, vagyonukkal és fegyverükkel; üdvösebb ugyanis reájuk nézve, ő néki engedelmeskedve meghalni, mint az ő magasztos erényét elárulva, megmenekülni.

Valaki felszólalt, hogy fel kell szabadítani a rabszolgákat, és a többség javalta is ezt, de Cato kijelenté, hogy ő ezt nem engedi; mert az sem nem törvényes, sem nem igazságos, ámha a rabszolgatulajdonosok maguk elbocsátják ezeket, ő az alkalmasokat besorozza. Erre vonatkozólag több igéret történvén, Cato meghagyta, hogy írják fel az ajánlkozókat, és eltávozott.

Nemsokára aztán levelet kapott Jubától meg Scipiótól. Juba, a ki kevesedmagával a hegyek közt rejtőzködött, azt kérdezte tőle, hogy mit szándékozik cselekedni: mert ha elhagyja Uticát, ő bevárja, ha pedig megállja az ostromot, segítségére jő seregével. Scipio nem messze állt Uticától, valami hegyfoknál horgonyozván, hasonlókép elhatározását leste.

LXI. Cato jónak vélte az üzenethozókat feltartóztatni, valamíg megbizonyosodik a háromszázak magatartása felől. A senatusbeliek, igaz, megőrizték buzgóságukat, és íziben felszabadítván rabszolgáikat, felfegyverezték azokat. A háromszázak azonban, mint afféle tengeri kereskedő és pénzűzér nép, a kiknek vagyona főleg a rabszolgákban állt, nem sokáig tartották magukat Cato beszédéhez és elernyedtek.

Valamikép egynémely testek gyorsan befogadják a meleget, de ugyanúgy el is bocsátják, és a tűz eltávolításával meghidegülnek, hasonlókép ezeket az embereket, a kiket Cato tekintete feltüzesített, felmelegített, miután magukban meghányták-vetették a dolgot, a Caesartól való félelem eltántorította Catónak meg az erénynek tiszteletétől. «Ugyan kik vagyunk mi, mondák, és ki az, a kinek rendeletét vonakodunk teljesíteni? Nem-e Caesar az, a kiben összpontosul a rómaiak egész hatalma? Közülünk pedig egyik sem Scipio, egyik sem Pompeius, avagy Cato! Aztán ama körülmények közt, a melyek közt félelemből minden ember jobban megalázkodik a kelleténél, mi küzdjünk a rómaiak szabadságáért, és Uticából viseljünk háborút az ellen, a ki elől Cato a Nagy Pompeius-

szal együtt megfutamodott, feladván Itáliát? Mi szabadítsuk fel rabszolgáinkat Caesar ellen, a kiknek magunknak is annyi szabadságunk van, a mennyit ő enged? Ám szálljunk magunkba, mi ügyefogyottak, még ideje korán, engeszteljük meg a győzőt és küldjünk hozzá kérlelőket!»

Ezeket javalták a legmérsékeltebbek a háromszáz közül; a többiek már lest vetettek a senatusbeliekre, hogy ha ezeket kézrekerítik, majd megengesztelik Caesarnak az irántuk való haragját.

LXII. Cato ugyan gyanította a változást, de felelősségre nem vont senkit. Mindazáltal írt Scipiónak meg Jubának, hogy a háromszázak megbízhatatlansága miatt tartsák távol magukat Uticától, és elküldötte a levélvivőket.

Az ütközetből megmenekült lovasok, a kiknek száma nem volt megvetendő, Uticához közelítvén, három vitézt menesztettek Catóhoz, a kik azonban nem képviseltek egyöntetű elhatározást. Némelyek ugyanis Jubához menni, mások meg Catóhoz csatlakozni készültek, a többiek féltek Uticába bevonulni. Ezek hallatára Cato megbízta Marcus Rubiust, hogy tartsa szemmel a háromszázakat, és vegyen írásbeli nyilatkozatot egész jó akarattal azoktól, a kik felszabadítják rabszolgáikat, de erőszakot ne alkalmazzon.

Ő pedig magához vevén a senatusbelieket, kimegy Utica elé és a lovasparancsnokkal értekezni kezd, kérvén őket, ne hagyják cserben a római senatus annyi tekintélyes tagját, ne válaszszák Jubát Cato helyett vezérül, hanem a maguk és a többiek megmentésére vonuljanak be a városba, mely erővel nem vehető meg, és sok-sok esztendőre eleséggel meg egyéb készlettel rendelkezik. Ugyanazt kérik a senatusbeliek is könnyek között; a lovasparancsnokok tehát értekezni kezdettek a lovasokkal, Cato pedig valami halmon letelepedvén a senatusbeliekkel, várja a feleletet.

LXIII. E közben megjelenik Rubius haragosan, és panaszkodik a háromszázakra, zavargó és lázongó magatartásuk miatt, hogy pártot ütnek és zendülést okoznak a városban.

A többiek erre teljesen kétségbeesnek és sírásra, jajgatásra fakadnak, de Cato igyekszik bátorítani őket, és a három-

százakhoz küld, hogy tűrtőztessék magukat. Megjönnek a lovasok küldöttei is, de kemény feltételekkel állnak elő.

Azt mondják, hogy sem Juba zsoldjára nem szorulnak, sem Caesartól nem félnek, ha Cato a vezérük, de veszedelmes dolog egyűvé zárkózni az uticaiakkal, ezekkel a phoeniciai csél-csap emberekkel.

Mert noha most nem moczczannak, de ha Caesar előnyomul, ezzel együtt hegyibük támadnak és elárulják őket. Ha tehát Catónak szüksége van arra, hogy hozzá csatlakozzanak és oldalán harczoljanak, ám űzze el, ölje meg valamennyi uticait, és igyen hívja őket a barbároktól meg az ellenségektől megtisztított városba.

Cato ugyan ezt kegyetlen és roppant barbár dolognak találta, mindazáltal jóságosan azt felelé, hogy majd értekezik a háromszázakkal.

Visszamenvén tehát újfent a városba, szóba áll az emberekekkel, a kik többé már nem is igyekeznek mentegetőzni, és őt az iránta való röstelkedésből kitérő válaszszal áltatni, hanem kereken kijelentették, hogy ha valaki háborúra kényszeríti őket Caesar ellen, ők erre nem hajlandók, de nem is képesek. Sőt némelyek azt hangoztatják, hogy a senatusbelieket le kell tartóztatni a városban, valamíg Caesar megérkezik.

Cato ezt mintha nem hallotta volna, szótlanul hagyja, annál is inkább, mert kissé nagyot hallott.

Midőn azonban valaki azzal a jelentéssel jő hozzá, hogy a lovasok távoznak, megijed, hogy a háromszázak valamit forralnak a senatusbeliek ellen, felkel tehát és barátaival megindul hozzájuk, majd látván, hogy már jó előre haladtak, lóra kap és utánnuk siet.

Ezek örömmel látják, hogy feléjük rugtat, szivesen fogadják és felhívják, hogy meneküljön velük együtt.

Ekkor, mint beszélik, könnyekre fakad Cato, előreterjesztett karokkal könyörögni kezd a senatusbeliekért, némelyeknek még lovát is megfordítja és a fegyverét megragadja, valamíg keresztül viszi, hogy ezen a napon még visszamaradnak, a senatusbeliek elmenekülését biztosítandók.

LXIV. Midőn ezekkel együtt visszaérkezik a városba, és egyrészüket a kapukra állítja, a többieknek meg a fellegvárat bízza őrizetére, megijednek a háromszázak, hogy meglakolnak változásukért, Catóhoz menesztenek tehát és kérik, hogy jőjjön minden áron hozzájuk.

A senatusbeliek azonban köréje csoportosulva, nem eresztik, és kijelentik, hogy gondviselőjüket, megmentőjüket nem adják az árulók és hűtlenek kezére.

Ekkor, úgylátszik, valamennyien kivétel nélkül, a kik csak Uticában voltak, a legbiztosabb megismerésére, méltánylására és csodálatára jöttek Cato erényeinek, mert cselekedeteibe a tettetésnek, a cselfogásnak még csak árnya se vegyült.

Ez az ember ugyanis, a ki régtől fogvást eltökélte, hogy öngyilkos lesz, elhalmozta magát roppant sok munkával, gonddal és bánattal mások érdekeiért, hogy miután valamennyiöket biztonságba helyezte, elemészsze életét. Mert nem volt rejtély a halál után vágyódása, noha azt nem is nyilvánította.

Ekkor azonban enged a háromszázak óhajának, és miután megvigasztalta a senatusbelieket, elmegy magányosan hozzájuk.

Ezek megköszönik szivességét és kérik, hogy vegye igénybe szolgálataikat, és bízzék bennük; mivel pedig ők nem Catók és nem érik fel az ő magasztos lelkületét, szánakozzék gyarlóságukon. Elhatározták ugyan, hogy Caesarhoz küldenek, és könyörgéssel fordulnak hozzá, de elsősorban, főleg az ő érdekében, ha azonban meghallgatásra nem találnak, az ő nékik adott kegyelmet sem fogadják el, hanem végleheletükig harczolni fognak Catóért. Erre Cato megdicséri jóindulatukat, és azt mondja, hogy csak a maguk megmenekülése végett küldjenek hovahamarabb követeket, ő érette sohase könyörögjenek.

Mert a legyőzöttek szorulnak könyörgésre, és a vétekesek pártfogásra. Ő azonban nem csak egész életén át maradt legyőzetlen, hanem ő a győztes most is, a hogy csak kivánta, hisz igazsággal, erénynyel fölülmulta Caesart.

Ez a vesztes és a legyőzött; mert hazája ellen való üzelmeken fogták és oly tetteken kapták most, a miket régtől váltig tagadott.

LXV. Ezeket mondván a háromszázaknak, eltávozott; majd értesülvén arról, hogy Caesar egész sereg élén útban van: «Hát, úgymond, mégis csak mint férfiakkal bánik vélünk!» Aztán a senatusbeliekhez fordul, és bíztatja őket, hogy ne késedelmeskedjenek, hanem meneküljenek, valamíg a lovasok itt vannak. Majd becsukatja a kapukat, egynek kivételével, a mely a tengerre nyílik, elosztja a hajókat övéi között, gyors intézkedéseket tesz az erőszakosságok mellőzése és a zavarok megszűntetése végett, és a szűkösködőket ellátja útravalóval. Midőn Marcus Octavius két legió élén Utica közelében tábort üt, és küldöttek útján megkéri Catót, hogy állapodjék meg vele a hadvezérség illetősége felett, barátaihoz így szólt Cato: «Aztán csodáljuk, hogy ügyünk elveszett, a midőn látjuk, hogy az uralomvágy még a végromlás közepette is túlél bennünket?» Ezenközben értesül arról, hogy az elvonuló lovasság zsákmánykép viszi, hurczolja az uticaiak vagyonát.

Futvást hozzájuk siet, és elveszi a zsákmányt azoktól, a kiket elsőnek ér, mire a többiek sietve leteszik, eldobálják a mi náluk van, és mindannyian szégyenkezve, hallgatag, lesütött szemmel távoznak.

Cato pedig a városban összegyűjtvén az uticaiakat, kéri, hogy ne ingereljék Caesart a háromszázak ellen, hanem egy akarattal dolgozzanak közös üdvükön.

Aztán újfent a tengerre fordul, hogy megtekintse a hajóra szállókat, elbúcsúzik barátaitól, asztaltársaitól, a kiket a menekülésre rávett, és a hajóra kiséri őket.

A fiát azonban nem bíztatta, hogy hajóra szálljon, mert nem tartotta szükségesnek, hogy elszakítsa az atyjához ragaszkodó gyermeket.

Volt valami Statyllius nevű, még egészen fiatal ember, a ki erős lelkületét fitogtatni, és Cato egykedvűségét utánozni kívánta. Ennek tanácsolta Cato, hogy hajózzék el, mert közismeretes volt a Caesar iránt érzett gyűlölete. De mivel Statyllius nem engedett, Cato a stoicus Apollonidesre, meg a peripateticus Demetriosra tekintvén: «A ti dolgotok, úgymond, ezt a nyavalyást meggyógyítani, és arra utalni, a mi érdekében áll.»

Aztán visszakiséri a többieket, ügyet vet a kérelmezőkre, és ezzel tölti az éjszakát, meg a rákövetkező nap java részét.

LXVI. Lucius Caesar, Julius Caesar rokona, a háromszázak érdekében követségbe lévén menendő, felhívja Catót, hogy segítsen neki egy meggyőző beszédet készíteni, a mi amazok hasznára váland. «Mert te éretted, úgymond, tisztességemre szolgál, ha Caesar kezeit megcsókolom, és térdei elé borulok.» De Cato megtiltja neki, hogy ezt tegye. «Mert — mondja — ha én Caesarnak akarom köszönni életemet, egyedül magamnak kell hozzá járulnom. Én azonban nem akarok hálával adózni a zsarnoknak azért, a mit törvényszegve elkövet. Pedig törvényt szeg, a midőn úrkép kegyelmet ad azoknak, a kik felett nincs semmi joga parancsolni. Mindazáltal fontoljuk meg együttesen, ha ugyan akarod, mikép mozdíthatod elő a háromszázak ügyét».

Majd megbeszélvén ezeket Luciusszal, eltávoztakor figyelmébe ajánlja fiát és barátait, elkíséri egy darabig, aztán búcsút vesz tőle és hazaballag. Aztán egybegyűjti barátait meg fiát, és egyetmást megbeszélvén velük, megtiltja fiának, hogy a politikával foglalkozzék; mert a közviszonyok többé nem engedik meg, hogy azt Cato méltóan tegye, egyébként pedig gyalázatos volna.

Estefelé a fürdőbe megy. Fürdésközben eszébe jut Statyllius és hangosan felkiált: «Apollonides, elküldötted-e Statylliust, és eltérítetted-e büszke elhatározásától? Vagy tán el is utazott emberünk, anélkül hogy búcsút vett volna tőlünk?» «Épenséggel nem, feleli Apollonides, ámbár sokat vitatkoztam vele. Ő azonban fennhéjázó és hajlíthatatlan ember, és váltig azt mondogatja, hogy marad és azt fogja tenni, a mit te teszel.»

Cato erre elmosolyodik és így szól: «No ez majd hamarosan elválik!»

LXVII. Megfürödvén, többek társaságában megvacsorázik, de csak ülve, mikép a pharsalosi csata után szokta tenni. Együtt vannak az estebéden valamennyi barátai, és az uticaiak előljárói. A vacsora után bor mellett hosszas érdek- és eszmecsere támad köztük, egyik a másik után bölcseleti kérdésekkel hozakozik elő, valamig a vita a stoicusoknak az úgy-

nevezett paradox tételeire térül: hogy csak a derék ember szabad, a gonoszok valamennyien rabszolgák,

Midőn itt a peripatéticus, mint várható volt, ellenvetéseket tesz, Cato hevesen közbevág és fölemelt hangon, éles szavakkal hosszabb fejtegetésekbe bocsájtkozik, és oly bámulatos vitát ereszt meg, hogy senki előtt nem marad titok, mikép eltökélte életének véget vetni, hogy a jelen viszonyoktól megszabaduljon.

E beszéd után mindnyájan mélyen elcsüggedve hallgatásba merülnek; Cato pedig, hogy felderítse őket és gyanujukat eloszlassa, újfent a napirenden levő kérdésekre és aggodalmakra tér át, hogy félti a hajózókat, félti a vad és víztelen pusztaságon keresztül utazókat.

LXVIII. Igyen elbocsájtván asztaltársait, elvégezi meghitteivel az estebéd után szokásos sétáját, kiadja az őrparancsnokoknak a körülményeknek megfelelő rendeleteket.

Majd immár szobájába térvén, megöleli fiát és barátainak mindegyikét, de a szokottnál sokkal nagyobb bensőséggel, a mivel újfent gyanút kelt elhatározása iránt.

Bementekor lefekszik és kezébe veszi Plato párbeszédét, a lélekről.

A könyv nagyobb részét átolvassa és az ágyfeje fölé tekint.

Midőn nem látja ott függeni kardját, — fia ugyanis eltávolította azt, mialatt Cato vacsorázott, — rabszolgáját szólítja és megkérdezi, hogy ki vette el a kardot. Ez hallgat, Cato pedig ismét könyvére tér és kissé várakozik, mintha a dolog nem volna sietős, sürgős, hanem csak egyszerűen tudakolná kardját, megparancsolja tehát, hogy azt hozza elő.

A idő csak mulik és senki sem hozza a kardot. Könyvét már átolvasván, ismét előszólítja szolgáit, egyiket a másik után, és emelt hangon kardját követeli.

Sőt egyiket öklével arczul is üti, úgy hogy keze elvéresedik, majd méltatlankodva hangosan kiabál, hogy fia meg házi népe védetlenül kiszolgáltatja az ellenségnek.

Végül fia barátaival sírva berohan és zokogva átkarolja, kérleli és engeszteli. Cato felkel és kemény tekintetet vet reá: «Ugyan mikor és hol nyilvánítottak engem, tudtom nélkül,

őrültnek? Hiszen senki sem világosít fel, senki sem igyekszik lebeszélni arról, a mit úgylátszik magamban rosszul elhatároztam! Ám mégis megakadályoznak eltökélésem végrehajtásában, és fegyvertelenné tesznek! Miért nem kötözöd meg, derék fiú, atyádat, mért nem veted békóba kezeimet, hogy Caesar megérkeztekor védetlen helyzetben találhasson? Hisz nem szorultam kardra magam ellen, a midőn elégséges a halálra, hogy lélekzetemet rövid időre visszatartsam, avagy fejemet egyszer a falhoz üssem!»

LXIX. Ezeket mondván, a fiatal ember zokogva kimegy, valamint a többiek mind.

Csak Demetrios és Apollonides maradnak nála, a kikkel már szelidebben kezd beszélgetni. «Tán ti is, ugymond, abban a szándékban vagytok, hogy erőszakkal megtartsatok az életnek egy ily koros férfiút, és melléje ültök, hogy hallgatag őrizzétek? Vagy tán azzal az okoskodással jöttetek ide, hogy nem szégyen, nem gyalázat Catóra nézve, miután egyéb menekvés nem áll rendelkezésére, hogy azt az ellenségtől várja? Miért nem beszéltek tehát, hogy meggyőzzetek és nézetemet megváltoztassátok? Hogy ama régi eltökélésemet, a melylyel együtt éltem, elvessem, hogy Caesar segedelmével bölcsebbé válván, még több hálával tartozzam néki? Különben magamra nézve még mit sem határoztam, de ha már határoztam, eltökélésem urának kell lennem a végrehajtásban. Ám majd valami módon csak megbeszélem a dolgot veletek, és fontolóra veszem azokat a tanokat, a miket ti bölcselők vallotok. Menjetek tehát bátran és mondjátok meg fiamnak, hogy ne kényszerítse arra az atyját, a mire képtelen reábeszélni.»

LXX. Demetrios és társa erre semmit sem felelnek, csak sírva kimennek a szobából.

Egy kis fiúval beküldik kardját. Cato kezébe fogja, kihúzza hüvelyéből és szemügyre veszi. Midőn látja, hogy a csúcsa hegyes és a pengéje éles, így szól: «Most tehát a magam ura vagyok.» Ezzel leteszi a kardot, és ismét könyvéhez nyúl, a melyet állítólag kétszer egészen átolvas. Aztán oly mély álomba merül, hogy a künnt levők is hallhatják. Éjféltájt

hivatja szabadosai közül Cleanthest, az orvost és Butast, a kit főleg politikai dolgokra szokott felhasználni.

Ez utóbbit a tengerre küldi, hogy nézzen körül, vajjon mindnyájan elhajóztak-e, és jelentse azt neki. Az orvossal pedig bekötteti kezét, a mely a rabszolgájának adott ütés folytán gyuladásba jött. És ezzel mindenkit felvidámit, abban a hitben, hogy Cato még ragaszkodik az életéhez.

Nemsokára ott terem Butas és jelenti, hogy a többiek elhajóztak, csak Crassus maradt vissza valami foglalatosság miatt, de ez is immár hajóra készül, a tengert azonban nagy zivatar és heves szélvész háborgatja. Ennek hallatára Cato felsóhajt, szánakozván a hajóra szálltakon és ismét a tengerre küldi Butast, hogy jelentse neki, ha valaki valami segedelemre szorul azok közül, a kik a tengerről visszatértek. Már a madarak énekelni kezdenek és Cato ismét kissé elszunnyad. Visszatér Butas és jelenti, hogy a kikötő körül teljes csendesség van. Megparancsolja tehát neki, hogy zárja be az ajtót és lefekszik ágyára, mintha az éj hátralevő szakán még pihenni kivánna.

Butas távoztával azonban kirántja kardját és melle alá döfi.

De kezének gyuladása miatt csak könnyebb sebet ejt magán és nem hal meg mindjárt.

Halálos vergődésében kiesik az ágyból és a közel álló földmérő asztalt feldöntvén, nagy zajt okoz. A rabszolgák észreveszik és feljajdulnak, mire fia és barátai berohannak.

Vérében henteregve találják; belei jobbára kidülvék, de még él és lát. Mindnyáján borzadály vesz erőt. Előjön az orvos és hozzáfog, hogy a sértetlen maradt beleket visszahelyezze, és a sebet bevarrja. Cato erre felocsudik és viszanyeri eszméletét; eltaszítja az orvost, összetépi beleit, felszaggatja sebét tulajdon kezével és meghal.

LXXI. Azt hinnők, hogy még a házbeliek közül is alig vehették észre mindnyájan a szerencsétlenséget, máris az ajtón állnak a háromszázak, és nemsokára az uticai nép is odasereglik, és egyhangulag jóltevőjének, megmentőjének, az egyedüli szabad és győzhetetlen férfiúnak nevezi Catót. És ezt akkor teszi, a midőn jelentik Caesar előnyomulását. Mert Cato iránt érzett tiszteletükben nem ernyesztette meg őket sem a félelem, sem a

győztes iránt való hizelgés, sem az egymás közt való viszálykodás. Fényesen feldíszítik holttetemét, pompás temetést rendeznek és elhantolják a tengerparton, a hol szobra, karddal a kezében, ma is áll; csak aztán gondolnak a maguk, meg a város megmentésére.

LXXII. Caesar megtudván a hozzá érkezőktől, hogy Cato Uticában maradt, és a helyett, hogy maga menekülne, másoknak keres menekvést, sőt fiával meg bizalmasaival egész biztonságban érzi magát, nem lévén tisztában e férfiú szándékával, a kinek legkiválóbb fontosságot tulajdonított, nagy sebten seregével előre nyomul.

Midőn értesült haláláról, állítólag csak ennyit mondott: «Ó Cato, irígylem tőled a halált! Hisz te is irígyelted tőlem azt, hogy megmenthesselek.» És tényleg, ha Cato megmentését Caesartól várta volna, úgylátszik nem alázta volna meg oly mértékben a saját dicsőségét, mint a hogy emelendette a Caesarét.

Hogy mi történik ebben az esetben, az bizonytalan, mindazáltal a legtisztességesebbet kell feltennünk Caesarról.

LXXIII. Cato életének 48-ik évében halt meg. Fiának Caesartól semmi bántódása nem volt.

Ez, mint beszélik, könnyelmű ember volt, és a nők tekintetében nem valami feddhetetlen életű. Cappadociában valami Marphadates vendégbarátságát élvezte, a ki királyi vérből eredt és a kinek igen szép felesége volt. Ezeknél jóval huzamosb ideig tartózkodott, semmint illendő lett volna.

Gúnyolódtak is felette, majd ilyesfélét írván róla:

«Holnap eljön Cato, nála ez kitesz egy hónapot.»

Majd meg:

«Porcius és Marphadates két barát, de egy lélek.»

Marphadates nejét Psychének hítták, a mi lelket jelent. Aztán hogy:

Nemes és dícsőséges Cato.

Ám ezt a dicstelenséget mind letörölte, megsemmisítette halálával.

Philippinél ugyan Caesar meg Antonius ellen a szabadságért küzdött, és a midőn a sereg megingott, nem kívánt menekülni, sem elrejtőzni, sőt mintegy kihíván az ellenséget, nyiltan elibük vetette magát, bátorította a még helytállókat és elesett, bátorságával ellenfeleinek bámulatát víván ki.

De még inkább a Cato leánya. Sem jellemszilárdsága, sem bátorsága nem maradt az atyja mögött.

Brutusnak, Caesar gyilkosának neje levén, részt vett az összeesküvésben, és nemes származásához, erényéhez méltólag vetett véget életének, a mint az Brutus életrajzában meg van írva.

Statylliost, a ki kijelentette, hogy Cato példáját követendi, akkorában ugyan a bölcselők megakadályoztak abban a szándékában, hogy magát elemészsze, de később a leghűségesebb és leghasznosabb szolgálatokat tevén Brutusnak, szintén Philippinél esett el.

Lényegesebb sajtóhibák.

Kimon. IX. fejezet 13. lap 6-ik sorban felülről *osztotató* helyett olvasandó **osztoztató**.

Lucullus. III. fejezet 33. lap 3-ik sor alulról *megfrodítja* helyett olvasaudó **megfordítja**.

Lucullus. XI. fejezet 40. lap 2-ik sor alulról *egyesen* helyett olvasandó **egyenesen.**

Kimon és Lucullus egybevetése. I. fejezet 80. lap 6-ik sor felülről *mig* helyett olvasandó **még**.

Agesilaos. XXIII. fejezet 252. lap a második bekezdésnél *Am ha* helyett olvasandó **Ám de.**

Agesilaos. XXXIII. fejezet 262. lap 6-ik sor felülről *körület* helyett olvasandó **közület.**

Pompeius. XXXIII. fejezet 305. lap második bekezdés 4-ik sor *ámbár jó* helyett olvasandó **birja**

Pompeius XLVII. fejezet 318. lap második bekezdés alulról 6-ik sor *segitségért* helyett olvasandó **segitségére.**

Pompeius. LIII. fejezet 325. lap a második bekezdésben *poroddal* helyett olvasandó **poronddal.**

Pompeius. LXI. fejezet 333. lap alulról 5—4-ik sorban *mert* után közbe szurandó **jóllehet,** *senki* elébe teendő **de.**

Nagy Sándor. XLVIII. fejezet 411. lap utolsó bekezdés 2-ik sor a *hogy* után **ne** kimarad.

Phókión. II. fejezet 508. lap második bekezdés 2-ik sorában *szája ize* után **szerint** kimaradt.

Cato. XLV. fejezet 584. lap alulról a harmadik sorban *uszítson* helyett olvasandó **szítson.**

Cato. XLVIII. fejezet 587. lapon felülről a 4-ik sorban *fel* után jön **hogy.**

Cato. LXXIII. fejezet 608. lap felülről az első sorban *ugyan* helyett olvasandó **ugyanis.**

Ugyanott a második bekezdésben *atyja* helyett olvasandó **atyjáé.**

M. N. MUZEUM
KÖNYV-
TÁRA

OSZK

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1898